CHATEAUBRIAND

CALATORIA

Scanned with OKEN Scanner

Dacă îl examinez mai de aproape pe Victor Hugo, îmi dau bine seama unde își au rădăcinile el și alte cîteva talente noi. Ei pornesc de la Chateaubriand, care, nu încape îndoială, e un foarte mare talent retoric-poetic.

Eckermann
Convorbiri cu Goethe

Cu cîțiva ani înainte de dezastrele noastre, Împăratul citind cîteva bucăți din acest scriitor a întrebat cum se făcea de nu era membru al Institutului. Aceste cuvinte au devenit deodată o recomandare atotputernică și domnul Chateaubriand a fost în curînd ales aproape în unanimitate.

Las Cases
Memorialul din Sfînta-Elena

Influența lui Chateaubriand asupra moravurilor a fost atît de mare, încît le-a atins la izvoarele lor, în adîncul sufletului. El aproape că a creat stări psihologice.

Faguet
Secolul al nouăsprezecelea

CHATEAUBRIAND

CALATORII

Anagă ursulă,

Tingașul vestitor al primăverii să-ți șoptească dragostea ce-ți port, să-ți aducă noroc și fericire.

Violeta.

P.S. Ești trimet alătuiat copia-ți fidelă.

Coperta
CONSTANTIN POHRIB

Redactor
VALENTIN BORDA

Tehnoredactor
MIHAIL CÂRCIOG

Scanned with OKEN Scanner

CHATEAUBRIAND

CALATORII

TRADUCEREA

PAN IZVERNA

EDITURA SPORT-TURISM 1978

Scanned with OKEN Scanner

OEUVRES COMPLÈTES DE CHATEAUBRIAND
nouvelle édition, tome sixième,
Voyages en Amérique, en Italie, au Mont-Blanc
Mélanges littéraires
et
ITINÉRAIRE DE PARIS A JÉRUSALEM
Paris, Garnier Frères, Editeurs
6, rue des Saint-Peres, 6

Scanned with OKEN Scanner

N-am nimic deosebit de spus despre Călătorie în America; *povestirea este scoasă, ca şi subiectul, din* Natchezii, *din manuscrisul original al* Natchezilor.

Diferitele mele opere prezintă destul de des amintiri din drumul meu în America; la început mă gîndisem să le strîng şi să le plasez, cu data lor, în povestirea mea; am renunţat însă la aceasta ca să evit prea marea lor folosire. M-am mulţumit doar să amintesc aceste pasaje; am citat totuşi cîteva atunci cînd mi s-au părut necesare pentru înţelegerea textului şi cînd n-au fost prea lungi.

Nu m-am apropiat de un subiect important înainte de a-mi fi adunat toate informaţiile de care aveam nevoie. Ca să compun o duzină de pagini m-am folosit de multe volume tipărite şi de multe memorii inedite.

În ceea ce priveşte călătoria mea în Italia, publicul nu cunoaşte decît scrisoarea adresată de mine din Roma domnului Fontanes şi cîteva pagini despre Veneţia: scrisorile şi notele pe care le vom găsi reunite în aceste opusuri nu fuseseră încă publicate.

Cele Cinci zile în Auvergne, *bucată inedită, urmează, în ordine cronologică, după scrisorile şi notele despre Italia.*

Călătoria în Mont-Blanc *a apărut în 1806 cu puţine luni înaintea plecării mele în Grecia.*

FRANÇOIS-RENÉ DE CHATEAUBRIAND

(din *Cuvînt înainte* la ediţia din 1827)

Scanned with OKEN Scanner

Cuvîntul traducătorului

Acest volum cuprinde partea cea mai semnificativă, ca fond, şi mai substanţială pentru definirea conturului de scriitor—călător, *a operei de cercetător de ţări şi popoare a celui care a fost François-René de Chateaubriand.*

Am ales, dintre călătoriile din tinereţea sa, Călătorie în America, *experienţă care i-a potenţat marile sale avînturi lirice şi romantice şi i-a decis scrierea unor naraţiuni binecunoscute şi devenite de multă vreme clasice.*

Aşa cum însuşi mărturiseşte în numeroasele prefeţe la repetatele ediţii ale scrierilor sale, Chateaubriand a consultat multe cărţi şi manuscrise ale altor călători, din care a încorporat fragmente, semnalate totdeauna cititorului şi comentate cu pertinenţa unuia care a verificat totul in vivo, *fragmente devenite părţi organice ale unei descrieri de amploare şi uneori pedante, vizînd însă exactitatea şi completitudinea. Nu este necesar să mă mai refer la aceste izvoare, întrucît autorul a făcut-o cînd şi atîta cît a crezut că este nevoie, cu probitate, stimă şi eleganţă pentru călătorul ce i-a premers şi pentru exploratorul obscur, al cărui nume îl inserează în pagina sa, cu generozitate, pentru orice amănunt revelator.*

În tălmăcirea noastră am înlocuit cu consecvenţă termenul naţiune, *foarte des folosit de autor, cu termenul cel mai potrivit în context de* popor, seminţie, neam *sau* populaţie. *Termenul de* tribu *l-am tradus de fiecare dată cînd l-a folosit autorul. Termenul* peuple *a trebuit să-l traducem în accepţiunea în care, după antici, îl folosesc scriitorii moderni pentru a denumi marile uniuni de triburi, populaţiile mai numeroase şi cu structură de organizare social-politică aparte şi care le individualizează, ca, de o pildă, în sintagmele:* popoarele Eladei *sau* popoarele migratoare. *Evident că nici termenul de* popor *şi nici cel de* stat *nu se suprapun exact termenilor ce definesc azi aceste noţiuni.*

Trebuie să spunem că am păstrat pe cît ne-a fost cu putință, în tălmăcirea noastră, perioada bogată și cumpănită a originalului căutînd să nu-i diminuăm respirația amplă prin schimbarea frecventă a structurii sintactice a frazei. Nu știm în ce măsură ne-a reușit aceasta, încercînd să păstrăm punctuația retorului Chateaubriand, vădit necesară pentru mișcarea ondulatorie a unei fraze complexe, tintind către explicitări diverse și aferentă stilului clasic.

Am procedat la transcrierea numelor proprii și a numelor de triburi, atît de numeroase, conform adaptării tradiționale în limba română și în spiritul acestei adaptări. Unele denumiri (din limba fostelor triburi, ce au populat cîndva Canada și Statele Unite, termeni de geografie, istorie tribală, nume de obiceiuri, moravuri și instituții, apoi termeni religioși și de cult sau definind relații sociale și organisme politice tribale sau termeni de botanică, zoologie etc.) ar putea părea rebarbative și șocante prin exotismul lor, dacă se pierde din vedere că ele aparțin altei lumi, noi și enigmatice, surprinzătoare și frămîntată în adîncuri, complet diferită de lumea și cultura unei Europe lipsită aproape întotdeauna de bune intenții și adesea de umanitarismul cel mai elementar în opera ei sumbră de cucerire frenetică. Chateaubriand, călător și cercetător umanist, aflat în succesiunea scriitorilor iluminiști, dar hrănit și cu vigorile libertății ce se afirmau atunci dureros și aspru în patria sa, deși îl numește pe băștinașul Americii „sălbatic", caută să-i înțeleagă cît mai adînc existența și istoria, își îndreaptă spre el întreaga-i compasiune și este tot de atîtea ori dezolat de cîte ori constată degradarea ființei sale etnice, fizice și morale. Natură religioasă, Chateaubriand a visat zadarnic la o operă civilizatoare în Lumea Nouă, calmă și îmblînzită de morala creștină, care să reducă prăpastiile dintre cuceritori și stăpînii de drept ai pămînturilor Americii.

Celelalte scrieri de călătorie sînt alese din diferite perioade ale vieții autorului, care și-a făcut din călătorie o profesiune de credință. Scriitor itinerant, prins cu mii de fire în trecutul și în devenirea lucrurilor lumii, fascinat de destinul omului și al popoarelor, el mărturisește la un moment dat — supremă conștiință a superiorității vieții asupra artei — că s-a jurat să renunțe la orice operă de ficțiune.

În Călătoriile în Grecia, în Arhipelag și la Constantinopole *am tradus în general numele proprii așa cum au intrat în limba română după o mai lungă sau mai scurtă întrebuințare, iar altele, cele mai puțin cunoscute, așa cum au fost ele transcrise de traducătorii noștri din istoria antică.*

În toate Călătoriile *am păstrat notele autorului care a dorit în permanență să facă din scrierea sa o carte de cultură, de informare și de cercetare*

Scanned with OKEN Scanner

„științifică" originală, închegată după ani de meticuloasă elaborare. Caracterul poate prea „tehnic" al unor pagini ține de dorința secretă a lui Chateaubriand de a fi un descoperitor de lumi și de semnificații. Pana lui romantică vibrează trist la spectacolul degradării și îngropării lumilor, dar caută cu vigoare să restituie omului sensul și gestul omenesc 'anulat de timp, de natura sălbatică, de lavă, de cenușă, ros de ape, de nisipuri și de vînturi, acoperit de pămînt și de iarbă. Gesturi și sensuri ce nu trebuie însă să se piardă.

PAN IZVERNA

Scanned with OKEN Scanner

Călătorie în America

Așa cum am spus, m-am îmbarcat la Saint-Malo; am pornit în larg, și în ziua de 6 mai 1791, pe la ora opt dimineața, am zărit piscul de pe insula Pico, o insulă din Azore. Cîteva ore mai tîrziu, am aruncat ancora într-o radă neprielnică, pe un fund stîncos, în fața insulei Graciosa. Descrierea ei poate fi citită în *Eseul istoric*. Data precisă a descoperirii acestei insule este necunoscută.

Era primul pămînt străin pe care acostam; din această pricină i-am păstrat o amintire care pentru mine poartă pecetea și însuflețirea tinereții. M-am grăbit să-l conduc pe Șactas în Azore și să-i arăt vestita statuie pe care primii navigatori au pretins că au descoperit-o pe aceste țărmuri.

Din Azore, mînați de vînturi pe bancul de nisip din Terra Nova, am fost siliți să facem un al doilea popas în insula Saint-Pierre. „T. și cu mine, mai spun în *Eseul istoric*, am alergat prin munții acestei insule înspăimîntătoare; ne pierdeam în cețurile ce o învăluie totdeauna, rătăcind prin mijlocul norilor și al rafalelor de vînt, în timp ce auzeam mugetele unei mări pe care nu o puteam descoperi, pierduți prin ierburi lînoase și moarte, la marginea unui torent roșietic ce curgea printre stînci".

Văile sînt presărate, în diferite părți, cu acea specie de pin din ale cărui mlădițe tinere se face o bere amară. Insula este înconjurată de mai multe stînci, dintre care se remarcă cea a *Hulubăriei*, denumită astfel pentru că păsările de mare își fac aici cuibul primăvara. Am descris-o în *Geniul creștinismului*.

Insula Saint-Pierre nu este despărțită de insula Terra Nova decît printr-o strîmtoare destul de primejdioasă; de pe țărmurile ei pustii se văd malurile, și mai pustii încă, ale insulei Terra Nova. Vara, țărmurile acestor insule sînt acoperite de pești ce se usucă la soare, iar iarna, de urși albi ce se hrănesc cu resturile uitate de pescari.

Scanned with OKEN Scanner

Cînd am acostat pe insula Saint-Pierre, capitala insulei era alcătuită, pe cît mi-aduc aminte, dintr-o stradă destul de lungă, construită de-a lungul mării. Locuitorii, foarte ospitalieri, s-au grăbit să ne ofere masa şi casa lor. Guvernatorul locuia la capătul oraşului. Am luat masa la el de două sau de trei ori. Cultiva într-unul dintre şanţurile portului cîteva legume din Europa. Mi-aduc aminte că după masă îmi arăta *grădina* lui; ne duceam apoi să ne aşezăm la picioarele stîlpului pe care se înălţa steagul de pe fortăreaţă. Drapelul francez flutura deasupra capetelor noastre, în timp ce priveam marea sălbatică şi ţărmurile întunecate ale insulei Terra Nova şi vorbeam despre patrie.

După un răgaz de cincisprezece zile, părăsirăm insula Saint-Pierre, şi nava, îndreptîndu-se spre sud, atinse latitudinea coastelor ţinuturilor Maryland şi Virginia. Lipsa oricărei adieri ne sili să ne oprim. Aveam parte de un cer minunat; nopţile, apusurile şi răsăriturile de soare erau fermecătoare. În capitolul mai sus citat din *Geniul creştinismului*, intitulat *Două perspective ale naturii*, am amintit ceva din fastul nocturn şi din splendorile apusului. „Globul soarelui, gata să se scufunde în valuri, apărea printre otgoanele corăbiei, în mijlocul spaţiilor fără de sfîrşit etc.“

Era cît pe ce ca o întîmplare nefericită să pună capăt tuturor proiectelor mele.

Căldura ne copleşea; vasul, în aerul lipsit de vreo adiere, fără pînze şi prea împovărat de catarge, era clătinat de ruliu. Ars de soare pe punte şi obosit de mişcare, am vrut să mă scald şi, cu toate că nu era nici o şalupă în afară, m-am aruncat de pe bompres în mare. La început totul a mers de minune şi cîţiva alţi călători mă urmară. Înotam fără să mă uit la vas; dar cînd am întors capul, mi-am dat seama că apa îl dusese foarte departe. Echipajul se strînsese în goana mare pe punte; celorlalţi înotători li se aruncase o funie. În apele din jurul vasului apăruseră rechini şi de pe bord se trăgeau focuri de armă ca să-i gonească. Hula era atît de puternică încît îmi întîrzia întoarcerea şi îmi sleia puterile. Sub mine era abisul, iar rechinii puteau în orice clipă să-mi smulgă un braţ sau un picior. Cei de pe vas se străduiau să lanseze pe mare o barcă; dar pentru asta trebuia fixat un scripete şi nu mai era timp.

Din fericire, începu să bată o briză uşoară. Vasul, supunîndu-se cîrmei, se apropie de mine; reuşii să apuc de capătul funiei; dar şi cei ce mă urmaseră în fapta mea temerară se agăţaseră de aceeaşi funie; şi cînd ne traseră pe vas, aflîndu-mă la capătul funiei, toţi ceilalţi mă apăsau cu toată greutatea lor. Ne-au pescuit pe rînd, unul cîte unul, ceea ce a durat mult. Ruliul continua; la fiecare ruliu ne scufundam în valuri cu zece sau douăsprezece picioare, sau ne trezeam suspendaţi în aer la aceeaşi înălţime, ca nişte peşti la capătul unei undiţe. Cînd ne-am scufundat ultima oară, era cît pe ce să leşin; încă un ruliu şi totul era gata. În sfîrşit, m-au ridicat pe punte pe jumătate mort;

Scanned with OKEN Scanner

dacă m-aș fi înecat, n-ar fi fost mare pagubă pentru mine și pentru ceilalți!

La cîteva zile după acest accident, am zărit pămîntul: se desena prin vîrful cîtorva copaci ce păreau că ies din apă. În același fel, palmierii de la gura Nilului mi-au dezvăluit mai tîrziu țărmul Egiptului. Un marinar veni pe bordul vasului nostru. Intram în golful Chesapeake și în aceeași seară am trimis o șalupă să aducă apă și alimente proaspete. Mă alăturai celor care mergeau pe uscat și, după o jumătate de oră de la părăsirea vasului, pășeam pe pămîntul american.

Am rămas un timp cu brațele încrucișate, plimbîndu-mi privirile în jur, cuprins de tot felul de sentimente și de gînduri pe care nu le puteam defini atunci și pe care nu le-aș putea descrie nici astăzi. Acest continent ignorat de restul lumii în timpurile vechi și în multe secole moderne; viața sălbatică dusă pe acest continent la început și viața sa de după sosirea lui Cristofor Columb; dominația monarhiilor din Europa zdruncinată în această Lume Nouă; vechea societate luînd sfîrșit în tînăra Americă; o republică de un fel necunoscut pînă atunci vestind o schimbare în spiritul uman și în ordinea politică; contribuția pe care o avusese țara mea la aceste evenimente; aceste mări și țărmuri ce își datorau în parte independența lor stindardului și sîngelui francez; un mare om, ieșit din mijlocul învrăjbirilor și pustiurilor, Washington, trăind într-un oraș înfloritor așezat pe locul unde, cu un secol înainte, William Penn cumpărase de la cîțiva indieni un petic de pămînt; Statele Unite întorcîndu-i Franței, peste ocean, revoluția și libertatea pe care Franța le apărase cu armele; în sfîrșit, propriile mele planuri, descoperirile pe care vroiam să încerc a le face în aceste singurătăți neumblate ce își întindeau încă vastul lor regat îndărătul îngustului imperiu al unei civilizații străine — iată lucrurile care, în mod nedesluşit, mă preocupau.

Ne îndreptarăm spre o așezare omenească, destul de îndepărtată, ca să cumpărăm ce-or vrea să ne vîndă. Străbăturăm cîteva pădurici de arbori balsamici și de cedri de Virginia ce înmiresmau aerul. Am văzut zburînd papagali și cardinali ale căror cîntece și culori îmi vestiră un ținut nou. O negresă de paisprezece sau cincisprezece ani, de o frumusețe neobișnuită, veni să ne deschidă bariera unei case ce semăna atît cu ferma unui englez, cît și cu locuința unui colon. Cirezi de vaci pășteau pe pajiști artificiale înconjurate de garduri pe care se jucau veveriţe cenușii, negre și vărgate; cîțiva negri tăiau cu ferăstrăul bucăți de lemn, iar alții cultivau plantații de tutun. Cumpărarăm turte de porumb, găini, ouă, lapte și ne întoarserăm la vasul nostru din golf.

Am ridicat ancora ca să ajungem în radă și apoi în portul Baltimore. Înaintam încet; nu era vînt. În apropiere de Baltimore apele s-au micșorat și erau perfect liniștite; părea că urcăm pe un fluviu mărginit de lungi alei: Baltimore ne apăru ca și cum s-ar fi aflat în adîncul unui lac. În fața orașului se ridica un deal umbrit de copaci, la poalele

Scanned with OKEN Scanner

căruia începuseră să se construiască niște case. Am amarat nava în cheiul portului. Mă culcai pe bord și nu coborîi pe pămînt decît a doua zi. M-am dus să locuiesc la han unde mi se aduseseră bagajele. Seminariștii, împreună cu superiorul lor, s-au retras în clădirea ce le fusese pregătită, de unde s-au răspîndit în America. Baltimore, ca toate celelalte metropole din Statele Unite, nu era la fel de întins ca astăzi; era un oraș frumos, foarte curat și foarte însuflețit. Am plătit căpitanului taxa de trecere și i-am oferit o masă de rămas bun într-o cîrciumă foarte bună din apropierea portului. Mi-am reținut un loc în diligența care făcea, de trei ori pe săptămînă, drumul spre Philadelphia. La ora patru dimineață m-am urcat în diligență și iată-mă mergînd pe drumurile Lumii Noi, unde nu cunoșteam și nu eram cunoscut de nimeni: tovarășii mei de călătorie nu mă mai văzuseră niciodată și după sosirea noastră în capitala Pennsylvaniei nu aveam să-i mai revăd nicicînd.

Drumul pe care l-am străbătut era mai curînd trasat decît construit. Ținutul era destul de golaș și de neted: păsări puține, copaci puțini, cîteva case risipite ici și colo, nici un fel de sate, iată cum ni se înfățișa cîmpia și ce m-a izbit în mod neplăcut.

În apropiere de Philadelphia am întîlnit țărani ce mergeau la tîrg, trăsuri publice și alte trăsuri foarte elegante. Philadelphia mi s-a părut un oraș frumos: străzi largi — unele, plantate cu arbori — se întretaie în unghi drept într-o anumită ordine de la nord la sud și de la est la vest. Delaware curge paralel cu strada ce îi urmează malul vestic; este un rîu ce ar fi socotit mare în Europa, dar despre care în America nu vorbește nimeni. Malurile sale sînt joase și nu prea pitorești.

Philadelphia, pe vremea călătoriei mele (1791), nu se întindea încă pînă la Schuylkill; numai terenul ce înainta spre acest afluent era împărțit în loturi pe care se construiau cîteva case izolate.

Înfățișarea Philadelphiei este rece și monotonă. În general, ceea ce lipsește orașelor din Statele Unite sînt monumentele și mai ales vechile monumente. Protestantismul, ce nu face deloc apel la imaginație și care este el însuși nou, n-a ridicat nici unul din acele domuri și turle cu care vechea religie catolică a încununat Europa. La Philadelphia, la New York, Boston, aproape nimic nu se ridică peste nivelul zidurilor și al acoperișurilor. Acest nivel uniform întristează ochiul.

Statele Unite îți fac mai curînd impresia unei colonii decît a unei națiuni mumă; aici găsești mai mult deprinderi decît moravuri. Se simte că locuitorii nu sînt născuți pe meleagurile acestea; societatea de aici, atît de strălucită astăzi, nu are nici un fel de trecut; orașele sînt noi, mormintele sînt de ieri. Din această pricină am spus în *Natchezii* următoarele: „Europenii nu aveau încă morminte în America, aveau însă închisori. Pentru această societate, fără străbuni și fără amintiri, ele erau singurele monumente ale trecutului".

Scanned with OKEN Scanner

În America nu sînt vechi decît pădurile, copii ai pămîntului, și libertatea, mamă a oricărei societăți omenești; acestea prețuiesc cît monumentele și străbunii.

Un om ca mine, debarcat în Statele Unite plin de entuziasm pentru antici, un Caton ce căuta peste tot rigiditatea primelor moravuri romane, nu putea să fie decît foarte indignat descoperind peste tot eleganța veșmintelor, luxul echipajelor, frivolitatea conversațiilor, inegalitatea averilor, imoralitatea băncilor și a caselor de joc, zgomotul sălilor de bal și de spectacole. La Philadelphia m-aș fi putut crede într-un oraș englez: nimic nu arăta că am trecut de la o monarhie la republică.

Din *Eseul istoric* s-a putut vedea că în această perioadă a vieții mele admiram mult republicile. Numai că nu le credeam posibile la acea vîrstă a omenirii la care ajunsesem pentru că nu cunoșteam decît libertatea așa cum o înțelegeau anticii, libertatea fiică a moravurilor într-o societate ce se naște; nu știam că există și un alt fel de libertate, fiică a luminilor și a unei vechi civilizații; libertate a cărei realitate a fost dovedită de republica reprezentativă. Astăzi, ca să fii liber, nu mai ești obligat să-ți ari singur peticul tău de pămînt, să respingi artele și științele, să ai unghiile neîngrijite și barba murdară.

Din cauza *deziluziei* mele politice am scris, fără îndoială, nota satirică împotriva quakerilor și oarecum împotriva tuturor americanilor, notă ce se poate găsi în *Eseul istoric.* Dealtfel, înfățișarea oamenilor de pe străzile capitalei Pennsylvaniei era plăcută; bărbații erau curat îmbrăcați; femeile, mai ales cele din secta quakerilor, cu pălăria lor caracteristică, erau deosebit de drăguțe.

Am întîlnit mai mulți coloni din Santo-Domingo și cîțiva francezi emigrați. Eram nerăbdător să-mi încep călătoria în deșert; toată lumea a fost de părere să mă duc la Albany, unde, mai aproape de locurile defrișate și de populațiile indiene, puteam să găsesc călăuze și să primesc informații. Cînd am ajuns la Philadelphia, marele Washington nu era acolo. Am fost obligat să-l aștept vreo cincisprezece zile; s-a întors. L-am văzut trecînd într-o trăsură pe care o trăgeau cu mare iuțeală patru cai foarte sprinteni, mînați nebunește. Washington, după părerea mea de atunci, era în mod obligatoriu un Cincinnatus; un Cincinnatus în caleașcă nu prea se potrivea cu imaginea pe care mi-o făceam despre republica din Roma secolului al V-lea. Dictatorul Washington putea fi oare altceva decît un necioplit ce-și împunge boii cu țepușa și-și ară singur pămîntul? Dar cînd m-am dus la acest mare om să-i prezint scrisoarea mea de recomandare, am întîlnit la el simplitatea vechiului roman.

Palatul președintelui Statelor Unite era o casă mică în stil englezesc, ce semăna cu casele vecine: nu avea nici un fel de gardă și nici chiar valeți. Am bătut. Mi-a deschis o servitoare tînără. Am întrebat-o dacă generalul este acasă. Mi-a răspuns că este. I-am spus că trebuie să-i

Scanned with OKEN Scanner

înmînez o scrisoare. Servitoarea mi-a cerut să-i spun numele meu, nume greu de pronunţat în engleză şi pe care nu l-a putut reţine. Atunci mi-a spus încetişor: *Walk in sir*, „intraţi, domnule!“ Şi a pornit înainte printr-unul din acele coridoare înguste şi lungi ce servesc drept vestibul în casele englezeşti; m-a introdus într-un parloar unde m-a rugat să-l aştept pe general.

Nu eram emoţionat. Măreţia sufletească şi bogăţia nu-mi insuflă nici un fel de teamă: pe prima o admir fără să mă simt copleşit de ea; a doua îmi inspiră mai mult milă decît respect. Nici un chip omenesc nu mă va tulbura vreodată.

După cîteva minute intră generalul. Era un bărbat înalt, cu o înfăţişare calmă şi mai curînd rece decît nobilă; tot aşa arată în gravurile ce-l reprezintă. I-am înmînat fără un cuvînt scrisoarea; a deschis-o şi s-a uitat repede la semnătură, pe care a citit-o cu voce tare exclamînd: „Colonelul Armand!“ Aşa îi spunea şi aşa semnase marchizul de La Rouairie.

Ne-am aşezat jos; i-am explicat, pe cît am putut, motivul călătoriei mele. Mi-a răspuns prin monosilabe în franceză sau engleză şi m-a ascultat cu-n fel de uimire. Mi-am dat seama de asta şi i-am spus cu o oarecare însufleţire: „Dar e mai uşor să descoperi drumul din nord-vest decît să creezi un popor aşa cum aţi făcut dumneavoastră“. *Well, well, young man!* strigă întinzîndu-mi mîna. M-a invitat să luăm masa împreună în ziua următoare şi ne-am despărţit.

Am venit la întîlnire cu exactitudine: nu eram decît cinci sau şase oaspeţi. S-a vorbit aproape numai despre revoluţia franceză. Generalul ne-a arătat o cheie de la Bastilia; aceste chei erau nişte jucării destul de neroade ce se împărţeau atunci în cele două Lumi. Dacă Washington ar fi văzut, ca mine, pe *învingătorii Bastiliei* prin şanţurile Parisului, ar fi crezut mai puţin în relicva aceasta. Partea bună şi puterea revoluţiei nu constau în aceste orgii sîngeroase. Cînd s-a revocat edictul din Nantes, în 1685, aceeaşi populaţie din cartierul Saint-Antoine a dărîmat templul protestant de la Charenton cu aceeaşi ardoare cu care, în 1793, a devastat biserica Saint-Denis.

Mi-am părăsit gazda la ora zece seara şi n-am revăzut-o niciodată; a doua zi a plecat la ţară iar eu mi-am urmat călătoria.

Aşa s-a desfăşurat întîlnirea mea cu acest om ce a eliberat o lume întreagă. Washington a coborît în mormînt înainte ca numele meu să fi stîrnit vreo vîlvă; am trecut prin faţa lui precum cea mai necunoscută fiinţă; el se afla în plină strălucire, iar eu în plină obscuritate. Poate că numele meu nu i-a rămas în minte nici măcar o zi întreagă. Ferice de mine, totuşi, că privirile sale s-au îndreptat asupra mea. M-au încălzit pentru tot restul vieţii. În privirile unui om de seamă există o mare virtute.

Scanned with OKEN Scanner

L-am văzut apoi pe Buonaparte: astfel Providența mi-a arătat pe cei doi oameni pe care hotărîse să-i pună în fruntea destinelor secolelor în care au trăit.

Dacă-i comparăm pe Washington și Buonaparte ca oameni, geniul celui dintîi pare a avea un zbor mai puțin înalt decît geniul celui de al doilea. Washington nu aparține, ca Buonaparte, acelei rase din care fac parte Alexandru și Cezar, rasă ce depășește statura speciei umane. Nimic uluitor nu se desprinde din ființa sa; el nu se află pe scena unui vast teatru, nu poartă lupte cu cei mai iscusiți căpitani și cu cei mai puternici monarhi ai timpului; nu străbate mările, nu străbate în goană pămîntul de la Memphis la Viena și de la Cadix la Moscova; se apără cu o mînă de cetățeni pe un pămînt fără amintiri și fără celebritate, în cercul îngust al vetrelor domestice. Nu dă bătălii care să reamintească de victoriile sîngeroase de la Arbelles și Pharsala; nu răstoarnă tronurile ca să alcătuiască altele din rămășițele lor; *nu subjugă regi*; nu-i face să spună, sub coridoarele palatului său:

Se lasă așteptați și Atila se plictisește.

Tăcerea învăluie faptele lui Washington; acționează cu încetineală. S-ar zice că se simte mandatarul libertății viitorului și că se teme să nu o compromită. Acest erou de tip nou nu este mînat de destinul său propriu, ci de acela al țării; nu-și permite să pună în joc ceea ce nu-i aparține. Dar cîtă lumină avea să izvorască din această adîncă obscuritate! Cercetați pădurile necunoscute unde a strălucit sabia lui Washington și ce veți găsi acolo? Morminte? Nu, o lume! Washington a lăsat ca trofeu, pe cîmpul de bătălie, Statele Unite.

Buonaparte nu are nici una din trăsăturile acestui american sobru. El luptă pe un pămînt bătrîn, pămînt plin de strălucire și de faimă; nu vrea decît să-și făurească renumele; nu își asumă decît propria sa soartă. Pare că știe că misiunea sa va fi scurtă și că torentul ce coboară de atît de sus se va scurge fără întîrziere; se grăbește să se bucure și să profite din plin de gloria sa ca de o tinerețe trecătoare. Ca și zeii lui Homer, vrea să ajungă la capătul lumii din patru pași; apare pe toate țărmurile; își înscrie cu grabă numele în cronicile tuturor popoarelor; azvîrle în goană coroane celor din familia sa și soldaților săi; se grăbește să ridice monumente, să dea legi, să repurteze victorii. Aplecat asupra omenirii, cu o mînă doboară regii și cu cealaltă răpune gigantul revoluționar dar, zdrobind anarhia, sufocă libertatea, pierzîndu-și-o pînă la urmă și pe a sa pe ultimul său cîmp de bătălie.

Fiecare este răsplătit după faptele sale. Washington înalță o națiune către independență; magistrat retras, adoarme în tihnă sub acoperămîntul casei sale părintești, înconjurat de regretele compatrioților și de veneraţia tuturor popoarelor.

Scanned with OKEN Scanner

Buonaparte i-a răpit unei naţiuni independenţa: împărat detronat, este aruncat în exil unde spaima lumii întregi nu îl socoteşte încă destul de întemniţat sub paza Oceanului. Atît timp cît se mai zbate împotriva morţii, slab şi încătuşat pe o stîncă, Europa nu îndrăzneşte să depună armele. Moare : vestea, anunţată la poarta palatului în faţa căruia cuceritorul pusese să fie proclamate atîtea funeralii, nici nu-l opreşte şi nici nu-l uluieşte pe trecător. Ce aveau de plîns cetăţenii?

Republica lui Washington a rămas; imperiul lui Buonaparte este distrus; s-a destrămat între prima şi cea de-a doua călătorie a unui francez ce a descoperit o naţiune recunoscătoare, acolo unde el lucrase pentru cîţiva coloni oropsiţi.

Washington şi Buonaparte s-au ivit din sînul unei republici; născuţi amîndoi din libertate, primul i-a rămas credincios, al doilea a trădat-o. Soarta, după cum şi-au ales-o, le va fi în viitor diferită.

Numele lui Washington se va răspîndi odată cu libertatea din epocă în epocă; el va marca începutul unei ere noi pentru specia umană.

Numele lui Buonaparte va fi şi el rostit de generaţiile viitoare. Dar nu va fi însoţit de nici o binecuvîntare şi va fi invocat adesea, ca exemplu, de despoţii mari sau mici.

Washington a fost pe de-a-ntregul reprezentantul nevoilor, ideilor, luminilor, opiniilor epocii sale; el a sprijinit şi nu a-mpiedecat mişcarea spiritelor. A vrut ce trebuia să vrea, însuşi lucrul pentru care era chemat: de aici coerenţa şi trăinicia operei sale. Acest om ce nu te uimeşte prin nimic, pentru că e natural şi cu măsură în toate, şi-a contopit existenţa cu cea a ţării sale; gloria lui este patrimoniul comun al civilizaţiei în creştere. Renumele său se înalţă ca unul din acele sanctuare din care curge un izvor nesecat pentru popor.

Buonaparte ar fi putut şi el să îmbogăţească patrimoniul public; acţiona asupra naţiunii celei mai civilizate, celei mai inteligente, celei mai brave, celei mai strălucitoare din lume. Ce loc ar fi deţinut astăzi în univers dacă ar fi îmbinat eroismul cu generozitatea, dacă Washington şi Buonaparte, în acelaşi timp, ar fi făcut ca libertatea să fie moştenitoarea gloriei sale!

Dar acest nemărginit gigant nu-şi lega cu totul destinul de cel al contemporanilor. Geniul său aparţinea epocii moderne, ambiţia sa, timpurilor de demult. Nu şi-a dat seama că miracolele din viaţa sa depăşeau cu mult valoarea unei diademe şi că această podoabă gotică îi va sta rău. Cînd făcea un pas odată cu secolul său, cînd se întorcea înspre trecut; dar, fie că se întorcea în trecut sau că urma cursul vremii, prin forţa sa miraculoasă, antrena cu el sau respingea valurile. Oamenii nu au fost în ochii săi decît o unealtă pentru putere; între fericirea lor şi a lui nu s-a stabilit nici un fel de apropiere. Le promisese că-i va elibera şi i-a încătuşat; s-a izolat de ei şi ei s-au îndepărtat de el. Regii Egiptului îşi aşezau piramidele funebre nu pe cîmpii înfloritoare, ci în mijlocul

Scanned with OKEN Scanner

nisipurilor sterpe; aceste morminte impunătoare se înalţă în singurătate întocmai ca veşnicia; ca şi ei Buonaparte şi-a ridicat monumentul propriului său renume.

Cei care, ca şi mine, l-au văzut pe cuceritorul Europei şi pe legislatorul Americii îşi întorc acum privirile de la scena lumii. Nişte histrioni, ce te fac să plîngi sau să rîzi, nu merită osteneala de a fi priviţi.

O diligenţă, ce semăna cu cea care mă dusese de la Baltimore la Philadelphia, m-a condus de la Philadelphia la New York, oraş vesel, populat şi comercial, ce era totuşi departe de a fi ceea ce e astăzi. Am mers în pelerinaj la Boston ca să salut primul cîmp de bătălie al libertăţii americane. „Am văzut cîmpurile de luptă de la Lexington; m-am oprit aici în linişte întocmai precum călătorul la Termopile, pentru a contempla mormîntul luptătorilor din cele două Lumi, ce au murit primii ca să se supună legilor patriei. Păşind pe acest pămînt filosofic, ce-mi spunea în elocinţa lui mută cum pier şi cum se înalţă imperiile, mi-am recunoscut nimicnicia în faţa legilor providenţei şi mi-am aplecat fruntea în ţărînă“[1].

Întors la New York, m-am îmbarcat pe pachebotul ce pleca spre Albany urcînd pe rîul Hudson, numit şi *rîul nordului*.

Într-o notă din *Eseul istoric*, am descris o parte din călătoria mea pe acest rîu pe malul căruia dispare astăzi, printre republicanii lui Washington, unul dintre regii lui Buonaparte, şi mai mult încă, unul dintre fraţii săi. În aceeaşi notă, am vorbit despre majorul de intendenţă Andrei, acest tînăr nefericit despre care un prieten, a cărui pierdere nu încetez să o deplîng, a spus cuvinte emoţionante şi curajoase atunci cînd Buonaparte urma să se urce pe tronul pe care şezuse Maria Antoaneta[2].

Ajuns la Albany, m-am dus să-l caut pe un oarecare domn Swift, pentru care mi se dăduse la Philadelphia o scrisoare. Acest american făcea comerţ de blănuri cu triburile indiene aflate pe teritoriul cedat de Anglia Statelor Unite; căci în America puterile civilizate îşi împart între ele, fără jenă, pămînturi ce nu le aparţin. După ce m-a ascultat, domnul Swift mi-a adus cîteva obiecţii foarte întemeiate: mi-a spus că nu puteam să întreprind de la început o călătorie de o asemenea importanţă, singur, fără ajutor, fără nici un sprijin şi fără vreo recomandare pentru staţiile de diligenţă engleze, americane şi spaniole pe unde voi fi obligat să trec; că atunci cînd voi avea fericirea să fi străbătut, fără accidente, atîtea locuri pustii, voi ajunge în ţinuturi îngheţate unde voi pieri de frig sau de foame. M-a sfătuit să încep să mă aclimatizez făcînd un prim drum înspre interiorul Americii, să învăţ limba siucşilor, a irochezilor şi a eschimoşilor, să trăiesc un timp printre cei ce cutreieră

[1] *Eseul istoric*, prima parte, cap. XXXIII.
[2] M. de Fontanes, *Elogiul lui Washington*.

Scanned with OKEN Scanner

pădurile canadiene și printre agenții societății din golful Hudson. Numai după ce voi fi făcut aceste experiențe preliminare, voi putea, cu sprijinul guvernului francez, să-mi duc mai departe curajosul meu proiect.

Aceste sfaturi, a căror justețe nu puteam să nu o recunosc, m-au contrariat. Dacă ar fi fost după mine, aș fi plecat de-a dreptul la pol, așa cum mergi de la Paris la Saint-Cloud. Cu toate acestea, nu i-am arătat domnului Swift nemulțumirea mea. L-am rugat să-mi găsească o călăuză și cai, ca să pot merge la cascada Niagara și de aici la Pittsburgh, de unde aș putea coborî pe Ohio. Aveam în minte, tot timpul, primul plan de călătorie pe care mi-l făcusem.

Domnul Swift a angajat în slujba mea un olandez ce vorbea mai multe dialecte indiene. Am cumpărat doi cai și m-am grăbit să părăsesc localitatea Albany.

Tot ținutul ce se-ntinde astăzi între teritoriul acestui oraș și cel al Niagarei este locuit, cultivat și străbătut de vestitul canal al New Yorkului; pe atunci, însă, o mare parte din acest ținut era pustiu.

Cînd, după ce am trecut de Mohawk, am ajuns în niște păduri ce nu fuseseră niciodată tăiate, am simțit un fel de beție pe care am mai amintit-o în *Eseul istoric*: „Mergeam de la copac la copac, în dreapta și în stînga, la întîmplare, spunîndu-mi: aici nu se mai află drumuri de urmat, nici orașe, nici case strîmte, nici președinți de republică, nici regi... Și ca să mă conving că, în sfîrșit, eram pus din nou în drepturile mele originare, mă dedam la nenumărate acte de voință ce îl înfuriau pe olandezul ce îmi servea drept călăuză și care, în sinea sa, mă credea nebun[1]".

Am intrat în vechile cantoane unde locuiseră șase populații irocheze. Primul sălbatic pe care l-am întîlnit a fost un tînăr ce mergea în fața unui cal pe care era așezată o indiană gătită cu podoabele specifice tribului ei. În trecere, călăuza mea le-a urat ziua bună.

Se știe că am avut fericirea să fiu primit, aici la granița pustietății, de unul dintre compatrioții mei, domnul Violet, profesor de dans la sălbatici. Îi plăteau lecțiile în piei de castor și în jamboane de urs. „În mijlocul unei păduri se vedea un fel de șură; în această șură am găsit vreo douăzeci de sălbatici, bărbați și femei, pictați ca niște vrăjitori, cu trupul pe jumătate gol, cu urechile despicate, cu pene de corb pe cap și cu inele trecute prin nări. Un francez mic de statură, pudrat și frizat ca pe vremuri, cu o haină de culoare verde, cu o vestă imprimată, cu jabou și manșete de muselină, scîrțîia la o vioară de buzunar și îi punea pe irochezi să danseze un dans franțuzesc la modă. Domnul Violet, cînd îmi vorbea despre indieni, îi numea întotdeauna: *Acești domni sălbatici și aceste doamne sălbatice*. Se lăuda mult cu ușurința cu care dansau școlarii săi: într-adevăr n-am văzut niciodată asemenea țopăieli. Domnul Violet, ținîndu-și mica vioară între bărbie și piept,

[1] *Eseul istoric*, partea a doua, cap. LVII.

Scanned with OKEN Scanner

își acorda instrumentul fatal și striga în irocheză: *La locuri!* și întreaga trupă sărea ca o ceată de diavoli"[1].

Pentru un discipol al lui Rousseau, această introducere în viața sălbaticilor printr-un spectacol de bal pe care-l dădea irochezilor un fost bucătar al generalului Rochambeau era un lucru destul de ciudat. Ne-am continuat drumul. Las acum să vorbească manuscrisul: îl prezint așa cum se află, cînd sub formă de *povestire*, cînd sub formă de *jurnal*, iar cîteodată sub formă de *scrisori* sau simple *adnotări*.

Tribul Onondaga

Ajunsesem la malul lacului pe care tribul Onondaga, populație irocheză, îl botezase după numele său. Caii noștri aveau nevoie de odihnă. Împreună cu olandezul, am ales un loc potrivit pentru popas. Am găsit unul în gura unei văi, acolo unde un rîu iese înspumat din lac. Acest rîu, după ce curge spre nord, în linie dreaptă, doar o sută de stînjeni, se unduiește spre est și curge paralel cu malul lacului, în afara stîncilor ce-i servesc de centură acestuia.

Ne-am ridicat adăpostul pentru noapte la cotul rîului. Am bătut în pămînt doi țăruși înalți; în furca țărușilor am așezat, în poziție orizontală, o prăjină lungă; sprijinind scoarța de mesteacăn cu un capăt pe pămînt și cu celălalt capăt pe prăjina transversală, am realizat un acoperiș demn de palatul nostru. Am aprins focul ca să ne pregătim masa și să gonim țînțarii. Sub acel acoperămînt șeile ne serveau de pernă, iar mantalele de învelitoare.

Am legat cîte un clopoțel la gîtul cailor și i-am lăsat liberi prin pădure. Dintr-un instinct admirabil, aceste animale nu se îndepărtează niciodată atît de mult ca să piardă din ochi focul pe care stăpînii lor îl aprind noaptea ca să gonească insectele și să se apere de șerpi.

Din fundul colibei ne bucuram de o priveliște pitorească. În fața noastră se întindea lacul, destul de îngust și mărginit de păduri și de stînci; în jurul nostru rîul, înconjurînd peninsula în care ne aflam cu undele sale verzi și limpezi, mătura malurile cu furie.

Nu era mai mult de ora patru după-amiază cînd adăpostul nostru fu gata. Mi-am luat pușca și m-am dus să hoinăresc prin împrejurimi. La început am urmat cursul rîului. Cercetările mele botanice n-au fost prea norocoase; plantele erau puțin variate. Am observat existența a numeroase soiuri de *plantago virginica* și a altor cîtorva plante frumoase

[1] *Itinerar*, vol. V.

Scanned with OKEN Scanner

de prerie, toate destul de obișnuite; am părăsit malurile rîului și m-am dus pe țărmul lacului, dar nici aici n-am fost mai norocos. Cu excepția unei specii de rododendron, n-am găsit nimic deosebit care să merite să mă opresc din drum: florile acestui arbust, de un roz viu, se armonizau în chip fermecător cu apa albastră a lacului unde se oglindeau și cu creasta cafenie a stîncii în care-și înfigeau rădăcinile.

Păsări erau puține; n-am zărit decît o pereche singuratică ce zbura în fața mea și care părea bucuroasă să răspîndească mișcarea și dragostea peste nemișcarea și răceala acestor locuri. Culoarea masculului m-a făcut să recunosc pasărea albă sau *passer nivalis* a ornitologilor. Am auzit, de asemenea, acea specie de vultur care a fost atît de bine definită prin denumirea de *strix exclamator*. Această pasăre este la fel de neliniștită precum toți tiranii. În zadar m-am obosit s-o urmăresc.

Zborul vulturului m-a condus prin păduri pînă la o vîlcea înconjurată de dealuri dezgolite și pietroase. În acest loc foarte retras se vedea sărmana colibă a unor sălbatici, ridicată la jumătatea coastei, între stînci; o vacă slabă păștea într-o pajiște aflată mai jos.

Aceste mici locuri de refugiu mi-au plăcut întotdeauna; animalul rănit se tupilează într-un ungher; nefericitului îi e teamă ca nu cumva vederea lui să stîrnească în oameni sentimente rele. Obosit de drum, m-am așezat pe vîrful colinei pe care o urcasem, avînd în față coliba indiană de pe dealul opus. Mi-am așezat pușca lîngă mine și m-am lăsat în voia acelor visări al căror farmec l-am gustat adeseori.

Au trecut astfel doar cîteva minute, cînd deodată am auzit niște voci în fundul vîlcelei. Am zărit trei bărbați ce mînau cinci sau șase vaci grase. După ce le-au dus să pască pe pajiște, s-au îndreptat spre vaca cea slabă pe care au gonit-o cu lovituri de bîtă.

Apariția europenilor într-un loc atît de pustiu a fost pentru mine deosebit de neplăcută: violența lor mi i-a făcut și mai nesuferiți. Fugăreau bietul animal printre stînci, rîzînd în hohote și punîndu-l în pericolul de a-și rupe picioarele. O sălbatică, după înfățișare la fel de nenorocită ca și vaca, a ieșit din coliba izolată, a înaintat spre animalul înfricoșat, l-a chemat la ea cu blîndețe și i-a dat ceva să mănînce. Vaca a fugit spre ea lungindu-și gîtul cu un slab muget de bucurie. Colonii o amenințară de departe pe indiană, care se întoarse la colibă. Vaca o urmă. Se opri la ușă, unde protectoarea ei o mîngîia cu mîna, în timp ce animalul recunoscător lingea mîna milostivă. Colonii plecaseră.

M-am ridicat, am coborît dealul, am străbătut vîlceaua și, urcînd dealul din față, am ajuns la colibă hotărît să repar, pe cît voi putea, brutalitatea albilor. Vaca m-a zărit și a schițat o mișcare de fugă; am înaintat cu grijă și am ajuns, fără să o alung, pînă la locuința stăpînei sale.

Indiana intrase în casă. Am rostit salutul pe care îl învățasem: *Siegoh! Am venit!* Indiana, în loc să-mi răspundă la salut prin obiș-

Scanned with OKEN Scanner

nuita formulă de repetare: *Aţi venit!* nu mi-a răspuns nimic. Am socotit că vizita unuia dintre opresorii ei îi era neplăcută. Am început atunci să mîngîi vaca. Indiana a părut mirată. Am văzut pe faţa ei galbenă şi tristă semne de înduioşare şi chiar de gratitudine. Aceste tainice legături dintre nefericiri mi-au umplut ochii de lacrimi; e o desfătare să plîngi nenorocirile pe care nu le-a plîns niciodată nimeni.

Gazda mea m-a mai privit un timp cu oarecare îndoială, ca şi cum s-ar fi temut să nu încerc s-o amăgesc; apoi a făcut cîţiva paşi şi a venit să-şi poarte mîna pe fruntea tovarăşei ei de sărăcie şi singurătate.

Încurajat de acest semn de încredere, am spus în engleză, pentru că-mi epuizasem cunoştinţele de indiană: „E foarte slabă!“ Indiana îmi răspunse de îndată într-o engleză proastă: „Mănîncă foarte puţin“. *She eats very little.* „Au gonit-o fără milă“, am mai spus eu. Şi femeie mi-a răspuns: „Sîntem obişnuite cu asta amîndouă, *both*“. Am întrebat: „Dar pajiştea asta nu este a dumitale?“ Mi-a răspuns: „Pajiştea aparţinea soţului meu care a murit. Nu am copii şi albii îşi aduc vacile să pască pe pajiştea mea.“

Nu puteam să ofer nimic acestei făpturi nevoiaşe; gîndul meu era să cer să i se facă dreptate; dar cui să mă adresez într-o ţară unde amestecul de europeni şi indieni făcea ca autorităţile să nu fie bine precizate, unde dreptul forţei răpea independenţa sălbaticilor şi unde omul civilizat, devenit pe jumătate sălbatic, scuturase jugul autorităţii civile?

Ne-am despărţit, eu şi indiana, după ce ne-am strîns mîna. Gazda mea mi-a spus multe lucruri pe care nu le-am înţeles şi care erau, fără îndoială, urări de prosperitate ce se adresau unui străin. Dacă n-au fost ascultate de cer, nu e vina celei care s-a rugat, ci vina celui pentru care s-a făcut ruga; nu toţi oamenii sînt la fel de înclinaţi spre fericire, după cum nu toate pămînturile dau recolte la fel de îmbelşugate.

M-am întors la *ajupa*[1] mea, unde am luat o masă destul de jalnică. Seara a fost minunată; apa lacului, într-o linişte adîncă, nu făcea nici măcar o undă; rîul scălda, murmurînd, peninsula pe care ne aflam, împodobită cu salcîmi galbeni ce nu-şi pierduseră încă florile; pasărea denumită *cucul din Caroline* îşi repeta cîntecul monoton; îl auzeam, cînd mai aproape, cînd mai departe, după cum pasărea îşi schimba locul chemărilor sale amoroase.

A doua zi m-am dus împreună cu călăuza mea să fac o vizită primului sachem al tribului Onondaga, într-un sat apropiat. Am ajuns în sat la ora zece dimineaţa. Pe dată am fost înconjurat de o mulţime de tineri sălbatici, ce-mi vorbeau în limba lor, presărînd-o din cînd în cînd cu fraze în engleză şi cîteva cuvinte franţuzeşti; făceau mult zgomot şi erau foarte veseli. Aceste triburi indiene, rămase pe terenurile

[1] Colibă (N.t.)

Scanned with OKEN Scanner

defrişate ale albilor, au luat cîte ceva din obiceiurile noastre: au cai şi turme; colibele lor sînt pline de mobile şi de ustensile cumpărate pe de o parte de la Quebec, Montreal, Niagara, Detroit şi, pe de altă parte, din oraşele Statelor Unite.

Sachemul tribului Onondaga era un bătrîn irochez în toată puterea cuvîntului. Fiinţa sa păstra pecetea vechilor obiceiuri şi vechilor timpuri ale deşertului: urechi mari despicate, o mărgea atîrnată de nas, obrazul vărgat în diferite culori, un mic smoc de păr pe vîrful capului, tunica albastră, haină de piele, centură de piele prevăzută cu un cuţit pentru scalpat şi o măciucă, braţe tatuate, mocasini în picioare, şirag de mărgele sau colier de porţelan în mînă. M-a primit bine şi m-a poftit să stau pe rogojina sa. Tinerii mi-au luat în stăpînire puşca; i-au demontat bateria cu o îndemînare surprinzătoare şi au aşezat piesele la loc cu aceeaşi dexteritate: era o simplă puşcă de vînătoare cu două ţevi.

Sachemul vorbea englezeşte şi înţelegea franceza; interpretul meu ştia irocheza, aşa că discuţia s-a desfăşurat uşor. Printre altele, bătrînul mi-a spus că, deşi neamul său a fost întotdeauna în luptă cu cel din care făceam parte, pe al meu el îl stimase întotdeauna. M-a asigurat că sălbaticii nu încetau să-i regrete pe francezi; s-a plîns de americani care, în curînd, nu vor mai lăsa populaţiilor, ai căror străbuni îi primiseră pe aceste meleaguri, nici măcar atît pămînt cît să-şi acopere oasele.

I-am vorbit sachemului despre necazul văduvei indiene; mi-a spus că într-adevăr femeia era persecutată, că de mai multe ori intervenise pentru ea la funcţionarii americani, dar că nu putuse să obţină dreptate. A mai adăugat că, odinioară, irochezii şi-ar fi făcut-o singuri.

Femeile indiene ne-au servit o masă. Ospitalitatea este ultima virtute sălbatică ce le-a rămas indienilor în mijlocul viciilor civilizaţiei europene. Ştim care era odinioară această ospitalitate: odată primit într-o colibă, deveneai inviolabil; căminul avea puterea unui altar, te făcea să devii sacru. Stăpînul casei mai bine se lăsa omorît decît să îngăduie să ţi se atingă măcar şi un singur fir de păr din cap.

Cînd un trib era izgonit din pădurile sale, sau cînd un om venea să ceară ospitalitate, străinul începea să danseze aşa-numitul dans al implorătorului. Acest dans se executa astfel:

Cel ce implora înainta cîţiva paşi, apoi se oprea privindu-l pe cel implorat, după care se dădea înapoi pînă la locul unde fusese prima oară. Atunci gazdele intonau cîntecul străinului: „Iată străinul, iată-l pe trimisul Marelui Spirit". După acest cînt, un copil îl lua pe străin de mînă şi îl ducea la colibă. Cînd copilul ajungea pe pragul uşii spunea: „Iată străinul!" şi stăpînul colibei răspundea: „Copile, du-l pe acest om în coliba mea". Străinul, intrînd atunci sub ocrotirea copilului, se ducea, ca şi la greci, să se aşeze pe cenuşa căminului. I se prezenta pipa păcii; trăgea trei fumuri şi femeile recitau cîntul consolării: „Străinul şi-a

găsit din nou o mamă şi o soţie; soarele va răsări şi va apune pentru el ca şi odinioară".

Se umplea cu apă de arţar o cupă sacră; era o tigvă sau un vas de piatră ce stătea de obicei pe colţul căminului şi pe care se aşeza o cunună de flori. Străinul bea jumătate din apă şi trecea cupa gazdei sale ce o golea.

A doua zi, după vizita mea la căpetenia tribului Onondaga, mi-am continuat călătoria. Această bătrînă căpetenie fusese de faţă la luarea Quebecului; asistase la moartea generalului Wolf. Şi eu, care ieşeam din coliba unui sălbatic, scăpasem nu de mult din palatul Versailles şi stătusem, de curînd, la masă cu Washington.

Pe măsură ce înaintam spre Niagara, drumul, devenit mai greu, era de-abia indicat prin trunchiuri retezate de copaci: trunchiurile copacilor foloseau drept poduri peste rîuri sau pentru astupat gropile. Populaţia americană se îndrepta atunci spre concesiunile de la Genesee. Guvernele Statelor Unite vindeau aceste concesiuni mai mult sau mai puţin scump, după rodnicia pămîntului, calitatea copacilor, cursul şi mulţimea apelor. Terenurile defrişate înfăţişau un amestec ciudat de natură şi civilizaţie. Într-un colţ de pădure unde nu răsunaseră decît strigătele omului sălbatic şi urletele fiarei, puteai întîlni o bucată de pămînt arată; din acelaşi loc se putea zări atît coliba unui indian, cît şi locuinţa unui plantator. Unele dintre aceste locuinţe, deja terminate, aminteau de curăţenia fermelor engleze şi olandeze; altele nu erau terminate decît pe jumătate şi nu aveau drept acoperiş decît coroana unui copac bătrîn.

Am fost primit în aceste locuinţe de o zi; am găsit aici, adeseori, o familie fermecătoare, avînd tot confortul şi toată eleganţa din Europa: mobile de acaju, un pian, covoare, oglinzi; toate acestea numai la patru paşi de coliba unui irochez. Seara, după ce servitorii se întorseseră de la pădure sau de la cîmp, cu toporul sau cu plugul, se deschideau ferestrele; fetele gazdei mele cîntau, acompaniindu-se la pian, muzică de Paesiello şi de Cimarosa. În depărtare se vedea deşertul şi uneori se auzea murmurul unei cataracte.

Pe locurile cele mai bune se ridicau orăşele. Nu poţi să înţelegi sentimentul de plăcere pe care îl încerci văzînd cum, din mijlocul unei bătrîne păduri americane, se înalţă săgeata unei noi clopotniţe. Şi cum obiceiurile englezeşti îi urmează peste tot pe englezi, după ce străbătusem ţinutul unde nu exista nici urmă de locuitor, zăream firma unui han atîrnînd de creanga unui copac aflat la marginea drumului, legănată de vîntul pustietăţii. În aceste caravanseraiuri se întîlneau vînători, plantatori, indieni; dar prima oară cînd am rămas într-un asemenea han, am jurat că va fi şi ultima.

Într-o seară, intrînd într-unul din aceste hanuri ciudate, am rămas uluit la vederea unui pat uriaş aşezat în cerc în jurul unui stîlp: fiecare călător venea să-şi ia locul în pat, cu picioarele înspre stîlpul din centru

Scanned with OKEN Scanner

şi cu capul înspre circumferinţa cercului, în aşa fel încît cei ce dormeau erau aşezaţi simetric, întocmai ca spiţele unei roţi sau ca beţigaşele unui evantai. După o oarecare ezitare, m-am băgat totuşi în această drăcovenie, pentru că nu vedeam aici pe nimeni. Începusem să mă liniştesc, cînd am simţit piciorul unui bărbat alunecînd în lungul piciorului meu; era lunganul de olandez ce se întindea alături de mine. În viaţa mea n-am simţit o silă mai mare. Am sărit din acest lăcaş primitor, blestemînd bunele obiceiuri ale bunilor noştri străbuni. M-am dus să dorm învelit în manta sub clarul lunii; această tovarăşă a somnului călătorului era, cel puţin, plăcută, răcoroasă şi pură.

Manuscrisul se întrerupe aici sau, mai bine zis, conţinutul lui a fost inserat în celelalte lucrări ale mele. După mai multe zile de mers, ajung la rîul Genesee; de cealaltă parte a rîului văd miracolul şarpelui cu clopoţei, atras de sunetul unui fluier[1]; mai departe întîlnesc o familie de sălbatici şi îmi petrec noaptea cu această familie, la o oarecare depărtare de cascada Niagara. Povestea întîlnirii şi descrierea acestei nopţi se găsesc în *Eseul istoric* şi în *Geniul creştinismului.*

Sălbaticii din apropierea cascadei Niagara, dependenţi de englezi, erau însărcinaţi cu paza frontierei Canadei de Nord. Au venit înaintea noastră înarmaţi cu arcuri şi cu săgeţi şi ne-au împiedicat să trecem.

Am fost nevoit să-l trimit pe olandez la fortul Niagara să ia de la comandant un permis de intrare în ţinuturile de sub dominaţia britanică; am simţit că mi se strînge inima, căci mă gîndeam că aceste locuri fuseseră stăpînite altădată de Franţa. Călăuza mea s-a întors cu permisul pe care îl mai păstrez şi acum şi este semnat: căpitanul Gordon. Nu e oare ciudat că am regăsit acelaşi nume englez pe uşa chiliei mele de la Ierusalim[2]?

Am rămas în satul sălbaticilor timp de două zile. Manuscrisul prezintă aici bruionul unei scrisori pe care am scris-o unuia dintre prietenii mei din Franţa. Iată scrisoarea:

Scrisoare întocmită la sălbaticii din Niagara

Trebuie să vă povestesc ce s-a-ntîmplat ieri dimineaţă la gazdele mele. Iarba era încă acoperită de rouă, vîntul venea din pădure încărcat de miresme, frunzele dudului sălbatic erau pline de coconii unei specii de vierme de mătase, iar bumbacul, aplecîndu-şi capsulele deschise, semăna cu nişte tufe de trandafiri albi.

[1] *Geniul creştinismului.*
[2] *Itinerar.*

Scanned with OKEN Scanner

Indienele făceau tot felul de treburi, strînse laolaltă la poalele unui fag uriaş de culoarea purpurei. Copiii cei mai mici erau atîrnaţi în plase de crengile copacului; boarea din pădure legăna culcuşurile aeriene într-o mişcare aproape imperceptibilă. Din cînd în cînd, mamele se ridicau ca să-şi vadă copiii dacă dorm şi dacă n-au fost treziţi de mulţimea de păsări ce cîntau şi zburau împrejurul nostru. Tabloul era fermecător.

Eu şi interpretul meu eram aşezaţi mai la o parte împreună cu războinicii, în număr de şapte; toţi ţineau în gură cîte o pipă mare. Doi sau trei dintre indieni vorbeau englezeşte.

La o oarecare depărare se zbenguiau cîţiva băieţi, dar în timp ce se jucau sărind, fugind, aruncînd mingi, nu spuneau nici un cuvînt. Nu se auzea nimic din acea ameţitoare gălăgie pe care o fac copiii europeni; aceşti tineri sălbatici săreau ca nişte căprioare şi erau tăcuţi ca ele. Un băiat mare, de şapte sau opt ani, despărţindu-se din cînd în cînd de grup, venea la mama lui să sugă şi se întorcea apoi să se joace cu prietenii.

Copilul nu este niciodată înţărcat cu de-a sila; după ce s-a hrănit cu alte alimente, secătuieşte sînul mamei, întocmai ca pe o cupă pe care o goleşti la sfîrşitul unui ospăţ. Cînd întreaga naţiune moare de foame, copilul mai găseşte încă, la sînul mamei, un izvor de viaţă. Acest obicei este poate una din cauzele care împiedică triburile americane să se înmulţească la fel de mult ca familiile europene.

Taţii s-au adresat copiilor şi copiii le-au răspuns. Prin intermediul olandezului am înţeles ce vorbeau. Iată ce se întîmplase:

Un sălbatic de vreo treizeci de ani şi-a chemat fiul şi l-a rugat să nu mai sară atît de tare; copilul a răspuns: *ai dreptate.* Şi fără să facă ce-i spusese tatăl lui, s-a întors la joacă.

Bunicul copilului l-a chemat şi el, la rîndul său, şi i-a spus: *fă aşa cum ţi-a spus;* şi băieţelul s-a supus. Copilul n-a ascultat deci pe tatăl său care îl *rugase*, dar şi-a ascultat bunicul care îi *poruncise.* Tatăl nu reprezintă aproape nimic în ochii copilului.

Copilului nu i se dă niciodată vreo pedeapsă; el nu recunoaşte decît autoritatea vîrstei şi pe cea a mamei. O crimă socotită îngrozitoare şi fără seamăn este, la indieni, aceea pe care o comite un fiu ce se împotriveşte mamei lui. Cînd ea ajunge la bătrîneţe, el o hrăneşte.

În privinţa tatălui, atît timp cît e tînăr, el nu înseamnă nimic în ochii copilului; dar pe măsură ce înaintează în vîrstă, fiul său îl cinsteşte, nu ca pe un tată, ci ca pe un bătrîn, adică, altfel spus, ca pe un om ce poate da sfaturi bune şi care are experienţă.

Acest mod de a creşte copiii în deplină libertate ar trebui să-i facă să devină capricioşi şi plini de toane; cu toate astea copiii sălbaticilor n-au nici capricii şi nici toane, pentru că nu-şi doresc decît ceea ce ştiu că pot să obţină. Dacă un copil plînge după un lucru pe care mama lui nu i-l poate da, i se spune să se ducă să şi-l ia de

Scanned with OKEN Scanner

acolo de unde l-a văzut; or, cum nu este puternic şi-şi dă seama de slăbiciunea lui, copilul îşi uită dorinţa. Şi dacă copilul sălbatic nu ascultă de nimeni, nici pe el nu-l ascultă nimeni. Aici se află tot secretul veseliei sau înţelepciunii lui.

Copiii indieni nu se ceartă şi nu se bat niciodată; nu sînt gălăgioşi, nici sîcîitori şi nici certăreţi; din atitudinea lor se degajă o anume gravitate asemenea fericirii, o anume noblețe asemenea libertăţii.

Noi nu ne-am putea creşte copiii în felul acesta; ar trebui să începem prin a ne birui viciile, or, noi socotim că-i mai uşor să le îngropăm în inima copiilor noştri, avînd grijă numai ca aceste vicii să nu devină vizibile.

Atunci cînd tînărul indian simte că se naşte în el gustul pescuitului, al vînătorii, al luptei, al politicii, studiază şi imită meşteşugurile pe care doreşte să le practice de la tatăl său: învaţă să facă o barcă, să împletească un năvod, să mînuiască arcul, puşca, măciuca, securea, să taie un copac, să clădească o colibă, să deslușească misterele *colierelor.* Ceea ce pentru fiu este un simplu amuzament devine pentru tată un lucru de prestigiu: dreptul forţei şi al inteligenţei acestuia este recunoscut. Şi acest drept îl conduce treptat la autoritatea sachemului.

Fetele se bucură de aceeaşi libertate ca şi băieţii: fac aproape tot ce doresc, dar rămîn mai mult timp cu mamele lor, care le învaţă treburile gospodăriei. Cînd o tînără indiană a făcut un lucru rău, mama ei se mulţumeşte să-i arunce în faţă picături de apă şi să-i spună: *mă faci de rîs.* Acest reproş este rareori lipsit de efect.

Am rămas la uşa colibei pînă la prînz; soarele devenise arzător. Una din gazde a înaintat spre băieţi şi le-a spus: *Soarele o să vă roadă capetele, mergeţi la culcare.* Copiii au strigat în cor: *Aşa-i.* Şi, ca semn de ascultare, au continuat să se joace, după ce au fost de acord că soarele le-ar putea *roade* capetele.

Dar femeile s-au ridicat, una arătînd nişte sagamită pusă într-un vas de lemn, alta un fruct favorit, iar o a treia desfăşurînd o rogojină ce slujeşte drept aşternut. Şi-au chemat ceata îndărătnică găsind pentru fiecare un cuvînt de tandreţe. Într-o clipă, copiii au zburat spre mamele lor ca un stol de păsări. Femeile i-au înhăţat rîzînd şi fiecare dintre ele şi-a dus cu destulă greutate odrasla ce mînca, în braţele materne, ceea ce i se dăduse.

Adio, nu ştiu dacă această epistolă scrisă din mijlocul pădurii va ajunge vreodată pînă la voi.

Din satul indienilor m-am dus la cascada Niagara. Descrierea acestei cascade, aflată la sfîrşitul romanului *Atala*, este prea cunoscută ca s-o mai reproduc aici; dealtfel, ea face parte dintr-o notă asupra *Eseului istoric;* dar această notă cuprinde cîteva amănunte strîns legate de călătoria mea, încît cred că e necesar să le repet aici.

Scanned with OKEN Scanner

La cascada Niagara, scara indiană ce odinioară se afla aici fiind ruptă, am vrut, în ciuda spuselor călăuzei mele, să mă duc pînă în josul căderii de apă, mergînd pe o stîncă ascuțită, înaltă de aproximativ două sute de picioare. M-am aventurat în coborîre. În ciuda mugetelor cascadei și a abisului înfricoșător ce clocotea sub mine, mi-am ținut firea și am ajuns cam la patruzeci de picioare de fund. Dar aici stînca netedă și abruptă nu mai avea nici rădăcini de copaci și nici crăpături unde să pot să-mi sprijin picioarele. Am rămas atîrnat în mîini, cît eram de lung, neputînd nici să urc și nici să cobor, simțind cum degetele mi se desfac treptat de oboseală sub greutatea trupului și văzînd moartea cu ochii. Puțini oameni au petrecut în viața lor două minute așa cum le-am simțit eu atunci, suspendat deasupra vîrtejului Niagarei. În sfîrșit, mîinile mi s-au desprins și am căzut. Printr-un miracol de necrezut, m-am trezit totuși viu pe stîncă, acolo unde ar fi trebuit să mă sfărîm de o sută de ori. Și cu toate acestea nu mă simțeam prea rău. Eram la un pas de abis și nu mă rostogolisem în el; dar cînd răceala apei a început să mă pătrundă, mi-am dat seama că nu scăpasem atît de ușor precum crezusem la început. Am simțit o durere insuportabilă în brațul stîng; mi-l rupsesem sub cot. Călăuza mea, ce mă privea din înalt și căruia i-am făcut semn, a alergat să caute cîțiva sălbatici care, cu multă greutate, m-au ridicat cu funii de mesteacăn și m-au transportat la ei acasă.

N-a fost singurul pericol prin care am trecut la Niagara. La sosire am pornit spre cascadă, ținînd frîul calului înfășurat pe braț; în timp ce mă aplecam să privesc în jos, un șarpe cu clopoței mișcă în tufișurile învecinate; calul se sperie, dă înapoi, cabrîndu-se și apropiindu-se de prăpastie. Nu reușesc să-mi desfac brațul din hățuri și calul, tot mai înspăimîntat, mă tîrăște după el. Picioarele lui de dinainte părăsiseră deja pămîntul și, ghemuit pe marginea abisului, nu se mai ținea decît încordîndu-și crupele. Eram sfîrșit cînd animalul, uimit el însuși de noul pericol, face încă un efort, își schimbă direcția printr-o piruetă și se aruncă înapoi la zece picioare depărtare de marginea prăpastiei[1].

Nu aveam la braț decît o fractură simplă. Ca să mă vindec, au fost de ajuns două scîndurele, un bandaj și o eșarfă. Olandezul n-a vrut să meargă mai departe. I-am dat banii ce i se cuveneau și s-a întors acasă. Am făcut un nou tîrg cu niște canadieni din Niagara ce aveau o parte din familie la Saint-Louis des Illinois, pe Mississippi.

Manuscrisul cuprinde o vedere generală asupra lacurilor din Canada.

[1] *Eseul istoric.*

Scanned with OKEN Scanner

Lacurile din Canada

Surplusul de apă din lacul Erie se varsă în lacul Ontario, după ce a format cascada Niagara. Indienii își găseau, în jurul lacului Ontario, rășina albă, parfumată, din arborele de balsam, își scoteau zahărul din arțar, nuc și cireșul sălbatic; vopseaua roșie — din scoarța altor specii; își acopereau colibele cu scoarță de lemn alb; își scoteau oțetul din ciorchinii roșii ai oțetarului, mierea și bumbacul din florile sparanghelului sălbatic; uleiul pentru păr din floarea soarelui și un leac pentru răni din *planta universală*. Europenii au înlocuit aceste binefaceri ale naturii cu lucruri făcute prin priceperea omului, iar sălbaticii au pierit.

Lacul Erie are o circumferință de mai bine de o sută de leghe. Acum două secole, seminţiile ce populau malurile lui au fost exterminate de irochezi; cîteva hoarde rătăcitoare au bîntuit apoi prin locuri unde nu îndrăzneai să te oprești.

E înspăimîntător să-i vezi pe indieni aventurîndu-se în niște bărcuțe din scoarță de copac pe acest lac unde furtunile sînt îngrozitoare. Își atîrnă idoli la pupa bărcii și se avîntă în mijlocul vîrtejurilor de zăpadă printre valurile ridicate. Valurile ce ajung pînă la orificiul luntrilor sau trec deasupra, par să le înghită. Cîinii vînătorilor, cu labele sprijinite de marginile luntrii, scot urlete jalnice, în timp ce stăpînii lor, păstrînd o tăcere adîncă, lovesc valurile în cadență cu pagaiele. Luntrile înaintează în șir. La prora celei dintîi stă, în picioare, un șef ce repetă monosilaba OAH, prima vocală pe un ton ascuțit și scurt, a doua pe un ton surd și prelungit; în ultima luntre se află. în picioare, încă un șef manipulînd o vîslă mare drept cîrmă.

Ceilalți războinici sînt așezați cu picioarele încrucișate, la fundul luntrilor; prin ceață, zăpadă și valuri nu se zăresc decît penele cu care sînt împodobite capetele indienilor, gîtul alungit al cîinilor care urlă și umerii celor doi sachemi, pilot și augur, ce par niște zei ai apelor.

Lacul Erie este vestit și prin șerpii lui. La apus de acest lac, din insulele viperelor și pînă la țărmurile continentului, pe o lungime de mai bine de douăzeci de mile, se află întinderi mari de nuferi. În timpul verii frunzele acestor plante sînt pline de șerpi încolăciți și înnodați între ei. Cînd reptilele se mișcă în razele soarelui, vezi răsucindu-se inelele lor de azur, de purpură, de aur și de abanos; în aceste îngrozitoare noduri, legate de două sau de trei ori, nu poți distinge decît ochi scînteietori, limbi triple, guri de foc, cozi înarmate cu țepi sau cu clopoței, ce se mișcă în aer ca niște bice. Din acest Cocit impur vine un șuierat continuu, un zgomot asemănător cu foșnetul frunzelor uscate dintr-o pădure.

Scanned with OKEN Scanner

Strîmtoarea ce deschide trecerea de la lacul Huron spre lacul Erie își datorează renumele umbrarelor și pajiștilor sale. Lacul Huron este foarte bogat în pește; aici putem pescui articamegul și păstrăvi ce cîntăresc două sute de livre. Insula Matimulin era vestită; aici locuiau cei ce mai rămăseseră din populația Ontawais, pe care indienii îi socoteau a fi descendenții Marelui Castor. S-a observat că apa lacului Huron, ca și cea a lacului Michigan, crește timp de șapte luni și scade în aceeași măsură, timp de alte șapte. Toate aceste lacuri au un flux și un reflux ce se fac mai mult sau mai puțin simțite.

Lacul Superior ocupă un spațiu de mai mult de patru grade, între patruzeci și șase cincizeci de grade latitudine nordică, și de nu mai puțin de opt grade, între optzeci și șapte și nouăzeci și cinci de grade longitudine vestică, față de meridianul din Paris. Această mare interioară are deci o sută de leghe în lățime și aproximativ două sute în lungime, ceea ce înseamnă o circumferință de aproape șase sute de leghe.

În acest uriaș bazin își unesc apele patruzeci de rîuri; două dintre ele, Allinipigon și Michipicroton, sînt două fluvii mari; ultimul își are izvorul în apropierea golfului Hudson.

Lacul este împodobit de insule, printre altele insula Maurepas, pe coasta nordică, insula Pontchartren pe malul estic; insula Minong, spre partea sudică și insula Marelui-Spirit sau a Sufletelor, la apus. Aceasta din urmă ar putea să constituie în Europa teritoriul unui stat; ea se întinde pe o lungime de treizeci și cinci de leghe și pe o lățime de douăzeci.

Capurile importante ale lacului sînt: vîrful Kiucunan, un fel de istm ce se prelungește în valuri pe o întindere de două leghe. Capul Minaboju, semănînd unui far; capul Trăsnetului, în apropiere de golful cu același nume, și capul Rochedebout, ce se ridică perpendicular pe podiș ca un obelisc sfărîmat.

Țărmul de sud al Lacului Superior este jos, nisipos și fără adăpost; coastele nordice și estice sînt, dimpotrivă, muntoase și prezintă o succesiune de stînci abrupte. Lacul însuși este săpat în stîncă. Prin undele sale verzi și transparente privirea descoperă, la o adîncime de mai bine de treizeci, patruzeci de picioare, mase de granit de diferite forme, dintre care unele par ca și cum ar fi de curînd tăiate de mîna unui meșteșugar. Atunci cînd călătorul, lăsîndu-și luntrea să alunece în voia ei, privește aplecat peste margine creasta acestor munți submarini, el nu se poate bucura mult timp de spectacol, ochii i se tulbură și se simte cuprins de ameteli.

Impresionată de întinderea acestui rezervor de ape, imaginația sporește odată cu spațiul. Conform instinctului comun tuturor oamenilor, indienii au atribuit formarea acestui bazin imens aceleiași puteri ce

Scanned with OKEN Scanner

rotunjește bolta cerului; la admirația pe care le-o inspiră vederea Lacului Superior ei au adăugat solemnitatea ideilor religioase.

Sălbaticii au fost îndemnați să facă din acest lac obiectul principal al cultului religiei lor, de înfățișarea misterioară pe care natura a dăruit-o uneia dintre cele mai însemnate opere ale sale. Lacul Superior are un flux și un reflux neregulat: apele sale, în timpul celor mai mari călduri ale verii, sînt, la o adîncime de o jumătate de picior de la suprafață, reci ca zăpada; în iernile grele din acest climat, chiar și atunci cînd marea e înghețată, aceleași ape îngheață arareori.

Produsele pămîntului din jurul lacului variază după sol: pe malul oriental nu se văd decît păduri de arțari rahitici și strîmbi, ce cresc aproape orizontal în nisip; în nord, peste tot acolo unde stînca lasă loc vegetației, în vreo trecătoare sau vreun fund de vale, se văd tufișuri de coacăz fără ghimpi și ghirlande dintr-o specie de viță de vie ce face un fruct asemănător cu zmeura, dar colorat într-un roz mai deschis. Ici și colo se înalță pini răzleți.

Dintre marele număr de priveliști pe care le prezintă aceste pustietăți, două se fac remarcate în mod deosebit.

Intrînd în Lacul Superior prin strîmtoarea Sfînta Maria, la stînga se văd niște insule ce se curbează în semicerc și care, plantate toate cu arbori înfloriți, se aseamănă cu niște buchete cu tulpinile scăldate în apă; la dreapta, capetele continentului înaintează în valuri; unele sînt acoperite de o pajiște ce își armonizează verdeața cu dublul azur, al cerului și al undei; celelalte, făcute din nisip roșu și alb, se aseamănă, pe fondul albăstrui al lacului, cu razele unor lucrări de marchetărie. Între aceste capuri lungi și dezgolite se întrețes promontorii mari acoperite de păduri, ce se repetă în imagine răsturnată în cristalul de dedesubt al apelor. Pe alocuri copacii, strînși unii lîngă alții, formează pe țărm o perdea deasă; în alte locuri copacii răzleți mărginesc uscatul formînd un fel de alei; atunci trunchiurile lor răzlețe deschid vederii spații miraculoase. Plantele și stîncile își micșorează proporțiile sau își schimbă culoarea pe măsură ce priveliștea se depărtează sau se apropie de privire.

Insulele de la sud și promontoriile de la est, înclinîndu-se la vest unele către celelalte, alcătuiesc și cuprind o mare radă, liniștită atunci cînd furtuna răvășește celelalte părți ale lacului. Aici se joacă mii de pești și de păsări de apă; rața neagră de Labrador se cocoață pe vîrful unei stînci de pe suprafața apei; valurile îl înconjură pe acest solitar în doliu cu găteli de spumă albă; cufundarii dispar, se arată din nou, dispar încă o dată; pasărea lacurilor plutește la suprafața valurilor, iar pescărușul verde își mișcă repede aripile de azur ca să-și fascineze prada.

Scanned with OKEN Scanner

Dincolo de insulele şi de promontoriile ce închid rada, la capătul strîmtorii Sfînta Maria, privirea descoperă întinderile fluide şi fără margini ale lacului. Suprafeţele mişcătoare ale acestor întinderi se ridică şi se pierd treptat în depărtare; de la verde de smaragd, ele trec în albastru deschis, apoi în culoarea peruzelei şi, în sfîrşit, în indigo. Fiecare culoare contopindu-se una cu cealaltă, ultima se termină la orizont, unde se îmbină cu cerul printr-o dungă de un azuriu întunecat.

Acest peisaj al lacului este cu adevărat un peisaj de vară; trebuie să te bucuri de el atunci cînd natura e calmă şi surîzătoare. A doua privelişte este, dimpotrivă, o privelişte de iarnă: are nevoie de o vreme furtunoasă şi fără verdeaţă.

În apropierea rîului Allinipigon se înalţă o stîncă uriaşă şi izolată ce domină lacul. La apus se desfăşoară un lanţ de stînci, unele culcate, altele înfipte în sol, unele străpungînd cerul cu piscurile lor golaşe, altele cu vîrfurile rotunjite; coastele verzi, roşii şi negre păstrează zăpada în crevase, adăugînd astfel albeaţa ei strălucitoare la culoarea granitului şi a porfirelor.

Aci cresc arbori de formă piramidală pe care natura îi aşază printre marile ei arhitecturi şi marile ei ruine,ca nişte coloane ale acestor edificii întregi sau căzute; pinul se ridică pe piedestalele stîncilor şi ierburi încărcate de sloiuri de gheaţă atîrnă trist de cornişele lor; ţi se pare că vezi ruinele unor cetăţi din pustiurile Asiei, monumente grandioase ce, înainte de a cădea, dominau pădurile şi care acum poartă păduri pe culmile lor prăbuşite.

În spatele lanţului de stînci pe care l-am descris se adînceşte, ca o brazdă, o vale îngustă. Rîul Mormîntului trece prin mijlocul ei. Valea este plină de muşchi moale şi galben în timpul verii; crăpăturile stîncilor sînt desenate de rînduri de ciuperci cu pălăria diferit colorată. Iarna, în pustietatea de zăpadă, vînătorul nu poate descoperi păsările şi patrupedele albite de zăpadă, decît după ciocurile colorate ale primelor şi după boturile negre şi ochii sîngerii ale celorlalte. La capătul văii, şi în depărtare, se zăreşte culmea munţilor hiperboreeni unde Dumnezeu a aşezat izvorul celor mai mari patru fluvii din America septentrională. Născute în acelaşi leagăn, îşi amestecă apele după un drum de o mie două sute de leghe, în cele patru puncte ale orizontului, în patru oceane: Mississippi se pierde în sud, în golful mexican; Sfîntul Laurenţiu îşi aruncă apele la răsărit, în Atlantic; Ontawais se varsă la nord în mările polului, iar fluviul din vest îşi aduce spre apus tributul de ape în oceanul Nontuka[1].

După această prezentare a lacului urmează un început de jurnal în care nu sînt indicate decît orele.

[1] Era geografia eronată a timpului: astăzi ea nu mai este aceeaşi (n.t.)

Scanned with OKEN Scanner

Jurnal fără dată

Deasupra capului cerul e senin şi sub luntrea mea, ce aleargă dusă de o uşoară briză, unda este străvezie. De partea stîngă se află coline tăiate abrupt şi mărginite de stînci, de care atîrnă volbura cu flori albe şi albastre, ghirlande de begonii, graminee înalte, plante de stîncă de toate culorile; la dreapta se întind prerii vaste. Pe măsură ce luntrea înaintează, se deschid noi privelişti şi noi perspective: cînd văi singuratice şi surîzătoare, cînd coline golaşe; aci se vede o pădure de chiparoşi ale cărei galerii întunecate se zăresc de departe; dincolo o pădurice de arţari, prin care soarele zburdă ca printr-o dantelă.

Străveche libertate, în sfîrşit, te regăsesc! Umblu întocmai ca pasărea ce zboară în faţa mea şi care se îndreaptă la întîmplare şi avînd doar grija alegerii umbrarelor. Iată-mă aşa cum m-a creat atotputernicul, stăpîn al naturii, purtat triumfător pe ape, în timp ce locuitorii fluviilor mă însoţesc în drum, vieţuitoarele văzduhului îmi cîntă imnurile lor, dobitoacele pămîntului mă salută, pădurile îşi apleacă vîrfurile în faţa mea. Oare pecetea nemuritoare a obîrşiei noastre este gravată pe fruntea omului din societate sau pe a mea? Alergaţi şi vă închideţi în oraşe, mergeţi să vă supuneţi legilor voastre mărunte; cîştigaţi-vă pîinea cu sudoarea frunţii sau luaţi pîinea de la gura săracului; măcelăriţi-vă pentru un cuvînt, pentru un stăpîn; îndoiţi-vă de existenţa lui Dumnezeu, sau adoraţi-l sub forme superstiţioase; eu voi rătăci în singurătăţile mele; nu-mi voi înăbuşi nici măcar o singură bătaie de inimă, nu-mi voi pune frîu nici unui gînd; voi fi liber ca natura; nu voi recunoaşte drept stăpîn decît pe acela care a aprins flacăra soarelui şi care, dintr-o singură mişcare a mîinii, a făcut să se învîrtă lumile[1].

Ora şapte seara

Am trecut de întretăierea rîului şi am urmat braţul dinspre sud-est. Căutam de-a lungul canalului un liman unde să putem debarca. Am intrat într-un golfuleţ care se înfundă sub un promontoriu plin de tufe de tulipieri. După ce am tras luntrea la mal, unii dintre noi au adunat vreascuri uscate pentru foc, iar alţii au ridicat *ajupa*. Mi-am luat puşca şi m-am afundat în pădurea din vecinătate.

N-am făcut nici o sută de paşi că am şi zărit o mulţime de curci ce ciuguleau seminţe de ferigă şi fructe de sorb. Aceste păsări se deosebesc destul de mult de suratele lor naturalizate în Europa: sînt mai mari, au penele de culoarea ardeziei, împodobite la gît, pe spate şi la capătul aripilor cu un roşu de culoarea aramei; după cum se reflectă

[1] Păstrez toate aceste însemnări din tinereţe: îmi vor fi poate iertate.

Scanned with OKEN Scanner

lumina, penajul lor străluceşte întocmai ca aurul patinat. Aceste curci sălbatice trăiesc adeseori în cîrduri mari. Seara se caţără în vîrfurile copacilor celor mai înalţi. Dimineaţa fac să se audă, din înaltul copacilor, strigătul lor repetat; puţin după răsăritul soarelui, strigătele încetează şi păsările coboară în pădure.

Ne-am sculat foarte devreme ca să plecăm pe răcoare; bagajele au fost încărcate din nou. Am desfăşurat pînza. În amîndouă părţile se vedeau malurile înalte acoperite de păduri. Frunzele copacilor aveau toate culorile pe care ţi le-ai putea închipui: stacojiu aprins spre roşu, galben închis spre auriu strălucitor, cafeniu puternic spre brun deschis, verde, alb, azuriu, în mii de nuanţe şterse sau strălucitoare. Lîngă noi aveam întreaga varietate a prismei; departe, la cotiturile văii, culorile se amestecau şi se pierdeau pe fundaluri catifelate. Copacii îşi armonizau între ei siluetele: unii se desfăceau în evantai, alţii se ridicau în con, se rotunjeau în sfere, sau erau tăiaţi ca nişte piramide. Dar e mai bine să te mulţumeşti să te bucuri de această privelişte fără a încerca să o descrii.

Ora zece dimineaţa

Înaintăm cu încetineală. Briza a încetat şi canalul începe să devină îngust. Cerul se acoperă de nori.

La amiază

Este cu neputinţă să urcăm mai sus cu luntrea; trebuie să ne schimbăm felul de a călători; vom trage luntrea la mal, ne vom lua proviziile, armele, blănurile pentru noapte şi vom pătrunde în pădure.

Ora trei

Cine ar putea să exprime sentimentul pe care îl încerci cînd intri în aceste păduri bătrîne cît lumea şi care singure pot să-ţi dea o imagine a creaţiei aşa cum a ieşit din mîinile Domnului? Razele soarelui, venind de sus printr-o pînză de frunze, răspîndesc în adîncul pădurii o lumină slabă, schimbătoare şi mobilă, ce dă lucrurilor o măreţie fantastică. Pretutindeni trebuie să treci peste copaci culcaţi la pămînt, pe care se ridică alte generaţii de copaci. În zadar caut o ieşire din aceste singurătăţi; înşelat de o lumină mai vie, înaintez printre ierburi, urzici, muşchi, liane şi prin humusul gros format din resturi de vegetale; dar nu ajung decît într-un luminiş alcătuit din cîţiva pini căzuţi. Curînd, pădurea devine mai întunecată; ochiul nu zăreşte decît trunchiuri de stejari şi de nuci ce se înşiră unele după altele şi care, îndepărtîndu-se, par că se adună într-unul singur; îmi vine în minte ideea de infinit.

Scanned with OKEN Scanner

Ora şase

Întrezărisem din nou un luminiş şi am mers înspre el. Iată-mă ajuns: un cîmp trist, mai melancolic decît pădurile ce îl înconjură! Acest cîmp este un vechi cimitir indian. Să mă odihnesc o clipă în această dublă singurătate a morţii şi a naturii: este oare un refugiu unde mi-aş dori să adorm pentru vecie?

Ora şapte

Neputînd să ieşim din pădure, ne-am aşezat aici. Reverberaţia rugului ajunge pînă departe. Luminat de jos de o lumină roşietică, frunzişul pare însîngerat; trunchiurile copacilor mai apropiaţi se înalţă ca nişte coloane de granit roşu, în timp ce arborii mai îndepărtaţi, abia atinşi de lumină, seamănă, în străfundul pădurii, cu nişte fantome şterse aşezate în cerc la capătul unei nopţi adînci.

Miezul nopţii

Focul începe să se stingă, cercul pe care-l face lumina lui se micşorează. Ascult: o linişte neasemuită apasă peste păduri; parcă s-ar aşterne linişti după linişti. În zadar caut să disting într-un mormînt universal vreun zgomot care să ţină de viaţă. Dar de unde vine suspinul acesta? De la unul dintre tovarăşii mei; se vaită, cu toate că dormitează. Trăieşti, deci suferi: iată omul.

Douăsprezece şi jumătate noaptea

Odihna continuă; dar copacul distrus se rupe şi cade. Pădurea urlă; se ridică mii de glasuri. Curînd zgomotele slăbesc; se sting în depărtări aproape imaginare: liniştea invadează din nou pustiul.

Ora unu după miezul nopţii

Bate vîntul; aleargă peste vîrful copacilor; trecînd, îi scutură deasupră-mi. Întocmai ca valurile mării ce se sfarmă trist de ţărm.

Zgomotele au trezit alte zgomote. Pădurea e toată o armonie. Oare ceea ce aud nu sînt grave acorduri de orgă în timp ce sunetele mai slabe rătăcesc prin bolţile de verdeaţă? Răstimp de linişte: muzica aeriană reîncepe; de peste tot se aud dulci jeluiri, murmure ce închid în ele alte murmure; fiecare frunză vorbeşte în limba ei, fiecare fir de iarbă îşi cîntă cîntecul său.

Dar răsună o voce neobişnuită: este orăcăitul unei broaşte ce imită mugetele taurului. Din toate părţile pădurii, liliecii, agăţaţi de frunze,

Scanned with OKEN Scanner

își înalță cîntecele monotone, ca și cînd ai auzi sunetul neîntrerupt al unui clopot sau un dangăt funebru. Totul ne poartă spre gîndul morții, pentru că acest gînd se află în adîncul vieții.

Ora zece dimineața

Ne-am reluat drumul: ajunși într-o vale inundată, ca să străbatem mlaștina ne-am folosit, drept punte, de ramuri de salcie întinse de la o rădăcină de stuf la alta. Pregătim masa la poalele unui deal acoperit de păduri, pe care le vom străbate în curînd ca să găsim rîul pe care îl căutăm.

Ora unu

Am pornit la drum din nou; cîteva găinușe ne fac să sperăm că deseară vom avea o masă bună.

Drumul devine abrupt, copacii se răresc; ierburi lunecătoare acoperă coasta muntelui.

Ora șase

Iată-ne pe vîrf: sub noi nu se văd decît vîrfurile copacilor. Cîteva steiuri răzlețe ies din marea de verdeață ca niște stînci submarine ridicate la suprafața apei. Scheletul unui cîine, atîrnat de o ramură de brad, indică un sacrificiu indian oferit geniului deșertului. Un torent se năpustește la picioarele noastre și se pierde într-un rîuleț.

Ora patru dimineața

Noaptea a fost liniștită. Ne-am hotărît să ne întoarcem la ambarcația noastră, pentru că nu mai aveam nici o nădejde să găsim un drum prin aceste păduri.

Ora nouă

Am mîncat sub o salcie bătrînă încărcată de volbură și roasă de niște mînătărci uriașe. De n-ar fi fost țînțarii, locul ar fi plăcut; a trebuit să facem un foc mare din lemne verzi ca să ne gonim dușmanii. Călăuzele ne-au anunțat vizita cîtorva călători ce puteau fi cam la două ore de mers de locul unde ne găseam. Această finețe a auzului ține de domeniul miracolului: există indieni care, punînd urechea la pămînt, aud pașii altor indieni de la patru sau cinci ore depărtare. Într-adevăr, după două ore, am văzut venind o familie de sălbatici. Au scos strigătul de bun venit; le-am răspuns cu voioșie.

Scanned with OKEN Scanner

La amiază

Vizitatorii noştri ne-au spus că ei ne auzeau de două zile; că au ştiut că eram *piei albe*, zgomotul pe care-l făceam mergînd era mai mare decît cel făcut de pieile roşii. Am întrebat care-i cauza acestei diferenţe; mi s-a răspuns că ţinea de felul de a rupe ramurile şi de a-ţi croi drumul prin pădure. Albul îşi dezvăluie rasa după greutatea pasului; zgomotul pe care-l face nu se măreşte treptat; europeanul merge prin pădure cotit iar indianul, în linie dreaptă.

Familia indiană este formată din două femei, un copil şi trei bărbaţi. Întorşi împreună la ambarcaţie, am făcut un foc mare la marginea rîului. Între noi domneşte o atmosferă de bunăvoinţă reciprocă: femeile ne-au pregătit masa compusă din păstrăvi de culoarea somonului şi dintr-o curcă mare. Noi, *războinicii*, fumăm şi stăm la taclale. Mîine musafirii noştri ne vor ajuta să ne ducem luntrea la un fluviu ce se află la numai cinci mile de locul în care ne găsim.

Jurnalul sfîrşeşte aici. O pagină desprinsă ce urmează acestor pagini ne duce în mijlocul munţilor Apalaşi. Iată această pagină:

Aceşti munţi nu sînt, ca Alpii şi Pirineii, munţi îngrămădiţi cu regularitate unii peste alţii şi care îşi înalţă vîrfurile acoperite de zăpadă deasupra norilor. La vest şi la nord, ei se aseamănă cu nişte ziduri perpendiculare de cîteva mii de picioare, din înălţimea cărora se năpustesc fluvii ce se aruncă în Ohio şi Mississippi. În această mare fractură montană, se zăresc cărări ce şerpuiesc prin mijlocul prăpăstiilor odată cu torenţii. Cărările şi torenţii sînt mărginiţi de un fel de pin cu vîrful de culoare verde marin şi al cărui trunchi, aproape liliachiu, este însemnat cu pete închise, făcute de muşchiul neted şi negru.

Dar în partea de sud şi de est, munţii Apalaşi aproape nici nu mai pot fi numiţi munţi: vîrfurile lor coboară treptat pînă la uscatul ce mărgineşte Atlanticul; aceşti munţi revarsă pe pămînt alte fluvii ce fecundează pădurile de verzi stejari, arţari, nuci, duzi, castani, pini, brazi, palmieri, magnolii şi nenumărate specii de arbuşti floriferi.

După acest scurt fragment urmează o parte destul de întinsă despre cursul fluviilor Ohio şi Mississippi, de la Pittsburgh şi pînă la Natchez. Expunerea începe cu o descriere a monumentelor de lîngă Ohio. În *Geniul creştinismului* există un pasaj şi o notă despre aceste monumente; dar ceea ce am scris în acest pasaj şi în această notă se deosebeşte în multe locuri de ceea ce spun aici[1].

[1] De cînd am scris această *dizertaţie*, savanţi şi societăţi arheologice americane au publicat lucrarea *Memorii despre ruinele din Ohio*. Ele sînt interesante din două puncte de vedere: I. Amintesc de tradiţiile triburilor indiene; aceste triburi indiene spun că au venit de la vest pe malurile Atlanticului, cu un secol sau două (pe cît se pare) înaintea descoperirii Americii de către europeni; că în timpul îndelunga-

Scanned with OKEN Scanner

Închipuiţi-vă nişte resturi de fortificaţii sau de monumente, ocupînd o întindere uriaşă. Aici se pot observa patru feluri de monumente: bastioane pătrate, circulare, semicirculare şi *tumuli*. Bastioanele şi întăriturile de formă circulară şi semicirculară sînt regulate, şanţurile largi şi adînci, meterezele făcute din pămînt cu parapete în plan înclinat; dar unghiurile povîrnişurilor corespund cu cele ale şanţurilor şi nu se înscriu aşa cum se înscrie paralelogramul în poligon.

Tumulii sînt morminte de formă circulară. Unele morminte au fost deschise. La fundul lor s-a găsit un sicriu format din patru pietre, în care se aflau oseminte omeneşti. Peste acest sicriu se afla un alt sicriu cu un alt schelet şi aşa mai departe pînă în partea de sus a piramidei, care poate avea de la douăzeci pînă la treizeci de picioare înălţime.

Aceste construcţii nu pot să fie opera populaţiilor de astăzi ale Americii; popoarele ce le-au înălţat trebuie să fi deţinut o cunoaştere a artelor superioară chiar şi aceleia a mexicanilor şi peruvienilor.

Oare aceste lucrări trebuie atribuite europenilor moderni? Nu-mi vine în minte decît numele lui Ferdinand de Sotto ce a pătruns, în vechime, în Floride şi care n-a înaintat niciodată mai departe de un sat din Chicasas, pe unul din braţele rîului Mobile; dealtfel, numai cu o mînă de spanioli cum ar fi putut să răscolească pămîntul pe toată această întindere şi în ce scop ar fi făcut-o?

Să fi fost oare cartaginezii sau fenicienii cei ce odinioară, făcînd comerţ în jurul Africii şi în jurul insulelor Cassiteride, mînaţi înspre ţinuturile americane? Dar înainte de a pătrunde şi mai adînc în vest, ar fi trebuit să se aşeze pe coastele Atlanticului. Atunci de ce nu se descoperă nici cea mai slabă urmă a trecerii lor în Virginia, Georgia şi Floride? Nici fenicienii şi nici cartaginezii nu-şi îngropau morţii aşa cum sînt îngropaţi morţii din fortificaţiile de la Ohio. Egiptenii făceau ceva asemănător; dar mumiile lor erau îmbălsămate, pe cînd cele din mormintele americane nu sînt. Nu s-ar putea spune că lipseau aromele: peste tot găseşti gume, răşini, camfor, săruri.

Să fi existat oare Atlantida lui Platon? Oare, în timpuri necunoscute, Africa era unită cu America? Oricum ar fi, prin aceste pustietăţi a trecut o populaţie necunoscută, o populaţie superioară generaţiilor de indieni de astăzi. Care era această populaţie? Ce revoluţie a nimicit-o? Cînd s-a

telor lor deplasări au avut de luptat cu multe popoare, mai ales pe malurile rîului Ohio etc.

II. Memoriile savanţilor americani menţionează descoperirea cîtorva idoli găsiţi în morminte, idoli care au un caracter pur asiatic. E cît se poate de sigur că un popor mult mai civilizat decît sălbaticii actuali din America s-a dezvoltat în valea fluviilor Ohio şi Mississippi. Cînd şi cum a pierit? Iată ce nu vom şti poate niciodată. Aceste *Memorii* sînt puţin cunoscute şi merită să fie. Le aflăm în jurnalul: *Nouvelles annales des Voyages.*

Scanned with OKEN Scanner

întîmplat acest eveniment? Întrebări ce ne aruncă în acea imensitate a trecutului în care secolele se prăbușesc întocmai ca visele.

Monumentele despre care vorbesc se află la gura marelui fluviu Miamis, la cea a rîului Muskingum în *Golful Mormîntului* și pe unul din brațele rîului Scioto; cele care mărginesc acest rîu se întind pe o distanță de mai bine de două ore de mers coborînd spre Ohio. În Kentucky, în lungul rîului Tennessee, la seminoli, nu poți să faci un pas fără să vezi rămășițele unor asemenea monumente.

Indienii spun că atunci cînd străbunii lor au venit din vest au găsit monumentele de la Ohio așa cum se văd și astăzi. Dar data acestei migrațiuni a indienilor din apus spre răsărit variază după neamuri. Chikasawii, de exemplu, au sosit în forturile ce apără fortificațiile nu de mai mult de două secole; le-au trebuit șapte ani ca să facă această călătorie; nu mergeau decît o dată pe an și duceau cu ei caii furați de la spaniolii din fața cărora se retrăgeau.

După o altă tradiție, aceste monumente de la Ohio ar fi fost ridicate de indienii *albi*. Acești indieni *albi*, după spusele indienilor *roșii*, ar fi venit din răsărit; și atunci cînd au părăsit lacul fără margini (marea) erau îmbrăcați întocmai ca Pieile Albe de astăzi.

După această firavă tradiție, se povestește că, spre anul o mie o sută șaptezeci, Ogan, un prinț al Țării Galilor, sau fiul lui, Madoc, s-a îmbarcat cu un mare număr de supuși[1] ai săi și a acostat în ținuturi necunoscute, spre apus. Dar cum ți-ai putea imagina că urmașii acestor gali ar fi putut construi monumentele de la Ohio și că în același timp, pierzîndu-și toată iscusința, s-ar fi trezit reduși la o mînă de războinici rătăcitori prin păduri întocmai ca ceilalți indieni?

S-a spus de asemenea că, la izvoarele lui Missouri, popoare numeroase și civilizate trăiesc în incinte militare asemănătoare cu cele de pe malurile rîului Ohio; că aceste popoare se folosesc de cai și de alte animale domestice; că au orașe, drumuri publice și că sînt guvernate de regi[2].

Tradiția religioasă a indienilor despre monumentele din pustiurile lor nu se potrivește cu tradiția lor istorică. Există, spun ei, în mijlocul acestor monumente o peșteră; este peștera Marelui Spirit. Marele Spirit i-a creat pe chikasawi în această peșteră. Ținutul era pe atunci acoperit de ape; Marele Spirit, văzînd aceasta, a ridicat ziduri de pămînt pentru a-i pune la uscat.

[1] E o alterare a tradițiilor islandeze și a istoriilor poetice Saga.

[2] Astăzi izvoarele fluviului Missouri sînt cunoscute; în aceste locuri n-au fost întîlniți decît sălbatici. Trebuie de asemenea să considerăm a nu fi decît o legendă acea istorie a unui templu unde s-ar fi găsit o biblie, care biblie nu putea fi citită de indienii *albi*, stăpîni ai templului și care pierduseră uzajul scrierii. Dealtminteri, colonizarea rusă din nord-vestul Americii va fi putut da naștere la aceste știri despre un popor alb stabilit lîngă izvoarele fluviului Missouri.

Scanned with OKEN Scanner

Să trecem la descrierea cursului rîului Ohio. Ohio este format din unirea rîurilor Monongahela şi Alleghany, primul izvorînd din sud, din munţii Albaştri sau Apalaşi; al doilea, dintr-un alt lanţ al acestor munţi, din nord, între lacul Erie şi lacul Ontario. Rîul Alleghany comunică cu primul lac prin intermediul unui mic braţ. Cele două rîuri îşi unesc apele sub fortul ce se numea altădată Duquesne şi care se numeşte astăzi fortul Pitt sau Pittsburgh; confluenţa lor se află la poalele unei coline înalte de huilă; amestecîndu-şi undele îşi pierd numele şi nu mai sînt cunoscute decît sub numele de Ohio ceea ce înseamnă, pe bună dreptate, *rîu frumos.*

În acest rîu îşi varsă bogăţia de ape peste şaizeci de rîuri. Cele ce vin din răsărit şi din sud îşi au izvorul în înălţimile ce despart apele, tributare Atlanticului de apele ce coboară în Ohio şi în Mississippi; cele din apus şi cele din nord îşi trag apele din colinele al căror versant opus alimentează lacurile din Canada şi fluviile Mississippi şi Ohio.

Ţinutul prin care curge acesta din urmă este, în ansamblul său, o vale largă mărginită de coline de înălţime egală; dar, văzut în detaliu, pe măsură ce înaintezi de-a lungul apei, peisajul nu mai este acelaşi.

Nu există pămînturi mai îmbelşugate decît cele udate de fluviul Ohio; ele au făcut să se nască, pe coaste, păduri de pini roşii, de lauri, de mirt, de arţari cu suc, de stejar de patru specii; în văi creşte nucul, sorbul, frasinul şi arborele tupelo; în mlaştini, mesteacănul, plopul tremurător, plopul şi chiparosul pleşuv. Indienii îşi fac ţesături din scoarţa plopului; mănîncă scoarţa a doua a mesteacănului; folosesc seva plopului ca să vindece febra şi ca să gonească şerpii; din stejar îşi fac săgeţile, din frasin luntrile. Ierburile şi plantele sînt foarte variate, dar cele pe care le găseşti peste tot pe cîmp sînt: iarba bivolului de şapte pînă la opt picioare înălţime, trifoiul, ovăzul şi orezul sălbatic şi indigoul.

Sub un sol fertil, la cinci sau şase picioare adîncime, se întîlneşte, în general, un pat de piatră albă, baza unui minunat humus; totuşi, mergînd spre Mississippi întîlneşti mai întîi, la suprafaţa solului, un pămînt tare şi negru, apoi un strat de cretă de diferite culori şi, mai departe, păduri întregi de chiparoşi pleşuvi, înghiţite de mîl.

Pe malul rîului Chanon, la două sute de picioare sub apă, se spune că au fost văzute semne scrijilate pe pereţii unei prăpăstii; s-a tras concluzia că odinioară albia rîului se ridica pînă la acest nivel şi că populaţii necunoscute, trecînd în lungul fluviului, au scris aceste litere misterioase.

Pe Ohio se observă o tranziţie bruscă de temperatură şi de climat: în apropiere de Canaway, chiparosul pleşuv încetează să mai crească, iar sasafraşii dispar; se înmulţesc pădurile de stejar şi de ulm. Totul capătă o altă culoare: verdele devine mai închis, nuanţele lui mai întunecate.

Scanned with OKEN Scanner

De fapt, pe fluviu nu există decît două anotimpuri: în noiembrie frunzele cad dintr-odată; apoi, la puţin timp, vin zăpezile; vîntul din nord-vest începe să bată şi iarna ia în stăpînire totul; pînă în luna martie timpul e rece şi uscat şi cerul senin; atunci vîntul îşi schimbă direcţia spre nord-est şi, în mai puţin de cincisprezece zile, copacii încărcaţi de chiciură apar acoperiţi de flori. Vara se confundă cu primăvara.

Vînat este din belşug. Raţele sălbatice, cîneparii albaştri, cardinalii, sticleţii purpurii strălucesc în verdeaţa copacilor; pasărea *whetshaw* imită zgomotul ferăstrăului; pasărea pisică miorlăie, iar papagalii ce învaţă cîteva cuvinte în preajma aşezărilor omeneşti le repetă prin păduri. Multe dintre aceste păsări se hrănesc cu insecte; folosesc drept hrană mai ales omida verde de tutun, viermele unei specii de dud alb, licuricii, paianjenul de apă; dar papagalii se strîng în cîrduri mari şi devastează cîmpurile însămînţate. Pentru fiecare cap de papagal se oferă un premiu; acelaşi premiu se dă şi pentru capetele de veveriţă.

În Ohio trăiesc aproape aceleaşi specii de peşti ca şi în Mississippi. E un lucru destul de obişnuit să prinzi aici păstrăvi de treizeci pînă la treizeci şi cinci de livre şi o specie de sturion cu capul ca o vîslă.

Coborînd pe cursul rîului Ohio, treci pe lîngă un rîu mic denumit Licul Marilor Oase. În America, prin cuvîntul lic sînt denumite dîmburile de pămînt alb, oarecum argilos, pe care bivolii le ling cu plăcere şi în care sapă brazde cu limba. Excrementele acestor animale sînt atît de impregnate cu lic, încît seamănă cu nişte bucăţi de var.

Bivolii caută licul pentru sărurile pe care le conţine; aceste săruri vindecă animalele rumegătoare de colicile pricinuite de ierburile crude. Şi totuşi, pămînturile din valea fluviului Ohio nu sînt deloc sărate la gust; dimpotrivă, sînt cu totul lipsite de gust.

Licul rîului Lic este unul din cele mai mari din cîte se cunosc; drumurile largi pe care bivolii le-au făcut în ierburi ca să poată ajunge la lic ar fi înfricoşătoare dacă nu s-ar şti că aceşti tauri sălbatici sînt cele mai liniştite făpturi. În acest lic s-a descoperit o parte din scheletul unui mamut; osul de la coapsă cîntărea şaptezeci de livre, curbura coastelor măsura şapte picioare, iar capul trei picioare lungime; dinţii din faţă erau laţi de cinci degete şi lungi de opt, colţii aveau, de la rădăcină la vîrf, patrusprezece degete.

Schelete asemănătoare s-au mai întîlnit în Chile şi în Rusia. Tătarii pretind că în ţinuturile lor, la gura rîurilor, mai există mamuţi şi astăzi; se mai spune şi că vînătorii i-au urmărit la vest de Mississippi. Dacă rasa acestor animale a pierit, cum ar fi de crezut, cînd s-a întîmplat această dispariţie în ţinuturi şi în climate atît de diferite? Nu ştim nimic şi totuşi în fiecare zi îi cerem socoteală lui Dumnezeu pentru faptele sale!

Licul Marilor Oase se află la aproximativ treizeci de mile de rîul Kentucky şi la aproape o sută opt mile de vîltorile fluviului Ohio. Malurile rîului Kentucky sînt tăiate abrupt ca nişte ziduri. În acest loc se

observă un drum făcut de bivoli, ce coboară din înaltul unei coline, zăcăminte de bitum, ce poate fi ars în loc de ulei, peşteri înfrumuseţate de coloane naturale şi un lac subteran ce se întinde pînă în depărtări necunoscute.

La confluenţa rîurilor Kentucky şi Ohio peisajul este de o măreţie neobişnuită; colo, vezi turme de capre ce din vîrful stîncii te priveso cum mergi pe ape; ici, pîlcuri de pini bătrîni se oglindesc orizontal pe valuri; cîmpii surîzătoare se întind cît cuprinde vederea, în timp ce perdelele de păduri ascund poalele unor munţi al căror vîrf se vede în depărtare.

Acest ţinut atît de minunat poartă totuşi numele de Kentucky, după numele rîului ce curge aici, nume ce înseamnă *rîul de sînge*; ţinutul îşi datorează acest nume funest tocmai frumuseţii sale; timp de mai bine de două secole şi-au disputat aici locurile de vînătoare populaţiile cherocheze şi irocheze. Pe acest cîmp de bătălie nu îndrăznea să se statornicească nici un trib indian: triburile sawanoe, miamis, piank, isiawoe, wayoe, kaskasia, delaware, illinoi veneau aici rînd pe rînd să se bată. De-abia prin anul 1752 europenii au început să ştie cîte ceva concret despre văile situate la apusul munţilor Alleghany, numiţi la început *Munţii Endles* (fără sfîrşit), sau *Kittanniny*, sau *Munţii Albaştri*. Şi totuşi Charlevoix, în 1720, vorbise despre cursul rîului Ohio; iar fortul Duquesne, astăzi fortul Pitt (Pitts-Burgh) fusese marcat de francezi la joncţiunea celor două rîuri mamă ale fluviului Ohio. În 1752, Louis Evant a publicat o hartă a ţinutului aşezat pe Ohio şi Kentucky; Jacques Macbrive a făcut un drum în acest deşert în 1754; Jones Finley a pătruns pînă aici în 1757; colonelul Boone l-a explorat în întregime în 1769 şi s-a stabilit aici, cu familia, în 1775. Se spune că doctorul Wood şi Simon Kenton au fost primii europeni care, în 1773, au coborît pe fluviul Ohio de la fortul Pitt şi pînă la Mississippi. Orgoliul naţional al americanilor îi face să-şi atribuie meritul majorităţii descoperirilor din vestul Statelor Unite; dar nu trebuie să uităm că francezii din Canada şi din Luisiana, sosind din nord şi din sud, străbătuseră aceste regiuni cu mult timp înainte de americanii ce veneau dinspre răsărit şi pe care îi stinghereau în drumul lor confederaţia creekilor şi spaniolii din Florida.

Acest pămînt începe (1791) să fie populat de coloniile din Pennsylvania, Virginia şi Carolina şi de unii dintre nefericiţii mei compatrioţi ce fugeau din faţa primelor frămîntări pricinuite de revoluţie.

Oare generaţiile europene vor fi, pe aceste meleaguri, mai pline de virtuţi şi mai libere decît generaţiile americane pe care le-au exterminat? În aceste locuri pustii în care omul se mişcă liber, nu vor mai exista sclavi care să lucreze pămîntul sub biciul stăpînului? Coliba deschisă şi stejarul înalt ce nu poartă decît cuibul păsărilor nu vor fi oare înlocuite cu închisoarea şi spînzurătoarea? Bogăţia pămîntului nu

Scanned with OKEN Scanner

va da oare naştere la noi războaie? Kentucky va înceta să mai fie *pămîntul de sînge* şi edificiile ridicate de oameni vor înfrumuseţa mai mult malurile fluviului Ohio decît monumentele naturii?

Din Kentucky şi pînă la pragurile fluviului Ohio sînt aproape optzeci de mile. Aceste vîltori sînt formate de o stîncă ce se întinde sub apă în albia rîului; coborîrea acestor vîltori nu este nici periculoasă şi nici grea, căderea medie nefiind mai mare de patru pînă la cinci picioare pe o întindere de o treime de leghe. Rîul este împărţit în două canale de nişte insule grupate în mijlocul vîltorilor. Cînd te laşi în voia curentului poţi trece cu ambarcaţiunile încărcate, dar e cu neputinţă să mergi în susul apei fără să le micşorezi încărcătura.

Fluviul, în dreptul pragurilor, are o lăţime de o milă. Alunecînd de-a lungul magnificului canal, privirea se opreşte la o oarecare depărtare mai jos de căderea apei, pe o insulă acoperită de o pădure de ulmi, îmbrăcaţi în ghirlande de liane şi de viţă sălbatică.

La nord se desenează colinele *Golfului de Argint:* prima dintre coline se ridică perpendicular din apele fluviului Ohio; faleza tăiată în mari faţete roşii este împodobită cu plante; în spatele primei coline se ridică alte coline paralele, încununate de păduri, şi care urcă din ce în ce mai mult înspre cer, pînă ce vîrful lor, izbit de lumină, ia culoarea cerului şi dispare.

La sud se află savane presărate cu crînguri şi pline de bivoli, unii tolăniţi pe pămînt, alţii rătăcind ici-colo, unii păscînd iarba, iar alţii opriţi în grup şi înfruntîndu-se cu capetele lăsate în jos. În mijlocul acestui tablou, pragurile, după cum sînt izbite de razele soarelui, bătute de vînt, sau umbrite de nori, se ridică în vîrtejuri de aur, devin albe de spumă, sau se rostogolesc în valuri întunecate.

În partea de jos a vîltorii se află un ostrov unde lucrurile se pietrifică. În timpul inundaţiilor acest ostrov este acoperit de apă. Se spune că puterea pietrificatoare încredinţată acestui colţişor de pămînt nu se întîlneşte şi pe malul învecinat.

De la vîltori şi pînă la gura rîului Wabash sînt trei sute şaisprezece mile. Acest rîu comunică, printr-un braţ de nouă mile, cu lacul ce se devarsă în Erie. Malurile rîului Wabash sînt înalte: aici s-a descoperit o mină de argint.

La nouăzeci şi patru de mile mai jos de gura rîului Wabash începe o pădure de chiparoşi. Coborînd în continuare pe fluviul Ohio, de la această pădure de chiparoşi şi pînă la bancurile galbene sînt cincizeci şi şase de mile; pe stînga rămîn în urmă gurile a două rîuri ce se află la numai optsprezece mile depărtare unul de celălalt.

Primul rîu se numeşte Cheerokee sau Tennessee; izvorăşte din munţii ce despart Carolinele şi Georgiile de locurile cunoscute sub numele de pămînturile din vest; la început rîul curge pe la poalele munţilor, rostogolindu-se de la răsărit spre apus; în această primă parte a dru-

Scanned with OKEN Scanner

mului său curge repede și tumultuos; apoi se întoarce deodată înspre nord; cu apele îmbogățite de mai mulți afluenți, își împrăștie și domolește undele, ca și cum ar vrea să se odihnească după o fugă grăbită de patru sute de leghe. La gură are o lățime de șase sute de stînjeni, iar într-un loc numit Marea Cotitură prezintă o pînză de apă ce se întinde pe o leghe.

Al doilea rîu, Shanawon sau Cumberland, este tovarășul rîului Cheerokee sau Tennessee. Își petrece copilăria împreună cu el în aceiași munți și coboară împreună în cîmpie. Spre mijlocul drumului, silit să părăsească rîul Tennessee, se grăbește să străbată locuri pustii și cei doi frați gemeni, apropiindu-se de capătul vieții, își dau sfîrșitul la oarecare depărtare unul de celălalt, în Ohio care îi reunește.

Ținutul pe care-l udă aceste rîuri este întretăiat de dealuri și de văi răcorite de o mulțime de pîrîuri; pe Cumberland mai există totuși cîteva cîmpii acoperite cu trestie și mai multe păduri mari de chiparoși. În acest ținut, în care mai locuiesc încă triburi de sălbatici, în special cherochezi, se află din belșug bivoli și căprioare. Cimitirele indiene, tristă dovadă a existenței vechii populații a acestei pustietăți, sînt dese.

Am spus că de la pădurea de chiparoși de pe Ohio și pînă la bancurile galbene este un drum de aproximativ cincizeci și șase de mile. Bancurile galbene se numesc astfel după culoarea lor; situate fiind pe malul nordic al fluviului Ohio, treci prin apropierea lor, pentru că aici apa este adîncă. Fluviul Ohio are aproape peste tot un vad dublu, unul pentru anotimpul inundațiilor și altul pentru perioada de secetă.

De la bancurile galbene și pînă la vărsarea rîului Ohio în Mississippi, la 36°51' latitudine, sînt aproape treizeci și cinci de mile.

Ca să înțelegem cum este locul de confluență dintre cele două fluvii, să presupunem că plecăm dintr-o mică insulă aflată sub malul estic al fluviului Mississippi și că vrem să intrăm în fluviul Ohio; la stînga vezi fluviul Mississippi ce curge în acest loc, aproape în direcția est-vest și care are o apă tulbure și tumultuoasă; la dreapta fluviul Ohio, mai transparent decît cristalul și mai liniștit decît aerul, vine încet dinspre nord spre sud, descriind o curbă grațioasă; și unul și celălalt au, la locul de întîlnire, în anotimpurile de mijloc, aproape două mile lățime. Volumul lor de apă este cam același; opunîndu-și o egală rezistență își încetinesc cursul și, pe o întindere de cîteva leghe, par că dorm împreună într-o albie comună.

Limba de pămînt dintre fluviile ce-și unesc apele este cu aproximativ douăzeci de picioare mai sus de nivelul apei; făcut din mîl și din nisip, acest cap mlăștinos este acoperit de cînepă sălbatică și de viță de vie ce se tîrăște pe pămînt sau se cațără în lungul tulpinelor de iarba bivolului; pe această limbă de pămînt ce piere sub ape, în

Scanned with OKEN Scanner

timpul inundațiilor mari, cresc și sălcii. Atunci fluviile, ieșite din matcă și cu apele unite, seamănă cu un lac întins.

Confluența fluviilor Missouri și Mississippi prezintă poate ceva și mai neobișnuit încă. Missouri este un fluviu tumultuos, cu apele alburii și mîloase, ce se aruncă cu violență în limpedele și liniștitul Mississippi. Primăvara, fluviul Missouri desprinde din maluri bucăți mari de pămînt; aceste insule plutitoare ce coboară pe fluviu cu arborii lor acoperiți de frunze sau flori, unii în picioare încă, alții pe jumătate căzuți, oferă un spectacol minunat.

De la gura fluviului Ohio și pînă la minele de fier de pe coasta răsăriteană a fluviului Mississippi nu sînt mai mult de cincisprezece mile. De la minele de fier și pînă la gura rîului Chicassas sînt șaizeci și șapte de mile. Ca să ajungi la dealurile Margette, pe care le udă micul rîu ce poartă același nume, trebuie să parcurgi o sută patru mile; acest loc este foarte bogat în vînat.

De ce găsim atîta farmec în viața primitivă? Pentru ce chiar și omul cel mai obișnuit să gîndească încontinuu se lasă prins cu bucurie de tumultul unei vînători?

Este desigur o foarte mare plăcere să alergi prin păduri, să urmărești animalele sălbatice, să-ți ridici coliba, să aprinzi focul, să-ți pregătești singur masa lîngă un izvor. Mii de europeni au cunoscut această plăcere și n-au mai dorit alta, în timp ce indianul moare de tristețe dacă îl închizi în orașele noastre. Aceasta dovedește că omul este mai mult o ființă activă decît o ființă contemplativă; că în condiția lui naturală el are nevoie de puține lucruri și că simplitatea sufletului este un izvor nesecat de fericire.

De la rîul Margette și pînă la rîul Sfîntul Francisc sînt șaptezeci de mile de drum. Rîul Sfîntul Francisc și-a primit numele de la francezi și, pentru ei, mai reprezintă încă un loc de întîlnire cînd se duc la vînătoare.

De la rîul Sfîntul Francisc și pînă la Arkansas sau Akansas sînt o sută opt mile. Cei din Arkansas ne sînt încă foarte apropiați. Dintre toți europenii, cei mai iubiți de indieni sînt compatrioții mei. Acest lucru se datorește veseliei, bravurii lor strălucite, gustului lor pentru vînătoare și chiar pentru viața sălbatică; ca și cum cea mai înaintată civilizație s-ar apropia de starea naturală!

Rîul Akansas este navigabil în luntre pe o întindere mai mare de patru sute cincizeci de mile. Curge printr-un ținut frumos; izvorul său pare că se ascunde în munții Noului Mexic.

De la rîul Akansas și pînă la rîul Yazu sînt o sută cincizeci și opt de mile. Cel din urmă are la gură o lățime de o sută de stînjeni. În anotimpul ploilor, vapoarele mari pot să urce pe Yazu mai mult de optzeci de mile; o singură cataractă mică te obligă la o traversare pe uscat. Cei din triburile yazu, șactas, chikassaw locuiau odinioară

Scanned with OKEN Scanner

pe diferitele braţe ale acestui rîu. Cei din triburile yazu şi natchez formau o singură populaţie.

Drumul pe fluviu, între triburile yazu şi natchez, se împarte astfel: de la coastele celor din tribul yazu şi pînă la Bayuk-Negru, treizeci şi nouă de mile; de la Bayuk-Negru şi pînă la Rîul Pietrelor, treizeci de mile; de la Rîul Pietrelor la Natchez, zece mile.

După coastele celor din tribul yazu şi pînă la Bayuk-Negru, fluviul Mississippi este plin de insule şi face lungi ocolişuri; lăţimea sa este de aproximativ două mile, iar adîncimea de opt pînă la zece braţe. Ar fi uşor de micşorat distanţele tăind capurile. Distanţa dintre Noul Orleans şi gura fluviului Ohio, ce nu e decît de patru sute şaizeci de mile în linie dreaptă, este de opt sute cincizeci şi şase dacă mergi pe fluviu. Acest drum s-ar putea scurta cu cel puţin două sute cincizeci de mile.

Între Bayuk-Negru şi Rîul Pietrelor se observă nişte cariere de piatră. Sînt primele pe care le întîlneşti pornind de la gura fluviului Mississippi şi pînă la rîuleţul ce şi-a luat numele de la aceste cariere.

Fluviul Mississippi cunoaşte două inundaţii periodice, una primăvara şi alta toamna. Cea mai mare este prima; începe în mai şi sfîrşeşte în iunie. Fluviul curge atunci cu cinci mile pe oră şi ascensiunea contra curentului are aproape aceeaşi viteză. Minunată măsură de prevedere a naturii! Căci fără acest contracurent, cu greu ambarcaţiunile ar putea să urce în susul fluviului[1]. În acest timp apa se ridică la mare înălţime, îneacă malurile şi nu se mai întoarce în albia din care a ieşit aşa cum se întîmplă cu apa Nilului; rămîne pe pămînt sau se infiltrează în sol, pe care depune un sediment fertil.

A doua creştere a apelor are loc în timpul ploilor din octombrie; această inundaţie nu e la fel de mare ca aceea din primăvară. În timpul inundaţiilor, fluviul Mississippi cară butuci enormi şi vuieşte puternic. Viteza obişnuită a cursului fluviului este de aproximativ două mile pe oră.

Pămînturile mai ridicate, ce mărginesc fluviul Mississippi de la Noul Orleans şi pînă la Ohio, se află aproape toate pe malul stîng; aceste pămînturi se depărtează sau se apropie mai mult sau mai puţin de canal, lăsînd uneori loc, între ele şi fluviu, unor savane de mai multe mile lăţime. Dealurile nu sînt peste tot paralele cu malul; în unele locuri se despart ca nişte raze depărtate între ele şi înfăţişează în perspectivele pe care le deschid, văi plantate cu nenumărate feluri de arbori; în alte locuri se adună înspre fluviu şi alcătuiesc o mulţime de capuri ce se oglindesc în unde. Malul drept al fluviului Mississippi este, cu unele excepţii, plat, mlăştinos şi neted; în mijlocul trestiilor

[1] Vapoarele cu abur au făcut să dispară dificultatea navigaţiei în amonte.

Scanned with OKEN Scanner

înalte, verzi sau aurii ce-l împodobesc se văd cum saltă bivolii și cum scînteiază apele dintr-o mulțime de iazuri pline de păsări de apă.

Peștii din Mississippi sînt: bibanul, știuca, nisetrul; tot aici se pot pescui și crabi enormi.

În solul din apropierea fluviului cresc reventul, bumbacul, indigoul, șofranul, arborele cerat, sasafrasul, inul sălbatic; un vierme de prin aceste locuri secretă fir pentru o mătase destul de rezistentă; în unele rîuri draga scoate la suprafață scoici mari cu perle, ale căror ape nu sînt însă frumoase. Există aici o mină de mercur, o alta de lapislazuli și cîteva mine de fier.

Manuscrisul conține în continuare descrierea ținutului natchezilor și a cursului fluviului Mississippi pînă la Noul Orleans. Aceste descrieri sînt prezentate în întregime în *Atala* și în *Natchezii*.

Imediat după descrierea Luisianei urmează în manuscris cîteva extrase din călătoriile lui Bartram, pe care le-am tradus cu mare grijă. Aceste extrase sînt împletite cu corectările aduse de mine, cu observațiile, reflecțiile, adausurile mele, cu propriile mele descrieri, aproape ca în notele domnului Ramond la traducerea sa, *Călătoria lui Coxe în Elveția*. Dar în lucrarea mea totul este mult mai întrepătruns, astfel încît e aproape cu neputință să separi ceea ce este al meu de ceea ce îi aparține lui Bartram, pe care adeseori nici măcar nu poți să îl recunoști. Las deci pasajul așa cum este sub titlul:

Descrierea cîtorva locuri din Floride

Eram împinși de un vînt rece. Rîul se pierdea într-un lac ce se deschidea în fața noastră și forma un bazin cu o circumferință de aproximativ nouă leghe. Din mijlocul lacului se ridicau trei insule; ne-am îndreptat spre cea mai mare, unde am ajuns la ora opt dimineața.

Am debarcat la marginea unei cîmpii de formă circulară; ne-am așezat luntrea la adăpost sub un grup de castani ce cresc aproape în apă. Ne-am ridicat coliba pe o mică movilă. Sufla briza din est răcorind lacul și pădurile. Am mîncat turtele de porumb și ne-am împrăștiat pe insulă, unii ca să vîneze, alții ca să pescuiască sau să culeagă plante.

Am remarcat un fel de hibiscus. Această iarbă uriașă, ce crește în locurile joase și umede, se ridică pînă mai sus de zece sau douăsprezece picioare și se termină cu un con foarte ascuțit; frunzele, netede și ușor brăzdate, sînt înviorate de frumoase flori stacojii ce se zăresc de la mare depărtare.

Scanned with OKEN Scanner

În golfuleţele sărate agava vivipară creştea încă şi mai înaltă şi se înfăţişa ca o pădure de ierburi înalte de treizeci de picioare. Uneori sămînţa coaptă a ierbii germinează chiar pe plantă, în aşa fel că puietul cade pe pămînt gata format. Cum agava vivipară creşte adeseori pe malul apelor curgătoare, seminţele luate de val ar fi expuse pieirii. În acest caz aparte, natura le-a dezvoltat pe planta mamă pentru ca, scăpate din sînul matern, să se poată fixa cu micile lor rădăcini.

O plantă obişnuită în insulă este căprişorul de America. Tulpina căprişorului se aseamănă cu cea a stufului noduros, iar frunza cu cea de praz. Sălbaticii îl numesc *apoya matsi*. Tinerele indiene de moravuri uşoare strivesc planta între două pietre şi îşi freacă cu ea sînii şi braţele.

Am străbătut o prerie presărată de rugine cu flori galbene, de nalbe cu moţul roz şi de obelii cu egrete purpurii. Un vînt uşor, jucîndu-se pe creştetul acestor plante, sfărîma valurile lor aurii, roz şi purpurii sau săpa în verdeaţă brazde lungi.

Siminichia, abundentă în locurile mlăştinoase, semăna prin formă şi prin culoare cu mlădiţele de răchită roşie; unele ramuri se tîrau pe pămînt, altele se înălţau în aer; siminichia are un uşor gust amar şi aromat. În apropierea acestei plante creştea volbura din Caroline, a cărei frunză imită vîrful unei săgeţi. Aceste două plante se află peste tot acolo unde există şerpi cu clopoţei. Prima te vindecă de muşcătura lor; a doua are o asemenea putere, încît sălbaticii, după ce şi-au frecat mîinile cu ea, pot să mînuiască înfricoşătoarele reptile fără nici un pericol. Indienii spun că Marelui Spirit i-a fost milă de războinicii de culoare roşie ce umblau cu picioarele goale şi că a semănat el însuşi aceste ierburi folositoare, în ciuda protestelor venite din partea sufletelor şerpilor. Am recunoscut pe rădăcinile arborilor mari planta răculeţul; am recunoscut arborele ce vindecă durerea de dinţi, cu trunchiul şi ramurile spinoase încărcate de protuberanţe mari ca ouăle de porumbel; arctosta, a cărei cireaşă roşie creşte printre muşchi şi vindecă boala de ficat. Burgena, ce are proprietatea de a alunga năpîrcile, creştea viguroasă în apele stătute, acoperite de rugină.

Un spectacol neaşteptat ne-a izbit privirile: am descoperit o ruină indiană; era situată pe un colnic la malul lacului; la stînga se observa un con de pămînt înalt de patruzeci pînă la patruzeci şi cinci de picioare; de la acest con pornea un drum vechi ce străbătea un crîng minunat de magnolii şi de stejari verzi şi sfîrşea într-o savană. Ici şi colo erau împrăştiate fragmente de vase şi de diferite unelte, îngrămădite la un loc cu fosile, cochilii, plante pietrificate şi oase de animale.

Contrastul dintre aceste ruine şi tinereţea naturii, aceste monumente ridicate de oameni într-o pustietate unde credeam că am pătruns primii, ne-au impresionat puternic inima şi mintea. Oare ce populaţie locuise în această insulă? Numele, rasa, timpul în care a existat, totul

este necunoscut; trăia poate pe vremea cînd lumea ce o ascundea la sînul ei nu era încă cunoscută de celelalte trei părţi ale pămîntului. Poate că tăcerea acestui popor este contemporană cu zarva pe care o făceau marile naţiuni europene căzute la rîndul lor în tăcere şi care n-au lăsat în urmă, nici ele, decît ruine.

Am cercetat ruinele. Din scobiturile nisipoase ale acelui tumulus ieşea un fel de mac cu o floare roz ce atîrna la capătul unei tije aplecate de culoare verde deschis. Din rădăcina acestui mac indienii extrag o băutură adormitoare; tulpina şi floarea au un miros plăcut, ce rămîne pe mînă după atingerea lor. Această plantă era menită să împodobească mormîntul unui sălbatic; rădăcinile ei aduc somnul, iar parfumul florii ce ţine mai mult chiar şi decît floarea reprezintă o imagine destul de plăcută a amintirii pe care o viaţă nevinovată o lasă în singurătate.

Continuîndu-ne drumul şi cercetînd muşchii, gramineele agăţătoare, arbuştii zbîrliţi şi tot şirul de plante cu melancolică înfăţişare ce împodobesc ruinele, am observat o specie de enotera piramidală, înaltă de şapte pînă la opt picioare, cu frunzele alungite, dantelate şi colorate în verde întunecat; floarea sa este galbenă. Seara, această floare începe să se întredeschidă; se deschide complet în timpul nopţii; răsăritul soarelui o găseşte în toată splendoarea ei; spre mijlocul dimineţii se veştejeşte; la prînz cade; nu trăieşte decît cîteva ore, dar îşi petrece aceste ore sub un cer senin. Ce importanţă mai are în acest caz scurtimea vieţii?

La cîţiva paşi de aici se întindea o fîşie de mimoze senzitive; în cîntecele sălbaticilor, sufletul fetelor tinere este comparat adeseori cu această plantă[1].

Întorcîndu-ne la tabără, am trecut peste un pîrîu mărginit peste tot de dionee; în jur zumzăiau o mulţime de efemeride. În acest loc mai existau şi trei specii de fluturi: unul alb ca alabastrul, altul negru ca smoala şi cu aripile dungate cu galben şi un al treilea cu coada despicată şi cu patru aripi aurii brăzdate cu albastru şi presărate cu ochi de purpură. Atrase de dionee, insectele se aşezau pe ele; dar nu atingeau bine frunzele, că acestea se şi închideau, învăluindu-şi prada.

Întorşi la ajupa noastră, ne-am dus la pescuit ca să ne consolăm de insuccesul vînătorii. Îmbarcaţi pe luntre, cu plasele şi undiţele, am ocolit partea de răsărit a insulei pe la marginea algelor şi în lungul capurilor umbrite; păstrăvul era atît de lacom încît îl prindeam cu cîrligul undiţei fără momeală; aici se afla din belşug peştele numit de aur. Nu există ceva mai frumos decît acest mic rege al undelor: are o lungime cam de cinci degete; capul său este de culoarea peruzelei. Spinarea şi pîntecele îi scînteiază ca focul; o dungă brună longitudinală

[1] Toate aceste pasaje îmi aparţin; dar adevărul istoric mă obligă să spun că, dacă aş vedea astăzi aceste ruine indiene din Alabama, le-aş considera mai puţin vechi.

Scanned with OKEN Scanner

îi brăzdează părţile laterale; irisul ochilor lui mari străluceşte întocmai ca aurul întunecat. Acest peşte este carnivor.

La o oarecare distanţă de mal, la umbra unui chiparos plesuv, am remarcat nişte mici piramide mîloase ce se înălţau sub apă şi se ridicau pînă la suprafaţă. Un banc de peşti de aur se mişca în tăcere în jurul acestor cetăţi. Deodată apa a început să clocotească; peştii de aur fugeau. Ieşind din locul asediat, cîţiva raci, înarmaţi cu foarfeci, îşi izgoneau strălucitorii duşmani. Dar curînd cetele împrăştiate atacau din nou, îi făceau la rîndul lor pe asediaţi să cedeze şi viteaza dar înceata garnizoană intra de-a îndăratelea în fortăreaţă, ca să se refacă.

Crocodilul plutind ca trunchiul unui arbore, păstrăvul, ştiuca, bibanul, plătica, peştele tambur, peştele de aur, toţi duşmănindu-se de moarte unii pe alţii, înotau de-a valma în lac şi păreau că au făcut un armistiţiu ca să se poată bucura împreună de frumuseţea serii; fluidul azuriu lua culorile lor schimbătoare. Apa era atît de limpede, încît aveai impresia că eroii acestei scene, ce se jucau în grota lor de cristal, la douăzeci de picioare adîncime, ar fi putut fi atinşi cu degetul.

Ca să găsim limanul unde ne aveam aşezarea, n-a trebuit decît să ne lăsăm în voia apei şi a brizei. Soarele se apropia de asfinţit; în primul plan al insulei se vedeau stejari verzi, ale căror ramuri orizontale alcătuiau parcă o umbrelă, şi azalee ce străluceau ca nişte reţele de corali.

În al doilea plan se înălţau cei mai minunaţi arbori din cîţi există, arborii de papaya; trunchiul lor drept, cenuşiu şi ornat cu linii încrucişate, înalt de douăzeci pînă la douăzeci şi cinci de picioare, susţine o tufă de frunze lungi şi cu nervuri pronunţate, ce se desenează ca S-ul graţios al unui vas antic. Fructele în formă de pară sînt aşezate în jurul tijei; le-ai putea lua drept nişte cristale de sticlă; arborele întreg se aseamănă cu o coloană de argint cizelat ce are deasupra o urnă corintică.

În sfîrşit, în al treilea plan, se înălţau în aer magnoliile şi arborii de răşină.

Soarele coborî în spatele perdelei de arbori din cîmpie; pe măsură ce cobora, mişcările de umbră şi lumină dădeau tabloului o înfăţişare parcă magică; colo, o rază se strecura prin bolta unei păduri bătrîne şi strălucea ca o piatră preţioasă de culoare roşie încrustată în frunzişul întunecat; ici, lumina se împrăştia printre trunchiuri şi ramuri şi proiecta pe iarbă coloane crescînde şi reţele mişcătoare. Pe cer erau nori de toate culorile, unii nemişcaţi ca nişte mari promontorii sau ca nişte turnuri vechi din apropierea unui torent, alţii plutind ca un fum trandafiriu sau ca nişte fulgi de mătase albă. Era de ajuns o clipă pentru ca scena aeriană să se schimbe; se vedeau atunci guri de cuptor aprinse, mormane imense de jăratic, rîuri de lavă, privelişti arzînde. Aceleaşi nuanţe se repetau fără să se confunde; focul se deosebea de foc, galbenul pal

Scanned with OKEN Scanner

de galben pal, violetul de violet; totul era strălucitor, totul era învăluit, pătruns, saturat de lumină.

Dar natura își bate joc de penelul oamenilor; cînd crezi că a atins culmea frumuseții, surîde și devine și mai frumoasă încă.

La dreapta noastră se aflau ruinele indiene; la stînga, tabăra noastră de vînători; insula își desfășura în fața noastră peisajele ei gravate sau modelate în unde. La răsărit, luna, atingînd orizontul, părea că se odihnește nemișcată pe coastele îndepărtate; la apus, bolta cerului părea topită într-o mare de diamante și de safire, în care soarele, pe jumătate scufundat, părea că se dizolvă.

Animalele firii erau ca și noi atente la acest spectacol: crocodilul, întors spre astrul zilei, azvîrlea apa lacului în jerbe colorate prin gura larg deschisă; cățărat pe o creangă uscată, pelicanul aducea laude, în limba lui, stăpînului naturii, în timp ce barza zbura, binecuvîntîndu-l, pe deasupra norilor!

Și noi te vom cînta, pe Tine ce împarți cu dărnicie atîtea minunății! Vocea unui om se va ridica odată cu vocea pustiului și, în mijlocul muzicii sferelor pe care mîna ta le face să se rotească, vei deosebi glasul neajutoratului fiu al femeii de vuietul abisului ale cărui porți le-ai pecetluit.

La întoarcerea în insulă am luat o masă excelentă; păstrăvii proaspeți, asezonați cu vîrfuri de răchițele, erau o mîncare demnă de o masă regească; de fapt, eram mai mult decît un rege. Dacă soarta m-ar fi așezat pe tron și dacă vreo revoluție m-ar fi detronat, în loc să-mi tîrăsc nefericirea prin Europa, precum Carol și Iacob, aș fi spus celor ce m-ar fi ascultat următoarele: „Locul meu vi se pare de invidiat, ei bine! încercați-mi meseria și veți vedea că nu este atît de bună. Omorîți-vă pentru învechita mea manta; eu mă voi bucura, în pădurile Americii, de libertatea pe care mi-ați dat-o".

La masă aveam un vecin: o gaură, asemănătoare cu vizuina unui bursuc, era casa unei broaște țestoase; singurateca ieși din grota ei și începu să meargă cu gravitate pe malul apei. Aceste țestoase se deosebesc puțin de broaștele țestoase de mare; ele au gîtul mai lung; dar n-am ucis-o pe liniștita regină a insulei.

După cină m-am așezat pe mal, mai la o parte. Nu se auzea decît zgomotul fluxului și refluxului lacului, prelungit de-a lungul plajei; gîze lucitoare străluceau în umbră și dispăreau ajungînd sub razele lunii. Am căzut în acea dulce visare cunoscută de toți cei ce călătoresc: nu-mi mai aminteam nimic despre mine. Trăiam ca o parte a marelui întreg și vegetam dimpreună cu arborii și cu florile. Poate că aceasta este cea mai plăcută stare a omului căci, chiar și atunci cînd e fericit, în bucuriile lui există o oarecare amărăciune, un nu știu ce, care s-ar putea numi

Scanned with OKEN Scanner

tristețea fericirii. Reveria călătorului este un fel de plenitudine a inimii și un fel de gol al minții ce te lasă să te bucuri în tihnă de existență; căci fericirea pe care pronia ni-o dă se tulbură prin gîndire: sufletul e liniștit, spiritul este neliniștit.

Sălbaticii din Florida spun că în mijlocul unui lac există o insulă în care trăiesc cele mai frumoase femei din lume. Muscogulgii au vrut de mai multe ori să încerce să cucerească insula magică; dar acel rai ascuns, fugind din fața luntrilor lor, dispărea în cele din urmă; imagine vie a timpului pe care îl pierdem în urmărirea himerelor. În acest ținut se mai afla și o fîntînă a tinereții veșnice; dar cine ar vrea să întinerească?

A doua zi dimineață, înainte de răsăritul soarelui, am părăsit insula, am traversat lacul și am intrat din nou în rîul pe care coborîsem. Rîul era plin de caimani. Aceste animale nu sînt periculoase decît în apă, și mai ales în momentul unei debarcări. Pe uscat, un copil, mergînd în pas obișnuit, poate să le întreacă cu ușurință. Pentru a preîntîmpina primejdia, se dă foc ierburilor și stufului; e un spectacol ciudat să vezi întinderi mari de apă acoperite de flăcări.

Cînd crocodilul din aceste regiuni a atins maturitatea, el măsoară, de la cap la coadă, cam douăzeci pînă la douăzeci și patru de picioare. Trupul lui e gros ca acela al unui cal. Această reptilă ar avea exact forma șopîrlei obișnuite, dacă coada sa n-ar fi turtită pe cele două laturi, ca aceea a unui pește. Exceptînd capul și porțiunea dintre labe, este acoperit cu solzi pe care glonțul nu-i poate străbate. Capul are o lungime de aproximativ trei picioare; nările sînt largi; nu se mișcă decît maxilarul superior al animalului; se deschide în unghi drept pe maxilarul inferior; sub primul sînt așezați doi dinți mari, asemenea colților unui mistreț, ceea ce dă monstrului o înfățișare înfricoșătoare.

Femela caimanului depune pe pămînt niște ouă alburii pe care le acoperă cu ierburi și mîl. Aceste ouă, uneori în număr de o sută, formează cu mîlul ce le acoperă mici căpițe înalte de patru picioare și cu o bază de cinci picioare diametru; soarele și fermentația argilei clocesc ouăle. O femelă nu-și deosebește ouăle proprii de ouăle altei femele; ea are grijă de toți acești pui clociți de soare. Nu e ciudat să regăsești la crocodili copii comuni din republica lui Platon?

Căldura era copleșitoare; navigam prin mijlocul mlaștinilor; luntrile luau apă; soarele topise smoala ce căptușea luntrea. Adeseori ne veneau din nord valuri de aer fierbinte; animalele pădurii prevesteau furtună, căci șobolanul din savane se urca și cobora, fără încetare, de-a lungul ramurilor stejarului verde; țînțarii ne chinuiau groaznic. În locurile joase se zăreau focuri rătăcitoare. Ne-am petrecut noaptea cu greu, fără adăpost, pe o peninsulă formată de mlaștini; luna și toate lucrurile erau înecate într-o ceață roșie. Dimineața n-a bătut briza și

Scanned with OKEN Scanner

ne-am îmbarcat din nou ca să încercăm să ajungem la un sat indian ce se afla la cîteva mile depărtare; dar ne-a fost cu neputință să urcăm mult timp pe rîu și am fost nevoiți să debarcăm pe vîrful unui cap acoperit de arbori, de unde aveam o perspectivă uriașă. De sub orizontul dinspre nord-vest se ridică treptat nori ce se înalță încet pe cer. Ne facem, cît putem mai bine, un adăpost din ramuri. Soarele se ascunde și se aud primele bubuituri ale tunetului; crocodilii răspund printr-un urlet surd așa cum un tunet răspunde unui alt tunet. O coloană uriașă de nori se întinde spre nord-est și sud-est; restul cerului este de un arămiu murdar, pe jumătate transparent și colorat de fulgere. Pustiul luminat de o lumină tulbure, furtuna suspendată deasupra capetelor noastre, și aproape să se dezlănțuie, ne oferă un tablou plin de măreție.

A început furtuna! Imaginați-vă un potop de foc fără vînt și fără apă; mirosul de sulf umple aerul; natura e luminată ca de lumina unui incendiu.

Acum se deschid cataractele abisului; picăturile de ploaie nu se disting unele de altele; o pînză de apă unește norii cu pămîntul.

Indienii spun că zgomotul tunetului este pricinuit de niște păsări uriașe ce se zbat în văzduh și de sforțările pe care le face un bătrîn ca să verse o năpîrcă de foc. Spre a dovedi cele spuse, ei arată arbori pe care trăsnetul a desenat imaginea unui șarpe. Adeseori, furtunile dau foc pădurilor, ce continuă să ardă pînă cînd incendiul este stins de apele vreunui fluviu; aceste păduri arse se transformă în lacuri și în mlaștini.

Glasul păsării pescar pe care-l auzim venind din înalt, din toiul ploii și al tunetului, ne vestește sfîrșitul uraganului. Vîntul sfîșie norii ce zboară sfărîmați în largul cerului; tunetul și fulgerele îi urmează; aerul devine rece și sonor; din tot potopul nu mai rămîn decît niște picături de apă ce cad în perle din frunzișul arborilor. Plasele și proviziile de drum plutesc în luntrile umplute de apă pînă la scobitura ramelor.

Ținutul locuit de creeki (Confederația muscogulgilor, a seminolilor și a cherokezilor) este fermecător. Din loc în loc, pămîntul este găurit de o mulțime de bazine ce se numesc *puțuri* ce sînt mai largi sau mai adînci; bazinele comunică prin canale subterane cu lacurile, mlaștinile și cu rîurile. Toate aceste puțuri se află în mijlocul unui muncel plantat cu cei mai frumoși arbori și ale cărui margini seamănă cu pereții unui vas umplut cu apă curată. În adîncul apei înoată pești strălucitori.

În anotimpul ploios, savanele se transformă într-un fel de lacuri deasupra cărora se ridică, ca niște insule, muncelele despre care am vorbit mai înainte.

Cuscovilla, un sat seminolez, este așezat pe un lanț de dealuri pietroase, la patru sute de stînjeni de un lac; satul este despărțit de

Scanned with OKEN Scanner

lac prin brazi distanțați unii de ceilalți și care se ating numai prin coroană; printre trunchiurile lor, ca printre niște coloane, se zăresc colibe și lacul cu malurile lui, legate pe de o parte de păduri și pe de alta de prerii; se spune[1] că aproape la fel se văd marea, cîmpia și ruinele Atenei printre coloanele izolate ale templului lui Jupiter Olimpianul.

Ar fi greu să-ți închipui ceva mai frumos decît împrejurimile orașului Apalașucla, orașul păcii. Începînd de la fluviul Șata-Uche, terenul se înalță treptat înspre apus; nu printr-o pantă uniformă, ci printr-un fel de terase așezate unele deasupra altora.

Pe măsură ce urci de la o terasă la cealaltă, arborii se schimbă după înălțimea solului; la malul rîului se află stejari, sălcii, dafini și magnolii; mai sus — o specie de sasafrași și platani, și, mai sus încă, ulmi și nuci; în sfîrșit, ultima terasă este plantată cu o pădure de stejari, printre care se vede o specie din care atîrnă fire lungi de mușchi alb. Deasupra pădurii se află niște stînci golașe și sfărîmate.

Din aceste stînci coboară șerpuind pîrîuri ce curg printre flori și verdeață sau cad în întinderi mari de cristal. Cînd, așezat pe cealaltă parte a rîului Șata-Uche, descoperi aceste trepte uriașe încununate de arhitectura munților, ți se pare că vezi templul naturii și măreața platformă ce duce la acest monument.

La picioarele acestui amfiteatru se află o cîmpie unde pasc turme de tauri europeni, escadroane de cai de rasă spaniolă, turme de cerbi și de cerbi lopătari, batalioane de cocori și de curci ce împestrițează cu alb și negru fondul verde al savanei. Amestecul de animale domestice și sălbatice, colibele seminoleze în care se văd progresele civilizației alături de ignoranța indiană dau priveliștii un caracter ce nu-l mai găsești în nici o altă parte.

Aici se sfîrșește, de fapt, *Itinerarul* sau memorialul legat de locurile străbătute; dar în diferitele părți ale manuscrisului rămîn o mulțime de detalii despre obiceiurile și deprinderile indienilor. După ce le-am revăzut cu grijă și mi-am adus la zi povestirea, am reunit detaliile în capitole comune. Cei treizeci și șase de ani care s-au scurs de la călătoria mea au făcut multă lumină și au schimbat multe lucruri în Lumea Veche și în Lumea Nouă; acest lucru a făcut probabil să se schimbe ideile și să se rectifice părerile scriitorului. Înainte de a trece la *obiceiurile sălbaticilor* voi așterne sub ochii cititorilor cîteva schițe din *istoria naturală* a Americii septentrionale.

[1] De cînd am scris cele de mai sus, le-am văzut.

Scanned with OKEN Scanner

Castorii

Cînd vezi pentru prima oară lucrările făcute de castori, nu poți să nu admiri pe acela ce l-a învățat pe un biet animal atît de mic arta arhitecților Babilonului și care adeseori îl trimite pe om, făptură atît de mîndră de geniul său, la școala unei insecte.

Cînd aceste uimitoare creaturi întîlnesc o vale prin care curge un rîu, îndiguiesc rîul cu un stăvilar; apa urcă și umple repede spațiul dintre cele două ridicături de pămînt; în acest rezervor castorii își construiesc locuințele. Să privim cu de-amănuntul construcția stăvilarului...

De pe cele două pante opuse ale colinelor ce formează valea începe un șir de garduri împletite din nuiele și îmbrăcate cu mortar. Acest prim șir de garduri este întărit de un al doilea, așezat la cincisprezece picioare în spatele celui dintîi. Spațiul dintre cele două garduri este umplut cu pămînt.

Digul se continuă astfel de pe cele două coaste ale văii, pînă cînd nu mai rămîne în centru decît o deschidere de aproximativ douăzeci de picioare; dar aici în centru, deoarece curentul de apă acționează cu toată puterea, constructorii schimbă materialele, întăresc mijlocul structurilor hidraulice cu trunchiuri de copaci îngrămădite unele peste altele și legate la un loc cu un ciment asemănător cu cel de la garduri. Adeseori, digul întreg are o lungime de o sută de picioare, o înălțime de cincisprezece și o lățime, la bază, de douăsprezece; micșorîndu-și grosimea în proporție matematică pe măsură ce se înalță, în planul orizontal de la capăt nu mai are decît trei picioare grosime.

Partea din dig ce se opune apei coboară treptat în pantă; partea din exterior este perfect perpendiculară.

Totul este prevăzut dinainte: după înălțimea digului, castorul știe cu cîte etaje trebuie să-și construiască viitoarea casă; știe că mai sus de un anumit număr de picioare, nu trebuie să se mai teamă de inundații, pentru că apa ar trece în acest caz pe deasupra stăvilarului. Prin urmare, o încăpere așezată la o înălțime mai mare decît cea a digului îi oferă un refugiu atunci cînd apele cresc mult; uneori își face în stăvilar o ecluză de siguranță, pe care o deschide și o închide cînd vrea.

Modul în care castorii doboară arborii este foarte ciudat: îi aleg întotdeauna pe cei de pe malul unui rîu. Un număr de lucrători, mai mare sau mai mic, după importanța trebii, roade neobosit rădăcinile; arborele nu se taie în partea dinspre uscat, ci în partea dinspre apă,

Scanned with OKEN Scanner

ca să cadă peste valuri. Un castor, aşezat la o oarecare depărtare, îi anunţă pe tăietorii de lemne printr-un şuierat cînd vede că vîrful arborelui atacat se apleacă, pentru ca aceştia să se pună la adăpost de cădere. Lucrătorii tîrăsc trunchiul tăiat, cu ajutorul plutelor, pînă la oraşele lor, întocmai ca egiptenii ce, ca să-şi înfrumuseţeze metropolele, lăsau să coboare pe Nil obeliscurile tăiate în carierele de piatră de la Elephantine.

Palatele Veneţiei singuratice, construite în lacul artificial, au două, trei, patru şi cinci etaje, după adîncimea lacului. Edificiul, construit pe stîlpi, iese din apă cam cu două treimi din înălţime; stîlpii sînt în număr de şase; ei susţin primul planşeu, făcut din rămurele de mesteacăn încrucişate. Pe acest planşeu se înalţă vestibulul monumentului; zidurile vestibulului se curbează şi se rotunjesc într-o boltă acoperită cu lut netezit ca un stuc. În planşeul galeriei este amenajată o trapă prin care castorii coboară să se îmbăieze sau se duc să caute ramuri de plop pentru hrană; aceste ramuri sînt îngrămădite sub apă, într-o magazie comună, între stîlpii diferitelor locuinţe. Primul etaj al palatului are deasupra sa alte trei etaje, construite în acelaşi fel, dar împărţite în atîtea apartamente cîţi castori sînt. De obicei, sînt în număr de zece sau doisprezece, împărţiţi în trei familii; aceste familii se adună în vestibulul pe care l-am descris şi iau aici masa în comun; peste tot domneşte cea mai mare curăţenie. În afară de trecerea spre baie, mai există şi alte ieşiri pentru diferitele nevoi ale locuitorilor; fiecare cameră este tapiţată cu ramuri tinere de brad şi nu se suportă nici cea mai mică murdărie. Cînd proprietarii se duc în casa lor de la ţară, ridicată pe malul lacului şi construită ca şi cea din oraş, nimeni nu le ia locul şi apartamentul rămîne gol pînă cînd se întorc. Cînd se topesc zăpezile, „cetăţenii“ se retrag în păduri.

Aşa cum există o ecluză prin care să se scurgă apele, există şi un drum secret pentru evacuarea cetăţii; în castelele gotice exista un tunel săpat sub turnuri şi care se termina în cîmpie.

Există infirmerii pentru bolnavi. Şi cînd te gîndeşti că toate aceste lucrări sînt îndeplinite şi toate aceste calcule sînt făcute de un animal atît de slab şi de inform!

Prin luna iulie, castorii ţin mare sfat: analizează dacă e indicat să repare oraşul vechi şi digul vechi sau e mai bine să construiască o cetate nouă şi un stăvilar nou. Dacă în acest loc lipseşte hrana, dacă apele şi vînătorii au stricat prea mult lucrările, se hotărăşte ridicarea unui nou edificiu. Dacă, dimpotrivă, se consideră că primul poate rezista, se refac vechile locuinţe şi castorii pornesc să-şi adune proviziile de iarnă.

Castorii au o cîrmuire bine chibzuită: se aleg nişte edili ca să vegheze la securitatea republicii. În timpul lucrului în comun, cîteva santinele stau la pîndă spre a vesti orice primejdie. Dacă vreun „cetăţean“ refuză

să-şi îndeplinească partea sa din sarcinile publice, este exilat; este obligat să trăiască ruşinos de singur, într-o gaură. Indienii spun că acest leneş pedepsit arată slab şi că are spatele pleşuv, în semn de infamie. La ce foloseşte acestor înţelepte animale atîta inteligenţă? Omul lasă să trăiască animalele feroce şi extermină castorii, tot astfel cum îi îndură pe tirani şi persecută inocenţa şi geniul.

Din nefericire, războiul nu le este necunoscut castorilor: uneori, se iscă între ei războaie civile, independent de disputele pe care le au în afară cu ondatrele. Indienii povestesc că, dacă un castor este surprins umblînd după furtişaguri pe teritoriul unui trib ce nu este al său, este condus în faţa şefului tribului şi pedepsit. Dacă recidivează, i se taie coada ce-i serveşte atît drept căruţă cît şi ca mistrie; astfel mutilat, se întoarce la prietenii săi ce se adună ca să răzbune această injurie. Uneori, neînţelegerea se termină printr-un duel între cei doi şefi ai celor două trupe sau printr-o luptă purtată de trei adversari împotriva altor trei sau de treizeci împotriva altor treizeci, întocmai ca lupta curiaţilor şi horaţilor sau a celor treizeci de bretoni împotriva celor treizeci de englezi. Bătăliile generale sînt sîngeroase: sălbaticii ce vin să jupoaie morţii au găsit adesea mai bine de cincisprezece castori întinşi pe patul de onoare. Castorii învingători pun stăpînire pe oraşul castorilor învinşi şi, după împrejurări, îşi fac aici o colonie sau îşi fixează o garnizoană.

Femela castorului poartă în pîntece doi, trei şi pînă la patru pui; îi hrăneşte şi instruieşte timp de un an. Cînd populaţia devine prea numeroasă, castorii tineri se duc să alcătuiască o nouă aşezare, întocmai ca un roi de albine scăpat din stup. Castorul trăieşte în castitate cu o singură femelă; este gelos şi uneori îşi ucide soţia pentru că i-a fost infidelă sau fie şi numai pentru că o bănuieşte de infidelitate.

Lungimea medie a castorului este de două picioare şi jumătate pînă la trei picioare; lăţimea sa, de aproximativ patrusprezece degete; poate să cîntărească patruzeci şi cinci de livre; capul lui se aseamănă cu cel de şobolan; ochii îi sînt mici, urechile scurte, fără peri în interior şi păroase în afară; labele de dinainte nu au decît trei degete lungime şi sînt înarmate cu unghii ascuţite; labele de dinapoi, palmate ca acelea de lebădă, îi folosesc la înot; coada e plată, groasă de un deget şi acoperită cu solzi hexagonali, dispuşi asemenea unor ţigle, ca la peşti; se foloseşte de coadă în chip de mistrie şi de sanie. Fălcile, foarte puternice, se încrucişează întocmai ca braţele de la foarfece; pe fiecare falcă sînt înfipţi zece dinţi, dintre care doi incisivi de două degete lungime: este unealta cu care castorul taie arborii, le jupoaie trunchiurile, le smulge scoarţa şi sfărîmă ramurile tinere cu care se hrăneşte.

Animalul este negru, arareori alb sau cafeniu; are două straturi de păr, primul lung şi lucitor, al doilea, un fel de puf ce creşte sub primul rînd şi care este singurul folosit la fabricarea fetrului. Castorul

Scanned with OKEN Scanner

trăiește douăzeci de ani. Femela e mai mare decît masculul și părul ei e mai cenușiu sub pîntece. Nu-i adevărat că acest animal se mutilează atunci cînd cade viu în mîinile vînătorilor, ca să-și scape urmașii de sclavie. Numelui său trebuie să-i căutăm o altă etimologie.

Carnea castorilor nu e bună, în orice fel ai găti-o. Cu toate acestea, sălbaticii o conservă după ce-au afumat-o; o mănîncă atunci cînd nu mai au alimente.

Pielea de castor este fină, fără să fie călduroasă; de aceea, vînătoarea de castori n-avea altădată nici un fel de trecere la indieni; cea mai vrednică de cinste era vînătoarea de urși, foarte primejdioasă, și care le aducea mari foloase. Se mulțumeau să omoare cîțiva castori ca să le poarte pielea drept găteală, dar nu masacrau populații întregi. Prețul pe care europenii l-au oferit pentru blana lor a dus în Canada la exterminarea acestor patrupede ce, prin instinctul lor, erau primele dintre animale. Astăzi, ca să găsești castori, trebuie să mergi foarte departe înspre golful Hudson; dar aici ei nu mai dovedesc aceeași iscusință, pentru că clima este prea rece: sînt mai puțin numeroși și mai puțin inteligenți și nu-și mai dezvoltă facultățile favorizate de viața în comun[1].

Aceste republici numărau altădată o sută și o sută cincizeci de „cetățeni". Unele erau încă și mai populate. Lîngă Quebec se putea vedea un elești făcut de castori, îndeajuns de mare pentru a putea pune în mișcare un ferăstrău mecanic. Rezervoarele acestor amfibii erau adeseori folositoare, furnizînd apă pirogilor ce urcau pe rîuri în timpul verii. În acest fel, castorii făceau pentru sălbatici, în Noua Franță, ceea ce un spirit ingenios, un mare rege și un mare ministru au făcut în Vechea Franță pentru niște oameni civilizați.

Urșii

Urșii din America sînt de trei specii: ursul cafeniu sau galben, ursul negru și ursul alb. Ursul cafeniu este mic și mănîncă zmeură; se cațără pe arbori.

Ursul negru este mai mare, se hrănește cu carne, cu pește și cu fructe; pescuiește cu mare dibăcie. Așezat pe malul rîului, apucă din apă cu laba dreaptă peștele pe care-l vede trecînd și îl aruncă pe mal.

[1] S-au găsit castori între Missouri și Mississippi; sînt foarte numeroși mai ales dincolo de Munții Stîncoși, pe brațele Columbiei. Dar odată ce europenii au pătruns în aceste regiuni, castorii vor fi curînd exterminați. Anul trecut (1826) s-au vîndut la Saint-Louis, pe Mississippi, o sută de baloturi de blănuri de castor, fiecare balot cîntărind o sută de livre și fiecare livră din această prețioasă marfă a fost vîndută la prețul de cinci gurzi.

Scanned with OKEN Scanner

Dacă după ce şi-a potolit foamea, îi mai prisoseşte, îl ascunde. O parte din iarnă doarme în vizuinile sau în arborii scorburoşi în care se retrage. Cînd, în primele zile din martie, iese din amorţeală, prima lui grijă este să-şi cureţe maţele mîncînd ierburi medicinale.

Ţinea regim, mîncînd la ore fixe

Ursul alb şi ursul marin populează coastele Americii septentrionale de pe meleagurile din Terra Nova şi pînă în fundul golfului Hudson, păzitor feroce al pustiurilor îngheţate.

Cerbul

Cerbul din Canada este un fel de ren ce poate fi domesticit. Femela lui ce n-are deloc coarne e fermecătoare; şi, dacă ar avea urechile mai scurte, ar semăna destul de bine cu o sprintenă iapă englezească.

Elanul de Canada

Elanul are botul ca de cămilă, coarnele ca de căprioară, picioarele ca de cerb. Blana îi este împestriţată cu cenuşiu, alb, roşu şi negru; fuge foarte repede.

După părerea sălbaticilor, elanii au un rege supranumit *marele elan*. Supuşii lui au faţă de el tot felul de îndatoriri. Acest mare elan are picioarele atît de înalte, încît un strat de zăpadă de opt picioare nu îl împiedică să alerge. Nimic nu îi poate străpunge pielea; braţul îi iese din umăr şi de ele se foloseşte în acelaşi fel în care oamenii se folosesc de braţele lor.

Jonglerii pretind că elanul are în inimă un mic os care, pisat, uşurează durerile facerii; ei mai spun că, dacă se pune copita de la piciorul stîng al acestui patruped pe pieptul unui epileptic, acesta se vindecă de boală. Elanul, adaugă ei, este el însuşi predispus spre epilepsie; cînd presimte că se apropie criza, îşi scoate sînge din urechea stîngă, cu copita de la piciorul stîng şi se simte uşurat.

Bizonul

Bizonul îşi poartă coarnele negre şi scurte aplecate; are un smoc de păr sub bărbie; un smoc asemănător îi atîrnă zbîrlit între cele două coarne pînă pe ochi. Are pieptul lat, crupa zveltă, coada groasă şi scurtă;

Scanned with OKEN Scanner

picioarele îi sînt groase şi întoarse în afară; pe umeri i se ridică o cocoaşă acoperită cu păr roşcat şi lung asemănătoare primei cocoaşe a dromaderului. Restul trupului îi este acoperit cu o lînă neagră, pe care indienele o torc ca să-şi facă saci pentru grîu şi pături. Acest animal are o înfăţişare feroce, dar e foarte blînd.

Există diferite varietăţi de bizoni sau, dacă vreţi, de *buffaloes*, cuvînt spaniol *anglicizat*. Cei mai mari sînt cei pe care îi întîlneşti între Missouri şi Mississippi; se apropie de talia unui elefant de mărime mijlocie. Se aseamănă cu leul prin coamă, cu cămila prin cocoaşă, cu hipopotamul sau rinocerul prin coadă şi prin pielea de pe partea de dinapoia trupului, cu taurul prin coarne şi prin picioare.

La această specie, numărul femelelor depăşeşte cu mult pe cel al masculilor. Taurul face curte vacii galopînd în cerc în jurul ei. Nemişcată în mijlocul cercului, ea muge încetişor. În jocurile lor magice, sălbaticii imită acest manej pe care-l numesc *dansul bizonului*.

Bizonul nu migrează la intervale fixe: nu se ştie unde se duce; se pare însă că vara urcă mult spre nord, pentru că îl găsim pe malurile Lacului Sclavei şi pentru că a fost întîlnit pînă în insulele mării polare. Poate că în vest ajunge pînă în văile munţilor Stîncoşi, iar în sud pînă în cîmpiile Noului Mexic. Bizonii sînt atît de numeroşi în stepele înverzite ale fluviului Missouri, încît atunci cînd migrează turma lor defilează uneori mai multe zile, întocmai ca o armată imensă: li se aude mersul de la mai multe mile depărtare şi simţi cum se cutremură pămîntul. Indienii tăbăcesc bine pielea de bizon cu scoarţă de mesteacăn; osul de la umărul animalului ucis le serveşte drept cuţitaş de răzuit.

Carnea de bizon, tăiată în bucăţi mari şi subţiri şi uscată la soare sau la fum, este foarte gustoasă; se conservă mai mulţi ani ca jambon. Cocoaşele şi limbile femelelor sînt părţile cele mai bune de mîncat proaspete. Balega de bizon arsă dă un jăratic ce emană o căldură foarte puternică şi e de mare ajutor în savane, unde lipseşte lemnul. Acest animal folositor furnizează atît alimentele cît şi focul pentru prepararea ospăţului. Siucşii îşi fac din pielea sa culcuşul şi îmbrăcămintea. Bizonul şi sălbaticul, aşezaţi pe acelaşi sol, sînt taurul şi omul în starea naturală. Se pare că amîndoi nu aşteaptă decît prima brazdă arată, unul ca să devină domestic, celălalt ca să se civilizeze.

Dihorul

Dihorul american poartă lîngă vezică un mic sac plin cu un lichid roşietic. Cînd e urmărit, animalul, fugind, dă drumul acestui lichid; mirosul este atît de urît, încît vînătorii şi chiar şi cîinii părăsesc prada;

Scanned with OKEN Scanner

rămîne impregnat în haină şi te face să-ţi pierzi vederea. Acest miros e un fel de mosc pătrunzător ce-ţi dă ameţeli. Sălbaticii pretind că lecuieşte durerile de cap.

Vulpile

Vulpile din Canada sînt de o specie obişnuită; numai că au vîrful perilor colorat în negru lucios. Este cunoscut modul cum prind animalele acvatice. La Fontaine, primul dintre naturalişti, nu le-a uitat în nemuritoarele sale tablouri.

Vulpea canadiană face, pe malul unui lac sau al unui fluviu, nenumărate salturi şi giumbuşlucuri. Gîştele şi raţele sălbatice se apropie ca vrăjite, să o vadă mai bine. Atunci ea se aşază pe picioarele de dinapoi şi mişcă încetişor din coadă. Păsările, din ce în ce mai satisfăcute, vin spre mal şi înaintează legănîndu-se spre şiretul patruped ce se preface că e la fel de prost ca şi ele. Curînd, prostănacele zburătoare prind atîta curaj, încît vin să ciugulească coada prea vicleanului animal ce se repede pe pradă.

Lupii

În America există diferite feluri de lupi; cel numit *cervier* vine noaptea să latre în jurul locuinţelor. Nu urlă decît o singură dată în acelaş loc; iuţeala lui e atît de mare, încît în mai puţin de cîteva minute îi auzi urletul la o distanţă uimitor de mare de locul unde a scos primul strigăt.

Castorul de Canada (ondatra)

Castorul de Canada se hrăneşte primăvara cu mlădiţe de arbuşti, iar vara cu fragi şi zmeură; toamna mănîncă seminţe de ierburi, iar iarna se hrăneşte cu rădăcini de urzici. Construieşte şi munceşte ca şi castorul. Cînd sălbaticii ucid un castor de Canada, par foarte trişti; fumează în jurul leşului şi îl înconjură cu idoli, deplîngînd acest paricid. Se ştie că femela castorului de Canada este mama stirpei omeneşti.

Scanned with OKEN Scanner

Viezurele de America

Viezurele de America este o specie de tigru sau de pisică mare. Felul în care, ajutat de aliaţii lui, vulpile, vînează elanul este vestit. Se urcă într-un arbore, se culcă pe burtă pe o ramură lăsată-n jos şi se înveleşte cu coada lui stufoasă ce îi înfăşoară trupul de trei ori. Curînd se aud nişte scheunături îndepărtate şi se iveşte un elan hăituit de trei vulpi ce fac în aşa fel încît să-l îndrepte spre ascunzătoarea viezurelui. În momentul cînd animalul asmuţit trece pe sub arborele fatal, viezurele se aruncă peste el, îl strînge de gît cu coada şi încearcă să-i taie cu dinţii vena jugulară. Elanul sare, bate aerul cu copita, striveşte zăpada sub picioare, se tîrăşte în genunchi, fuge în linie dreaptă, dă înapoi, se ghemuieşte, înaintează în salturi, îşi scutură capul. Puterile-i scad, trupul îi palpită, sîngele-i curge şiroaie în lungul gîtului, picioarele-i tremură şi se îndoaie. Cele trei vulpi vin la împărţirea prăzii; tiran drept, viezurele distribuie prada în părţi egale între el şi ajutoarele lui. Sălbaticii nu atacă niciodată viezurele şi vulpile în acest moment; spun că ar fi nedrept să răpeşti acestor vînători rodul străduaniei lor.

Păsările

Păsările sînt mai variate şi mai numeroase în America decît s-a crezut la început; la fel s-a întîmplat şi cu Africa şi Asia. Ajungînd aici, primii călători n-au fost impresionaţi decît de acele păsări mari şi strălucitoare ce sînt ca nişte flori pe arbori; mai tîrziu s-au descoperit o mulţime de mici păsări cîntătoare, al căror ciripit este la fel de frumos ca cel al pitulicilor noastre.

Peştii

Peştii din lacurile din Canada şi mai ales cei din lacurile din Florida sînt de o frumuseţe şi de o strălucire vrednice de admiraţie.

Şerpii

America este patria şerpilor. Şarpele de apă seamănă cu şarpele cu clopoţei, dar nu are nici clopoţei şi nici venin. Se găseşte peste tot.

În lucrările mele am vorbit de mai multe ori despre şarpele cu clopoţei; se ştie că dinţii de care se foloseşte ca să-şi verse veninul nu sînt

Scanned with OKEN Scanner

cei cu care mănîncă. Putem să-i smulgem pe primii şi atunci nu mai rămîne decît un şarpe destul de frumos, plin de inteligenţă şi care iubeşte muzica cu pasiune. Pe căldurile de la amiază, în cea mai adîncă linişte a pădurilor, îşi sună clopoţelul ca să-şi cheme femela; acest semnal de dragoste este singurul zgomot ce izbeşte atunci auzul călătorului.

Femela poartă uneori după ea douăzeci de pui; cînd aceştia sînt urmăriţi, se retrag în gura mamei, ca şi cum s-ar adăposti la sînul matern.

Şerpii în general şi mai ales şarpele cu clopoţei sînt foarte veneraţi de indigenii din America ce cred că în ei sălăşluieşte un spirit divin; îi îmblînzesc pînă ce-i fac să vină, iarna, să se culce în cutiile aşezate pe vatra din colibă. Aceşti penaţi bizari ies din locaşurile lor primăvara, ca să se întoarcă în păduri.

Un şarpe negru, dungat la gît cu un inel galben, este destul de primejdios; un alt şarpe cu desăvîrşire negru, neveninos, se urcă pe arbori şi vînează păsări şi veveriţe. Vrăjeşte pasărea cu privirile, adică o înspăimîntă. Acest efect al fricii ce a fost negat, este astăzi dovedit; omului teama îi taie picioarele; de ce n-ar paraliza aripile păsării?

Şarpele panglică, şarpele verde, şarpele pestriţ îşi iau numele după culorile şi desenele de pe piele; sînt cu totul inofensivi şi de o mare frumuseţe.

Cel mai minunat dintre toţi este şarpele numit de *sticlă*, din cauza fragilităţii trupului său ce se sfarmă la cea mai mică atingere. Această reptilă este aproape transparentă şi reflectă culorile ca o prismă. Se hrăneşte cu insecte şi nu face nici un rău. Este de lungimea unei şopîrle mici.

Şarpele cu ghimpi este scurt şi gros. La coadă are un ac a cărui împunsătură este mortală.

Şarpele cu două capete este rar. Seamănă destul de bine cu vipera; dar capetele lui nu sînt turtite.

Şarpele şuierător este foarte răspîndit în Georgia şi în Floride. Are o lungime de optsprezece degete; pielea lui e de culoare verde pătată cu negru. Cînd te apropii de el, devine plat, ia diferite culori şi deschide gura şuierînd. Trebuie să te fereşti cu grijă să te afli în apropierea lui; are puterea de a otrăvi aerul din jur. Acest aer, respirat cu imprudenţă, te moleşeşte. Omul îşi pierde puterile, plămînii i se alterează şi după cîteva luni moare de slăbiciune; aşa spun locuitorii ţinutului.

Arborii şi plantele

Arborii, arbuştii, plantele şi florile, aduse în pădurile, cîmpurile şi grădinile noastre dovedesc varietatea şi bogăţia regnului vegetal din America. Cine nu cunoaşte astăzi laurul încununat cu roze numit magnolia, castanul ce poartă un adevărat hiacint, catalpa ce seamănă cu

Scanned with OKEN Scanner

floarea de portocal, tulipierul ce se numeşte astfel după floarea lui, arţarul de zahăr, fagul purpuriu, sasafrasul şi, dintre arborii verzi şi răşinoşi, pinul lordului Weymouth, cedrul din Virginia, arborele de balsam din Gilead şi chiparosul din Louisiana, cu rădăcinile noduroase şi cu trunchiul enorm, ale cărui frunze seamănă cu o dantelă de muşchi; liliacul, azaleele, pompadurașii ce ne-au îmbogăţit primăverile; aristoloșii, plantele usturia, begnonia, decumaria, celustrii ce şi-au amestecat florile, fructele şi parfumurile cu verdeaţa iederei noastre.

Plantele cu flori sînt nenumărate: efemera de Virginia, heloniasul, crinul de Canada, crinul numit *superb*, tigridia moţată, achileia roză, dalia, helenia de toamnă, toate speciile de brumărele cresc astăzi alături de florile noastre indigene.

Noi am exterminat aproape pretutindeni populaţia sălbatică, iar America ne-a dat cartoful ce înlătură pentru totdeauna foametea la popoarele ce i-au distrus pe americani.

Albinele

Toate aceste vegetale hrănesc insecte strălucitoare. Acestea au primit-o în triburile lor pe albina din părţile noastre, ce a venit în savanele şi pădurile înmiresmate despre care se povesteau atîtea minuni. S-a observat că albinele vin adeseori, în pădurile din Kentucky şi Tennessee, înaintea sosirii coloniştilor; avangardă a agricultorilor, ele sînt simbolul hărniciei şi al civilizaţiei pe care le vestesc. Străine de America, venite în urma corăbiilor cu pînze ale lui Columb, aceste paşnice cuceritoare n-au răpit noii lumi a florilor decît nişte comori pe care indigenii nu ştiau să le folosească; ele nu s-au slujit de aceste comori decît ca să îmbogăţească pămîntul din care le-au scos. Ferice de oameni, dacă toate invaziile şi toate cuceririle s-ar asemăna cu cele ale acestor fiice ale cerului.

Albinele au trebuit totuşi să respingă puzderie de ţînţari şi de maringuini ce le atacau roiurile în trunchiul arborilor; geniul lor i-a învins pe aceşti duşmani invidioşi, răi şi urîţi. Albinele au fost recunoscute regine ale pustiului şi monarhia lor administrativă s-a stabilit, în păduri, alături de republica lui Washington.

Obiceiurile sălbaticilor

Există două moduri, la fel de fidele şi de infidele, de a-i descrie pe sălbaticii din America septentrională: unul constă în a nu vorbi decît despre legile şi obiceiurile lor, fără să intri în amănuntele datinilor lor

Scanned with OKEN Scanner

ciudate şi ale deprinderilor lor, adeseori dezgustătoare pentru oamenii civilizaţi. În acest caz, nu-ţi vor apărea decît ca nişte greci şi romani, căci legile indienilor sînt pline de gravitate şi obiceiurile lor adeseori încîntătoare.

Celălalt mod de a-i descrie constă în a nu înfăţişa decît datinile şi deprinderile sălbaticilor, fără să pomeneşti nimic despre legile şi despre obiceiurile lor. În acest caz, nu mai vezi nimic în afară de nişte colibe afumate şi murdare în care se retrag un fel de maimuţe ce vorbesc omeneşte. Sidoine Apollinaire se plîngea că e nevoit *să asculte limbajul aspru al vechilor germani şi să frecventeze pe burgunzii ce îşi ungeau părul cu unt.*

Nu ştiu dacă coliba bătrînului Cato, din ţara sabinilor, era mai curată decît coliba unui irochez. Răutăciosul Horaţiu s-ar putea să ne facă să avem îndoieli în această privinţă.

De asemenea, dacă atribuim aceleaşi trăsături tuturor sălbaticilor din America septentrională, vom altera asemănarea. Sălbaticii din Louisiana şi din Floride se deosebeau în multe privinţe de sălbaticii din Canada. Fără să prezint istoria caracteristică a fiecărui trib, am adunat tot ce-am ştiut despre indieni sub titlurile: *Căsătorii, copii, funeralii; Recolte, sărbători, dansuri şi jocuri; Împărţirea anului şi orînduirea timpului, calendarul natural; Medicină; Limbi indiene; Vînătoarea; Războiul; Religia; Ocîrmuirea.* O concluzie generală te face să vezi America cum este astăzi.

Căsătorii, copii, funeralii

Printre sălbatici există două feluri de căsătorii: prima se face prin simplul consimţămînt al femeii şi al bărbatului; angajamentul se face pentru un timp mai mult sau mai puţin lung, şi anume acela pe care cuplul ce se căsătoreşte a dorit să-l fixeze. Cînd termenul angajamentului expiră, cei doi soţi se despart. Concubinajul legal din Europa, în secolele al VIII-lea şi al IX-lea, era aproape la fel.

Al doilea fel de căsătorie se face, de asemenea, în virtutea consimţămîntului dat de bărbat şi de femeie; dar aici intervin şi părinţii. Şi, deşi această căsătorie nu este limitată în timp ca prima, după un anumit număr de ani ea se poate întotdeauna desface. S-a observat că la indieni cel de-al doilea fel de căsătorie, căsătoria legitimă, era preferată de fetele tinere şi de bătrîni, iar primul fel de căsătorie de femeile vîrstnice şi de bărbaţii tineri.

Cînd un sălbatic s-a hotărît la o căsătorie legală, el se duce împreună cu tatăl său la părinţii femeii, ca s-o ceară de nevastă. Tatăl se îmbracă în haine care n-au mai fost niciodată purtate; îşi împodobeşte capul cu

Scanned with OKEN Scanner

pene noi, își spală vechea vopsea de pe obraz, își pune un fard nou și își schimbă inelul ce-i atîrnă la nas sau la urechi; ia în mîna dreaptă o pipă albă cu țeava albastră și împodobită cu pene din cozi de păsări; în mîna stîngă își ține arcul întins în chip de baston. Fiul îl urmează încărcat de piei de urs, de castor și de elan; el poartă, printre altele, două coliere de mărgele cu patru șiraguri și o turturică într-o colivie.

Pretendenții merg mai întîi la cea mai în vîrstă dintre rudele fetei, intră în colibă, se așază în fața sa pe o rogojină și tatăl tînărului războinic, luînd cuvîntul, spune: „Iată pieile. Cele două coliere, pipa albastră și turturica cer în căsătorie pe fiica ta".

Dacă darurile sînt acceptate, căsătoria este încheiată, căci consimțămîntul străbunului sau al celui mai bătrîn sachem al familiei are mai mare valoare decît consimțămîntul tatălui. La sălbatici vîrsta este cea care dă autoritatea: cu cît un om este mai în vîrstă, cu atît el este mai respectat. Pentru aceste populații, puterea divină se trage din veșnicia Marelui Spirit.

Uneori, bătrînul strămoș, deși acceptă darurile, își dă consimțămîntul cu o anume condiție. Se știe că s-a pus o condiție dacă, după ce a tras de trei ori din pipă, fumătorul lasă să-i scape o gură de fum în loc să o înghită, ca în cazul unui consimțămînt absolut.

De la coliba străbunului se merge la casa mamei și a tinerei fete. Cînd visele acesteia au fost rele, spaima ei este mare. Pentru ca visele să fie bune, ele nu trebuie să înfățișeze nici Spiritele, nici pe străbuni, și nici țara, ci leagăne, păsări și căprioare albe. Există totuși un mijloc infailibil de a îndepărta visele rele, acela de a atîrna un colier roșu de gîtul unei figurine din lemn de stejar. La oamenii civilizați speranța își are, de asemenea, colierele ei roșii și figurinele sale.

După această primă cerere, totul pare a fi uitat; înainte de încheierea căsătoriei se scurge un timp destul de lung; virtutea de predilecție a sălbaticului este răbdarea. Chiar și în pericolele cele mai apropiate, totul trebuie să se petreacă ca în timpuri normale: cînd dușmanul se află la porți, un războinic ce ar renunța să-și fumeze în liniște pipa, așezat cu picioarele încrucișate la soare, ar trece drept o *muiere bătrînă*.

Oricît de mare ar fi dragostea tînărului, el este obligat să pară indiferent și să aștepte ordinele familiei. După obicei, cei doi tineri căsătoriți trebuie să locuiască la început în coliba rudei celei mai bătrîne; dar, adeseori, învoieli deosebite se opun la respectarea acestui obicei. Atunci viitorul soț își construiește coliba; pentru aceasta își alege aproape întotdeauna un loc într-o vale singuratică, în apropiere de un pîrîu sau de vreun izvor și sub pădurea ce o poate ascunde.

Sălbaticii sînt cu toții, întocmai ca și eroii lui Homer, medici, bucătari și dulgheri. Pentru a construi coliba căsătoriei se înfundă în pămînt patru stîlpi cu o circumferință de un picior și înalți de douăspre-

zece picioare. Aceşti stîlpi sînt meniţi să marcheze cele patru unghiuri ale unui paralelogram lung de douăzeci de picioare şi lat de optsprezece. Pe nişte uluci fixate de acest stîlp se aşază traversele ce formează, cînd spaţiile dintre ele sînt umplute cu pămînt, cei patru pereţi ai colibei.

În cele două ziduri longitudinale se fac două deschideri: una serveşte drept intrare în colibă, iar cealaltă duce într-o încăpere asemănătoare cu prima, dar mai mică.

Pretendentul este lăsat să-şi pună singur temelia casei; dar este ajutat la treburile ce urmează de tovarăşii lui. Aceştia vin cîntînd şi dansînd; aduc cu ei unelte de zidărie făcute din lemn; omoplatul vreunui patruped mare le serveşte drept mistrie. Bat palma prietenului lor, îi sar pe umeri, fac glume pe socoteala căsătoriei lui, şi-i termină coliba. Urcaţi pe stîlpi şi pe zidurile începute, construiesc acoperişul din scoarţă de mesteacăn sau din coceni de porumb; amestecă păr de animale sălbatice cu paie de ovăz tocate în argilă roşie şi cu acest chit tencuiesc zidurile în interior şi exterior. În mijlocul sau la unul din capetele încăperii mari, lucrătorii împlîntă cinci prăjini lungi pe care le înconjură cu iarbă uscată şi cu mortar; acest soi de con este căminul ce lasă să iasă fumul printr-o deschidere făcută în acoperiş. Toată munca aceasta este însoţită de glume şi de cîntece satirice; majoritatea cîntecelor sînt grosolane; unele dintre ele nu sînt însă lipsite de o oarecare graţie: „Luna îşi ascunde fruntea sub un nor; îi e ruşine şi roşeşte; pentru că vine din patul soarelui. Tot aşa se va ascunde şi va roşi... a doua zi după nuntă şi îi vom spune: Lasă-ne să-ţi vedem ochii“.

Loviturile de ciocan, zgomotul făcut de mistrii, trosnetul crengilor rupte, rîsetele, strigătele, cîntecele se aud pînă departe şi familiile ies de prin case ca să ia parte la aceste zbenguieli.

După ce e terminată în exterior, coliba e tencuită în interior cu ghips, cînd se găseşte în împrejurimi, sau, în lipsa ghipsului, cu argilă. Apoi se taie iarba rămasă în interiorul colibei: dansînd pe pămîntul umed, în scurt timp, lucrătorii îl frămîntă şi îl nivelează. Se tapisează apoi toată suprafaţa şi pereţii locuinţei cu rogojini de stuf. În cîteva ore, se ridică astfel o colibă ce ascunde adeseori mai multă fericire decît bolţile unui palat.

A doua zi, noua locuinţă este umplută cu toate mobilele şi proviziile proprietarului: rogojini, scăunele, vase de pămînt şi de lemn, ceaune, căldări, jamboane de urs şi de elan, prăjituri uscate, legături de porumb cultivate pentru hrană şi leacuri; aceste obiecte diferite sînt agăţate de pereţi sau întinse pe scînduri; într-o gaură căptuşită cu trestii rupte se aruncă porumbul şi ovăzul. Unelte de pescuit, de vînătoare, de luptă şi de agricultură, cîrlige de arat, capcane, năvoade făcute cu măduvă de palmier, cîrlige de undiţă din dinţi de castor, arcuri, săgeţi, măciuci, securi, cuţite, arme de foc, cornuri cu praf de puşcă, tamburine, fluiere, lulele, sfoară din vînă de căprioară, ţesături din fibră de agud sau mes-

Scanned with OKEN Scanner

teacăn, pene, mărgele, coliere, vopsea neagră, azurie, chinovar, pentru gătează, o mulţime de piei, unele tăbăcite, altele cu părul pe ele — iată comorile cu care se îmbogăţeşte coliba.

Cu opt zile înainte de celebrarea căsătoriei, tînăra femeie se retrage în coliba purificărilor, un loc separat în care femeile intră şi rămîn trei sau patru zile pe lună şi unde se duc să nască. În timpul celor opt zile cît stă retrasă, războinicul, viitor soţ, vînează. El lasă vînatul în locul unde îl ucide; femeile îl iau şi îl duc la coliba părinţilor pentru ospăţul de nuntă. O vînătoare încununată de succes prevesteşte lucruri bune.

În sfîrşit, soseşte şi ziua cea mare. Sînt invitaţi la ceremonie jonglerii şi cei mai importanţi sachemi. Un grup de tineri războinici se duce acasă la mire; de asemenea, un grup de tinere fete se duce la coliba miresei. Mirii sînt împodobiţi cu tot ce au mai frumos şi mai strălucitor colorat — pene, coliere şi blănuri.

Cele două grupuri sosesc în acelaşi timp, din direcţii opuse, la coliba celei mai bătrîne rubedenii. În faţa uşii obişnuite, a colibei, se face o a doua uşă; înconjurat de tovarăşii săi, mirele se înfăţişează la una din uşi; mireasa, înconjurată de tovarăşele ei, se prezintă la cealaltă. Toţi sachemii ce iau parte la ceremonie stau pe jos în colibă, cu luleaua în gură. Nora şi ginerele vin să se aşeze pe valuri de piei la una din extremităţile colibei.

Atunci începe afară dansul nupţial, între cele două coruri rămase la uşă. Fetele, în mînă cu o crosă, imită diferitele munci ale cîmpului; tinerii războinici fac de pază în jurul lor cu arcul în mînă. Deodată, un grup duşman, ieşind din pădure, încearcă să fure femeile; acestea îşi aruncă crosa şi fug; fraţii lor aleargă să le scape; începe o luptă simulată; răpitorii sînt alungaţi.

După această pantomimă urmează alte tablouri jucate cu o însufleţire firească; se reprezintă viaţa casnică, grija de gospodărie, întreţinerea colibei, bucuriile şi muncile căminului: emoţionante ocupaţii ale unei mame de familie. Spectacolul se termină printr-o horă în care fetele se învîrt în sensul potrivnic mişcării soarelui, iar tinerii războinici în direcţia mişcării aparente a acestui astru.

Urmează ospăţul alcătuit din supe, vînat, prăjituri din porumb, răchiţele, un fel de legume, mere de mai, un fel de fruct al unei ierbi, peşte, carne friptă la grătar şi păsări fripte. Se bea, din tigve mari, suc de arţar şi de oţetar şi din cești de fag, o băutură caldă, făcută în casă, ce se serveşte în loc de cafea. Frumuseţea festinului constă în belşugul de bucate.

După ospăţ, mulţimea se retrage. În coliba celei mai bătrîne rubedenii nu rămîn decît douăsprezece persoane, şase sachemi din familia soţului şi şase matroane din familia soţiei. Cele douăsprezece persoane, aşezate pe jos, formează două cercuri concentrice; bărbaţii alcătuiesc cercul exterior. Soţii se aşază în centrul celor două cercuri: ei ţin, ori-

Scanned with OKEN Scanner

zontal, fiecare de cîte un capăt, o trestie lungă de șase picioare. Soțul ține în mîna dreaptă un picior de căprioară; soția ridică cu mîna stîngă o legătură de porumb. Trestia e pictată cu diferite hieroglife ce înscriu vîrsta soților și luna în care se face căsătoria. La picioarele soției se depun darurile făcute de soț și de familia lui, adică: o găteală completă, o fustă din scoarță de dud, o centură asemănătoare, o pelerină din pene de păsări sau din piele de jder, mocasini brodați cu păr de mistreț, brățări din scoici, inele sau mărgele pentru nas și pentru urechi.

Printre aceste lucruri de îmbrăcăminte sînt amestecate un leagăn din stuf, o bucată de ciupercă, amnare pentru aprins focul, un ceaun, un grumăzar de piele pentru dus poverile și o buturugă pentru vatră. Leagănul o umple de bucurie pe soție, ceaunul și grumăzarul nu o înspăimîntă; ea privește cu supunere toate aceste semne ale sclaviei domestice.

Dar și soțului i se arată care îi vor fi îndatoririle: o măciucă, un arc și o pagaie îi amintesc că va trebui să lupte, să vîneze și să navigheze. La unele triburi, o șopîrlă verde din specia aceea ale cărei mișcări sînt atît de repezi încît ochiul de-abia poate să le urmărească și niște frunze uscate, îngrămădite într-un coș, îl fac pe proaspătul soț să înțeleagă că timpul trece repede și că omul moare. Aceste neamuri învață morala vieții prin simboluri și nu uită de îndatoririle pe care natura le-a hărăzit fiecăreia dintre copiii ei.

După ce soții închiși în cercul dublu alcătuit din cele douăsprezece rude au declarat că vor să se căsătorească, cea mai în vîrstă dintre ele ia în mînă trestia lungă de șase picioare; o rupe în douăsprezece bucăți, pe care le împarte celor doisprezece martori: dacă într-o zi soții cer divorțul, fiecare martor este obligat să aducă bucata de trestie ca să fie transformată în cenușă.

Tinerele ce au adus-o pe soție la coliba celei mai bătrîne rude o însoțesc cu cîntece pînă la coliba nupțială; la rîndul lor, tinerii războinici îl conduc acolo pe soț. Oaspeții se întorc în satele lor; ca jertfă adusă zeităților, ei își aruncă în fluvii bucăți din îmbrăcăminte și își ard o parte din hrană.

În Europa, ca să scape de militărie, oamenii se căsătoresc; la sălbaticii din America septentrională, nimeni nu poate să se căsătorească decît după ce a luptat pentru patrie. Un bărbat nu era socotit vrednic să fie tată decît dacă dovedise că știe să-și apere copiii. Ca urmare a acestui obicei bărbătesc, un războinic nu începea să se bucure de considerația publică decît din ziua căsătoriei sale.

Bărbatul poate să aibă mai multe soții; uneori, dimpotrivă, se poate întîmpla ca o femeie să aibă mai mulți soți; la unele triburi mai primitive, soțiile și fiicele sînt oferite străinilor. Dar nu desfrîul îi împinge pe indieni spre acest fel de depravare, ci sentimentul adînc al nefericirii lor; ei cred că-și vor face familia mai fericită schimbînd sîngele patern.

Scanned with OKEN Scanner

Sălbaticii din nord-vest au dorit să aibă copii de la primul negru pe care l-au văzut; l-au luat drept un duh rău: sperau că, împămîntenindu-l la ei, își vor face protectori printre geniile negre.

Adulterul femeii era pedepsit altădată de huroni prin tăierea nasului, pentru ca păcatul să rămînă însemnat pe chip.

În caz de divorţ, copiii sînt daţi soţiei: la animale, femela este cea care îi hrănește pe pui, spun sălbaticii.

O femeie ce cade grea în primul an de căsătorie este considerată drept lipsită de cumpătare; ca să-și nimicească rodul prea timpuriu al pîntecului, ea bea uneori sucul unui soi de virnanţ. Totuși (inconsecvență firească în cazul bărbaţilor) o femeie nu este prețuită decît din clipa în care devine mamă. Ca mamă, ea e chemată la sfaturile publice; cu cît are mai mulți copii și mai ales băieți, cu atît este mai respectată.

Un soţ ce-și pierde soția se căsătorește cu sora soției, dacă aceasta are o soră, după cum o femeie ce-și pierde soțul se căsătorește cu fratele soțului, dacă acesta are un frate. Atenienii aveau aproape aceeași lege. O văduvă cu mulți copii este foarte căutată.

Imediat ce apar primele semne ale sarcinii, legăturile dintre soți încetează. Spre sfîrșitul lunii a noua, soția se retrage în coliba purificărilor unde este asistată de matroane. În această colibă, bărbații, inclusiv soțul, nu au voie să intre. Femeia rămîne aici treizeci sau patruzeci de zile după naștere, în funcție de ce a născut, o fată sau un băiat.

Cînd tatăl primește vestea nașterii copilului, ia o pipă a păcii împodobită cu frunze de viță și aleargă pe la diferiţii membri ai familiei să le spună fericita veste. Se duce mai întîi la rudele din partea mamei, căci copilul aparţine în exclusivitate mamei. Apropiindu-se de sachemul cel mai vîrstnic, după ce a fumat în direcţia celor patru puncte cardinale, îi prezintă pipa zicîndu-i: „Soția mea e mamă“. Sachemul ia pipa, fumează la rîndul său și, scoţîndu-și, pipa din gură întreabă: „E un războinic?“

Dacă răspunsul este afirmativ, sachemul trage trei fumuri cu fața spre soare; dacă răspunsul este negativ, sachemul nu trage decît un singur fum. Tatăl este condus ceremonios pînă la o depărtare mai mare sau mai mică, în funcție de sexul copilului. Un sălbatic devenit tată are cu totul altă autoritate în trib: demnitatea sa de bărbat începe odată cu paternitatea.

După cele treizeci sau patruzeci de zile de purificare, lăuza se pregătește să se întoarcă acasă. Rudele se strîng aici ca să dea un nume copilului. Se stinge focul, se aruncă în vînt cenușa din cămin, se pregătește un rug făcut din lemne frumos mirositoare; preotul sau jonglerul, cu o feștilă în mînă, stă gata să aprindă noul foc. Locurile din jur sînt purificate prin stropire cu apă de izvor.

După scurt timp apare și tînăra mamă; ea vine singură, îmbrăcată într-o rochie nouă; nu trebuie să poarte nimic din ceea ce i-a folosit

Scanned with OKEN Scanner

altă dată. Sînul stîng îi este descoperit; aici își poartă copilul cu desăvîrșire gol; ea pune un picior pe pragul ușii.

Preotul aprinde rugul. Soțul înaintează și ia copilul din mîinile soției sale. Îl recunoaște și o declară cu voce tare. La unele triburi, la ceremonii asistă numai rudele de același sex cu copilul. După ce a sărutat buzele copilului, tatăl i-l dă celui mai bătrîn sachem; noul născut trece apoi prin brațele întregii familii; apoi primește binecuvîntarea preotului și urările matroanelor.

Se trece apoi la alegerea numelui; mama rămîne în continuare pe pragul casei. Fiecare familie are de obicei trei sau patru nume la care revine pe rînd; dar întotdeauna e vorba numai de nume ale rudelor din partea mamei. După credința sălbaticilor, tatăl creează sufletul copilului, iar mama nu-i zămislește decît trupul[1]. Se consideră drept ca acest trup să aibă un nume care să vină de la mamă.

Cînd vor să facă copilului o mare cinste, îi dau numele cel mai vechi din familia sa: de exemplu, acela al străbunicii lui. Din această clipă, copilul ocupă locul femeii de la care și-a luat numele; cînd cineva i se adresează, îi conferă gradul de rudenie pe care numele lui îl face să renască; în acest fel, un unchi poate să-și salute nepotul spunîndu-i *bunică*; obicei ce te-ar face să rîzi, dacă n-ar fi foarte emoționant. Acest obicei dă, ca să spunem așa, viață străbunilor; reproduce în slăbiciunea primilor ani, slăbiciunea bătrîneții; leagă și apropie cele două capete ale vieții, începutul și sfîrșitul familiei; dă străbunilor un fel de nemurire, presupunîndu-i prezenți în mijlocul urmașilor lor; mărește grija pe care mama o are pentru copil prin amintirea grijei pe care mama ei a avut-o pentru ea: dragostea filială sporește dragostea maternă.

După ce s-a hotărît numele, mama intră în colibă; i se dă copilul ce nu-i mai aparține decît ei. Îl așază într-un leagăn. Leagănul este o scîndurică făcută din lemnul cel mai ușor și așternută cu mușchi sau bumbac sălbatic; copilul, cu desăvîrșire gol, este așezat pe acest așternut; două benzi de piele moale îl țin legat de scîndură și-l împiedică să cadă, fără să-l împiedice să se miște. Deasupra capului noului născut, se află un cerc pe care se întinde o pînză ca să-l ferească de insecte și să-i facă răcoare și umbră micuțului.

În altă parte[2] am vorbit despre mama indiană; am arătat cum își duce copiii; cum îi atîrnă de ramurile arborilor; cum le cîntă; cum îi împodobește, îi adoarme și îi trezește; cum îi plînge după moarte; cum se duce să-și verse laptele pe iarba de pe mormîntul lor, sau să le culeagă sufletul de pe flori[3].

[1] A se vedea *Natchezii*.
[2] *Atala*, *Geniul creștinismului*, *Natchezii* etc.
[3] Vezi în ceea ce privește educația copiilor, scrisoarea de mai înainte.

Scanned with OKEN Scanner

După căsătorie şi naştere, ar fi potrivit să vorbeşti despre moartea ce pune capăt vieţii; dar atît de des am descris funeraliile la sălbatici, încît materialul este aproape epuizat.

Nu voi repeta deci cele spuse în *Atala* şi în *Natchezii* cu privire la felul în care este înveşmîntat mortul, despre felul în care este pictat, despre felul în care se vorbeşte cu el etc. Voi adăuga numai că la toate triburile există obiceiul de a da pentru cei morţi tot ceea ce au: familia împarte oaspeţilor de la masa funerară totul. Trebuie să se mănînce şi să se bea tot ce se află în colibă. La răsăritul soarelui, pe mormîntul din scoarţă de copac în care zace cadavrul, se scot urlete puternice; la apusul soarelui, urletele încep din nou. Acest ritual durează trei zile, la capătul cărora defunctul este îngropat. Mortul este acoperit cu o movilă de pămînt; dacă a fost un războinic vestit, mormîntul este însemnat printr-un stîlp vopsit în roşu.

La mai multe triburi, rudele celui mort îşi fac răni la picioare şi la mîini. Strigătele de durere la apusul şi răsăritul soarelui continuă timp de o lună şi, timp de mai mulţi ani, comemorarea pierderii avute este întîmpinată cu aceleaşi strigăte.

Atunci cînd un sălbatic moare iarna la vînătoare, corpul îi este păstrat pe ramurile arborilor; ultimele onoruri nu i se dau decît după întoarcerea războinicilor în satul tribului său. Acest obicei putea fi întîlnit odinioară la moscoviţi.

Indienii au nu numai rugăciuni şi ceremonii diferite, după gradul de rudenie, rangul, vîrsta şi sexul persoanei decedate, ci şi termene de dezgropare publică[1] şi de comemorare generală.

Din ce cauză, dintre toate popoarele, cei ce au cea mai mare veneraţie faţă de morţi sînt sălbaticii din America? În timpul calamităţilor mari, primul lucru la care se gîndesc este să salveze comorile mormîntului: drept proprietate legală nu se recunoaşte decît locul unde sînt îngropaţi strămunii. Cînd indienii au pledat pentru drepturile lor de proprietate, ei s-au folosit întotdeauna de acest argument ce li se părea fără replică: „Vom spune oare osemintelor strămunilor noştri: Sculaţi-vă şi urmaţi-ne într-un pămînt străin?“ Acest argument nefiind deloc ascultat, ce au făcut? Şi-au luat cu ei osemintele ce nu puteau să-i urmeze.

Cauzele acestui neobişnuit de mare ataşament faţă de relicvele sfinte sînt uşor de găsit. Ca să-şi păstreze amintirile patriei lor, popoarele civilizate au monumentele, scrierile şi artele; au cetăţi, palate, turnuri, coloane, obeliscuri; au urma lăsată de plug în cîmpiile cultivate de ele; numele le sînt gravate pe bronz şi marmură; faptele păstrate în cronici.

[1] *Atala.*

Scanned with OKEN Scanner

Sălbaticii n-au nimic din toate acestea: numele nu le este înscris pe arborii din păduri; coliba lor, ridicată în cîteva ore, piere în scurt timp, sapa cu care-şi lucrează pămîntul şi care nu face decît să-l zgîrie uşor n-a putut să lase nici măcar o brazdă; cîntecele lor tradiţionale dispar odată cu ultima memorie ce le păstrează şi odată cu ultima voce ce le repetă. Pentru triburile din Lumea Nouă nu există deci decît un singur monument: mormîntul. Luîndu-le sălbaticilor osemintele străbunilor, le luaţi istoria, legea şi pînă şi zeii; le răpiţi acestor oameni pentru posteritate dovada existenţei ca şi pe cea a nimicniciei lor.

Recoltele de cereale, sărbătorile, recolta zahărului de arţar, pescuitul, dansurile şi jocurile

Recoltele de cereale

S-a crezut şi s-a spus că sălbaticii nu se bucură de bunurile pămîntului: este o greşeală. Într-adevăr, ei sînt în primul rînd vînători, dar toţi sînt şi cultivatori şi toţi ştiu să folosească plantele şi arborii pentru nevoile vieţii. Cei ce ocupau frumosul ţinut ce formează astăzi statele Georgia, Tennessee, Alabama şi Mississippi erau, în această privinţă, mai civilizaţi decît cei statorniciţi în Canada.

La sălbatici, toate lucrările publice sînt sărbători; după ce au trecut ultimele zile de frig, femeile seminolilor, chikasawilor, natchezilor se înarmează cu un cîrlig de nuc, îşi pun pe cap coşuri cu despărţituri umplute cu seminţe de porumb, cu sîmburi de pepene de apă, bob şi seminţe de floarea-soarelui. Apoi se duc pe un teren comun, aşezat de obicei într-o poziţie uşor de apărat, cum ar fi pe o limbă de pămînt între două fluvii sau într-un loc înconjurat de dealuri.

Femeile se aşază în linie dreaptă la unul din capetele cîmpului şi încep să răscolească pămîntul cu cîrligul mergînd de-a-ndăratelea.

În timp ce împrospătează astfel vechea arătură fără să facă brazde, alte femei indiene vin din urmă şi însămînţează terenul pregătit de tovarăşele lor. Seminţele de bob şi porumb sînt aruncate pe ţarină deodată, tijele de porumb fiind menite să servească drept suporturi pentru leguma agăţătoare.

Fetele se ocupă cu pregătirea unor straturi de pămînt negru şi spălat; pe aceste straturi seamănă seminţe de dovleac şi de floarea-soarelui; împrejurul acestor straturi de pămînt se aprind focuri de lemn verde, ca să grăbească germinarea cu ajutorul fumului.

Scanned with OKEN Scanner

Sachemii și jonglerii prezidează munca. Tinerii dau tîrcoale în jurul cîmpului comun și gonesc păsările cu strigătele lor.

Sărbători

Sărbătoarea grîului verde avea loc în luna iunie; o anumită cantitate de porumb se culegea de cînd bobul mai era încă în lapte. Din acest bob, minunat la gust, se frămîntă *tossomanony*, un fel de prăjitură, ce servește pentru proviziile de război și de vînătoare.

Știuleții de porumb puși să fiarbă în apă de fîntînă sînt scoși din apă pe jumătate fierți și puși la un foc fără flacără. Cînd au căpătat o culoare roșietică, se dezghioacă într-un *putagan* sau într-o piuliță de lemn. Bobul se zdrobește după umectare. Această pastă, tăiată în bucăți și uscată la soare, se păstrează un timp oricît de lung. Cînd vrei s-o folosești, ajunge să o înmoi în apă, în lapte de nucă sau în suc de arțar; după înmuiere, devine o hrană sănătoasă și plăcută.

Cea mai mare sărbătoare la natchezi este sărbătoarea focului nou, un fel de jubileu în cinstea soarelui, în timpul secerișului mare; soarele era principala divinitate la toate triburile din jurul imperiului mexican.

Un crainic străbătea satele și vestea serbarea sunînd dintr-o cochilie. Spunea următoarele cuvinte: „Fiecare familie să pregătească vase noi și haine ce n-au mai fost niciodată purtate; să se curețe colibele; boabele vechi, hainele vechi, vechile unelte să fie aruncate și arse într-un foc public în mijlocul satului; răufăcătorii să se întoarcă acasă; sachemii îi iartă de crimele făptuite".

Această amnistiere acordată oamenilor în momentul în care pămîntul le dăruie din belșug comorile sale, această chemare generală a fericiților și a nenorocoșilor, a nevinovaților și a vinovaților la marele ospăț al naturii este o rămășiță emoționantă a simplității primitive a rasei omenești.

A doua zi, crainicul apărea din nou și ordona un post de 72 ore, o abstinență riguroasă de la orice plăcere și prescria, în același timp, *leacul purificărilor*. Toți natchezii luau imediat cîteva picături de suc dintr-o rădăcină pe care o numeau *rădăcina sîngelui*. Această rădăcină aparține unui soi de paltin; ea secretă un lichid roșu, puternic vomitiv. În timpul celor trei zile de abstinență și de rugăciuni se păstra o liniște adîncă; se străduiau să se rupă de lucrurile pămîntești ca să se ocupe numai de ale celui ce coace fructul arborelui și bobul spicului.

La sfîrșitul zilei a treia, crainicul proclama deschiderea serbării fixată pentru ziua următoare.

Și cînd zorile de-abia albeau cerul, puteai vedea înaintînd, pe drumurile sclipitoare de rouă, fete tinere, războinici, matroane și sachemi. Locul

de întîlnire era templul soarelui, o colibă mare ce nu primea lumina zilei decît prin două porţi, una în partea de apus şi cealaltă la răsărit; se deschidea poarta de la răsărit; podeaua şi pereţii interiori ai templului erau acoperiţi cu rogojini fine, pictate şi împodobite cu diferite hieroglife. În coşuri puse într-o anumită ordine în sanctuar erau închise oasemintele celor mai vechi şefi ai neamului, întocmai ca în mormintele din bisericile noastre gotice.

Pe un altar aşezat în faţa porţii de la răsărit, în aşa fel încît să primească primele raze ale soarelui, se înălţa un idol reprezentînd un *şuşuacea*. Acest animal de mărimea unui purcel de lapte are păr de bursuc, coadă de şobolan şi picioare de maimuţă; femela poartă sub pîntece un buzunar în care-şi hrăneşte puii. La dreapta imaginii acesteia se afla figura unui şarpe cu clopoţei, iar la stînga o figurină grotească sculptată grosolan. În faţa acestor simboluri, într-un vas de piatră, se întreţinea un foc de scoarţă de stejar ce nu se stingea niciodată, cu excepţia zilei din ajunul sărbătorii focului nou sau a zilei recoltei. Fructele proaspăt culese erau atîrnate în jurul altarului, iar participanţii la ceremonie erau aşezaţi în centru, după cum urmează:

Marele şef sau *soarele*, la dreapta altarului; la stînga — femeia şef, singura dintre femei care avea dreptul să pătrundă în sanctuar; lîngă *soare* erau aşezaţi, unul după altul, cei doi şefi de război, cei doi ofiţeri însărcinaţi cu tratativele şi cei mai de seamă sachemi; lîngă femeia şef stăteau edilul sau inspectorul lucrărilor publice, cei patru crainici ai serbărilor şi apoi războinicii tineri. Pe jos, în faţa altarului, bucăţi de trestie uscată culcate oblic unele peste altele pînă la înălţimea de optsprezece degete desenau cercuri concentrice, ale căror mişcări circulare îmbrăţişau, depărtîndu-se de centru, un diametru de la douăsprezece la treisprezece picioare.

Pe pragul templului, în picioare, marele preot ţine privirea aţintită spre răsărit. Înainte de a conduce serbarea, se scufundase de trei ori în Mississippi. Era învăluit într-o robă albă din scoarţă de mesteacăn, legată în jurul şalelor cu o piele de şarpe. Vechea bufniţă împăiată, pe care o purtase pe cap, fusese înlocuită cu o bufniţă tînără. Preotul freca între ele două bucăţi de lemn uscat şi pronunţa cu voce joasă nişte cuvinte magice. De o parte şi de alta a lui, doi oameni de ajutor ridicau de toarte două cupe pline cu o băutură din fructe de culoare neagră. Toate femeile, cu spatele întors spre răsărit şi sprijinite cu o mînă pe crosa de lucrat pămîntul şi cu cealaltă ţinîndu-şi copiii, descriau un cerc mare la poarta templului.

Această ceremonie avea în ea ceva impunător: spiritul divin se face simţit pînă şi în religiile false. Omul ce se roagă este demn de respect; rugăciunea ce se adresează divinităţii este atît de sfîntă prin natura ei, încît dă ceva sfînt şi celui ce o pronunţă, fie că e inocent, vinovat sau nenorocit. Era un spectacol emoţionant să vezi un trib adu-

Scanned with OKEN Scanner

nat într-un pustiu, în timpul secerișului, ca să-i mulțumească atotputernicului pentru binefacerile sale și pentru a-l proslăvi pe creatorul ce perpetuează amintirea creației, poruncind în fiecare zi soarelui să se înalțe deasupra lumii.

O liniște adîncă domnea în mulțime. Marele preot observa cu atenție schimbările cerului. Cînd culorile aurorei, trecînd de la trandafiriu la culoarea purpurei, începeau să fie străbătute de razele unui foc pur și deveneau din ce în ce mai vii, preotul lovea mai repede din două bucăți de lemn uscat. Se pregătea o feștilă din măduvă de soc muiată în sulf ce urma să fie aprinsă. Cei doi organizatori ai protocolului înaintau cu pași măsurați, unul spre marele șef, celălalt spre femeia-șef. Din cînd în cînd, se înclinau; și, în sfîrșit, oprindu-se în fața marelui șef și în fața femeii șef rămîneau cu desăvîrșire nemișcați.

Torente de flăcări se năpusteau dinspre răsărit și partea de sus a discului soarelui se arăta deasupra orizontului. În acel moment, marele preot rostește oah-ul sfînt, focul țîșnește din lemnul încălzit prin frecare, feștila muiată în sulf se aprinde și femeile din afara templului se întorc deodată și ridică, toate în același timp, copiii nou-născuți și crosa de arat, spre astrul zilei.

Marele șef și femeia șef beau băutura neagră pe care le-o prezintă șefii protocolului. Jonglerul dă foc cercurilor de trestie. Flacăra șerpuiește în spirală. Pe altar sînt aprinse bucăți de scoarță de stejar și din acest foc se aprind vetrele stinse ale satului. Marele șef intonează imnul consacrat soarelui.

După ce cercurile de trestie s-au consumat și cîntul sacru s-a terminat, femeia-șef ieșea din templu și se așeza în fruntea femeilor care, rînduite în șir, se îndreptau spre cîmpul comun ca să culeagă recolta. Bărbaților nu le era îngăduit să le urmeze. Ele se duceau să culeagă primele legături de porumb ca să le ofere templului și ca să plămădească, din ceea ce prisosea, azimele pentru ospățul nocturn.

Ajunse la locul culturilor, femeile smulgeau din pătratul dat familiei lor cîțiva dintre cei mai frumoși strujeni de porumb, plantă superbă a cărei tulpină înaltă de șapte picioare, înconjurată de frunze verzi și avînd în vîrf un știulete cu boabe aurite, se aseamănă cu fuioarele împodobite cu panglici pe care țărăncile noastre le pun în bisericile de la țară. Pe tulpini se așază mii de sturzi albaștri, de porumbei mici de mărimea mierlei, de păsări de orezărie al căror penaj cenușiu este împestrițat cu pete brune; păsările își iau zborul în apropierea culegătoarelor americane ascunse cu totul în cărările făcute în spicele înalte. Uneori, vulpile negre fac mari ravagii în aceste cîmpuri.

Femeile se întorceau la templu purtînd pe creștet roadele culese; marele preot primea ofranda și o depunea pe altar. Se închidea poarta dinspre răsărit a sanctuarului și se deschidea poarta dinspre apus.

Scanned with OKEN Scanner

Adunată la această ultimă poartă, pe cînd ziua se apropia de sfîrșit, mulțimea descria o semilună cu cele două vîrfuri îndreptate spre soare; cei de față, cu brațul drept ridicat, înfățișau azimele astrului luminii. Jonglerul cînta imnul serii; era elogiul adus soarelui ce apune: primele sale raze făcuseră să crească porumbul, cele ce apuneau sfințiseră pîinile făcute din bobul snopului recoltat.

La căderea nopții se aprindeau focurile; se frigeau pui de urs care, îngrășați cu struguri sălbatici, reprezentau în acea perioadă a anului o mîncare excelentă. Se frigeau la grătar, pe cărbuni, curci de savană, potîrnichi negre, specii de fazani mai mari decît cei din Europa. Aceste păsări preparate astfel erau numite *hrana oamenilor albi.* Băuturile și fructele servite la aceste ospețe erau sucul de salcie, de arțar și de nuc alb, merele de mai, plankminele, nucile. Cîmpia strălucea la lumina rugurilor; din toate părțile se auzeau sunetele de șișicue, de tamburină și de fluier, amestecate cu vocile dansatorilor și cu aplauzele mulțimii.

La aceste sărbători, dacă vreun nefericit se retrăgea mai la o parte și-și plimba privirile peste jocurile din cîmpie, un sachem venea către el și se interesa de pricina tristeții sale; îl vindeca de rele dacă ele nu erau fără leac sau cel puțin i le ușura, dacă erau dintre acelea cărora nu li se putea pune capăt.

Recoltarea porumbului se face smulgînd strujenii sau tăindu-i la o înălțime de două picioare de la pămînt. Boabele se păstrează în burdufuri de piele sau în gropi căptușite cu stuf. Tot așa se păstrează și știuleții întregi ce sînt dezghiocați pe măsură ce nevoia o cere. Boabele de porumb sînt transformate în făină prin sfărîmarea într-o piuliță sau prin zdrobire între două pietre. Sălbaticii folosesc, de asemenea, rîșnițe cumpărate de la europeni.

Secerișul ovăzului sau al orezului sălbatic urmează imediat după culesul porumbului. Am vorbit de acel seceriș în altă parte[1].

Recoltarea zahărului de arțar

Recoltarea sucului de arțar se făcea la sălbatici și se face și azi de două ori pe an. Prima recoltă are loc spre sfîrșitul lui februarie, martie sau aprilie, în funcție de latitudinea ținutului unde crește arțarul de zahăr. Sucul recoltat, după ușoarele înghețuri din timpul nopții, se preschimbă în zahăr prin fierbere la foc mare. Cantitatea de zahăr obținută prin acel procedeu variază după calitățile arborelui. Acest zahăr, ușor asimilabil, este de culoare verzuie, are un gust plăcut și puțin acrișor.

[1] *Natchezii.*

Scanned with OKEN Scanner

A doua recoltă are loc atunci cînd seva arborelui nu are destulă consistenţă ca să se transforme în suc. Această sevă se condensează într-un fel de melasă care, dizolvată în apă de fîntînă, reprezintă o băutură răcoritoare pentru căldurile din timpul verii.

Pădurea de arţar roşu şi alb este întreţinută cu mare grijă. Arţarii cei mai productivi sînt cei cu scoarţa neagră şi buburoasă. Sălbaticii considerau că aceste neregularităţi ale scoarţei sînt făcute de ciocănitoarea neagră cu cap roşu, ce găureşte arţarul, arborele cu seva cea mai îmbelşugată. Sălbaticii respectă această ciocănitoare în care văd o pasăre inteligentă şi un geniu bun.

La aproximativ patru picioare de la pămînt, se fac în trunchiul arţarului două găuri adînci de trei sferturi de deget, tăiate de sus în jos, ca să se uşureze scurgerea sevei.

Aceste prime două tăieturi se fac în partea dinspre sud; alte două asemănătoare se fac în partea dinspre nord. Pe măsură ce arborele îşi scurge seva, cele patru tăieturi sînt adîncite pînă la o profunzime de două degete şi jumătate.

În dreptul celor două feţe ale arborelui, la nord şi la sud, sînt aşezate două jgheaburi, în care seva este adusă prin tije de soc introduse în găuri.

Sucul scurs este deşertat după fiecare douăzeci şi patru de ore şi dus în nişte şure acoperite cu scoarţă de copac, apoi este pus la fiert într-un vas de piatră; spuma produsă se dă la o parte. Cînd, în urma fierberii la un foc iute, cantitatea de suc a ajuns la jumătate, se procedează la deşertarea lui într-un alt vas, unde se continuă fierberea pînă cînd se ajunge la consistenţa unui sirop. Atunci se ia de la foc şi se lasă de o parte timp de douăsprezece ore. Apoi, fără să se agite sedimentul depus la fundul lichidului, este vărsat într-un al treilea vas.

La rîndul său, acest al treilea vas este pus pe cărbuni aproape stinşi. În sirop se aruncă puţină grăsime, ca să-l împiedice să se umfle peste marginile vasului. Cînd începe să se umfle, trebuie vărsat repede într-un al patrulea şi ultim vas de lemn, numit *răcitor*. O femeie voinică îl amestecă întruna cu un băţ de cedru, pînă ce apar cristalele de zahăr. Atunci îl toarnă în forme făcute din scoarţă de copac ce dau fluidului coagulat forma unor piinişoare conice: operaţia e terminată.

La prepararea melaselor, operaţia se sfîrşeşte după ce de-a doua încălzire.

Scurgerea sevei de arţar durează cincisprezece zile şi aceste cincisprezece zile sînt o continuă sărbătoare. În fiecare dimineaţă, mulţimea merge în pădurea de arţar, udată de obicei de un pîrîu. La poalele arborilor se află diferite grupuri de indieni şi de indiene; tinerii dansează şi joacă tot felul de jocuri; copiii se scaldă sub ochii sachemilor. Veselia acestor sălbatici, goliciunea lor, însufleţirea dansurilor şi jocurilor nu

Scanned with OKEN Scanner

mai puțin zgomotoase ale celor ce se scaldă, mișcarea vie și prospețimea apelor, umbrarele străvechi, totul te face să crezi că asiști la una din scenele cu fauni și driade descrise de poeți:

Tum vero in numerum Faunosque ferasque videres
*Ludere**.

Pescuitul

Sălbaticii sînt la fel de dibaci la pescuit, pe cît de îndemînatici sînt la vînătoare: prind peștele cu cîrligul și cu năvoadele; știu de asemenea să sece eleșteele. Organizează mari adunări publice în vederea pescuitului. Cea mai vestită dintre toate era cea a nisetrului, ce avea loc pe Mississippi și pe afluenții săi. O asemenea adunare se deschidea prin „căsătoria" năvodului. Șase războinici și șase matroane înaintau, purtînd năvodul, către spectatorii din piața publică și cereau în căsătorie, pentru fiul lor, năvodul, două fete pe care le arătau.

Părinții fetelor își dădeau consimțămîntul și fetele erau căsătorite cu năvodul de către jongler, după ceremonialul obișnuit; dogele Veneției se căsătorea cu marea!

Căsătoria era urmată de dansuri de caracter. După nunta năvodului, mulțimea mergea la fluviu, pe malul căruia erau adunate luntrile și pirogile. Proaspetele soții, înfășurate-n năvod, mergeau în fruntea cortegiului; după ce se înarmau cu torțe de pin și cu pietre de amnar, urma îmbarcarea. Năvodul, soțiile lui, jonglerul, marele șef, patru sachemi și opt războinici ce urmau să vîslească se urcau într-o pirogă mare ce mergea în fața flotei.

Flota căuta vreun golf unde veneau nisetrii. În timpul drumului, pescuiau tot felul de pești: păstrăvul — cu năvodul triunghiular, peștele înarmat — cu undița. Nisetrul este lovit cu o suliță legată de o funie înnodată de bara interioară a luntrei. Peștele lovit fuge, tîrînd și luntrea; dar, treptat, își încetinește fuga și moare la suprafața apei. Diferitele atitudini ale pescarilor, mișcarea vîslelor, a pînzelor, poziția pirogilor, grupate la un loc sau împrăștiate, și arătîndu-și părțile laterale, pupa sau prora, totul realizează un spectacol foarte pitoresc: priveliștea uscatului alcătuiește fundalul nemișcat al acestui tablou mobil.

La căderea nopții, pe pirogi, se aprindeau torțe a căror lumină se reflecta pe suprafața undelor. Luntrile înghesuite unele într-altele aruncau umbre uriașe pe valurile înroșite; acești pescari indieni, care se mișcau cu atîta însuflețire în bărci, semănau cu zeitățile lor *manitú*, cu acele ființe fantastice, rod al superstițiilor și al viselor sălbaticului.

* *Atunci ai fi putut vedea dansînd în cadență*
Și faunii și fiarele. (Vergiliu, *Bucolice*, cartea a VI-a).

Scanned with OKEN Scanner

Jonglerul dădea semnalul de retragere, declarînd că năvodul dorea să se retragă cu cele două soţii ale sale. Pirogile se aranjau pe două linii. Pe marginea pirogilor, între vîslaşi, era aşezată, simetric şi în poziţie orizontală, cîte o torţă; aceste torţe, paralele cu suprafaţa fluviului, apăreau şi dispăreau odată cu mişcarea valurilor şi semănau cu nişte vîsle în flăcări ce se scufundă în val ca să facă să plutească luntrile.

Atunci se cînta epitalamul năvodului; năvodul, încărcat de gloria unui tînăr soţ, era declarat învingătorul nisetrului ce poartă o coroană şi are o lungime de douăsprezece picioare. Era descrisă înfrîngerea întregii armate de peşti: lencornetul, ale cărui mustăţi îi slujesc să-şi înfăşoare duşmanul, şausaronul, cu lance dantelată, scobită şi găurită la vîrf, artimegul ce desfăşoară un stindard alb, racii ce merg înaintea peştilor-războinici ca să le deschidă drumul, totul era învins de năvod.

Urmau strofe ce exprimau durerea văduvelor peştilor. „În zadar văduvele învaţă să înoate, ele nu-i vor mai revedea pe cei cu care le plăcea să rătăcească prin pădurile de sub ape; nu se vor mai odihni niciodată împreună cu ei pe aşternutul de muşchi acoperit de o boltă transparentă". După atîtea isprăvi de vitejie, năvodul este poftit să doarmă în braţele celor două soţii ale sale.

Dansurile

La sălbatici, ca şi la vechii greci şi la majoritatea popoarelor primitive, dansul e părtaş la toate acţiunile vieţii. Se dansează la căsătorii şi femeile iau parte la acest dans; se dansează cînd este primit un oaspete, cînd se fumează pipa păcii, se dansează la strîngerea recoltei, se dansează la naşterea unui copil, se dansează mai ales pentru cei morţi.

Fiecare vînătoare are dansul ei ce constă în imitarea mişcărilor, obiceiurilor şi strigătelor animalului ce trebuie să fie urmărit: dansatorii se caţără ca ursul, construiesc precum castorul, galopează în cerc precum bizonul, saltă precum căprioarele, urlă ca lupii şi schiaună ca vulpea.

Cînd oficiază dansul vitejilor sau al războiului, războinicii înarmaţi pînă în dinţi se aşază pe două rînduri; înaintea lor merge un copil ce ţine în mînă un şişicue; este *copilul viselor*, copilul care a *visat*, inspirat de divinităţile *manitú*, bune sau rele. În spatele războinicilor vine jonglerul, profetul sau interpretul augur al viselor copilului.

Dansatorii alcătuiesc, cu rîndul, un cerc dublu scoţînd urlete înăbuşite, în timp ce copilul, rămas în centrul cercului, rosteşte, cu privirile lăsate în jos, cîteva cuvinte de neînţeles. Cînd copilul înalţă capul, războinicii sar şi urlă mai tare: se închină lui Athaensic, *manitú* al urii şi al răzbunării. Un fel de corifeu bate măsura lovind într-o tamburină.

Scanned with OKEN Scanner

Uneori, dansatorii își leagă de picioare niște clopoței cumpărați de la europeni.

Dacă sînt gata să plece într-o expediție, locul copilului este luat de un șef ce ține o cuvîntare în fața războinicilor și lovește cu ciomagul imaginea unui om sau pe cea a unei divinități *manitú* a dușmanului, desenată grosolan pe pămînt. Războinicii, începînd din nou să danseze, iau cu asalt imaginea, imită mișcările pe care le face omul care luptă, își învîrt deasupra capului ciomegele sau topoarele, își mînuiesc muschetele sau arcurile, își scutură cuțitele cu convulsii și urlete.

La întoarcerea din expediție, dansul războiului este și mai înfricoșător: în niște țăruși înfipți în pămînt sînt atîrnate capete, inimi, membre mutilate, cranii cu părul plin de sînge. În jurul acestor trofee, mulțimea dansează și prizonierii ce urmează să fie arși asistă la spectacolul acestor îngrozitoare bucurii. Despre alte cîteva dansuri de acest fel voi vorbi în capitolul ce se ocupă de război.

Jocurile

Jocul este o acțiune comună tuturor oamenilor; el are trei izvoare: natura, societatea și pasiunile. De aici cele trei feluri de jocuri: jocurile copilăriei, jocurile virilității și jocurile trîndăviei sau ale pasiunilor.

Jocurile copilăriei, inventate chiar de copii, sînt aceleași pe tot pămîntul. I-am văzut aruncînd mingea și rostogolind cercul atît pe micul sălbatic cît și pe micul beduin, micul negru, micul francez, micul englez, micul german, micul italian, micul spaniol, micul grec oprimat, micul turc opresor. Oare cine i-a învățat pe acești copii, atît de diferiți ca limbă, rasă, obiceiuri și țări, să se joace aceleași jocuri? Stăpînul oamenilor, tatăl aceleiași mari familii: i-a învățat pe cei nevinovați aceste jocuri, prilej de dezvoltare a forțelor, necesitate a naturii.

Cel de-al dolea fel de jocuri este cel ce, folosind la învățarea unei arte, reprezintă o necesitate a societății. În această categorie trebuie puse jocurile gimnastice, alergările de cai, naumachia — la antici, luptele cavalerești cu lancea, castiliile, turnirurile în evul mediu, jocul cu mingea, scrima, cursele de cai și jocurile de îndemînare, la moderni. Teatrul, cu tot fastul său, este un lucru deosebit și spiritul îl cere ca pe un moment de recreație. Același lucru se poate spune și despre alte combinații ale spiritului ca jocul de table și șahul.

Cea de-a treia categorie de jocuri, jocurile de noroc, este aceea unde omul își expune averea, onoarea, uneori libertatea și viața cu o furie ce ține de delir; este o necesitate a pasiunilor. Printre aceste recreații funeste se numără jocul cu zarurile, la antici, jocurile de cărți, la moderni, jocul cu arșice, la sălbaticii din America septentrională.

Scanned with OKEN Scanner

La indieni se întîlnesc toate cele trei categorii de jocuri despre care am vorbit.

Jocurile copiilor lor sînt aceleaşi ca şi cele ale copiilor noştri; cunosc jocul cu mingea, cel cu azvîrlitul mingii peste plasă[1], alergările, tragerea cu arcul pentru tineri şi *jocul penelor* ce aminteşte de un vechi joc cavaleresc.

Războinicii şi fetele tinere dansează în jurul a patru stîlpi, pe care sînt prinse pene de diferite culori; din cînd în cînd, un tînăr iese din dans şi ia o pană colorată în culoarea pe care o poartă iubita sa; îşi prinde pana în păr şi intră din nou în dans. Din felul cum e prinsă pana şi din forma paşilor, indiana ghiceşte locul unde îi dă întîlnire iubitul ei. Există războinici ce iau pene colorate într-o culoare cu care nu este împodobită nici una dintre dansatoare: aceasta înseamnă că războinicul nu iubeşte sau nu este iubit. Femeile căsătorite nu sînt primite la acest joc decît ca spectatoare.

Dintre jocurile din categoria a treia, jocurile trîndăviei sau ale pasiunilor, nu voi descrie decît jocul cu arşice.

La acest joc, sălbaticii îşi joacă sau soţiile, copiii, sau libertatea lor; iar dacă au făcut o promisiune şi au pierdut, îşi respectă promisiunea. Ce ciudat lucru! Omul, ce adeseori nu-şi respectă nici cele mai sfinte jurăminte, ce-şi bate joc de lege, ce-şi înşeală fără remuşcare vecinul şi uneori prietenul, ce-şi consideră viclenia şi nesinceritatea drept merite, îşi face un punct de onoare din a-şi respecta angajamentele legate de pasiunile sale, din a-şi respecta cuvîntul cînd e vorba de crimă, din a fi sincer faţă de autorii, adeseori vinovaţi, ai ruinei sale şi faţă de complicii săi întru depravare.

La jocul cu arşice, numit şi *jocul talgerului*, iau parte numai doi jucători; restul jucătorilor pariază pro sau contra; cei doi adversari au fiecare cîte un partener ce ţine socoteala jocului. Partida se joacă pe o masă sau pe iarbă.

Cei doi jucători au cîte şase sau opt zaruri sau arşice, ce seamănă cu nişte sîmburi de caisă, tăiaţi în aşa fel încît să aibă şase feţe inegale: cele două feţe mai mari sînt pictate, una în alb şi cealaltă în negru.

Arşicele sînt amestecate într-un talger de lemn uşor concav; jucătorul învîrte strachina; apoi, lovind-o de masă sau de pămînt, face ca arşicele să sară în aer.

Dacă, după cădere, toate arşicele prezintă aceeaşi culoare, cel ce a jucat cîştigă cinci puncte. Dacă, din cele şase sau opt arşice, numai cinci prezintă aceeaşi culoare, jucătorul nu cîştigă, prima dată, decît un punct; dar dacă acelaşi jucător repetă această lovitură, el ia toate punctele şi cîştigă partida, adică patruzeci de puncte. Punctele pe care le cîştigi se scad din punctele adversarului.

[1] Vezi *Natchezii*.

Scanned with OKEN Scanner

Cîştigătorul continuă să joace; învinsul cedează locul unuia dintre cei ce au pariat pentru el, ales de către cel ce ţine socoteala punctelor. Socotitorii sînt personajele principale ale jocului; sînt aleşi cu mare grijă, preferaţi fiind, mai ales, cei despre care se crede că sînt protejaţi de divinitatea cea mai puternică şi cea mai iscusită.

Desemnarea socotitorilor duce la dezbateri violente. Dacă una din părţi a numit un socotitor al cărui *manitú*, adică noroc, trece drept redutabil, cealaltă parte se împotriveşte la această numire; uneori cred peste măsură în puterea divinităţii unui om pe care îl detestă; în acest caz, interesul atîrnă mai mult decît sentimentul şi omul detestat este ales drept socotitor, în ciuda urii ce i se poartă.

Socotitorul ţine în mînă o scîndurică pe care notează punctele cu cretă roşie: sălbaticii se strîng grămadă în jurul jucătorilor; toate privirile sînt aţintite pe strachină şi pe arşice; fiecare face jurăminte şi promisiuni geniilor bune. Cîteodată, valorile puse în jocul de zaruri sînt uriaşe pentru indieni; unii joacă pe colibă, alţii se despoaie de veşminte şi le joacă pe veşmintele celor din tabăra adversă; în sfîrşit, alţii, care au pierdut deja tot ce posedă, îşi oferă, pe o miză mică, libertatea; se angajează să servească, timp de un anumit număr de luni sau de ani, pe cel ce va cîştiga jocul.

Înainte de jocul ce-i va ruina, jucătorii se pregătesc prin practici religioase: ţin post, stau de veghe, se roagă; tinerii stau departe de iubitele lor şi bărbaţii însuraţi de soţii; visele sînt cercetate cu grijă. Cei interesaţi se înarmează cu un săculeţ în care pun toate lucrurile la care au visat, bucăţele de lemn, frunze de arbori, dinţi de peşte şi nenumăraţi alţi fetişi socotiţi a fi favorabili. În timpul partidei, pe feţe este înscrisă neliniştea; adunarea n-ar fi mai emoţionată dacă ar fi în joc soarta neamului. Se înghesuie toţi în jurul socotitorului. Toţi încearcă să-l atingă, să se pună sub puterea lui; e o adevărată frenezie; fiecare lovitură este precedată de o linişte adîncă şi urmată de o vie aclamaţie. Aplauzele celor ce cîştigă şi imprecaţiile celor ce pierd îi copleşesc pe socotitori, şi bărbaţii, ce de obicei sînt pudici şi moderaţi în cuvintele lor, aruncă injurii de o cruzime şi de o grosolănie de necrezut.

Cînd lovitura urmează a fi decisivă, adeseori jocul e oprit: jucătorii din cele două echipe declară că momentul este fatal şi că nu e timpul încă să fie aruncate arşicele. Un jucător, adresîndu-se arşicelor, le reproşează că sînt rele şi le ameninţă că le arde; un altul nu vrea să se hotărască soarta jocului înainte de a fi aruncat în fluviu o frunză de tutun; mai mulţi jucători cer, strigînd din răsputeri, să fie aruncate arşicele; dar e de ajuns ca o singură voce să se opună ca lovitura să fie oprită de drept. Cînd momentul final pare că a venit, unul dintre asistenţi strigă: „Opriţi-vă! opriţi-vă! mobilele din colibă îmi poartă nenoroc“. Aleargă la colibă, îşi distruge şi aruncă toate mobilele din casă şi se întoarce zicînd: „Jucaţi! jucaţi!“

Scanned with OKEN Scanner

Adeseori, unul din cei ce pariază își închipuie că un anume om îi poartă nenoroc; acest om trebuie să se îndepărteze de locul jocului dacă nu participă la el, sau trebuie să fie găsit un alt om al cărui *manitú*, după părerea celui ce pariază, poate să-l învingă pe cel al omului care îi poartă ghinion. S-a întîmplat ca niște comandanți francezi din Canada, martori ai acestor deplorabile scene, să se vadă nevoiți să se retragă spre a se conforma capriciilor unui indian. Și aceste capricii nu pot fi privite cu ușurătate: tot tribul ar face cauză comună cu jucătorul; religia s-ar amesteca și ea și ar curge sînge.

În sfîrșit, cînd se joacă lovitura decisivă, numai puțini indieni au curajul să se uite; majoritatea se aruncă la pămînt, închid ochii, își astupă urechile și asteaptă decizia soartei așa cum ai aștepta o sentință de viață sau de moarte.

Anul, împărțirea și reglementarea timpului, calendarul natural

Anul

Sălbaticii împart anul în douăsprezece luni, împărțire care sare în ochi tuturor oamenilor căci luna, dispărînd și apărînd de douăsprezece ori, împarte anul, în mod vizibil, în douăsprezece părți, în timp ce anul solar, adevăratul an, nu este în nici un fel indicat prin variații ale discului solar.

Împărțirea timpului

Cele douăsprezece luni își trag numele de la muncile, avuțiile și suferințele sălbaticilor, de la darurile și nenorocirile naturale; ca urmare, aceste nume variază după țara și obiceiurile diferitelor populații. Charlevoix citează un număr mare de variante. Un călător modern[1] dă numele lunilor la tribul sioux și sipawoi:

Lunile la sioucși		Limba siouxă
martie	luna durerii de ochi.....	Wisthociasia-oni
aprilie,	luna vînatului	Mograhoandi-oni
mai,	luna cuiburilor	Mograhochandà-oni
iunie,	luna fragilor	Wojusticiascià-oni

[1] Beltrami.

Scanned with OKEN Scanner

iulie,	luna cireşilor	Champascià-oni
august,	luna bizonului	Tantankakiocu-oni
septembrie,	luna ovăzului sălbatic	Wasipi-oni
octombrie,	luna sfîrşitului ovăzului sălbatic	Sciwostapi-oni
noiembrie,	luna căprioarei	Takiouka-oni
decembrie,	luna căprioarei ce-şi schimbă coarnele	Ahesciakiouska-oni
ianuarie,	luna vitejiei	Ouwikari-oni
februarie,	luna pisicilor sălbatice.....	Owiciata-oni.

Lunile la sipawoi		Limba algonkină
iunie,	luna fragilor	Hode i min-quisis
iulie,	luna fructelor coapte	Mikin-quisis
august,	luna frunzelor galbene.....	Wathebaqui-quisis
septembrie,	luna frunzelor căzătoare	Inaqui-quisis
octombrie,	luna vînatului ce trece	Bina-hamo-quisis
noiembrie,	luna zăpezii	Kaskadino-quisis
decembrie,	luna Micului-Spirit	Manito-quisis
ianuarie,	luna Marelui-Spirit	Kitci-mannito-quisis
februarie,	luna vulturilor ce sosesc	Wamabini-quisis
martie,	luna zăpezii întărite	Ouabanni-quisis
aprilie,	luna tălpilor ce alunecă pe zăpadă	Pokaodaquimi-quisis
mai	luna florilor	Wabigon-quisis

Anii se socotesc în funcţie de zăpezi sau de flori: bătrînul şi tînăra fată îşi găsesc astfel simbolul vîrstei lor în numele anilor.

Calendarul natural

Din astronomie, indienii nu cunosc nimic altceva decît steaua polară; o numesc steaua nemişcată; le serveşte să se orienteze în timpul nopţii. Cei din tribul osages au observat şi au denumit cîteva constelaţii. În timpul zilei, sălbaticii nu au nevoie de busolă; apusul şi sudul le sînt indicate, în savane, de firul de iarbă ce se apleacă spre sud şi, în păduri, de muşchiul ce se prinde de trunchiul arborilor în partea de nord. Ştiu să deseneze pe scoarţa copacilor hărţi geografice în care distanţele sînt indicate prin nopţile de mers.

Scanned with OKEN Scanner

Diferitele hotare ale teritoriului lor sînt fluvii, munţi, o stîncă unde s-a încheiat vreun tratat, un mormînt de la marginea vreunei păduri, o peşteră a Marelui-Spirit dintr-o vale.

Sălbaticilor le servesc drept barometru, termometru şi calendar păsările, patrupedele şi peştii; ei spun că au fost învăţaţi să construiască şi să guverneze de către castor, că viezurele i-a învăţat să vîneze cu cîini, pentru că el vînează cu lup şi că eretele de apă i-a învăţat să pescuiască folosind un ulei ce atrage peştii.

Porumbeii care zboară în stoluri nenumărate şi becaţele americane cu ciocul de fildeş le vestesc indienilor toamna; papagalii şi ciocănitoarea verde le prevestesc ploaia prin şuierături tremurătoare.

Cînd, în luna aprilie, pasărea mokawis, un fel de prepeliţă, îşi face auzit cîntecul de la răsăritul şi pînă la apusul soarelui, seminolul este sigur că frigul a trecut; femeile seamănă seminţele culturilor de vară. Şi cînd pasărea mokawis se cocoaţă în timpul nopţii pe o colibă, cel ce locuieşte în această colibă se pregăteşte să moară.

Cînd pasărea albă se ridică în înaltul văzduhului, ea vesteşte furtuna; dacă seara zboară înaintea călătorului, azvîrlindu-se cînd pe o aripă cînd pe cealaltă, ca speriată, prevesteşte pericole.

În timpul marilor evenimente ale tribului, jonglerii afirmă că Kit-chi-manitu se arată deasupra norilor purtat de pasărea lui favorită, wakonul, un fel de pasăre a paradisului cu aripi brune şi cu coada împodobită cu patru pene lungi, verzi şi roşii.

Recoltele, jocurile, vînătorile, dansurile, adunările sachemilor, ceremoniile căsătoriei, naşterii şi morţii, totul se orînduieşte ţinînd seama de cîteva observaţii scoase din istoria naturii. Nu-i greu de înţeles cîtă graţie şi poezie introduc, fără îndoială, asemenea obiceiuri în limbajul obişnuit al acestor neamuri. Ai noştri petrec la Sărbătoarea Broaştelor, se întrec să ajungă la premiul din vîrful stîlpului, seceră la jumătatea lui august, seamănă ceapa la Saint-Fiacre şi se căsătoresc la sfîntul Nicolae.

Medicina

La sălbatici, ştiinţa medicului este un fel de iniţiere: este numită *marea medicină*; medicul face parcă parte dintr-un fel de francmasonerie. Are secretele, dogmele şi ritualurile sale.

Dacă indienii ar putea să înlăture din tratamentul bolilor practicile superstiţioase şi jongleriile preoţilor, ar şti tot ceea ce este esenţial în arta de a vindeca; s-ar putea chiar spune că această artă este aproape la fel de înaintată la ei ca şi la popoarele civilizate.

Scanned with OKEN Scanner

Sălbaticii ştiu o mulţime de ierburi în stare să închidă rănile; folosesc planta numită *garent oguen*, pe care o numesc şi *abasoutchenza*, din pricina formei ei: este *ginsengul* chinezilor. Cu a doua scoarţă de sasafras vindecă frigurile; rădăcinile de neghină dimpreună cu frunzele de iederă le servesc ca leac pentru umflăturile de burtă; împotriva gangrenei folosesc *bănişorul* de Canada, înalt de şase picioare şi cu frunzele groase şi canelate: curăţă bine rănile ulcerate, fie că e folosit sub formă de praf, fie că se aplică crud şi zdrobit.

Iedera cu trei frunze, ale cărei flori roşii sînt aşezate ca un spic, are aceleaşi virtuţi ca şi bănişorul.

După părerea indienilor, forma plantelor prezintă analogii şi asemănări cu diferitele părţi ale corpului omenesc pe care aceste plante sînt menite să le vindece, sau cu animalele răufăcătoare al căror venin îl neutralizează. Această observaţie ar merita să fie luată în seamă: popoarele simple ce dispreţuiesc mai puţin decît noi indicaţiile providenţei nu se prea înşeală.

Unul dintre marile leacuri folosite de sălbatici în multe boli este baia de aburi. În acest scop, sălbaticii construiesc o colibă pe care o numesc *coliba sudorilor*. E construită din crengi aşezate în cerc şi legate la capăt în aşa fel încît să formeze un con; în exterior, le acoperă cu piei de animale; se face o deschizătură foarte mică aproape de pămînt şi prin ea intri în colibă, tîrîndu-te în genunchi şi în mîini. În mijlocul acestei etuve se află un bazin plin cu apă ce e adusă la fierbere aruncîndu-se în ea pietre înroşite în foc; aburul ce se ridică din bazin este foarte fierbinte şi, în mai puţin de cîteva minute, bolnavul se acoperă de sudoare.

La indieni, chirurgia nu este la fel de avansată ca medicina. Cu toate astea, au ajuns să înlocuiască instrumentele noastre prin invenţii ingenioase. Sălbaticii ştiu foarte bine să facă bandajele aplicabile pe fracturile simple; au oase la fel de ascuţite ca bisturiele, pe care le folosesc la luarea sîngelui şi pentru a scarifica membrele reumatice; sug sîngele cu ajutorul unui corn şi scot cantitatea prescrisă. În loc de ventuze folosesc dovleci plini cu materiale combustibile, cărora le dau foc. Deschid pustulele utilizînd nervi de căprioară şi fac sifonări cu băşici de la diferite animale.

Principiile cutiei fumegătoare folosită într-un timp în Europa pentru tratarea înecaţilor le sînt cunoscute indienilor. În acest scop, ei se servesc de un maţ larg, închis la unul din capete şi deschis la celălalt printr-un tub mic de lemn; se umflă maţul cu fum şi fumul este introdus în intestinele înecatului.

În fiecare familie se păstrează aşa-numitul *sac medical;* e un sac umplut cu amulete-*manitú* şi cu diferite ierburi ce au mare putere de vindecare. Acest sac este purtat de indian la luptă: pe cîmpul de luptă este un paladium, în colibe — un zeu lar.

Scanned with OKEN Scanner

În timpul naşterii, femeile se retrag în coliba purificării; aici sînt asistate de matroane. Acestea au cunoştinţe suficiente pentru a rezolva naşterile obişnuite, dar n-au instrumentele necesare pentru naşterile dificile. Cînd copilul se prezintă rău şi nu reuşesc să-l întoarcă, ele procedează la sufocarea mamei, care, zbătîndu-se ca să scape de moarte, eliberează fătul prin efortul unei ultime contracţii. Înainte de a se recurge la această metodă, femeia este întotdeauna avertizată; ea nu ezită niciodată să se sacrifice. Uneori, sufocarea nu e totală şi este salvat atît copilul cît şi eroica lui mamă.

În aceste cazuri disperate, se mai obişnuieşte să se provoace o mare spaimă femeii ce urmează să nască. Un grup de tineri se apropie în linişte de coliba purificărilor şi scot dintr-odată un strigăt de luptă; dar aceste strigăte dau greş la femeile curajoase şi acestea sînt multe.

Cînd un sălbatic cade bolnav, toate rudele se duc la coliba sa. În faţa unui prieten al bolnavului nu se pronunţă niciodată cuvîntul moarte. Cea mai groaznică jignire ce poţi să o aduci unui om este să-i spui: „Tatăl tău a murit."

Am prezentat latura serioasă a medicinei sălbaticilor, vom prezenta acum latura caraghioasă, latura pe care ar fi zugrăvit-o un Molière indian, dacă ceea ce ne aminteşte de infirmităţile morale şi fizice ale naturii noastre omeneşti n-ar avea un *ce* trist.

Dacă bolnavul are leşinuri, în răstimpurile cînd se poate crede că e mort, rudele, aşezate în jurul rogojinii muribundului, după gradul de rudenie, scot urlete ce ar putea fi auzite de la o jumătate de leghe. Cînd bolnavul îşi vine din nou în simţiri, urletele încetează ca să înceapă din nou odată cu prima criză.

În acest timp, soseşte jonglerul; bolnavul întreabă dacă va reveni la viaţă; jonglerul nu uită să-i răspundă că numai el poate să-i redea sănătatea. Atunci bolnavul, ce se credea aproape de a-şi da sufletul, ţine o cuvîntare rudelor, le consolează, le îndeamnă să-şi alunge tristeţea şi să mănînce bine.

Bolnavul este acoperit cu ierburi, cu rădăcini şi cu bucăţi de scoarţă de copac; printr-o ţeavă de pipă, se suflă peste acele părţi ale trupului unde se bănuieşte că s-a încuibat boala; jonglerul îi vorbeşte în gură ca să conjure, dacă mai este timp, duhul rău.

Bolnavul îşi rînduieşte el însuşi ospăţul de înmormîntare: trebuie consumate toate alimentele ce sînt în colibă. Indienii încep să sugrume cîinii, pentru ca aceştia să se ducă să-i anunţe Marelui-Spirit apropiata sosire a stăpînului lor. Cu toate aceste naivităţi, simplitatea cu care un sălbatic îşi aduce la îndeplinire ultimul act al vieţii are în ea ceva grandios.

Declarînd că bolnavul va muri, jonglerul îşi pune ştiinţa la adăpost de orice întîmplare şi face să-i fie admirată arta, dacă bolnavul îşi recapătă sănătatea.

Scanned with OKEN Scanner

Cînd își dă seama că pericolul a trecut, el nu mai spune nimic și începe invocațiile.

La început pronunță cuvinte pe care nu le înțelege nimeni; apoi strigă: „Voi descoperi deochiul; îl voi obliga pe Kit-chi-manitú să fugă dinaintea mea".

Apoi iese din colibă; rudele îl urmează; aleargă să se bage în *coliba sudorilor* ca să primească inspirația divină. Cuprinse de o spaimă mută, rudele bolnavului așezate în jurul etuvei îl ascultă pe preot, care urlă, cîntă și strigă, acompaniindu-se cu un șișikue. Curînd, iese gol prin fereastruica din peretele colibei, cu spume la gură și cu ochii dați peste cap; picurînd de sudoare, se aruncă într-o apă înghețată, se rostogolește pe pămînt, se preface că e mort, învie și aleargă la coliba lui, poruncind rudelor să meargă să-l aștepte la cea a bolnavului.

Curînd este văzut venind, ținînd în gură un cărbune pe jumătate aprins și în mînă un șarpe.

După noi contorsiuni, pe care le face în jurul bolnavului, lasă să-i cadă din gură cărbunele și strigă: „Trezește-te, îți promit viața; Marele-Spirit mi-a dezvăluit răul ce te făcea să mori". Furibund, se azvîrle pe brațul victimei sale, pare că o sfîrtecă cu dinții și scoțînd din gură un oscior ce-l ținea ascuns acolo, strigă: „Iată lucrul rău pe care l-am smuls din carnea ta!" Atunci preotul cere o căprioară și niște păstrăvi ca să se facă un ospăț fără de care bolnavul nu poate să se vindece: rudele sînt obligate să se ducă pe rînd la vînătoare și la pescuit.

Vraciul mănîncă prînzul pregătit, dar asta nu e de ajuns. Bolnavul este amenințat cu o nouă îmbolnăvire dacă nu este adusă, într-o oră, mantia unui șef ce locuiește la două sau trei zile de mers de la locul cu pricina. Jonglerul o știe; dar cum el este cel care impune regulile și tot el cel ce dă dispensele, în schimbul a patru sau cinci mantii profane date de rude, le iartă de haina sfîntă cerută de cer.

Fanteziile bolnavului, ce revine foarte firesc la viață, măresc ciudățenia acestui tratament: bolnavul se ridică din pat și se tîrăște pe brînci în spatele mobilelor din colibă. În zadar i se vorbește; el continuă să se învîrtă și scoate strigăte ciudate. Este prins și așezat din nou pe rogojină; îl cred căzut pradă unei noi crize; bolnavul rămîne un moment liniștit, apoi se ridică pe neașteptate și se duce să se arunce într-un eleșteu; este scos cu greutate; i se dă o băutură: „Dă-o acestui smintit", spune el, arătînd pe una dintre rubedeniile sale.

Vraciul încearcă să înțeleagă pricina noului delir al bolnavului. „Am adormit, răspunde cu gravitate acesta, și am visat că aveam în stomac un bizon". Familia pare consternată; dar deodată cei de față strigă că și ei sînt stăpîniți de un animal: unul imită strigătul unui caribu, altul lătratul unui cîine, un al treilea urletul unui lup; la rîndul lui, bolnavul imită mugetul unui bizon: e un vacarm înspăimîntător. Visătorul este făcut să transpire, dîndu-i-se să bea o infuzie de salvie și de

Scanned with OKEN Scanner

ramuri de brad; imaginația sa este vindecată prin grija prietenilor lui și el declară că bizonul i-a ieșit din trup. Astfel de nebunii, menționate de Charlevoix, au loc la indieni în fiecare zi.

Cum se poate ca același om ce se ridica atît de sus atunci cînd se considera pe pragul morții să cadă atît de jos cînd e sigur că va trăi? Cum se poate ca niște bătrîni înțelepți, niște tineri cu judecată și niște femei cu bun simț să se supună capriciilor unei minți smintite? Sînt misterele omului, îndoita dovadă a măreției și a nimicniciei sale.

Limbile indiene

În America de Nord se pare că se vorbesc patru limbi principale: limbile algonkină și huronă, la nord și est, limba sioux, la vest, și limba cicasă — la sud; dar dialectele variază, ca să spunem așa, de la trib la trib. Populația creekilor de astăzi vorbește limba cicasă amestecată cu limba algonkină.

Vechea limbă natcheză nu era decît un dialect mai dulce al limbii cicase. În limba natcheză, ca și în limbile huronă și algonkină, nu erau decît două genuri, masculinul și femininul; neutrul era eliminat. Lucru firesc la neamurile ce înzestrează cu simțuri toate lucrurile, ce aud voci în toate murmurele, ce atribuie plantelor sentimente de ură și de dragoste, dorințe apelor, spirite nemuritoare animalelor, suflete stîncilor. În limba natcheză substantivele nu se declinau. La plural primeau litera *K* sau monosilaba *Ki*. dacă substantivul se termina printr-o consoană.

Verbele se deosebeau prin caracteristică, terminație și augment. Astfel, natchezii ziceau *T-ija*, eu merg; *ni Tija-ban*, eu mergeam; *ni-ga-Tija*, voi merge; *ni-ki-Tija*, voi merge sau am mers.

Existau atîtea verbe cîte substantive puteau suferi acea acțiune. Astfel, pentru a mînca porumb se folosea un alt verb decît pentru a mînca carne de căprioară; a se plimba printr-o pădure se spunea altfel decît a se plimba pe un deal; pentru *a-ți iubi prietenul* se folosea verbul *napitilima*, care înseamnă stimez; *a iubi o femeie* se exprima prin verbul *nisakia*, ce poate fi tradus prin *sînt fericit*. În limbile popoarelor apropiate de natură verbele sînt ori foarte multe, ori puține, dar întotdeauna cuprind foarte multe litere ce le schimbă semnificația: tatăl, mama, fiul, soția, soțul, ca să-și exprime diferitele lor sentimente, au căutat expresii diferite; ei au schimbat, în funcție de sentimentele omenești, cuvîntul prim pe care providența l-a dat omului odată cu existența. Cuvîntul era unul și cuprindea în el totul: omul a scos din el limbile cu

Scanned with OKEN Scanner

toate variantele şi bogăţia lor; limbi în care se găsesc totuşi cîteva cuvinte la fel, rămase ca prototip sau dovadă a unei origini comune.

Limba cicasă, rădăcina limbii natcheze nu are litera *r* decît în cuvintele derivate din limba algonkină, ca *arrego*, *merg la război*, ce se pronunţă cu un fel de sunet strident. Limba cicasă utilizează frecvent sunete aspirate pentru a exprima pasiunile violente ca ura, mînia, gelozia; pentru sentimentele de iubire şi pentru descrierea naturii, expresiile sînt pline de farmec şi de măreţie.

Populaţia sioux, despre care tradiţia spune că vine din Mexic dinspre partea de sus a fluviului Mississippi, şi-a extins limba în ţinutul ce se întinde de la acest fluviu şi pînă la munţii Stîncoşi, la vest, şi Rîul Roşu, la nord. Acolo trăiesc cei din neamul sipowoi, ce vorbesc un dialect al limbii algonkine şi sînt duşmani ai neamului sioux.

Limba sioux sună la auz într-un mod destul de neplăcut: din această limbă vin aproape toate numele de fluvii şi de ţinuturi din vestul Canadei, ca Mississippi, Missouri, Osaga etc. Despre gramatica ei nu se ştie nimic sau aproape nimic.

Limbile algonkină şi huronă sînt limbile-mamă ale tuturor popoarelor din partea de nord a Americii, ce se întinde de la izvoarele fluviului Mississippi, golful Hudson şi Oceanul Atlantic, pînă la coastele Carolinei. Un călător ce ar şti aceste două limbi ar putea străbate mai mult de o mie opt sute de leghe din acel ţinut, fără interpret, şi s-ar putea face înţeles de mai bine de o sută de neamuri.

Limba algonkină începea de la Acadia şi de la golful Saint-Laurent; înconjurînd de la sud-est prin nord pînă la sud-vest, cuprindea un teritoriu de o mie două sute de leghe. O vorbeau indigenii din Virginia. Mai departe, în sud, în Caroline, domina limba cicasă. La nord, idiomul algonkin se sfîrşea la neamul sipawoi. Şi mai departe, în nord, apare limba eschimoşilor; la vest — limba algonkină atingea malul stîng al fluviului Mississippi; pe malul drept domneşte limba sioux.

Limba algonkină e mai puţin energică decît limba huronă; dar e mai dulce, mai elegantă şi mai clară; se foloseşte de obicei în acte; trece drept limba elegantă sau limba clasică a deşertului.

Limba huronă era vorbită de neamul ce i-a dat numele şi de către irochezi, colonie a acestui neam.

Limba huronă este o limbă completă, avînd verbele, substantivele, pronumele şi adverbele sale. Verbele simple au o conjugare dublă, una absolută şi alta reciprocă; la persoana a treia există două genuri, iar numerele şi timpurile urmează mecanismul din limba greacă. Verbele active se înmulţesc la infinit, ca în limba cicasă.

Limba huronă nu are labiale; se vorbeşte din gîtlej şi aproape toate silabele sînt aspirate. Sunetul *u* este un sunet neobişnuit ce se rosteşte cu buzele nemişcate. Misionarii, neştiind cum să-l noteze, l-au scris folosind cifra *8*.

Scanned with OKEN Scanner

Geniul acestei limbi nobile constă mai ales în personificarea acţiunii, adică exprimarea pasivului prin activ. Dau exemplul citat de părintele Rasle: „Dacă l-ai întreba pe un european de ce l-a făcut providenţa, ţi-ar spune: ca să o cunoască, să o iubească, să o slujească şi astfel să merite gloria veşnică".

Un sălbatic ţi-ar răspunde în limba huronă: „Marele-Spirit a gîndit despre noi: să mă cunoască, să mă iubească, să mă slujească şi atunci îl voi lăsa să pătrundă în strălucita mea fericire".

Limba huronă sau irocheză are cinci dialecte principale.

Această limbă nu are decît patru vocale: *a*, *e*, *i*, *o* şi diftongul *8*, care are oarecum valoarea lui *w* englezesc; are şase consoane: *h*, *k*, *n*, *r*, *s*, *t*.

În limba huronă aproape toate numele sînt verbe. Nu există infinitiv; rădăcina verbului este persoana întîia a indicativului prezent.

Există trei timpuri primitive din care se formează toate celelalte: prezentul indicativ, preteritul nedefinit şi viitorul simplu afirmativ.

Aproape nu există substantive abstracte; dacă găseşti cîteva, ele s-au format neîndoielnic din verbul concret, modificînd una din persoane.

Limba huronă are un dual, ca şi greaca, şi două persoane întîia plurale şi duale. Pentru conjugarea verbelor nu există auxiliare; nici participii; nici verbe pasive; totul se exprimă prin formă activă; în loc de *sînt iubit*, se spune: *mă iubeşte* etc. Pentru a exprima relaţiile dintre verbe nu există pronume: ele se fac cunoscute numai după iniţiala verbului ce se schimbă de atîtea ori şi în atîtea feluri, cîte relaţii sînt posibile între diferitele persoane ale celor trei numere, ceea ce duce la un număr uriaş de forme. De aceea, aceste relaţii sînt cheia limbii. Cînd le înţelegi (au reguli fixe), nu mai ai nici o dificultate.

O particularitate a verbelor este aceea că imperativele au persoana întîi.

Toate cuvintele din limba huronă se pot compune între ele. În general, cu cîteva excepţii, obiectul verbului, cînd nu este un nume propriu, se include în verb, cu care formează un singur cuvînt, dar atunci verbul ia conjugarea substantivului; căci toate substantivele aparţin unei conjugări. Există cinci asemenea conjugări.

Această limbă are un mare număr de particule expletive, care singure nu înseamnă nimic, dar care, răspîndite în vorbire, îi conferă acesteia o mare putere şi o mare claritate. Particulele nu sînt întotdeauna aceleaşi pentru bărbat şi pentru femeie. Fiecare gen şi le are pe ale sale.

Există două genuri: genul nobil, pentru bărbaţi, şi genul nenobil — pentru femei şi pentru animale, masculi sau femele. Cînd vrei să spui despre un laş că este ca o femeie, se masculinizează cuvîntul *femeie;* cînd vrei să spui despre o femeie că e ca un bărbat, se feminizează cuvîntul *bărbat*.

Scanned with OKEN Scanner

Semnul genului nobil şi al celui nenobil, la singular, dual şi plural este acelaşi, atît la substantive cît şi la verbe, ce au toate, la fiecare timp şi număr, două persoane a treia, nobilă şi nenobilă.

Fiecare conjugare este absolută, reflexivă, reciprocă şi relativă.

[.....]

Verbele care exprimă un lucru ce nu mai există în momentul cînd se vorbeşte nu au perfect, ci numai un imperfect, ca *ronnhek8e* (imperfect), trăia, nu mai trăieşte. Prin analogie cu această regulă: dacă *am iubit* pe cineva şi dacă *îl iubesc încă*, mă voi servi de perfectul *kenon8ehon*. Dacă nu-l mai iubesc, mă voi servi de imperfectul *kenon8esk8e: îl iubeam*, dar nu-l *mai iubesc*; iată cum stau lucrurile în ceea ce priveşte timpurile.

Cît despre persoane, verbele care exprimă un lucru pe care nu-l faci de bună voie nu au primele persoane, ci numai o a treia, relativă la celelalte. Astfel, eu strănut, *te8akitzionk8a*, este în relaţie de la a treia la prima persoană: aceasta *mă strănută* sau mă face să strănut.

Eu casc, *te8akskara8ata*, aceeaşi relaţie de la a treia persoană nenobilă la prima persoană, *8ak*, aceasta *îmi deschide gura*. A doua persoană *tu caşti*, *tu strănuţi*, va fi relaţia de la aceeaşi persoană a treia nenobilă la a doua persoană, *tesatsionk8a*, *tesaskara8ata* etc.

Pentru termenii ce desemnează verbele, sau regimul indirect, există o varietate suficientă de modificări în finala ce le exprimă în mod inteligibil; aceste modificări sînt supuse unor reguli fixe.

Kninons, eu cumpăr. *Keehnninonse*, cumpăr pentru cineva. *Kehninon*, cumpăr de la cineva. *Katennietha*, eu trimit. *Kehnieta*, trimit prin cineva. *Keiatennietennis*, trimit cuiva.

Din simpla examinare a acestor limbi rezultă că anumite popoare, supranumite de noi *sălbatice*, erau foarte înaintate în ceea ce priveşte acea civilizaţie ce ţine de asociaţia de idei. Detaliile ocîrmuirii lor vor confirma tot mai mult acest adevăr[1].

[1] Am găsit majoritatea informaţiilor ciudate pe care le-am dat despre limba huronă într-o mică gramatică irocheză manuscrisă, pe care a binevoit să mi-o trimită domnul Marcoux, misionar la Saint-Louis din districtul Montreal, în partea de jos a Canadei. Dealtfel, iezuiţii au lăsat lucrări considerabile despre limbile sălbaticilor din Canada. Părintele Chaumont, care şi-a petrecut cincizeci de ani printre huroni, a alcătuit o gramatică a limbii lor. Îi datorăm preţioase documente părintelui Rasle, care a stat izolat timp de zece ani într-un sat din Abénakis. Există un dicţionar franco-irochez; o nouă comoară pentru filologi. Posedăm, de asemenea, manuscrisul unui dicţionar irochez-englez; din nefericire primul volum (de la litera *a* pînă la litera *l*) s-a pierdut.

Scanned with OKEN Scanner

Vînătoarea

Cînd bătrînii au hotărît să pornească la vînătoare de castori sau de urşi, un războinic merge prin sate, din poartă în poartă, spunînd: „Şefii vor pleca; cei ce vor să-i urmeze să se vopsească în negru şi să ajuneze, pentru ca Spiritul să le spună în vis unde îşi au lăcaşul urşii şi castorii în acest an".

La această veste, toţi războinicii se mînjesc cu negru de fum diluat cu grăsime de urs; începe postul ce ţine opt nopţi; este atît de sever încît nu trebuie să înghiţi nici măcar o picătură de apă şi trebuie să cînţi fără încetare, ca să ai vise fericite.

După ce-au postit, războinicii se îmbăiază; are loc un mare ospăţ. Fiecare indian îşi povesteşte visele: dacă majoritatea viselor indică pentru vînătoare acelaşi loc, se hotărăsc să meargă acolo.

Se oferă un sacrificiu de ispăşire sufletelor urşilor ucişi în vînătorile precedente şi li se adresează ruga de a fi favorabile noilor vînători, adică urşii morţi sînt rugaţi să lase să fie ucişi urşii vii. Fiecare războinic îşi cîntă vechile lui isprăvi de vitejie împotriva fiarelor sălbatice.

După ce şi-au terminat cîntările, pleacă înarmaţi cu tot ce le trebuie. Ajunşi la malul unui fluviu, războinicii, ţinînd o pagaie în mînă, se aşază doi cîte doi în fundul luntrilor. La un semn al şefului, luntrile se înşiruie una după alta: atunci cînd se navighează în contra cursului fluviului, cea din frunte trebuie să învingă rezistenţa apei. La aceste expediţii vînătorii pleacă însoţiţi de haite de cîini şi poartă cu ei laţuri, capcane şi tălpici pentru zăpadă.

Cînd au ajuns la locul de întîlnire, luntrile sînt trase pe uscat şi înconjurate cu un gard îmbrăcat în iarbă. Şeful îi împarte pe indieni în grupuri formate dintr-un acelaşi număr de indivizi. După împărţirea în grupuri a vînătorilor, se trece la împărţirea ţinutului de vînătoare. Fiecare grup îşi ridică o colibă în mijlocul bucăţii de pămînt ce i-a fost dată.

Se curăţă zăpada, se înfig în pămînt ţăruşi şi de ţăruşi se sprijină bucăţi de scoarţă de mesteacăn: peste aceste bucăţi de scoarţă, ce formează pereţii colibei, se înalţă alte bucăţi de scoarţă aplecate una spre cealaltă; acesta este acoperişul edificiului; o gaură făcută în acoperiş lasă să iasă fumul din vatră. Golurile din construcţie sînt astupate pe dinafară cu zăpadă ce foloseşte şi drept tencuială. În mijlocul colibei se aprinde un rug; pămîntul este acoperit cu blănuri; cîinii dorm pe picioarele stăpînilor lor; nu numai că nu suferi de frig, dar chiar te sufoci de căldură. Fumul umple toată încăperea: vînătorii, aşezaţi sau culcaţi, încearcă să stea sub acest fum.

Scanned with OKEN Scanner

Ca să înceapă vînătoarea castorilor, sălbaticii aşteaptă să cadă zăpezile şi ca vîntul din nord-est, înseninînd cerul, să aducă un frig uscat. Dar în toate aceste zile vînează şi alte animale, ca vidre, vulpi şi castori de Canada.

Capcanele folosite împotriva acestor animale sînt nişte bucăţi de scîndură nu prea groase şi nu prea late. Se face o gaură în zăpadă: unul din capetele scîndurilor se aşază pe pămînt, iar celălalt capăt este ridicat pe trei bucăţi de lemn îmbinate în forma cifrei patru (4). Momeala se pune la linia aplecată sau verticală a acestei cifre; animalul, care vrea să o apuce, se bagă sub scîndură, trage spre el momeala, dărîmă cursa şi este zdrobit.

Momelile variază după animalele cărora le sînt destinate: castorului i se înfăţişează o bucată de lemn de plop tremurător, vulpii şi lupului, o halcă de carne, castorului de Canada — nuci şi diferite fructe uscate.

Cursele pentru lupi se întind la intrarea în locurile de trecere, la ieşirea dintr-un hăţiş; pentru vulpi, pe povîrnişul dealurilor, la o oarecare depărtare de locul unde trăiesc iepurii; pentru castorii de Canada, în desişurile de frasin; pentru vidre, în gropile din prerie şi în stufărişul iazurilor.

Cursele puse sînt cercetate dis-de-dimineaţă: vînătorii pleacă din colibă cu două ore înainte de a se lumina de ziuă.

Merg pe zăpadă folosind un fel de tălpici: aceste tălpici au o lungime de optsprezece degete şi o lăţime de opt; în partea din faţă sînt ovale, iar la spate se termină în unghi ascuţit; partea curbă a elipsei este făcută din lemn de mesteacăn îndoit şi întărit la foc. Funiile transversale şi longitudinale sînt făcute din curele de piele: se pun şase fîşii în toate sensurile; se întăresc cu mlădiţe de răchită. Tălpicile sînt prinse de picioare cu ajutorul a trei bentiţe. Iarna, în acest climat, ar fi imposibil să faci vreun pas fără aceste tălpici ingenios construite; dar fac răni şi te obosesc la început, căci te obligă să ţii genunchii strînşi şi să îndepărtezi picioarele.

Vizitarea şi ridicarea capcanelor în lunile noiembrie şi decembrie se fac de obicei în mijlocul viforniţelor de zăpadă, a grindinei şi a vîntului. De-abia vezi la un pas în faţă. Vînătorii merg în tăcere; dar cîinii, simţind prada, scot urlete. Ca să poţi găsi capcanele îngropate, ca şi cărările sub chiciură, este nevoie de toată perspicacitatea sălbaticului.

La o aruncătură de piatră de locul unde se află capcanele, vînătorul se opreşte ca să aştepte să se facă ziuă; rămîne în picioare nemişcat în mijlocul furtunii, cu spatele la vînt, cu degetele înfundate în gură; pe blănurile ce-l înfăşoară se formează ţevi de chiciură, iar smocul de păr ce-i încununează capul devine un panaş de gheaţă.

Scanned with OKEN Scanner

În zori, cînd zăresc capcanele căzute, vînătorii aleargă spre animalul ce-şi dă sfîrşitul. Un lup sau o vulpe cu şalele pe jumătate zdrobite îi arată vînătorului dinţii albi şi gura neagră; cîinii ucid animalul rănit.

Vînătorii mătură zăpada proaspătă şi cercetează capcanele; pun o nouă momeală, avînd grijă să o înalţe în bătaia vîntului. Uneori, capcanele cad fără să prindă vînatul: acest accident se datorează vicleniei vulpilor; ele atacă momeala băgîndu-şi laba prin partea scîndurii, în loc să se vîre sub capcană, şi o şterg nevătămate după ce au şterpelit-o.

Dacă prima cercetare a curselor a fost încununată de succes, vînătorii se întorc la colibă triumfători; zgomotul pe care-l fac atunci este necrezut de mare: povestesc despre capturile făcute dimineaţa; invocă divinităţile; strigă fără să se înţeleagă între ei, sînt nebuni de bucurie şi nici cîinii nu se lasă mai prejos. Această primă izbîndă prevesteşte o vînătoare bogată.

Cînd zăpada a încetat să mai cadă şi soarele scînteiază pe suprafaţa ei întărită, este proclamată vînătoarea castorului. Mai întîi se face o rugă solemnă Marelui Castor şi i se înfăţişează o ofrandă de tutun. Fiecare indian se înarmează cu un ciomag ca să poată sparge gheaţa şi cu o plasă în care să înfăşoare prada. Dar oricît de mare ar fi gerul, în Canada de Sus, există cîteva iazuri mici ce nu îngheaţă niciodată: acest fenomen se datorează fie existenţei unor numeroase izvoare calde, fie aşezării deosebite a solului.

Aceste rezervoare de apă ce nu îngheaţă niciodată sînt adeseori făcute chiar de castori, aşa cum am spus în capitolul privitor la istoria naturală. Iată cum sînt distruse aceste liniştite creaturi ale Domnului.

În stăvilarul iazului în care trăiesc castorii se face o gaură destul de mare pentru ca apa să se scurgă, lipsind astfel de ea minunatul oraş. În picioare, pe stăvilar, cu o bîtă în mînă şi cu cîinii în spatele lor, vînătorii stau la pîndă: pe măsură ce apa coboară, apar vizuinile. Alarmată de scurgerea rapidă a apei, populaţia amfibie, considerînd, fără să cunoască pricina, că în stăvilar s-a făcut o gaură, porneşte imediat să o astupe. Toţi înoată pe întrecute: unii merg să cerceteze natura stricăciunii; alţii se duc pînă la mal să caute materiale, iar alţii se duc la casele lor de la ţară să-i avertizeze pe locuitori. Nefericiţii sînt înconjuraţi din toate părţile: la stăvilar măciuca îi omoară pe lucrătorii ce se străduiau să repare stricăciunea; locuitorul refugiat în casa sa de la ţară nu mai este nici el în siguranţă; vînătorul aruncă un praf ce-l orbeşte şi cîinii îl sugrumă. Strigătele învingătorilor fac să răsune pădurea, apa seacă şi vînătorii pornesc să ia cu asalt cetatea.

Felul de a vîna castorii în locurile îngheţate este diferit; se fac în gheaţă nişte găuri; închişi sub bolta de cristal, castorii se grăbesc

Scanned with OKEN Scanner

să vină să respire prin aceste deschideri. Vînătorii au grijă să acopere locul unde au sfărîmat gheaţa cu măduvă de trestie; fără această precauţie, castorii ar descoperi capcana pe care le-o ascunde măduva de trestie răspîndită pe apă. Castorii se apropie deci de răsuflătoare; undele pe care le fac înotînd îi trădează; vînătorul îşi scufundă braţul prin gaură, apucă animalul de o labă şi îl aruncă pe gheaţă, unde este înconjurat de un cerc de asasini: cîini şi oameni. Sălbaticul îl prinde imediat de un copac şi îl jupoaie pe jumătate viu, pentru ca blana lui să fie dusă dincolo de mări ca să-i servească drept căciulă vreunui locuitor din Londra sau Paris.

Cînd expediţia împotriva castorilor a luat sfîrşit, indienii se întorc la coliba de vînătoare cîntînd, în bătaia tobelor şi a instrumentului numit şişikue, imnul Marelui Castor.

Jupuirea blănurilor se face în comun. Se înfig în pămînt nişte stîlpi. La fiecare stîlp, de care sînt atîrnaţi de picioarele dinapoi cîte doi castori se aşază doi vînători. La porunca şefului, vînătorii deschid burta animalelor omorîte şi le jupoaie de piele.

Dacă printre victime se află vreo femelă, înmărmuresc de spaimă; a omorî femelele de castor este nu numai o crimă religioasă, ci şi un delict politic, un motiv de război între triburi.

Cu toate acestea, dragostea de cîştig, patima băuturilor tari, nevoia de arme de foc au învins puterea superstiţiei şi a dreptului stabilit; au fost hăituite un număr mare de femele, ceea ce va face ca, mai devreme sau mai tîrziu, să li se stingă rasa.

Vînătoarea se termină printr-un ospăţ cu carne de castor. Un orator rosteşte elogiul castorilor morţi, ca şi cum el n-ar fi contribuit la moartea lor; povesteşte tot ceea ce am relatat despre obiceiurile castorilor, le laudă mintea şi înţelepciunea: „Voi nu veţi mai auzi, spune el, vocea şefilor ce vă conduceau şi pe care i-aţi ales dintre toţi castorii războinici ca să vă facă legile. Limba voastră, pe care jonglerii o cunosc perfect, nu va mai fi vorbită în adîncul lacului. Nu veţi mai da bătălii împotriva vidrelor, cruzii voştri duşmani.

Nu, castorilor! Dar pieile voastre ne vor sluji să cumpărăm arme, vom duce jamboane afumate copiilor noştri, îi vom împiedica pe cîini să vă sfarme oasele, care sînt atît de tari".

Toate discursurile şi toate cîntecele indienilor dovedesc că ei se socotesc tovarăşi cu animalele, că le atribuie un caracter şi un limbaj, că le privesc ca pe nişte preceptori, ca pe nişte fiinţe dotate cu suflet şi inteligenţă. În *Scriptură*, instinctul animalelor este adeseori dat omului ca exemplu.

La sălbatici, vînătoarea ursului este cea mai vestită vînătoare. Are loc în timpul iernii şi începe prin posturi lungi, prin purgaţii sacre şi prin ospeţe. Vînătorii urmează drumuri îngrozitoare, de-a lungul lacurilor, printre munţi ale căror prăpăstii sînt ascunse în zăpadă.

Scanned with OKEN Scanner

În defileurile periculoase, aduc jertfa socotită a fi cea mai plină de putere pe lîngă geniul deşertului: atîrnă un cîine viu de ramurile unui arbore şi-l lasă să moară în chinuri. Colibele ridicate în grabă, în fiecare seară, nu oferă un adăpost bun; pe o parte îngheţi de frig, iar pe cealaltă te coci de căldură; împotriva fumului nu există alt remediu decît să te culci pe burtă, cu faţa îngropată în piei. Cîinii înfometaţi urlă şi se plimbă în sus şi în jos pe trupurile stăpînilor lor; cînd aceştia vor să se ducă să-şi mănînce hrana sărăcăcioasă, cîinele, mai vioi în mişcări, le-o înghite.

După eforturi de neimaginat, indienii ajung în cîmpii acoperite de păduri de pini, locul de refugiu al urşilor. Oboseala şi pericolele sînt date uitării; începe treaba.

Vînătorii se împart în grupuri şi înconjură, aşezîndu-se la o oarecare depărtare unii de alţii, un mare spaţiu circular.

Ajunşi în diferitele puncte ale cercului, pornesc, la ora fixată, pe o rază ce duce la centru şi cercetează cu grijă arborii bătrîni ce pot ascunde urşii. Animalul se trădează prin urma pe care respiraţia sa o lasă în zăpadă.

De îndată ce indianul a descoperit urmele pe care le caută, îşi cheamă tovarăşii, se caţără în pin şi, la zece sau douăsprezece picioare de la pămînt, găseşte gaura prin care singuraticul animal s-a retras în celula lui şi dacă ursul e adormit, îi crapă capul; alţi doi vînători se urcă la rîndul lor în copac şi-l ajută pe primul să scoată animalul mort din gaura lui şi să-l arunce jos.

Războinicul explorator şi învingător se grăbeşte atunci să coboare; îşi aprinde pipa, o pune în gura ursului şi pufăind, umple cu fum gîtlejul patrupedului. Apoi îi vorbeşte sufletului răposatului; îl roagă să-l ierte că l-a omorît şi să nu-i fie potrivnic în vînătorile pe care le va mai face. După acest discurs taie limba ursului ca să o ardă în sat şi să descopere, după felul cum pocneşte în flacără, dacă spiritul ursului este sau nu domolit.

Ursul nu stă totdeauna închis în trunchiul arborelui; adeseori locuieşte într-o vizuină căreia i-a astupat intrarea. Acest pustnic este uneori atît de gras, încît de-abia poate să meargă, deşi a trăit o parte din iarnă fără hrană.

Războinicii plecaţi din diferite puncte ale cercului, îndreptîndu-se spre centru, se întîlnesc, în sfîrşit, acolo, ducînd, tîrînd sau fugărind prada; uneori vezi venind astfel tineri sălbatici ce împing înaintea lor, cu un băţ, un urs mare ce tropăie greoi pe zăpadă. Cînd s-au plictisit de joacă, înfig un cuţit în inima bietului animal.

Vînătoarea ursului, ca toate celelalte vînători, sfîrşeşte printr-un ospăţ sacru. Obiceiul este să se frigă un urs întreg ce este servit meseni-lor, aşezaţi în cerc pe zăpadă, la adăpostul pinilor ale căror ramuri etajate sînt şi ele acoperite de zăpadă. Capul victimei, pictat cu roşu

și albastru, este expus în vîrful unui țăruș. Oratorii îi vorbesc; se întrec în a aduce laude mortului, în timp ce îi mănîncă lacom labele. „Cît de minunat te urcai în înaltul arborilor! Cît de puternică îți era strînsoarea! Cît erai de perseverent în toate faptele tale! La ce posturi aspre te supuneai! Războinicule cu blană bogată, primăvara tinerele ursoaice ardeau de dragoste pentru tine. Acum tu nu mai exişti, dar trupul tău mort mai aduce încă plăceri celor ce îl au".

Adeseori, la aceste ospețe pot fi văzuți, așezați de-a valma cu sălbaticii, cîini, urși și vidre îmblînzite.

În timpul acestei vînători, indienii își iau angajamente pe care cu greu le pot îndeplini. De exemplu, se jură că nu vor mînca nimic pînă nu vor duce mamei sau soției laba primului urs pe care-l vor ucide și uneori mama și soția se află la trei sau patru sute de mile de pădurea unde au omorît animalul. În aceste cazuri este consultat jonglerul care, în schimbul unui dar, împacă lucrurile. Imprudenții făcători de promisiuni sînt iertați de ele dacă ard, în cinstea Marelui Iepure, partea din animal ce o destinaseră rudelor.

Vînătoarea de urși se termină pe la sfîrșitul lui februarie și în această perioadă începe vînătoarea elanului. În pădurile tinere de brad se găsesc turme mari de elani.

Ca să-i prindă, sălbaticii închid o bucată mare de teren, de forma a două triunghiuri de mărime inegală, cu țăruși înalți, așezați unii lîngă alții. Aceste două triunghiuri comunică unul cu celălalt printr-unul din unghiurile lor, la ieșirea căruia sînt întinse cursele. Baza triunghiului mai mare rămîne deschisă și războinicii se așază aici pe un singur șir. Curînd, înaintează scoțînd strigăte puternice și bătînd într-un fel de tobă. Elanii o iau la fugă în îngrăditura înconjurată de țăruși. Dar în zadar caută o ieșire, și ajung în locul fatal unde rămîn prinși în plase. Cei care reușesc să treacă de ele, aleargă în triunghiul cel mic, unde sînt străpunși cu ușurință de săgeți.

Vînătoarea de bizoni are loc vara, în savanele ce mărginesc fluviul Missouri sau afluenții lui. Indienii, cutreierînd cîmpia, împing turmele spre curentul apei. Cînd acestea nu vor să fugă, indienii dau foc ierburilor și bizonii se trezesc prinși între incendiu și fluviu. Cîteva mii de asemenea animale greoaie, mugind toate în același timp, ce trec prin flăcări sau unde și cad atinse de glonț sau străpunse de țepușe, oferă un spectacol uluitor.

Sălbaticii folosesc și alte mijloace de atac împotriva bizonilor; uneori, ca să-i facă să se apropie, se deghizează în lupi; alteori atrag vacile imitînd mugetul taurului. În ultimele zile ale toamnei, cînd rîurile de-abia au înghețat, două sau trei triburi unite mînă turmele spre rîuri. Un sioux, îmbrăcat în piele de bizon, trece fluviul pe gheața subțire; bizonii, înșelați, îl urmează și podul fragil se rupe sub greutatea animalelor ce sînt masacrate printre sfărîmăturile de gheață ce plutesc pe

apă. În aceste ocazii vînătorii folosesc săgeata: lovitura fără zgomot a acestei arme nu înspăimîntă vînatul și, după ce animalul este doborît, săgeata e luată de către arcaș spre a fi din nou folosită. Pușca nu are acest avantaj: cînd se folosesc plumbul și praful de pușcă se produc pierderi și se face zgomot.

Sălbaticii au grijă să prindă bizonii, așezîndu-se în direcția potrivnică vîntului, căci aceste animale simt omul de la mare depărtare. Taurul rănit se întoarce pe dată; își apără femela și adeseori moare pentru ea.

Sioucșii rătăcind prin savane, pe malul drept al fluviului Mississippi, de la izvoarele fluviului și pînă la cascada Saint-Antoine, cresc cai de rasă spaniolă cu care hăituiesc bizonii.

În această vînătoare, sălbaticii au uneori niște tovarăși ciudați: lupii. Aceștia îi urmăresc pe indieni ca să profite de rămășițe și, în învălmășeală, iau cu ei viteii rătăciți.

Adeseori, acești lupi vînează și pe cont propriu. Trei dintre ei distrag atenția vreunei vaci cu zbenguielile lor; în timp ce, neștiutoare și atentă se uită la jocurile acestor mișei, un lup pitit în iarbă o apucă de uger; ea întoarce capul ca să se scuture de el și cei trei complici ai tîlharului îi sar în gît.

Pe scena acestei vînători are loc, după cîteva luni, o vînătoare nu mai puțin crudă dar mai liniștită, aceea a porumbeilor; sînt prinși noaptea la lumina torțelor, în arborii izolați unde se odihnesc în timpul migrării lor de la nord spre sud.

Dacă vînătoarea a fost îmbelșugată, întoarcerea războinicilor primăvara este o mare sărbătoare. Se întorc să-și caute luntrile; le ung cu grăsime de urs și cu rășină de brad; își încarcă blănurile, cărnurile afumate și bagajele și se lasă în voia cursului rîurilor, ale căror praguri și cataracte au pierit odată cu creșterea apelor.

Cînd se află în apropierea satelor, un indian, coborît pe uscat, fuge să ducă vestea. Femeile, copiii, bătrînii, războinicii rămași în colibe dau fuga la malul fluviului. Salută flota printr-un strigăt căruia flota îi răspunde printr-un alt strigăt. Pirogile rup șirul și se rînduiesc una lîngă alta, arătîndu-și prora. Vînătorii sar pe mal și intră în sate în ordinea în care au pornit. Fiecare indian își cîntă propria-i laudă: „Trebuie să fii bărbat ca să ataci ursii așa cum am făcut eu; trebuie să fii bărbat ca să poți aduce asemenea blănuri și alimente atît de îmbelșugate". Triburile aplaudă. Femeile îi urmează ducînd roadele vînătorii.

Pieile și cărnurile sînt împărțite în piața publică; indienii aprind focul întoarcerii; aruncă pe foc limbile de urs: dacă sînt cărnoase și trosnesc bine, e semn bun; dacă sînt uscate și ard fără zgomot, neamul este amenințat de vreo nenorocire.

După dansul pipei, este servit ultimul ospăț de vînătoare; acesta e alcătuit dintr-un urs adus viu din pădure; îl pun la fiert întreg, cu

Scanned with OKEN Scanner

blană şi cu măruntaie, într-un cazan uriaş. Nu trebuie să lase nimic din animal şi nu este permis să i se sfarme oasele, ca într-un vechi obicei iudaic; trebuie băută pînă la ultima picătură apa în care a fost fiert ursul; sălbaticul al cărui stomac respinge acest aliment îşi cheamă în ajutor tovarăşii. Ospăţul ţine opt sau zece ore; la terminare, mesenii se află într-o stare groaznică; unii plătesc cu viaţa oribila plăcere pe care le-o impune superstiţia. Un sachem încheie ceremonia spunînd: „Războinici, Marele-Iepure a privit înspre săgeţile noastre; aţi arătat înţelepciunea castorului, prudenţa ursului, puterea bizonului, repeziciunea elanului. Retrageţi-vă şi petreceţi luna de foc la pescuit şi jocuri".

Discursul se termină printr-un OAH!, strigăt religios, repetat de trei ori.

Animalele a căror blană e folosită de sălbatici sînt: bursucul, vulpea cenuşie, galbenă şi roşie, pecanul, gopherul, racoonul, iepurele cenuşiu şi alb, castorul, hermina, jderul, castorul de Canada, pisica-tigru sau viezurele, vidra, lupul cervier, dihorul, veveriţa neagră, cenuşie şi dungată, ursul şi mai multe specii de lup.

Pieile bune de tăbăcit sînt cele de elan, de oaie de munte, de căprioară, de căprior, de cerb şi de bizon.

Războiul

Toţi sălbaticii poartă arme, bărbaţi, femei şi copii; dar grupul de războinici este alcătuit în general dintr-o cincime din membrii tribului.

Vîrsta legală pentru serviciul militar este vîrsta de cincisprezece ani. Războiul este marea problemă a sălbaticilor şi baza politicii lor. Războiul la sălbatici e mai legitim decît războiul la popoarele civilizate, căci aproape întotdeauna nu e declarat decît dacă de el depinde însăşi existenţa poporului ce îl întreprinde: e vorba de a păstra ţinuturile de vînătoare sau terenurile potrivite pentru culturi. Dar, din pricină că indianul nu se dedă acestei arte ce-i aduce moartea decît ca să poată trăi, între triburi au loc lupte neîndurătoare: e în joc hrana familiei. Ura devine individuală şi cum armatele sînt puţin numeroase şi fiecare inamic cunoaşte numele şi faţa duşmanului său, se mai luptă cu înverşunare şi pentru că fiecare îşi urăşte potrivnicul; fii ai aceluiaşi deşert, ei poartă între ei lupte ce seamănă mult cu războaiele civile.

La sălbatici, la această primă şi generală cauză de război, se mai adaugă şi alte motive, născute din nevoia de a captura arme, din vreo superstiţie, din neînţelegeri domestice sau din vreun interes provenit

Scanned with OKEN Scanner

din comerțul cu europenii. Astfel, la hoardele din nordul Americii, omorîrea femelelor de castor a devenit un motiv legitim de război.

Războiul se declară într-un fel neobișnuit și îngrozitor. Cîțiva războinici, vopsiți cu negru din cap și pînă în picioare, se strecoară în adîncul întunericului pînă la neamul amenințat. Ajunși la porțile colibelor, aruncă în vatra acestor colibe o măciucă vopsită în roșu, pe coada căreia sînt înscrise, cu semne știute de sachemi, motivele ostilităților; primii romani aruncau pe teritoriul dușman o suliță lungă și subțire. Acești crainici ce anunță războiul pier de îndată în noapte ca niște fantome, scoțînd vestitul strigăt, *woop*, de război. Acesta se realizează punînd o mînă pe gură și plescăind din buze, în așa fel încît sunetul scos, tremurător, uneori mai înăbușit, alteori mai ascuțit, să se termine printr-un fel de răcnet teribil.

După declararea războiului, dacă dușmanul este prea slab ca să-i facă față, fuge; dacă se simte puternic, îl acceptă; imediat încep pregătirile și ceremoniile obișnuite.

În piața publică se aprinde un foc mare și pe rug se așază cazanul războiului: ca și oala ienicerului. Fiecare războinic aruncă în ea ceva ce îi aparține. Se înfig în pămînt doi stîlpi în care se atîrnă săgețile, măciucile și penele, totul vopsit în roșu. Stîlpii sînt așezați la nordul, răsăritul, sudul sau apusul pieții publice, în funcție de punctul geografic de unde vine bătălia.

După aceasta se prezintă războinicilor *leacul* războiului, vomitiv puternic, diluat în două ocale de apă, ce trebuie înghițit dintr-o răsuflare. Tinerii se împrăștie prin împrejurimi, dar fără să se îndepărteze prea mult. Șeful ce trebuie să-i comande, după ce și-a frecat gîtul și fața cu grăsime de urs și cu cărbune pisat, se retrage în coliba sudorilor unde-și petrece două zile întregi transpirînd, postind și studiindu-și visele. În timpul acestor două zile, este interzis femeilor să se apropie de războinici; dar ele pot să vorbească cu șeful expediției pe care-l vizitează, ca să obțină de la el o parte din prada luată de la dușman, căci sălbaticii nu se îndoiesc niciodată de succesul faptelor lor.

Femeile duc diferite daruri pe care le depun la picioarele șefului. Acesta își înseamnă rugămințile fiecăreia cu semințe sau cu scoici; o soră cere un prizonier ca să-i înlocuiască un frate mort în luptă; o matroană cere niște scalpuri ca să se consoleze de pierderea rudelor; o văduvă pretinde un prizonier ca să-l ia de soț, sau o văduvă străină drept sclavă; o mamă cere un copil orfan ca să-și înlocuiască copilul pe care l-a pierdut.

După ce s-au scurs cele două zile de reculegere, tinerii războinici se duc, la rîndul lor, la șeful războiului; îi declară intenția lor de a lua parte la expediție; căci, deși sfatul a hotărît începerea războiului, această hotărîre nu este obligatorie pentru nimeni, angajamentul fiind numai voluntar.

Scanned with OKEN Scanner

Toţi războinicii se mînjesc cu negru şi roşu, cum se pricep mai bine, ca să-i înspăimînte pe duşmani. Unii îşi fac dungi longitudinale sau transversale pe obraz; alţii îşi fac semne circulare sau triunghiulare, iar alţii desenează forme de şerpi. Pieptul şi braţele dezgolite ale unui războinic înfăţişează povestea isprăvilor sale de vitejie; nişte semne specifice exprimă numărul scalpurilor pe care le-a luat, luptele la care a participat, pericolele prin care a trecut. Aceste hieroglife, imprimate în piele prin puncte albastre, nu se pot şterge niciodată, sînt înţepături fine arse cu răşină de pin.

Războinicii, cu desăvîrşire goi sau îmbrăcaţi într-o tunică fără mîneci, îşi împodobesc cu pene singurul smoc de păr pe care îl păstrează în creştetul capului. De centura de piele este prins cuţitul de tăiat craniul; măciuca atîrnă la aceeaşi centură; în mîna dreaptă ţin arcul sau carabina; pe umărul stîng duc tolba cu săgeţi sau cornul umplut cu praf de puşcă şi cu gloanţe. Cimbrii, teutonii şi francii încercau în acelaşi fel să-i înspăimînte pe romani.

Războinicul şef iese din coliba sudorilor cu un colier de mărgele roşu la mînă şi le vorbeşte fraţilor săi de arme astfel: „Marele-Spirit îmi deschide gura. Sîngele rudelor noastre omorîte în ultima luptă n-a fost şters; trupurile lor n-au fost acoperite; trebuie să mergem să le apărăm de muşte. Sînt hotărît să merg pe poteca războiului; am văzut urşi în visele mele; divinităţile bune mi-au făgăduit să mă ajute, iar cele rele nu-mi vor fi potrivnice; voi merge deci să-i mănînc pe duşmani, să le beau sîngele, să fac prizonieri. Dacă pier, sau dacă unii din cei ce consimt să mă urmeze îşi pierd viaţa, sufletele noastre vor fi primite în ţara spiritelor; trupurile noastre nu vor rămîne culcate în praf sau în noroi, căci acest colier roşu va fi al aceluia ce va acoperi morţii".

Şeful aruncă colierul pe pămînt; războinicii cei mai vestiţi se grăbesc să-l ia de jos; cei ce n-au luptat încă niciodată sau cei ce nu se bucură decît de o reputaţie obişnuită nu îndrăznesc să-şi dispute colierul. Războinicul care îl ridică devine locotenentul general al şefului; dacă şeful piere în expediţie, el îl înlocuieşte la conducere.

Războinicul ce posedă colierul ţine un discurs. Se aduce într-un vas apă caldă. Tinerii îl spală pe şef de vopseaua neagră cu care e acoperit; apoi îi vopsesc obrajii, fruntea şi pieptul cu crete şi argile de diferite culori şi-l îmbracă în cea mai frumoasă haină a sa.

În timpul acestui ritual, şeful cîntă cu voce scăzută vestitul cîntec de moarte ce se intonează înainte de supliciul focului:

„Sînt viteaz, sînt neînfricat, nu mă tem de moarte nicidecum; rîd de torturi; cît de laşi sînt cei ce se tem de ele! femei, mai prejos decît femeile. Fie ca mînia să-i înăbuşe pe duşmani! îi voi devora şi le voi bea sîngele pînă la ultima picătură!"

Cînd şeful a terminat cîntecul morţii, locotenentul său general începe cîntecul de luptă:

Scanned with OKEN Scanner

„Voi lupta pentru țară; voi lua scalpuri; voi bea din craniile dușmanilor mei etc."

Fiecare războinic, în funcție de firea sa, adaugă la cîntec amănunte mai mult sau mai puțin atroce. Unii spun: „Voi tăia degetele dușmanilor mei cu dinții; le voi arde labele picioarelor și apoi pulpele." Alții spun: „Voi lăsa viermii să se așeze pe rănile lor; le voi jupui pielea craniului; le voi smulge inima și le-o voi îndesa în gură".

Aceste cîntece infernale nu erau urlate decît de hoardele din nord. Triburile din sud se mulțumeau să-și înăbușe prizonierii cu fum.

Războinicul, după ce și-a repetat cîntecul de luptă, își rostește din nou cîntecul de familie: acesta constă în elogiul adus strămoșilor. Tinerii ce merg la luptă pentru prima oară păstrează liniștea.

După ce s-au terminat aceste prime ceremonii, șeful se duce la sfatul sachemilor ce stau așezați în cerc cu o pipă roșie în gură și îi întreabă dacă vor în continuare să se ridice toporul. Deliberările încep din nou și aproape întotdeauna prima hotărîre este confirmată.

Șeful războinicilor se întoarce în piața publică, vestește tinerilor hotărîrea bătrînilor și tinerii răspund printr-un strigăt.

Este dezlegat cîinele sacru ce era prins de un țăruș; este sacrificat lui Areskui, zeu al războiului. La popoarele canadiene, i se taie cîinelui beregata și după ce îl fierb într-un cazan îl dau bărbaților adunați să-l mănînce. La acest ospăț misterios nu poate asista nici o femeie. La sfîrșitul ospățului, șeful declară că va porni la drum în cutare zi, la răsăritul sau la apusul soarelui.

Indolența ce le stă sălbaticilor în fire este înlocuită deodată de o hărnicie extraordinară. Veselia și înfocarea războinică a tinerilor se transmite mulțimii. Se fac un fel de ateliere pentru fabricarea săniilor și bărcilor.

Săniile, folosite la transportarea bagajelor, bolnavilor și răniților, sînt făcute din două scînduri foarte subțiri, de-un picior și jumătate lungime și de șapte degete lățime, ridicate în față. Sînt prevăzute cu margini de care se leagă niște curele pentru fixarea poverilor. Sălbaticii trag acest car fără roți cu ajutorul unei curele duble din piele, numită *metump*, pe care și-o trec peste piept și ale cărei capete sînt legate în partea din față săniei.

Bărcile sînt de două feluri, unele mai mari și altele mai mici. Se construiesc în felul următor:

Se unesc la capete niște bucăți de lemn curbe, în așa fel încît să formeze o elipsă cu diametrul mic de aproximativ opt picioare și jumătate și cu diametrul mare de douăzeci. Pe aceste scînduri de bază se prind niște margini subțiri din lemn de cedru roșu; marginile sînt întărite printr-o împletitură de răchită. Scheletul bărcii se acoperă cu scoarță de copac descojită din timpul iernii de pe ulmi și mesteceni, aruncînd pe trunchiul acestor arbori apă fiartă. Bucățile de scoarță se leagă cu

Scanned with OKEN Scanner

rădăcini de brad, foarte suple, şi care se usucă cu greutate. Împletitura este unsă pe dinăuntru şi pe dinafară cu o răşină al cărei secret de fabricaţie este păstrat cu grijă de sălbatici. Cînd luntrea e gata, cu pagaiele ei din lemn de arţar, se aseamănă destul de mult cu un păianjen de apă, insectă elegantă şi uşoară ce merge cu repeziciune pe suprafaţa lacurilor şi a fluviilor.

Un războinic trebuie să poarte cu el zece livre de porumb sau alte seminţe, rogojina, *manitú*-ul şi *sacul său cu leacuri.*

La neamurile de limbă huronă şi algonkină, ziua dinaintea plecării, ce se numeşte ziua despărţirii, este consacrată unei ceremonii emoţionante. Războinicii, ce pînă atunci îşi avuseseră tabăra în piaţa publică sau într-un fel de Cîmp al lui Marte, se împrăştie prin sate şi se duc să-şi ia rămas bun din colibă în colibă. Sînt primiţi cu dovezi de mare dragoste; unii sălbatici doresc să aibă de la ei un lucru care le-a aparţinut; li se ia haina ca să li se dea una mai bună; se face schimb de pipe; războinicii sînt obligaţi să mănînce sau să golească o cupă. Fiecare colibă are pentru ei o urare deosebită şi ei trebuie să răspundă printr-o urare asemănătoare cu cea a gazdelor.

Cînd războinicul îşi ia rămas bun de la cei din coliba lui, se opreşte în picioare pe pragul uşii. Dacă are mamă, mama înaintează prima: el îi sărută ochii, gura şi pieptul. Apoi vin surorile şi el le atinge fruntea. Soţia se prosternează în faţa lui; el o încredinţează geniilor bune. Dintre copii nu-i sînt înfăţişaţi decît băieţii; el îşi întinde deasupra capetelor lor toporul sau măciuca, fără să rostească vreun cuvînt. În sfîrşit, tatăl apare cel din urmă. Sachemul, după ce l-a bătut pe umăr, îi ţine un discurs ca să-l îndemne să-şi cinstească străbunii; îi spune: „Sînt în spatele tău aşa cum şi tu eşti în spatele fiului tău. Dacă cineva îţi va înjosi amintirea înfruntîndu-mă, nu o va mai putea face decît trecînd peste trupul meu".

Ziua ce urmează după ziua despărţirii este ziua plecării. La ivirea zorilor, războinicul şef iese din coliba lui şi scoate strigătul de moarte. Dacă cel mai mic nor a întunecat cerul, dacă a survenit vreun vis funest sau dacă a fost văzută vreo pasăre, sau vreun animal rău prevestitor, ziua plecării este amînată. Tabăra sculată la strigătul de moarte, se ridică şi se înarmează.

Şefii triburilor ridică stindardele făcute din nişte bucăţi de scoarţă, rotunde, prinse de capătul unei suliţe lungi şi pe care se văd, desenate grosolan, zeităţi *manitú*, o broască ţestoasă, un urs, un castor etc... Şefii triburilor sînt un fel de generali de brigadă, sub comanda generalului şi a adjutantului său. Mai există şi căpitani nerecunoscuţi de grosul armatei: sînt partizani ce-i urmează pe aventurieri.

Se face recensămîntul sau numărătoarea armatei: fiecare războinic i dă şefului, trecînd prin faţa lui, o bucăţică de lemn însemnată fiecare

Scanned with OKEN Scanner

cu o altă pecete. Războinicii pot să se retragă din expediţie pînă în momentul înmînării simbolului lor; dar, după acest angajament, oricine dă înapoi este declarat ticălos.

Curînd soseşte preotul suprem, urmat de sfatul jonglerilor sau al vracilor. Ei aduc coşuri de stuf în formă de pîlnie şi saci de piele umpluţi cu rădăcini şi cu plante. Războinicii se aşază pe pămînt, cu picioarele încrucişate, formînd un cerc; preoţii stau în picioare în mijloc.

Marele jongler îi strigă pe războinici pe nume: războinicul strigat se ridică şi-i dă jonglerului *manitú*-ul său pe care acesta îl pune într-unul din coşurile de stuf, cîntînd aceste cuvinte în limba algonkină: *Ajuh-oyah-alluya*!

Zeităţile *manitú* sînt de o extraordinară varietate, căci ele reprezintă capriciile şi visele sălbaticilor: pot fi piei de şoarece umplute cu fîn sau bumbac, pietricele de culoare albă, păsări împăiate, dinţi de patrupede sau de peşti, bucăţi de stofă roşie, ramuri de arbori, obiecte mici de sticlă sau unele găteli europene, în sfîrşit, toate formele pe care geniile bune le-au luat ca să se arate posesorilor acestor idoli-*manitú*. Ferice de ei că se pot simţi ocrotiţi atît de uşor şi că se cred puşi la adăpostul loviturilor soartei de un fir de pai! Sub regimul feudal se lua act de un drept dobîndit prin dăruirea unui băţ, unui pai, unui cuţit, unui inel etc.

Idolii-*manitú*, împărţiţi în trei coşuri, sînt încredinţaţi în paza războinicului şef şi a şefilor de trib.

După strîngerea idolilor se trece la binecuvîntarea plantelor medicinale şi a instrumentelor de chirurgie. Marele jongler le scoate pe rînd din fundul unui sac de piele sau de păr de bivol; le pune pe jos, dansează în jurul lor împreună cu ceilalţi jongleri, se bate peste coapse, îşi schimonoseşte chipul, urlă şi rosteşte cuvinte necunoscute. La urmă, declară că a transmis plantelor medicinale o calitate supranaturală şi că el are puterea să readucă la viaţă pe războinicii morţi. Îşi muşcă buzele cu dinţii, aplică un praf pe rana din care şi-a supt cu îndemînare sîngele şi apare pe dată vindecat. Uneori, i se înfăţişează un cîine socotit mort: dar cînd este atins cu un anume instrument, cîinele se ridică pe labele sale şi toţi cei de faţă se extaziază la vederea acelei minuni. Şi totuşi, aceşti oameni ce se lasă înşelaţi de vrăji atît de grosolane sînt curajoşi. Sălbaticul nu vede în jongleriile preoţilor săi decît intervenţia Marelui-Spirit; el nu se ruşinează nicidecum să cheme în ajutorul său pe cel ce a făcut rana şi poate să o vindece.

În acest timp, femeile pregătesc ospăţul de plecare; această ultimă masă este alcătuită, ca şi prima, din carne de cîine. Înainte de a se atinge de mîncărurile sacre, şeful se adresează adunării cu aceste cuvinte:

„Fraţii mei,

Nu sînt încă un bărbat, o ştiu bine, şi totuşi se ştie că l-am văzut uneori pe duşman. În ultimul război am fost omoriţi; oasele tovarăşilor noştri n-au fost apărate de muşte; trebuie să mergem să le acoperim. Cum oare am putut sta atît de mult timp pe rogojini? *Manitú*-ul curajului meu îmi porunceşte să răzbun omul. Tineri, curaj!"

Şeful intonează cîntecul *manitú*-ului luptelor[1]; tinerii repetă refrenul. După cînt, şeful se retrage în vîrful unei movile şi se culcă pe o piele de animal, ţinînd în mînă o lulea roşie cu partea aprinsă îndreptată înspre ţara duşmană. Sînt executate dansuri şi pantomime de război. Primul se numeşte *dansul descoperirii*.

Un indian înaintează singur şi cu paşi înceţi în mijlocul spectatorilor; el reprezintă plecarea războinicilor; îl vezi mergînd şi apoi, pe înserate, aşezîndu-şi tabăra. Inamicul este descoperit; războinicii se tîrăsc pe brînci ca să ajungă pînă la el. Sînt mimate atacul, învălmăşeala, luarea unui prizonier, moartea altuia, retragerea grăbită sau liniştită, întoarcerea îndurerată sau triumfătoare.

Războinicul ce execută această pantomimă sfîrşeşte printr-un cîntec în cinstea şi spre gloria familiei sale.

„Sînt douăzeci de zăpezi de cînd am făcut doisprezece prizonieri; au trecut zece zăpezi de cînd mi-am salvat şeful. Străbunii mei erau viteji şi vestiţi. Bunicul meu era înţelepciunea tribului şi iureşul bătăliei; tatăl meu era ca un pin în plină putere. Străbunica mea a fost mama a cinci războinici; bunica mea făcea singură cît un întreg sfat de sachemi; mama mea face o sagamită minunată. Eu sînt mai puternic şi mai înţelept decît toţi străbunii". Ca în cîntecul Spartei: *am fost odinioară tineri, viteji şi îndrăzneţi.*

După acest războinic, se ridică alţii ce îşi cîntă, şi ei, faptele lor de vitejie; cu cît se laudă mai mult, cu atît sînt mai felicitaţi; nimeni nu e atît de nobil şi atît de frumos ca ei; au toate calităţile şi toate virtuţile. Cel ce spunea despre sine că este deasupra întregii lumi îl aplaudă pe cel ce declară că îl întrece în merite. Spartanii aveau şi ei acest obicei: socoteau că omul ce îşi aduce laude în public se angajează să le şi merite.

Treptat, toţi războinicii îşi părăsesc locul şi iau parte la dans; în sunetul tamburinei, al fluierului şi al instrumentului şişikue se execută marşuri. Mişcarea sporeşte. Se mimează un asediu, atacul unui loc împrejmuit: unii sar ca şi cum ar trece peste o groapă, alţii par că se aruncă în apă să înoate; alţii întind mîna tovarăşilor lor ca să-i ajute să se ridice şi să treacă la asalt. Măciucile se lovesc cu zgomot de alte măciuci; sunetele de şişikue grăbesc marşul; războinicii îşi scot pumnalele; încep

[1] A se vedea *Natchezii.*

Scanned with OKEN Scanner

să se învîrtă în jurul lor înşişi, la început încet, apoi mai repede, şi, curînd, cu o asemenea repeziciune, încît dispar în cercul pe care îl descriu; bolta cerului este străpunsă de strigăte îngrozitoare. Pumnalul pe care aceşti oameni plini de ferocitate îl îndreaptă spre propriul lor gîtlej cu o îndemînare ce te face să te cutremuri, obrazul lor negru sau bălţat, îmbrăcămintea ciudată, urletele prelungi, tot acest tablou al unui război purtat de sălbatici îţi inspiră groază.

Sleiţi de puteri, gîfîind, acoperiţi de sudoare, actorii îşi termină dansul şi se trece la încercarea tinerilor. Sînt batjocoriţi, li se aduc învinuiri jignitoare, li se pune cenuşă arzîndă în păr, sînt loviţi cu bice, li se aruncă cu tăciuni în cap; acest tratament trebuie suportat cu cea mai mare nepăsare. Cel ce lasă să-i scape cel mai mic semn de nerăbdare e declarat nedemn să ridice securea.

Aceste ceremonii variate sînt încununate de cel de-al treilea şi ultim ospăţ al cîinelui sacru: ospăţul nu trebuie să ţină decît o jumătate de oră. Războinicii mănîncă în tăcere; şeful îi prezidează; curînd acesta părăseşte ospăţul. La acest semnal, mesenii aleargă la bagaje şi îşi iau armele. Rudele şi prietenii îi înconjură fără să rostească un singur cuvînt; mama îşi urmăreşte cu privirile fiul ce-şi încarcă bagajele pe sănii; curg lacrimi mute. Unele familii stau aşezate pe jos, altele în picioare; toate sînt cu ochii aţintiţi la pregătirile de plecare; pe toate frunţile se citeşte aceeaşi întrebare manifestată înainte prin diferite gesturi de tandreţe: „Dacă n-o să-l mai văd niciodată?“.

În sfîrşit, şeful războiului, înarmat din cap pînă în picioare, iese din coliba lui. Trupa se aşază în ordinea de luptă; marele jongler, ce duce idolii *manitú*, apare în frunte; în spatele lui vine războinicul şef; urmează apoi cel ce poartă steagul primului trib ce-şi ridică drapelul în aer; bărbaţii din tribul respectiv îşi urmează simbolul. După primul trib se înşiruie altele şi toţi trag săniile încărcate cu cazane, rogojini şi saci de porumb; războinicii duc pe umeri, cîte patru sau cîte opt, luntrile mici şi mari; *fetele vopsite*, sau curtizanele, cu copiii lor însoţesc armata. Şi ele sînt înhămate la sănii, dar în loc să aibă *metumpul* trecut peste piept, îl au aplicat pe frunte. Locotenentul general merge singur pe marginea coloanei.

Războinicul şef, după ce a făcut cîţiva paşi, îi opreşte pe războinici şi le spune: „Să ne alungăm tristeţea; cînd te duci să mori trebuie să fii mulţumit. Ascultaţi de ordinele mele. Cel ce se va distinge în luptă, va primi mult tutun. Dau rogojina mea să o ducă lui....., războinic viteaz. Dacă eu şi locotenentul meu sîntem băgaţi în cazan, vă va conduce în luptă..... . Să mergem! loviţi-vă peste coapse şi urlaţi de trei ori“.

Războinicul şef înmînează sacul său cu porumb şi rogojina războinicului pe care l-a numit, ceea ce-i dă acestuia dreptul să comande trupa dacă şeful şi locotenentul său pier.

Scanned with OKEN Scanner

Marşul continuă şi, pînă la fluviul sau lacul unde trebuie lansate luntrile, armata este însoţită de obicei de toţi locuitorii satelor. Atunci are loc din nou scena despărţirii: războinicii se dezbracă şi îşi împart veşmintele diferiţilor membri ai familiei. În acest ultim moment, este permis să-ţi exprimi durerea cu voce tare: fiecare războinic este înconjurat de rudele lui ce se întrec în mîngîieri, îl strîng în braţe, îl alintă cu cele mai dulci nume din cîte există. Înainte de a se despărţi, poate pentru totdeauna, îşi iartă unii altora toate nedreptăţile ce şi le-au făcut. Cei ce rămîn îi roagă pe idolii *manitú* să scurteze timpul absenţei, cei ce pleacă îndeamnă roua să coboare peste coliba părintească; în urările lor de fericire nu uită să pomenească de animalele domestice din căminul părintesc. Luntrile sînt lansate pe fluviu; oamenii se îmbarcă şi flota se îndepărtează. Femeile, rămase pe mal, fac de departe ultimele semne de dragoste soţilor, părinţilor şi fiilor lor.

Ca să ajungă în ţara duşmană, războinicii nu merg totdeauna pe drumul cel mai drept; uneori o iau pe drumul cel mai lung, dar cel mai sigur. Drumul este hotărît de jongler, după semnele bune sau rele întîlnite în cale: dacă a văzut un huhurez, se opresc. Flota intră într-un golf; războinicii coboară pe uscat şi ridică o palisadă; apoi aprind focurile şi pun cazanele cu mîncare să fiarbă. După terminarea mesei, tabăra e pusă sub paza spiritelor. Şeful îi sfătuieşte pe războinici să-şi ţină lîngă ei măciuca şi să nu sforăie prea tare. De palisadă se atîrnă idolii *manitú*, adică şoarecii împăiaţi, pietricelele albe, firele de pai, bucăţile de pînză roşie şi jonglerul începe rugăciunea:

„Zei *manitú*, staţi de veghe: deschideţi-vă ochii şi urechile. Dacă războinicii ar fi luaţi pe neaşteptate, aţi fi dezonoraţi. Cum se poate! ar zice sachemii, zeii neamului nostru să se lase bătuţi de zeii duşmanului! Vă daţi seama cît de ruşinos ar fi; nimeni nu v-ar mai da să mîncaţi; războinicii şi-ar alege în vis alte spirite mai puternice decît voi. Este interesul vostru să-i păziţi bine; dacă în timpul somnului am fi scalpaţi, n-ar fi din vina noastră, ci dintr-a voastră.“

După acest avertisment dat zeităţilor *manitú*, fiecare se retrage în cea mai desăvîrşită siguranţă, convins că nu trebuie să se teamă de nimic.

Unii europeni, ce au luptat împreună cu sălbaticii, uimiţi de această ciudată încredere, i-au întrebat pe tovarăşii cu care îşi împărţeau rogojina dacă n-au fost niciodată surprinşi de inamic în taberele lor: „Foarte des“, răspundeau aceştia. „În acest caz, spuneau străinii, n-ar fi mai bine să puneţi santinele?“ „Ar fi foarte bine“, răspundea sălbaticul întorcîndu-se pe partea cealaltă. Indianul îşi face o glorie din lipsa de prevedere şi din lenea sa, punîndu-se numai sub protecţia cerului.

Nu există nici un fel de oră fixă pentru odihnă sau mişcare: dacă jonglerul strigă, la miez de noapte, că a văzut un păianjen pe o frunză de salcie, războinicii trebuie să pornească la drum.

Scanned with OKEN Scanner

Cînd ajunge într-un ţinut bogat în vînat, trupa se împrăştie; bagajele şi cei ce le duc rămîn la discreţia primei hoarde duşmane; dar, cu două ore înainte de apusul soarelui, toţi vînătorii se întorc în tabără cu o precizie de care numai indienii sînt în stare.

Dacă nimeresc pe *drumul sîngelui*, sau pe *calea negoţului*, războinicii se împrăştie şi mai mult încă; această a doua cale este însemnată, în pădure, pe trunchiul arborilor crestaţi la aceeaşi înălţime. Este drumul pe care-l urmează diferitele neamuri de culoare roşie ca să facă negoţ unele cu altele sau cu albii. Dreptul public prevede ca acest drum să rămînă neutru; cei ce merg pe el nu sînt tulburaţi nicidecum.

Aceeşi neutralitate este respectată şi pe *drumul sîngelui;* această cale este însemnată prin focul ce se dă tufişurilor. Pe acest drum, destinat trecerii triburilor în expediţiile îndepărtate, nu se înalţă nici o colibă. Grupurile ce se întîlnesc aici, chiar dacă sînt duşmane, nu se atacă niciodată. Violarea drumului *negoţului* sau a drumului *sîngelui* este o pricină imediată de război împotriva neamului vinovat de sacrilegiu.

Dacă războinicii întîlnesc în drum o trupă prietenă ce doarme, ei rămîn în picioare, în afara palisadei, pînă cînd se trezesc războinicii din somn. După ce aceştia s-au sculat, şeful se apropie de trupa călătoare, îi prezintă cîteva scalpuri păstrate pentru asemenea împrejurări şi îi spune: „Sînteţi aici ca la voi acasă"; ceea ce înseamnă: „Puteţi trece, sînteţi fraţii noştri, onoarea voastră este la adăpost". Trupa prietenă răspunde: „Sîntem aici ca la noi acasă", şi îşi vede mai departe de drum. Oricine ar lua drept duşman un trib prieten şi l-ar trezi din somn, ar fi învinuit de ignoranţă şi de laşitate.

Dacă sînt nevoiţi să străbată teritoriul unei ţări neutre, războinicii trebuie să ceară dreptul de trecere. O solie se duce, purtînd pipa păcii, în satul cel mai însemnat al acestui neam. Oratorul declară că arborele păcii a fost sădit de strămoşi, că umbra lui se întinde peste cele două popoare, că securea este îngropată la piciorul arborelui, că trebuie întărit lanţul de prietenie şi fumată pipa sacră. Dacă şeful neamului neutru primeşte pipa şi fumează, trecerea este aprobată. Solia se întoarce la ai săi dansînd întruna.

În felul acesta, războinicii înaintează spre ţara unde se va da lupta, fără vreun plan şi fără precauţii, precum şi fără teamă. Primele veşti despre duşman le furnizează de obicei întîmplarea, un vînător se întoarce în grabă să spună că a întîlnit urme de om. Îndată se dă ordinul să înceteze orice fel de lucru, ca să nu se audă nici un zgomot. Şeful, cu războinicii cei mai încercaţi, pleacă să cerceteze urmele. Sălbaticii, ce deslușesc sunetele de la depărtări infinite, recunosc urmele lăsate de paşi pe ierburile aride şi pe stîncile dezgolite, acolo unde orice alt ochi n-ar vedea nimic. Nu numai că sînt în stare să descopere aceste urme, dar pot să spună şi ce trib indian le-a lăsat, precum şi data cînd ele au

Scanned with OKEN Scanner

fost făcute. Dacă distanţa dintre cele două picioare este mare, cei ce au trecut pe acolo sînt illinoisii; dacă urma călcîiului este adîncă şi amprenta degetului gros lată, sînt utchipuoi; dacă piciorul a călcat pe de lături, pe drum sînt pontonetami; dacă iarba este abia călcată şi dacă îndoitura ei se află în vîrful plantei şi nu aproape de pămînt, sînt urmele fugare ale huronilor; dacă paşii sînt întorşi în afară şi dacă vin la treizeci şi şase de degete unul după altul, sînt europenii ce şi-au însemnat drumul; indienii merg cu vîrful picioarelor îndreptat înăuntru, cu amîndouă picioarele pe aceeaşi linie. Vîrsta războinicilor se judecă după greutatea sau sprinteneala, scurtimea sau lungimea pasului.

Cînd muşchiul sau iarba nu mai sînt umede, urmele sînt din ajun; cînd insectele aleargă în iarbă sau în muşchiul călcat, urmele sînt de patru sau de cinci zile; sînt de opt, de zece sau de douăsprezece zile, atunci cînd vegetaţia solului a apărut din nou şi cînd au crescut ierburi noi; astfel, cîteva insecte, cîteva fire de iarbă şi cîteva zile sînt de ajuns ca să şteargă pasul omului şi gloria lui.

După ce au recunoscut bine urmele, războinicii pun urechea la pămînt şi apreciază, după zgomote pe care auzul european nu le poate percepe, la ce depărtare se află duşmanul.

Întors în tabără, şeful pune să se stingă focurile; interzice să se vorbească, interzice vînătoarea; luntrile sînt trase pe uscat şi ascunse în tufişuri. Războinicii iau în linişte o masă îmbelşugată după care se culcă.

Noaptea care urmează după prima descoperire a duşmanului se numeşte *noaptea viselor*. Toţi războinicii sînt obligaţi să viseze şi să povestească a doua zi ce au visat, ca să poată afla dacă vor învinge în luptă.

Tabăra oferă atunci un spectacol unic: sălbaticii se scoală şi merg prin întuneric, murmurîndu-şi cîntecul de moarte, la care adaugă cîteva cuvinte noi ca acestea: „Voi înghiţi patru şerpi albi şi voi smulge aripile unui vultur roşcat". Este visul pe care l-a avut războinicul şi pe care îl amestecă în cîntecul său. Tovarăşii lui trebuie să ghicească visul; dacă nu reuşesc, cel ce l-a visat nu mai ia parte la luptă. Aici cei patru şerpi albi pot să fie luaţi drept patru europeni, pe care cel ce a visat trebuie să-i omoare, iar vulturul roşcat drept un indian căruia îi va lua scalpul.

Un războinic, în noaptea viselor, a adăugat la cîntecul său de moarte povestea unui cîine ce avea urechi de foc; el n-a reuşit să capete explicaţia acestui vis şi a trebuit să plece la coliba sa. Asemenea obiceiuri, atît de copilăroase, la europeni ar putea favoriza laşitatea, dar la sălbaticii din nordul Americii nu au nicidecum acest neajuns; ei nu vedeau în aceasta decît un act al acelei voinţe libere şi ciudate, de care indianul nu se desparte niciodată, oricine ar fi omul căruia i se supune pentru o clipă, din raţiune sau din capriciu.

Scanned with OKEN Scanner

În noaptea viselor tinerii se tem ca jonglerul să nu fi visat urît, adică să nu-i fi fost frică; căci jonglerul, în urma unui singur vis, poate să întoarcă armata din drum chiar dacă aceasta a făcut două sute de leghe. Dacă vreunui războinic i se pare că a văzut spiritele străbunilor sau că le-a auzit vocea, el obligă, de asemenea, tabăra să se retragă. Faptele sălbaticilor sînt stăpînite de o independență absolută și de o religie obscură.

Dacă nici un vis n-a stînjenit expediția, războinicii pornesc din nou la drum. Femeile vopsite sînt lăsate în urmă cu luntrile; sînt trimiși înainte vreo douăzeci de războinici aleși dintre cei ce au făcut jurămîntul prietenilor[1]. Printre războinici domnește cea mai mare ordine și cea mai adîncă liniște; merg în șir, în așa fel încît cel ce urmează pune piciorul în urma lăsată de piciorul celui de dinainte: în felul acesta se evită înmulțirea urmelor. Prevăzător, războinicul ce încheie marșul răspîndește în urma lui frunze uscate și praf. Șeful merge în fruntea coloanei. Călăuzit de urmele dușmanului, el străbate tufișurile, ca un ogar priceput. Din cînd în cînd, războinicii se opresc și ascultă cu atenție. Dacă la europeni vînătoarea este imaginea războiului, la sălbatici războiul este imaginea vînătoarei: urmărind oamenii, indianul învață să descopere urșii. În stadiul natural, cel mai mare general este și cel mai puternic și mai viteaz vînător; în stadiul social, marii căpitani sînt cei cu calități intelectuale, capabili de tactici savante și cei ce știu să-și folosească cel mai bine judecata.

Iscoadele trimise în recunoaștere aduc uneori legături de trestie tăiată de curînd; sînt sfidări sau provocări ale dușmanului. Trestiile sînt numărate: numărul lor îl arată pe cel al dușmanilor. Dacă triburile ce purtau odinioară aceste mănunchiuri de trestie erau cunoscute, ca tribul huronilor, pentru cinstea lor militară, legăturile de trestie spuneau adevărul; dacă, dimpotrivă, erau renumite, ca tribul irochezilor, pentru geniul lor politic, trestiile măreau sau micșorau forța numerică a luptătorilor.

Dacă războinicii întîlnesc în calea lor locul unde a fost așezată în ajun tabăra dușmană, îl cercetează cu grijă; după construcția colibelor, șefii recunosc diferitele triburi din același neam și pe diferiții lor aliați. Colibele ce n-au la intrare decît un singur stîlp sînt ale illinoisilor. Adăugarea unei singure prăjini, înclinarea ei mai mare sau mai mică devin un indiciu. Colibele rotunde sînt ale celor din tribul utuoi. O colibă cu acoperișul plat și ridicat vestește prezența *pieilor albe*. Uneori se întîmplă ca dușmanii, înainte de a fi întîlniți de neamul ce-i caută, să fi învins vreun trib prieten cu acel neam; ca să-i sperie pe cei care îi urmăresc, ei lasă în urmă un trofeu al victoriei lor. Într-o zi, s-a găsit un mesteacăn mare jupuit de coajă. Pe lemnul dezgolit și

[1] Vezi *Natchezii*.

alb, era desenat un oval din care se detaşau, pictate în roşu şi negru, următoarele figuri: un urs, o frunză de mesteacăn roasă de un fluture, zece cercuri cu patru rogojini, o pasăre în zbor, o lună pe nişte legături de porumb, o luntre şi trei colibe, un picior de om şi douăzeci de colibe, o bufniţă şi un soare ce apune, o bufniţă, trei cercuri şi un om culcat, o măciucă şi treizeci de capete orînduite în linie dreaptă, doi oameni ce stau în picioare pe un mic cerc, trei capete într-un arc cu trei undiţe.

Ovalul cu hieroglifele indica un şef illinoid numit Atabu; putea fi recunoscut după semnele particulare care erau cele ale feţei; ursul era, manitù-ul acestui şef; frunza de mesteacăn roasă de un fluture reprezenta simbolul naţional al illinoisilor; cele zece cercuri reprezentau pe cei o mie de războinici, fiecare cerc însemnînd o sută; cele patru rogojini proclamau cele patru drepturi dobîndite; pasărea în zbor simboliza plecarea illinoisilor; luna pe nişte legături de porumb arăta că această plecare a avut loc în luna grîului verde; luntrea şi cele trei colibe spuneau că cei o mie de războinici călătoriseră trei zile pe apă; piciorul de om şi cele douăzeci de colibe semnificau douăzeci de zile de mers pe uscat; bufniţa era simbolul celor din neamul chikasawilor; apusul de soare arăta că illinoisii se aşezaseră la apus de tabăra chikasawilor; bufniţa, cele trei cercuri şi omul culcat spuneau că trei sute de chikasawilor fuseseră surprinşi în timpul nopţii; măciuca şi cele treizeci de capete aşezate în linie dreaptă arătau că illinoisii omoriseră treizeci de chikasawilor. Cei doi bărbaţi stînd în picioare pe un mic cerc vesteau că războinicii duceau cu ei două zeci de prizonieri; cele trei capete în arc numărau trei morţi în tabăra illinoidă, iar cele trei undiţe indicau trei răniţi.

Un războinic şef trebuie să ştie să explice aceste embleme, repede şi cu precizie şi, folosindu-şi cunoştinţele sale despre puterea şi alianţele duşmanului, trebuie să poată să aprecieze exactitatea istorică a acestor trofee. În ciuda victoriilor reale sau pretinse ale inamicului, şeful ia hotărîrea să înainteze şi se pregăteşte de luptă.

Sînt trimise în recunoaştere noi iscoade. Acestea înaintează mergînd aplecate de-a lungul tufişurilor şi uneori tîrîndu-se pe brînci. Se urcă în cei mai înalţi copaci; cînd au descoperit colibele duşmane, se grăbesc să se întoarcă în tabără şi să raporteze şefului despre poziţia duşmanului. Dacă această poziţie este puternică, se studiază prin ce stratagemă ar putea fi silit să o părăsească.

Una dintre stratagemele cele mai obişnuite este aceea de a imita urletul animalelor sălbatice. Tinerii se împrăştie prin tufişuri, imitînd boncăluitul cerbilor, mugetul bivolilor şi scheunatul vulpilor. Sălbaticii sînt obişnuiţi cu această şiretenie; dar atît de mare este patima lor pentru vînătoare şi într-atît de desăvîrşit este imitată vocea animalelor, încît întotdeauna cad în această cursă. Ies din tabără şi sînt atacaţi pe neaşteptate de duşman. Dacă pot, se regrupează pe un teren

Scanned with OKEN Scanner

apărat de obstacole naturale, cum ar fi un drum într-o mlaștină sau o limbă de pămînt între două lacuri.

Împresurați aici, în loc să încerce să scape, îi vezi ocupîndu-se în liniște de diferite jocuri, ca și cum s-ar afla în satele lor. Două trupe indiene nu se hotărăsc niciodată să intre direct în luptă, decît în ultimă instanță. Le place mai mult să lupte folosind răbdarea și viclenia și cum nici una din trupe nu are provizii, sau cei ce blochează defileul sînt forțați să se retragă, sau cei ce sînt încercuiți aici sînt obligați să-și găsească un loc de trecere.

Învălmășeala este înfricoșătoare; are loc un mare duel ca în luptele antice: omul îl vede pe om. În privirea omenească însuflețită de furie există ceva molipsitor și teribil ce se transmite. Cîmpul de luptă răsună de strigăte de moarte, de cîntece de război, de insulte reciproce; războinicii se insultă întocmai ca eroii lui Homer; toți se cunosc pe nume: „Nu îți mai amintești, își spun, de ziua cînd doreai ca picioarele tale să aibă repeziciunea vîntului ca să poți fugi din fața săgeții mele! Babă! te voi face oare să aduci sagamită nouă și cassină fierbinte în țeava trestiei?“ „Șef palavragiu, cu gura mare! răspund ceilalți, se vede bine că ești obișnuit să porți fustă; limba ta este întocmai ca frunza plopului tremurător, se mișcă fără încetare“.

Războinicii își reproșează în felul acesta cusururile naturale: își spun unii altora șchiopi, sașii, pitici; aceste jigniri aduse amorului propriu le măresc furia. Obiceiul îngrozitor de a-l scalpa pe dușman sporește ferocitatea luptei. Pun piciorul pe grumazul celui învins: cu mîna stîngă, apucă smocul de păr pe care indienii îl poartă în vîrful capului; cu mîna dreaptă, cu ajutorul unui cuțit îngust, desenează pe craniu un cerc, în jurul părului; adeseori, acest trofeu este luat cu atîta îndemînare încît craniul rămîne scalpat fără să fi fost străpuns de vîrful instrumentului. Cînd cele două tabere se întîlnesc în cîmp deschis și una este mai slabă decît cealaltă, cea mai slabă își sapă găuri în pămînt, coboară în ele și se bat de aici, precum în acele cazemate care, aflate la nivelul solului, sînt aproape cu desăvîrșire ferite de ghiulele. Asediatorii își aruncă săgețile ca pe niște bombe cu atîta precizie încît ele cad în capul celor asediați.

Celor ce au doborît cei mai mulți dușmani li se decernează onoruri militare: li se permite să poarte pene de kiliu. Pentru a se evita nedreptățile, săgețile fiecărui războinic poartă un semn distinct; cînd se scot din trupul victimei, se știe cine le-a aruncat.

Arma de foc nu poate să servească drept mărturie pentru izbînzile stăpînului ei. Cînd se ucide cu glonțul, cu măciuca sau cu securea, isprăvile de vitejie se socotesc după numărul scalpurilor. În timpul luptei se întîmplă arareori ca războinicii să asculte de comandantul lor care, el însuși, nu caută decît să se distingă prin faptele sale proprii.

Scanned with OKEN Scanner

Numai arareori învingătorii îi urmăresc pe învinşi; ei rămîn pe cîmpul de bătălie ca să-i despoaie pe morţi, să-i lege pe prizonieri, să sărbătorească triumful prin dansuri şi cîntece; sînt plînşi prietenii pierduţi; trupurile lor sînt expuse, cu mari tînguiri, pe crengile arborilor; trupurile duşmanilor rămîn întinse în praf.

Un războinic trimis din tabără duce poporului vestea despre victorie şi despre întoarcerea armatei[1]; bătrînii se adună la un loc; războinicul şef dă raportul despre expediţie în faţa adunării: după acest raport se hotărăşte continuarea războiului sau negocierea păcii.

Dacă se hotărăsc pentru pace, prizonierii sînt păstraţi spre a fi folosiţi la încheierea ei; dacă se încăpăţînează să continue războiul, prizonierii sînt torturaţi. Pentru amănunte, să-mi fie permis să-i trimit pe cititori la episodul din *Atala* şi din *Natchezii*. În aceste răzbunări, femeile se dovedesc de obicei foarte crude: îi sfîşie pe prizonieri cu unghiile, îi străpung cu unelte casnice şi pregătesc ospăţul din carnea lor. Aceste cărnuri se mănîncă fripte la grătar sau fierte şi canibalii ştiu care sînt părţile cele mai suculente ale victimei. Cei ce nu-şi devorează inamicii le beau cel puţin sîngele şi se mînjesc cu el pe piept şi pe faţă. Dar femeile se bucură şi de un privilegiu frumos: ele pot să-i salveze pe prizonieri, adoptîndu-i drept fraţi sau soţi, mai ales dacă şi-au pierdut fraţii sau soţii în luptă. Adopţiunea conferă drepturile naturii: nu exită nici un fel de exemplu de prizonier adoptat care să-şi fi trădat familia al cărui membru a devenit; în luptele împotriva vechiului lui neam, el dovedeşte tot atîta înfocare ca şi noii săi compatrioţi: de aici întîmplările cele mai patetice. Destul de des, un tată se trezeşte în cursul luptei în faţa fiului; dacă fiul îşi doboară tatăl, prima dată îl cruţă, dar îi spune: „Mi-ai dat viaţa, ţi-o dau şi eu; sîntem chit. Să nu mai apari în faţa mea, căci te voi scalpa".

Cu toate acestea, prizonierii adoptaţi nu se bucură de o siguranţă totală. Dacă se întîmplă ca tribul în care slujesc să aibă vreo pierdere, ei sînt masacraţi: femeia ce luase în grija ei un copil, îl taie în două cu o lovitură de topor.

Irochezii, vestiţi dealtfel pentru cruzimea faţă de prizonierii de război, aveau un obicei împrumutat parcă de la romani şi care arăta geniul unui mare popor: încorporau neamul învins poporului lor fără să-l facă sclav; nu îl obligau nici măcar să le adopte legile; nu îl sileau decît să le accepte obiceiurile. Nu toate triburile îşi ardeau prizonierii; unele se mulţumeau să îi aservească. Sachemii, adepţi rigizi ai vechilor obiceiuri, deplîngeau acest umanism ce, după părerea lor, reprezenta o degenerare a vechii virtuţi.

[1] Această întoarcere este descrisă într-a XI-a carte din *Natchezii*.

Scanned with OKEN Scanner

Religia

Cînd europenii au ajuns în America, au întîlnit la sălbatici credințe religioase astăzi aproape dispărute. Ca și peruvienii și mexicanii, aproape toate neamurile din Floride și Louisiana adorau soarele. Aveau temple, preoți sau jongleri și sacrificii; numai că amestecau, în acest cult al sudului, cultul și tradițiile vreunei divinități din nord.

Sacrificiile publice aveau loc la malul fluviilor; se făceau la schimbarea anotimpului sau cu prilejul păcii sau războiului. Sacrificiile particulare se săvîrșeau în colibe. Cenușa profană se arunca în bătaia vîntului și se aprindea un nou foc. Jertfele aduse geniilor bune și rele constau din piei de animale, unelte de gospodărie, arme, coliere, totul de mică valoare.

Dar o superstiție comună tuturor indienilor și, ca să spun așa, singura pe care au păstrat-o, era cea a idolilor *manitú*. Fiecare sălbatic are *manitú*-ul său, așa cum fiecare negru își are fetișul lui: o pasăre, un pește, un patruped, o reptilă, o piatră, o bucată de lemn, un petic de pînză, un obiect colorat, o podoabă americană sau europeană. Vînătorul are grijă să nu omoare și nici să nu rănească animalul pe care și l-a ales drept *manitú*. Cînd i se întîmplă această nenorocire, caută prin toate mijloacele cu putință să-i îmblînzească pe manii zeului mort. Dar sălbaticul nu-i cu totul liniștit decît după ce *a visat* un alt *manitú*.

Visele joacă un mare rol în religia sălbaticului; interpretarea lor este o știință și iluziile sînt luate drept realități. La popoarele civilizate, se întîmplă adeseori invers: realitățile sînt iluzii.

La neamurile indigene din Lumea Nouă dogma nemuririi sufletului nu este exprimată clar, dar toate au despre aceasta o idee nedeslușită, așa cum o dovedesc obiceiurile, legendele, ceremoniile funebre, grija lor față de morți. Departe de a nega nemurirea sufletului, sălbaticii o amplifică: se pare că o acordă sufletelor animalelor, de la insectă, reptilă, pește și pasăre și pînă la cel mai mare patruped. Într-adevăr, cei ce aparțin neamurilor ce văd și aud peste tot *spirite*, este firesc să presupună că poartă în ei înșiși unul și că ființele însuflețite, tovarășe ale singurătății lor, au și ele spiritele lor divine.

La neamurile din Canada exista un sistem complet de legende religioase și în aceste legende se puteau observa, nu fără uimire, urme ale ficțiunilor grecești și adevăruri biblice.

Într-o zi, Marele-Iepure și-a adunat pe ape curtea sa, alcătuită din elan, căprioară, urs și alte patrupede. A scos un grăunte de nisip din fundul marelui lac și a făcut din el pămîntul. Din trupurile moarte ale diferitelor animale i-a creat apoi pe oameni.

O altă tradiție face din Areskui sau din Agresgue, zeu al războiului, ființa supremă sau Marele-Spirit.

Scanned with OKEN Scanner

Marelui-Iepure i s-au pus piedici în înfăptuirea planurilor sale: zeul apelor, Michabu, supranumit Marea-Pisică-Tigru, s-a opus celor întreprinse de Marele-Iepure; acesta, avînd de luptat împotriva lui Michabu, nu a putut crea decît şase oameni: unul dintre aceşti oameni s-a urcat la cer; el a avut legături cu frumoasa Athaensic, divinitate a răzbunărilor. Marele-Iepure, dîndu-şi seama că e însărcinată, a aruncat-o pe pămînt cu o lovitură de picior; ea căzu pe spatele unei broaşte ţestoase.

Cîţiva jongleri pretind că Athaensic a avut doi fii şi că unul dintre ei l-a omorît pe celălalt; dar, în general, se crede că ea n-a adus pe lume decît o fată, care a devenit mama lui Tahuet-Saron şi a lui Juskeka. Juskeka a omorît pe Tahuet-Saron.

Uneori Athaensic este luată drept luna, iar Juskeka drept soarele. Areskui, zeu al războiului, devine de asemenea soarele. La natchezi, Athaensic, zeiţa răzbunării, era femeia şef a zeităţilor rele, după cum Juskeka era femeia şef a celor bune.

La cea de-a treia generaţie, rasa lui Juskeka s-a stins aproape complet: Marele-Spirit a trimis un potop. Messu, numit şi Saketkhak, văzînd potopul, a trimis un corb să se informeze de starea lucrurilor, dar corbul nu şi-a îndeplinit bine treaba; atunci Messu a trimis un şobolan ce i-a adus puţin mîl. Messu a făcut din nou pămîntul aşa cum fusese la început; a aruncat săgeţi în trunchiul arborilor ce mai erau în picioare şi săgeţile s-au transformat în ramuri. Ca semn de recunoştinţă, a luat apoi în căsătorie pe o femelă a şobolanului; din această căsătorie s-au născut toţi oamenii ce populează astăzi lumea.

Există şi variante ale acestor legende. După unele autorităţi, cel ce a pus capăt inundaţiei n-a fost Messu, ci broasca ţestoasă pe care Athaensic a căzut din cer; această broască ţestoasă, înotînd, a îndepărtat apele cu labele ei şi a făcut să apară pămîntul. Astfel, mama noii rase omeneşti este răzbunarea.

După Marele-Iepure, cel mai puternic dintre idolii *manitù* este Marele-Castor; el este cel ce a făcut lacul Nipissingue; cataractele de pe rîul Ontois, ce ies din Nipissingue, sînt resturile drumurilor pe care Marele-Castor le construise ca să facă acest lac, dar a murit cînd treburile erau în toi. Este înmormîntat pe vîrful unui munte, căruia i-a dat forma. Nici un neam nu trece pe lîngă mormîntul lui fără să fumeze în cinstea sa. Michabu, zeu al apelor, s-a născut la Mişilinakinac, în locul unde se uneşte lacul Huron cu lacul Michigan. De aici a plecat la Detroit, a aruncat un dig la cascada Sfînta-Maria şi, oprind apele lacului Alimipigon, a făcut Lacul Superior ca să prindă castori. Michabu a învăţat de la păianjen să ţească plase şi i-a învăţat apoi pe oameni acest meşteşug.

Există locuri unde geniile se simt deosebit de bine. La două zile de mers sub cascada Antoine, se vede marea Wakon-Teebe (peştera

Scanned with OKEN Scanner

Marelui Spirit); ea închide un lac subteran de o adîncime necunoscută; cînd arunci o piatră în lac, Marele-Iepure lasă să i se audă vocea de temut. Pe piatra bolții spiritele au gravat diferite caractere.

La apus de Lacul Superior se află niște munți formați din pietre care, în timpul iernii, strălucesc ca gheața cataractelor. În spatele munților se întinde un lac cu mult mai mare decît Lacul Superior. Michabu iubește în mod deosebit acest lac și acești munți[1]. Dar, pe Lacul Superior, Marele-Spirit și-a fixat reședința; este văzut aici plimbîndu-se sub razele lunii; îi place, de asemenea, să culeagă fructul unui coacăz ce acoperă malul sudic al lacului. Adeseori, așezat pe vîrful unei stînci, dezlănțuie furtunile. Locuiește pe lac într-o insulă ce-i poartă numele, aici vin sufletele războinicilor căzuți pe cîmpul de bătălie ca să se bucure de plăcerile vînătorii.

Odinioară, din mijlocul Lacului Sacru se ridica un munte de aramă pe care Marele Spirit, de mult, l-a luat și l-a dus departe; dar a presărat pe mal niște pietre din același metal ce au o proprietate ciudată: îi fac invizibili pe cei ce le poartă. Marele-Spirit nu vrea ca aceste pietre să fie atinse. Într-o zi, niște algonkini au fost destul de temerari ca să ia una; dar de-abia intraseră în bărci că un *manitú*, mai înalt de șaizeci de coți, ieșind din adîncul unei păduri, a pornit pe urmele lor; valurile de-abia îi ajungeau pînă la brîu; algonkinii au fost nevoiți să arunce în valuri comoara pe care o răpiseră.

Pe malurile lacului Huron, Marele-Spirit a făcut pe un iepure alb să cînte ca o pasăre și a dat glas de pisică păsării albastre.

Athaensic a plantat în insulele lacului Erie *iarba puricelui;* dacă un războinic privește această iarbă, se îmbolnăvește de friguri; dacă o atinge, un foc subtil îi trece pe piele; Athaensic a mai plantat pe malul lacului Erie cedrul alb, ca să distrugă rasa oamenilor: respirația arborelui omoară copilul la sînul tinerei mame întocmai cum ploaia face să se usuce ciorchinele pe vița de vie.

Marele-Iepure este cel ce l-a dăruit cu înțelepciune pe huhurezul din preajma lacului Erie. Vara, această pasăre vînează șoareci; îi mutilează și-i duce vii în cuibul său, unde are grijă să-i îngrașe pentru iarnă. S-ar asemăna oarecum cu atitudinea celor ce stăpînesc popoarele.

La cataracta Niagara sălășluiește geniul de temut al irochezilor.

Lîngă lacul Ontario, porumbeii masculi se reped dimineața în rîul Gennesse; seara sînt urmați de același număr de femele; se duc să o caute pe frumoasa Endae, ce a fost scoasă din ținutul sufletelor de cîntecul soțului ei.

[1] Această veche tradiție despre un lanț de munți și un lac imens aflat la N—V lacului Superior se referă la Munții Stîncoși și Oceanul Pacific.

Scanned with OKEN Scanner

Mica pasăre a lacului Ontario este dușmana șarpelui negru. Iată ce a dat naștere acestei dușmănii.

Hondiun era un vestit șef al irochezilor, constructor de colibe. El a văzut-o pe tînăra Almilao și a fost uimit. A dansat de trei ori de mînie, căci Almilao era o fată din neamul huronilor, dușmani ai irochezilor. Hondiun s-a întors în coliba lui zicînd: „Tot una-i", dar sufletul războinicului nu grăia astfel.

A rămas culcat pe rogojină timp de două răsărituri de soare, dar n-a putut să doarmă. În a treia zi a închis ochii și a văzut în vis un urs. S-a pregătit de moarte.

Se ridică, își ia armele, străbate pădurile și sosește la coliba tinerei Almilao, în țara dușmanilor. Era noapte.

Almilao aude pași în coliba ei și spune: „Akuessan, așază-te pe rogojina mea". Hondiun se așază pe rogojină, fără să vorbească. Athaensic și furia lui îi stăpîneau sufletul. Almilao îl cuprinde în brațe pe războinicul irochez fără să-l cunoască și îi caută buzele. Hondiun o iubi atît de mult cum ar fi iubit luna. Sosește Akuessan din tribul abenakilor, aliat al huronilor, se apropie prin întuneric: amanții dormeau. Se strecoară lîngă Almilao, fără să-l vadă pe Hondiun ce era înfășurat în pieile de pe pat. Akuessan vrăjește somnul iubitei.

Hondiun se trezește, întinde mîna și atinge părul războinicului. Strigătul de luptă zguduie coliba. Sachemii huronilor vin în fugă. Akuessan, din tribul abenakilor, nu mai era.

Hondiun, șeful irochez, este legat de stîlpul prizonierilor și își cîntă cîntecul de moarte; o cheamă pe Almilao în mijlocul focului și o îndeamnă pe fata huronă să îi devoreze inima. Aceasta plîngea și surîdea; viața și moartea erau pe buzele ei.

Marele-Iepure a făcut ca sufletul lui Hondiun să intre în șarpele negru, iar acela al tinerei Almilao în mica pasăre din preajma lacului Ontario. Mica pasăre atacă șarpele negru și-l omoară cu o singură lovitură de plisc. Akuessan a fost preschimbat în om al mării.

Marele-Iepure a făcut o peșteră de marmură neagră și verde în țara abenakilor; a sădit un arbore în lacul sărat (marea), la intrarea în peșteră. În ciuda tuturor strădaniilor, pieile albe n-au putut niciodată să smulgă acest arbore. Cînd furtuna bate pe lacul fără mal, Marele-Iepure coboară de pe stînca albastră și vine sub arbore să-i plîngă pe Hondiun, Almilao și Akuessan.

Și astfel, legendele sălbaticilor îl poartă pe călător de pe fundul lacurilor din Canada pînă la malurile Atlanticului. Ai fi zis că Moise, Lucrețiu și Ovidiu le-au lăsat moștenire acestor neamuri, primul tradiția, cel de-al doilea fizica lui cea proastă, iar cel de-al treilea, metamorfozele. Afli în toate aceste legende destulă religie, minciună și poezie ca să te instruiești, să te tulburi și să te consolezi.

Scanned with OKEN Scanner

Natchezii

Despotismul în starea naturală

Aproape întotdeauna starea naturală a fost confundată cu starea de sălbăticie. Această greşeală a făcut ca lumea să-şi închipuie că sălbaticii nu aveau nici un fel de ocîrmuire şi că fiecare familie era condusă doar de şeful sau de tatăl ei; că o vînătoare sau un război adunau ocazional familiile în vederea unui interes comun; dar că acest interes odată satisfăcut, familiile reveneau la izolarea şi la libertatea lor.

Sînt tot atîtea grave erori. La sălbatici se întîlnesc toate formele de guvernămînt cunoscute de popoarele civilizate, de la despotism şi pînă la republică, trecînd prin monarhia limitată sau absolută, electivă sau ereditară.

Indienii din America septentrională cunosc monarhiile şi republicile reprezentative; federalismul era una dintre formele politice cele mai obişnuite la ei: întinderea deşertului a făcut pentru ştiinţa guvernărilor ceea ce excesul de populaţie a făcut pentru a noastră.

Greşeala în care s-a căzut în legătură cu existenţa politică a ocîrmuirii sălbaticilor este cu atît mai ciudată, cu cît din istoria grecilor şi a romanilor ar fi trebuit să se ştie anumite lucruri; la naşterea imperiului, ei aveau instituţii foarte complicate.

Legile politice apar la oameni înaintea legilor civile, ce s-ar părea totuşi că ar trebui să preceadă pe primele. Dar e adevărat că *puterea* s-a reglementat înaintea *dreptului*, pentru că oamenii au nevoie să se apere împotriva arbitrariului înainte de a stabili raporturile dintre ei.

Legile politice se nasc spontan, odată cu omul şi se stabilesc fără antecedente; le întîlneşti şi la triburile cele mai barbare.

Legile civile, dimpotrivă, iau naştere din obiceiuri; un obicei religios de la căsătoria unei fete şi a unui băiat, de la naşterea unui copil, de la moartea unui şef de familie, se transformă, cu timpul, în lege. Proprietatea particulară, necunoscută de popoarele de vînători, este încă o sursă de legi civile ce lipsesc în starea naturală. De aceea, la indienii din America septentrională nu exista nici un fel de cod de delicte şi pedepse. Crimele împotriva lucrurilor şi oamenilor erau pedepsite de familie şi nu de lege. Dreptatea era răzbunarea: dreptul natural urmărea să facă la omul sălbatic ceea ce dreptul public realizează la omul civilizat.

Vom prezenta mai întîi trăsăturile comune tuturor formelor de guvernămînt ale sălbaticilor şi apoi vom intra în amănuntele fiecărei forme de guvernămînt.

Scanned with OKEN Scanner

Popoarele indiene sînt împărţite în triburi; fiecare trib are un şef ereditar, diferit de şeful militar, ce primeşte dreptul de a fi ales întocmai ca la vechii germani.

Triburile poartă un nume particular: tribul Vulturului, al Ursului, al Castorului etc. Emblemele după care se deosebesc triburile devin stindarde de luptă şi peceţi ce se pun pe tratate.

Şefii triburilor şi ai grupărilor din trib îşi primesc numele după vreo calitate sau defect al firii sau al fizicului lor sau după vreo întîmplare din viaţă. Astfel, unul se numeşte *bizonul alb*, altul — *picior rupt*, *gură teşită*, *zi întunecată*, *străpungătorul*, *voce frumoasă*, *omorîtorul de castori*, *inimă de foc*.

La fel era şi în Grecia; la Roma, Cocles şi-a tras numele de la ochii lui apropiaţi sau de la faptul că pierduse un ochi, iar Cicero, de la un neg sau de la meseria străbunului său. Istoria modernă îşi numeşte regii şi războinicii, *Chelul*, *Bîlbîitul*, *Cel Roşu*, *Cel Şchiop*, *Ciocanul*, *Capet*, sau *Cap-Mare* etc.

La neamurile indiene, sfaturile sînt alcătuite din şefii de trib, din şefii militari, din matroane, oratori, profeţi, jongleri sau vraci; dar aceste sfaturi sînt diferite, în funcţie de legile popoarelor.

Spectacolul unui sfat al sălbaticilor este foarte pitoresc. Cînd ceremonia pipei a luat sfîrşit, un orator începe să vorbească. Membrii sfatului stau aşezaţi sau culcaţi pe pămînt în diferite atitudini: unii, complet goi, nu au ca să se înfăşoare decît o piele de bivol; alţii, tatuaţi din cap pînă în picioare, seamănă cu nişte statui egiptene; alţii amestecă podoabele sălbatice — pene, ciocuri de pasăre, gheare de urs, coarne de bivol, oase de castor, dinţi de peşte — cu podoabe europene. Feţele le sînt vopsite cu diferite culori sau pictate în alb sau în negru. Oratorul este ascultat cu atenţie; fiecare pauză pe care o face este întîmpinată cu ovaţii: *oah — oah!*.

Nişte neamuri atît de simple n-ar trebui să aibă nimic de dezbătut în materie de politică; şi totuşi, e adevărat că nici un popor civilizat nu tratează mai multe treburi în acelaşi timp. Fie că trebuie să trimită la un trib o solie ca să-l felicite pentru izbînzile sale, fie să încheie un pact de alianţă sau să-l reînnoiască, fie că trebuie să ceară o explicaţie în legătură cu violarea vreunui teritoriu, să trimită vreo delegaţie la înmormîntarea vreunui şef, să voteze într-un sfat, să aleagă un şef, să îndepărteze vreun concurent, să se ofere sau să primească ca să medieze între două neamuri pentru ca acestea să depună armele, să menţină un echilibru, pentru ca o anumită seminţie să nu devină prea puternică şi să ameninţe libertatea celorlalte. Toate aceste treburi sînt discutate în ordine; argumentele pro şi contra sînt deduse cu claritate. Au existat sachemi ce cunoşteau în profunzime toate aceste lucruri şi care vorbeau cu o competenţă şi o judecată de care puţini oameni de stat din Europa ar fi în stare.

Scanned with OKEN Scanner

Deliberările sfatului sînt însemnate pe coliere de diferite culori, arhive de stat ce cuprind tratatele de război, de pace şi de alianţă, cu toate condiţiile şi clauzele acestor tratate. Alte coliere conţin discursurile rostite în diferitele sfaturi. Am menţionat în altă parte memoria artificială de care se serveau irochezii ca să reţină un discurs lung. Munca se împărţea între războinici care, cu ajutorul cîtorva oscioare, învăţau pe dinafară sau, mai curînd, îşi înscriau în memorie acea parte din discurs pe care erau însărcinaţi să o reproducă[1].

Hotărîrile sachemilor sînt uneori gravate pe arbori cu semne enigmatice. Timpul, ce roade vechile noastre cronici, le distruge şi pe cele ale sălbaticilor, dar într-altfel; el aşterne o nouă scoarţă pe papirusul ce păstrează istoria indianului; după un mic număr de ani, indianul şi istoria lui au dispărut la umbra aceluiaşi arbore.

Să trecem acum la istoria instituţiilor particulare ale ocîrmuirilor indiene începînd cu despotismul.

Trebuie mai întîi să remarcăm că pretutindeni unde s-a stabilit despotismul, domneşte un fel de civilizaţie *fizică*, aşa cum o găsim la majoritatea popoarelor Asiei şi aşa cum exista în Peru şi în Mexic. Omul ce nu mai poate să ia parte la treburile publice şi care-şi încredinţează viaţa unui stăpîn ca un animal sau ca un copil, are tot timpul să se ocupe de buna lui stare materială. Sclavagismul a făcut ca acestui om să i se supună şi alte braţe decît ale sale şi aceste maşini îi ară cîmpul, îi înfrumuseţează locuinţa, îi fac hainele şi îi pregătesc masa. Dar, ajunsă la un anumit grad de dezvoltare, această civilizaţie a despotismului nu mai înaintează; căci tiranul suprem, ce permite unele tiranii particulare, îşi păstrează întotdeauna dreptul de viaţă şi de moarte asupra supuşilor săi şi aceştia au grijă să se închidă într-o mediocritate ce nu trezeşte nici lăcomia şi nici invidia puterii.

Sub domnia despotismului, există deci un început de lux şi de administraţie, dar într-o măsură ce nu permite meşteşugurilor să se dezvolte şi nici geniului omului să ajungă la libertate prin raţiune.

Ferdinand de Soto a găsit astfel de popoare în Floride şi a murit pe malul fluviului Mississippi. Pe acest mare fluviu se întindea stăpînirea natchezilor. Aceştia erau originari din Mexic, pe care nu l-au părăsit decît după căderea de pe tron a lui Montezuma. Epoca emigrării natchezilor coincide cu cea a chikasawilor ce veneau din Peru, goniţi şi ei de pe pămîntul natal de invazia spaniolilor.

Natchezii erau guvernaţi de un şef numit *soarele;* acest şef pretindea că se trage din astrul zilei. Succesiunea la tron se făcea prin femei: cel ce urma la tron nu era chiar fiul soarelui, ci fiul sorei sale sau al celei mai apropiate rude. *Femeia-şef* — acesta îi era numele — avea, împreună cu *soarele*, o gardă de tineri numiţi *alluezi.*

[1] În *Natchezii* poate fi văzută descrierea unui sfat de sălbatici, ţinut pe stînca lacului: toate detaliile sînt riguros istorice.

Scanned with OKEN Scanner

Demnitarii ce urmau după *soare* erau cei doi războinici șefi, cei doi preoți, cei doi ofițeri însărcinați cu tratativele, inspectorul lucrărilor și hambarelor publice, puternicul bărbat numit *șeful făinii* și cei patru bărbați însărcinați cu protocolul.

Recolta, strînsă în comun și dată în paza *soarelui*, a fost la început cauza principală a instituirii tiraniei. Singurul depozitar al averii publice, monarhul, a profitat de ea ca să-și facă protejați: dădea unora în detrimentul altora; a inventat ierarhia slujbelor, ce face ca o mulțime de oameni să fie cointeresați la putere prin complicitate la opresiune. *Soarele* s-a înconjurat de sateliți gata să execute ordinele. După cîteva generații, în stat s-au format clase: cei ce descindeau din generali sau ofițeri *alluezi* au pretins că sînt nobili; au fost crezuți. Atunci au fost inventate o mulțime de legi; fiecare individ s-a văzut silit să dea *soarelui* o parte din ceea ce vînase sau pescuise. Dacă *soarele* poruncea să se facă o anume muncă, aceasta trebuia executată fără plată. Impunînd corvezile, *soarele* și-a luat dreptul de a judeca. „Descotorosiți-mă de acest cîine", spunea el, și gărzile sale i se supuneau.

Despotismul *soarelui* l-a zămislit pe cel al femeii-șef și apoi pe cel al nobililor. Cînd un popor devine sclav, se formează un lanț de tirani, de la cea mai de sus și pînă la ultima clasă. Arbitrariul puterii femeii-șef a luat caracterul sexului acestei suverane; el a acționat în direcția moravurilor. Femeia-șef s-a crezut stăpînă să-și ia atîți soți și amanți cîți își dorea; poruncea apoi ca aceste jucării ale capriciilor sale să fie sugrumate. După puțin timp, s-a admis ideea că tînărul *soare*, ajungînd la tron, poate să poruncească să fie sugrumat tatăl, cînd acesta nu era nobil.

Corupția mamei moștenitorului tronului a coborît și la alte femei. Nobilii puteau să abuzeze de fecioare și chiar de tinerele soții alese din tot poporul. *Soarele* a ajuns pînă acolo încît a poruncit o prostituare generală a femeilor, așa cum se practica la unele ceremonii de inițiere babiloniene.

Dintre toate aceste rele, nu mai lipsea decît unul, superstiția: natchezii au fost copleșiți de ea. Preoții s-au străduit să întărească tirania prin degradarea rațiunii poporului. Să te omori pe mormîntul unui nobil era o mare onoare, o faptă lăudată de cer; existau șefi ale căror funeralii pricinuiau masacrul a mai mult de o sută de victime. Se părea că acești opresori nu părăsesc puterea absolută din viață decît pentru a moșteni tirania morții; poporul era într-atît de obișnuit cu sclavia, încît se supunea pînă și unui cadavru! Mai mult încă, uneori onoarea de a întovărăși *soarele* în țara sufletelor era cerută cu zece ani înainte. Cerul făcea dreptate: aceiași tineri *alluezi*, prin care fusese întemeiată sclavia, culegeau roadele faptelor lor; obiceiul îi obliga să se străpungă cu pumnalul la funeraliile stăpînului; sinuciderea devenea demnă podoabă a pompei funebre a despotismului. Dar la ce-i folosea suveranu-

lui natchezilor să-şi ia cu el garda dincolo de viaţă? Oare putea să-l apere împotriva veşnicului răzbunător al celor oprimaţi?!

La moartea unei femei-şef, soţul ei, ce nu era nobil, a fost sufocat. Fiica mai mare a femeii-şef, care i-a urmat în funcţie, a poruncit să fie strangulaţi doisprezece copii; cele douăsprezece trupuri au fost aşezate în jurul trupurilor fostei femei-şef şi a soţului ei. Aceste patrusprezece cadavre erau depuse pe o targă pompos împodobită.

Patrusprezece *alluezi* au ridicat patul funebru. Convoiul a pornit la drum: taţii şi mamele copiilor sugrumaţi deschideau convoiul, mergînd încet doi cîte doi şi ducîndu-şi copiii morţi în braţe. Alte patrusprezece victime, ce se dăruiseră morţii, urmau patul funebru ţinînd în mîinile lor cordonul fatal pe care-l ţesuseră ele însele. Victimele erau înconjurate de cele mai apropiate rude. Familia femeii-şef încheia cortegiul.

Din zece în zece paşi, taţii şi mamele ce mergeau înaintea cortegiului lăsau să cadă trupurile copiilor lor; bărbaţii ce duceau targa păşeau pe aceste trupuri astfel că, atunci cînd ajungeau la templu, carnea fragedelor victime atîrna zdrenţuită.

Convoiul s-a oprit la locul de îngropăciune. Cele patrusprezece persoane sortite morţii au fost dezbrăcate; s-au aşezat pe pămînt; un *alluez* s-a aşezat pe genunchii fiecăreia dintre ele, pe cînd un altul le ţinea mîinile la spate; li s-a dat să înghită trei bucăţi de tutun şi să bea puţină apă; li s-a trecut laţul în jurul gîtului şi rudele femeii-şef au tras, cîntînd, de cele două capete ale laţului.

E greu de înţeles cum un popor, ce nu cunoştea proprietatea individuală şi ignora majoritatea nevoilor societăţii, putuse să cadă sub un asemenea jug. Pe de o parte, oameni goi şi libertatea naturii; de cealaltă parte, abuzul fără seamăn, un despotism ce depăşeşte cele mai groaznice fapte întîlnite la popoarele civilizate; inocenţa şi virtuţile primitive ale stării politice aflate la începuturile sale, corupţia şi crimele unei ocîrmuiri decrepite: ce îmbinare monstruoasă!

O revoluţie simplă, firească, aproape fără strădanie i-a eliberat în parte pe natchezi de lanţurile lor. Copleşiţi de jugul nobililor şi al *soarelui*, s-au mulţumit să se retragă în păduri; singurătatea le-a redat libertatea. *Soarele*, rămas în *satul cel mare*, nemaiavînd nimic de dat *alluezilor*, fiindcă nu se mai cultiva cîmpul comun, a fost părăsit de aceşti mercenari. *Soarele* a avut drept urmaş un prinţ înţelept. Acesta n-a reînfiinţat gărzile; a abolit obiceiurile tiranice, şi-a chemat înapoi supuşii şi i-a făcut să-i iubească ocîrmuirea. Un sfat al bătrînilor alcătuit de el a nimicit principiul tiraniei, organizînd proprietatea comună altfel. Neamurile sălbatice dominate de ideile primitive simt o repulsie de neînvins faţă de proprietatea particulară. [...] Aici îşi are originea, la unii indieni, proprietatea comună, cîmpul public pentru culturi, re-

Scanned with OKEN Scanner

coltele depuse în hambare, unde fiecare vine să-şi ia cele de trebuinţă; dar tot de aici vine şi puterea şefilor ce apără aceste comori şi care, pînă la urmă, le împart în folosul ambiţiilor lor.

Natchezii regeneraţi au găsit un mijloc de a se pune la adăpost de proprietatea particulară, fără să cadă în neajunsurile proprietăţii comune. Cîmpul public a fost împărţit în atîtea loturi cîte familii erau. Fiecare familie lua acasă recolta de pe unul din aceste loturi. Astfel, hambarul public a fost distrus, în timp ce cîmpul comun a rămas şi, deoarece fiecare familie nu culegea chiar recolta de pe lotul pe care-l lucrase şi semănase, ea nu putea să spună că avea vreun drept deosebit să se bucure de ceea ce primise. Ceea ce a dus la proprietatea comună n-a mai fost proprietatea comună asupra pămîntului, ci munca în comun.

Natchezii şi-au păstrat înfăţişarea şi formele vechilor lor instituţii; n-au încetat să aibă o monarhie absolută, *un soare*, o femeie-şef şi diferite ordine sau diferite clase de oameni; dar toate nu mai erau decît amintiri ale trecutului, amintiri folositoare neamurilor, în faţa cărora nu e niciodată bine să fie distrusă autoritatea străbunilor. În templu se întreţinea întotdeauna focul veşnic; nu se atingeau nici chiar de cenuşa vechilor şefi depusă în acest edificiu, pentru că e o crimă să violezi adăpostul morţilor şi pentru că, la urma urmelor, cenuşa tiranilor te învaţă la fel de multe cît şi cea a celorlalţi oameni."

Muscogulgii
Monarhia limitată în starea naturală

La răsărit de ţara natchezilor copleşiţi de despotism, muscogulgii reprezentau, în scara formelor de guvernămînt ale sălbaticilor, monarhia constituţională sau limitată.

Muscogulgii formează împreună cu seminolii, în vechea Floridă, confederaţia creekilor. Au un şef numit mico, rege sau magistrat. Mico, recunoscut drept primul bărbat al naţiunii, se bucură de toate semnele de respect. Atunci cînd prezidează sfatul, i se aduc omagii aproape abjecte; cînd este absent, locul lui rămîne gol. Mico convoacă sfatul ca să delibereze asupra păcii şi războiului; ambasadorii şi străinii i se adresează lui.

Regalitatea lui mico este electivă şi inamovibilă. Mico este numit de bătrîni; numirea este confirmată de corpul de războinici. Ca să aspiri la funcţia de mico, trebuie să-ţi fi vărsat sîngele în lupte sau să te fi distins prin înţelepciune, geniu şi elocinţă. Acest suveran, ce nu-şi datorează puterea decît meritelor sale, se ridică peste confederaţia creekilor întocmai ca *soarele*, ca să dea viaţă şi să fecundeze pămîntul.

Scanned with OKEN Scanner

Mico nu poartă nici un semn distinctiv. În afara sfatului, este un simplu sachem ce se amestecă în mulțime, vorbește, fumează, bea cupa la un loc cu toți războinicii; un străin nu l-ar putea recunoaște. Chiar și în sfat, unde primește atîtea onoruri, nu dispune decît de votul său; toată influența îi vine din înțelepciunea lui; părerea sa este în general urmată, pentru că este aproape întotdeauna cea mai bună.

Veneraţia muscogulgilor faţă de mico este foarte mare. Dacă un tînăr este ispitit să facă un lucru necinstit, tovarășul lui îi spune: „Ai grijă, te vede mico"; tînărul se oprește. Este influența despotismului invizibil al virtuții.

Mico se bucură totuși de o prerogativă primejdioasă. La muscogulgi recoltarea cerealelor se face în comun. Fiecare familie, după ce și-a primit partea sa, este obligată să ducă o parte într-un hambar public, de unde mico ia cît dorește. Așa cum am văzut, practicarea abuzivă a unui asemenea privilegiu a dus la natchezi la tirania *soarelui*.

După mico, cea mai mare autoritate în stat o are sfatul bătrînilor. Acest sfat hotărăște pacea și războiul și duce la îndeplinire ordinele date de mico: ciudată instituție politică. În monarhia popoarelor civilizate, regele reprezintă puterea executivă, iar sfatul sau adunarea națională puterea legislativă; aici se întîmplă contrariul: monarhul face legile și sfatul le execută. Acești sălbatici s-au gîndit poate că e mai puțin primejdios să investești sfatul bătrînilor cu puterea executivă decît să dai această putere pe mîinile unui singur om. Pe de altă parte, experiența dovedind că un singur om de vîrstă matură și cu judecată elaborează legile mai bine decît un sfat ce deliberează, muscogulgii au încredințat regelui puterea legislativă.

Dar sfatul muscogulgilor are un viciu capital: se află sub conducerea imediată a marelui jongler ce îl influențează, recurgînd la teama de farmece și la ghicitul viselor. La acest popor preoții formează un grup de temut, ce amenință să pună stăpînire pe diferite puteri.

Războinicul șef, independent de mico, exercită o putere absolută asupra tineretului înarmat. Cu toate acestea, dacă poporul se află într-o primejdie iminentă, mico devine, pentru un timp limitat, general în afară, după cum este magistrat în interior.

Aceasta este, sau mai curînd era, forma de guvernămînt a muscogulgilor, considerată în sine. Ca formă de guvernămînt federativ, are și alte caracteristici.

Muscogulgii, popor mîndru și ambițios, au venit din vest și au pus stăpînire pe Florida după ce i-au stîrpit pe yamași, primii ei locuitori[1].

[1] Aceste tradiții cu privire la migrațiile indiene sînt obscure și contradictorii. Cîțiva oameni instruiți privesc triburile din Florida drept o rămășiță din marea gintă a aligherilor, ce locuiau în văile din preajma fluviilor Mississippi și Ohio și

Scanned with OKEN Scanner

Curînd după aceea, seminolii, sosind din est, s-au aliat cu muscogulgii. Aceştia fiind mai puternici, i-au obligat pe primii să intre într-o confederaţie în virtutea căreia seminolii trimit deputaţi în satul mare al muscogulgilor şi sînt astfel, în parte, guvernaţi de mico-ul acestora.

Cele două popoare reunite au fost numite de europeni naţiunea creekilor şi împărţite de ei în creekii de sus, muscogulgii, şi creekii de jos, seminolii. Ambiţia muscogulgilor nefiind satisfăcută, s-au războit cu cherochezii şi chikasawii şi i-au silit să intre în alianţa comună; confederaţie la fel de vestită în sudul Americii septentrionale, ca şi cea a irochezilor, în nord. Nu e oare ciudat să-i vezi pe sălbatici încercînd să-i reunească pe indieni într-o republică federativă, în acelaşi spaţiu în care europenii aveau să stabilească o formă de guvernămînt de acest fel?

Muscogulgii, încheind tratate cu albii, au pus condiţia ca aceştia să nu vîndă alcool popoarelor aliate. În satele creekilor nu era admis decît un singur negustor european; acesta stătea aici sub paza publică. În relaţiile cu el, nu erau niciodată violate legile celei mai mari probităţi; se ducea şi venea în deplină siguranţă în ceea ce priveşte averea şi viaţa sa.

Muscogulgii sînt înclinaţi spre trîndăvie şi serbări; cultivă pămîntul; au turme de vite şi cai de rasă spaniolă; au şi sclavi. Sclavul lucrează pămîntul, cultivă fructe şi flori în grădină, ţine coliba curată şi pregăteşte masa. Locuieşte, este îmbrăcat şi hrănit la fel ca şi stăpînii săi. Dacă se căsătoreşte, copiii săi sînt liberi; prin naştere, îşi recapătă dreptul natural. Nefericirea tatălui şi a mamei nu se transmite urmaşilor; muscogulgii n-au vrut ca sclavia să fie ereditară: o frumoasă lecţie pe care sălbaticii au dat-o oamenilor civilizaţi!

Şi, totuşi, e sclavie; oricît de blîndă ar fi, înjoseşte virtuţile. Muscogulgul, îndrăzneţ, zgomotos, impetuos, îndurînd cu greu cea mai neînsemnată contrazicere, este slujit de yamasul timid, tăcut, răbdător, abject. Acest yamas, fostul stăpîn al Floridelor, este totuşi de rasă indiană: s-a luptat ca un erou să-şi salveze ţara de invazia muscogulgilor; dar soarta l-a trădat. Ce a făcut ca între yamasul de altădată şi yamasul de astăzi, între acest yamas învins şi muscogulgul învingător să existe o atît de mare diferenţă? Doar aceste două cuvinte: libertate şi sclavie.

Satele muscogulge sînt construite într-un mod deosebit: fiecare familie are aproape întotdeauna patru case sau patru colibe asemănătoare. Cele patru colibe sînt construite faţă în faţă şi formează între ele o curte pătrată de aproximativ o jumătate de pogon; în această curte se intră prin cele patru colţuri. Colibele construite din scînduri sînt tencuite pe dinafară şi pe dinăuntru cu un mortar roşu ce seamănă

pe care i-au izgonit, în secolele XII şi XIII, lennilenapii (irochezii şi sălbaticii delawari), hoardă nomadă şi războinică venită din N şi din E, adică de pe coastele strîmtorii Behring.

cu argila. Bucăţi de scoarţă de chiparos, semănînd cu o carapace de broască ţestoasă, slujesc caselor drept acoperiş.

În centrul satului principal şi în locul cel mai ridicat se află o piaţă publică înconjurată de patru galerii lungi. Una dintre aceste galerii este sala sfatului, sfat ce se ţine în fiecare zi pentru rezolvarea treburilor curente. Această sală este împărţită în două camere printr-un perete longitudinal; încăperea din fund este astfel lipsită de lumină; aici nu se intră decît printr-o deschizătură scundă, făcută în partea de jos a peretelui despărţitor. În acest sanctuar sînt depuse comorile religioase şi politice: mătăniile din coarne de cerb, cupa cu leacuri, instrumentele şişicue, pipa păcii, stindardul naţional făcut dintr-o coadă de vultur. În acest loc de temut nu intră decît mico, războinicul-şef şi marele preot.

Camera exterioară a sălii sfatului este împărţită în trei părţi prin trei pereţi mici transversali, înalţi pînă la umăr. În aceste trei balcoane se înalţă trei rînduri de trepte sprijinite de pereţii sanctuarului. Pe aceste bănci acoperite cu rogojini se aşază sachemii şi războinicii.

Celelalte trei galerii, ce formează, împreună cu galeria sfatului, incinta pieţii publice, sînt de asemenea împărţite fiecare în cîte trei părţi; dar nu sînt despărţite de nici un perete longitudinal. Se numesc *galeriile ospăţului:* aici se află întotdeauna o mulţime zgomotoasă ce se îndeletniceşte cu diferite jocuri.

Zidurile, pereţii despărţitori şi coloanele de lemn ale acestor galerii sînt încărcate cu ornamente ieroglifice, ce conţin secretele sacerdotale şi politice ale neamului. Aceste picturi reprezintă oameni în diferite atitudini, păsări şi patrupede cu capete de oameni, oameni cu capete de animale. Desenul acestor monumente este trasat cu îndrăzneală şi în proporţii naturale; culoarea este vie, dar aplicată fără artă. Ordinea de arhitectură a coloanelor variază, la sate, după tribul ce le populează: la Otasses coloanele sînt în formă de spirală, pentru că muscogulgii din Otasses fac parte din tribul Şarpelui.

La acest popor există un oraş al păcii şi un oraş al sîngelui. Oraşul păcii este chiar capitala confederaţiei creekilor şi se numeşte Apalaşucla. În acest oraş niciodată nu se varsă sînge; cînd e vorba de o pace generală, deputaţii creekilor sînt convocaţi aici.

Oraşul sîngelui se numeşte Coweta; e aşezat la douăsprezece mile de Apalaşucla: aici se iau hotărîri cu privire la război.

În confederaţia creekilor se remarcă sălbaticii ce locuiesc în frumosul sat Uche, format din două mii de locuitori, şi care poate să înarmeze cinci sute de războinici. Aceşti sălbatici vorbesc limba *savanna* sau *savantica*, limbă cu totul diferită de limba muscogulgilor. În sfat, cei din satul Uche sînt, de obicei, de altă părere decît ceilalţi aliaţi, ce îi privesc cu gelozie. Dar şi unii şi ceilalţi sînt destul de înţelepţi ca să nu se ajungă la o ruptură.

Scanned with OKEN Scanner

Seminolii, mai puțin numeroși decît muscogulgii, nu au decît nouă sate, așezate toate pe rîul Flint. Nu poți să faci nici măcar un pas prin ținutul lor fără să descoperi savane, lacuri, fîntîni și rîuri cu cea mai frumoasă apă.

Înfățișarea seminolului exprimă veselie, mulțumire, dragoste; mersul îi este sprinten, relațiile cu el deschise și calde; gesturile îi pun în evidență activitatea zilnică; vorbește mult și cu volubilitate; limbajul îi este armonios și ușor. La acest popor, caracterul amabil și nestatornic este atît de accentuat, încît reușește cu greutate să ia o atitudine demnă în adunările politice ale confederației.

Seminolii și muscogulgii au o statură destul de înaltă și, printr-un contrast ciudat, femeile lor reprezintă cea mai scundă rasă de femei cunoscută în America; arareori ating înălțimea de patru picioare și două sau trei degete; mîinile și picioarele lor seamănă cu cele ale unei europence de nouă sau zece ani. Dar natura le-a despăgubit pentru această nedreptate: silueta le este elegantă și grațioasă, au ochii negri, foarte alungiți și plini de melancolie și de modestie. Își apleacă pleoapele cu un fel de pudoare voluptuoasă. Cînd vorbesc, dacă nu le-ai vedea, ai crede că auzi niște copii ce nu rostesc decît cuvinte formate pe jumătate. Femeile creekilor muncesc mai puțin decît celelalte femei indiene: se ocupă cu brodatul, vopsitul și cu alte treburi mărunte. Sclavii le scutesc de grija de a cultiva pămîntul; cu toate acestea, ca și războinicii, ele ajută la strîngerea recoltei.

Muscogulgii sînt vestiți pentru poezie și muzică. Într-a treia noapte a sărbătorii porumbului nou, se adună în galeria sfatului unde-și dispută premiul pentru cîntec. Premiul este decernat, după votare, de către mico: este o ramură de stejar verde; grecii candidau pentru o ramură de măslin. Femeile concurează și ele și adeseori obțin cununa; una dintre odele lor a rămas celebră:

Cîntecul pieilor albe

„Omul cu pielea albă venea din Virginia. Era bogat; avea țesături albastre, praf de puscă. arme și otravă franțuzească[1]. Pielea albă a văzut-o pe Tibeima ikuesenn[2].

„Te iubesc i-a spus el femeii vopsite. Cînd mă apropii de tine, simt cum mi se topește măduva oaselor; ochii mi se tulbură și simt că mă prăpădesc.

„Femeia vopsită, ce rîvnea la bogățiile omului cu pielea albă, i-a răspuns: lasă-mă să-mi însemn numele pe buzele tale; strînge-mă la pieptul tău.

[1] Rachiu. 2. Curtizana.

Scanned with OKEN Scanner

„Tibeima şi pielea albă îşi ridicară o colibă. Curtizana risipi marile bogăţii ale străinului şi îi fu necredincioasă. Pielea albă află de necredinţa ei, dar nu putu să nu o mai iubească. Mergea din poartă în poartă cerşind boabe de porumb, pentru ca Tibeima să aibă cu ce trăi. Cînd reuşea să capete puţin foc lichid[1], pielea albă îl bea ca să-şi uite durerea.

„Iubind-o fără încetare pe Tibeima ce-l înşela mereu, omul alb şi-a pierdut minţile şi a început să colinde pădurile. Tatăl femeii vopsite, un sachem vestit, a mustrat-o; dar inima unei femei ce nu mai iubeşte este mai dură decît fructul de papaya.

„Pielea albă s-a întors la coliba sa. Era gol şi avea o barbă lungă şi ţepoasă; ochii îi erau adînciţi în orbite şi buzele livide; s-a aşezat pe o rogojină să ceară ospitalitate în propria sa casă. Omului alb îi era foame şi, cum înnebunise, se credea copil şi o lua pe Tibeima drept mama sa.

„Tibeimei, ce-şi recăpătase bogăţia alături de un alt războinic, în vechea casă a omului cu pielea albă, i-a fost groază de cel pe care îl iubise. L-a alungat. Pielea albă se aşeză la uşă pe o grămadă de frunze şi muri. Tibeima muri şi ea. Cînd seminolul întreabă care sînt ruinele acestei colibe acoperite de ierburi înalte, nu i se dă nici un răspuns."

Spaniolii îşi închipuiau că în frumoasele pustiuri din Florida există o fîntînă a tinereţii veşnice. N-aveam oare dreptul să aleg aceste pustiuri drept ţinut al altor iluzii?

Vom vedea curînd ce au devenit creekii şi ce soartă ameninţa acest popor ce se îndrepta cu paşi mari spre civilizaţie.

Huronii şi irochezii

Republica în starea naturală

Dacă natchezii reprezintă tipul despotismului în starea naturală, iar creekii primul tip de monarhie limitată, huronii şi irochezii reprezintă, în aceeaşi stare naturală, forma de guvernămînt republicană. Aveau, ca şi creekii, în afară de constituţia naţiunii propriu-zisă, o adunare generală reprezentativă şi un pact federativ.

Forma de guvernămînt a huronilor se deosebea puţin de cea a irochezilor. Pe lîngă sfatul triburilor exista un şef ereditar, a cărui succesiune se continua prin femei ca şi la natchezi. Dacă şeful era lipsit de descendenţi, cea mai nobilă matroană a tribului alegea un şef nou. Influenţa femeilor trebuie să fi fost mare la un popor a cărui politică şi natură le dădeau atîtea drepturi. Istoricii atribuie acestei influenţe o parte din bunele şi relele însuşiri ale huronilor.

[1] Rachiu.

Scanned with OKEN Scanner

La popoarele din Asia, femeile sînt sclave şi nu participă nici într-un fel la guvernămînt; dar, înpovărate de grijile casnice, ele nu iau parte, în general, la cele mai grele munci ale pămîntului.

La popoarele de origine germanică, femeile erau libere, dar rămîneau străine de actele politice, ba chiar şi de cele de curaj şi de onoare.

La triburile din nordul Americii, femeile participau la treburile statului, dar erau folosite şi la acele treburi grele pe care, în Europa civilizată, le îndeplinesc bărbaţii. Sclave şi vite de povară pe cîmp şi la vînătoare, deveneau libere şi regine în adunările de familie şi în sfaturile poporului. Abia la gali afli ceva asemănător cu această condiţie a femeilor.

Irochezii sau cele cinci triburi[1], numite în limba algonkină *agannonsionii*, erau o colonie a huronilor. S-au despărţit de aceştia din urmă într-o epocă necunoscută; au părăsit malurile lacului Huron şi s-au aşezat pe malul meridional al rîului Hochelaga (Saint-Laurent), nu departe de lacul Champlain. Apoi s-au urcat pînă la lacul Ontario şi au ocupat ţinutul situat între lacul Erie şi izvoarele rîului Albany.

Irochezii oferă un mare exemplu cu privire la schimbarea pe care opresiunea şi independenţa pot să le opereze în caracterul oamenilor. După ce i-au părăsit pe huroni, s-au dedat culturii pămîntului şi au devenit un popor agricol şi liniştit, de unde şi-au tras numele de *agannonsioni*.

Vecinii lor, *adirondacii*, pe care noi i-am numit algonkinii, neam de războinici şi de vînători ce-şi întindea stăpînirea peste un ţinut imens, îi disprețuiau pe huronii emigranţi, de la care îşi cumpărau recoltele. S-a întîmplat ca algonkinii să invite la vînătoare cîţiva tineri irochezi; aceştia s-au distins la vînătoare atît de mult, încît algonkinii, invidioşi, i-au masacrat.

Irochezii au pus pentru prima oară mîna pe arme: înfrînţi la început, s-au hotărît să piară pînă la ultimul sau să fie liberi. Un geniu războinic, pe care nu şi-l bănuiseră niciodată, s-a deşteptat în ei. La rîndul lor, i-au provocat pe algonkini, ce s-au aliat cu huronii, din care irochezii îşi trăgeau originea. Jaques Cartier şi apoi Champlain au ajuns în Canada în momentul culminant al acestei dispute. Algonkinii s-au unit cu străinii şi irochezii au avut de luptat împotriva francezilor, algonkinilor şi huronilor.

Curînd după aceea, olandezii au sosit în Manhatte (New York). Irochezii au căutat prietenia acestor noi europeni, şi-au procurat arme de foc şi au devenit, în scurt timp, mai pricepuţi în mînuirea acestor arme chiar şi decît albii. La popoarele civilizate nu există nici un exemplu de război atît de lung şi atît de implacabil ca acela purtat de irochezi împotriva algonkinilor şi huronilor. A durat mai mult de trei secole.

[1] Şase, conform diviziunii făcută de englezi.

Scanned with OKEN Scanner

Algonkinii au fost exterminaţi, iar din huroni n-a mai rămas decît un trib refugiat sub ocrotirea tunului din Quebec. Colonia franceză din Canada, în momentul cînd ea însăşi era să cadă sub atacurile irochezilor, n-a fost salvată decît de un calcul politic al acestor sălbatici extraordinari[1].

Probabil că indienii din nordul Americii au fost guvernaţi la început de regi, întocmai ca locuitorii Romei şi Atenei, şi că aceste monarhii s-au schimbat apoi în republici aristocratice. În principalele tîrguşoare hurone şi irocheze se aflau familii nobile, de obicei în număr de trei. Din aceste familii se trăgeau cele trei triburi principale: unul dintre aceste triburi se bucura de un fel de întîietate; membrii acestui prim trib se considerau drept *fraţi*, iar membrii celorlalte două triburi drept *veri*.

Aceste trei triburi purtau numele triburilor hurone: tribul Căprioarei, al Lupului şi al Broaştei Ţestoase. Ultimul trib se împărţea în două ramuri, marea şi mica Broască Ţestoasă.

Ocîrmuirea, foarte complicată, se compunea din trei sfaturi: sfatul asistenţilor, sfatul bătrînilor şi sfatul războinicilor în stare să poarte armele, adică al întregii seminţii.

Fiecare familie dădea sfatului asistenţilor cîte un deputat; deputatul era numit de către femei, ce adeseori alegeau, ca să le reprezinte, o femeie. Sfatul asistenţilor era sfatul suprem; în acest fel prima putere aparţinea femeilor, ai căror bărbaţi nu erau decît locţiitori; dar sfatul bătrînilor se pronunţa în ultimă instanţă şi în faţa lui erau prezentate deliberările sfatului asistenţilor.

Irochezii socotiseră că nu trebuie să se lipsească de ajutorul unui sex al cărui spirit, liber şi ingenios, este fecund în resurse şi ştie să acţioneze asupra sufletului omenesc; dar socotiseră, de asemenea, că deciziile unui sfat de femei ar putea să fie pătimaşe; doriseră ca aceste decizii să fie temperate şi domolite de judecata bătrînilor. Acest sfat al femeilor exista şi la strămoşii noştri gali.

Al doilea sfat, sau sfatul bătrînilor, era mediator între sfatul asistenţilor şi sfatul compus din tinerii războinici.

Nu toţi membrii acestor trei sfaturi aveau dreptul să ia cuvîntul. Treburile de stat erau tratate în faţa sfaturilor de oratori aleşi de fiecare trib: aceşti oratori făceau studii speciale de politică şi de elocinţă.

Acest obicei ce ar constitui o piedică în calea libertăţii la popoarele civilizate din Europa, nu reprezenta decît o măsură de ordine la irochezi.

[1] După alte tradiţii, aşa cum am văzut, irochezii sînt un grup venit de pe malul Oceanului Pacific cu prilejul marii migraţii a lennilenapilor. Acest grup al irochezilor şi al huronilor ar fi izgonit populaţiile din nordul Canadei, printre care se aflau şi algonkinii, în timp ce indienii delawari, mai la sud, ar fi coborît pînă la Atlantic, împrăştiind popoarele primitive, stabilite la est şi la vest de Alleghany.

Scanned with OKEN Scanner

La aceste neamuri nu se sacrifica nimic din libertatea particulară pentru libertatea generală. Nici un membru din cele trei sfaturi nu se socotea legat personal de deliberările de acolo. Cu toate acestea, nu există nici un exemplu de războinic care să fi refuzat să se supună.

Neamul irochez se împărţea în cinci cantoane; aceste cantoane nu depindeau nici într-un fel unele de celelalte; puteau să decidă pacea şi războiul separat. În aceste cazuri, cantoanele neutre le slujeau drept mijlocitor.

Cele cinci cantoane numeau, din cînd în cînd, deputaţi ce reînnoiau alianţa generală. În această dietă, ţinută în mijlocul pădurii, se discutau marile hotărîri privind onoarea şi siguranţa întregii naţiuni. Fiecare deputat prezenta un raport privitor la cantonul pe care îl reprezenta şi se purtau discuţii asupra mijloacelor prin care să se ajungă la o prosperitate comună.

Irochezii erau vestiţi, atît prin politica lor, cît şi prin vitejie. Aşezaţi între englezi şi francezi, şi-au dat seama curînd de rivalitatea dintre cele două popoare. Au înţeles că vor fi căutaţi şi de unii şi de ceilalţi; s-au aliat cu englezii, pe care nu-i iubeau, împotriva francezilor, pe care îi stimau, dar care se uniseră cu algonkinii şi cu huronii. Totuşi, ei nu doreau triumful total al nici uneia din cele două partide străine: astfel, irochezii erau gata să distrugă colonia franceză din Canada, cînd un ordin al sfatului sachemilor a oprit armata şi a forţat-o să se întoarcă, iar francezii erau pe punctul să cucerească New Jersey şi să-i gonească de aici pe englezi, cînd irochezii au pornit, cu cele cinci neamuri ale lor, în ajutorul englezilor şi i-au salvat.

Irochezii nu aveau comun cu huronii decît limbajul. Huronii, veseli, spirituali, nestatornici, strălucitori şi temerari, cu siluetă înaltă şi elegantă, păreau că s-au născut spre a deveni aliaţii francezilor. Irochezii aveau, dimpotrivă, o statură puternică: piept lat, picioare musculoase, braţe nervoase. Ochii mari şi rotunzi ai irochezului scînteiau de dorinţa de libertate; toată înfăţişarea sa era cea a unui erou; pe fruntea lui se vedeau strălucind o gîndire complexă şi simţămintele înalte ale sufletului. Acest om curajos n-a fost uimit de armele de foc cînd au fost pentru prima oară folosite împotriva sa; în faţa şuieratului gloanţelor şi a bubuitului tunului, şi-a ţinut firea ca şi cum le-ar fi auzit toată viaţa; părea că nu le dă mai multă atenţie decît unei furtuni. De îndată ce şi-a putut procura o muschetă, s-a slujit de ea mai bine decît un european. Totuşi, nu a renunţat la măciucă, la cuţit, arc şi săgeată; dar le-a adăugat carabina, pistolul, pumnalul şi securea; ca şi cum n-ar fi avut niciodată arme pe măsura vitejiei lui. Înzestrat cu uneltele ucigaşe ale Europei şi ale Americii, cu capul împodobit cu panaşe, urechile tăiate, obrazul mînjit cu negru şi braţele vopsite cu sînge, acest nobil campion al Lumii Noi, de pe malul pe care l-a apărat pas cu pas împotriva străinilor, era de temut atît ca înfăţişare, cît şi în luptă.

Scanned with OKEN Scanner

Virtutea irochezilor își avea izvorul în educația lor. Un tînăr nu se așeza niciodată în fața unui bătrîn; respectul față de vîrstă era asemănător cu cel pe care Licurg îl făcuse să se nască în Lacedemonia. Tineretul era obișnuit să îndure cele mai mari lipsuri și să înfrunte cele mai mari pericole. Nesfîrșitele posturi impuse de politică în numele religiei, vînătorile primejdioase, exercițiul continuu al armelor, jocurile bărbătești și virile făcuseră ca irochezul să aibă un caracter de neînfrînt. Adeseori, băieții își legau mîinile laolaltă, puneau un cărbune aprins pe ele și se întreceau în a îndura cît mai mult timp durerea. Dacă o fată săvîrșea vreo greșeală și mama ei îi arunca apă în obraz, această unică mustrare o făcea uneori pe tînără să se sugrume.

Irochezul disprețuia durerea, ca și viața. Un sachem de o sută de ani înfrunta flăcările rugului; îi întărîta pe dușmani să-și sporească cruzimea; le striga că nu-i vor smulge nici măcar un suspin. Această purtare măreață a bătrînilor n-avea drept scop decît să dea un exemplu tinerilor războinici și să-i învețe să devină demni de părinții lor.

La acest popor totul purta amprenta măreției: limba, alcătuită aproape în întregime din sunete aspirate, uimea auzul. Cînd vorbea un irochez, credeai că auzi un om ce, exprimîndu-se cu greutate, trece succesiv de la intonațiile cele mai joase la intonațiile cele mai ridicate.

Așa erau irochezii înainte ca umbra și forța distrugătoare a civilizației europene să se fi extins asupra lor.

Deși am spus că dreptul civil și dreptul penal sînt aproape necunoscute de indieni, trebuie să mai spun că, în unele locuri, obiceiurile au înlocuit legea.

Crima, care la franci putea fi răscumpărată cu o sumă de bani în raport cu starea materială a persoanelor, la sălbatici nu se răscumpără decît prin moartea criminalului. În Italia evului mediu, familiile respective aveau toate drepturile în ceea ce-i privea pe membrii lor; de aici răzbunările ereditare ce dezbinau populația atunci cînd familiile dușmane erau puternice.

La neamurile din nordul Americii, familia criminalului nu îi sare în ajutor, dar rudele celui ucis își fac o datorie din a-l răzbuna. Criminalul pe care nu-l amenință legea și pe care nu-l apără natura, neîntîlnind refugiu nici în păduri unde îl urmăresc prietenii mortului, nici la triburile străine ce l-ar preda și nici în căminul său ce nu l-ar salva, devine atît de nenorocit, încît un tribunal răzbunător i-ar face un bine. Acolo ar exista, cel puțin, o formă, un mod de a-l condamna sau de a-l achita: căci dacă legea lovește, ea și apără, ca și timpul, ce seamănă și culege. Criminalul indian, obosit de o viață rătăcitoare și negăsind o familie publică spre a-l pedepsi, se predă în mîinile unei familii particulare care îl ucide: în lipsa forței armate, crima îl conduce pe criminal la picioarele judecătorului și ale călăului.

Scanned with OKEN Scanner

Crima involuntară se ispăşea cîteodată prin daruri. La tribul abenakis legea era astfel: trupul omului asasinat era expus pe un fel de împletitură de nuiele înălţată mai sus; asasinul, legat de un stîlp, era condamnat să mănînce şi să-şi petreacă mai multe zile lîngă acest stîlp al morţii.

Starea actuală a sălbaticilor din America septentrională

Dacă i-aş prezenta cititorului acest tablou al Americii sălbaticilor drept imaginea fidelă a ceea ce există astăzi, mi-aş înşela cititorul; am zugrăvit mai mult ceea ce a fost decît ceea ce este astăzi. La triburile rătăcitoare din Lumea Nouă se mai regăsesc încă, fără îndoială, multe trăsături ale caracterului indianului, dar totalitatea obiceiurilor, originalitatea lor, forma primitivă de guvernămînt, în sfîrşit, geniul american au dispărut. După ce am prezentat trecutul, îmi rămîne să-mi completez lucrarea înfăţişînd prezentul.

Dacă vom extrage cele de cuviinţă din relatările primilor exploratori şi ale primilor colonişti care au descoperit şi au defrişat Louisiana, Florida, Georgia, cele două Caroline, Virginia, Maryland, Delaware, Pennsylvania, New Jersey, New York-ul şi tot ceea ce s-a numit Noua Anglie, Acadia şi Canada, nu vom putea evalua populaţia sălbatică cuprinsă între Mississippi şi fluviul Saint-Laurent în momentul descoperirii acestor ţinuturi la mai puţin de trei milioane de oameni.

Astăzi, populaţia indiană din întreaga Americă septentrională, fără mexicani şi eschimoşi, se ridică de-abia la patru sute de mii de suflete. Nu s-a făcut recensămîntul populaţiei indigene din această parte a Lumii Noi; o să-l fac eu. Vor lipsi la apel mulţi oameni şi multe triburi: ultim istoric al acestor popoare, voi deschide registrul lor mortuar.

În 1534, la sosirea în Canada a lui Jaques Cartier, şi în epoca întemeierii Quebecului de către Champlain, în 1608, algonkinii, irochezii şi huronii, împreună cu triburile lor aliate sau aservite, adică triburile etşeminii, suricoii, bersiamiţii, papinacleţii, montanii, atikamegii, nipissingii, temiscaminii, amikuii, cristinii, asiniboii, puteuatamii, nokeii, othagrii, miamii, puteau să înarmeze aproximativ cincizeci de mii de războinici; ceea ce presupune la sălbatici o populaţie de aproape două sute cincizeci de mii de suflete. Din spusele lui Laboutan, fiecare din cele cinci mari sate irocheze cuprindea paisprezece mii de locuitori; astăzi, în partea de jos a Canadei nu întîlneşti decît şase cătune de sălbatici trecuţi la creştinism: huronii din Corette, abenakii din Saint-Fran-

Scanned with OKEN Scanner

çois, algonkinii, nipisingii, irochezii din preajma lacului celor doi munți și osuekatki; ultimele rămășițe ale mai multor rase ce nu mai există și care, supraviețuind datorită religiei, aduc dubla dovadă a puterii ei de a păstra și a puterii oamenilor de a distruge.

Restul celor cinci neamuri irocheze este înglobat în posesiunile engleze și americane și numărul tuturor sălbaticilor pe care i-am înșiruit este de cel mult două mii cinci sute pînă la trei mii de suflete.

Abenakii, ce în 1587 ocupau Acadia (astăzi noul Brunschwick și Noua Scoție), sălbaticii din Maine, ce au distrus toate așezările albilor în 1675 și care au continuat să facă ravagii pînă la 1748; wampanogii și nipmuckii, hoarde ce au făcut ca New Hampschire să aibă aceeași soartă și care au dat lupte organizate împotriva englezilor, au asediat Hadley-ul și au luat cu asalt Brookfield-ul din Massachussets; indienii care în aceiași ani 1673 și 1675 au luptat împotriva europenilor; pequoții din Connecticut; indienii ce au negociat cedarea unei părți din pămînturile lor cu statele din New York, New Jersey, Pennsylvania și Delaware; pyscatavayi din Maryland; triburile ce ascultau de Powhatan, din Virginia; paraustii din Caroline — toate aceste neamuri au dispărut[1].

Dintre numeroasele popoare pe care Ferdinand de Soto le-a întîlnit în Florida (și trebuie să înțelegem sub acest nume tot ceea ce formează astăzi statele din Georgia, Alabama, Mississippi și Tennessee), nu mai rămîn decît creekii, cherochezii și chikasawii[2].

Creekii, ale căror obiceiuri le-am zugrăvit mai înainte, n-ar putea dispune în acest moment nici de două mii de războinici. Din întinsele ținuturi ce le aparțineau, nu mai posedă decît aproximativ opt mile pătrate în statul Georgia și un teritoriu aproape egal în Alabama. Cherochezii și chikasawii, reduși la o mînă de oameni, trăiesc într-un colț din statele Georgia și Tennessee, ultimii pe cele două maluri ale fluviului Hiwassee.

Deși puțini la număr, creekii au luptat cu vitejie împotriva americanilor în anii 1813 și 1814. Generalii Jackson, White, Clayborne, Floyd le-au pricinuit mari pierderi la Talladega, Hillabes, Otosses, Bekanașaka și, mai ales, la Entonopeka. Acești sălbatici făcuseră progrese simțitoare în ceea ce privește civilizația și, evident, în arta războiului, folosind și conducînd foarte bine artileria. Acum cîțiva ani, l-au judecat și l-au

[1] Majoritatea acestor neamuri țineau de marele popor al lennilenapilor, ale cărui două ramuri principale erau irochezii și huronii, în nord, și indienii delawari, în sud.

[2] Poate fi consultată cu folos, cu privire la Florida, o lucrare intitulată: *Vedere asupra Floridei occidentale, cuprinzînd geografia, topografia sa etc., urmată de un apendice conținînd antichitățile, titlurile de concesiune a pămînturilor și canalelor și întovărășită de o hartă a coastei, de planurile Pensacolei și a intrării în port; Philadelphia — 1817.*

condamnat la moarte pe unul din regii lor pentru că vînduse pămîntul albilor, fără participarea sfatului național.

Americanii ce rîvneau la teritoriul bogat în care mai trăiesc încă muscogulgii și seminolii au vrut să-i silească să li-l cedeze contra unei sume de bani, propunîndu-le să-i transporte apoi la vest de Missouri. Statul Georgia a pretins că a cumpărat acest teritoriu; congresul american s-a opus întrucîtva acestei pretenții; dar mai devreme sau mai tîrziu, creekii, cherochezii și chikasavii, înghesuiți între populația albă din Mississippi, Tennessee, Alabama și Georgia, vor fi siliți să îndure exilul sau vor fi exterminați.

Urcînd de-a lungul fluviului Mississippi, de la vărsare și pînă la confluența cu Ohio, toți sălbaticii ce locuiau pe aceste două maluri, bilocșii, torimaii, kappaii, sotuii, bayagulii, colapissaii, tansaii, natchezii și iazușii nu mai există.

În valea fluviului Ohio, neamurile ce rătăceau încă în lungul acestui fluviu și al afluenților săi s-au ridicat, în 1810, împotriva americanilor. Și-au pus în frunte un jongler sau profet ce vestea victoria, în timp ce fratele său, vestitul Thécumseh, se lupta. Trei mii de sălbatici s-au adunat ca să-și recîștige independența. Generalul american Harrison a pornit împotriva lor cu un corp de armată; i-a întîlnit, la 6 noiembrie 1811, la confluența rîurilor Tippacanoé și Wabash. Indienii au dovedit cel mai mare curaj, iar șeful lor Thécumseh s-a arătat a fi de o dibăcie extraordinară; totuși, a fost învins.

Războiul din 1812 dintre americani și englezi a reluat ostilitățile de pe hotarele deșertului; sălbaticii au trecut aproape toți de partea englezilor; Thécumseh se pusese în serviciul lor; colonelul Proctor, englez, conducea operațiile. La Chicago și la forturile Meigs și Milden au avut loc scene sălbatice: inima căpitanului Wells a fost devorată la un ospăț de carne omenească. Generalul Harrison veni în grabă și îi bătu pe sălbatici în lupta de la Thames. Aici a fost omorît Thécumseh; colonelul Proctor și-a datorat salvarea iuțelii cu care a alergat calul său.

În 1814, încheindu-se pacea dintre Statele Unite și Anglia, hotarele celor două imperii au fost stabilite definitiv. Americanii și-au asigurat stăpînirea asupra sălbaticilor printr-un șir de posturi militare.

Pe Mississippi, de la gura fluviului Ohio și pînă la cascada Saint-Antoine, pe malul vestic al acestui din urmă fluviu, se află sokii, populație ce se ridică la patru mii opt sute de suflete; renardii, la o mie șase sute de suflete; winebegii, la o mie șase sute, și menomenii la o mie două sute. Illinoii sînt strămoșii acestor triburi.

Urmează apoi sioucșii de rasă mexicană, împărțiți în șase neamuri: primul locuiește, în parte, în ținutul de sus de pe malul fluviului Mississippi; al doilea, al treilea, al patrulea și al cincelea locuiesc pe malurile rîului Saint-Pierre; al șaselea se întinde înspre Missouri. Aceste șase

Scanned with OKEN Scanner

neamuri siouxe sînt evaluate la aproximativ patruzeci şi cinci de mii de suflete.

Înapoia sioucşilor, apropiindu-se de Noul Mexic, se află cîteva resturi din neamurile osages, cansas, octotatas, mactotatas, ajues şi panis.

Asiniboinii rătăcesc sub diferite nume, de la izvoarele nordice ale fluviului Missouri şi pînă la marele rîu Roşu ce se varsă în golful Hudson; populaţia lor este de douăzeci şi cinci de mii de suflete.

Sypowoii, de rasă algonkină, şi duşmani ai sioucşilor, în număr de trei sau patru mii de războinici, vînează în deşerturile ce despart marile lacuri din Canada de lacul Winnepic.

Iată tot ce se ştie mai exact despre populaţia sălbaticilor din America de Nord. Dacă la aceste triburi cunoscute se adaugă triburile mai puţin cunoscute ce trăiesc dincolo de Munţii Stîncoşi, va fi destul de greu să găsim cele patru sute de mii de indivizi menţionaţi la începutul numărătorii. Unii călători nu evaluează populaţia indiană de dincoace de Munţii Stîncoşi la mai mult de o sută de mii de suflete, iar pe cea de dincolo de munţi, la mai mult de cincizeci de mii, incluzîndu-i şi pe sălbaticii din California.

Împinse de populaţiile europene spre nord-vestul Americii de Nord, populaţiile sălbatice, mînate de un destin ciudat, vin să moară pe acelaşi mal pe care au debarcat, în vremuri necunoscute, ca să pună stăpînire pe America. În limba irocheză, indienii îşi dădeau numele de *oameni dintotdeauna*, *ONGUE-ONUE*. Aceşti *oameni dintotdeauna* au dispărut şi străinii nu vor mai lăsa, în curînd, moştenitorilor legitimi ai unei lumi întregi decît pămîntul pentru mormînt.

Motivele acestei depopulări sînt cunoscute: băuturile tari, viciile, bolile, războaiele pe care le-au purtat din belşug cu indienii au grăbit distrugerea acestor populaţii; dar nu e întru totul adevărat că organizarea socială, înlocuind starea naturală, ar fi constituit o cauză reală a acestei distrugeri.

Indianul nu era *sălbatic;* civilizaţia europeană n-a acţionat asupra *unei stări naturale pure;* a acţionat asupra *civilizaţiei americane aflate la începuturile ei;* dacă n-ar fi găsit nimic, ar fi creat ceva; dar a găsit obiceiuri şi le-a distrus, pentru că era mai puternică şi pentru că n-a crezut că trebuie să asimileze aceste obiceiuri.

Să te întrebi ce ar fi devenit locuitorii Americii dacă America ar fi scăpat de corăbiile navigatorilor noştri, ar fi un lucru inutil, dar totuşi interesant de cercetat. Oare ar fi pierit în linişte ca acele popoare mai înaintate în arte, ce, după toate probabilităţile, au înflorit altă dată în ţinuturile pe care le udă fluviul Ohio, fluviul Muskingum, Tennessee, cursul inferior al fluviului Mississippi şi fluviul Tumbec-bee?

Scanned with OKEN Scanner

Înlăturînd un moment marile principii ale creştinismului şi lăsînd la o parte interesele Europei, un spirit filozofic ar fi putut dori ca popoarele Noii Lumi să aibă răgaz să se dezvolte în afara instituţiilor noastre.

Peste tot am fost reduşi la formele uzate ale unei civilizaţii bătrîne (nu vorbesc despre populaţiile Asiei încremenite de patru mii de ani într-un despotism ce ţine de copilărie). La sălbaticii din Canada, din Noua Anglie şi din Florida au putut fi întîlnite începuturi semănînd cu cele ale tuturor obiceiurilor şi ale tuturor legilor grecilor, romanilor şi evreilor. O civilizaţie de o natură diferită de a noastră ar fi reuşit să-i reproducă pe oamenii antichităţii sau ar fi reuşit să facă să ţîşnească lumini necunoscute dintr-un izvor încă necunoscut. Cine ştie dacă, într-o zi, n-am fi văzut venind, pînă pe limanurile noastre, vreun columb american pornit să descopere Lumea Veche?

Degradarea obiceiurilor indiene a mers mînă în mînă cu depopularea triburilor. Tradiţiile religioase au devenit mult mai confuze; instrucţia, răspîndită mai întîi de către misionarii din Canada, a amestecat idei străine cu ideile native ale indigenilor. În legendele grosolane se pot vedea astăzi credinţe creştine desfigurate. Majoritatea sălbaticilor poartă cruci drept podoabe şi negustorii protestanţi vînd pe bani ceea ce dădeau gratuit misionarii catolici. Trebuie să spunem, spre cinstea ţării că indienii se ataşaseră puternic de francezi; că îi regretă şi acum şi că o *sutană neagră* (un misionar) este şi acum venerată în pădurile americane. Faptul că englezii, în războaiele lor cu Statele Unite, i-au văzut aproape pe toţi sălbaticii înrolîndu-se sub drapelul britanic se explică prin aceea că englezii din Quebec mai au încă printre ei descendenţi ai francezilor şi că ocupă ţinutul pe care l-a guvernat *Ononthio*[1]. Sălbaticul continuă să ne iubească pe pămîntul pe care am călcat, pe pămîntul unde am fost primii săi oaspeţi şi unde am lăsat morminte: slujindu-i pe noii stăpîni ai Canadei, rămîne credincios Franţei printre duşmanii francezilor.

Iată ce poate fi citit într-o *Călătorie* recent făcută la izvoarele fluviului Mississippi. Autoritatea acestui pasaj este cu atît mai mare cu cît autorul, într-un alt loc al călătoriei sale, se opreşte ca să argumenteze împotriva iezuiţilor din zilele noastre:

„Ca să spunem adevărul, misionarii francezi, în general, s-au distins peste tot printr-o viaţă exemplară şi conformă cu situaţia lor. Blîndeţea pătrunzătoare, răbdarea eroică şi lipsa de fanatism şi de rigiditate instituie în aceste locuri moştenirea unor epoci exemplare. În timp ce memoria celor ca del Vilde, Vodilla etc. va fi mereu hulită, cea a celor ca Daniel, Brebeuf etc. nu va pierde niciodată nimic din veneraţia pe care istoria descoperirilor şi misiunilor le-o consacră pe bună dreptate. De aici şi simpatia pe care sălbaticii o au faţă de francezi, simpatie pe

[1] Marele Munte. Nume sălbatic al guvernatorilor francezi din Canada.

Scanned with OKEN Scanner

care o află în mod firesc în adîncul sufletului lor, hrănită de tradiţiile pe care părinţii li le-au lăsat despre primii apostoli din Canada, pe atunci Noua Franţă[1]".

Acest pasaj confirmă cele scrise de mine altă dată despre misiunile din Canada. Strălucita vitejie a francezului, dezinteresul, veselia, spiritul nostru aventuros se potriveau cu firea indienilor. De asemenea, trebuie să recunoaştem că religia catolică este mai potrivită pentru educarea sălbaticului decît cultul protestant. Cînd creştinismul a apărut în mijlocul unei lumi civilizate şi a spectacolelor păgînismului, a fost plin de simplitate în manifestările exterioare, sever în morală şi metafizic în argumente, pentru că trebuia să întoarcă de pe calea greşită popoare aservite simţurilor sau rătăcite de unele sisteme filozofice. Cînd creştinismul a trecut de la desfătările Romei şi de la şcolile din Atena în pădurile Germaniei, s-a înconjurat de fast şi de imagini, ca să încînte simplitatea barbarului. Guvernele protestante din America nu s-au ocupat prea mult de civilizarea sălbaticilor; nu s-au gîndit decît să facă negoţ cu ei; or comerţul, ce măreşte gradul de civilizaţie la popoarele deja civilizate şi la care inteligenţa a fost superioară moravurilor, nu duce decît la corupţie la popoarele la care moravurile sînt superioare inteligenţei. Religia este evident legea primitivă: preoţii Jogues, Lallemant şi Brebeuf erau legislatori de cu totul altă calitate decît negustorii englezi şi americani.

Ca şi noţiunile religioase ale sălbaticilor ce au devenit confuze, instituţiile politice ale acestor neamuri au fost şi ele alterate de irupţia europenilor. Puterile guvernului indian erau subtile şi delicate; trecerea timpului nu le consolidase; politica străinilor, atingîndu-le, le-a sfărîmat cu uşurinţă. Diferitele sfaturi ce menţineau un echilibru între autorităţile respective, contraponderea alcătuită din asistenţi, sachemi, matroane, tineri războinici, toată această construcţie a fost zdruncinată; darurile, viciile şi armele noastre au cumpărat, corupt sau omorît personajele din care se compuneau aceste puteri diferite.

Astăzi, triburile indiene sînt conduse doar de un singur şef; cele ce s-au unit într-o confederaţie se întrunesc uneori în diete generale; dar cum nici o lege nu reglementează aceste adunări, aproape întotdeauna ele se dizolvă fără să fi hotărît nimic: au sentimentul neputinţei lor şi descurajarea însoţeşte slăbiciunea.

Dar şi o altă cauză a contribuit la degradarea formei de guvernămînt a sălbaticilor: aşezarea posturilor militare americane şi engleze în mijlocul pădurilor. Acolo, un comandant se constituie protectorul indienilor din deşert; cu ajutorul cîtorva daruri determină triburile să i se înfăţişeze; se declară tatăl lor şi trimisul uneia dintre *cele trei lumi albe;*

[1] Călătoria lui Beltrami, 1823.

sălbaticii îi zugrăvesc astfel pe spanioli, francezi și englezi. Comandantul le spune *copiilor săi roșii* că va fixa anume hotare, va defrișa un anume teren etc. Sălbaticul sfîrșește prin a crede că nu el este adevăratul stăpîn al pămîntului de care dispune fără consimțămîntul acestui comandant; se deprinde să se considere ca o specie inferioară albilor; consimte să primească ordine, să vîneze, să lupte pentru stăpîn. Ce nevoie ai să te guvernezi, cînd nu-ți mai rămîne decît să te supui?

E firesc ca moravurile și obiceiurile să se fi degradat odată cu instaurarea religiei și politicii, ca totul să fi fost distrus în același timp.

Cînd europenii au pătruns în America, sălbaticii trăiau și se îmbrăcau din vînat și nu făceau între ei nici un fel de negoț. Curînd, străinii i-au învățat să schimbe vînatul pe arme, băuturi tari, diferite ustensile de menaj, țesături grosolane și găteli. La început, indienii erau însoțiți în drumurile lor de cîțiva francezi numiți *cutreierători de păduri*. Treptat, s-au format companii de negustori ce și-au instituit posturi avansate și și-au așezat casele de comerț în mijlocul pustiurilor. Urmăriți de lăcomia europeană și de corupția popoarelor civilizate pînă în adîncul pădurilor, indienii schimbă în aceste prăvălii blănuri scumpe pe obiecte puțin valoroase, dar care au devenit pentru ei obiecte de primă necesitate. Negustoresc nu numai animalele vînate, ci și pe cele pe care le vor vîna, așa cum se vinde o recoltă înainte de a fi culeasă.

Aceste avansuri acordate de negustori îi afundă pe indieni în nesfîrșite datorii: ajung să îndure toate nefericirile omului de rînd din orașele noastre și toate nenorocirile sălbaticului. Vînătorile, pe care le vor cît mai îmbelșugate în pradă, se transformă într-o oboseală îngrozitoare; își iau cu ei și femeile; aceste nefericite, folosite la toate muncile cîmpului, trag săniile, se duc să caute animalele ucise, tăbăcesc pieile, pun la uscat cărnurile. Le poți vedea copleșite sub cele mai grele poveri și ducîndu-și în același timp copiii la sîn sau pe umeri. Dacă sînt însărcinate și aproape gata să nască, ca să grăbească nașterea și să se întoarcă mai repede la lucru, își lipesc pîntecele de o bară de lemn ridicată la cîteva picioare deasupra pămîntului; lăsînd să le atîrne în jos picioarele și capul, dau viață unei ființe nefericite, întocmai cum spune străvechiul blestem: *In dolore paries filios!*

Astfel, civilizația, pătrunzînd în triburile americane prin comerț, în loc să le dezvolte inteligența, le-a abrutizat. Indianul a devenit perfid, interesat, mincinos și destrăbălat; coliba lui este o groapă de gunoaie și de murdărie. Cînd umbla gol sau acoperit cu piei de animale, avea o înfățișare mîndră și maiestuoasă; astăzi, cîteva zdrențe europene, fără să-i acopere goliciunea, nu fac decît să-i scoată în evidență sărăcia. E un cerșetor la poarta unei prăvălii. A încetat să mai fie un sălbatic în păduri.

În sfîrșit, s-a format un fel de popor metis, născut din legăturile dintre aventurierii europeni și femeile sălbatice. Acești oameni, numiți

Scanned with OKEN Scanner

lemne arse, din pricina culorii pielii, sînt oamenii de afaceri sau cei ce mijlocesc schimbul între popoarele din care își trag dubla lor origine. Vorbind atît limba tatălui cît și limba mamei, interpreți ai negustorilor pe lîngă indieni și ai indienilor pe lîngă negustori, au viciile celor două rase. Acești bastarzi ai naturii civilizate și ai naturii sălbatice se vînd cînd americanilor, cînd englezilor, ca să le livreze monopolul blănurilor; întreține rivalitățile dintre companiile engleze din golful Hudson, din nord-vest, și companiile americane; *Fur Colombian American Company*, *Missouri's fur Company* și altele; ei înșiși vînează în folosul negustorilor și împreună cu negustorii plătiți de companie.

Atunci, spectacolul este cu totul diferit de cel al vînătorilor indiene; bărbații merg călare; niște furgoane transportă cărnurile uscate și blănurile. Femeile și copiii sînt duși în cărucioare trase de cîini. Cîinii, atît de folositori în ținuturile nordice, reprezintă încă o povară pentru stăpînii lor; căci aceștia, neputînd să-i hrănească în timpul verii, îi dau în grijă, pe credit, unor paznici și fac, în acest fel, noi datorii. Înfometați, cîinii ies uneori din cușcă; neputînd să se ducă la vînătoare, se duc la pescuit: îi vezi scufundîndu-se în rîuri și apucînd peștele din adîncul apei.

În Europa nu este cunoscută decît marea luptă a Americii ce a dat lumii un popor liber. Se ignoră faptul că sîngele s-a vărsat pentru interesele meschine ale cîtorva negustori de blănuri. Compania din golful Hudson a vîndut lordului Selkirk, în 1811, un teren întins de pe malul Rîului Roșu, acesta stabilindu-se aici în 1812. Faptul a nemulțumit compania din nord-vest, zisă și canadiană; cele două companii, aliate cu diferitele triburi indiene și urmate de „Lemnele arse", au ajuns să se înfrunte. Acest mărunt război domestic, ce a fost îngrozitor, a avut loc în pustiurile înghețate ale golfului Hudson; colonia lordului Selkirk a fost distrusă în luna iunie 1815, chiar în momentul cînd se dădea bătălia de la Waterloo. Pe cele două scene, atît de diferite ca strălucire și întunecime, nenorocirile speciei umane erau aceleași. Cele două companii istovite au simțit că e mai bine să se unească decît să se dezbine; astăzi, ele își extind împreună operațiunile, la vest pînă în Columbia, și la nord pînă pe fluviile ce se varsă în Marea Polară.

În rezumat, cele mai mîndre neamuri din America de Nord n-au păstrat din rasa lor decît limba și costumul; dar pînă și acesta s-a schimbat. Au învățat într-o oarecare măsură să cultive pămîntul și să crească turme de vite. Dintr-un războinic vestit cum era, sălbaticul din Canada a devenit un obscur cioban; un fel de păstor ciudat ce-și mînă iepele cu măciuca și oile cu săgețile. [...] Irochezul cîntă și dansează la Paris pentru cîțiva bănuți: e jalnic să vezi ce se întîmplă după o epocă de glorie.

Înfățișînd tabloul unei lumi sălbatice, vorbind fără încetare despre Canada și Louisiana și uitîndu-mă, pe vechile hărți, la întinderea fostelor

Scanned with OKEN Scanner

colonii franceze din America, eram urmărit de un gînd supărător: mă întrebam cum de s-a putut ca guvernul ţării mele să piardă aceste colonii ce ar fi fost astăzi pentru noi un izvor nesecat de avuţie.

Din Acadia şi Canada şi pînă în Louisiana, de la gura rîului Saint-Laurent şi pînă la cea a fluviului Mississippi, teritoriul Noii Franţe înconjura ţinutul ce a format la început confederaţia primelor treisprezece State Unite. Celelalte unsprezece State, districtul Columbia, teritoriile din Michigan, din nord-vest, din Missouri, Oregon şi Arkansas ne aparţineau sau ne-ar aparţine aşa cum aparţin astăzi Statelor Unite, prin cedarea din partea englezilor şi a spaniolilor, primii noştri urmaşi în Canada şi în Louisiana.

Luaţi-vă un punct de plecare între patruzeci şi trei şi patruzeci şi patru de grade latitudine nordică, pe Atlantic, la capul Sable din Noua-Scoţie, altădată Acadia; din acest punct, trageţi o linie care să treacă prin spatele primelor State Unite, Maine, Vernon, New York, Pennsylvania, Virginia, Carolina şi Georgia; această linie să ajungă prin Tennessee la Mississippi şi New-Orleans, să se ridice apoi la douăzeci şi nouă grade latitudine (latitudinea gurilor fluviului Mississippi) şi să urce prin teritoriul Arkansas pînă în Oregon; să străbată Munţii Stîncoşi şi să ia sfîrşit la vîrful Saint-Georges, pe coastele Oceanului Pacific, la patruzeci şi două grade latitudine nordică: uriaşul ţinut cuprins între această linie, Oceanul Atlantic, la nord-est, Marea Polară, la nord, Oceanul Pacific şi posesiunile ruseşti, la nord-vest, şi golful Mexic, la sud, adică mai mult de două treimi din America de Nord, ar recunoaşte legile Franţei. Ce s-ar fi întîmplat dacă aceste colonii ar mai fi fost în mîinile noastre în momentul emancipării Statelor Unite? Această emancipare ar mai fi avut loc? Prezenţa noastră pe pămîntul american ar fi grăbit-o sau întîrziat-o? Noua Franţă ar mai fi devenit liberă? De ce nu? Ar fi fost o nefericire pentru patria mumă să vadă înflorind un uriaş imperiu ieşit din sînul său, un imperiu care ar răspîndi gloria numelui nostru şi limba noastră într-o altă emisferă?

Am fi posedat peste mări ţinuturi întinse ce puteau să ofere un adăpost populaţiei noastre excedentare, o mare piaţă de desfacere pentru comerţ, un nutriment pentru marina noastră; astăzi, sîntem nevoiţi să-i zăvorîm în închisori pe vinovaţii condamnaţi de tribunale, din lipsa unui colţ de pămînt unde i-am putea duce pe nefericiţii aceştia. Sîntem excluşi din noul univers unde specia umană începe o nouă viaţă. În Africa, Asia, în insulele Mării Sudului şi pe continentul celor două Americi, limbile engleză şi spaniolă servesc la interpretarea gîndirii mai multor milioane de oameni; iar noi, dezmoşteniţi de cuceririle făcute de curajul şi geniul nostru, de-abia auzim vorbindu-se în cîteva orăşele din Louisiana şi Canada, sub o dominaţie străină, limba unui Racine,

Scanned with OKEN Scanner

a lui Colbert şi a lui Ludovic al XIV-lea; n-a mai rămas decît ca o mărturie a încercărilor soartei şi a greşelilor făcute de politica noastră. Astfel, Franţa a dispărut din America de Nord, întocmai ca triburile indiene cu care avea relaţii bune şi din care eu am mai întîlnit doar cîteva rămăşiţe. Ce s-a mai întîmplat în această Americă de Nord din vremea cînd călătoream pe aici? Vă voi spune acum. Pentru a-i consola pe cititori, în concluzia acestei lucrări, le voi înfăţişa un tablou miraculos.

Concluzie

Statele Unite

Dacă aş revedea Statele Unite astăzi, nu le-aş mai recunoaşte; acolo unde am lăsat păduri, aş găsi cîmpuri cultivate; acolo unde mi-am croit calea prin tufărişuri, aş călători pe drumuri largi. Mississippi, Missouri, Ohio nu mai curg în singurătate; în susul lor urcă vase mari cu trei catarge, iar la maluri acostează mai bine de două sute de vapoare. La Natchezi, în locul colibei lui Celuta, se ridică un oraş încîntător de aproximativ cinci mii de locuitori. Şactas ar putea astăzi să fie deputat în congres şi să meargă la Atala pe două drumuri, dintre care unul duce la Saint-Etienne pe Tumbec-bee, iar celălalt la Natchitoches; un ghid de călătorie i-ar indica staţiile diligenţei, în număr de unsprezece: Washington, Franklin, Homochitt etc.

Alabama şi Tennessee sînt împărţite — primul în treizeci şi trei de comitate şi cuprinde douăzeci şi unu de oraşe; al doilea — în cincizeci şi unu de comitate şi cuprinde patruzeci şi opt de oraşe. Cîteva din aceste oraşe, precum Cahawba, capitala Alabamei, îşi păstrează denumirea sălbatică, dar ele sînt înconjurate de alte oraşe ce poartă altfel de nume: la muscogulgi, seminoli, cherochezi şi chikasawi există o cetate numită Atena, o alta denumită Marathon, o Cartagină, un Memphis, o altă Spartă, o altă Florenţă, o altă Hampden, comitatele Columbia şi Marengo: gloria atîtor ţări şi-a pus pecetea pe aceste pustietăţi unde odinioară i-am întîlnit pe părintele Aubry şi pe necunoscuta Atala.

Kentucky are un Versailles; un comitat denumit *Bourbon* are drept capitală un oraş numit Paris. Toţi exilaţii, toţi năpăstuiţii ce s-au refugiat în America au adus aici amintirea patriei lor...

Scanned with OKEN Scanner

...Falsi Simoentis ad undam
*Libabat cineri Andromache.**

Statele Unite oferă deci, sub protecţia libertăţii, imaginea şi amintirea celor mai multe dintre locurile celebre din Europa antică şi modernă, asemenea acelei grădini din cîmpia Romei în care Hadrianus pusese să se reproducă diferitele monumente din imperiul său.

Să observăm că aproape nu există comitat care să nu cuprindă un oraş, un sat sau un cătun cu numele lui Washington, unanimă şi emoţionantă recunoştinţă a unui popor.

Fluviul Ohio udă astăzi patru state: Kentucky, Ohio, Indiana şi Illinois. Aceste patru state trimit la congres treizeci de deputaţi şi opt senatori. Statele Virginia şi Tennessee ating fluviul Ohio în două puncte; pe malurile fluviului Ohio sînt o sută nouăzeci şi unu de comitate şi două sute opt oraşe. Un canal, la care se lucrează pe porţiunea pragurilor şi care va fi terminat peste trei ani, va face ca fluviul să fie navigabil pentru vasele mari pînă la Pittsburgh.

Din Washington ies treizeci şi trei de drumuri largi, aşa cum odinioară drumurile romane porneau din Roma, şi sfîrşesc, după ce se despart, la hotarele Statelor Unite. Astfel se merge de la Washington la Dover, în Delaware; de la Washington la Providence, în Rhode-Island; de la Washington la Robbinstown, în districtul Maine, frontieră a statelor britanice, la nord; de la Washington la Concorde; de la Washington la Montpellier, în Connecticut; de la Washington la Albany şi de aici la Montreal şi la Quebec; de la Washington la Havre de Sackets, pe lacul Ontario; de la Washington la cascada şi la fortul Niagara; de la Washington, prin Pittsburgh, pînă la strîmtoare şi la Mişilimakinac, pe lacul Erie; de la Washington, prin Saint-Louis de pe Mississippi, la Cuncile-Bluffs de pe Missouri; de le Washington la New-Orleans şi la gura fluviului Mississippi; de la Washington la Natchez; de la Washington la Charlestown, la Savannah şi la Saint-Augustin, totul alcătuind o reţea de drumuri cu o lungime de douăzeci şi cinci de mii şapte sute patruzeci şi şapte de mile.

În punctele în care se întretaie aceste drumuri se vede că ele străbat locuri altădată sălbatice, astăzi cultivate şi locuite. Pe un mare număr din aceste drumuri se află acum staţii de poştă; vehicule publice te pot duce dintr-un loc într-altul la preţuri moderate. Iei diligenţa pentru Ohio sau pentru cascada Niagara, aşa cum în vremea mea luai o călăuză sau un interpret indian. Din drumurile principale pornesc alte căi de comunicaţie ce sînt şi ele înzestrate cu mijloace de transport. Aceste mijloace sînt aproape întotdeauna duble; căci lacurile şi rîurile, aflîndu-se

* *Andromacha împlinea ritualul*
Lîngă apele falsului Simois.

peste tot, se poate călători în corăbii cu vîsle şi cu pînze sau în vase cu aburi.

Ambarcaţiuni de acest ultim fel fac curse regulate de la Boston şi New Orleans; asemenea ambarcaţiuni se află şi pe lacul Canada, pe Ontario, Erie, Michigan, Champlain, pe acele lacuri pe care acum treizeci de ani de-abia puteai vedea cîteva pirogi de sălbatici şi unde acum se înfruntă vase de pescuit.

Vapoarele sînt folosite în Statele Unite nu numai pentru nevoile comerţului şi ca mijloace de călătorie, ci şi pentru apărarea ţării; cîteva dintre ele, de dimensiuni uriaşe, plasate la gura fluviilor şi prevăzute cu tunuri şi cu apă clocotită, seamănă atît cu nişte citadele moderne, cît şi cu nişte fortăreţe din evul mediu.

La cele douăzeci şi cinci de mii şapte sute patruzeci şi şapte de mile de drumuri generale, trebuie să adăugăm lungimea celor patru sute nouăsprezece drumuri cantonale şi cele cincizeci şi opt de mii o sută treizeci şi şapte de mile de drumuri pe apă. Canalele sporesc numărul acestora: canalul Middlesex uneşte portul Boston cu rîul Merrimack; canalul Champlain face ca acest lac să comunice cu mările canadiene; vestitul canal Erie, sau canalul New York-ului, uneşte în prezent lacul Erie cu Atlanticul; canalele Sautee, Chesapeake şi Albemarne sînt construite de statele Carolina şi Virginia. Şi cum rîurile mari ce curg în diferite direcţii se apropie la izvoare, nimic mai uşor decît să le uneşti între ele. Se cunosc deja cinci căi ce duc la Oceanul Pacific; dintre ele una singură străbate teritoriul spaniol.

O lege dată de Congres în sesiunea din 1824 şi 1825 hotărăşte stabilirea unui post militar la Oregon. Americanii, ce au o aşezare pe Columbia, pătrund astfel pînă la marele Ocean, între America engleză, rusă şi spaniolă, printr-o porţiune de pămînt ce se întinde pe o lăţime de aproape şase grade.

Există totuşi o limită naturală ce se opune colonizării. Graniţa pădurilor se opreşte la vest şi la nord de Missouri, unde încep nişte stepe uriaşe în care nu există nici măcar un arbore şi care par cu totul neprielnice pentru culturi, deşi ierburile cresc aici din belşug. Această Arabie înverzită serveşte drept loc de trecere pentru colonii ce merg în caravane spre Munţii Stîncoşi şi spre Noul Mexic; ea desparte Statele Unite ale Atlanticului de Statele Unite ale Mării Sudului, întocmai ca acele pustiuri ce în Lumea Veche separă regiunile fertile. Un american a propus să se deschidă, pe cheltuiala sa, un mare drum de fier, de la Saint-Louis, pe Mississippi, şi pînă la gura Columbiei, în schimbul unei concesiuni de zece mile adîncime, pe cele două părţi ale drumului, pe care să i-o dea Congresul: acest gigantic tîrg n-a fost acceptat.

În anul 1789 existau în Statele Unite numai şaptezeci şi cinci de staţii de diligenţă; acum există mai mult de cinci mii.

Scanned with OKEN Scanner

Din 1790 şi pînă în 1795, numărul acestor staţii a crescut de la şaptezeci şi cinci la patru sute cincizeci şi trei; în 1800 erau în număr de nouă sute trei; în 1805 ajungeau la cifra de o mie cinci sute cincizeci şi opt; în 1810, la două mii trei sute; în 1815, la trei mii; în 1817, la trei mii patru sute cincizeci şi nouă; în 1820, la patru mii treizeci; în 1825, la aproape cinci mii şi cinci sute.

Scrisorile şi depeşele sînt duse de diligenţe speciale, ce fac cam o sută cincizeci de mile pe zi, şi de curieri ce merg călare sau pe jos.

Un mare traseu poştal se întinde de la Anson, în statul Maine, prin Washington, pînă la Nashwille, în statul Tennessee: distanţă de o mie patru sute patruzeci şi opt de mile. Un alt traseu uneşte Highgate, din statul Vermont, cu Sfînta Maria din Georgia: distanţă, o mie trei sute şaizeci şi nouă de mile. De la Washington la Pittsburgh se află releuri de poştă pe o distanţă de două sute douăzeci şi şapte de mile; în curînd vor fi stabilite pînă la Saint-Louis pe Mississippi, prin Vincennes, şi pînă la Nashville, prin Lexington, din Kentucky. Hanurile sînt bune şi curate, şi uneori admirabile.

Birouri pentru vînzarea pămînturilor publice au fost deschise în statele Ohio şi Indiana, în teritoriul Michigan, Missouri şi Arkansas, în statele Louisiana, Mississippi şi Alabama. Se pare că mai rămîn mai bine de o sută cincizeci de milioane de acri de pămînt bun pentru culturi, fără să punem la socoteală marile păduri. Cincizeci de milioane de acri sînt evaluaţi la aproximativ un miliard cinci sute de milioane de dolari, socotind un acru, în medie, la zece dolari şi neevaluînd dolarul decît la trei franci; calcul foarte precar sub toate aspectele.

În statele din nord se află douăzeci şi cinci de posturi militare, iar în statele din sud douăzeci şi două.

În 1790, populaţia Statelor Unite era de trei milioane nouă sute douăzeci şi nouă de mii trei sute douăzeci şi şase de locuitori; în 1800 era de cinci milioane trei sute cinci mii şase sute şaizeci şi şase; în 1810, de şapte milioane două sute treizeci şi nouă de mii nouă sute trei; în 1820, de nouă milioane şase sute nouă mii opt sute douăzeci şi şapte. Pe lîngă această populaţie trebuie să socotim un milion cinci sute treizeci şi unu de mii patru sute treizeci şi şase de sclavi.

În 1790, Ohio, Indiana, Illinois, Alabama, Mississippi şi Missouri nu aveau destui coloni ca să poată fi recenzaţi. În 1800, numai Kentucky avea şaptezeci şi trei de mii şase sute şaptezeci şi şapte, iar Tennessee treizeci şi cinci de mii şase sute nouăzeci şi unu. Ohio, nepopulat în 1790, număra în 1800 patruzeci şi cinci de mii trei sute şaizeci şi cinci de locuitori; două sute treizeci de mii şapte sute şaizeci în 1810 şi cinci sute optzeci şi unu de mii patru sute treizeci şi patru în 1820; Alabama, între anii 1810 şi 1820, şi-a mărit numărul de locuitori de la zece mii la o sută douăzeci şi şapte de mii nouă sute unu.

Scanned with OKEN Scanner

Astfel, populaţia Statelor Unite a crescut, din zece în zece ani, începînd din 1790 şi pînă în 1820, în proporţie de treizeci şi cinci de indivizi la o sută. Au şi trecut şase ani din decada ce se va termina în 1830, an în care se presupune că populaţia Statelor Unite va fi de aproape douăsprezece milioane opt sute şaptezeci şi cinci de mii de suflete; populaţia statului Ohio va fi de opt sute cincizeci de mii de locuitori, iar cea a statului Kentucky de şapte sute cincizeci de mii.

Dacă populaţia va continua să se dubleze după fiecare douăzeci de ani, în 1855, Statele Unite vor avea o populaţie de douăzeci şi cinci de milioane şapte sute cincizeci de mii de suflete, iar douăzeci şi cinci de ani mai tîrziu, adică în 1880, această populaţie s-ar ridica la mai mult de cincizeci de milioane.

În 1821, valoarea exportului produselor indigene şi străine s-a ridicat în Statele Unite la suma de 64 974 382 dolari; în acelaşi an venitul public s-a ridicat la 14 264 000 dolari; excedentul venitului faţă de cheltuieli a fost de 3 334 826 dolari. Tot în acelaşi an, datoria naţională se redusese la 89 204 236 dolari.

Armata a ajuns uneori la o sută de mii de oameni; marina Statelor Unite se compune din 11 vase de pescuit, 9 fregate şi 50 de vase de război de diferite mărimi.

Este inutil să vorbim despre constituţiile diferitelor state; ajunge să ştim că toate sînt libere.

Nu există nici o religie dominantă; dar fiecare cetăţean este obligat să practice un cult creştin: religia catolică face progrese considerabile în statele din vest.

Presupunînd, şi cred că acesta e adevărul, că cifrele statistice publicate în Statele Unite sînt exagerate dintr-o mîndrie naţională, prosperitatea realizată în general e demnă de întreaga noastră admiraţie.

Pentru a desăvîrşi acest tablou surprinzător, trebuie să ne reprezentăm oraşe ca Boston, New York, Philadelphia, Baltimore, Savannah, New-Orléans luminate noaptea, pline de cai şi de trăsuri, şi oferind toate plăcerile şi luxul ce pătrundeau în porturile lor odată cu miile de vase; trebuie să ne reprezentăm lacurile din Canada, odinioară atît de singuratice, acum pline de fregate, de corvete, de cuttere, de bărci şi de vapoare ce se încrucişează cu pirogile şi cu luntrile indienilor, precum marile nave şi galere cu şalupele şi caiacurile în apele Bosforului. În mijlocul acestor păduri, pe malul fluviilor străvechi, podoabe ale deşertului, se ridică temple şi case înfrumuseţate de coloane greceşti. Adăugaţi la toate acestea acele vaste colegii, lăcaşuri ale ştiinţei înălţate în însuşi sălaşul ignoranţei sălbatice, toate religiile, toate opiniile trăind în pace şi trudind laolaltă pentru a face mai bun neamul omenesc şi spre a-i dezvolta inteligenţa: iată minunile libertăţii.

Scanned with OKEN Scanner

Abatele Raygnal propusese un premiu pentru cel mai bun răspuns la întrebarea: „Care va fi influenţa descoperirii Lumii Noi asupra Lumii Vechi?“

Scriitorii s-au întrecut în a face tot felul de calcule cu privire la exportul şi la importul de metale, la depopularea Spaniei, la creşterea comerţului, la perfecţionarea marinei; nimeni, după cîte ştiu, nu a căutat influenţa descoperirii Americii asupra Europei în instaurarea republicilor americane. Nu puteau fi concepute decît vechile monarhii aproape aşa cum erau, o societate mereu aceeaşi, spiritul omenesc neînaintînd şi neregresînd; nimeni nu se gîndea la revoluţia ce, în intervalul de patruzeci de ani, se produsese pe plan spiritual.

Cea mai preţioasă comoară pe care America o ocrotea la sînul ei era libertatea; fiecare popor este chemat să se adape la acest izvor nesecat. Descoperirea în Statele Unite a republicii reprezentative este unul dintre cele mai mari evenimente politice din lume. Acest eveniment a dovedit, aşa cum am spus în altă parte, că există două feluri de libertăţi practicabile; una aparţine copilăriei popoarelor şi e fiica moravurilor şi a virtuţii: era libertatea primilor greci şi a primilor romani, era libertatea sălbaticilor din America; cealaltă libertate se naşte odată cu bătrîneţea popoarelor; este fiica luminilor şi a raţiunii: este libertatea Statelor Unite ce înlocuieşte libertatea indianului. Pămînt fericit care, în mai puţin de trei secole, a trecut de la o libertate la cealaltă aproape fără strădanie şi printr-o luptă ce n-a ţinut mai mult de opt ani!

Oare America îşi va păstra acest ultim fel de libertate? Statele Unite nu se vor diviza? N-au apărut deja germenii acestei diviziuni? Nu s-a susţinut, oare, de către un reprezentant al Virginiei, teza vechii libertăţi greceşti şi romane, sprijinită pe sistemul sclavagist, împotriva unui deputat din Massachusetts ce apăra cauza libertăţii moderne, fără sclavi, aşa cum a propovăduit-o creştinismul?

Oare statele din vest, extinzîndu-se din ce în ce mai mult, prea îndepărtate de Statele Atlanticului, nu vor dori să aibă un guvern separat?

În sfîrşit, să fie americanii nişte oameni desăvîrşiţi? Nu au şi ei vicii, precum ceilalţi oameni? Sînt oare superiori din punct de vedere moral englezilor din care se trag? Emigraţia străină, ce se scurge fără încetare, amestecîndu-se cu populaţia de aici, din toate părţile Europei, nu va distruge cu timpul omogenitatea rasei lor? Nu-i va domina spiritul mercantil? Interesul nu începe să devină la ei defectul naţional dominant?

Trebuie să mai spunem cu durere că instaurarea republicilor Mexic, Columbia, Peru, Chile, Buenos Aires reprezintă un pericol pentru Statele Unite. Atunci cînd acestea nu aveau lîngă ele decît coloniile unui regat transatlantic, nici un război nu era probabil. Acum nu se vor naşte oare rivalităţi între vechile republici ale Americii septentrionale şi noile repu-

Scanned with OKEN Scanner

blici ale Americii spaniole? Acestea nu vor face alianţe cu puterile europene? Dacă de o parte şi de alta se va recurge la arme, dacă spiritul militar va pune stăpînire pe Statele Unite şi se va ridica poate un mare conducător de oşti, căci gloria iubeşte coroanele şi soldaţii nu sînt decît strălucitori făuritori de lanţuri, iar libertatea nu mai e sigură că-şi poate păstra patrimoniul sub tutela victoriei.

Dar orice se va întîmpla în viitor, libertatea nu va dispărea niciodată cu totul din America; şi aici este locul să arătăm una din marile superiorităţi ale libertăţii fiică a luminilor, faţă de libertatea fiică a moravurilor.

Libertatea fiică a moravurilor piere cînd principiul său se alterează, şi e în firea lucrurilor ca moravurile să se deterioreze cu timpul.

Libertatea fiică a moravurilor începe înaintea despotismului, în zilele de obscuritate şi sărăcie; ea s-a pierdut în despotism şi în secolele de strălucire şi de lux.

Libertatea fiică a luminilor străluceşte după timpurile de opresiune şi de corupţie; ea înaintează cu principiul ce o păstrează şi o reînnoieşte; luminile al căror efect este, departe de a păli cu timpul, aşa cum se întîmplă cu moravurile ce zămislesc prima libertate, dimpotrivă, se întăresc cu trecerea timpului: astfel ele merg mînă în mînă cu libertatea pe care au făurit-o; mereu alături de această libertate, sînt totodată virtutea ei generatoare şi izvorul ei nesecat.

În sfîrşit, Statele Unite mai au o pavăză: populaţia lor nu ocupă nici a optsprezecea parte din teritoriu. America este încă stăpînită de singurătate şi mult timp încă moravurile sale vor purta pecetea acestor pustiuri, iar luminile pecetea libertăţii.

Aş vrea să pot spune acelaşi lucru şi despre republicile spaniole din America. Ele se bucură de independenţă; sînt despărţite de Europa: e un fapt împlinit, un fapt fără îndoială uriaş, în ceea ce priveşte rezultatele, dar din care nu decurge, de îndată şi în mod necesar, libertatea...

Sfîrşitul călătoriei

Rătăcind din pădure în pădure, mă apropiasem de locurile despădurite ale Americii. Într-o seară, am zărit pe malul unui rîu o fermă clădită din trunchiuri de copaci. Am cerut găzduire; mi-a fost dată.

S-a lăsat noaptea; locuinţa nu era luminată decît de flacăra din vatră; m-am aşezat lîngă foc. În timp ce gazda îmi pregătea masa,

Scanned with OKEN Scanner

m-am distrat citind, la lumina focului, un jurnal englez căzut pe jos. Am văzut aceste cuvinte scrise cu litere mari: FLIGHT OF THE KING, *fuga regelui*. Se relata fuga lui Ludovic al XVI-lea şi arestarea nenorocitului monarh la Varennes. Jurnalul prezenta, de asemenea, progresele făcute de emigraţie şi unirea aproape a tuturor ofiţerilor din armată sub drapelul prinţilor francezi. Mi-a părut că aud însuşi glasul onoarei şi am renunţat la planurile mele.

M-am întors la Philadelphia şi m-am îmbarcat. O furtună m-a mînat în optsprezece zile pînă pe coasta Franţei, unde am suferit un fel de naufragiu între insulele Guernesey şi Origny. Am acostat la Le Havre. În luna iulie 1792, am emigrat împreună cu fratele meu. Armata prinţilor începuse lupta şi, fără intervenţia nefericitului meu văr Armand de Chateaubriand, nu aş fi fost înrolat. Zadarnic am spus că venisem anume tocmai de la cascada Niagara, că nu voia să mă asculte nimeni şi era cît pe ce să mă bat ca să obţin cinstea de a purta o raniţă. Camarazii mei, ofiţerii regimentului din Navara, formau o companie în tabăra prinţilor, dar eu am intrat într-una din companiile bretone. Se poate vedea ce am devenit, în noua prefaţă de la *Eseul istoric*.

Astfel, ceea ce-mi apărea ca o datorie a răsturnat primele planuri pe care mi le făcusem şi m-a dus la prima dintre acele peripeţii ce mi-au însemnat cariera. Burbonii n-aveau nevoie ca un cadet din Bretania să se întoarcă de dincolo de mare spre a le oferi neînsemnatul său devotament, după cum n-au avut nevoie de serviciile sale cînd acelaşi cadet a ieşit din obscuritate; dacă, urmîndu-mi călătoria, aş fi aprins lampa gazdei cu ziarul ce mi-a schimbat viaţa, nimeni nu mi-ar fi simţit lipsa, căci nimeni nu ştia că existam. O simplă răfuială dintre mine şi conştiinţa mea m-a adus pe scena lumii; aş fi putut să fac ce-aş fi vrut, pentru că eu eram singurul martor al acelei dispute; dar dintre toţi martorii, acesta este cel faţă de care mi-ar fi cel mai teamă să am de ce roşi.

De ce oare pustietăţile din Erie şi Ontario mi se înfăţişează astăzi în minte mai pline de farmec decît strălucitorul spectacol al Bosforului?

Pentru că în vremea călătoriei mele în Statele Unite eram plin de iluzii; frămîntările din Franţa începeau tot atunci cînd începea şi viaţa mea; nimic nu era împlinit în mine şi nici în ţara mea. Îmi place să-mi amintesc de aceste zile, pentru că ele nu-mi readuc în memorie decît nevinovăţia sentimentelor inspirate de familie şi de bucuriile tinereţii.

Cincisprezece sau şaisprezece ani mai tîrziu, după cea de-a doua mea călătorie, revoluţia luase sfîrşit: nu mai îmi făceam iluzii; amintirile mele, ce-şi aveau atunci izvorul în societate, îşi pierduseră candoarea. Înşelat în cele două pelerinaje ale mele, nu descoperisem drumul din nord-vest; nu-mi găsisem gloria în mijlocul pădurilor unde mă dusesem să o caut, şi am lăsat-o pe ruinele Atenei.

Scanned with OKEN Scanner

Plecat ca să călătoresc prin America, întors ca să fiu soldat în Europa, n-am dus pînă la capăt nici una, nici alta: un geniu rău mi-a smuls bastonul și sabia și mi-a pus în mînă pana. La Sparta, în timpul nopții, contemplînd cerul, îmi aminteam de ținuturile ce-mi cunoscuseră somnul liniștit sau tulburat; salutasem pe drumurile Germaniei, prin hățișurile din Anglia, prin cîmpiile din Italia, pe mări, prin pădurile canadiene, aceleași stele pe care le vedem strălucind peste patria Elenei și a lui Menelaus. Dar la ce-mi folosea să mă plîng astrelor, martori nemișcați ai destinului meu hoinar? Într-o zi, privirea lor nu se va mai obosi să mă urmărească; se va aținti pe mormîntul meu. Acum, eu însumi nepăsător față de propria mea soartă, nu voi cere acestor astre rele să mi-o schimbe într-una mai blîndă și nici să-mi dea înapoi ceea ce călătorul lasă din viața sa prin locurile pe unde trece.

SFÎRȘITUL CĂLĂTORIEI ÎN AMERICA

Scanned with OKEN Scanner

Memorii asupra ruinelor din Ohio

Primul memoriu

Bacon, vorbind despre antichităţi, despre întîmplările transmise denaturat, despre fragmentele istorice ce, din întîmplare, au supravieţuit ravagiilor timpului, le compară cu nişte bucăţi de scîndură ce continuă să plutească după naufragiu şi cu ajutorul cărora oamenii instruiţi şi activi reuşesc, prin cercetările lor minuţioase şi printr-o examinare atentă şi scrupuloasă a monumentelor, a numelor, a cuvintelor, a proverbelor, a tradiţiilor, a documentelor şi a mărturiilor particulare, a fragmentelor istorice, a pasajelor din cărţile neistorice, să salveze şi să restabilească ceva din ceea ce a fost distrus de timp.

Antichităţile din ţara noastră mi s-au părut dintotdeauna mai importante şi vrednice de o mai mare atenţie decît li s-a acordat pînă în prezent. E adevărat că noi nu dispunem de alte documente scrise şi de alte surse de informare în afară de lucrările vechilor autori francezi şi olandezi; or, se ştie bine că aceştia erau absorbiţi aproape numai de gîndul îmbogăţirii sau de grija de a răspîndi religia şi că părerile lor erau modificate de prejudecăţile dominante, fixate de teorii preexistente, controlate de politica suveranilor şi întunecate de tenebrele care pe atunci copleşeau încă lumea.

A te raporta pe de-a-ntregul, pentru informaţii exacte şi extinse, numai la tradiţiile aborigenilor, înseamnă să te sprijini pe o trestie foarte firavă. Oricine le-a pus întrebări ştie că, în general, sînt la fel de neştiutori ca şi cel ce le adresează întrebările şi că ceea ce spun este născocit pe loc sau atît de conform cu diferite legende, încît nu poţi să le acorzi nici cel mai mic credit. Lipsiţi fiind de ajutorul scrisului, cu trecerea timpului, faptele pe care le cunoşteau li s-au şters din amintire ori s-au contopit cu noile impresii şi cu noile fapte ce le-au denaturat. Dacă în scurtul interval de treizeci de ani vînătorii de bivoli din Santo-Domingo şi-au pierdut aproape orice credinţă creştină, ce încredere putem avea în tradiţiile orale ce ne sînt relatate de nişte sălbatici ce nu ştiu să scrie şi care sînt ocupaţi tot timpul cu războiul sau cu vînătoarea?

Scanned with OKEN Scanner

Cîmpul de cercetare are deci limite foarte înguste, dar nu e cu desăvîrşire închis. Monumentele ce rămîn oferă un vast material pentru investigaţii. Pentru a se lămuri originea şi istoria omului roşu, se poate recurge la limbajul, la făptura, la obiceiurile sale; iar în unele cazuri, geologia ţării poate să fie folosită cu succes ca să se facă lumină în lucrurile ce se cercetează.

Avînd cîteva prilejuri să observ eu însumi şi să fac destul de frecvente cercetări, sînt înclinat să cred că partea occidentală a Statelor Unite, înainte de a fi fost descoperită şi ocupată de europeni, a fost locuită de o populaţie numeroasă ce avea reşedinţe fixe şi era mult mai civilizată decît triburile indiene de astăzi. Poate că n-ar fi prea hazardată afirmaţia că starea sa nu era mult diferită de cea a mexicanilor şi a peruvienilor, atunci cînd spaniolii au venit la ei pentru prima oară. Încercînd să clarific acest subiect, mă voi opri aici; uneori îmi voi arunca privirile mai departe, dar voi evita pe cît voi putea să tratez punctele ce-au fost deja expuse.

Township din Pompey, comitatul Onondaga, se află pe locul cel mai ridicat din acest ţinut; căci el separă apele ce curg în golful Chesapeake de cele ce se îndreaptă spre golful Saint-Laurent. Părţile cele mai înalte ale acestui Township prezintă resturi de aşezări vechi şi în diferite locuri recunoşti urmele unei populaţii numeroase. Cam la două mile la sud de Manlieu-Ignare, am cercetat, în Township din Pompey, rămăşiţele unei vechi cetăţi; apar evidente sub forma unor porţiuni mari de pămînt negru aşezate la distanţe regulate şi la mică depărtare unele de altele şi în care am descoperit oseminte de animale, cenuşă, boabe de fasole sau boabe de porumb carbonizate, obiecte ce indică toate nişte aşezări omeneşti. Acest oraş a avut probabil o întindere de cel puţin o jumătate de milă, de la est la vest, şi de trei sferturi de milă, de la nord la sud; din cercetările mele am reuşit să o determin cu destulă exactitate. Dar cineva vrednic de toată încrederea m-a asigurat că are o lungime de o milă de la est la vest. Or, un oraş ce acoperea mai mult de cinci sute de acri, trebuie să fi avut o populaţie ce depăşeşte închipuirea noastră.

La o milă depărtare spre estul aşezării se află un cimitir cu o suprafaţă de trei pînă la patru acri şi mai există şi un altul la extremitatea dinspre vest. Acest oraş era aşezat pe un teren ridicat şi bine apărat din toate părţile, la aproximativ douăsprezece mile de izvoarele sărate din Onondaga.

În partea dinspre răsărit se află o pantă abruptă de o sută de picioare înălţime ce sfîrşeşte într-o rîpă adîncă unde curge un rîuleţ; în partea dinspre nord există o pantă asemănătoare. Trei forturi, aflate la o depărtare de opt mile unul de celălalt, alcătuiesc un triunghi ce înconjură oraşul; unul se află la o milă în sudul satului Jamesville, iar celelalte la nord-est şi la sud-est, în Pompey; probabil fuseseră

Scanned with OKEN Scanner

ridicate ca să protejeze cetatea şi să-i ocrotească pe locuitori împotriva atacului unui duşman. Toate aceste forturi sînt de formă circulară sau eliptică; pe locul lor sînt răspîndite oseminte; a fost tăiat un frasin ce se afla aici şi, după numărul cercurilor sale concentrice, s-a văzut că avea nouăzeci şi trei de ani. Pe o movilă de cenuşă, ce forma locul de amplasare al unei case mari, am văzut un pin alb ce avea o circumferinţă de opt picioare şi jumătate şi a cărui vîrstă era de cel puţin o sută treizeci de ani.

Oraşul fusese probabil luat cu asalt din partea dinspre nord. La dreapta şi la stînga, se află nişte morminte chiar în apropierea prăpastiei; cinci sau şase trupuri au fost aruncate unele peste altele în aceeaşi groapă. Dacă asediatorii ar fi fost respinşi, locuitorii şi-ar fi îngropat morţii în locul obişnuit; dar aceste morminte, ce se află aproape de rîpă şi în incinta satului, mă fac să cred că oraşul a fost cucerit. Pe partea de sud a albiei torentului, s-a descoperit o ţeavă de puşcă, nişte gloanţe, o bucată de plumb şi un craniu străpuns de un glonte. În rest, peste tot în vecinătate, se găsesc ţevi de puşti, securi, săpăligi şi săbii. Mi-am procurat obiectele următoare pe care le-am dat societăţii ca să le includă în colecţia sa: două ţevi de puşcă deteriorate, două securi, o săpăligă, un clopot fără limbă, o bucată dintr-un clopot mare, un inel, o lamă de sabie, o pipă, o clanţă, sfărîmături din obiecte mici de sticlă şi mai multe alte lucruri mărunte. Toate aceste obiecte atestă legăturile cu Europa; şi, ţinînd seamă de strădaniile vizibile ce-au fost depuse spre a scoate din uz ţevile de puşcă, pilindu-le, este neîndoielnic că europenii ce se stabiliseră în acest loc au fost învinşi şi izgoniţi din ţinut de către indieni.

În apropierea ruinelor acestui oraş, am observat o pădure mare în locul căreia se afla înainte un teren despădurit şi cultivat. Iată ceea ce m-a făcut să trag această concluzie: nu se vedeau nici dîmburile şi nici movilele ce se află întotdeauna acolo unde sînt arbori dezrădăcinaţi sau căzuţi de bătrîneţe, nici buturugi şi nici lăstărişuri; arborii aveau, în general, cincizeci pînă la şaizeci de ani. Or, trebuie să treacă un foarte mare număr de ani pentru ca un ţinut să se acopere de păduri; e nevoie de mult timp ca vîntul şi păsările se aducă seminţele. Township din Pompey este plin de păduri, care seamănă cu cea despre care am vorbit; unele au o lungime de patru mile şi o lăţime de două. Pădurea cuprinde un mare număr de morminte; am auzit că ar fi vreo optzeci. Dacă populaţia albă din acest ţinut ar dispare pe de-a-ntregul, poate că, după trecerea secolelor, el ar prezenta particularităţi asemănătoare cu cele pe care le-am descris.

Mi se pare că aceste vestigii ţin de două epoci distincte: una cuprinde resturile unor vechi fortificaţii şi aşezări ce existau dinaintea sosirii europenilor; a doua se referă la aşezările şi la operaţiile militare ale europenilor; şi cum albii, ca şi indienii, erau adeseori nevoiţi se recurgă

Scanned with OKEN Scanner

la aceste vechi fortificații, ca să-și găsească aici adăpost, să locuiască sau să vîneze, ele cuprind probabil mai multe obiecte făcute în Europa; acest lucru a dus la o mare confuzie, pentru că au fost astfel amestecate laolaltă perioade foarte îndepărtate una de alta.

E foarte probabil ca francezii să fi avut așezări considerabile pe teritoriile a șase seminții. Preotul Du Creux, iezuit, povestește, în *Istoria Canadei*, că în 1655 francezii și-au stabilit o colonie pe teritoriul Onondaga; și iată cum descrie acest ținut deosebit de fertil și de interesant: „După două zile, părintele Chaumont a fost condus de un grup numeros la locul menit așezărilor francezilor; acest loc se afla la patru leghe depărtare de satul unde se oprise prima oară. Rar poți vedea un loc mai favorizat de natură și, dacă arta și-ar fi dat și ea concursul, ca în Franța și în restul Europei, acest loc ar fi putut concura cu Baies. O prerie uriașă, înconjurată pe toate părțile de o pădure joasă, se prelungește pînă la malurile lacului Ganneta, unde cele patru populații irocheze principale pot să ajungă ușor cu pirogile, ca și în mijlocul țării, și de unde pot să se viziteze fără greutate unele pe celelalte, mergînd pe rîurile și lacurile ce înconjură acest canton. Bogăția vînatului o egalează pe cea a peștelui și, ca să nu lipsească nimic, primăvara vin atît de multe turturele, încît pot fi prinse cu plasele. Se găsește atît de mult pește, încît se spune că pescarii prind cu undița, într-o singură noapte, o mie de țipari. Preria este străbătută de apele limpezi a două izvoare ce se află la o depărtare cam de o sută de pași unul de altul; apa sărată oferă din belșug o sare minunată; apa celuilalt izvor este dulce și bună de băut și, ceea ce e de mirare, amîndouă izvorăsc din aceeași colină“[1].

Charlevoix ne informează că în 1654 au fost trimiși, la Onontagué (Onondaga), cîțiva misionari; că au construit aici o capelă și au întemeiat o așezare; că în 1658 a fost fondată o colonie franceză și că misionarii au părăsit ținutul în 1668. Cînd, în 1679, Lasalle a plecat din Canada și a coborît pe Mississippi, el a descoperit, între lacul Huron și lacul Illinois, o prerie întinsă în care se afla o așezare frumoasă ce aparținea iezuiților.

Tradițiile indienilor se potrivesc pînă la un punct cu relatările francezilor. Aceștia povestesc că strămoșii lor au purtat mai multe lupte sîngeroase cu francezii și pînă la urmă i-au silit să părăsească ținutul; aceștia, respinși în ultimul lor fort, au capitulat și au consimțit să plece, cu condiția să li se dea hrană; indienii le-au umplut sacii cu cenușă, pe care au acoperit-o cu boabe de porumb și cea mai mare parte dintre francezi au pierit de foame într-un loc numit în limba lor *Golful Foamei*, iar într-a noastră *Hungry-Bay*, loc ce se află pe lacul Ontario. O colină din Pompey poartă numele de *Bloody-Hill* (Colina Sîngelui); indienii

[1] *Historiae Canadensis, seu Novae Franciae*, Libri decem; auctore P. Francisco Creuxio. Parisiis, 1664 vol. 1 pag. 760.

Scanned with OKEN Scanner

ce i-au dat numele nu vor să urce pe ea niciodată. Este surprinzător faptul că în acest ținut nu găsești nicăieri arme de-ale indienilor, precum cuțite, securi și vîrfuri de săgeată din piatră. Se pare că toate aceste obiecte au fost înlocuite de altele, din fier, provenind de la francezi.

Vechile fortificații au fost ridicate înainte ca ținutul să fi avut legături cu europenii. Indienii nu știu nimic despre originea lor. Probabil că le-au servit drept fortăreață în războaiele ce au pustiit țara; și e de asemenea probabil că tot aici poți afla și ruinele unor lucrări de-ale europenilor, construcții diferite, așa cum poți vedea în Marea Britanie, unele lîngă altele, ruinele unor fortificații romane și bretone. Pennant, în cartea sa *Călătorie în Scoția*, spune: „Pe un deal, într-un anume loc, se află o fortificație de-a bretonilor, de formă circulară; mi s-a vorbit despre alte cîteva de formă pătrată, ce se află la cîteva mile depărtare și despre care cred că sînt romane". În călătoria sa în Țara Galilor, descrie un post breton fortificat, situat pe vîrful unei coline; e de formă circulară și e înconjurat de o groapă adîncă și de o ridicătură de pămînt. În mijlocul incintei se află o movilă artificială. Această descriere se potrivește exact cu vechile noastre forturi. Danezii, ca și neamurile ce au ridicat fortificațiile noastre, erau, după toate probabilitățile, de origine scită. După Pliniu, numele de scit era comun tuturor națiilor ce trăiau în nordul Europei și Asiei.

În Townshipul lui Camillus, situat de asemenea în comitatul Onondaga, la patru mile de rîul Seneca, la treizeci de mile de lacul Ontario și la optsprezece de Salina, se află două forturi vechi, pe proprietatea judecătorului Manro, stabilit în acest loc de nouăsprezece ani. Unul dintre aceste forturi se află pe o colină foarte înaltă și ocupă aproximativ trei acri. Pentru a se ajunge la un izvor ce se află la o depărtare de vreo zece rozi (o sută șaizeci de picioare) de fort, a cărui formă este eliptică, există o poartă la est și o altă deschidere la vest. Șanțul era adînc, iar zidul răsăritean avea zece picioare înălțime. În centru se afla o piatră mare calcaroasă, de formă neregulată, ce nu putea fi ridicată decît de doi oameni; avea baza plată și lungă de trei picioare. Suprafața ei prezenta, după părerea lui Manro, caractere necunoscute, trasate distinct într-un spațiu de optsprezece degete lungime și de trei degete lățime. Cînd am vizitat acest loc, piatra nu mai era acolo. Toate cercetările ce le-am făcut ca să o descopăr au fost zadarnice. Pe zidul de apărare am văzut un trunchi de stejar negru, bătrîn de o sută de ani. Acum nouăsprezece ani se vedeau urmele a doi arbori și mai bătrîni.

Al doilea fort se află la aproape o jumătate de milă depărtare, pe un teren mai coborît; construcția sa seamănă cu a celuilalt; e o dată și jumătate mai mare. Lîngă fortul cel mare se observă urmele unui drum vechi, astăzi acoperit de arbori. În diferite locuri din oraș am văzut de asemenea, pe niște terenuri înalte, un șir de mari ridicături de pămînt

Scanned with OKEN Scanner

ce se întindeau din vîrful colinelor pînă la poale şi pe care le despărţeau nişte rigole înguste. Acest fenomen apare în aşezările foarte vechi, acolo unde solul e argilos şi colinele abrupte; este favorizat de despicăturile ce le fac şi le lărgesc torenţii. Acest efect nu se poate produce atunci cînd pămîntul este acoperit de păduri, ceea ce dovedeşte că aceste terenuri erau, în vechime, despădurite. Cînd ne-am stabilit aici, ele aveau aceeaşi înfăţişare ca astăzi, doar că erau acoperite de păduri; şi cum astăzi se văd în şanţuri trunchiuri de arbori, este neîndoielnic că aceste ridicături de pămînt şi micile şanţuri ce le despart n-au putut fi făcute în ultimul timp, după despădurirea terenului. Primii coloni au găsit grămezi mari de cochilii adunate în diferite locuri şi numeroase fragmente de oale. Domnul Manro, săpîndu-şi pivniţa casei, a găsit bucăţi de cărămidă. Ici şi colo, se aflau întinderi mari de mraniţă neagră şi adîncă, atestînd existenţa unor vechi clădiri şi a unor construcţii de diferite feluri. Domnul Manro, zărind ceva ce semăna cu un puţ, adică o gaură adîncă de zece picioare, unde pămîntul fusese foarte mult scobit, a pus să se răscolească totul pînă la o adîncime de trei picioare şi a ajuns la o grămadă de pietricele, sub care a găsit o cantitate mare de oseminte omeneşti ce, odată expuse la aer, au devenit pulbere. Această ultimă împrejurare este o puternică mărturie a existenţei unei vechi aşezări ce a fost distrusă. Felul în care erau îngropaţi morţii dovedea că acest lucru fusese făcut de un duşman după o invazie.

Conform tradiţiei, o bătălie sîngeroasă a avut loc pe Boughton's-Hill, în comitatul Ontario. Or, pe această colină, am văzut, la distanţe neregulate, spaţii de mraniţă neagră, despărţite de argilă galbenă. Fortificaţia cea mai de la răsărit, descoperită pînă acum în acest ţinut, se află la aproape optsprezece mile de Manlius-Square, exceptînd pe cea de la Oxford, din comitatul Chenango, despre care voi vorbi mai jos. Înspre nord, am întîlnit fortificaţii pînă la Sandy-Kreek, la paisprezece mile de Saket-Harbour. În apropiere de acest loc, se află una ce acoperă cincizeci de acri; pe această înălţime se găsesc numeroase fragmente de oale. La vest se văd multe asemenea fortificaţii; există una în Township-ul din Onondaga, una în Scipio, două în apropiere de Auburn, trei lîngă Canandaîga şi mai multe între lacurile Seneca şi Cayaga, unde trei dintre ele se numără la cîteva mile una de cealaltă. Fortul ce se află în Oxford este situat pe malul răsăritean al rîului Chenango, în mijlocul satului de astăzi, ce e aşezat pe cele două părţi ale acestui rîu. O bucată de pămînt de doi pînă la trei acri este mai înaltă cu treizeci de picioare decît ţinutul plat ce o înconjură. Acest teren ridicat se prelungeşte pe malul fluviului pe o întindere de aproximativ cincizeci de rozi. Fortul era situat la marginea sa dintre sud-vest; avea o suprafaţă de trei rozi; în partea dinspre rîu, linia era aproape dreaptă şi malul aproape perpendicular.

Scanned with OKEN Scanner

La fiecare dintre extremităţile de la nord şi sud, ce se aflau aproape de rîu, se găsea un spaţiu de zece picioare pătrate, unde solul nu fusese atins; erau, fără îndoială, intrările sau porţile prin care locuitorii fortului ieşeau şi intrau, mai ales ca să caute apă. Incinta este înconjurată, cu excepţia locurilor unde se află porţile, de un şanţ avînd o formă regulată; şi deşi terenul pe care este situat fortul a fost, atunci cînd albii au început să se stabilească aici, acoperit de arbori, ca şi celelalte părţi ale pădurii, totuşi, printre arbori, se puteau urmări distinct liniile lucrărilor şi distanţa din fundul şanţului şi pînă în vîrful ridicăturii de pămînt ce aproape peste tot este de patru picioare. Iată un fapt ce dovedeşte neîndoielnic vechimea acestei fortificaţii. Aici s-a găsit un mare pin sau mai bine zis un trunchi uscat ce avea aproximativ şaizeci de picioare înălţime; cînd a fost tăiat s-au observat în lemn, cu mare uşurinţă, o sută nouăzeci şi cinci de straturi concentrice; mai departe nu s-a putut număra, pentru că o bună bucată din scoarţă lipsea.

Acest arbore avea, probabil, trei pînă la patru sute de ani; cu siguranţă că avea mai mult de două sute. Rămăsese în picioare o sută de ani şi chiar mai mult, după ce-şi atinsese deplina lui dezvoltare. Nu se poate spune cu certitudine cît timp a trecut de cînd a fost săpat şanţul şi pînă în momentul cînd acest arbore a început să crească. Ceea ce e sigur, e că nu se afla în acest loc atunci cînd pămîntul a fost aruncat afară din groapă; căci era aşezat pe ridicătura de pămînt de la marginea gropii şi rădăcinile sale îi urmaseră direcţia, prelungindu-se în pămînt pe sub fundul şanţului, ieşind apoi de cealaltă parte aproape de suprafaţa pămîntului şi întinzîndu-se în continuare în linie orizontală. Aceste lucrări erau probabil susţinute de ţăruşi; aici însă nu s-a descoperit nici un rest de lucrare în lemn. Poziţia era excelentă, fiind foarte sănătoasă; te puteai bucura de vederea rîului de la orice înălţime a fortului, iar în împrejurimi nu exista nici un teren ridicat, destul de aproape pentru ca garnizoana să poată fi hărţuită. N-au fost găsite resturi de unelte şi de ustensile de nici un fel, în afară de cîteva bucăţi de vase grosolane ce seamănă cu cele mai obişnuite vase de care ne folosim şi noi astăzi şi care sînt împodobite cu ornamente executate grosolan. Indienii au o tradiţie, conform căreia familia Antoniu, despre care se spune că face parte din neamul Tuscarora, descinde din locuitorii acestui fort, la cea de-a şaptea generaţie; dar ei nu ştiu nimic despre originea sa.

La Norwich, în acelaşi comitat, se află un loc situat pe o ridicătură de pămînt, la malul rîului. Este numit *Castelul;* indienii locuiau aici pe timpul cînd noi ne-am stabilit în ţinut; aici se observă cîteva urme de fortificaţii dar, după toate aparenţele, ele sînt mult mai noi decît cele de la Oxford.

Scanned with OKEN Scanner

La Ridgeway, în comitatul Genessee, s-au descoperit mai multe fortificaţii vechi şi morminte. La o depărtare de aproape şase mile pe drumul spre Ridge şi la sud de marea colină, s-a găsit, de două-trei luni, un cimitir în care sînt depuse oseminte de o lungime şi grosime ieşite din comun. Pe acest teren era culcat trunchiul unui castan ce părea să aibă, în partea de sus, un diametru de patru picioare. Vîrful şi ramurile acestui arbore pieriseră de bătrîneţe. Osemintele erau aşezate la nimereală, unele peste altele; acest lucru şi ruinele unui fort din apropiere te fac să presupui că osemintele fuseseră depuse de învingător; dat fiind că fortul este situat într-o mlaştină, se crede că el a fost ultimul refugiu al învinşilor şi că probabil terenul mlăştinos se afla în acel timp sub apă.

Terenurile de la Buffaldo, rezervate indienilor, prezintă nişte poieni uriaşe, în legătură cu care cei din Seneca nu pot să dea nici o explicaţie. Pînă la vînzarea celei mai mari părţi din ţinutul lor, după sfîrşitul războiului civil, principalele aşezări şi le aveau la mare depărtare spre est.

La sudul lacului Erie, se vede un şir de vechi fortificaţii ce se întinde de la golful Cattaragus şi pînă la fruntaria Pennsylvaniei, pe o lungime de cincizeci de mile; unele fortificaţii se află la două, trei şi patru mile una de cealaltă; altele la mai puţin de o jumătate de milă; cîteva ocupă un spaţiu de cinci acri. Meterezele sau fortificaţiile sînt aşezate pe terenurile unde se pare că nişte golfuleţe se revărsau odinioară în lacuri sau în locurile unde se aflau golfuri; astfel, s-a tras concluzia că aceste lucrări se aflau odinioară pe malurile lacului Erie, ce se găseşte astăzi la două şi la cinci mile în nord. Se spune că mai la sud există un alt şir de forturi ce se întinde paralel cu primul la o distanţă de acesta egală cu distanţa dintre primul şir de forturi şi lac. În acest loc, ce este o vale intermediară sau de aluviune, pămîntul prezintă două platouri diferite ca înălţime; unul, cel mai apropiat de lac, este cel mai coborît şi, dacă pot să mă exprim astfel, platoul secundar; cel mai ridicat sau platoul primar, este mărginit la sud de coline şi văi, unde natura se înfăţişează sub aspectul ei obişnuit. Terenul de aluviune primară s-a format la prima retragere a apelor lacului şi se presupune că prima linie de fortificaţie a fost ridicată atunci. Cu timpul, lacul s-a retras mai la nord, secînd o altă parte din platou, pe care a fost aşezat celălalt şir de lucrări. Solurile celor două platouri se deosebesc mult unul de celălalt: cel de jos e folosit pentru păşuni, iar cel de-al doilea e destinat culturii grînelor; soiurile de arbori variază şi ele. Pe malul sudic al lacului Ontario se află, de asemenea, două formaţii aluvionare; cea mai veche este situată la nordul drumului colinelor; aici nu s-au descoperit forturi. Nu ştiu dacă pe platoul primar s-au întîlnit forturi; s-au observat mai multe forturi la sudul lanţului de coline.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru geologia patriei noastre este important de observat că cele două formaţii de aluviuni citate mai sus sînt, în general vorbind, caracteristice pentru toate pămînturile ce mărginesc apele de la apus. Dimpotrivă, malul apelor răsăritene nu prezintă, cu puţine excepţii, decît un singur teren aluvionar. Acest lucru poate fi atribuit depărtării de ocean a fluviilor Saint-Laurent şi Mississippi; în două perioade diferite, ele au netezit obstacolele şi barierele ce le-au întîlnit; şi coborînd astfel albia prin care curgeau, au produs o secare parţială a apelor mai îndepărtate. Aceste două formaţii distincte pot fi considerate ca nişte mari graniţe cronologice. Absenţa forturilor pe formaţiile aluvionare primare sau secundare ale lacului Ontario, constituie un argument foarte puternic în favoarea marii vechimi a celor de pe platourile din sud; căci dacă ar fi fost făcute după prima sau a doua retragere a apelor lacului, ar fi fost probabil aşezate pe terenurile secate atunci, ca fiind mai bune şi mai potrivite pentru a te stabili, a rămîne şi a te apăra.

Irochezii, după tradiţiile lor, locuiau odinioară în partea de nord a lacurilor. Cînd au ajuns în ţinutul pe care-l ocupă astăzi, au distrus poporul ce locuia aici. După stabilirea europenilor în America, confederaţii au distrus[1] populaţia Erie, sau Indienii Pisicii, ce trăia în sudul lacului Erie. Dar oare aceste fortificaţii au fost ridicate de popoarele ce posedau, înaintea irochezilor, provinciile noastre occidentale, ca să se apere de duşmanii ce veneau să-i atace sau au fost construite de popoare mai vechi? Sînt mistere pe care mintea omenească nu le poate pătrunde. Şi nici eu nu pretind că pot spune dacă populaţia Erie sau predecesorii ei au ridicat aceste lucrări pentru a-şi apăra teritoriul; totuşi, cred că am spus destul ca să demonstrez existenţa unei populaţii numeroase, stabilită în oraşe şi apărată de păduri, ce se ocupa cu agricultura şi era mai civilizată decît popoarele ce au locuit acest ţinut după descoperirea sa de către europeni.

Albany, 7 octombrie 1817

[1] Pe la 1655.

Scanned with OKEN Scanner

Călătorie în Italia

Prima scrisoare către domnul Joubert[1]

Torino, 17 iunie 1803

Dragă prietene, nu ți-am putut scrie din Lyon, după cum îți promisesem. Știi cît de mult iubesc acest minunat oraș, unde am fost atît de bine primit anul trecut și încă și mai bine anul acesta. Am revăzut bătrînele ziduri ale romanilor, apărate de bravii lionezi din zilele noastre, atunci cînd bombele convenționalilor îl obligau pe prietenul nostru Fontanes să mute în alt loc leagănul fiicei sale; am revăzut mănăstirea celor doi îndrăgostiți și fîntîna lui J.J. Rousseau. Colinele de pe malurile rîului Saône sînt mai surîzătoare și mai pitorești decît oricînd; bărcile ce străbat acest rîu liniștit, *mitis Arar*, acoperite cu pînză, luminate noaptea și conduse de femei tinere, impresionează plăcut privirile. Îți plac clopotele: vino la Lyon; toate aceste mănăstiri împrăștiate pe coline par a fi din nou locuite de călugări.

Știi că Academia din Lyon mi-a făcut onoarea să mă admită printre membrii săi. Îți fac o mărturisire: dacă diavolul și-a băgat aici coada să nu cauți în orgoliul meu decît partea cea bună, căci știi că întotdeauna ai vrut să vezi iadul în ce are el mai frumos. Plăcerea cea mai vie pe care am încercat-o în viață este aceea de a fi fost onorat, în Franța și în străinătate, cu un interes neașteptat. Mi s-a întîmplat uneori, în timp ce mă odihneam într-un jalnic han de țară, să văd intrînd un tată și o mamă cu fiul lor: mi-l aduceau, spuneau ei, ca să-mi mulțumească. Oare amorul propriu mă făcea să simt acea vie plăcere despre care vorbesc? Ce importanță avea pentru orgoliul meu că acești oameni necunoscuți îmi arătau mulțumirea lor, undeva

[1] Domnul Joubert (fratele mai mare al avocatului general de la Curtea de casație), om de o rară inteligență, suflet superior și plin de bunăvoință, cu o conversație temeinică și fermecătoare, un talent ce i-ar fi hărăzit o reputație meritată, dacă n-ar fi vrut să se mențină în obscuritate; om prea repede răpit din sînul familiei sale, din societatea aleasă al cărei suflet era; om a cărui moarte a lăsat în viața mea un gol.

Scanned with OKEN Scanner

în lume, într-un loc unde nimeni nu-i auzea? Ceea ce mă impresiona era, cel puţin aşa îndrăznesc să cred, faptul că am făcut puţin bine, că am alinat suflete îndurerate şi că am făcut să renască în străfundul inimii unei mame speranţa de a creşte un fiu credincios, adică un fiu supus, respectuos, ce-şi iubeşte părinţii. [...]

Dragul meu, spune puţinilor noştri prieteni cît de mult îi regret: au un farmec inexprimabil, căci simţi că aceşti oameni, ce vorbesc cu atîta naturaleţe despre lucrurile obişnuite, pot să discute despre subiectele cele mai elevate şi că felul lor simplu de a vorbi nu vine din sărăcie de idei, ci din superioritate.

Am părăsit Lyonul în ziua de... la ora cinci dimineaţa. Nu-ţi voi face elogiul acestui oraş; ruinele sale stau mărturie; ele vor vorbi posterităţii: atîta timp cît curajul, dreptatea şi credinţa vor fi la preţ printre oameni, Lyonul nu va fi uitat[1].

Prietenii noştri m-au rugat să le promit că le voi scrie din drum. Am mers prea repede şi n-am avut timp să mă ţin de cuvînt. N-am făcut decît să mîzgălesc cu creionul, într-un carneţel, sumarul jurnal pe care ţi-l trimit. Ai putea găsi numele ţinuturilor *necunoscute* pe care le-am descoperit, ca de exemplu Pont-de-Beauvoisin şi Chambery, într-un ghid de călătorie; dar mi-ai repetat de atîtea ori că e nevoie de însemnări şi iar de însemnări, încît prietenii noştri nu vor putea să se plîngă dacă îţi ascult întru totul sfatul.

Jurnal

La ieşirea din Lyon, drumul este destul de trist. De la Tour-du-Pin şi pînă la Pont-de-Beauvoisin, ţinutul este înverzit şi plin de pădurici. Apropiindu-te de Savoia, descoperi trei rînduri de munţi aproape paraleli ce se înalţă unii deasupra altora. Cîmpia de la poalele munţilor este udată de rîuleţul Gué. Văzută de departe, această cîmpie pare netedă; cînt te apropii, îţi dai seama că e presărată cu mici coline de diferite înălţimi; aci vei găsi păduri bătrîne, lanuri de grîu şi vii. Munţii ce formează fundalul peisajului sînt înverziţi şi acoperiţi de muşchi sau terminaţi prin stînci în formă de cristale. Rîul Gué curge într-o albie atît de adîncă, încît pare o vale. Într-adevăr,

[1] Îmi este foarte plăcut să regăsesc după douăzeci şi patru de ani, într-un manuscris necunoscut, expresia sentimentelor pe care le am, mai mult ca niciodată, faţă de locuitorii oraşului Lyon; îmi este încă şi mai plăcut să fi primit recent, din partea acestor locuitori, aceleaşi semne de stimă cu care m-au cinstit acum un sfert de secol.

Scanned with OKEN Scanner

malurile lui sînt umbrite de arbori. Nu mai văzusem aşa ceva decît în preajma unor rîuri din America şi mai ales în preajma Niagarei.

Într-un anumit loc, drumul urmăreşte rîul Gué destul de îndeaproape; malul opus al torentului este alcătuit din pietre ce seamănă cu nişte înalte ziduri romane, construite precum cele ce mărginesc arenele din Nimes[1].

Cînd ai ajuns la Echelles, ţinutul devine mai sălbatic. Ca să găseşti o ieşire, trebuie să mergi prin nişte trecători întortocheate, străjuite de stînci mai mult sau mai puţin orizontale, înclinate sau perpendiculare. Deasupra stîncilor fumegau nori albi, asemenea ceţurilor dimineţii ce ies din pămînt în locurile joase. Norii se ridicau deasupra sau coborau sub blocurile de granit, în aşa fel încît lăsau să se vadă creasta munţilor sau umpleau spaţiul dintre creastă şi cer. Ansamblul forma un haos ale cărui margini nedefinite păreau că nu ţin de nici un element anume.

Pe cel mai înalt vîrf al acestor munţi se află mănăstirea La Grande Chartreuse, iar la poalele munţilor se găseşte drumul lui Emmanuel. [...]

Odinioară, în acest loc exista o inscripţie ce spunea că Emmanuel, pentru binele public, pusese să fie străpuns muntele. În timpul revoluţiei, inscripţia a fost ştearsă; Buonaparte a pus să fie scrisă din nou; trebuia numai să i se adauge şi numele lui; de ce oare oamenii nu sînt întotdeauna la fel de nobili în ceea ce făptuiesc!

Altădată, se trecea chiar prin stîncă printr-o galerie subterană. Această galerie este acum părăsită. Aici n-am văzut decît nişte păsările de munte ce zburau în linişte la gura peşterii, precum visele de la intrarea în infernul lui Virgiliu:

*...Foliisque sub omnibus haerent.**

Chambery este aşezat într-o căldare ale cărei maluri ridicate sînt destul de golaşe; aici ajungi printr-un defileu fermecător şi ieşi printr-o vale frumoasă. Munţii ce înconjură valea erau acoperiţi cu zăpadă; se ascundeau şi se arătau fără încetare sub un cer schimbător format din ceţuri şi nori.

Aici, la Chambery, un bărbat a fost găzduit de o femeie şi, ca răsplată pentru ospitalitatea pe care a primit-o şi pentru prietenia ce i s-a arătat, el s-a crezut filozofic obligat să o dezonoreze. Sau poate J.J. Rousseau a considerat că purtarea doamnei de Warens era un fapt obişnuit şi în acest caz cum rămîne cu pretenţiile la virtute ale cetăţeanului de la Geneva? Sau a fost de părere că această purtare era blamabilă şi atunci a sacrificat memoria binefăcătoarei sale pentru

[1] Nu văzusem Coliseul.

* „... Stau ascunse sub toate frunzele."

Scanned with OKEN Scanner

vanitatea de a scrie cîteva pagini elocvente; sau, în sfîrşit, Rousseau era convins că elogiile sale şi farmecul stilului vor face să se treacă cu vederea învinuirile pe care i le aduce doamnei de Warens, şi în acest caz avem de-a face cu cel mai odios amor propriu. Iată primejdia scrisului: dorinţa de a face vîlvă atîrnă uneori mai greu decît sentimentele nobile şi generoase. Dacă Rousseau n-ar fi devenit niciodată celebru, ar fi îngropat în văile Savoiei slăbiciunile femeii ce-l ocrotise; s-ar fi sacrificat chiar defectelor prietenei sale; i-ar fi alinat bătrîneţea în loc să se mulţumească să-i dea o tabacheră de aur şi să fugă. Acum, cînd pentru Rousseau totul s-a terminat, ce importanţă mai are pentru autorul *Confesiunilor* dacă ţărîna lui este uitată sau plină de faimă? Dă doamne ca vocea prieteniei trădate să nu se ridice niciodată împotriva mormîntului meu!

Amintirile istorice joacă un mare rol în plăcerea sau lipsa de plăcere a călătorului. Memoria prinţilor de Savoia, aventuroşi şi plini de cavalerism, este strîns legată de munţii ce acoperă micul lor imperiu.

După ce a trecut de Chambery, rîul Iser merită să fie văzut în dreptul podului Montmélian. Oamenii din Savoia sînt sprinteni, destul de bine făcuţi, blonzi şi cu trăsăturile regulate; seamănă atît cu italienii cît şi cu francezii; au o înfăţişare sărmană, dar nu mizeră, ca şi văile lor. În ţinutul lor întîlneşti peste tot, pe drumuri, cruci şi madone în trunchiul pinilor şi al nucilor; ceea ce arată firea religioasă a acestor oameni. Bisericuţele, înconjurate de arbori, contrastează cu munţii înalţi în chip emoţionant. Cînd vîrtejurile iernii coboară de pe vîrfurile încărcate de gheţuri veşnice, locuitorul din Savoia se adăposteşte în templul său cîmpenesc şi, sub un acoperiş de paie, îşi îndreaptă ruga către cel ce porunceşte stihiilor.

Văile în care intri mai sus de Montmélian sînt mărginite de munţi de diferite forme, unii pe jumătate dezgoliţi, alţii înveşmîntaţi în păduri. Fundul acestor văi seamănă cu unduirile solului şi cu neregularităţile ţinutului Marly, avînd, pe deasupra, mari şuvoaie de apă şi un fluviu. Drumul seamănă mai mult cu o alee dintr-un parc decît cu un drum public. Nucii, ce umbresc aleea, mi-au amintit de cei pe care îi admiram în plimbările noastre la Savigny. Oare ne vom mai aduna vreodată la umbra lor?[1] Cuprins de melancolie, poetul a exclamat:

Frumoşi arbori ce m-aţi văzut născîndu-mă,
În curînd mă veţi vedea murind!

Deci trebuie într-atît să-i plîngem pe cei ce mor la umbra arborilor ce i-au văzut născîndu-se!

Văile despre care îţi vorbesc se termină în satul ce poartă frumosul nume Aigue-Belle. Cînd am trecut prin sat, muntele ce-l domină era

[1] Nu ne-am mai adunat niciodată.

încununat de zăpadă; zăpada, topită la soare, coborîse în lungi dîre întortocheate, în scobiturile negre şi verzi ale stîncii; semănau cu un foc de artificii sau cu nişte şerpi albi şi frumoşi ce se zvîrleau în vale din înaltul munţilor.

Aigue-Belle pare că închide Alpii; dar curînd, dacă dai ocol unei stînci mari şi răzleţe, căzută în mijlocul drumului, vei vedea alte văi ce se afundă în lanţul munţilor ce mărginesc rîul Arche. Aceste văi au înfăţişare mai austeră şi mai sălbatică.

De cele două părţi se înalţă munţii; coastele lor devin perpendiculare; vîrfurile lor sterpe încep să fie acoperite de gheţari; torenţi ce se năpustesc din toate părţile îngroaşă apele rîului Arche ce aleargă nebuneşte la vale. În mijlocul acestui tumult al apelor am observat o cascadă mică şi tăcută, ale cărei ape cad cu o graţie nesfîrşită sub o perdea de sălcii. Această draperie de apă, mişcată de vînt, ar fi putut reprezenta pentru poeţi rochia unduitoare a Naiadei, aşezată pe o stîncă înaltă. Anticii ar fi închinat nimfelor, în acest loc, un altar.

Curînd, peisajul ţi se arată în întreaga sa măreţie: pădurile de pin, pînă aici destul de tinere, sînt acum mai bătrîne; drumul devine abrupt şi întortocheat, pe deasupra abisurilor; poduri de lemn slujesc la traversarea prăpastiilor, în adîncul cărora vezi clocotind apele şi le auzi vuind.

După ce am trecut de Saint-Jean-de-Maurienne şi am ajuns, pe la apusul soarelui, la Saint-André, n-am găsit cai şi am fost obligat să mă opresc. M-am dus să mă plimb afară din sat. Pe vîrful munţilor aerul a devenit transparent; creasta lor dantelată se desena pe cer cu o puritate neobişnuită, în timp ce noaptea adîncă venea treptat dinspre poalele munţilor şi se ridica spre culmi.

Auzeam glasul privighetorii şi strigătul vulturului; vedeam în vale sorbii înfloriţi şi pe munte zăpada; pe vîrful unei stînci îşi înfăţişa ruinele un castel, o operă a cartaginezilor după tradiţia populară. În aceste locuri, tot ce e făcut de om e slab şi şubred; ţarcuri de oi făcute din stuf împletit, case din pămînt construite în două zile, ca şi cum păstorul din Savoia, la vederea coloşilor veşnici ce-l înconjură, n-a socotit că trebuie să se obosească pentru nevoile trecătoare ale scurtei sale vieţi! Ca şi cum turnul lui Hannibal în ruină l-ar fi prevenit asupra scurtimii vieţii şi a zădărniciei monumentelor!

Privind acest ţinut pustiu, nu puteam totuşi să mă împiedic să admir, cu groază, ura unui om, mai puternică decît toate piedicile, a unui om care, pornind din strîmtoarea Cadix, îşi croise un drum peste Pirinei şi Alpi ca să vină să-i caute pe romani. N-are importanţă că relatările din antichitate nu ne indică locul exact pe unde a trecut Hannibal; este sigur că acest mare căpitan a trecut munţii, pe atunci fără drumuri şi mai sălbatici încă prin locuitorii lor decît prin torente,

Scanned with OKEN Scanner

stînci şi păduri. Se spune că la Roma voi înţelege mai bine această ură îngrozitoare pe care n-au potolit-o bătăliile de la Trebia, Trasimene şi Cannes; mi se afirmă că la băile lui Caracalla, zidurile, pînă la înălţimea unui stat de om, sînt străpunse de lovituri de suliţă. Oare împotriva acestor ziduri s-au înverşunat germanii, galii, cantabrii, goţii, vandalii, longobarzii? Răzbunarea speciei umane trebuia să apese asupra acestui popor liber ce nu putea să-şi făurească măreţia decît cu preţul sclaviei şi al sîngelui restului omenirii.

La revărsatul zorilor, am plecat din Saint-André şi am ajuns, pe la ora două după-amiază, la Lans-le-Bourg, la poalele muntelui Cenis. La intrarea în sat am văzut un ţăran ce ţinea de picioare un pui de vultur, în timp ce un grup nemilos de copii îl lovea pe tînărul rege, bătîndu-şi joc de slăbiciunea şi de măreţia lui decăzută: tatăl şi mama nobilului orfan fuseseră omorîţi. Mi-au propus să mi-l vîndă, dar a murit din cauza crudului tratament pe care îl suportase înainte de a-i fi putut reda libertatea. Nu recunoşti aici soarta micului Ludovic al XVII-lea, pe tatăl şi pe mama sa?

De aici începi să urci pe muntele Cenis[1] şi părăseşti rîuleţul Arche ce te-a condus pînă la poalele muntelui; de cealaltă parte a muntelui Cenis, Doria îţi deschide intrarea în Italia. Adeseori am avut ocazia să văd, în călătoriile, mele cît de folositoare sînt fluviile.Nu numai că ele însele sînt nişte *mari drumuri ce umblă*, aşa cum le numeşte Pascal, dar tot ele arată oamenilor drumul şi le uşurează trecerea munţilor.

Diferitele neamuri s-au descoperit unele pe altele, mergînd de-a lungul malurilor lor; primii locuitori ai pămîntului au pătruns, urmîndu-le cursul, în ţinuturile singuratice ale lumii. Grecii şi romanii aduceau fluviilor sacrificii; legenda spunea că fluviile sînt copiii lui Neptun, pentru că s-au format din vaporii Oceanului şi pentru că duc la descoperirea lacurilor şi a mărilor; copii călători, ele se întorc la sînul şi la mormîntul părintesc.

În partea dinspre Franţa, muntele Cenis nu are nimic deosebit. Lacul de pe platou nu mi s-a părut decît un mic eleşteu. La începutul coborîşului spre Novalaise am fost impresionat în mod neplăcut; m-aşteptam, nu ştiu de ce, să descopăr cîmpiile Italiei; n-am văzut decît o prăpastie neagră şi adîncă şi un haos de torente şi de rîpe.

Alpii, în general, deşi mai înalţi decît munţii din America septentrională, nu mi s-au părut a avea acea noutate şi sălbăticie ce se observă la munţii Apalaşi sau chiar la podişurile înalte din Canada; coliba seminolului de sub o magnolie sau cea a unui sipawoi de sub un pin nu seamănă deloc cu coliba unui locuitor din Savoia ridicată sub un nuc.

[1] Drumul era în lucru, nu era terminat şi cădeai cu uşurinţă.

Scanned with OKEN Scanner

A doua scrisoare către domnul Joubert

Milano, luni dimineaţa, 21 iunie 1803

Dragă prietene, îmi încep scrisoarea fără să ştiu cînd voi avea timp s-o termin.

Mi-am schimbat cu totul părerile despre Italia. Din jurnalul meu datat din Torino, ai văzut că n-am fost prea încîntat cînd am văzut-o prima oară. Impresia pe care ţi-o fac împrejurimile oraşului Torino este frumoasă, dar ţinutul seamănă încă prea mult cu Galia: dacă n-ar fi munţii, te-ai putea crede în Normandia. Torino este un oraş nou, curat, cu străzi simetrice, foarte împodobit cu palate, dar cu o înfăţişare oarecum tristă.

Părerile mele s-au schimbat cînd am străbătut Lombardia; ţinutul nu-l impresionează pe călător decît după un timp. La început, vezi locuri foarte îmbelşugate şi îţi spui: „E frumos"; dar încîntarea te cuprinde cînd începi să priveşti lucrurile cu de-amănuntul. Cîmpii, a căror verdeaţă depăşeşte prospeţimea şi fineţea gazonului englezesc, se îmbină cu lanuri de porumb, de orez şi de grîu; mai sus vezi viţa de vie ce trece de la un arac la altul, alcătuind parcă nişte ghirlande deasupra cîmpurilor cultivate; cîmpul este presărat cu duzi, nuci, ulmi, sălcii, plopi şi străbătut de rîuri şi de canale. Împrăştiaţi pe cîmp, ţăranii şi ţărăncile, cu picioarele goale şi cu o pălărie mare de pai pe cap, cosesc, seceră, cîntă, mînă boii sau îşi conduc bărcile în susul şi în josul curenţilor de apă. Acest tablou poate fi văzut pe o întindere de patruzeci de leghe, frumuseţea spectacolului sporind întruna pînă la Milano, ce se află în centrul tabloului. La dreapta se zăresc Apeninii, la stînga Alpii.

Călătorim foarte repede; drumurile sînt minunate; hanurile, mai bune decît cele din Franţa, sînt aproape la fel cu cele din Anglia. Încep să cred că Franţa, deşi atît de rafinată, este întrucîtva barbară[1].

[1] Trebuie să ne raportăm la perioada cînd această scrisoare a fost scrisă (1803). Dacă pe atunci era atît de comod să călătoreşti în Italia, ce nu era decît un cîmp de bătălie pentru Franţa, cu atît este mai uşor să străbaţi acest ţinut frumos astăzi, cînd, în deplină pace, au fost construite o mulţime de noi drumuri. Aici ne aşteaptă toată lumea. Francezul este un duşman ciudat: mai întîi îl socoteşti cam insolent, cam prea vesel, cam prea activ, prea neastîmpărat; dar nici nu a apucat bine să plece, că toată lumea îl şi regretă. Soldatul francez ia parte la treburile casei care îl găzduieşte; firea lui veselă însufleţeşte totul; pînă la urmă e socotit a fi un membru al familiei. Cît despre drumurile şi hanurile din Franţa, sînt astăzi mult mai rele decît în 1803. În această privinţă sîntem, cu excepţia Spaniei, în urma tuturor popoarelor din Europa.

Scanned with OKEN Scanner

Nu mă mai mir de dispreţul pe care italienii l-au păstrat pentru noi, cei de dincolo de Alpi, vizigoţi, gali, germani, scandinavi, slavi, anglonormanzi. Cred că cerul nostru de plumb, oraşele înnegrite de fum, satele noastre gloduroase îi înspăimîntă. Oraşele şi satele de aici au cu totul altă înfăţişare: casele sînt mari şi de o albeaţă strălucitoare; străzile sînt late şi adesea străbătute de pîraie cu apă limpede în care femeile îşi spală rufele şi îşi îmbăiază copiii. Torino şi Milano au simetria, curăţenia străzilor Londrei şi arhitectura celor mai frumoase cartiere din Paris: găseşti aici chiar unele rafinamente deosebite; pe mijlocul străzilor, pentru ca mişcarea trăsurii să fie mai lină, sînt aşezate două rînduri de pietre plate pe care rulează roţile. Sînt evitate astfel hurducăturile.

Temperatura este minunată; mi se mai spune că nu voi găsi cerul Italiei decît dincolo de Apenini. Deoarece locuinţele sînt mari şi înalte, nu suferi de căldură.

23 iunie

L-am văzut pe generalul Murat: m-a primit cu deosebită politeţe şi amabilitate; i-am înmînat scrisoarea minunatei doamne Bacciochi[1]. Mi-am petrecut ziua în tovărăşia unor aghiotanţi şi a unor tineri ofiţeri; au fost nespus de curtenitori; armata franceză este mereu aceeaşi, însăşi întruchiparea onoarei.

Am luat masa în ţinută de gală, la domnul de Melzi; era o serbare dată cu prilejul botezului copilului generalului Murat. Domnul de Melzi l-a cunoscut pe nefericitul meu frate; am vorbit despre el timp îndelungat. Vicepreşedintele are maniere foarte nobile; casa lui e cea a unui prinţ şi anume a unui prinţ de viţă veche. M-a tratat cu politeţe şi cu răceală şi m-a nimerit într-o dispoziţie asemănătoare cu a sa.

Dragă prietene, nu-ţi pomenesc nimic despre monumentele din Milano şi mai ales despre catedrală, ce este pe cale de a fi terminată; stilul gotic, chiar cînd e folosită marmura, mi se pare că nu se potriveşte cu soarele şi cu moravurile Italiei.

Plec chiar acum; îţi voi scrie din Florenţa[2] şi din Roma.

[1] Acum prinţesă de Lucques, sora cea mai mare a lui Buonaparte, care în acea vreme nu era decît prim consul.

[2] Scrisorile trimise Florenţa nu au fost găsite.

Scanned with OKEN Scanner

A treia scrisoare către domnul Joubert

Roma, 27 iunie seara la sosire 1803

În sfîrșit, iată-mă ajuns aici! Sînt cu totul cucerit. Mă simt copleșit și sînt mereu cu gîndul la ceea ce am văzut; cred că am văzut ceea ce nimeni n-a văzut, ceea ce nici un călător n-a zugrăvit: idioți, suflete împietrite, barbari! Cînd au venit aici, oare n-au străbătut Toscana, parc englezesc în mijlocul căruia se află un templu, adică Florența? Oare n-au străbătut, dimpreună cu vulturii și mistreții, pustietățile acestei de-a doua Italii numită Statul Roman? Oare de ce călătoresc aceste ființe? Cînd am ajuns, la asfințitul soarelui, am găsit o mare mulțime de oameni ce se plimba în acea Arabie pustie de la poarta Romei: ce oraș! ce amintiri!

28 iunie, ora unsprezece seara

Azi, în ajunul sfîntului Petru, am alergat toată ziua. Am văzut Coliseul, Pantheonul, Columna lui Traian, castelul San-Angelo, catedrala Sfîntul Petru și cîte altele încă.

Am văzut luminile și jocurile de artificii ce vestesc că mîine va avea loc marea ceremonie consacrată celui dintîi dintre apostoli; în timp ce eram îndemnat să admir jerbele luminoase de deasupra Vaticanului, eu priveam cum luna își revărsa razele peste Tibru, peste aceste clădiri romane și peste ruinele ce se văd aici pretutindeni.

29 iunie

Ies de la slujba din catedrala sfîntul Petru. Papa are o înfățișare aleasă: palid, trist, smerit. Toate frămîntările bisericii sînt înscrise pe fruntea sa. Ceremonia a fost minunată; în unele momente, mai ales, a fost uluitoare; dar corul a fost mediocru și biserica pustie; nu era mai nimeni.

3 iulie 1803

Nu știu dacă toate aceste rînduri răzlețe vor alcătui pînă la urmă o scrisoare. Dragă prietene, mi-ar fi rușine să-ți spun atît de puține lucruri, dacă n-aș dori, înainte de a încerca să zugrăvesc ceea ce văd aici, să-mi fac o părere ceva mai limpede despre toate acestea. Din

Scanned with OKEN Scanner

nenorocire, presimt că cea de-a doua Romă va cădea şi ea la rîndul său: totul are un sfîrşit.

Sfinţia-sa m-a primit ieri; m-a aşezat alături de sine cu multă afecţiune. Mi-a arătat cu bunăvoinţă că citea *Geniul creştinismului*, volum ce se afla deschis pe masa sa. Nu se află pe lume un om mai bun, un prelat mai demn şi un prinţ cu purtări mai simple; nu mă luaţi drept doamna de Sevigné. Secretarul de Stat, cardinalul Gonsalvi, este un om dotat cu inteligenţă subtilă şi cu o fire ponderată. Adio! e timpul să pun la poştă toate aceste scrisorele.

Tivoli şi Villa Adriana

10 decembrie 1803

Sînt poate primul străin ce s-a dus la Tivoli într-o stare sufletească pe care nu o ai niciodată cînd călătoreşti. Iată-mă ajungînd de unul singur, la ora şapte seara, în ziua de zece decembrie, la hanul *Templul Sibyllei*. Locuiesc într-o cameră mică situată într-un capăt al hanului, în faţa cascadei pe care o aud vuind. Am încercat să arunc o privire într-acolo; în adîncurile întunericului n-am descoperit decît cîteva luciri albe, pricinuite de mişcarea apelor. În depărtare mi s-a părut că văd o aşezare alcătuită din case străjuite de copaci şi, în jurul acestei aşezări, un cerc de munţi. Nu-mi dau seama cum va arăta acest peisaj nocturn la venirea zilei.

Locul este prielnic pentru meditaţie şi visare: îmi amintesc de viaţa mea trecută; simt povara prezentului şi caut să-mi deslușesc viitorul. Oare unde mă voi afla, ce voi face şi ce voi deveni peste douăzeci de ani de acum încolo? Întotdeauna cînd te scufunzi în tine însuţi, în toate proiectele vagi pe care ţi le faci, întîlneşti o piedică de neînvins, o incertitudine provocată de o certitudine; această piedică, această certitudine este moartea, acea moarte îngrozitoare ce opreşte totul, ce te loveşte pe tine sau pe ceilalţi.

Ai pierdut un prieten? În zadar vrei să-i spui o mie de lucruri: nefericit, singur, rătăcind pe pămînt, neputînd să-ţi împărtăşeşti necazurile sau bucuriile nimănui, îţi chemi prietenul dar el nu va mai veni să-ţi uşureze necazurile şi să-ţi împărtăşească bucuriile; nu-ţi va mai spune: „Nu ai avut dreptate, sau ai avut dreptate să faci aşa“. Acum trebuie să mergi singur. Poţi deveni bogat, puternic, celebru, ce vei face cu toată această prosperitate fără prietenul tău? Un lucru a nimicit totul, moartea. Valuri, ce vă năpustiţi în noaptea adîncă în

Scanned with OKEN Scanner

care vă aud vuind, pieriți voi oare mai repede decît viața omului? Sau puteți să-mi spuneți ce e omul, voi, ce ați văzut perindîndu-se pe aceste maluri atîtea generații?

11 decembrie

De îndată ce s-a făcut ziuă, am deschis ferestrele. Prima imagine a orașului Tivoli, așa cum îmi apăruse în întuneric, era destul de exactă; dar cascada mi-a părut mică, iar arborii, pe care crezusem că-i văd, nu existau. Pe cealaltă parte a rîului se ridica o mulțime de magherniță; totul era înconjurat de munți golași. Lumina vie a zorilor ce străluceа dindărătul munților și templul Vestei, aflat la cîțiva pași de mine și dominînd grota lui Neptun, mi-au alinat tristețea. Chiar deasupra cascadei, o turmă de boi, de măgari și de cai s-a-nșiruit în lungul unui banc de nisip; toate animalele au înaintat în rîul Teverone, și-au aplecat gîturile și au băut încet din curentul de apă ce trecea ca un fulger prin fața lor, căzînd apoi de la înălțime. Un țăran sabin, înveșmîntat într-o piele de capră și ducînd, înfășurată pe brațul stîng, un fel de hlamidă, s-a sprijinit într-o bîtă și a privit cum se adapă turma, scenă ce contrasta prin imobilitate și liniște cu mișcarea și cu zgomotul valurilor.

După ce am terminat masa, mi-a fost adusă o călăuză; ne-am așezat împreună pe podul ce se înălța deasupra cascadei: cîndva văzusem cataracta Niagara. De pe pod am coborît în grota lui Neptun, numită astfel, mi se pare, de către Vernet. Rîul Anio, după prima sa cădere de sub pod, se năpustește printre stînci și se ivește iar în grota lui Neptun, prăbușindu-se din nou de la înălțime, în dreptul grotei Sirenelor.

Bazinul din grota lui Neptun are forma unei cupe; aici am văzut porumbei bînd apă. Un porumbar săpat în stîncă și semănînd mai mult cu un cuib de vultur decît cu un cuib de porumbel, oferă acestor biete păsări un adăpost înșelător. În acest loc în aparență inaccesibil, ele se cred în siguranță; își fac aici cuibul; dar un drum tainic conduce pînă la cuib: uneori noaptea puii sînt răpiți în timp ce dormeau fără grijă, sub aripa mamei lor, legănați de murmurul apelor: *Observans nido im plumes detracsit.*

De la grota lui Neptun, urcînd spre Tivoli și ieșind pe poarta Angelo sau Abruzze, călăuza mea m-a condus în ținutul sabinilor, *pubemque sabellum.* Am mers în josul rîului Anio pînă la o pădure de măslini, unde se deschide o priveliște pitorească a acestei pustietăți. Se văd, în același timp, templul Vestei, grota lui Neptun și a Sirenelor și micuțele cascade ce țîșnesc dintr-unul din porticulele de la *Villa* lui Mecena. Un abur albăstrui ce învăluia întregul peisaj îndulcea liniile.

Scanned with OKEN Scanner

Ne dăm seama de măreţia arhitecturii romane dacă ne gîndim că aceste construcţii, înălţate acum atîtea secole, nu-i mai slujesc astăzi pe oameni, ci se află în slujba elementelor naturii, că ele susţin acum greutatea şi mişcarea apelor şi că au devenit neclintitele stînci ale acestor tumultuoase cascade.

Plimbarea mea a durat şase ore. Întorcîndu-mă la han, am intrat într-o curte părăginită, pe zidurile căreia sînt aşezate pietre sepulcrale pline de inscripţii mutilate. Am copiat cîteva din aceste inscripţii:

DIS. MAN.
ULIÆ PAULIN
VIXIT ANN. X.
MENSIBUS DIEB. 3
SEI. DEUS.
SEI. DEA.
D.M.
VICTORIAE
FILIAE QUAE
VIXIT ANN. XV
PEREGRINA
MATER. B.M.F.
D.M.
LICINIA
ASELERIO
TENIS.[1]

Există oare mai mare zădărnicie? Pe o piatră citesc părerile de rău ale unei făpturi vii la moartea unei fiinţe dragi; această făptură vie a murit şi ea la rîndul său şi, după două mii de ani, vin eu, barbar din ţinutul galilor, printre ruinele Romei, să studiez în acel loc uitat aceste epitafuri; eu ce sînt nepăsător atît faţă de cel ce plîngea cît şi faţă de cel deplîns, eu cel ce mîine mă voi îndepărta pentru totdeauna de aceste locuri şi care voi pieri curînd de pe faţa pămîntului.

Toţi poeţii Romei ce au ajuns la Tibur au scris despre repeziciunea cu care trece viaţa: *carpe diem*[2], spunea Horaţiu; *Te spectem suprema mihi cum venerit hora*[3], spunea Tibul; Vergiliu zugrăvea ultima clipă din viaţă astfel: *Invalidasque tibi tendens, heu! non tua, palmas*[4]. Cine n-a pierdut pe cineva drag? Cine n-a văzut ridicîndu-se spre el braţe neputincioase? Adeseori, un muribund, simţindu-se tîrît în moarte, a dorit ca prietenul său să-l prindă de mînă spre a-l reţine în viaţă.

[1] Zeilor mani ai Uliei Paulina a trăit zece ani zece luni zece zile Zeilor mani ai Victoriei fiica mea care a trăit cincisprezece ani mama ei o străină (a pus această lespede pentru) fata ei care a binemeritat Zeilor mani Licinia i-a făcut mormîntul lui Asclerius.

[2] „Foloseşte din plin ziua de azi."
[3] „Pe tine aş vrea să te privesc în ultima mea clipă."
[4] „Vai, eu care nu mai sînt a ta întind spre tine slabele-mi mîini!"

Scanned with OKEN Scanner

Heu! non tua![1] Acest vers din Virgiliu este minunat prin dragostea și durerea ce le exprimă. Vai de cel ce nu iubește poeții! Aș spune despre aceștia ceea ce spune Shakespeare despre oamenii ce rămîn nesimțitori în fața armoniei.

Întorcîndu-mă acasă, am regăsit singurătatea pe care o lăsasem în sînul naturii. Mica terasă a hanului duce la templul Vestei. Pictorii cunosc acea culoare a secolelor pe care timpul o așterne pe vechile monumente și care se schimbă după climat; o regăsim la templul Vestei. Cam în șaizeci de pași poți face înconjurul micului edificiu, între peristil și *cella*. Adevăratul templu al Sibyllei contrastează cu acesta prin forma pătrată și prin stilul sever al arhitecturii. Cînd cascada de pe rîul Anio se afla puțin mai la dreapta, așa cum se presupune, templul era probabil suspendat chiar deasupra cascadei: locul era prielnic inspirației preotesei și emoției religioase a mulțimii.

Am aruncat o ultimă privire spre munții din nord, pe care cețurile serii îi acopereau cu o perdea albă, spre valea din sud, spre întregul peisaj și m-am întors în camera mea singuratică. La ora unu noaptea, din pricina vîntului ce sufla cu putere, m-am sculat și mi-am petrecut restul nopții pe terasă. Cerul era încărcat de nori și vuietul furtunii, printre coloanele templului, se împletea cu zgomotul cascadei: ți se părea că auzi niște voci triste ieșind din peștera Sibyllei. Aburul căderii de apă urca spre mine, din fundul abisului, ca o umbră albă, ca o adevărată fantomă. Mă credeam iar pe malul mării sau prin landele din Armorique, în toiul unei nopți de toamnă; amintirea casei părintești ștergea din mintea mea pe cele din căminele lui Cezar: fiecare om duce cu el o lume alcătuită din tot ce a văzut și a iubit, lume la care se întoarce fără încetare, chiar și atunci cînd străbate un loc străin și pare că locuiește în el.

Peste cîteva ore mă voi duce să vizitez *villa Adriana*.

12 decembrie

Grandioasa intrare de la *villa Adriana* se afla la hipodrom, pe vechiul drum Tiburtin, la o foarte mică depărtare de mormîntul lui Plaut. Pe locul hipodromului, plantat astăzi cu vii, n-a mai rămas nici un vestigiu al antichității.

După ce am ieșit de pe o cărare foarte îngustă, o alee de chiparoși cu vîrful tăiat m-a dus pînă la o fermă dărăpănată a cărei scară prăbușită era plină de bucăți de porfir, de granit, de rozace din marmură albă și de diferite ornamente arhitectonice. În spatele fermei se află teatrul roman, ce se păstrează destul de bine; e un semicerc format din trei rînduri de locuri. Acest semicerc este închis de un zid în linie

[1] „Vai, eu care nu voi mai fi a ta!"

Scanned with OKEN Scanner

dreaptă ce îi serveşte drept diametru; orchestra şi scena se aflau în faţa lojei împăratului.

Fiul fermierei, un băieţel aproape gol, în vîrstă de vreo doisprezece ani, mi-a arătat loja împăratului şi cabinele actorilor. Sub băncile destinate spectatorilor, într-un loc unde sînt păstrate uneltele pentru muncile cîmpului, am văzut, printre brăzdare, grape şi greble, torsul unui Hercule uriaş: imperiile se nasc din plug şi pier sub plug.

Interiorul teatrului serveşte acum drept curte de păsări şi de grădină a fermei: este plantat cu pruni şi peri. Puţul săpat în mijloc are doi stîlpi ce ţin căldările; unul din stîlpi e făcut din mîl uscat şi din pietre îngrămădite la întîmplare; celălalt, dintr-o frumoasă frîntură de coloană canelată; dar, ca să ascundă măreţia celui de al doilea stîlp şi să-l apropie de înfăţişarea rustică a primului, natura a aruncat deasupra-i o haină de iederă. O turmă de porci negri scormonea şi răvăşea gazonul ce acoperă băncile de piatră ale teatrului; pentru ca jilţurile stăpînilor lumii să se clatine din temelii fusese de ajuns ca, din voia providenţei, să crească vreo cîteva fire de anason în crăpăturile pietrei şi ca vechiul lăcaş al eleganţei romane să cadă pradă scîrnavelor animale ale credinciosului Eumene.

Din teatru, urcîndu-mă pe scara fermei, am ajuns la *Palestrin*, loc plin de ruine. Pe bolta unei săli s-au păstrat ornamente minunat desenate.

Aici începe valea numită de Adrian *Valea Tempei:*

Est nemus Æmoniae, praerupta quod undique claudit
*Sylva**

În Anglia, la Stowe, am văzut copia acestei fantezii imperiale; dar Adrian îşi concepuse grădina sa în stil *englezesc* ca un om ce stăpînea lumea.

La marginea unei pădurici de ulmi şi de stejari, se văd cîteva ruine ce se înşiruie de-a lungul *Văii Tempe;* porticuri duble şi triple, ce susţineau terasele *atelierelor* lui Adrian. Valea se întinde spre sud cît vezi cu ochii; fundul văii e plin de stuf şi plantat cu măslini şi chiparoşi. Colina din partea de vest a văii, înfăţişînd muntele Olimp, este împodobită de palat, bibliotecă, de case de oaspeţi, de templele lui Hercule şi Jupiter şi de lungile arcade ornamentate cu iederă ce susţineau aceste edificii. Înspre est, valea este mărginită de o colină paralelă dar mai puţin înaltă; în spatele acestei coline se înalţă, în amfiteatru, munţii Tivoli, ce reprezentau *Ossa.*

Într-un cîmp de măslini, un colţ din zidul de la *villa* lui Brutus pare a fi o replică a ruinelor de la *villa* lui Cezar. Libertatea odihneşte

* „Este-n Eumonia o dumbravă şi-n jur o adîncă
Pădure."

Scanned with OKEN Scanner

în pace alături de despotism: pumnalul uneia şi securea celuilalt nu mai sînt decît nişte fiare ruginite sub aceleaşi ruine.

Din uriaşa clădire ce, după tradiţie, era menită să-i primească pe străini, se ajunge, străbătînd nişte săli deschise în toate părţile, în Bibliotecă. Aici începe un labirint de ruine întretăiat de lăstărişuri, de pîlcuri de pini şi de măslini, de diferite plantaţii ce farmecă privirile şi întristează sufletul.

Pe cînd treceam pe acolo, o bucată desprinsă pe neaşteptate din bolta Bibliotecii s-a rostogolit la picioarele mele: în căderea sa a stîrnit puţin praf şi a rupt şi tîrît cîteva plante. Plantele vor renaşte mîine. Zgomotul şi praful s-au risipit pe dată: iată o nouă ruină, culcată pentru secole, lîngă cele ce păreau că o aşteaptă. La fel şi imperiile se scufundă în eternitate unde zac în tăcere. Oamenii nu se deosebesc prea mult de aceste ruine ce, rînd pe rînd, vin să acopere pămîntul: singura diferenţă ce există între ei, ca şi între aceste ruine, este că unii cad în faţa cîtorva spectatori, pe cînd alţii cad fără martori.

Din Bibliotecă, am trecut în circul Liceului. Lumea vine aici să taie mărăcini pentru foc. Acest circ se sprijină de templul Stoicilor. Pe drumul ce duce la templu, aruncîndu-mi privirile înapoi, am zărit zidurile înalte şi crăpate ale Bibliotecii ce dominau zidurile mai puţin ridicate ale Circului. Primele, pe jumătate ascunse de vîrfurile unor măslini sălbatici, erau şi ele dominate de un pin uriaş, iar deasupra pinului se înălţa ultimul vîrf al muntelui Calva, învăluit într-un nor. Niciodată nu s-au îmbinat mai bine într-un tablou cerul şi pămîntul, operele naturii şi cele ale oamenilor.

Templul Stoicilor nu se află departe de piaţa Armelor. Prin deschiderea unui portic, descoperi, ca printr-un ochean, la capătul unei alei de măslini şi chiparoşi, muntele Palomba, încununat de primul sat din Ţara Sabinilor. La stînga de Poecile, şi chiar pe sub el, cobori în aşanumitele *Cento-Cellae* ale gărzilor pretoriene: sînt nişte loji boltite, de opt picioare, aproape pătrate, şi cu două, trei şi patru etaje, ce nu comunică între ele şi care primesc lumina prin deschiderea porţii. De-a lungul acestor celule militare, în care se intra probabil cu ajutorul unui pod mobil, se află un şanţ. Trebuie să fi fost un spectacol ciudat, să vezi cele o sută de poduri coborîte şi pe pretorieni trecînd în sus şi în jos pe aceste poduri, în mijlocul grădinilor împăratului filozof, un nou zeu care a intrat în Olimp. Astăzi ţăranul de pe aceste locuri îşi pune recolta la uscat în cazarma soldatului roman. Cînd poporul rege şi stăpînii săi ridicau atîtea monumente fastuoase, nu bănuiau nicidecum că ei clădeau pivniţele şi hambarele unui păstor de capre din Ţara Sabinilor sau ale unui fermier din Albano.

După ce am străbătut o parte din *Cento-Cellae*, mi-a trebuit destul de mult timp ca să ajung în acea parte din grădină ce ţine de termele femeilor. Acolo am fost prins de ploaie[1].

[1] Vezi mai jos scrisoarea despre Roma adresată domnului de Fontanes.

Scanned with OKEN Scanner

În mijlocul ruinelor romane, mi-am pus adeseori două întrebări; casele particularilor erau alcătuite dintr-o mulțime de porticuri, încăperi boltite, capele, săli, galerii subterane, treceri întunecoase și tainice; de ce era nevoie de o asemenea locuință pentru un singur stăpîn? Aproape întotdeauna încăperile pentru sclavi, oaspeți și clienți erau construite mai la o parte.

Ca să răspund la această primă întrebare, îmi imaginez pe cetățeanul roman în casa sa ca pe un fel de pustnic ce și-a ridicat pentru sine o mănăstire. Această viață de interior, ce se vede din însăși forma locuințelor, n-ar putea fi oare una din cauzele acelui calm ce se observă în scrierile anticilor? Cicero își regăsea, în galeriile lungi ale locuinței sale și în templele domestice ascunse aici, pacea pe care o pierduse în relațiile cu oamenii. Însăși lumina ce pătrundea în aceste locuințe părea a te îndemna la liniște. Aproape întotdeauna cobora din boltă sau din ferestrele ce se aflau foarte sus; la această lumină perpendiculară, atît de egală și de liniștită, cu care noi ne luminăm saloanele de pictură, romanul, dacă pot să mă exprim astfel, contempla tabloul propriei sale vieți. Nouă ne trebuiesc ferestre spre stradă, spre piețe și întretăieri de drumuri. Ne place tot ce se zbuciumă și face zgomot; reculegerea, gravitatea, liniștea ne plictisesc.

A doua întrebare pe care mi-o pun este aceasta: de ce atîtea monumente consacrate acelorași folosințe? Întîlnești mereu săli de bibliotecă, ori anticii nu aveau multe cărți. La fiecare pas vezi terme: termele lui Nero, ale lui Titus, ale lui Caracalla, ale lui Diocletian etc. Dacă Roma ar fi fost de trei ori mai populată decît a fost vreodată, a zecea parte din aceste băi ar fi fost de ajuns pentru nevoile publice.

Îmi răspund că probabil aceste monumente au fost adevărate ruine și niște locuri părăsite încă din timpul ridicării lor. Un împărat dărîma sau devasta lucrările înaintașului său, ca să construiască el însuși alte edificii, pe care urmașul său se grăbea, la rîndul lui, să le lase în părăsire. Sîngele și sudoarea popoarelor au fost folosite pentru lucrări inutile, menite să satisfacă vanitatea unui singur om pînă în ziua cînd răzbunătorii omenirii, ieșiți din adîncul pădurilor, au venit să împlînte umilul stindard al crucii pe aceste monumente ale orgoliului.

După ce a trecut ploaia, am vizitat Stadionul, am văzut templul Dianei, în fața căruia se ridica cel al lui Venus și am pătruns în dărîmăturile palatului împăratului. Dintre aceste dărîmături informe, cel mai bine s-a păstrat un fel de hrubă sau cisternă ce alcătuiește un pătrat situat chiar sub curtea palatului. Zidurile acestei hrube erau duble: fiecare din cele două ziduri are două picioare și jumătate grosime, iar distanța ce le desparte este de două degete.

Am ieșit din palat și l-am lăsat în urmă pe stînga, înaintînd spre dreapta către cîmpia romană. Printr-un lan de grîu, semănat pe cavouri, am ajuns la termele cunoscute și sub numele de *încăperi ale filozofilor*

Scanned with OKEN Scanner

sau de *sălile pretoriene:* sînt dintre ruinele cele mai impunătoare din întreaga *villa.* Frumusețea, înălțimea, îndrăzneala și aspectul de plutire a bolților, diferitele înlănțuiri ale porticurilor ce se încrucișează și se întretaie sau se succed paralel, priveliștea ce se desfășoară în spatele acestui mare monument arhitectonic produc un efect surprinzător. *Villa Adriana* oferă cîteva rămășițe prețioase de pictură. Puținele arabescuri ce le-am văzut aici sînt foarte savant compuse și vădesc un desen pe cît de delicat pe atît de pur.

Naumachia se află în spatele termelor și este un bazin săpat de mîna omului, în care niște canale uriașe, ce se mai văd încă, aduceau apa fluviilor. Acest bazin, acum secat, era plin de apă; pe el se reprezentau bătălii navale. Se știe că la aceste serbări se ucideau uneori între ei, ca să distreze populația romană, una sau două mii de oameni.

În jurul Naumachiei se înălțau terasele destinate spectatorilor: aceste terase erau sprijinite de porticuri ce slujeau drept șantiere sau ca adăposturi pentru galere.

Această priveliște era înfrumusețată de un templu construit după modelul celui al lui Serapis din Egipt. O jumătate din marele dom al acestui templu s-a dărîmat. La vederea acestor stîlpi întunecați, a bolților concentrice, a acestor pîlnii în care mugea oracolul, simți că Italia și Grecia nu mai sînt locuite, că geniul unui alt popor a ridicat acel monument. Un vechi sanctuar îți înfățișează pe zidurile sale verzui și umede cîteva urme de pictură. Un fel de vaiet rătăcea prin clădirea părăsită.

De aici m-am dus la templul lui Pluto și al Proserpinei, cunoscut sub numele de *Intrarea în Infern.* Acest templu este acum locuința unui podgorean; n-am putut intra în el fiindcă atît stăpînul casei cît și zeul lipseau. Sub *Intrarea în Infern* se întinde o vale numită *Valea Palatului:* ai putea s-o iei drept *Cîmpiile Elysee.* Înaintînd înspre sud și urmărind un zid ce susținea terasele templului lui Pluton, am văzut ultimele ruine ale *villei,* aflate la o depărtare de mai bine de o leghe.

Întorcîndu-mă pe același drum, am vrut să văd academia, alcătuită dintr-o grădină, un templu al lui Apollo și din diferite clădiri destinate filozofilor. Un țăran mi-a deschis o poartă prin care am trecut pe pămîntul unui alt proprietar și am ajuns la Odeon și la teatrul grecesc: acesta este destul de bine păstrat în ceea ce privește forma. Fără îndoială că, în acest loc consacrat armoniei, sălășluia încă un geniu melodios, căci aici am auzit mierla cîntînd la 12 decembrie; cîntecele unui cîrd de copii ce culegeau măslinele erau repetate de ecouri ce răsunau precum odinioară, poate, versurile lui Sofocle și muzica lui Timotei.

Acolo a luat sfîrșit drumul meu, mult mai lung decît al altor călători: datoram acest omagiu acelui prinț călător. Mai departe se află marele portic din care n-a mai rămas mai nimic. Și mai departe încă,

Scanned with OKEN Scanner

ruinurile cîtorva clădiri necunoscute; în sfîrşit, urmează *Celle di San Stefano* unde se termină *villa* şi unde se găsesc ruinele Prytaneului.

De la Hipodrom şi pînă la Prytaneu, *villa Adriana* se întindea pe locurile cunoscute acum sub numele de *Rocca Bruna*, *Palazza*, *Aqua Fera* şi *Celle di San Stefano*.

Adrian a fost un principe remarcabil, dar nu unul dintre cei mai mari împăraţi romani; şi totuşi, este unul dintre cei de care astăzi ne amintim cel mai mult. Peste tot şi-a pus amprenta: un zid vestit în Britania, poate arena din Nimes şi podul Gard din Galia, temple în Egipt, apeducte la Troia, un nou oraş la Ierusalim şi Atena, un pod pe care se mai trece încă şi o mulţime de alte monumente din Roma, ce atestă gustul, activitatea şi puterea lui Adrian. El însuşi era poet, pictor şi arhitect. Secolul său este cel al avîntului artelor.

Mole Adriani a avut un destin ciudat: ornamentele acestui mormînt au folosit drept arme împotriva goţilor. Civilizaţia s-a apărat împotriva barbariei cu statui şi coloane, ceea ce nu a împiedicat-o pe aceasta să triumfe. Mausoleul a devenit fortăreaţa papilor; apoi a fost schimbat în închisoare nedesmînţîndu-şi astfel prima destinaţie. Deşi edificiile ridicate pe cenuşa celor morţi sînt uriaşe, sicriele rămîn la fel de mici: morţii se află în loja lor sepulcrală precum acea statuie dintr-un templu prea scund al lui Adrian; dacă ar vrea să se ridice în picioare şi-ar sparge capul de boltă.

Adrian, urcîndu-se pe tron, a spus cu voce răsunătoare unuia dintre duşmanii săi: „Eşti salvat". Aceste cuvinte sînt mărinimoase. Dar geniului nu i se iartă ceea ce i se iartă omului politic: gelosul Adrian, văzînd capodoperele lui Apolodor, şi-a spus în sinea sa: „E pierdut"; şi artistul a fost omorît.

Înainte de a părăsi *villa Adriana* mi-am umplut buzunarele cu bucăţi mici de porfir, de alabastru, de verde antic, de bucăţi de stuc pictat şi de mozaic; apoi am aruncat totul.

Aceste ruine nu mai există pentru mine, pentru că probabil nimic nu mă va mai aduce aici. Murim în fiecare clipă pentru un timp, un lucru, pentru un om pe care nu-l vom mai vedea niciodată: viaţa este o continuă moarte. Mulţi călători, înaintaşii mei, şi-au scris numele pe statuile de marmură din *villa Adriana;* au sperat să-şi prelungească existenţa lăsînd pe aceste locuri vestite o amintire a trecerii lor; s-au înşelat. În timp ce mă străduiam să citesc unul din aceste nume scris de curînd şi pe care credeam că-l recunosc, o pasăre a zburat dintr-o tufă de iederă, scuturînd cîteva picături de ploaie; numele a dispărut.

Mîine voi vizita *villa d'Este*[1].

[1] Vezi în cele ce urmează scrisoarea despre Roma.

Vaticanul

22 decembrie 1802

Am vizitat Vaticanul la ora unu. Zi frumoasă, soare strălucitor, atmosferă foarte plăcută.

Singurătatea acestor scări mari sau, mai curînd, a acestor rampe pe care poţi să urci cu catîri; singurătatea acestor galerii împodobite cu capodopere de geniu şi pe unde papii de altădată treceau cu mare fast; singurătatea acestor logii pe care le-au studiat atîţi artişti celebri şi pe care le-au admirat atîţia oameni iluştri: Tasso, Ariosto, Montaigne, Milton, Montesquieu, regine, regi sau oameni de vază căzuţi în dizgraţie şi toţi aceşti pelerini din toate părţile lumii.

Dumnezeu punînd ordine în haos.

Am remarcat în mod deosebit îngerul ce-l urmează pe Lot şi pe soţia sa.

În colţul sau la cotul galeriei, se află un tablou înfăţişînd localitatea Frascati, avînd în prim plan Roma.

Intrarea în camere. Bătălia lui Constantin: tiranul şi calul său înecîndu-se.

Sfîntul Leon oprindu-l pe Attila. De ce oare Raphael a dat grupului creştin o înfăţişare mîndră şi deloc smerită? pentru a exprima sentimentul asistenţei divine.

Sfînta Taină, prima operă a lui Raphael, rece, lipsită de pietate, dar compoziţia şi personajele admirabile.

Apollo, Muzele şi Poeţii. — Trăsăturile caracteristice poeţilor bine exprimate. Amestec ciudat.

Heliodor izgonit din templu. — O remarcabilă figură de înger, un chip celest de femeie, imitat de Girodet în al său Ossian.

Incendierea oraşului. — Femeie ce poartă un vas, ce va fi întruna copiată. Contrast între omul suspendat şi omul ce vrea să ajungă la copil; efecte prea căutate. Iarăşi femeia şi copilul redaţi de nenumărate ori de Raphael şi întotdeauna în chip minunat.

Şcoala din Atena: îmi place la fel de mult şi schiţa.

Sfîntul Petru eliberat. — Efectul celor trei lumini, citat pretutindeni.

Biblioteca: poartă de fier cu vîrfuri ascuţite; e cu adevărat poarta ştiinţei. Armele unui papă: trei albine; simbol bine ales.

O boltă magnifică: cărţi invizibile. Dacă li s-ar face cunoscut cuprinsul, ar putea fi refăcută toată istoria modernă.

Muzeul creştin. — Instrumente de tortură: gheare de fier ca să sfîşie pielea, cuţitaşe ca s-o răzuiască, bice de fier, cleşti mici; frumoase vestigii creştine! Cum sufereau oamenii de altădată? Ca astăzi, după cum măr-

Scanned with OKEN Scanner

turisesc aceste instrumente. În privinţa durerii, specia umană a rămas aceeaşi.

Lămpi găsite în catacombe. — Creştinismul începe cu un mormînt; această lumină ce a luminat lumea a fost luată de la lampa unui mort. — Potire vechi, cruci vechi, linguriţe vechi pentru împărtăşanie. — Tablouri aduse din Grecia ca să fie puse la adăpost de iconoclaşti.

Imagine veche a lui Iisus reprodusă apoi de pictori; nu poate să fie mai veche de secolul al optulea. Oare Iisus era cel mai frumos *dintre oameni* sau era urît? Sfinţii Părinţi greci şi Sfinţii Părinţi latini au fost de păreri diferite: eu sînt de partea celor ce spun că era frumos.

O donaţie făcută bisericii pe papirus: lumea reîncepe aici.

Muzeul antic — Părul unei femei aflată într-un mormînt. Este oare cel al mamei Grahilor? sau cel al Deliei, al Cinthiei, al Lalagei sau al Liciniei, despre care Mecena, dacă ar fi să-i dăm crezare lui Horaţiu, spunea că un singur fir de păr al ei valorează pentru el mai mult decît toate bogăţiile unui rege al Phrygiei:

Aut pinguis Phrygiae mygdonias opes
Permutare velis crine Lyciniae?[1]

Nimic pe lume nu întruchipează mai bine ideea de fragilitate decît părul unei tinere femei, ce a fost poate idolatrizat de cea mai nestatornică dintre pasiuni şi care totuşi a supravieţuit imperiului roman. Moartea, ce sfarîmă toate lanţurile, n-a putut frînge acest fir gingaş.

O frumoasă coloană formată dintr-un tors de alabastru. Un giulgiu de amiant scos dintr-un sarcofag: şi totuşi moartea şi-a devorat prada.

Un vas etrusc. Cine a băut din această cupă? Un mort. Toate lucrurile din acest muzeu sînt comori sepulcrale, fie că au folosit la funeralii, fie că au slujit funcţiilor vieţii.

Muzeul Capitolin

23 decembrie, 1803

Coloana Miliară. *În curte* se află picioarele şi capul unui colos: oare a fost făcut cu dinadinsul?

În senat: numele unor senatori moderni; Lupoaica lovită de trăsnet. Gîştele din Capitoliu:

[1] *Din părul Liciniei un fir de păr ai da*
Pe-averile regelui Phrigiei trace?
Horaţiu.

Scanned with OKEN Scanner

Tous les siècles y sont, on y voit tous les temps;
Là sont les devanciers avec leurs descendants[1].

Recipiente străvechi, în formă de altar și împodobite cu capete de lei pentru măsurat grîu, ulei și vin.

Picturi reprezentînd primele evenimente istorice ale republicii romane.

Statuia lui Virgiliu: înfățișare rustică și melancolică, frunte gravă, privire inspirată, riduri circulare, pornind de la nări și terminîndu-se la bărbie, după ce străbat obrazul.

Cicero: o oarecare regularitate a trăsăturilor cu expresie de frivolitate; mai puțină tărie de caracter și mai mult spirit filozofic, tot atîta spirit cît și elocință.

Alcibiade nu m-a frapat prin frumusețe; are o înfățișare neghioabă.

Un tînăr Mithridate ce seamănă cu Alexandru.

Inscripții consulare antice și moderne. Sarcofagul lui Alexandru Sever și al mamei sale.

Un basorelief reprezentînd pe Jupiter copil în insula Creta: minunat.

O coloană de alabastru oriental, cea mai frumoasă din cîte se cunosc.

Un plan antic al Romei pe o marmură: veșnicia orașului etern.

Un bust al lui Aristotel: are o înfățișare inteligentă și puternică.

Un bust al lui Caracalla: ochi crispați, nas ascuțit și gură cu buze subțiri; o înfățișare feroce de nebun.

Un bust al lui Domițian: buze strînse.

Un bust al lui Nero: o față mare și rotundă, teșită spre ochi, astfel încît fruntea și bărbia îi ies înainte: înfățișarea unui sclav grec desfrînat.

Bustul Agripinei și cel al lui Germanicus: a doua figură e alungită și uscățivă; prima serioasă.

Un bust al lui Iulian: o frunte mică și îngustă.

Un bust al lui Marc Aureliu: frunte înaltă, privire înălțată spre cer, sprîncene arcuite în sus.

Un bust al lui Vitelius: nas mare, buze subțiri, obraz buhăit, ochi mici, cap aplecat, ca de porc.

Un bust al lui Caesar: față uscățivă, riduri adînci, înfățișare deosebit de spirituală, fruntea proeminentă între ochi, brăzdată de un șanț perpendicular, sprîncene lăsate în jos și atingînd ochii, gura mare și deosebit de expresivă; ți se pare că stă să vorbească și aproape că surîde; nasul, proeminent, dar nu atît de acvilin cum e înfățișat de obicei; tîmplele teșite ca la Buonaparte, occiputul teșit; bărbia rotundă și dublă; nările ușor contractate: figură plină de imaginație și de geniu.

[1] *Secole sunt aici și epocile toate*
Sînt strănepoți alături de neamuri îngropate.

Un basorelief: Endymion dormind aşezat pe o stîncă; capul aplecat spre piept şi atingînd uşor lemnul lăncii, se sprijină pe umărul stîng; mîna stîngă, apucînd cu nepăsare lancea, ţine de zgardă un cîine, care, aşezat pe labele din spate, încearcă să privească în josul stîncii. Este unul din cele mai frumoase basoreliefuri din cîte se cunosc[1].

De la ferestrele Capitoliului vezi întreg Forumul, templul Fortunei şi al Concordiei, cele două coloane ale templului lui Jupiter Stator, Rostrele, templul Fausinei, templul Soarelui, templul Păcii, ruinele palatului aurit al lui Nero, acelea ale Coliseului, arcurile de triumf ale lui Titus, Septimius Sever şi Constantin; un vast cimitir al secolelor, cu monumente funebre ce poartă data morţii lor.

Galeria Doria

24 decembrie 1803

Gaspard Poussin: peisaj de mari proporţii. Tablouri înfăţişînd oraşul Neapole. Frontispiciul unui templu în ruină pe un cîmp.

Cascada Tivoli şi templul Sibyllei.

Peisaj de Claude Lorrain. O fugă în Egipt de acelaşi pictor. Fecioara, ce s-a oprit din fugă la marginea unei păduri, ţine pruncul pe genunchi; un înger îi înfăţişează pruncului hrana, iar sfîntul Iosif desface samarul de pe măgar; în depărtare se vede un pod pe care trec cămile şi cei ce le mînă; un orizont pe care de-abia se conturează edificiile unui oraş mare; calmul luminii este minunat.

Alte două peisaje mici de Claude Lorrain, dintre care unul reprezintă o căsătorie patriarhală într-o pădure; aceasta este poate lucrarea cea mai izbutită a marelui pictor.

O fugă în Egipt de Nicolas Poussin: Fecioara şi Pruncul, purtaţi de un măgar pe care-l conduce un înger, coboară de pe o colină într-o pădure; Sfîntul Iosif le urmează: vîntul este redat prin felul cum sînt pictate veşmintele şi arborii.

Mai multe peisaje de Domenichino: culoare vie şi strălucitoare; subiecte pline de voioşie; dar, în general, un ton de verde crud şi o lumină deloc vaporoasă, deloc ideală; lucru ciudat! ochii francezilor au văzut mai bine lumina Italiei.

[1] Am folosit această *atitudine* în *Martirii*.

Scanned with OKEN Scanner

Peisaj de Annibale Carracci: reprezentare foarte veridică dar într-un stil lipsit de elevaţie.

Diana şi Endymion de Rubens: ideea e fericită. Endymion este reprezentat pe frumosul basorelief din Capitoliu în poziţia cuiva care aproape a adormit; Diana, suspendată parcă în aer, îşi sprijină uşor o mînă pe umărul vînătorului, ca să-i dea acestuia un sărut fără să-l trezească; mîna zeiţei nopţii este albă ca luna şi capul ei de-abia se deslueşte pe cerul azuriu. Totul este bine desenat; dar cînd Rubens desenează bine, pictează prost; marele colorist îşi pierdea paleta cînd îşi regăsea creionul.

Două capete de Raphael. Cei patru avari de Albrecht Dürer. Timpul smulgînd penele lui Amor, de Tiţian sau de Albane: manierist şi rece: carnaţie vie.

Nunţile Aldobrandine, copie de Nicolas Poussin: zece personaje în acelaşi plan, formînd trei grupuri, de trei, patru şi trei figuri. Fondul este un fel de paravan cenuşiu, pînă la înălţimea umărului; atitudinile şi desenul au simplitatea sculpturii; seamănă cu un basorelief. Fundaluri simple, fără detalii, draperii, mobile, arbori, accesorii, nimic altceva decît personajele grupate în mod firesc.

Plimbare prin Roma sub clar de lună

Din înaltul Trinităţii de pe Munte, clopotniţele şi clădirile îndepărtate apar ca nişte schiţe şterse făcute de un pictor sau ca nişte maluri accidentate văzute de pe mare, de pe bordul unui vas ancorat.

Umbra obeliscului: cîţi oameni au privit această umbră în Egipt şi la Roma?

Trinitatea de pe Munte e pustie: în acest loc de adăpost al francezilor latră un cîine. O lumină pîlpîie în camera cea mai de sus din *villa Medici*.

Calea principală: liniştea şi albeaţa clădirilor, profunzimea umbrelor transversale. Piaţa Coloanei: Coloana Antonină pe jumătate luminată.

Pantheonul: frumuseţea lui sub razele lumii.

Coliseul: măreţia şi liniştea sa sub clar de lună.

Sfîntul Petru: efectul pe care-l face lumina lunii asupra domului, Vaticanului, obeliscului, asupra celor două fîntîni, asupra colonadei circulare.

O tînără femeie îmi cere de pomană: are capul înfăşurat în volanele juponului; la *poverina* seamănă cu o madonă: şi-a ales bine timpul şi locul. Dacă aş fi Raphael, aş picta un tablou. Locuitorul din Roma cere

Scanned with OKEN Scanner

de pomană pentru că moare de foame; dacă-l refuzi, nu insistă; ca și străbunii săi, nu face nimic ca să trăiască: senatul sau principele trebuie să-l hrănească.

Roma dormitează în mijlocul acestor ruine. Astrul nopții, acest glob pe care-l considerăm o lume sfîrșită și nepopulată, își plimbă singurătățile palide peste singurătățile Romei; luminează străzi pustii, garduri, piețe, grădini pe unde nu trece nimeni, mănăstiri unde nu se mai aud vocile cenobiților, mănăstiri ce sînt la fel de pustii ca și porticele Coliseului.

Oare ce se întîmpla la această oră și în aceste locuri cu optsprezece secole în urmă? A dispărut nu numai Italia antică dar și Italia evului mediu. Totuși, la Roma se mai văd încă bine urmele celor două Italii: dacă Roma modernă își înfățișează cadedrala Sfîntul Petru cu toate capodoperele sale, Roma antică îi opune Pantheonul și toate ruinele ei; dacă una îi face pe consuli și pe împărați să coboare din Capitoliu, cealaltă aduce din Vatican lungul șir al pontifilor. Tibrul desparte cele două glorii; aflătoare pe aceeași țărînă, Roma păgînă se înfundă din ce în ce mai mult în mormintele sale, iar Roma creștină coboară din nou, treptat, în catacombele de unde a ieșit.

Am în minte subiecte pentru vreo douăzeci de scrisori despre Italia ce poate ar fi citite cu plăcere, dacă aș izbuti să-mi exprim ideile așa cum le am în minte acum; dar zilele trec și răgazul îmi lipsește. Mă simt ca un călător ce, silit să plece a doua zi, și-a expediat înainte bagajele. Bagajele omului sînt iluziile și anii săi; omul încredințează, în fiecare clipă, o parte din ele celui pe care Scriptura îl numește un *alergător iute de picior:* timpul[1].

Călătorie la Neapole

Terracino 31 decembrie

Iată personajele, trăsurile, lucrurile și obiectele pe care le întîlnești amestecate de-a valma pe drumurile Italiei: englezi și ruși, ce călătoresc cu mare cheltuială în berline elegante, respectînd toate obiceiurile și prejudecățile țării lor; familii italiene ce trec în trăsuri învechite ducîn-

[1] Dintre aceste douăzeci de scrisori pe care le aveam în minte, n-am scris decît una singură, *Scrisoarea despre Roma*, adresată domnului de Fontanes. Diferitele fragmente ce au putut fi citite și ce urmează a fi citite trebuiau să alcătuiască textul celorlalte scrisori; dar am terminat descrierea Romei și a Neapolului în cărțile a patra și a cincea din *Martirii*. Din tot ce voiam să spun nu lipsesc decît partea istorică și politică.

Scanned with OKEN Scanner

du-se, fără prea mare cheltuială, la *culesul viilor;* călugări ce merg pe jos, trăgînd de hăţuri un catîr îndărătnic şi împovărat de relicve; ţărani ce-şi mînă carele trase de boi mari, care ce au pe oişte, ridicată în vîrful unui băţ, o iconiţă cu Sfînta Fecioară; ţărănci cu faţa acoperită de văluri sau cu părul împletit în mod ciudat, cu fustă scurtă de culoare vie, cu corsaje foarte decoltate şi încheiate cu panglici, cu coliere şi brăţări de scoici; căruţe trase de catîri împodobiţi cu clopoţei, pene şi bucăţi de stofă roşie; bacuri, poduri şi mori; turme de măgari, de capre şi de oi; vizitii, curieri cu părul prins într-un fileu ca spaniolii; copii în pielea goală; pelerini, cerşetori, penitenţi albi sau negri; militari hurducaţi în trăsuri stricate; grupuri de jandarmi; bătrîni amestecaţi printre femei. Domneşte o atmosferă de mare bunăvoinţă, dar la fel de mare e şi curiozitatea; se urmăresc cu privirea pînă se pierd din ochi, ca şi cum ar vrea să-şi vorbească dar nu îşi spun nici un cuvînt.

Ora zece seara

Am deschis fereastra: valurile se spărgeau la poalele zidurilor hanului. Ori de cîte ori revăd marea sînt cuprins de bucurie şi aproape de un sentiment de iubire.

Gaeta, 1 ianuarie 1804

A mai trecut încă un an! Ieşind din Fondi, am salutat prima livadă de portocali: aceşti frumoşi arbori erau tot atît de împovăraţi de fructe coapte ca şi merii cei mai roditori din Normandia. Scriu aceste cîteva cuvinte din Gaeta, dintr-un balcon, la ora patru după-masă, pe un soare minunat, în timp ce privesc marea. Aici a murit Cicero, cum spune el însuşi, în această patrie pe care o salvase: *Moriar in patria saepe servata.* Cicero a fost omorît de un om pe are altă dată îl apărase; ingratitudine de care este plină istoria. Antoniu a primit în *Forum* capul şi mîinile lui Cicero; i-a dăruit asasinului o cunună de aur şi o sumă de două sute de mii de livre; dar nu s-a mulţumit numai cu atît: capul oratorului a fost bătut în cuie, pe tribuna publică între cele două mîini ale sale. În timpul lui Nero, Cicero era mult lăudat; în timpul lui August nu s-a vorbit nimic despre el. Crima se perfecţionase în timpul lui Nero; vechile asasinate ale divinului August erau nişte fleacuri, nişte încercări aproape nevinovate faţă de noile nelegiuiri. Dealtfel, libertatea era de acum uitată; visurile celor ca Brutus şi Caton cum ar mai fi putut înflăcăra pe sclavii ce asistau la jocurile reprezentate la circ? Retorii puteau deci, siguri de statornicia servituţii, să-l laude pe ţăranul din Arpinum. Însuşi Nero ar fi fost în stare să debiteze discursuri despre libertate; şi, dacă poporul

Scanned with OKEN Scanner

roman ar fi adormit în timpul discursurilor sale plicticoase, cum s-ar fi întîmplat poate, stăpînul, după obiceiul său, l-ar fi trezit cu lovituri de baston ca să-l silească să aplaude.

Neapole, 2 ianuarie

Ducele de Anjou, rege al Neapolului și frate al Sfîntului Ludovic, l-a trimis la moarte pe Conradin, moștenitorul legitim al coroanei Siciliei. De pe eșafod, Conradin și-a aruncat mănușa în mulțime: cine a ridicat-o? Ludovic al XVI-lea, descendentul Sfîntului Ludovic.

Regatul celor Două Sicilii reprezintă în Italia ceva deosebit: grecesc sub vechii romani, a fost apoi, sarazin, normand, german, francez și spaniol în timpul noilor romani.

Italia evului mediu era Italia celor două mari partide în conflict, guelf și ghibelin, Italia rivalităților republicane și a micilor tiranii; nu se vorbea decît despre crime și libertate; totul se hotăra prin mijlocirea pumnalului. Întîmplările din această Italie erau parcă scoase dintr-o poveste: cine n-a auzit de Ugolino, de Francesca da Rimini, de Romeo și Julieta, de Othelo? Dogii din Genova și Veneția, prinții din Verona, din Ferrara și din Milano, războinicii, navigatorii, scriitorii, artiștii, negustorii din această Italie erau oameni de geniu: Grimaldi, Fregose, Adorni, Dandolo, Marin Zeno, Morosini, Gradenigo, Scaligieri, Visconti, Doria, Trivulce, Spinola, Zeno, Pisani, Cristofor Columb, Amerigo Vespucci, Gabato, Dante, Petrarca, Boccaccio, Ariosto, Machiavelli, Cardan, Achellini, Erasm* Michelangelo, Perugino, Raphael, Giulio Romano, Domenichino, Tițian, Correggio, familia Medici; dar între toți aceștia nu era nici un cavaler, nimic ce ar fi putut aminti de Europa transalpină.

La Neapole, dimpotrivă, spiritul cavaleresc se îmbină cu firea italianului, iar nobilele fapte de arme cu răzmerițele populare; Tancredi și Tasso, Ioana de Neapole și bunul rege René, care n-a domnit niciodată, Vecerniile siciliene, Mazaniel și ultimul duce de Guise, iată cele Două Sicilii. Suflul Greciei piere și el la Neapole; Atena și-a împins frontierele pînă la Poestum; templele și mormintele sale alcătuiesc o linie la ultimul orizont al unui cer fermecat.

Cînd am ajuns la Neapole, n-am fost deloc impresionat; de la Capua și minunile sale și pînă aici, ținutul este bogat dar nu prea pitoresc. În Neapole intri aproape fără să-l vezi, pe un drum plin de hîrtoape[1].

* Episcop de Formia (n.t.)

[1] Dacă vrei, poți să nu mergi pe vechiul drum. Sub ultima dominație franceză a fost deschisă o altă intrare și s-a construit un drum frumos în jurul colinei lui Pausilippe.

Scanned with OKEN Scanner

3 ianuarie 1804

Am vizitat Muzeul.

Statuia lui Hercule, după care există copii pretutindeni: Hercule odihnindu-se sprijinit pe un trunchi de arbore; zvelteţea bîtei. Venus: frumuseţea formelor; văluri ude. Bustul lui Scipio Africanul.

De ce oare sculptura antică este superioară[1] sculpturii moderne, în timp ce pictura modernă pare a fi superioară sau cel puţin egală cu pictura antică?

În ceea ce priveşte sculptura, răspund:

Moravurile şi obiceiurile anticilor erau mai pline de gravitate decît ale noastre, pasiunile mai puţin turbulente. Or, sculptura, ce refuză micile nuanţe şi mişcări, redă mai bine atitudinile liniştite şi fizionomia serioasă a grecului şi a romanului.

În plus, vălurile antice lăsau să se vadă în parte trupul gol: în acest fel, nudul era mereu sub ochii artiştilor în timp ce privirii sculptorului modern nu i se înfăţişează decît întîmplător: în sfîrşit, formele omeneşti erau mai frumoase.

În ceea ce priveşte pictura, spun:

Pictura admite multă mişcare în atitudini: în consecinţă, *materia*, cînd din nefericire este sensibilă, dăunează mai puţin efectelor spectaculoase produse de penel.

Regulile perspectivei, ce aproape nu există în sculptură, sînt mai bine înţelese de moderni decît de antici. Astăzi se cunosc mai multe culori; rămîne numai să ştim dacă ele sînt mai vii şi mai pure.

Revăzînd Muzeul, am admirat-o pe mama lui Raphael pictată de fiul ei: frumoasă şi simplă, ea seamănă oarecum cu Raphael însuşi, aşa cum Fecioarele acestui geniu divin se aseamănă cu îngerii.

Michelangelo pictat de el însuşi.

Armide şi Renaud: scena oglinzii fermecate.

Puzzoli şi la Solfatara

4 ianuarie

La Puzzoli am cercetat cu de-amănuntul templul Nimfelor şi casa lui Cicero, aceea pe care el o numea *Puteolane*, de unde i-a scris adeseori

[1] Această aserţiune, în general adevărată, admite totuşi numeroase excepţii. Sculptura antică nu a dat nimic mai presus de Cariatidele de la Luvru ale lui Jean Goujon. Avem zilnic sub ochi aceste capodopere dar nu le privim. Statuia lui Apollo a fost mult prea lăudată: metopele Parthenonului sînt singurele ce reprezintă sculptura greacă în deplina ei perfecţiune. Ceea ce am spus despre arte în *Geniul creştinismului* este limitat şi adeseori fals. În acea perioadă nu văzusem nici Italia, nici Grecia, nici Egiptul.

Scanned with OKEN Scanner

lui Atticus și unde a compus poate a doua sa Filipică. Această *villa* era clădită după planul Academiei din Atena: înfrumusețată apoi de Vetus, a devenit un palat sub împăratul Adrian , ce a murit aici luîndu-și rămas bun de la sufletul său.

Animula vagula, blandula,
Hospes comesque corporis etc.[1]"

A vrut să i se scrie pe mormînt că fusese omorît de medici:

Turba medicorum regem interfecit[2].

Știința a făcut progrese.

În acea epocă, toți oamenii de seamă, dacă nu erau creștini, erau filozofi.

Din Portic te puteai bucura de o priveliște frumoasă: astăzi, pe locul unde era casa lui Cicero se află o mică livadă.

Templul lui Neptun și cîteva morminte.

La Solfatara, un zăcămînt de sulf. Vuietul fîntînilor cu apă clocotită; vuietul tartarului pentru poeți.

La întoarcere, priveliștea golfului Neapole: conturul țărmului desenat de lumina soarelui ce apune; răsfrîngerea acestei lumini pe Vezuviu și pe Apenini; potrivirea sau armonia dintre aceste lumini și cer. Vapori diafani la suprafața apei și la jumătatea muntelui. Albul bărcilor cu pînze ce intră în port. În depărtare, insula Capri. Muntele Camaldulilor cu mănăstirea și pîlcul său de arbori de deasupra Neapolelui. Contrastul dintre toate acestea și La Solfatara. Pe insula unde s-a retras Brutus locuiește acum un francez. Grota lui Esculap. Mormîntul lui Virgiliu, de unde se vede locul de baștină al lui Tasso.

Vezuviul

5 ianuarie 1804

Astăzi, 5 ianuarie, am plecat din Neapole la ora șapte dimineața; iată-mă la Portici. Soarele a ieșit din norii de la răsărit, dar vîrful Vezuviului este și acum în ceață. Tocmesc o călăuză care să mă ducă

[1] *Biet suflet rătăcitor, blajin*
Oaspete și tovarăș al trupului etc.
[2] *Mulțimi de medici l-au ucis pe rege.*

Scanned with OKEN Scanner

pînă la craterul vulcanului. Aduce doi catîri, unul pentru el și unul pentru mine: plecăm.

Încep să urc pe un drum destul de lat între două terenuri plantate cu viță de vie, ale cărei mlădițe se cațără pe plopi. Merg drept înainte înspre răsăritul soarelui iernatic. Zăresc, puțin mai sus de aburii coborîți în partea de mijloc a atmosferei, vîrful cîtorva arbori: sînt ulmii sihăstriei. La dreapta și la stînga, printre butucii plini de *Lacrima Christi*, se văd cîteva locuințe sărăcăcioase de podgoreni. În rest, un pămînt ars, viță de vie năpîrlită printre pini în formă de umbrelă, cîteva aloes printre mărăcini, nenumărate pietre ce se rostogolesc sub pașii noștri, nici o pasăre.

Ajung pe primul podiș al muntelui. Înaintea mea se întinde o cîmpie dezgolită. Zăresc cele două vîrfuri ale Vezuviului; la stînga, Somma, iar la dreapta — gura actuală a vulcanului; cele două vîrfuri sînt învăluite în nori palizi. Înaintez. Într-o parte, Somma începe să coboare; în cealaltă parte încep să deslușesc albiile săpate de torenți în conul vulcanului, pe care îl voi urca în curînd. Lava din 1766 și din 1769 acoperă cîmpia pe care merg. E un pustiu fumuriu pe care lavele, aruncate ca zgura din cuptorul aprins, îți înfățișează, pe un fond negru, spuma lor albicioasă, semănînd întru totul cu mușchiul uscat.

Urmînd drumul spre stînga și lăsînd la dreapta conul vulcanului, ajung la poalele unei mici coline sau mai curînd ale unui zid format din lava ce a acoperit orașul Herculanum. Pe partea dinspre cîmpie, acest zid este plantat cu viță de vie, iar pe partea cealaltă se află o vale adîncă acoperită cu o pădurice. Începe să fie tot mai frig.

Urc colina ca să ajung la sihăstria ce se zărește pe cealaltă parte. Cerul pare a coborî, iar norii zboară deasupra pămîntului ca un fum cenușiu sau ca o cenușă gonită de vînt. Încep să aud foșnetul ulmilor de la sihăstrie.

Pustnicul a ieșit să mă primească. A apucat catîrul de frîu iar eu am descălecat. Călugărul este un om înalt cu o înfățișare sănătoasă și cu o fizionomie deschisă. M-a introdus în chilia lui; mi-a pus masa și mi-a dat să mănînc pîine, mere și ouă. S-a așezat în fața mea, cu coatele sprijinite pe masă, și mi-a vorbit în liniște în timp ce mîncam. Norii acoperiseră tot cerul; de la fereastra sihăstriei nu mai puteai să deslușești nici un lucru. În această genune de aburi nu se auzea decît șuieratul vîntului și zgomotul îndepărtat al mării bătînd în malurile orașului Herculanum; un tablou liniștit al ospitalității creștinești, într-o chilioară de la poalele unui vulcan și în mijlocul furtunii!

Pustnicul mi-a înfățișat cartea în care străinii au obiceiul să noteze cîte ceva. În carte, n-am găsit nici măcar o idee care să merite să fie reținută; francezii, cu acel bun gust firesc al neamului lor, s-au mulțumit să însemneze data cînd au trecut pe aici sau să aducă laude pust-

Scanned with OKEN Scanner

nicului. Vulcanul n-a inspirat deci călătorilor nici un gînd deosebit; aceasta îmi întăreşte o idee pe care o am de mult: subiectele grandioase, ca şi obiectele grandioase, nu fac să se nască gînduri mari; măreţia lor fiind, ca să spun aşa, evidentă, tot ce vine pe deasupra nu face decît să o micşoreze. Zicala *Nascitur ridiculus mus*[1] este adevărată pentru toţi munţii.

Plec de la sihăstrie la ora două şi jumătate; urc din nou pe colina de lavă peste care mai trecusem o dată; la stînga se întinde valea ce mă desparte de Somma, iar pe dreapta cîmpia conului. Merg ridicîndu-mă pe coasta dealului. În acest loc îngrozitor, n-am întîlnit nici o fiinţă vie în afară de o sărmană fată tînără, slabă, galbenă la faţă şi pe jumătate dezbrăcată, ce-şi dădea duhul sub povara lemnelor tăiate sus pe munte.

Norii nu mă mai lasă să văd nimic; vîntul, suflînd de jos în sus, îi izgoneşte de pe podişul negru pe care-l am sub mine şi îi mînă pe drumul de lavă pe care merg; nu aud decît zgomotul paşilor catîrcii mele.

Părăsesc colina, o iau la dreapta şi cobor pe întinderea de lavă ce duce la conul vulcanului şi pe care am străbătut-o ceva mai jos atunci cînd am urcat la sihăstrie. Chiar şi avînd sub ochi aceste întinderi calcinate, este greu să-ţi imaginezi acele cîmpii de foc şi de metale topite ce se revărsau din Vezuviu. Poate că Dante le văzuse atunci cînd a zugrăvit, în *Infernul* său, acele nisipuri fierbinţi unde flăcări veşnice coboară încet şi în tăcere, *come di neve in Alpe senza vento:*

...Arrivammo ad una landa
Che dal suo letto ogni pianta rimuove.
.....
Lo spazzo era una rena arida e spessa,
.....
Sovra tutto'l sabbion d'un cader lente
Piovén di fuoco dilatate falde,
Come di neve in Alpe senza vento.[2]

Acum norii se risipesc pe alocuri; descopăr dintr-odată, rînd pe rînd, Portici, Insula Capri, Ischia, Pausilippe, marea presărată de pîn-

[1] „Se va naşte un şoricel". Horaţiu, Ars Poetica.

[2] *...Că tot mergînd ajuns-am într-o landă*
Pe-al cărei şes nici spinul nu răsare.
.....
Bătut e şesul de-un nisip uscat,
.....
Iar din înalt ningea cu fulgi de foc
Domol şi lin pe umbrele culcate,
Cum ninge-n Alpi cînd vîntul şade-n loc.
Dante ,Infernul, CXLV vv 8—9, 13,28—30

zele albe ale bărcilor de pescari și golful Neapole, mărginit de portocali: este paradisul văzut din infern.

Ajung la poalele conului; descălecăm de pe catîri; călăuza mea îmi dă un baston lung și începem să urcăm pe uriașul morman de cenușă. Norii se îngrămădesc din nou, ceața se îndesește și întunericul devine mai adînc.

Iată-mă ajuns pe vîrful Vezuviului, scriind așezat la gura vulcanului și gata să cobor în adîncul craterului. Soarele se arată din cînd în cînd prin pînza de abur ce învăluie întregul munte. Ceața, ce-mi ascunde unul dintre cele mai frumoase peisaje de pe pămînt, sporește grozăvia acestui loc. Vezuviul, despărțit prin nori de ținuturile fermecate de la poalele lui, pare astfel că se află în cel mai îndepărtat deșert și spaima pe care ți-o inspiră nu e nicidecum micșorată de priveliștea orașului înfloritor de la poalele lui.

Îi propun călăuzei mele să coborîm în crater; face oarecari nazuri ca să capete ceva mai mulți bani. Cădem de acord asupra unei sume pe care vrea să i-o dau imediat. I-o dau. Se dezbracă de haină; un timp mergem pe marginea prăpastiei ca să găsim un loc mai puțin abrupt pe unde să coborîm mai ușor. Călăuza se oprește și-mi spune să mă pregătesc. Vom coborî.

Iată-ne în fundul genunii[1].

Mi-e teamă că nu voi putea zugrăvi acest haos.

Imaginați-vă un bazin cu o circumferință de o mie de picioare și cu o înălțime de trei sute de picioare, ce se lărgește treptat sub formă de pîlnie. Marginile sau pereții interiori sînt brăzdați de fluidul de foc pe care l-a conținut acest bazin și pe care l-a vărsat în exterior. Părțile proeminente ale acestor brazde se aseamănă cu stîlpii de cărămidă pe care romanii își sprijineau uriașele lor zidării. În cîteva locuri atîrnă stînci și sfărîmăturile lor, amestecate cu o pastă de cenușă, acoperă abisul.

Fundul bazinului e brăzdat în diferite feluri. Aproape în mijloc sînt săpate trei puțuri sau trei guri recent deschise, ce și-au revărsat flăcările în 1798, cînd francezii se aflau la Neapole.

Prin porii genunii ies valuri de fum, mai ales în partea lui *Torre del Greco*. Pe partea opusă, spre Caserte, văd o flacără. Cînd îți înfunzi mîinile în cenușă, pînă la cîteva degete adîncime, o simți fierbinte.

Culoarea genunii este cea a cărbunelui stins. Dar natura știe să-și răspîndească frumusețile chiar și în locurile cele mai înspăimîntătoare: pe alocuri lava e azurie, de culoarea peruzelei, galbenă și portocalie. Blocuri de granit, îndoite și răsucite de foc, sînt curbate la capete ca niște ramuri de palmier sau ca niște frunze de acant. Materia vulcanică,

[1] Coborîrea în craterul Vezuviului presupune multă osteneală, dar nu prea mare primejdie. Ar trebui să ai ghinionul să fii surprins aici de o erupție. Ultimele erupții au modificat forma conului.

răcită pe rocile vii în jurul cărora a curs, formează ici şi colo rozace, girandole, panglici; ia de asemenea formă de plante, de animale şi imită desenele variate pe care le poţi descoperi într-o piatră de agat. Pe o stîncă albăstruie am văzut o lebădă de lavă albă modelată în chip desăvîrşit; ai fi jurat că vezi frumoasa pasăre dormind pe o apă liniştită, cu capul ascuns sub aripă şi cu gîtul lung culcat pe spinare ca un sul de mătase:

Ad vada Meandri concinit albus olor.*

Regăsesc aici acea linişte desăvîrşită pe care am remarcat-o odinioară la amiază, în pădurile din America, atunci cînd ţinîndu-mi răsuflarea, nu mai auzeam decît cum îmi zvîcneşte sîngele la tîmple şi cum îmi bate inima. Uneori numai rafale de vînt, căzînd din înaltul conului în adîncul craterului, îmi şuieră prin veşminte; totodată, aud cum se rostogolesc pietrele sub paşii călăuzei mele ce urcă pe cenuşă. Un ecou nedesluşit, asemănător cu freamătul metalului sau al sticlei, continuă zgomotul făcut de căderea pietrelor şi apoi totul amuţeşte. Comparaţi această linişte de moarte cu bubuiturile înfricoşătoare ce zdruncinau aceste locuri atunci cînd vulcanul arunca foc din măruntaie şi învăluia pămîntul în întuneric. E un loc prielnic meditaţiei filozofice, ce te îndeamnă să cugeţi cu milă la lucrurile omeneşti. Ce înseamnă oare faimoasele căderi de imperii pe lîngă stihiile naturii ce preschimbă faţa pămîntului şi a mărilor? Măcar dacă oamenii nu şi-ar folosi puţinele zile pe care le au de petrecut împreună, chinuindu-se unii pe alţii! Nici măcar o singură dată Vezuviul nu şi-a deschis abisurile spre a înghiţi cetăţile, fără ca furia sa să nu-i găsească pe oameni însîngeraţi şi plini de lacrimi. Care sînt primele semne de civilizaţie, primele semne ale trecerii oamenilor ce au fost găsite sub cenuşa stinsă a vulcanului? Unelte de tortură şi schelete în lanţuri[1].

Timpurile se schimbă iar destinele oamenilor sînt la fel de nestatornice. *Viaţa*, spune un cîntec grecesc, *fuge precum roata unei căruţe.*

Pliniu şi-a pierdut viaţa fiindcă a vrut să contemple de departe vulcanul în al cărui crater mă aflu acum în deplină linişte. Privesc cum abisul fumegă în jurul meu. Mă gîndesc că, la cîţiva stînjeni adîncime, am sub picioare o prăpastie de foc; mă gîndesc că vulcanul ar putea să se deschidă şi să mă arunce în văzduh odată cu bucăţile de marmură sfărîmate.

Oare ce soartă mi-a purtat paşii către aceste locuri? Prin ce întîmplare furtunile oceanului american m-au aruncat pe cîmpiile Laviniei: *Lavinaque venit littora?* Nu pot să nu cuget iar la zbuciumul acestei

* „O lebădă albă cîntă la apa Meandrului."
[1] La Pompei.

Scanned with OKEN Scanner

vieţi în care, după cum spune Sfîntul Augustin, totul e nimicnicie şi speranţă deşartă: *Rem plenam miseriae, spem beatitudis inanem.* Născut pe stîncile din Armorique, primul zgomot ce mi-a sunat în ureche cînd am venit pe lume a fost acela al mării; şi de atunci, de cîte maluri n-am văzut spărgîndu-se valurile pe care le revăd aici?

Acum cîţiva ani, cine ar fi zis că voi auzi gemînd la mormintele lui Scipio şi Vergiliu acele valuri ce se rostogoleau la picioarele mele pe coastele Angliei sau pe plajele din Maryland? Numele meu se află în coliba sălbaticului din Florida; iată-l trecut în cartea sihastrului de pe Vezuviu. Oare cînd voi părăsi, la poarta strămoşilor mei, bastonul şi mantia de călător?

O patria! o divum domus Ilium[1]*!*

Patria sau Literne

6 ianuarie 1804

Am ieşit din Neapole prin grota Pausilippe şi am mers în trăsură pe cîmp, timp de o oră; după ce am străbătut nişte drumeaguri umbrite, am coborît din trăsură ca să caut *Patria*, vechea Literne. La început, mi s-a înfăţişat o pădurice de plopi, apoi un şir de vii şi o cîmpie semănată cu grîu. Natura era frumoasă, dar tristă. La Neapole, ca şi în statul roman, cultivatorii nu stau pe cîmp decît în timpul semănatului şi al secerişului, după care se retrag în mahalalele oraşului sau în satele mari. Cîmpiile sînt lipsite de cătune, turme, locuitori şi n-au nimic din viaţa rustică a Toscanei, a Milanolui şi a ţinuturilor transalpine. În împrejurimile Patriei, am întîlnit totuşi cîteva ferme frumos construite: aveau în curte un puţ împodobit cu flori şi cu doi pilaştri, încununaţi cu nişte coşuri cu aloe. În această ţară există un gust firesc pentru arhitectură, dovedind că aici se află o veche patrie a civilizaţiei şi a artelor.

Cîteva terenuri umede, acoperite de ferigi, aflate în preajma unor păduri, mi-au adus aminte de peisajele din Bretania. Cît de mult timp a trecut de cînd mi-am părăsit landele natale! O pădure bătrînă de stejari şi de ulmi, în care am crescut, a fost de curînd tăiată: îmi venea să mă vait de durere, întocmai ca acele fiinţe a căror viaţă este legată de arborii pădurii fermecate a lui Tasso.

[1] „O patrie! O Ilion, lăcaş al zeilor." Vergiliu, *Eneida*, cartea a II-a.

Scanned with OKEN Scanner

Am văzut de departe, la malul mării, turnul ce se numește *Turnul lui Scipio*. După ce am trecut de o capelă și de un fel de han, am intrat într-o așezare de pescari: își cîrpeau plasele la malul apei. Doi dintre ei m-au dus cu barca pînă lîngă un pod, pe terenul turnului. Am trecut prin niște dune, unde cresc lauri, mirt și măslini pitici. Urcat nu fără greutate în înaltul turnului, ce slujește drept observator pentru vase, privirile mi-au rătăcit pe marea pe care Scipio o contemplase de atîtea ori. În căutările mele pline de venerație, am găsit cîteva resturi din bolțile numite *Grotele lui Scipio*. Cuprins de respect, călcam pe pămîntul ce acoperea oasele celui a cărui glorie căuta singurătatea. Nu voi avea comun cu marele cetățean decît acest ultim exil din care nu se mai întoarce nici un om.

Baïes

9 ianuarie

Privesc din vîrful lui Montenuovo: culturi în fundul pîlniei; mirt și ierburi elegante.

Lacul Averne: e de formă circulară și se află într-un bazin înconjurat de munți; malurile sale sînt împodobite cu viță de vie cu tulpini înalte. Peștera Sybillei este situată spre sud, în flancul falezei, în apropiere de o pădure. Am auzit păsărelele cîntînd și le-am văzut zburînd în jurul peșterii, în ciuda versurilor lui Vergiliu:

Quam super haud ullae poterant impune volantes
*Tendere iter pennis**.....

În ceea ce privește *creanga de aur*, toți porumbeii din lume mi-au dovedit că n-aș ști s-o culeg.

Lacul Averne era legat cu lacul Lucrin; resturile acestuia din urmă au ajuns acum una cu marea; cîteva rămășițe din podul Iulia.

Ne-am îmbarcat și-am urmărit digul pînă la băile lui Nero. Am fiert ouă în Phlegeton. M-am îmbarcat din nou ieșind din strînsoarea lui Nero; m-am învîrtit în jurul promontoriului; pe un mal părăsit zac, bătute de valuri, ruinele a o mulțime de băi și de *ville* romane. Temple ale lui Venus, Mercur, Diana; morminte ale Agripinei etc. Baïes reprezintă Cîmpiile Elysee ale lui Vergiliu și Infernul lui Tacit.

* „Deasupra căruia nu putea să zboare nici o pasăre
Fără să piară", *Eneida*, cartea a VI-a.

Scanned with OKEN Scanner

Herculanum, Portici, Pompeia

11 ianuarie

Lava a umplut Herculanum întocmai cum plumbul topit umple golurile unui tipar.

Portici e un depozit de antichităţi.

La Pompei s-au descoperit patru zone: 1. templul, tabăra soldaţilor, teatrele; 2. o casă recent dezgropată de francezi; 3. un cartier al oraşului; 4. casa din afara oraşului.

Circumferinţa oraşului Pompei este de aproximativ patru mile. Tabăra soldaţilor, un fel de claustru în jurul căruia se aflau patruzeci şi două de camere; pe pereţi erau mîzgîlite cîteva cuvinte latineşti stîlcite şi greşit ortografiate. În apropiere se aflau cîteva schelete în lanţuri: „Cei ce erau odinioară înlănţuiţi împreună, spune Iov, nu mai suferă şi nu mai aud vocea călăului."

Un mic teatru: douăzeci şi unu de rînduri de bănci, în semicerc şi mărginite în spate de coridoare. Un teatru mare: în fund, trei porţi prin care se iese din scenă şi se comunică cu cabinele actorilor. Trei rînduri de bănci marcate; cel de jos, mai lat şi făcut din marmură. Coridoarele din spate sînt late şi boltite.

Se intra prin coridorul din partea de sus a teatrului şi se cobora în sală prin vomitorii. Din coridor se deschideau şase porţi. Nu departe de aici se află un portic pătrat de şaizeci de coloane şi alte coloane în linie dreaptă pornind de la sud spre nord; aşezare pe care n-am înţeles-o bine.

Se mai află şi două temple: unul dintre ele are trei altare şi un sanctuar înalt.

Casa descoperită de francezi e ciudată: încăperile de dormit, foarte mici, sînt zugrăvite în albastru şi în galben şi împodobite cu mici fresce, ce înfăţişează un personaj roman, un Apollo cîntînd din liră, peisaje, grădini şi oraşe. În cea mai mare încăpere, o pictură îl reprezintă pe Ulisse fugind de Sirene: fiul lui Laerte, legat de catargul vasului, ascultă cîntarea celor trei Sirene aşezate pe stînci; prima atinge strunele lirei, a doua sună dintr-un fel de trompetă, iar a treia cîntă din gură.

În prima parte descoperită din Pompei, se intră printr-o stradă lată de aproximativ cincisprezece picioare; de o parte şi de alta, se află trotuarele; în diferite locuri pavajul păstrează urmele roţilor. Strada e mărginită de prăvălioare şi de case al căror prim etaj s-a dărîmat. În două dintre case pot fi văzute un cabinet chirurgical şi o cameră de toaletă cu picturi cu subiecte adecvate.

Scanned with OKEN Scanner

Călăuza mi-a arătat o moară de măcinat grîu şi urmele lăsate de un instrument tăios pe piatra de pe pragul unei cîrnăţării sau brutării.

Strada conduce la o poartă a cetăţii unde a fost dezgropată o porţiune din pereţii împrejmuitori. De la această poartă începea şirul de morminte ce mărgineau drumul public.

După ce treci de poartă, întîlneşti casa de ţară atît de cunoscută. Porticul ce înconjoară grădina casei este făcut din stîlpi pătraţi, grupaţi trei cîte trei. Sub acest prim portic, mai există un al doilea: aici a fost sufocată tînăra femeie al cărei trup a rămas imprimat pe bucata de pămînt ce am văzut-o la Portici: moartea, întocmai ca un sculptor, a luat mulajul victimei sale.

Ca să treci dintr-o parte în alta a cetăţii, străbaţi un teren fertil, plantat cu vii. Căldura era mare, pămîntul strălucitor de verdeaţă şi smălţuit cu flori[1].

În timp ce străbăteam această cetate a morţilor, mă urmărea un gînd. Pe măsură ce la Pompei se dezgroapă cîte un edificiu, se iau lucrurile descoperite în timpul săpăturilor, ustensile de menaj, unelte pentru diferite meserii, mobile, statui, manuscrise etc., şi totul e îngrămădit în *Muzeul Portici*. După opinia mea, s-ar putea face un lucru mai bun: să se lase obiectele în locul unde se găsesc şi aşa cum se găsesc, să se pună acoperişuri, plafoane, planşee şi ferestre, ca să se împiedice degradarea picturilor şi a pereţilor; să se ridice din nou vechile ziduri ale oraşului şi să se închidă porţile; în sfîrşit, să se instituie o pază alcătuită din soldaţi şi din cîţiva savanţi pricepuţi în arte. N-ar fi oare cel mai minunat muzeu de pe pămînt? Un oraş roman păstrat în întregime, ca şi cum locuitorii săi l-au părăsit cu un sfert de oră mai devreme!

În cîteva plimbări prin Pompeiul restaurat ai afla despre viaţa privată a poporului roman şi despre civilizaţia romană mai mult decît citind toate operele antichităţii. Întreaga Europă ar alerga aici: cheltuielile pe care le-ar necesita punerea în aplicare a acestui plan ar fi compensate cu vîrf şi îndesat de afluenţa străinilor spre Neapole. Dealtfel, lucrarea nu ar trebui neapărat să fie executată dintr-odată; săpăturile s-ar putea continua încet, dar cu regularitate; n-ar fi nevoie decît de puţină cărămidă, ardezie, ipsos, piatră, cherestea şi lemn de tîmplărie, care să fie folosite în proporţia în care ele se află în ruine. În privinţa restaurărilor, un arhitect priceput ar trebui să urmeze stilul locului pentru care ar găsi modele în peisajele pictate chiar pe zidurile caselor din Pompei.

Ceea ce se face astăzi nu mi se pare nimerit: transportate de la locurile lor firești, obiectele cele mai rare sînt îngropate în cămăruţe

[1] Voi da în cele ce urmează cîteva amănunte ciudate despre Pompei, ce vor completa scurta mea descriere de aici.

Scanned with OKEN Scanner

în care nu se mai află în legătură cu lucrurile înconjurătoare. Pe de altă parte, edificiile descoperite la Pompei se vor dărîma în curînd; cenuşile ce le acopereau le-au conservat; dacă nu vor fi întreţinute sau reparate, vor pieri în contact cu atmosfera.

În toate ţările au rezistat la acţiunea timpului numai monumentele publice ridicate cu mari cheltuieli din bucăţi de granit şi marmură. Dar locuinţele particulare, *villele* propriu-zise, s-au sfărîmat, căci averea simplilor particulari nu le-a permis să clădească pentru secole.

Domnului de Fontanes

Roma, 10 ianuarie 1804

Dragă prietene, vin din Neapole şi îţi aduc din călătorie un dar la care ai tot dreptul: cîteva frunze de laur de pe mormîntul lui Vergiliu. „*Tenet nunc Parthenope*". De mult ar fi trebuit să-ţi vorbesc despre acest pămînt clasic, menit parcă să intereseze un geniu ca al tău; dar diferite motive m-au împiedecat s-o fac. Totuşi, nu vreau să părăsesc Roma fără să-ţi spun cîteva cuvinte despre acest oraş vestit. Hotărîsem că-ţi voi scrie la întîmplare şi după cum se va nimeri tot ceea ce voi gîndi despre Italia, aşa cum altădată ţi-am vorbit despre impresia pe care o făceau asupra sufletului meu pustietăţile din Lumea Nouă. Fără altă introducere, voi încerca să-ţi zugrăvesc *împrejurimile* Romei, cîmpiile şi ruinele sale.

Ai citit tot ceea ce s-a scris despre acest subiect; dar nu ştiu dacă aceia care au călătorit pe aici au reuşit să te facă să-ţi imaginezi felul în care arată cu adevărat Cîmpia Romană. Închipuie-ţi dezolarea Tirului şi a Babilonului, despre care vorbeşte Scriptura; o linişte şi o pustietate la fel de mari ca şi zgomotul şi tumultul oamenilor ce se înghesuiau altădată pe acest pămînt. Ţi se pare că auzi blestemul profetului: *Venient tibi duo haec subito in die una: sterilitas et viduitas*[1]. Ici şi colo, vezi porţiuni răzlеţe din drumurile romane, în locuri pe unde nu mai trece nimeni, cîteva urme secate după torentele iernii; aceste urme, văzute de departe, seamănă cu nişte drumuri mari bătătorite şi umblate cînd, de fapt, nu sînt decît albia pustie a unei unde vijelioase ce a trecut pe aici întocmai ca şi poporul roman. Abia dacă descoperi cîţiva arbori; în schimb, pretutindeni se ridică ruine de apeducte şi de morminte; ruine ce par să fie pădurile şi plantele indigene ale unui pămînt

[1] „Două lucruri ţi se vor întîmpla, deodată, într-o singură zi: vei deveni sterp şi văduv". (Isaia)

Scanned with OKEN Scanner

alcătuit din țărîna morților și din rămășițele imperiilor. Adeseori mi s-a părut că văd, pe o cîmpie întinsă, culturi bogate; m-am apropiat: niște ierburi vestejite îmi înșelaseră privirea. Uneori, sub aceste ierburi sterpe, se disting urmele unei culturi vechi. Nici o pasăre, nici un țăran, nici un fel de mișcare cîmpenească, nici mugete de turme, nici sate. Pe cîmpul sterp, ți se înfățișează cîteva ferme părăginite; ferestrele și ușile lor sînt închise; nu iese nici fum, nu auzi nici zgomot și nu vezi nici locuitori. Un fel de sălbatic, aproape gol, palid și mistuit de boală, păzește aceste triste colibe, întocmai ca fantomele care, în poveștile noastre gotice, păzesc intrarea castelelor părăsite. În sfîrșit, s-ar zice că nici o națiune n-a îndrăznit să le urmeze stăpînilor lumii pe pămîntul lor natal și că aceste cîmpii sînt așa cum le-a lăsat brăzdarul lui Cincinnatus sau ultimul plug roman.

Din mijlocul acestui teren părăginit, pe care-l domină și întristează și mai mult încă un monument numit de popor *Mormîntul lui Nero*[1], se ridică marea umbră a orașului etern. Decăzut din puterea lui pămînteană, pare că în orgoliul său a vrut să se izoleze și s-a despărțit de alte cetăți ale lumii; și, ca o regină depărtată de la tron, și-a ascuns nefericirea cu noblețe, în singurătate.

Mi-ar fi cu neputință să-ți spun ce simți atunci cînd Roma îți apare deodată în mijlocul regatelor sale pustii, *inania regna*, și cînd pare că se ridică pentru tine din mormîntul unde zăcea. Încearcă să-ți imaginezi tulburarea și uimirea ce-i cuprindea pe profeți cînd Dumnezeu îi făcea să le apară vedenia vreunei cetăți de care legase destinele poporului său. *Quasi aspectus splendoris*[2]. Mulțimea amintirilor și belșugul de sentimente te apasă; sufletul ți-e tulburat la vederea acestei Rome ce a fost de două ori stăpîna lumii, ca urmașă a lui Saturn și a lui Iacob[3].

Dragă prietene, după această descriere, vei crede poate că nu există nimic mai groaznic decît Cîmpia Romană. Te-ai înșela amarnic; măreția ei e greu de imaginat: privind-o, ești gata să exclami împreună cu Vergiliu:

Salve, magna parens frugum, Saturnia tellus,
Magna virum![4]

[1] Adevăratul mormînt al lui Nero se afla la poarta *Poporului*, chiar în locul unde, mai tîrziu, a fost construită biserica Santa Maria del Popolo.

[2] „Era parcă o vedenie luminoasă." (Iezechiel)

[3] Montaigne descrie astfel Cîmpia Romană, așa cum era ea acum două sute de ani: „În depărtare, în stînga, vedeam Apeninii, ținutul urgisit, accidentat, străbătut de rîpe adînci, pe care nu putea fi condusă nici un fel de armată regulată; pămîntul era golaș, fără nici un copac, în mare măsură sterp, deschis de jur împrejur pe o distanță de mai bine de zece mile; și înfățișîndu-se aproape în întregime astfel și cu foarte puține case".

[4] „Salut, pămînt fecund, pămînt al lui Saturn, mamă a marilor bărbați."

Scanned with OKEN Scanner

Dacă o privești cu ochi de economist, te dezolează; dacă o contempli ca artist, ca poet și chiar ca filozof, poate că n-ai dori să fie altfel. Înfățișarea unui lan de grîu sau a unui deal acoperit de vii nu ți-ar pricinui emoții atît de puternice ca vederea acestui ținut al cărui pămînt n-a fost întinerit prin practicarea unei agriculturi moderne și care a rămas antic precum ruinele ce îl acoperă.

Nimic nu se poate compara, în ce privește frumusețea, cu linia orizontului roman, cu domoala înclinare a planurilor, cu suavele contururi ale munților ce se pierd în depărtare. Adeseori, văile seamănă cu o arenă, un circ, un hipodrom; dealurile sînt tăiate în formă de terase, ca și cum mîna puternică a romanilor ar fi scormonit tot acest pămînt. Un abur ciudat, răspîndit în depărtări, rotunjește contururile obiectelor și ascunde duritatea formelor sau contrastele prea mari. Umbrele nu sînt niciodată greoaie și negre; nu există mase de stînci și de frunzișuri atît de întunecate încît prin ele să nu pătrundă întotdeauna puțină lumină. O culoare nemaiîntîlnit de armonioasă îmbină pămîntul, cerul și apele: toate suprafețele, printr-o gradație insesizabilă de culori, se unesc la capete, fără să se poată distinge punctul unde sfîrșește o culoare și unde începe o alta. Ai admirat, fără îndoială, în peisajele lui Claude Lorrain, acea lumină ce pare ideală și mai frumoasă decît cea naturală? Ei bine, este lumina Romei!

Nu mă săturam să văd, la *villa Borghese*, cum apune soarele peste chiparoșii de pe muntele Marius și peste pinii de la *villa Pamphili*, plantați de Le Nôtre. De asemenea, am urcat adeseori pe Tibru, la Ponte-Mole, ca să mă bucur de tabloul măreț al sfîrșitului zilei. Vîrfurile munților din țara sabinilor par atunci de lapis-lazuli și de opal, în timp ce poalele și coastele lor sînt învăluite într-un abur de culoare violetă și purpurie. Uneori, nori frumoși ca niște care ușoare, purtați de vîntul serii cu o grație de neimitat, te fac să înțelegi cum s-au ivit locuitorii Olimpului sub acest cer mitologic; uneori, pare că vechea Romă și-a întins înspre apus toată purpura consulilor și cezarilor săi sub ultimii pași ai zeului zilei. Această bogată decorație nu dispare așa de repede ca în climatul nostru; tocmai cînd crezi că tonurile i se vor șterge, ea prinde viață în alt punct al orizontului; un crepuscul urmează după un alt crepuscul și magia apusului de soare se prelungește. E adevărat că la această oră, cînd cîmpia pare că se odihnește, văzduhul nu mai răsună de cîntece bucolice; păstorii au dispărut, *Dulcia linquimus arva!* dar se văd încă *marile victime ale lui Clytumne*, boi albi sau herghelii de iepe pe jumătate sălbatice ce coboară pe malul Tibrului și vin să se adape în apele sale. Te crezi dus în timpul vechilor sabini sau în secolul arcadianului Evandru, atunci cînd Tibrul se numea *Albula*[1] și cînd piosul Enea a urcat pe valurile sale necunoscute.

[1] Vezi Titus Livius.

Scanned with OKEN Scanner

Sînt de acord totuşi că ţinutul Neapolului este mai strălucitor poate decît cel al Romei: cînd soarele arzător sau luna, mare şi roşietică, se ridică deasupra Vezuviului, ca un glob aruncat de vulcan, golful Neapolului cu malurile sale mărginite de portocali, munţii Pouille, insula Capri, coasta Pausilippe, Baïes, Misene, Cumes, Averne, Cîmpiile Elysee şi tot acest pămînt virgilian îţi înfăţişează o privelişte magică; dar, după mine, ea nu are *măreţia* Cîmpiei Romane. Dar e sigur că de acest pămînt vestit te legi peste măsură. Acum două mii de ani Cicero se socotea exilat sub cerul Asiei şi scria prietenilor săi: *Urbem, mi Rufi, cole; in ista luce vive*[1]. Această atracţie pe care o exercită frumoasa Ausonie este şi acum la fel de mare. Se citează mai multe exemple de călători ce, veniţi la Roma cu gîndul de a-şi petrece cîteva zile, au rămas aici toată viaţa. Poussin a venit să moară pe acest frumos pămînt: chiar acum cînd îţi scriu am fericirea să cunosc pe domnul d'Agincourt, ce trăieşte aici singur, de douăzeci şi cinci de ani şi care făgăduieşte Franţei să-şi aibă şi ea un *Winckelman* al său.

Cine se ocupă în exclusivitate de studiul antichităţii şi al artelor sau cine nu mai are alte obligaţii în viaţă trebuie să vină să locuiască la Roma. Aici va găsi un pămînt ce îi va hrăni gîndurile şi-i va umple sufletul, plimbările îi vor spune întotdeauna ceva. Piatra pe care va călca îi va vorbi, praful pe care vîntul i-l va ridica sub paşi va închide în el ceva din măreţia omului. Dacă e nefericit, dacă cenuşa celor pe care i-a iubit se amestecă printre atîtea cenuşi ilustre, cu ce încîntare va trece de la mormîntul Scipionilor la ultimul adăpost al unui prieten plin de virtuţi, de la minunatul mormînt al *Ceciliei Metella* la sicriul modest al unei femei nefericite! Va putea crede că aceşti mani prea iubiţi rătăcesc în jurul monumentelor dimpreună cu umbra lui Cicero, ce-şi mai plînge pe iubita lui Tullia, sau cu cea a Agripinei ce mai plînge încă pe urma lui Germanicus. Dacă e creştin, ah! cum s-ar putea desprinde de acest pămînt ce a devenit patria sa, de acest pămînt ce a văzut născîndu-se un al doilea imperiu, mai sfînt la începuturile sale, mai mare în puterea sa decît cel ce l-a precedat, de acest pămînt unde prietenii pe care i-am pierdut şi dorm în catacombe împreună cu martirii, sub privirea tatălui credincioşilor, par că se vor trezi primii din ţărîna lor, întru totul învecinaţi cu cerul?

Deşi Roma văzută dinăuntru are înfăţişarea celor mai multe oraşe europene, ea mai păstrează totuşi o caracteristică aparte: nici un alt oraş nu prezintă un asemenea amestec de stiluri arhitectonice şi de ruine, de la Pantheonul lui Agrippa pînă la zidurile lui Belizarie, de la monumentele aduse din Alexandria şi pînă la domul ridicat de Michel-

[1] „Dragul meu Rufus, nu trebuie să locuim decît la Roma, sub lumina ei trebuie să trăim". Cred că aceste cuvinte se află în prima sau în cea de a doua carte din *Epistolele familiare*. Dat fiind că am citat peste tot din memorie, rog să mi se ierte dacă citatele nu sînt întotdeauna exacte. (N.A.)

Scanned with OKEN Scanner

angelo. O altă trăsătură distinctivă a Romei este frumusețea femeilor: ele amintesc prin ținută și mers de Clelia și Cornelia; parcă ai vedea statuia antică a Junonei sau a lui Pallas, coborîte de pe piedestal și plimbîndu-se în jurul templelor. Pe de altă parte, la romani, întîlnești acea *culoare a carnației*, pe care pictorii au numit-o *culoare istorică* și pe care o folosesc în tablourile lor. Este firesc ca oamenii ai căror strămoși au jucat un rol atît de important în istorie să fi slujit drept model sau drept tip unor pictori ca Raphael sau Domenichino pentru a înfățișa personaje istorice.

O altă particularitate a orașului Roma sînt turmele de capre și mai ales acei boi uriași cu coarne enorme, culcați lîngă obeliscurile egiptene, printre ruinele Forumului și pe sub arcurile pe unde altădată mulțimea trecea ca să-l conducă pe învingătorul roman la acel Capitoliu numit de Cicero *consiliul public al universului:*

Romanos ad templa deum duxere triumphos[1].

Zgomotele obișnuite ale marilor cetăți se îmbină aici cu murmurul apelor ce se aude din toate părțile, ca și cum te-ai afla lîngă fîntînile Blanduziei sau Egeriei. Din înaltul colinelor închise în incinta Romei sau de la capătul mai multor străzi, se văd în perspectivă cîmpia, orașul și împrejurimile sale, alăturîndu-se într-un fel pitoresc. Iarna acoperișurile caselor sînt pline de ierburi, precum acoperișurile de stuf ale țăranilor de la noi. Toate acestea dau Romei o înfățișare rustică ce se potrivește bine cu istoria sa: primii săi dictatori țineau plugul de coarne; a stăpînit lumea datorită unor plugari iar cel mai mare dintre poeții săi nu s-a dat în lături să-i învețe pe copiii lui Romulus arta lui Hesiod:

Ascraeumque cano romana per oppida carmen[2].

Tibrul, ce scaldă acest mare oraș împărtășindu-i gloria, are o soartă foarte ciudată. Trece aproape neobservat printr-o margine a Romei, nimeni nu-și aruncă privirile spre el, nimeni nu vorbește vreodată despre el, nimeni nu-i bea apa și nici femeile nu spală rufele în ea; se furișează printre case dărăpănate ce-l ascund privirilor și se varsă în mare, rușinat că poartă numele de *Tevere.*

Dragă prietene, a venit timpul să-ți spun cîte ceva despre aceste ruine, despre care m-ai rugat să-ți vorbesc, ce sînt atît de numeroase în *împrejurimile* Romei: le-am văzut cu de-amănuntul, fie la Roma, fie la Neapole, exceptînd totuși templele din Poestum pe care n-am avut timp să le vizitez. Îți dai seama că aceste ruine îți apar în chip diferit după amintirile ce se leagă de ele.

[1] „Au condus la templele zeilor cortegiile triumfale romane."
[2] „Cînt poezia poetului din Ascra (Hesiod) în orașele romane."

Scanned with OKEN Scanner

Într-o seară frumoasă din iulie trecut, mă dusesem la Coliseum unde m-am aşezat pe o treaptă a unuia dintre altarele închinate sfintelor patimi. Soarele ce asfinţea revărsa fluvii de aur prin toate acele galerii, pe unde altădată se rostogolea torentul popoarelor; totodată, umbre puternice ieşeau din înfundătura lojilor şi coridoarelor sau brăzdau pămîntul cu dungi late şi negre. Din înaltul zidurilor, zăream, printre ruinele din partea dreaptă a edificiului, grădina palatului cezarilor, cu un palmier ce pare aşezat pe aceste ruine parcă anume pentru pictori şi poeţi. În locul strigătelor de bucurie pe care cruzii spectatori le scoteau odinioară în acest amfiteatru la vederea creştinilor sfîşiaţi de lei, nu se auzeau decît lătrăturile cîinilor de la schitul ce străjuieşte ruinele. Dar imediat ce soarele a dispărut la orizont, clopotul domului Sfîntul Petru a răsunat sub porticurile Coliseumului. Această legătură stabilită prin sunete religioase între cel mai mare monument al Romei păgîne şi cel mai mare monument al Romei creştine mi-a pricinuit o vie emoţie: m-am gîndit că edificiul modern se va prăbuşi ca şi cel vechi; m-am gîndit că monumentele se succed întocmai ca oamenii ce le-au ridicat; mi-am adus aminte că aceiaşi evrei ce, în prima lor captivitate, au construit piramidele Egiptului şi zidurile Babilonului, ridicaseră, în timpul ultimei lor dispersări, acest enorm amfiteatru. Bolţile ce repetau sunetele clopotului creştin erau opera unui împărat păgîn despre care profeţiile spuneau că va distruge Ierusalimul. Iată tot atîtea nobile subiecte de meditaţie şi nu credeţi oare că un oraş unde întîlneşti asemenea lucruri la fiecare pas este demn să fie văzut?

Ieri, 9 ianuarie, m-am întors la Coliseum ca să-l văd pe o altă vreme şi sub o altă înfăţişare: sosind m-am mirat că nu aud lătratul cîinilor ce se iveau de obicei, printre ierburile uscate, în coridoarele de sus ale amfiteatrului. Am bătut la poarta schitului ce se află sub bolta unei loje; nu mi-a răspuns nimeni: pustnicul murise. Asprimea anotimpului, lipsa bunului sihastru şi tot felul de necazuri avute de curînd au sporit, pentru mine, tristeţea locului; mi s-a părut că văd ruinele unui edificiu pe care cu cîteva zile mai înainte îl admirasem în toată măreţia şi splendoarea lui. Astfel, dragă prietene, sîntem puşi în faţa nimicniciei noastre la fiecare pas: omul caută în afară argumente ca să se convingă de ea; meditează la ruinurile imperiilor şi uită că el însuşi este o ruină şi mai pieritoare încă şi că se va prăbuşi înaintea acestor dărîmături[1]. Viaţa noastră este parcă *visul unei umbre*[2], pentru că nu putem nici măcar nădăjdui că vom trăi multă vreme în amintirea prietenilor noştri; căci inima lor, în care s-a inserat imaginea noastră este, ca şi făptura pe care o reflectă, o pulbere supusă pieirii. La Portici că-

[1] Omul căruia i-a fost adresată această scrisoare nu mai trăieşte astăzi! (nota ediţiei din 1827).

[2] Pindar.

lăuza mi-a arătat o bucată de lavă din Vezuviu ce se sfarîmă cînd o atingi și care păstrează amprenta, tot mai ștearsă, a sînului și a brațului unei femei tinere îngropate sub ruinele de la Pompei; este o imagine grăitoare, deși nu arată îndeajuns zădărnicia vieții, a urmei pe care amintirea noastră o lasă în inima oamenilor, *praf și pulbere*[1].

Înainte de a pleca la Neapole, petrecusem singur cîteva zile la Tivoli. Am străbătut ruinele din împrejurimi și mai ales pe cele de la *villa Adriana*. Prins de ploaie la mijlocul drumului, m-am adăpostit în sălile termelor din vecinătatea lui Poecile[2], sub un smochin ce crescînd răsturnase o bucată de zid. Într-un salonaș octogonal, o viță sălbatică străpungea bolta edificiului și butucul ei gros, neted, roșu și întortocheat urca de-a lungul zidului întocmai ca un șarpe. Printre arcadele ruinelor, de jur împrejurul meu, se deschidea o vastă perspectivă spre Cîmpia Romană. Sălile pustii erau pline de tufișuri de soc, unde veneau să se adăpostească mierlele. Bucățile de zidărie erau căptușite cu frunze de năvalnic, a căror verdeață mătăsoasă se desena pe albeața marmurelor întocmai ca o lucrătură în mozaic. În acest palat al morții, ici și colo, chiparoșii înalți înlocuiau coloanele căzute; acanta sălbatică se tîra la picioarele lor, pe ruine, ca și cum natura ar fi reprodus, pe capodoperele arhitectonice mutilate, podoaba frumuseții lor trecute. Diferitele săli și vîrfurile ruinelor semănau cu niște coșuri pline de verdeață; vîntul mișca ghirlandele ude și toate plantele se îndoiau sub ploaia ce cădea din cer.

În timp ce contemplam acest tablou, prin minte îmi treceau nenumărate gînduri nedeslușite: cînd admiram măreția romană, cînd o uram; cînd mă gîndeam la virtuțile acestui stăpîn al lumii, ce voise să-și facă grădina după chipul și asemănarea imperiului său, cînd la viciile lui. Îmi aminteam de evenimentele ce distruseseră această minunată *villa;* o vedeam prădată de cele mai frumoase podoabe ale sale, de către urmașul lui Adrian; îi vedeam pe barbari trecînd pe aici ca un vîrtej, uneori așezîndu-și tabăra și, spre a se apăra în chiar aceste monumente pe care ei înșiși le distruseseră pe jumătate, încununînd zidurile în stil grec și toscan cu crenelul gotic; în sfîrșit, pe călugării creștini ce, aducînd pe aceste meleaguri civilizația, au plantat vița de vie și au mînat plugul prin *templul Stoicilor* și prin *sălile Academiei*[3]. Secolul artelor renăștea și noi suverani răscoleau printre ruinele ce mai rămăseseră din aceste palate, în căutarea vreunor capodopere de artă. În timp ce gîndeam astfel, o voce lăuntrică îmi repeta ceea ce s-a scris de nenumărate ori despre zădărnicia lucrurilor omenești. Monumentele de la *villa Adriana* vădesc chiar o îndoită zã-

[1] Iov.
[2] Monumentele din *villa*. Vezi mai sus descrierea localității Tivoli și a *villei Adriana*.
[3] Monumente din *villa*. Vezi mai sus descrierea acestei *villa*.

Scanned with OKEN Scanner

dărnicie; după cum se ştie, ele nu erau decît imitaţii ale altor monumente răspîndite prin provinciile imperiului roman: adevăratul templu al lui Serapis de la Alexandria şi adevărata Academie de la Atena nu mai există: aşadar, în copiile lui Adrian, nu vedeţi decît ruinele unor alte ruine.

Dragă prietene, acum ar trebui să-ţi descriu templul Sybillei, de la Tivoli, şi elegantul templu al Vestei, suspendat deasupra cascadei; dar îmi lipseşte răgazul de care aş avea nevoie. Îmi pare rău că nu pot să-ţi zugrăvesc această cascadă slăvită de Horaţiu: eram pe terenul tău preferat, tu care eşti moştenitor al acelei Αφελια a grecilor sau al acelei *simplex munditiis*[1] a autorului *artei poetice;* dar am văzut-o într-un anotimp trist şi nici eu însumi nu eram foarte vesel[2]. Îţi voi spune chiar mai mult; am fost deranjat de zgomotul apelor, de acel zgomot ce m-a fermecat de atîtea ori în pădurile americane. Îmi mai amintesc şi acum de plăcerea pe care o încercam cînd, noaptea în mijlocul pustiului, cu focul pe jumătate stins, în timp ce călăuza dormea şi caii păşteau la o oarecare depărtare, ascultam melodia apelor şi a vîntului din adîncul pădurilor. Aceste murmure, cînd mai puternice, cînd mai slabe, ce creşteau şi descreşteau în fiecare clipă, mă făceau să tresar; fiecare arbore era pentru mine un fel de liră armonioasă din care vîntul scotea acorduri misterioase.

Îmi dau seama că astăzi sînt mult mai puţin sensibil la aceste farmece ale naturii; mă îndoiesc că acum cataracta Niagara ar mai stîrni în mine aceeaşi admiraţie ca altădată. Cînd eşti foarte tînăr natura mută îţi spune mult; în omul tînăr există puteri nebănuite; el are în faţă întregul viitor (dacă Aristarh al meu va avea bunăvoinţa să-mi îngăduie această expresie); el speră să-şi comunice simţămintele lumii întregi şi se hrăneşte cu nenumărate himere. Dar la o vîrstă înaintată, cînd viitorul devine trecut şi cînd mulţimea iluziilor nu ne mai poate înşela, natura singură devine mai rece şi mai puţin grăitoare, iar *grădinile sînt aproape mute*[3]. Pentru ca natura să ne mai intereseze încă, trebuie ca ea să ne amintească de lucruri legate de societate; nu ne mai ajungem nouă înşine: singurătatea absolută ne apasă şi simţim nevoia acelor discuţii „ce se poartă seara între prieteni cu voce scăzută“[4].

Înainte de a părăsi Tivoli, am vizitat casa poetului pe care tocmai l-am citat: se afla în faţa *villei* lui Mecena; de aici acesta oferea *floribus et vino genium memorem brevis aevi*[5]. Schitul nu putea să fie mare căci se află aşezat chiar pe povîrnişul colinei; dar, deşi strîmt,

[1] „Eleganta simplitate“ (Horaţiu).
[2] Vezi descrierea oraşului Tivoli.
[3] La Fontaine.
[4] Horaţiu.
[5] „Flori şi vin geniului ce ne aminteşte că viaţa este scurtă“.

era un loc bine adăpostit, unde era fără îndoială plăcut să trăiești. Din livada sădită în fața casei cuprindeai cu privirea un ținut uriaș: adevărat loc de refugiu pentru poet care se mulțumește cu puțin și se bucură de tot ce nu-i aparține, *spatio brevi spem longam reseces*[1]. La urma urmelor, e foarte ușor să fii filozof ca Horațiu. Avea o casă la Roma, două *ville* la țară, una la Utique și cealaltă la Tivoli. Bea cu prietenii un anume vin din consulatul lui Tullus: *bufetul îi era plin de argintărie;* primului ministru al stăpînului lumii îi spunea în chip familiar: „*Nu simt povara sărăciei și dacă aș dori și mai mult încă, tu, Mecena nu m-ai refuza.* În condițiile acestea poți să cînți, să te încununezi *cu crini, ce trăiesc puțin*, să vorbești despre moarte în timp ce bei vin de Falern și *să-ți împrăștii nefericirea în cele patru vînturi.*

Remarc că Horațiu, Vergiliu, Tibul și Titus Livius au murit toți înaintea lui Augustus, care, în privința aceasta, a avut soarta lui Ludovic al XIV; marele nostru principe a supraviețuit secolului său și s-a întins ultimul în mormînt, ca și cum ar fi vrut să fie sigur că după el nu mai rămînea nimic.

Fără îndoială, nu te va interesa să afli că locuința lui Catul se află la Tivoli deasupra casei lui Horațiu și că acum slujește drept lăcaș cîtorva călugări creștini; dar poate că vei considera destul de interesant faptul că Ariosto a venit să-și compună *fabulele sale comice*[2] în același loc în care Horațiu și-a bătut joc de toate lucrurile vieții. Te întrebi cu uimire cum s-a putut ca cel ce l-a cîntat pe Orlando, retras la cardinalul d'Este, la Tivoli, să-și fi închinat *divinele* sale capricii Franței, și anume unei Franțe pe jumătate barbară, în timp ce avea sub priviri severele monumente și gravele amintiri ale celui mai serios și mai civilizat popor de pe lume. Dealtfel, *villa* d'Este este singura *villa* modernă ce m-a interesat printre *villele* ruinate ale atîtor împărați și consuli. Această casă a lui Ferrara a avut rara fericire să fie cîntată de cei mai mari doi poeți din acel timp și de cele două genii ale Italiei moderne.

Piacciavi, generose Ercolea prole,
Ornamento e splendor del secol nostro,
Ippolito etc.

Este strigătul unui om fericit ce mulțumește casei puternice ce îl protejează și pe care el însuși o umple de încîntare. Invocația lui Tasso, mai emoționantă, exprimă recunoștința unui mare om nefericit:

Tu, magnanimo Alfonso, il qual ritogli etc.

[1] „Închide într-un loc strîmt marile tale speranțe". (Horațiu)
[2] Boileau.

Scanned with OKEN Scanner

Iată un fel nobil de a folosi puterea slujindu-te de ea pentru a ocroti talentele exilate şi a adăposti meritul fugarului. Ariosto şi Hippolit d'Este au lăsat în vîlcelele de la Tivoli o amintire ce are tot atîta farmec cît şi cea lăsată de Horaţiu şi Mecena. Dar ce s-a întîmplat cu protectorii şi cu protejaţii lor? Chiar în momentul în care scriu, casa d'Este s-a stins; *villa* cardinalului d'Este se prăbuşeşte ca şi cea a ministrului lui Augustus: e povestea tuturor lucrurilor şi a tuturor oamenilor.

Linquenda tellus, et domus, et placens
Uxor[1].

Am petrecut în această minunată *villa* aproape o zi întreagă; nu mă săturam admirînd perspectiva de care te bucuri din înaltul teraselor ei: jos se întind grădinile cu platani şi chiparoşi; după grădini urmează ruinele casei lui Mecena, aşezată pe malurile rîului Anio[2]; de cealaltă parte a rîului, pe dealul din faţă, se află o pădure de măslini bătrîni, unde întîlneşti ruinele *villei* lui Varus[3]; puţin mai departe, la stînga, pe cîmpie se înalţă cei trei munţi *Monticelli*, *San Francisco* şi *San Angelo* şi, între vîrfurile acestor trei munţi învecinaţi, se iveşte vîrful îndepărtat şi azuriu al anticului Soracte; la orizont şi la capătul cîmpiei romane, descriind un cerc de la apus la miazăzi, descoperi înălţimile din Monte-Fiascone, Roma, Civita Vecchia, Ostia, marea, Frascati, dominat de pinii din Tusculum; în sfîrşit, căutînd din nou cu privirea oraşul, spre răsărit, vezi cum întreaga circumferinţă a acestei imense perspective se sfîrşeşte la muntele Ripoli, pe care odinioară se aflau casele lui Brutus şi Atticus şi la poalele căruia se află *villa Adriana* cu toate ruinele sale.

În mijlocul acestui tablou poţi urmări cursul rîului Teverone, ce coboară spre Tibru pînă la podul unde se înalţă mausoleul familiei *Plautia*, construit în formă de turn. Marele drum ce duce la Roma se desfăşoară tot în cîmpie; era vechea cale Tiburtina, odinioară mărginită de morminte şi în lungul căreia clăi de fîn cu forme de piramidă imită încă nişte morminte.

Ar fi greu să găseşti altundeva în lume o privelişte mai uimitoare şi mai prielnică unei meditaţii profunde. Nu vorbesc despre Roma, ale cărei domuri se zăresc şi care singură spune totul; vorbesc numai despre locurile şi despre monumentele cuprinse în această vastă întindere. Iată casa în care Mecena, sătul de bunurile pămîntului, a murit

[1] Va trebui să părăsim pămîntul, casa şi draga soţie. (Horaţiu)
[2] Astăzi Teverone.
[3] Acel Varus care a fost masacrat dimpreună cu legiunile sale în Germania. Vezi minunata pagină din Tacit.

Scanned with OKEN Scanner

de melancolie. Varus a părăsit această colină ca să meargă să-şi verse sîngele în mlaştinile din Germania. Cassius şi Brutus au părăsit aceste locuri liniştite ca să-şi zdruncine patria din temelii. Sub pinii înalţi din Frascati, Cicero a dictat ale sale *Tusculanes;* Adrian a făcut să curgă un nou Peneu la poalele acestei coline şi a adus în aceste locuri numele, farmecele şi amintirile din valea Tempe. În preajma izvorului rîului Solfatare, regina captivă a Palmirei şi-a sfîrşit zilele uitată de lume şi oraşul ei efemer a pierit în deşert. Regele Latinus l-a consultat aici pe zeul Faun în pădurea Albune; aici Hercule îşi avea templul şi sybylla tiburtină îşi dicta oracolele; aici se află munţii bătrînilor sabini şi cîmpul străvechiului Latium; pămînt al lui Saturn şi al Rheei, leagăn al vîrstei de aur, cîntat de toţi poeţii; coline surîzătoare ale Tiburului,cărora numai geniul francez a ştiut să le zugrăvească farmecele şi care aşteptau penelul lui Poussin şi al lui Claude Lorrain.

Am coborît de la *villa d'Este*[1] pe la ora trei după-amiază; am trecut peste rîul Teverone, pe podul lui Lupus, întorcîndu-mă la Tivoli prin poarta Sabinei. Străbătînd pădurea de măslini bătrîni despre care am vorbit, am văzut o micuţă capelă albă închinată madonei Quintilanea şi construită pe ruinele *villei lui Varus.* Era într-o duminică: poarta capelei era deschisă; am intrat. Am văzut trei altare mici dispuse în formă de cruce; pe cel din mijloc se înălţa un mare crucifix de argint, în faţa căruia ardea o lampă atîrnată de boltă. Un singur om, cu o înfăţişare foarte nefericită, stătea îngenuncheat lîngă o bancă; se ruga cu atîta fervoare, încît la zgomotul paşilor mei nici măcar nu şi-a ridicat privirile. Am simţit ceea ce am simţit de nenumărate ori intrînd într-o biserică, adică o anume *domolire* ce-mi pătrundea în sufletul tulburat (pentru a vorbi ca străvechile noastre biblii) şi un fel de silă faţă de lucrurile pămînteşti. M-am aşezat în genunchi la o oarecare depărtare de acest om şi, înspirat de acel loc, am rostit următoarea rugă: „Dumnezeu al călătorului care ai voit ca pelerinul să te adore în acest umil adăpost ridicat pe ruinele palatului unui potentat al pămîntului! Mamă a durerii, care ţi-ai întemeiat cultul milostiv pe pămînturile odinioară locuite de acel roman nefericit, mort departe de ţara sa în pădurile din Germania! nu sîntem decît doi credincioşi prosternaţi la picioarele altarului tău singuratic; dăruieşte acestui necunoscut, atît de plin de umilinţă în faţa măreţiei tale, tot ceea ce îţi cere; fă ca rugile acestui om să-mi vindece la rîndul lor suferinţele, pentru ca cei doi creştini ce sînt străini unul de celălalt, ce nu s-au

[1] La sfîrşitul descrierii villei Adriana anunţam, pentru a doua zi, o plimbare la *villa d'Este.* N-am dat amănuntele deosebite legate de această plimbare pentru că ele se află prezentate în *Scrisoarea asupra Romei,* adresată domnului de Fontanes.

Scanned with OKEN Scanner

întîlnit decît o clipă în viaţă şi care se vor părăsi ca să nu se mai vadă niciodată în lumea aceasta, să afle cu uimire, regăsindu-se la picioarele tronului tău, că datorează unul altuia o parte din fericirea lor săvîrşită prin miracolul caritǎţii!" Dragă prietene, cînd m-am uitat la toate foile împrăştiate pe masa mea, m-am înspăimîntat de atîta harababurǎ şi ezit să ţi le trimit! Simt totuşi că nu ţi-am spus nimic, că am uitat nenumărate lucruri pe care ar fi trebuit să ţi le spun. Cum oare, de pildă, nu ţi-am vorbit despre Tusculum şi despre Cicero care, după Seneca, „fu singurul geniu al poporului roman care n-a fost cu nimic mai prejos decît stăpînirea acestuia asupra lumii", *Illud ingenium quod solum populus romanus par imperio suo habuit*. Te-ar fi putut interesa călătoria mea la Neapole, coborîrea mea în craterul Vezuviului[1], drumurile mele la Pompei, la Caserte[2], la Solfatare, la lacul Averne, la grota Sybyllei etc. Numai Baïes, unde s-au petrecut scene memorabile, ar merita un întreg volum. Mi se pare că văd şi acum turnul lui Bola unde era aşezată casa Agripinei şi unde ea a spus asasinilor trimişi de fiul ei aceste cuvinte sublime: *Ventrem feri*[3].

Ar fi meritat din plin strădania de a ne fi oprit puţin la insula Nisida ce-a slujit drept refugiu lui Brutus, după uciderea lui Cezar, la podul lui Caligula, la minunata piscină şi la toate acele palate construite în mare, despre care vorbeşte Horaţiu. Vergiliu a plasat sau a descoperit în aceste locuri frumoasele ficţiuni din cartea a şasea a Eneidei: de aici i-a scris lui August acele cuvinte modeste (ele sînt, cred, singurele rînduri de proză scrise de acest mare om, ce ne sînt cunoscute) [.....]

Cu toate că nu mi-am atins scopul călătoriei, pelerinajul la mormîntul lui Scipio Africanul este printre acele lucruri ce au plăcut cel mai mult sufletului meu. Mi se spusese că mausoleul mai există încă şi pe el se mai poate citi chiar cuvîntul *patria*, singura urmă a inscripţiei despre care se spunea că fusese gravată aici: „Ţară nerecunoscătoare, nu vei avea măcar oasele mele"! M-am dus la Patria, vechea Literne: n-am găsit mormîntul, dar am rătăcit pe ruinele casei în care a locuit, în timpul exilului, cel mai mare şi mai bun dintre oameni: mi se părea că-l văd pe învingătorul lui Hannibal plimbîndu-se pe malul mării, pe coasta opusă celei pe care se află Cartagina, şi aflînd

[1] Aşa cum am spus într-o altă notă, coborîrea în craterul Vezuviului presupune doar oboseală şi nici o primejdie. Ar trebui să ai ghinionul să fi surprins de o erupţie; dar chiar în acest caz, dacă nu eşti proiectat de explozie, experienţa a dovedit că te poţi încă salva mergînd pe lavă; cum curge cu o mare încetineală, suprafaţa ei se răceşte destul de repede ca să poţi trece rapid pe deasupră-i.

[2] Nu am găsit nimic despre Caserte.

[3] „Loveşte pîntecele" (Tacit)

Scanned with OKEN Scanner

mîngîiere împotriva nedreptăţii săvîrşite de Roma, în farmecele prieteniei şi amintirea virtuţilor sale[1].

Dragă prietene, în ceea ce îi priveşte pe romanii moderni, mi se pare că Duclos a fost nedrept cînd i-a numit *italieni din Roma;* cred că ei mai au încă firea unei naţiuni deosebite. La acest popor, ce e judecat cu prea multă asprime, poţi descoperi multă înţelepciune, curaj, răbdare, geniu, urme adînci ale vechilor sale moravuri, o anume înfăţişare mîndră şi nobile deprinderi ce încă mai amintesc că au fost stăpînii lumii. Înainte de a condamna această opinie, ce poate să-ţi pară hazardată, ar trebui să-mi asculţi argumentele şi n-am timp să ţi le expun.

Cîte lucruri n-aş avea să-ţi spun despre literatura italiană. Află că nu l-am văzut pe contele Alfieri decît o singură dată în viaţă şi

[1] Nu numai că mi se spusese că acest mormînt există, dar citisem despre împrejurările pe care le relatez aici în scrierile nu mai ştiu cărui călător. Totuşi, motivele următoare mă fac să mă îndoiesc de adevărul faptelor:

a) Mi se pare că Scipio, în ciuda motivelor pe care le avea, pe bună dreptate, să se plîngă de Roma, îşi iubea prea mult patria pentru a fi vrut să fie gravată această inscripţie pe mormîntul lui: lucrul pare a contrazice tot ceea ce ştim despre firea anticilor.

b) Inscripţia este concepută aproape cuvînt cu cuvînt în termenii imprecaţiei pe care Titus Livius i-o atribuie lui Scipio în momentul cînd acesta părăseşte Roma: aici trebuie căutată sursa erorii?

c) Plutarh povesteşte că în apropiere de Gaete a fost găsită o urnă de bronz într-un mormînt de marmură, ce cuprindea probabil cenuşa lui Scipio şi care purta o inscripţie cu totul diferită de cea arătată mai sus.

d) Vechea Literne căpătînd numele de Patria, faptul va fi putut da naştere celor ce s-au spus despre cuvîntul *patria*, rămas singurul din toată inscripţia de pe mormînt. Într-adevăr, nu e foarte ciudat că locul se numea Patria şi că cuvîntul *patria* se află de asemenea pe acel monument al lui Scipio? Sau poate că unul şi-a luat numele de la celălalt?

Totuşi, e posibil ca autori pe care nu-i cunosc să fi vorbit despre această inscripţie într-un fel ce nu lasă loc nici unei îndoieli: există chiar o frază a lui Plutarh ce pare favorabilă opiniei pe care eu o combat. Un om cu merite neasemuite şi care îmi este cu atît mai drag cu cît este şi foarte nefericit (domnul Bertin Vîrstnicul, pe care îl pot numi astăzi). Atunci era exilat şi persecutat de către Buonaparte pentru devotamentul său faţă de Bourboni. A călătorit aproape în acelaşi timp cu mine prin ţinutul Patria. Am discutat adeseori împreună despre acest loc vestit; nu sînt foarte sigur că mi-ar fi spus că a văzut el însuşi *mormîntul şi inscripţia*, ceea ce ar rezolva dificultatea sau dacă doar mi-a povestit tradiţia populară. Eu unul n-am găsit însă monumentul şi n-am văzut decît ruinele *villei*, ce nu reprezintă mare lucru (vezi mai sus).

Plutarh vorbeşte despre părerea celor care socoteau că mormîntul lui Scipio se află lîngă Roma; dar ei confundau în mod evident mormîntul familiei Scipionilor cu mormîntul lui Scipio. Titus Livius afirmă că acesta se află la Literne, că era străjuit de o statuie care a fost doborîtă de o furtună şi că el, Titus Livius, văzuse această statuie. Se ştie de altminteri, datorită lui Seneca, Cicero şi Pliniu, că celălalt mormînt, adică al Scipionilor, a existat într-adevăr lîngă una din porţile Romei. A fost descoperit sub papa Pius al VI-lea; inscripţiile au fost duse la muzeul Vaticanului; dintre numele membrilor familiei Scipio aflate pe monument, lipseşte cel al lui Scipio Africanul.

Scanned with OKEN Scanner

ghiceşti cum? L-am văzut depus în coşciug! Mi s-a spus că nu e aproape deloc schimbat. Fizionomia sa mi s-a părut nobilă şi gravă; fără îndoială că moartea îi adăuga o nouă severitate; sicriul fiind puţin cam scurt, înclinaseră capul defunctului spre piept, ceea ce îi dădea o înfăţişare de temut. Deţin, datorită bunătăţii unei persoane ce i-a fost dragă[1] şi prin bunăvoinţa unui prieten al contelui Alfieri, nişte note ciudate despre lucrările postume, opiniile şi viaţa acestui om celebru. Majoritatea documentelor din Franţa nu ne-au furnizat despre toate acestea decît nişte informaţii trunchiate şi nesigure. Pînă voi putea să-ţi transmit notele, îţi trimit epitaful pe care l-a făcut contele Alfieri, odată cu al acesteia, pentru nobila sa prietenă:

HIC. SITA. EST.
Al...E....ST...
ALB...COM...
GENERE. FORMA. MORIBUS.
INCOMPARABILI. ANIMI. CANDORE.
PRAECLARISSIMA
A. VICTORIO. ALFERIO.
JUXTA. QUEM. SARCOPHAGO. UNO*.
TUMULATA. EST.
ANNORUM. 26. SPATIO.
ULTRA. RES. OMNES. DILECTA.
ET. QUASI. MORTALE. NUMEN.
AB. IPSO. CONSTANTER. HABITA.
ET OBSERVATA.
VIXIT. ANNOS...MENSES...DIES...
HANNONIAE. MONTIBUS. NATA.
OBIIT...DIE...MENSIS...
ANNO. DOMINI. M.D. CCC.[2]

[1] Persoana pentru care fusese compus dinainte epitaful pe care îl arătam aici a confirmat curînd acel *hic sita est:* s-a dus să-l întîlnească pe contele Alfieri. Nimic nu-i mai trist decît să recitești, la sfîrşitul vieţii, ceea ce ai scris în tinereţe; tot ceea ce era la prezent, cînd ţineai în mînă pana, se află acum la trecut: vorbeai despre oameni vii şi acum nu mai sînt decît morţi. Omul ce îmbătrîneşte pe drumul vieţii se întoarce ca să privească în urmă către tovarăşii de călătorie şi vede că au pierit! A rămas singur pe un drum pustiu.
[....]

[2] „Aici se odihneşte Heloise E. St. contesă d'Al; ilustră prin strămoşii ei, vestită prin frumuseţea ei, prin rara ei inteligenţă şi prin neasemuita candoare a sufletului. Înmormîntată alături de Victor Alfieri, în acelaşi mormînt*. El a iubit-o timp de 26 ani mai presus de toate lucrurile pămînteşti. Muritoare, ea a fost neîncetat slujită şi onorată de el ca şi cum ar fi fost o zeitate.
„Născută la Mons; a trăit... şi a murit în ziua de..."

*. Am scris astfel, nădăjduind, dorind să mor cel dintîi; dar dacă Dumnezeu va vrea să fie altfel, va trebui ca inscripţia să fie alta: *Înmormîntată din voinţa lui Victor Alfieri, care va fi curînd înhumat alături de ea în acelaşi mormînt.*

Scanned with OKEN Scanner

Simplitatea acestui epitaf şi mai ales însemnarea ce-l însoţeşte îmi par foarte emoţionante.

De data asta am terminat; îţi trimit acest vraf de ruine: fă cu ele ce-ţi va place. În descrierea diferitelor lucruri despre care ţi-am vorbit, cred că n-am omis nimic important, afară de faptul că Tibrul este şi acum acel *flavus Tiberinus* al lui Vergiliu. Se spune că îşi datorează culoarea mîloasă ploilor ce cad în munţii din care coboară. Adeseori, pe timpul cel mai senin, privind cum curg valurile sale decolorate, mi-am imaginat o viaţă începută în mijlocul furtunilor: în zadar restul ei se scurge sub un cer senin; fluviul rămîne colorat de apele din timpul furtunii ce l-au tulburat în drumul său.

SFÎRŞITUL CĂLĂTORIEI ÎN ITALIA

Scanned with OKEN Scanner

Cinci zile la Clermont (Auvergne)

2, 3, 4, 5, şi 6 august 1805

Iată-mă ajuns în ţinutul de baştină al lui Pascal şi la mormîntul lui Massillon. Ce de aduceri aminte! vechii regi din Auvergne şi invazia romanilor, Cezar şi legiunile sale, Vercingetorix, ultimele lupte pentru libertate ale galilor împotriva unui tiran străin, apoi vizigoţii, francii, episcopii, conţii şi delfinii din Auvergne etc.

Gergovia, oppidum Gergovia nu este tot una cu Clermont: pe dealul Gergoye, pe care îl zăresc la sud-est, se află adevărata Gergovie. Iată Mont Rognon, Mons Rugosus pe care Cezar a pus stăpînire ca să împiedice aprovizionarea cu alimente a galilor închişi în Gergovia. Nu mai ştiu care delfin a construit pe Mons Rugosus un castel ale cărui ruine mai există încă şi astăzi.

Dacă presupunem că cele scrise de Strabon sînt exacte, oraşul Clermont era vechiul Nemossus; după Pliniu, Ptolemeu, harta lui Peutinger etc. era şi Nemetum, Augusto Nemetum, Arverni urbis, Civitas Arverna, Oppidum Arvernum.

Dar de unde îi vine această denumire de Clermont şi cînd şi-a luat acest nume? În secolul al IX-lea, spun Loup de Ferrières şi Guillaume de Tyr: dar există o altă mărturie şi mai demnă de crezare. Anonimul autor al *Isprăvilor de vitejie ale lui Pipin* sau, după cum pronunţăm noi, Pepin, spune: *Maximam partem Aquitaniae vastans, usque urbem Arvernam, cum omni exercitu veniens (Pipinus) CLARE MONTEM castrum captum, atque succensum belland cepit.*

Pasajul este ciudat prin aceea că face deosebire între oraş, *urbem Arvernam*, şi castel *Clare Montem castrum*. Astfel, oraşul roman se afla la poalele colinei şi era apărat de un castel construit pe colină: acest castel se numea *Clermont*. Locuitorii din partea de jos a oraşului sau ai oraşului roman, *Arverni urbs*, sătui să mai fie atacaţi întruna în acest oraş deschis din toate părţile, s-au retras treptat în jurul şi sub protecţia castelului. Spre mijlocul secolului al VIII-lea, cu un secol

înainte de epoca fixată de Guillaume de Tyr, s-a ridicat pe locul unde se află şi astăzi, un nou oraş cu numele de Clermont.

Trebuie oare să credem că vechii arverni, auvergnanţii de azi, făcuseră incursiuni în Italia înainte de sosirea piosului Enea? Sau trebuie să considerăm, ca Lucanus, că arvernii descindeau de-a dreptul din troieni? În acest caz, ei nu ar fi suferit din pricina imprecaţiilor Didonei, de vreme ce deveniseră aliaţii lui Hannibal şi protejaţii Cartaginei. După druizi, dacă într-adevăr avem ştiinţă despre ceea ce spuneau druizii, Pluton ar fi fost părintele arvernilor. Oare această poveste nu-şi are originea în legenda vechilor vulcani din Auvergne?

Să dăm oare crezare lui Atheneu şi lui Strabon ce spun că Luerius, rege al arvernilor, îşi invita toţi supuşii la ospeţe îmbelşugate şi că se plimba pe un car înalt, aruncînd mulţimii saci plini cu bani de aur şi de argint? Şi totuşi, regii gali (Cezar. *Comentarii.)* trăiau într-un fel de colibe făcute din lemn şi din pămînt ca muntenii noştri din Auvergne.

Oare trebuie să credem că arvernii înregimentaseră cîini, pe care îi foloseau ca trupe regulate şi că Bituitus avea un număr atît de mare de cîini încît puteau să sfîşie o întreagă armată romană?

Să credem oare că regele Bituitus a atacat cu două sute de mii de războinici pe consulul Fabius ce nu avea decît treizeci de mii de oameni? Şi totuşi, cei treizeci de mii au ucis sau au înecat în Ron nici mai mult nici mai puţin decît o sută cincizeci de mii de auvergnanţi. Să facem socoteala.

Cincizeci de mii de înecaţi, e mult.

O sută de mii ucişi.

Or, cum nu erau decît treizeci de mii de romani, fiecare legionar ar fi trebuit să omoare trei auvergnaţi, adică, în total, nouăzeci de mii de auvergnanţi.

Mai rămîn zece mii de morţi ce trebuie să fi fost ucişi de războinicii cei mai viteji sau de maşinile de război ale armatei lui Fabius.

Se înţelege că locuitorii ţinutului Auvergne nu s-au apărat în nici un fel, că regimentele lor de cîini şi-au pierdut şi ele cumpătul şi că o singură lovitură de sabie, de suliţă, de săgeată sau de praştie, ţintită într-un loc bine ales, a fost de ajuns ca să omoare un om; că cei din Auvergne nici n-au fugit şi nici n-au putut să fugă; că romanii n-au pierdut nici un soldat şi cîteva ore au fost de ajuns ca să fie omorîţi cu spada o sută de mii de oameni; uriaşul Robastre pare un myrmidon pe lîngă asemenea isprăvi. În epoca victoriei lui Fabiùs fiecare legiune romană nu ducea cu ea mai mult de zece maşini de război de proporţii mari şi cincizeci de maşini mai mici.

Trebuie oare să credem că regatul Auvergne, devenit republică, a înarmat sub Vercingetorix, împotriva lui Cezar, patru sute de mii de soldaţi?

Scanned with OKEN Scanner

Trebuie oare să credem că Nemetum era un oraș uriaș ce n-avea mai puțin de treizeci de porți?

În privința istoriei sînt oarecum de părerea compatriotului meu părintele Hardouin, care avea dreptate: pretindea că istoria veche fusese refăcută de către călugării din secolul al XIII-lea, după *Odele* lui Horațiu, *Georgicele* lui Vergiliu, operele lui Pliniu și ale lui Cicero. Își bătea joc de cei ce pretindeau că soarele se află departe de pămînt: iată un om înțelept.

Orașul arvernilor, devenit roman sub numele de *Augusto-Nemetum*, a avut un capitoliu, un amfiteatru, un templu de Wasso-Galates, un colos ce-l egala aproape pe cel din Rhodos: Pliniu ne vorbește despre carierele de piatră și despre sculptorii de aici. A avut și o școală vestită, unde a învățat retorul Frontonius, profesor al lui Marc-Aureliu. *Augusto-Nemetum*, guvernat după dreptul latin, avea un senat iar cetățenii săi, cetățeni romani, puteau exercita funcții înalte în stat: amintirea Romei republicane conferea încă putere sclavilor imperiului.

Colinele ce înconjoară orașul Clermont erau acoperite de păduri și pline de temple: la Champturgues, un templu al lui Bacchus, la Monjuset, un templu al lui Jupiter, slujit de femei prezicătoare (fatuae fatidicae), la Puy de Montaudon, un templu al lui Mercur sau al lui Teutates; Montaudon, *Mons Teutates* etc.

Nemetum a căzut odată cu întreg ținutul Auvergne sub dominația vizigoților, prin înfrîngerea împăratului Nepos; dar Alaric, fiind învins în bătălia de la Vouillé, ținutul Auvergne a trecut în stăpînirea francilor. Au venit apoi timpurile feudale și guvernarea, adeseori independentă, a episcopilor, a conților și delfinilor.

Primul apostol din Auvergne a fost sfîntul Austremoine: *Gallia christiana* numără, de la acest prim apostol și pînă la Massillon, nouăzeci și șase de episcopi. Dintre aceștia, treizeci și unu sau treizeci și doi au fost sanctificați; unul dintre ei a devenit papă, sub numele de Inocențiu al VI-lea. Guvernarea acestor episcopi nu s-a făcut remarcată prin nimic de seamă: voi vorbi despre Caulin.

Chilping îi spunea lui Thierry ce vroia să distrugă orașul Clermont: „Zidurile acestei cetăți sînt foarte puternice și străjuite de căi inexpugnabile; și pentru ca Majestatea Voastră să mă înțeleagă mai bine, voi spune că mă refer la sfinții și bisericile ce înconjoară zidurile acestui oraș".

Papa Urban al II-lea a propovăduit prima cruciadă la Conciliul de la Clermont. Toți cei de față au strigat în cor: „Diex el volt!" și Aymar, episcopul de Puy, a plecat împreună cu cruciații.

Printre conții ce-au domnit în Auvergne, sau cei ce-au fost primii seniori feudali de aici, au existat unii destul de ciudați. Pe la mijlocul secolului al X-lea, Guillaume, cel de-al șaptelea conte de Auvergne,

Scanned with OKEN Scanner

care, după mamă, cobora din delfinii vienezi a luat titlul de *delfin* şi l-a atribuit ţinuturilor sale.

Fiul lui Guillaume s-a numit *Robert*, nume de personaj dintr-un roman de aventuri. Acest al doilea delfin din Auvergne a ocrotit iubirea unui biet cavaler. Robert avea o soră, soţia lui Bertrand I, senior de Mercoeur; Pérols, trubadurul, o iubea pe această nobilă doamnă; i-a mărturisit iubirea sa lui Robert ce nu s-a mîniat: este povestea lui Tasso întoarsă pe dos. Robert însuşi era poet şi făcea schimb de poezii trubadureşti cu Richard Inimă de Leu.

Nepotul lui Robert, comandor al templierilor în Aquitania, a fost ars de viu la Paris: a ispăşit plin de curaj, în chinuri, un moment de slăbiciune. N-a găsit la Filip cel Frumos toleranţa pe care un trubadur o aflase la Robert: şi totuşi Filip, care îi ardea pe templieri, poruncea să fie răpiţi sau pălmuiţi papii.

De diferite locuri din Auvergne se leagă o mulţime de amintiri istorice. Satul La Tour aminteşte de un nume veşnic glorios pentru Franţa, La Tour d'Auvergne.

La Usson, Margareta de Valois se consola cu prea multă uşurinţă de pierderea puterii şi de nenorocirile regatului; îl sedusese pe marchizul de Canillac care o păzea în castel. Se prefăcea că o iubeşte pe soţia lui Canillac: „Partea nostimă este că, spune d'Aubigné, de îndată ce soţul ei (Canillac) a plecat la Paris, Margareta i-a luat bijuteriile, a izgonit-o ca pe o slujnică dimpreună cu toţi soldaţii de pază şi a devenit doamnă şi stăpînă a castelului. Marchizul a fost astfel păcălit şi-a ajuns de rîsul regelui de Navara."

Margareta îşi iubea mult amanţii atîta timp cît erau în viaţă; la moarte îi plîngea, făcea versuri în amintirea lor şi declara că le va fi mereu credincioasă: *Mentem Venus ipsa dedit:*

Atys, de qui la perte attriste mes années,
Atys, digne des voeux de tant d'âmes bien nées,
Que j'avois élevé pour montrer aux humains
Une oeuvre de mes mains[1].

Şi chiar din aceeaşi seară, Margareta se îndrăgostea din nou şi îşi trăda dragostea şi muza.

Îl iubise pe La Molle, decapitat dimpreună cu Conconas: în timpul nopţii a poruncit să se fure capul tînărului, l-a parfumat, l-a îngropat cu propriile ei mîini şi şi-a exprimat părerile de rău către frumosul

[1] *Atys, a cărui pierdere îmi mîhneşte anii*
Atys, vrednic a fi iubit de atîtea suflete nobile
Pe care îl crescusem pentru a arăta oamenilor
O lucrare a mîinilor mele.
.. ..

Hyacinthe. „Bietul D'Aubiac, în drum spre spînzurătoare, în loc să se gîndească la mîntuirea sufletului, săruta un manşon de catifea albastră ce-i fusese dăruit de doamna sa". D'Aubiac, cînd a văzut-o pe Margareta prima oară, a spus: „Aş vrea să petrec o noapte cu ea, chiar dacă asta m-ar duce la spînzurătoare". Martigues purta cu el în lupte şi asalturi un căţeluş pe care i-l dăduse Margareta.

D'Aubigné pretinde că, la Usson, Margareta poruncise ca paturile doamnelor ei de companie să fie făcute foarte înalte, „pentru ca să nu-şi zgîrie umerii atunci cînd, ameţită de băutură, se băga sub ele în patru labe, să-l caute pe Pominy, fiul unui căldărar din Auvergne şi care, din cîntăreţ în corul bisericesc, devenise secretarul Margaretei".

Acelaşi istoric spune că Margareta a început a se prostitua de la vîrsta de unsprezece ani cu Antragues şi cu Charin; el spune că a fost amanta celor doi fraţi ai ei, Francisc, duce d'Alençon şi Henric al III-lea, dar nu trebuie să dăm crezare în întregime spuselor răuvoitoare ale lui d'Aubigné, care era un hughenot ursuz, un ambiţios nemulţumit şi un spirit caustic: Pibrac şi Brantôme nu vorbesc ca el.

Margareta nu-l iubea de loc pe Henric al IV-lea, pe care-l socotea murdar. Pe Champvallon îl primea „într-un pat luminat cu candelabre între două linţolii de tafta neagră". Se lăsase înduplecată de Domnul de Mayenne, *un chefliu mare şi gras la trup, voluptuos ca şi ea, de blazatul viconte de Turenne şi de bătrînul desfrînat de Pibrac ale cărui scrisori i le arăta lui Henric al IV-lea bătîndu-şi joc de ele; şi de micul valet din Provenţa, Date, pe care cu şase coţi de stofă îl înnobilase în Usson; şi de acel papă-lapte, Bajaumont*, ultimul din lunga listă ce începuse cu Antragues şi pe care se mai aflau, după favoriţii citaţi mai sus, ducele de Guise, Saint-Luc şi Bussy.

După spusele părintelui Lacoste, numai vederea braţului de ivoriu al Margaretei l-a cucerit pe Canillac.

Ca să pun capăt *acestei pălăvrăgeli, ce mi-a scăpat aproape fără voia mea*, cum zice Montaigne, voi spune că cele două familii regale, ramura Orléans şi ramura Valois, erau depravate, dar aveau geniu; iubeau literele şi artele: sîngele francez şi sîngele italian se amestecau în ele prin Valentina de Milano şi prin Caterina de Medici. Francisc I era poet, dovadă fermecătoarele sale versuri închinate lui Agnés Sorel; *sora sa*, regina de Navarra, scria în felul lui Boccaccio; Carol al IX-lea rivaliza cu Ronsard; cînturile Margaretei de Valois, dealtfel tolerantă şi plină de omenie (la Sfîntul Bartolomeu a salvat mai multe victime) erau repetate de întreaga curte.

Memoriile sale sînt pline de demnitate, de graţie şi de interes.

Secolul artelor în Franţa este cel al lui Francisc I, coborînd pînă la Ludovic al XIII-lea, şi nicidecum al lui Ludovic al XIV-lea: *micul palat* Tuileries, vechiul Luvru, o parte din Fontainebleau şi Anet, pala-

Scanned with OKEN Scanner

tul Luxemburg sînt sau erau cu mult superioare monumentelor marelui rege.

Cancelarul de L'Hospital, născut la Aigueperse, la cincisprezece sau șaisprezece leghe de Usson, era un personaj ce nu semăna de loc cu Margareta de Valois. „Era un alt Cato, spune Brantôme, care știa foarte bine să judece și să îndrepte lumea coruptă. Cel puțin așa îl arată înfățișarea. Cu barba sa mare și albă, obrazul palid și felul său grav de a fi semăna leit cu icoana Sfîntului Jerôme.

„De acest mare judecător și aspru magistrat nu trebuie să-ți bați joc; și totuși uneori, cînd socotea că este îndreptățit, era blînd... Literatura îi îmblînzea mult asprimea. Era mare orator și avea un mare dar al vorbirii; mare istoric și mai ales minunat poet latin, așa cum au arătat-o mai multe opere ale sale."

Cancelarul de L'Hospital, deloc iubit la curte și căzut în dizgrație, s-a retras sărac într-o casă mică de țară în apropiere de Etampes. Era acuzat pentru atitudinea sa moderată în religie și în politică: cu prilejul masacrului din Noaptea Sfîntului Bartolomeu, au fost trimiși cîțiva ucigași să-l omoare. Slugile sale vroiau să închidă porțile casei: „Nu, nu, a spus el, dacă nu pot intra pe poarta cea mică, deschideți-o pe cea mare."

Văduva ducelui de Guise a salvat-o pe fata cancelarului, ascunzînd-o în casa ei; el însuși și-a datorat salvarea rugăminților ducesei de Savoia. Sîntem în posesia testamentului său scris în latină; Brantôme ni-l dă în franceză; este ciudat, atît prin dispozițiile cît și prin detaliile pe care le cuprinde.

„Cei care mă izgoniseră, spune L'Hospital, ziceau că o fac în numele religiei, cînd ei înșiși n-aveau nici îndurare și nici religie; dar vă pot încredința că nimic nu-i tulbura mai mult decît gîndul că, atît timp cît voi fi în funcție, nu vor putea să rupă edictele regelui și nici să jefuiască finanțele lui și pe cele ale supușilor săi.

Dealtfel, sînt aproape cinci ani de cînd duc aici viața lui Laerte... și nu doresc de loc să-mi amintesc tot ce-am pătimit la curte."

Zidurile casei sale cădeau; își hrănea cu greutate servitorii, bătrînii și familia numeroasă; se consola ca și Cicero, cu Muzele: dar el dorise să vadă popoarele readuse la libertate și a murit atunci cînd cadavrele victimelor fanatismului nu fuseseră încă mîncate de viermi sau devorate de pești și de vulturi.

Mi-ar plăcea să spun că Chateauneuf de Raudon se află în Auvergne; e atît de aproape! Aici Du Guesclin a primit pe sicriul său cheile fortăreței; nu cred în cele două manuscrise după care fortăreața a capitulat cu cîteva ore înaintea morții conetabilului: „Veți vedea în povestea acestui breton un suflet puternic, călit în lupte și încununat cu lauri. Și-a dat măsura în Bretania, a învins Anglia, iar Castilia i-a fost capodopera; faptele lui erau vestitoare ale gloriei sale;

Scanned with OKEN Scanner

nefericirea, monument înălţat statorniciei lui; sicriul, temelia unui nemuritor trofeu.

Ţinutul Auvergne a stat sub jugul vizigoţilor şi al francilor dar n-a fost colonizat decît de romani; astfel că, dacă în Franţa există gali, ei trebuie căutaţi în Auvergne, în *montes Celtorum*. Toate monumentele sînt celtice şi vechile familii coboară fie din familiile romane consacrate episcopatului, fie din familiile indigene.

Feudalitatea şi-a înfipt totuşi în Auvergne rădăcini puternice; toţi munţii s-au acoperit cu castele. În aceste castele s-au stabilit seniori ce şi-au exercitat măruntele lor tiranii şi drepturi ciudate, zămislite de bunul plac, de moravurile grosolane şi de plictis. La Langeac, cu prilejul sărbătoririi sfîntului Galles, un castelan arunca nenumărate ouă în capul ţăranilor, după cum în Bretania, unui alt senior, i se aducea un ou bine legat într-o căruţă trasă de şase boi.

Un senior din Tournemine, somat să-şi plătească datoriile, în castelul său din Auvergne, de un portărel numit *Loup*, a poruncit să i se taie mîna, spunînd că ori de cîte ori vreun lup fusese prins în preajmă i se ţintuise laba pe poarta castelului. Aşa se face că, la *marile serbări* ce-au avut loc la Clermont în 1665, în urma unor asemenea şotii, au fost adresate justiţiei douăsprezece mii de plîngeri. Aproape întreaga nobilime a fost obligată să fugă şi n-a fost uitat nici *omul cu doisprezece apostoli*. Cardinalul Richelieu a poruncit să fie distruse din temelii o parte din castelele din Auvergne; Ludovic al XIV-lea a desăvîrşit opera de distrugere. Printre toate aceste turnuri în ruină, unul dintre cele mai celebre este cel al lui Murat sau d'Armagnac. Aici a fost prins nefericitul Jacques, duce de Nemours, odinioară prieten cu Jean al V-lea, conte d'Armagnac, ce se căsătorise public cu propria-i soră. În zadar ducele de Nemours a adresat, către Ludovic al XI-lea, o scrisoare plină de umilinţă *scrisă din temniţa Bastiliei* şi semnată *sărmanul Jacques;* a fost decapitat în halele Parisului iar peste cei trei tineri fii ai săi, aşezaţi sub eşafod, a curs din belşug sîngele tatălui lor.

Charles de Valois, duce d'Angoulême, fiu natural al lui Carol al IX-lea şi al Mariei Touchet, frate prin mamă cu marchiza de Verneuil, a devenit stăpîn al comitatului Clermont şi Auvergne. S-a amestecat în comploturile lui Biron, de a cărui moarte este, pe bună dreptate, învinuit Henric al IV-lea. La moartea lui Henric al III-lea, Henric al IV-lea îi spusese lui Armand de Gontaud, baron de Biron: „*A venit ceasul cînd trebuie să-mi sprijini coroana; vino şi slujeşte-mi drept tată şi drept prieten împotriva acestor oameni ce nu ne iubesc nici pe tine şi nici pe mine*". Henric ar fi trebuit să-şi amintească atunci că Charles de Gontaud, fiul lui Armand, fusese tovarăşul său de arme; ar fi trebuit să-şi aducă aminte că cel ce-i sprijinise coroana fusese răpus de o ghiulea ce-i zburase capul; Bearnezul n-ar fi trebuit să-l ucidă tocmai pe fiul celui ce-şi dăduse viaţa pentru el.

Scanned with OKEN Scanner

Contele d'Auvergne a fost arestat la Clermont pentru noi intrigi; amanta sa, doamna de Châteaugay, amenința că va omorî cu o sută lovituri de pistol și de sabie pe Eure și pe Murat, ce îl prinseseră pe conte; dar n-a omorît pe nimeni. Contele d'Auvergne a fost închis la Bastilia; a ieșit din închisoare sub Ludovic al XIII-lea și a trăit pînă în 1650; în vinele lui curgeau ultimele picături de sînge ale celor din familia Valois.

Ducele d'Angoulême era viteaz, ușuratec și iubitor de literatură ca toți cei din familia Valois. Memoriile sale cuprind o relatare emoționantă a morții lui Henric al III-lea și o prezentare amănunțită a luptei de la Arques, la care el, ducele d'Angoulême, participase la vîrsta de șaisprezece ani. Atacîndu-l pe Sagonne, partizan înflăcărat al Ligii, care striga: „Mai cu suflet, mai cu suflet, băieților!", i-a sfărîmat coapsa cu o lovitură de pistol, bucurîndu-se astfel de victorie.

Sub cea de-a doua dinastie, ținutul Auvergne a fost aproape întotdeauna în stare de revoltă; depindea de Aquitania; și cartea din Aalon a dovedit că primii duci de Aquitania coborau în linie dreaptă din neamul Clovis; aceștia se împotriveau deci Carolingienilor ca unor uzurpatori ai tronului. Sub cea de-a treia dinastie, cînd Guyenne, fief al coroanei Franței, a ajuns prin înrudire și moștenire să aparțină coroanei Angliei, ținutul Auvergne a devenit în parte englez: a fost pustiit de trupele de briganzi și de jupuitori etc. Peste tot se cîntau cîntece de jale în latină ce deplîngeau nenorocirile Franței:

Plange regni respublica
Tua gens, ut schismatica,
Desolatur etc.[1]

În timpul războaielor Ligii, ținutul Auvergne a avut mult de suferit. Asediile de la Issoire sînt vestite: căpitanul Merle, partizan al protestanților, a poruncit să fie jupuiți de vii trei călugări din abația de la Issoire, ceea ce arată că degeaba se făcea atîta caz numai de violențele catolicilor.

A fost mult citat, pe bună dreptate, răspunsul pe care guvernatorul din Bayonne l-a dat lui Carol al IX-lea, ce îi ordona să masacreze pe protestanți. Montmorin, comandant în Auvergne în acea epocă, s-a arătat la fel de generos. Nobila familie, ce dovedise atîta devotament principelui ei, nu s-a dezmințit pînă în zilele noastre; și-a vărsat sîngele pentru un monarh tot atît de virtuos pe cît de criminal a fost Carol al IX-lea.

[1] *Plîngi republică a regatului*
Neamul tău disperă,
Fiind el schismatic etc.

Scanned with OKEN Scanner

Voltaire a păstrat scrisoarea lui Montmorin:

Sire,

„Sub pecetea Majestăţii Voastre am primit ordinul de a porunci să fie omorîţi toţi protestanţii ce se află în provincia mea. Respect prea mult pe Majestatea Voastră ca să nu cred că aceste scrisori sînt false; şi dacă, ferească-ne Domnul, ordinul vine cu adevărat de la Majestatea Voastră, eu vă respect prea mult ca să vă dau ascultare".

Cei mai vechi istorici ai Franţei, Sidoine Apollinaire şi Grégoire de Tours sînt originari din Clermont. Sidoine, născut în Lyon şi episcop de Clermont, nu e numai poet, ci şi un scriitor ce ne înfăţişează pe regii franci serbîndu-şi nunta într-un furgon şi ne arată cum se îmbrăcau şi cum vorbeau. Grégoire de Tours ne spune ce se întîmpla la Clermont în timpul său; povesteşte, cu o ingenuitate a detaliilor ce te înfioară, înfricoşătoarea poveste a prinţului Atanase închis de către episcopul Caulin într-un mormînt în care se afla cadavrul unui bătrîn. De asemenea foarte cunoscută este povestea celor doi amanţi: cele două morminte ale lui Injuriosus şi al Scholasticei s-au apropiat, în semn de strînsă legătură între cei doi soţi caşti, ce nu aveau a se mai teme că îşi vor călca jurămîntul. La fel s-a spus mai tîrziu şi despre Abélard şi Heloïse: dar întîmplarea aceasta nu pare tot atît de sigură. Gregoire de Tours, naiv în felul de a gîndi şi folosind un limbaj barbar, are totuşi un stil înflorit şi retoric.

În Auvergne s-au născut cancelarul de L'Hospital, Donat, Pascal, Cardinalul de Polignac, abatele Gérard, părintele Sirmond, iar în zilele noastre, La Fayette, Desaix, d'Estaing, Chamfort, Thomas, abatele Delille, Chabrol, Dulaure, Montlosier şi Barante. Îl uitam pe Lizet; zăvorît în bogăţia lui, laş în faţa nenorocirii, arzîndu-i pe rug pe protestanţi, cerînd să fie condamnat la moarte conetabilul de Bourbon şi neavînd curajul de a pierde o slujbă.

Acum, fiindcă nu-mi mai amintesc nimic important despre istoria ţinutului Auvergne, să vorbim despre catedrala din Clermont, despre Limagne şi despre Puy-de-Dôme.

Catedrala din Clermont este un monument gotic care, ca atîtea altele, n-a fost niciodată terminat. Hugues de Tours a început s-o zidească pe cînd pornea spre Locurile Sfinte, după un plan făcut de Jean de Campis. Cele mai multe dintre aceste mari monumente erau terminate abia după multe secole, deoarece costau sume imense. Toată creştinătatea plătea aceste sume adunate de la credincioşi.

Bolta în ogivă a catedralei din Clermont este susţinută de stîlpi atît de subţiri, încît privindu-i te înspăimînţi: îţi vine să crezi că bolta îţi va cădea în cap. Biserica, întunecată şi plină de sfinţenie, este destul de împodobită faţă de sărăcia de azi a cultului. Altădată puteai să vezi aici tabloul *Convertirea Sfîntului Paul*, unul dintre cele mai bune ale lui Le Brun; a fost răzuit cu tăişul unei săbii: *Turba ruit*! În această

Scanned with OKEN Scanner

biserică se afla şi mormîntul lui Massillon; l-au nimicit într-un timp cînd nimic nu mai era la locul său, nici chiar moartea.

De mult timp ţinutul Limagne este vestit prin frumuseţea sa.

Sînt citate mereu spusele regelui Childebert, relatate de Gregoire de Tours: „Aş dori să văd într-o zi ţinutul Limagne din Auvergne, despre care se vorbeşte că este atît de plăcut.“ Salvien numeşte ţinutul Limagne *măduva Galiei*. Zugrăvind ţinutul Limagne de altădată, Sidoine pare că zugrăveşte ţinutul Limagne de astăzi.[...]

Se crede că ţinutul Limagne a fost un mare lac; numele său vine din grecescul λιμεν; Gregoire de Tours scrie cînd *Limane*, cînd *Limania*. Oricum Sidoine, făcînd un joc de cuvinte, spunea încă din secolul al IV-lea *Aequor agrorum in quo sine periculo quaestuosae fluctuant in segetibus undae*. Este cu adevărat o mare de grîne.

Aşezarea oraşului Clermont este una dintre cele mai frumoase din lume.

Imaginaţi-vă nişte munţi arcuindu-se în semicerc; un munte mai puţin înalt legat de partea concavă a acestui semicerc; pe acest munte e oraşul Clermont; la poalele oraşului Clermont, ţinutul Limagne, formînd o vale lungă de douăzeci de leghe şi lată de şase, opt şi zece leghe.

Din Piaţa[1]... ai o perspectivă minunată asupra acestei văi. Rătăcind la întîmplare prin oraş, am ajuns în această piaţă pe la ora şase şi jumătate seara. Lanurile coapte de grîu semănau cu o plajă uriaşă, acoperită cu un nisip gălbui. Umbra norilor arunca pe această plajă galbenă nişte pete închise ca nişte straturi de mîl sau nişte bancuri de alge; ţi se părea că vezi fundul unei mări ale cărei ape s-au retras.

Bazinul Limagne nu este neted; e un teren accidentat ale cărui ridicături, de diferite înălţimi, par că se unesc atunci cînd le priveşti din Clermont, dar care, în realitate, prezintă numeroase neregularităţi ce formează o mulţime de văi mici în sînul văii celei mari. Sate albe, case albe de ţară, vechi castele înnegrite, coline roşcate, vii, cîmpuri mărginite de sălcii, nuci singuratici ce îşi rotunjesc coroana ca nişte portocali sau îşi poartă ramurile întocmai ca braţele unui candelabru, îşi îmbină coloritul variat cu cel al lanurilor de grîu. Adăugaţi la toate acestea jocurile de lumină.

Pe măsură ce soarele cobora spre asfinţit, umbra se întindea spre răsărit şi invada cîmpia. Curînd soarele a dispărut; dar coborînd mereu şi mergînd prin spatele munţilor din vest, a întîlnit un defileu ce dă în ţinutul Limagne: grăbindu-se să iasă prin această deschidere, razele sale au brăzdat dintr-o dată, cu o dungă de aur, uniforma întunecime a cîmpiei. Culmile munţilor, ce mărginesc ţinutul Limagne înspre răsărit, mai erau încă luminate de soare; linia pe care munţii o desenau în văzduh

[1] N-am izbutit niciodată să-i citesc numele, scris cu creionul şi pe jumătate şters. Este fără îndoială, piaţa Jaude.

Scanned with OKEN Scanner

se frîngea în arcuri a căror parte convexă era îndreptată spre pămînt. Toate aceste arcuri, unindu-se la capete unele cu altele, imitau la orizont şerpuirea unei ghirlande sau broderia draperiilor atîrnate pe pereţii unui palat cu roze de bronz. Munţii de la răsărit, scoşi în relief şi coloraţi precum am spus, din partea potrivnică, de răsfrîngerile razelor de soare, semănau cu o perdea de mătase cu ape albastre şi purpurii; îndepărtată şi ultimă podoabă a măreţului spectacol pe care ţinutul Limagne îl desfăşura sub ochii mei.

Diferenţa de două grade latitudine dintre Clermont şi Paris se face simţită în frumuseţea luminii: această lumină e aici mai delicată şi mai aeriană decît cea din valea Senei; verdeaţa se zăreşte de departe şi pare mai puţin neagră:

Adieu donc, Chanonat! *adieu, frais paysages*!
Il semble qu'un autre air parfume vos rivages;
Il semble que leur vue ait ranimé mes sens,
M'ait redonné la joie rendu mon printemps[1].

Trebuie să dăm crezare poetului ce cîntă ţinutul Auvergne.

În stilul arhitectonic am observat reminiscenţe şi tradiţii din Italia: acoperişurile sînt plate, din ţiglă, pereţii prelungi, ferestrele înguste şi aşezate sus, porticurile numeroase, fîntînile dese. Nimic nu seamănă mai mult cu oraşele şi cu satele din Apenini decît oraşele şi satele din Munţii Thiers, de pe cealaltă parte a ţinutului Limagne, pe malul rîului Lignon în care nu s-a înecat Celadon, salvat fiind de cele trei nimfe Sylvia, Galateea şi Leonida.

La Clermont n-a mai rămas urma nici unui monument roman, decît poate un sarcofag, un crîmpei din drumul construit de romani şi ruinele unui apeduct; nici măcar vreo bucată din vestitul colos, nici măcar vreo urmă din casele, băile şi grădinile Sidoniei. Nemetum şi Clermont au avut de înfruntat cel puţin şaisprezece asedii sau, dacă vreţi, au fost cucerite şi distruse de vreo douăzeci de ori.

Între femeile şi bărbaţii din această provincie există un contrast destul de frapant. Femeile au trăsăturile delicate, talia zveltă şi subţire; bărbaţii sînt neobişnuit de musculoşi şi e cu neputinţă să nu recunoşti un adevărat locuitor din Auvergne după forma maxilarului inferior.

Ca să nu vorbim decît despre morţi, o provincie care a dat un om de arme ca Turenne, un magistrat ca L'Hospital şi un om de ştiinţă şi de litere ca Pascal şi-a dovedit virtuţile superioare.

[1] *Adio* Chanonat! *Voi locuri răcoroase!*
Un aer de mireazmă pe ţărmure umbroase,
Un freamăt viu în simţuri şi-o primăvară nouă
Bucuria mi-a-ntors vederea lor în rouă.

Scanned with OKEN Scanner

Ca să fiu cu cugetul împăcat m-am dus la Puy-de-Dôme. Mi s-a întîmplat ceea ce prevăzusem: priveliştea din înaltul acestui munte este mult mai puţin frumoasă decît cea de care te bucuri la Clermont. Ţinutul văzut de sus este neted şi nedefinit; obiectele se micşorează pe măsură ce spaţiul devine mai vast.

Odinioară pe Puy-de-Dôme exista o capelă dedicată sfîntului Barnabé; i se mai văd încă fundaţiile: astăzi locul capelei este marcat de o piramidă de piatră de zece sau douăsprezece picioare înălţime. Aici şi-a făcut Pascal primele sale experienţe asupra greutăţii aerului. Îmi imaginam pe marele geniu căutînd să descopere, pe vîrful singuratic al muntelui, secretele naturii ce aveau să-l ducă la cunoaşterea misterelor creatorului acestei naturi. Pascal şi-a croit cu ajutorul ştiinţei drumul spre ignoranţa creştină; a început prin a fi un om sublim ca să înveţe să devină un simplu copil.

Puy-de-Dôme nu se află decît la o înălţime de opt sute douăzeci şi cinci de stînjeni deasupra nivelului mării; cu toate acestea pe vîrful lui simţeam o greutate în respiraţie pe care n-am avut-o nici în munţii Alleghany din America şi nici pe cele mai mari înălţimi din Alpii din Savoia. Am urcat pe vîrful Puy-de-Dôme cu tot atîta greutate ca şi pe Vezuviu; ca să urci de la poale la vîrf, pe un drum abrupt şi alunecos, dar mărginit de verdeaţă şi de flori, îţi trebuie aproape o oră. Fetiţa ce-mi slujea drept călăuză mi-a cules un buchet de pansele minunate; eu însumi am găsit în drum nişte garoafe roşii de o desăvîrşită frumuseţe. Pe vîrful muntelui poţi vedea pretutindeni frunzele late ale unei plante cu bulb ce seamănă destul de mult cu crinul. Spre marea mea surpriză în acest loc înalt am întîlnit trei femei ce se ţineau de mînă şi cîntau un cîntec. Sub mine, cirezi de vaci păşteau printre colinele dominate de vîrful Puy-de-Dôme. Cirezile urcă pe munte primăvara şi coboară odată cu venirea zăpezii. Pretutindeni se văd *colibele* sau casele ţărăneşti din Auvergne, locuinţe neconfortabile făcute din piatră necimentată sau din lemn acoperit cu ierburi. Cîntaţi-le, dar feriţi-vă să locuiţi în ele!

Dialectul ce se vorbeşte pe munte nu este identic cu cel de la cîmpie. *Cimpoiul*, de origine celtică, se foloseşte pentru acompanierea unor arii de romanţă, ce nu-s lipsite de eufonie, şi pentru care s-au făcut texte franceze. Locuitorii din Auvergne, ca şi cei din Rouergue, se duc să-şi vîndă catîrii în Catalonia şi în Aragon; aduc din aceste locuri ceva din atmosfera spaniolă ce se potriveşte de minune cu singurătatea munţilor; îşi fac provizii de soare şi de poveşti pentru iernile lor lungi. Călătorilor şi bătrînilor le place mult să povestească, pentru că au văzut multe: unii au călătorit pe pămînt, alţii prin viaţă.

Ţările muntoase sînt cele în care obiceiurile se păstrează cel mai bine. O familie din Auvergne, pe nume *Guittard-Pinon*, cultiva în comun terenuri din împrejurimile Thiersului; era condusă de un şef electiv şi

Scanned with OKEN Scanner

semăna destul de bine cu un vechi clan din Scoţia. Acest gen de republică rustică a supravieţuit revoluţiei dar se află pe punctul de a se disolva.

Las la o parte curiozităţile naturale din Auvergne, grota lui Royat, minunată prin apele şi verdeaţa ei, diferitele izvoare minerale, izvorul pietrificator al lui Saint-Allyre cu podul de piatră pe care l-a format şi pe care Carol al IX-lea a vrut să-l vadă; puţul cu smoală, vulcanii stinşi etc.

Las de asemenea la o parte minunile secolelor de mijloc, orgile, bătăile orologiilor împodobite cu capete de Maur, ce marcau ora deschizîndu-şi gurile înspăimîntătoare. Procesiunile ciudate, jocurile în care se îmbina superstiţia cu indecenţa, nenumăratele obiceiuri ale acestor timpuri nu sînt specifice numai ţinutului Auvergne, ci şi restului Europei gotice.

Înainte de a muri, am vrut să arunc o privire asupra ţinutului Auvergne, în amintirea tinereţii mele. Pe cînd eram copil, în landele din Bretania mea, şi auzeam vorbindu-se despre ţinutul Auvergne şi despre locuitorii lui, îmi imaginam că Auvergne este o ţară foarte, foarte îndepărtată, unde vezi lucruri ciudate şi unde nu poţi ajunge decît înfruntînd mari primejdii şi mergînd sub paza Maicii Domnului. Am fost impresionat şi fermecat totodată de un lucru: în costumul ţăranului din Auvergne am regăsit costumul ţăranului breton. Cum se explică aceasta? Explicaţia este că odinioară acest regat, şi chiar întreaga Europă, se îmbrăca în acelaşi fel. Provinciile mai îndepărtate şi-au păstrat vechile obiceiuri, în timp ce ţinuturile din împrejurimile Parisului şi le-au pierdut: de aici vine această asemănare dintre unele sate aşezate la capetele opuse ale Franţei şi care au fost apărate împotriva înnoirilor de sărăcia şi izolarea lor.

Întotdeauna privesc cu un fel de duioşie la aceşti locuitori ai ţinutului Auvergne ce se duc, cu o lădiţă şi cu cîteva biete unelte, să-şi caute norocul în lumea mare. Sărmani copii ce coboară plini de tristeţe din munţii lor şi care întotdeauna vor iubi mai mult pîinea neagră şi dansul *la bourrée* decît pretinsele bucurii ale cîmpiei. Coborînd de pe stîncile lor, ei nu purtau în ladă decît speranţa; ferice de ei dacă se întorc cu ea la coliba părintească.

SFÎRŞITUL CĂLĂTORIEI LA CLERMONT

Scanned with OKEN Scanner

Călătorie pe Mont Blanc

Privelişti din munţi

Frumos e numai adevărul şi numai adevărul e vrednic de iubire.

Sfîrşit de august 1805

Am văzut mulţi munţi din Europa şi din America şi întotdeauna mi s-a părut că în descrierile acestor mari monumente ale naturii se exagerează. Ultima mea experienţă în această privinţă nu m-a făcut să-mi schimb părerea. Am vizitat valea Chamouny, ajunsă vestită prin lucrările Domnului de Saussure; dar nu ştiu dacă poetul ar putea găsi aici, ca mineralogul, acea *speciosa deserti*. Oricum, voi expune cu simplitate gîndurile ce mi-au trecut prin minte în timpul călătoriei mele. Dealtfel, părerea mea nu se bucură de atîta autoritate încît să poată impresiona pe cineva.

După ce am ieşit din Geneva pe un timp înnorat, am ajuns la Servoz atunci cînd cerul începea să se lumineze. Din acest loc nu se desluşeşte creasta muntelui Mont Blanc, dar se vede bine coama lui, acoperită de zăpezi, numită *Domul*. Apoi străbaţi trecătoarea Montées şi intri în valea Chamouny. Treci pe sub gheţarul Bossons; piramidele sale se arată printre ramurile brazilor şi ale zadelor. Domnul Bourrit a comparat acest gheţar, din cauza albului său şi a tăieturii alungite a cristalelor, cu o flotă de vase cu pînze; aş adăuga, aflată în mijlocul unui golf mărginit de păduri verzi.

M-am oprit în satul Chamouny şi a doua zi m-am dus pe Montanvert. Am urcat pe o zi minunată. Ajuns în vîrf, ce nu e decît o coamă din Mont Blanc, am descoperit *Marea de Gheaţă*, numită astfel foarte impropriu.

Imaginaţi-vă o vale al cărei fund este acoperit în întregime de un fluviu. Munţii ce formează valea îşi îngrămădesc stîncile Dru, Bochard, Charmoz deasupra fluviului. În adînc, valea şi fluviul se împart în două ramuri, dintre care una se întinde pînă la un munte înalt, numit Col du Géant, iar cealaltă pînă la stîncile Jorrasses. La capătul opus al văii se află un povîrniş de pe care se vede valea Chamouny. Acest povîrniş, aproape vertical, este acoperit de o parte din Marea de Gheaţă numită

Scanned with OKEN Scanner

Gheţarul Pădurilor. Să ne închipuim, aşadar, că a venit o iarnă aspră; fluviul ce umple valea, cu sinuozităţile şi povîrnişurile ei, a îngheţat pînă în fundul albiei; vîrfurile munţilor vecini s-au încărcat de zăpadă pretutindeni acolo unde suprafeţele de granit, orizontale, au reţinut apele îngheţate: iată Marea de Gheaţă şi ţinutul ei. Aşa cum se vede, nu e nicidecum o mare; e un fluviu; este, dacă vreţi, Rhinul îngheţat; Marea de Gheaţă ar fi cursul lui, iar Gheţarul Pădurilor cascada de la Laufen.

Cînd te afli pe Marea de Gheaţă, suprafaţa ei, ce ţi se părea netedă din vîrful Montanvert, îţi apare plină de înălţimi şi de adînciturі. Aceste vîrfuri imită formele şi crevasele înaltei împrejurimi de stînci ce domină valea: parcă ar fi statuia de marmură albă a munţilor înconjurători.

Să vorbim acum despre munţi în general.

Există două feluri de a-i vedea: acoperiţi de nori sau pe vreme senină. Pe timp noros, priveliştea este mai însufleţită; dar e întunecată şi adeseori atît de nedesluşită încît de abia poţi să distingi cîteva contururi.

Norii învăluie stîncile în nenumărate feluri. Mai sus de Servoz, am văzut un pisc, despădurit şi plin de crăpături, pe care un nor îl înveşmînta oblic precum o togă; l-ai fi putut lua drept statuia uriaşă a unui roman bătrîn. Dintr-un alt loc, se zărea povîrnişul despădurit al muntelui; priveliştea, la începutul pantei, era întreruptă de o barieră de nori, iar deasupra acestei bariere se ridicau negre ramificaţii de stînci imitînd guri de Himere, trupuri de sfincşi, capete ale zeului Anubis, diferite forme de monştri şi de zei ai Egiptului.

Cînd norii sînt goniţi de vînt, munţii par a fugi îndărătul acestei perdele mişcătoare; se ascund şi se arată rînd pe rînd; pe neaşteptate, prin deschiderea unui nor, ţi se arată un petic de verdeaţă, ca o insulă suspendată în cer; o stîncă ţi se dezvăluie încet şi străpunge treptat ceaţa groasă, ca o fantomă. Tristul călător nu aude decît vîntul fremătînd prin pini, zgomotul torenţilor ce se prăbuşesc peste gheţari şi, din cînd în cînd, căderea avalanşei, iar uneori, şuieratul marmotei înspăimîntată că a văzut eretele în nori.

Cînd cerul e fără nori şi amfiteatrul munţilor se desfăşoară în întregime în faţa ochilor, un singur accident de teren merită să fie observat: piscurile munţilor în regiunea cea mai înaltă oferă o puritate a liniilor, o claritate a suprafeţelor şi a profilurilor pe care nu le au niciodată lucrurile la cîmpie. Aceste culmi ascuţite, sub domul transparent al cerului, seamănă cu minunate piese dintr-un muzeu de istorie naturală, cu frumoşi arbori de mărgean, cu ghirlande de stalactite, închise sub un glob din cel mai curat cristal. Munteanul caută în aceste contururi elegante imaginea lucrurilor ce-i sînt familiare: iată de ce aceste stînci sînt numite *Catîrii* sau *Caprele Negre;* de aici şi acele denumiri luate din religie ca *vîrfurile Crucilor*, *stînca Altarului*, *gheţarul Pelerinilor;* denumiri naive ce dovedesc că, deşi omul este preocupat fără încetare de gîndul

Scanned with OKEN Scanner

nevoilor sale, îi place să descopere pretutindeni amintirea a ceea ce îl consolează.

În ceea ce privește arborii munților, nu voi vorbi decît despre pin, brad și zadă, pentru că aceștia formează, ca să spun așa, singura podoabă a Alpilor.

Pinul are o înfățișare monumentală, ramurile sale sînt dispuse în formă de piramidă, iar trunchiul seamănă cu o coloană. Imită și forma stîncilor pe care trăiește: adeseori, pe margine de prăpastie, l-am confundat cu săgețile și acele de granit, zvelte sau zbîrlite ca și el. Lîngă Col de Balme, la poalele ghețarului Trient, se află o pădure de pini, de brazi și de zadă: fiecare arbore din această familie de uriași e bătrîn de mai multe secole. Acest trib alpin are un rege pe care călăuzele îl arată călătorilor. Este un arbore ce-ar putea sluji drept catarg celui mai mare vas. Numai regele e nevătămat, în timp ce tot poporul din jurul lui e schilodit; un arbore și-a pierdut capul, un altul brațele; unul are fruntea brăzdată de fulger, altul piciorul înnegrit de focul păstorilor. Am remarcat doi gemeni, ieșiți din același trunchi, ce se înălțau împreună spre cer, aveau aceeași înălțime și aceeași vîrstă; dar unul era plin de viață, iar celălalt uscat.

Daucia, Laride Thymberque, simillima proles,
Indiscreta suis, gratusque parentibus error,
At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas.

„O, Laris și Thymber, fii gemeni ai lui Daucus! mlădițe întru totul asemănătoare! nici chiar părinții voștri nu vă puteau deosebi și adeseori ei, atunci cei atît de fericiți, vă luau pe unul drept celălalt. Dar *moartea* puse între voi o crudă diferență."

Să adăugăm că pinul vestește singurătatea și sărăcia muntelui. El este tovarășul sărmanului locuitor din Savoia cu care-și împarte soarta: ca și el, crește și moare necunoscut, pe vîrfuri de nimeni altul atinse, unde urmașii săi continuă să trăiască la fel de necunoscuți. De pe zădă, albina adună acea miere consistentă și gustoasă ce se potrivește atît de bine cu crema și cu zmeura din Montanvert. Foșnetul pinului, cînd abia se aude, a fost cîntat de poeții bucolici; cînd e violent, se aseamănă cu mugetul mării: uneori ți se pare că auzi urletul oceanului în mijlocul Alpilor. În sfîrșit, mireasma pinului este aromată și plăcută; pentru mine mai ales, ea are un farmec deosebit, pentru că am respirat-o pe mare la mai bine de douăzeci de leghe de coastele Virginiei; de aceea, îmi amintește întotdeauna de acea Lume Nouă ce mi-a fost vestită de un suflu înmiresmat, de un cer limpede, de mările strălucitoare peste care adia parfumul pădurilor adus de briza dimineții; și cum în amintirile noastre totul se înlănțuie, ea îmi mai aduce aminte de sentimentul de regret și de speranță ce mă stăpînea atunci cînd, sprijinit de bordul vasului, visam la patria pe care o pierdusem și la pustietățile pe care aveam să le întîlnesc.

Scanned with OKEN Scanner

Dar, ca să exprim în sfîrşit sentimentul deosebit pe care mi-l dau munţii, voi spune că, după cum nu există peisaje frumoase fără un brîu de munţi tot astfel nu există locuri bune de locuit şi plăcute privirii şi inimii acolo unde lipseşte orizontul deschis şi spaţiul: or, aşa este între munţi. Aceşti coloşi greoi nu se potrivesc cu facultăţile omului şi cu slăbiciunea făpturii sale.

Priveliştea muntelui este socotită sublimă: aceasta fără îndoială din pricină că totul aici e de proporţii uriaşe. Dar dacă dovedim că privirea nu este sensibilă la aceste proporţii uriaşe, foarte reale într-adevăr, ce se întîmplă cu sublimul peisajului?

Monumentele naturii seamănă în această privinţă cu cele ale artei; ca să te bucuri de frumuseţea lor, trebuie să te afli în raport cu ele, situat la o oarecare depărtare; altfel, formele, culorile, proporţiile, totul dispare. În mijlocul munţilor, aflîndu-te atît de aproape de ceea ce contempli şi fiind lipsit de perspectivă, dimensiunile nu mai par atît de mari: lucrul este într-atît de adevărat, încît te înşeli întruna asupra înălţimilor şi distanţelor. Mă adresez călătorilor: din fundul văii Chamouny, muntele Mont Blanc li s-a părut oare foarte înalt? Adeseori, în Alpi, un lac imens pare un mic eleşteu; crezi că, făcînd cîţiva paşi, poţi ajunge în vîrful unei pante pentru urcuşul căreia ai nevoie de trei ore; ca să ieşi din această strîmtoare, al cărei capăt ţi se părea că-l atingi cu mîna, abia de îţi ajunge o zi întreagă. Astfel dimensiunile uriaşe ale munţilor, despre care se vorbeşte atîta nu sînt reale decît prin oboseala pe care ţi-o pricinuiesc. În privinţa peisajului, el nu apare nicidecum privirii mai mare decît un peisaj obişnuit.

Dar aceşti munţi ce-şi pierd mărimea aparentă cînd se află prea aproape de cel ce-i priveşte sînt totuşi atît de uriaşi încît zdrobesc tot ce le-ar putea sluji drept podoabă. Astfel, datorită unor legi contrarii, totul se micşorează în defileele Alpilor, ansamblul şi detaliile totodată. Dacă natura ar fi făcut arborii de o sută de ori mai mari în munţi decît la cîmpie; dacă fluviile şi cascadele şi-ar vărsa apele de o sută de ori mai îmbelşugate, aceste mari păduri şi aceste mari ape ar putea produce, pe povîrnişurile lărgite, efecte pline de măreţie. Dar nu se întîmplă astfel; cadrul tabloului se măreşte peste măsură, iar rîurile, pădurile, satele şi turmele îşi păstrează proporţiile obişnuite; în acest fel nu mai există legătură între întreg şi parte, între teatru şi decor. Fiind vertical, planul munţilor devine o scară mereu înălţată la care privirea raportează şi cu care compară lucrurile pe care le cuprinde; şi, faţă de această măsură enormă, lucrurile îşi scot în evidenţă rînd pe rînd micimea. Pinii cei mai mîndri, de exemplu, abia se deslueşesc pe partea abruptă a văilor, de care par lipiţi ca nişte fulgi de funingine. Urma apelor strînse după ploaie este însemnată, în aceste păduri firave şi negre, prin mici dungi galbene şi paralele; iar torenţii cei mai mari şi cataractele cele mai înalte seamănă cu nişte firişoare de apă sau cu nişte aburi albăstrui.

Scanned with OKEN Scanner

Cei ce-au văzut în gheţari diamante, topaze şi smaragde sînt mai fericiţi decît mine: imaginaţia mea n-a putut niciodată să descopere asemenea comori. Zăpezile din josul Gheţarului Pădurilor, amestecate cu praful de granit, mi-au părut că seamănă cu cenuşa; în mai multe locuri, le-ai putea lua drept Marea de Gheaţă din pricina carierelor de var şi de gips; doar crevasele sînt uneori colorate şi cînd straturile de gheaţă se sprijină pe stîncă, se aseamănă cu nişte bucăţi groase de sticlă.

Draperiile albe ale Alpilor au dealtfel un mare neajuns: înnegresc tot ceea ce le înconjoară pînă în înaltul cerului, al cărui azur îl întunecă. Şi să nu credeţi că frumoasele reflexe ale razelor de lumină pe zăpadă răscumpără această impresie neplăcută. Culoarea munţilor îndepărtaţi nu e percepută de privitorul aşezat la poalele lor. Măreţia pe care soarele ce apune o revarsă peste vîrful Alpilor din Savoia nu există decît pentu locuitorul din Lausanne. Cel ce călătoreşte prin valea Chamouny aşteaptă în zadar acest strălucit spectacol. El vede deasupra capului, ca din străfundul unei pîlnii, un crîmpei de cer albastru şi dur, fără apus şi fără răsărit; loc trist unde soarele abia că-şi aruncă o privire la amiază, pe deasupra unei bariere de gheaţă.

Ca să mă fac mai bine înţeles, să mi se îngăduie să spun un adevăr mai mult decît banal. Ca să pictezi ai nevoie de o pînză: în natură pînza aceasta este cerul; dacă lipseşte din fundalul tabloului, totul este confuz şi lipsit de efect. Or, munţii, cînd te afli prea aproape de ei, acoperă cea mai mare parte din cer. În jurul crestelor nu există destul spaţiu liber; îşi fac umbră şi îşi revarsă unul asupra celuilalt întunecimile ce stăruie în adînciturile stîncilor. Ca să afli dacă priveliştile muntoase sînt superioare celorlalte, ar fi de ajuns să-i întrebăm pe pictori: aceştia au pictat munţii ca fundal, oferind privirii o perspectivă asupra pădurilor şi cîmpiilor.

Munţii apar în toată majestatea lor naturală doar sub lumina lunii. Caracteristica acestei semiobscurităţi, lipsită de refelxe şi de o culoare uniformă, este aceea că măreşte lucrurile izolîndu-le şi făcînd să dispară acea gradaţie a culorilor ce leagă laolaltă părţile unui tablou. În acest caz, cu cît linia monumentelor este mai netă şi mai decisă, cu atît conturul lor este mai alungit şi mai îndrăzneţ iar lumina albă scoate cu atît mai mult în evidenţă umbrele. Iată de ce marea arhitectură romană, ca şi munţii, este atît de frumoasă la lumina lunii.

Măreţia şi deci sublimul căruia îi dă naştere dispar atunci cînd te afli în mijlocul munţilor: să vedem dacă luminile ne apar în schimb aici *pline de graţie.*

Ne extaziem în faţa văilor din Elveţia; dar trebuie să remarcăm că le socotim atît de plăcute numai prin comparaţie. Privirea, obosită să rătăcească pe platourile sterpe sau pe înălţimile acoperite cu licheni roşietici, descoperă cu mare plăcere puţină verdeaţă şi vegetaţie. Dar

Scanned with OKEN Scanner

din ce este alcătuită această verdeață? Din cîteva sălcii plăpînde, din cîteva lanuri de orz și de ovăz ce cresc cu greutate și se coc tîrziu și din cîțiva copaci pădureți ce fac fructe acre și amare. O viță de vie ce crește cu greutate în vreun locșor adăpostit, expus spre miazăzi și apărat cu grijă de vînturile din nord, te face să admiri această rodnicie neobișnuită. Dacă te urci pe stîncile învecinate, din pricina munților uriași, valea îți apare nespus de mică. Cabanele de abia se mai văd iar parcelele cultivate seamănă cu niște eșantioane de stofă din catalogul unui postăvar.

Se vorbește mult despre florile de munte, despre violetele ce cresc pe marginea ghețarilor, despre fragii ce se coc în zăpadă etc. Toate sînt minuni imperceptibile ce nu produc nici un efect: podoaba este prea mică pentru acei coloși.

În sfîrșit, sînt foarte nefericit, că n-am putut să văd în aceste faimoase cabane înfrumusețate de imaginația lui J.J. Rousseau decît niște colibe nenorocite pline de bălegarul cirezilor și de mirosul brînzeturilor și al laptelui fermentat; drept locuitori n-am întîlnit decît munteni sărmani, ce se socotesc exilați și doresc să coboare în vale. Păsările necîntătoare ce zboară de pe un sloi de gheață pe altul, rare perechi de corbi și de ulii abia dacă mai însuflețesc aceste pustiuri de zăpadă și de piatră, unde doar căderea ploii este aproape singura mișcare ce-ți impresionează privirea. Cîtă bucurie cînd glasul spart al ciocănitoarei ce vestește apropierea furtunii răsună în adîncul unei păduri bătrîne de brad! Și totuși acest trist semn de viață ne face să simțim, și mai mult încă, vecinătatea morții. Caprele negre, muflonii, iepurii albi au pierit aproape cu desăvîrșire; chiar și marmotele sînt tot mai rare și bietul locuitor din Savoia este amenințat să-și piardă comoara. Animalele sălbatice de pe vîrfurile Alpilor au fost înlocuite cu cirezi de vaci, ce tînjesc după cîmpie ca și stăpînii lor. Culcate în pășunile din ținutul Caux, aceste cirezi ar înfățișa o scenă la fel de frumoasă și ar avea pe deasupra și meritul de a aminti de descrierile poeților antichității.

Nu mai rămîne decît să vorbim de simțămîntul pe care-l încerci în munți. Ei bine, acest simțămînt, după mine, e foarte neplăcut. Nu pot fi fericit acolo unde văd pretutindeni strădaniile omului și marea lui trudă pe care un pămînt nerecunoscător nu vrea să i le răsplătească. Omul de la munte, conștient de nefericirea lui, este mai sincer decît călătorii; el numește cîmpia: *ținutul cel bun* și nu pretinde că niște stînci stropite cu sudoarea lui și care nu au devenit în acest fel mai rodnice, sînt lucrul cel mai minunat ce l-a făcut Providența. Dacă este foarte legat de munte, aceasta se datorește raportului miraculos pe care Dumnezeu l-a stabilit între suferințele noastre, lucrul ce le pricinuiește și locurile unde le-am îndurat; amintirilor din copilărie, primelor tresăriri ale inimii, blîndeței și chiar asprimii din casa părintească. Mai singuratic de cît ceilalți oameni, mai serios prin deprinderea de a suferi, omul de la munte are simțăminte mai puternice. Dragostea deosebită

Scanned with OKEN Scanner

faţă de ţinutul său, nu trebuie să fie atribuită farmecului locurilor unde trăieşte: această dragoste îşi are obîrşia în profunzimea gîndurilor şi în nevoile sale puţine.

Oare munţii sînt un loc prielnic visării? Mă îndoiesc de asta; mă îndoiesc că se poate visa cînd plimbarea este o oboseală şi cînd atenţia cu care trebuie să mergi te stăpîneşte pe de-a-ntregul. Iubitorul de singurătate *ce-ar căsca gura la himere*[1] în timp ce urcă pe Montanvert, ar putea să cadă în vreo groapă, întocmai ca astrologul ce pretindea că citeşte în stele şi *nu putea să vadă pe unde calcă.*

Ştiu că poeţii, spre a putea vorbi cu Muzele, au căutat văile şi pădurile. Dar să-l ascultăm pe Vergiliu:

Rura mihi et rigui placeant in vallibus amnes:
Flumina amem sylvasque inglorius.

Mai întîi i-ar plăcea la cîmpie *rura mihi;* ar căuta văile primitoare, surîzătoare, graţioase, *vallibus amnes;* ar iubi rîurile *fulmina amem* (şi nu torenţii) şi pădurile unde ar trăi fără glorie, *sylvasque inglorius.* Aceste păduri sînt nişte frumoşi codri de stejar, ulm şi fag, şi nu triste păduri de brad; căci n-ar fi spus:

...*Et* ingenti *ramorum protegat* umbra
„Şi un frunziş des îmi va umbri capul".

Şi unde îşi doreşte să fie aşezată această vale? Într-un loc încă încărcat de frumoase amintiri, de nume amoroase, de tradiţii aparţinînd *Legendei şi Istoriei:*

.....*O ubi campi,*
Sperchiusque et virginibus bacchata lacaenis
Taygeta! O qui me gelidis in vallibus Haemi
Sistat!

Doamne!
De ce nu mă aflu pe malurile rîului Sperchius!
Oare cînd voi putea să merg prin frumoasele
văi ale lui Hemus
Oh! Oare cine mă va duce pe veselul Taygete!

Puţin i-ar fi păsat de valea Chamouny, de gheţarul Taconay, de micul şi de marele Jorasse, de vîrful Dru şi de stînca Tête-Noir.

[1] La Fontaine.

Scanned with OKEN Scanner

În sfîrşit, dacă-i dăm crezare lui Rousseau şi celor ce i-au moştenit greşelile dar nu şi elocinţa, cînd ajungi pe vîrful munţilor te simţi preschimbat într-un alt om.

„Pe munţi înalţi, spune Jean-Jacques, meditaţiile capătă un caracter grandios, sublim, pe măsura lucrurilor ce ne înconjoară. Simţi aici o voluptate calmă ce nu are în ea nimic amar şi sensual. Se pare că, ridicîndu-te deasupra aşezărilor omeneşti, laşi acolo toate sentimentele josnice şi pămînteşti... Mă îndoiesc că există vreo tulburare violentă a sufletului care să nu se domolească după o mai lungă şedere aici etc.“

Bine-ar fi să fie astfel! Minunat ar fi să poţi să scapi de nefericire ridicîndu-te la cîţiva stînjeni deasupra cîmpiei! Din păcate, sufletul omului nu este dependent de aer şi de locuri; o inimă copleşită de durere nu e mai puţin împovărată pe înălţimi decît în vale. Anticii, pe care trebuie întotdeauna să-i citäm cînd e vorba de adevărul sentimentelor, nu gîndeau despre munţi ca Rousseau; dimpotrivă, ei îi înfăţişează ca pe un locaş al dezolării şi al durerii; dacă iubitul Iuliei îşi uită durerea printre stîncile din Valais, soţul Euridicei îşi sporeşte durerea printre munţii din Tracia. Cu tot talentul filozofului genovez, mă îndoiesc că vocea lui Saint-Preux va răsuna în viitor tot atîta cît şi lira lui Orfeu. Oedip, acest model desăvîrşit al nefericirilor regeşti, această imagine desăvîrşită a tuturor nenorocirilor omenirii, caută şi el înălţimile pustii:

Se duce, urcînd din Cytheron către ceruri,
Să-i întrebe pe zei despre nefericirea omului.

În sfîrşit, o altă operă din antichitate, mai frumoasă şi mai sacră încă, ne oferă aceleaşi exemple. Biblia, ce cunoştea mai bine natura omului decît pretinşii înţelepţi ai lumii, ne arată cum marii nefericiţi, profeţii şi chiar Iisus Christos, se retrag întotdeauna, în zilele de mare întristare pe înălţimi. Fiica lui Jephte, înainte de a muri, îi cere tatălui ei permisiunea să meargă să-şi plîngă virginitatea pe munţii Iudeii.

Un lucru demn de observat este că, în paginile cele mai raţionale ale unui scriitor ce s-a constituit în apărător al moralei, se mai disting încă urme ale spiritului secolului său. Această presupusă schimbare a stărilor noastre interioare după locul unde trăim ţine în ascuns de genul de materialism pe care Rousseau pretindea că-l combate. Făcea din sufletul omului un fel de plantă supusă variaţiilor atmosferice şi care, ca un instrument, urma şi marca repaosul sau mişcarea atmosferei. Eh! dar cum oare Jean-Jacques însuşi ar fi putut crede cu adevărat în influenţa salutară a înălţimilor? Nefericitul nu şi-a tîrît cu el pe munţii din Elveţia pasiunile şi nenorocirea?

Numai într-o singură împrejurare e adevărat că munţii te fac să uiţi frămîntările pămînteşti: aceea în care omul se retrage departe de lume. Un anahoret ce se pune în slujba omenirii poate să-şi găsească

Scanned with OKEN Scanner

pe stîncile pustii pacea şi bucuria; dar atunci nu liniştea locurilor se transmite sufletului acestor schivnici, ci, dimpotrivă, sufletul lor este cel ce răspîndeşte seninătatea în ţinutul furtunilor.

Instinctul i-a făcut întotdeauna pe oameni să adore providenţa pe înălţimi: mai aproape de cer, pare că rugăciunea are de străbătut un drum mai scurt. Creştinismul a păstrat unele tradiţii din cultul antic; munţii noştri, şi în lipsa lor dealurile noastre erau pline de mănăstiri şi de vechi abaţii. Din mijlocul unui oraş corupt, omul ce se ducea, poate, să comită crime sau cel puţin către îndeletniciri deşarte, ridicîndu-şi privirea, vedea altare pe colinele învecinate.

Dar toate acestea ţin de un domeniu diferit de idei şi de sentimente şi nu de problema generală pe care am examinat-o. După ce-am făcut critica munţilor, este drept să sfîrşim prin a le face elogiul. Am spus că nu puteau lipsi dintr-un peisaj frumos şi că trebuiau să figureze ca fundal într-un tablou. Creştetul lor golaş, coastele lor descărnate, membrele lor uriaşe, hidoase cînd le priveşti de aproape, sînt minunate cînd se rotunjesc şi se colorează într-o lumină fluidă şi aurie, pe un orizont vaporos. Să mai adăugăm, dacă vreţi, şi că munţii sînt locul de unde izvorăsc fluviile, ultimul adăpost al libertăţii în timpurile de sclavie, o barieră folositoare împotriva invaziilor şi nenorocirilor războiului.

Tot ceea ce vă cer este să nu mă siliţi să admir nesfîrşitele creste ale stîncilor, hîrtoapele, crevasele, gropile, cotiturile văilor din Alpi. Cu această condiţie, voi spune că există munţi pe care i-aş vizita cu o foarte mare plăcere: sînt cei din Grecia şi din Iudeea. Mi-ar plăcea să străbat locurile de care noile mele cercetări mă silesc să mă ocup în fiecare zi; după ce am zugrăvit munţii neştiuţi şi văile necunoscute din Lumea Nouă, m-aş duce cu plăcere să caut alte culori şi alte armonii, pe Tabor şi pe Tayget[1].

SFÎRŞITUL CĂLĂTORIEI PE MONT BLANC

[1] Această ultimă frază anunţă călătoria mea în Grecia; călătorie pe care am făcut-o într-adevăr în anul următor, în 1806. Vezi Itinerarul.

Scanned with OKEN Scanner

Călătorie în Grecia

. . . . . .

Părăsindu-mi din nou patria, la 13 iulie 1806, nu m-am ferit să întorc capul, ca seneşalul de Champagne: aproape străin în ţara mea, nu lăsam în urmă nici palat, nici colibă.

De la Paris la Milano, cunoşteam drumul. De la Milano, am pornit spre Veneţia; am văzut peste tot, aproape ca şi în ţinutul Milano, un pămînt fertil şi monoton. M-am oprit cîteva clipe la monumentele din Verona, din Vincenza şi din Padova. Am ajuns la Veneţia în ziua de 23; timp de cinci zile am cercetat urmele măreţiei sale trecute; mi s-au arătat cîteva tablouri bune de Tintoretto, de Paul Veronese şi fratele său, de Bassano şi de Tiţiano. Într-o biserică pustie am căutat mormîntul lui Tiţiano şi l-am găsit cu oarecare greutate: acelaşi lucru mi se întîmplase la Roma cu mormîntul lui Tasso. La urma urmelor, rămăşiţele pămînteşti ale unui poet religios şi fără de noroc nu sînt prea rău aşezate într-un loc singuratic: pare că poetul Ierusalimului s-a refugiat în acest mormînt neştiut de nimeni, ca şi cum ar fi vrut să scape de persecuţiile oamenilor; a cucerit lumea cu numele său, iar el se odihneşte necunoscut sub portocalul din Santo-Onufre.

Am părăsit Veneţia în ziua de 28 şi m-am îmbarcat la ora zece seara ca să ajung pe uscat. Vîntul din sud-est sufla destul de tare ca să umfle pînza, dar nu atît cît să tulbure marea. Pe măsură ce barca se îndepărta, vedeam luminile Veneţiei coborînd sub orizont şi distingeam, ca nişte pete pe valuri, umbrele insulelor cu care e semănată plaja. Aceste insule, în loc să fie acoperite cu forturi şi cu bastioane, sînt pline de biserici şi de mănăstiri. Se auzeau clopotele azilelor şi lazaretelor şi, în mijlocul furtunilor şi al pericolelor, nu-ţi trezeau în minte decît ideea de linişte şi de siguranţă. Ne-am apropiat de unul din aceste locuri retrase destul de mult ca să-i zărim pe călugării ce se uitau cum trece gondola noastră; păreau nişte bătrîni luntraşi întorşi în port

Scanned with OKEN Scanner

după ce au înfruntat mari greutăţi; poate că-l binecuvîntau pe călător, amintindu-şi că au fost şi ei, ca şi el, străini pe pămîntul Egiptului: „*Fuistis enim et vos advenæ in terra Ægypti.**“.

Am ajuns pe uscat înainte de răsăritul soarelui şi am luat un poştalion ca să mă ducă la Trieste. Nu m-am întors din drum ca să văd Aquileia; nu m-a atras deloc gîndul de a vizita locul pe unde goţii şi hunii au pătruns în patria lui Horaţiu şi a lui Vergiliu şi nici să caut urmele lăsate de aceste armate ce aduceau la îndeplinire răzbunarea lui Dumnezeu. Am intrat în Trieste în ziua de 19, la amiază. Acest oraş, clădit după un plan ordonat, este situat sub un cer frumos, la poalele unui lanţ de munţi sterpi; oraşul nu are nici un fel de monument. Ultimul suflu al Italiei moare pe acest ţărm unde începe barbaria.

Domnul Segiuer, consulul Franţei la Trieste, a avut amabilitatea să poruncească să mi se caute un vas; s-a găsit unul gata să ridice pînzele spre Smyrna; căpitanul m-a primit pe bord dimpreună cu servitorul meu. Am convenit să mă lase, în trecere, pe coastele Moreei, urmînd să străbat Peloponezul pe uscat; vasul avea să mă aştepte cîteva zile la vîrful Aticei, timp după care, dacă nu apăream, urma să-şi continue călătoria.

Am plecat în ziua de 1 august la ora unu ziua. La ieşirea din port, vînturile ne-au fost potrivnice. Istria ni se înfăţişa de-a lungul mării ca un pămînt coborît, sprijinit în interior pe un lanţ de munţi. Mediterana, aşezată în mijlocul ţărilor civilizate, semănată cu insule surîzătoare şi scăldînd ţărmuri plantate cu mirt, palmieri şi măslini, te duce pe dată cu gîndul către marea în care s-au născut Apollo, Nereidele şi Venus, în timp ce oceanul frămîntat de furtuni şi înconjurat de pămînturi necunoscute trebuie să fi fost leagănul fantomelor Scandinaviei sau ţinutul popoarelor creştine ce-şi fac o idee atît de grandioasă despre măreţia şi atotputernicia divinităţii.

În ziua de 2, la prînz, vîntul ne-a devenit prielnic, dar norii ce se adunau înspre apus, ne-au vestit furtuna. Primele fulgere le-am auzit pe coastele Croaţiei. La ora trei am strîns pînzele şi am atîrnat o candelă, în camera căpitanului, în faţa unei icoane a Sfintei Fecioare. În altă parte am remarcat cît este de emoţionant acest cult ce supune imperiul mărilor unei femei lipsite de putere. Pe uscat, marinarii pot deveni spirite libere ca toţi oamenii; dar primejdiile descumpănesc înţelepciunea omenească. Atunci omul devine religios şi, în mijlocul furtunii, lumina raţiunii îl întăreşte mai puţin decît candela aprinsă în faţa Madonei.

La ora şapte seara furtuna era în toi. Căpitanul nostru, un austriac, începu să spună o rugăciune în mijlocul ploii năpraznice şi al tunetelor.

* „Căci aţi fost şi voi venetici în ţara Egiptului.“

Scanned with OKEN Scanner

Ne-am rugat pentru împăratul Francisc al II-lea, pentru noi şi pentru marinari „*sepolti in questo sacro mare**“. Mateloţii, unii în picioare şi cu capetele descoperite, alţii prosternaţi pe tunuri, răspundeau căpitanului.

Furtuna a continuat şi o parte din noapte. Toate pînzele fiind strînse şi echipajul retras, am rămas aproape singur lîngă matelotul ce ţinea cîrma. Altădată îmi petrecusem aşa nopţi întregi, pe mări mai zbuciumate; dar atunci eram tînăr şi zgomotul valurilor, singurătatea oceanului, vînturile, obstacolele, pericolele erau pentru mine tot atîtea bucurii. În această ultimă călătorie mi-am dat seama că pentru mine faţa lucrurilor s-a schimbat. Acum ştiu cît valorează toate visurile primei tinereţi; şi totuşi, nestatornicia omenească este atît de mare încît şi acum mai străbăteam valurile cu speranţa că voi mai aduna imagini şi că voi mai căuta culori cu care să împodobesc tablouri ce aveau poate să-mi atragă necazuri şi persecuţii[1]. Mă plimbam pe teuga dinapoi şi, din cînd în cînd, veneam să notez cîte ceva la lucirea lămpii ce lumina busola pilotului. Matelotul mă privea cu uimire; cred că mă lua drept un ofiţer din marina franceză, preocupat ca şi el de cursa vasului: nu ştia că busola mea nu era la fel de bună ca a sa şi că el va găsi portul mai uşor decît mine.

A doua zi, la 3 august, vîntul fixîndu-şi direcţia nord-vest, am trecut repede pe lîngă insulele Pommo şi Pelagosa. La stînga noastră am lăsat ultimele insule ale Dalmaţiei iar la dreapta am descoperit muntele Santo-Angelo, numit altădată muntele Gargane, ce acoperă Manfredonia, în apropiere de ruinele din Sipontum, pe coastele Italiei.

În ziua de 4 vîntul s-a liniştit; mistralul a început să bată la apusul soarelui şi noi ne-am continuat drumul. Noaptea era minunată şi la ora 2 am auzit un marinar cîntînd [...]

Intanto Erminia infra l'ombrose piante etc.[2]

Aria era un fel de recitativ foarte ridicat ca tonalitate şi care cobora spre notele cele mai grave la terminarea versului. Acest tablou al fericirii cîmpeneşti, evocat de un marinar în mijlocul mării, mi s-a părut şi mai încîntător încă. Anticii, dascălii noştri în toate, au cunoscut asemenea contraste: Teocrit şi-a aşezat uneori păstorii pe malul mării

* Îngropaţi în această sfîntă mare.

[1] Această frază se află în notele mele originale exact aşa cum este scrisă aici; n-am considerat că trebuie să o suprim, deşi pare că a fost scrisă după cele ce mi s-au întîmplat.

[2] „În timp ce Erminia subt umbroasele plante etc.“

Scanned with OKEN Scanner

iar Vergiliu se complace în a pune alături momentele de odihnă ale agricultorului şi îndeletnicirile marinarului:

Invitat genialis hyems, curasque resolvit;
Ceu pressae cum jam portum tetigere carinae,
Puppibus et laeti nautae imposuere coronas.[1]

În ziua de 5 vîntul sufla cu putere. Ne-a adus o pasăre cenuşie destul de asemănătoare cu o ciocîrlie. I-am dat ospitalitate. În general, marinarilor le place ceea ce contrastează cu viaţa lor agitată; le place tot ceea ce în mintea lor se leagă de amintirea vieţii cîmpeneşti: lătratul cîinilor, cîntecul cocoşului, zborul păsărilor de uscat. În aceeaşi zi, la ora unsprezece dimineaţa, am ajuns la porţile Adriaticii, adică între capul Otrante din Italia şi capul Linguetta din Albania.

Mă aflam la frontiera dintre antichitatea greacă şi antichitatea latină. Pythagora, Alcibiade, Scipio, Cezar, Pompei, Cicero, August, Horaţiu, Vergiliu străbătuseră această mare. Ce destine diferite au încredinţat aceşti oameni vestiţi nestatorniciei aceloraşi valuri! Iar eu, călător necunoscut, mergînd pe urma ştearsă lăsată de vasele ce i-au purtat pe marii oameni ai Greciei şi ai Italiei, mă duceam să caut Muzele în patria lor; dar eu nu sînt Vergiliu, şi zeii nu mai locuiesc în Olimp.

Înaintam spre insula Fano. Ea poartă în unele hărţi vechi, împreună cu stînca Merlere, numele de *Othonos* sau de *Calypso*. D'Anville pare că o indică sub acest nume, iar domnul Lechevalier se sprijină pe autoritatea acestui geograf pentru a descoperi în insula Fano locul unde Ulise şi-a plîns, atît de mult timp, patria. Procopius face în *Istoria* sa observaţia că, dacă luăm drept insula lui Calypso una dintre insulele mici ce înconjoară Corfu, povestirea lui Homer devine posibilă. Într-adevăr, în acest caz, o corabie ar fi de ajuns ca să treacă din această insulă în insula Scherie (Kérkyra sau Corfu); dar o asemenea presupunere este foarte contestată. Ulise pleacă purtat de un vînt favorabil şi, după optsprezece zile de mers pe mare, zăreşte pămînturile Scheriei ce se ridică deasupra valurilor, ca un scut. Or, dacă Fano este insula lui Calypso, această insulă atinge insula Scherie. Ca să descopere coastele insulei Corfu, departe de a avea nevoie de optsprezece zile întregi de mers pe mare, Ulise trebuia să le vadă chiar din pădurea unde-şi construia vasul. Plinius, Ptolomeu, Pomponius Mela, Anonimul din Ravena nu dau nici un fel de lămuriri asupra acestui lucru; dar putem să-l consultăm pe Wood şi pe modernii ce se ocupă de geografia lui Homer şi care

[1] Iarna, timp de plăceri, îi poftește și alungă postul:
Cînd nave-ncărcate atinsu-şi-au portul şi intră,
Veseli năierii îşi încununa a vasului pupă.

Vergiliu, Georgice cartea I

plasează toți, dimpreună cu Strabon, insula lui Calypso pe coasta Africii, în marea Maltei.

Dealtfel, deși n-am descoperit aici decît niște stînci mici și albicioase, doresc din toată inima ca insula Fano să fie insula fermecată a zînei Calypso: voi planta aici, dimpreună cu Homer, „o pădure uscată de razele soarelui, pini și arini încărcați de cuiburi de ciori de mare", sau, dimpreună cu Fénelon, voi afla aici păduri de portocali și „munți a căror formă ciudată alcătuiește un orizont ce încîntă privirile". Vai de cei ce nu văd natura cu ochii lui Fénelon și ai lui Homer!

Pe la ora opt seara, vîntul potolindu-se și marea liniștindu-se, vasul a rămas nemișcat. Aici m-am bucurat de primul apus de soare și de prima noapte sub cerul Greciei. La stînga, aveam insula Fano și insula Kérkyra ce se alungea înspre răsărit; peste aceste insule se vedeau pămînturile ridicate ale Epirului; munții Acroceraunieni, de care trecusem, formau la nord, în spatele nostru, un cerc ce se termina la intrarea în Adriatica; la dreapta, adică la apus, soarele apunea dincolo de coastele insulei Otrante; în fața noastră, pînă pe coastele Africii, se întindea marea.

Spre apus, culorile nu erau vii: soarele cobora printre norii pe care îi picta în trandafiriu; s-a lăsat sub orizont și crepusculul i-a luat locul timp de o jumătate de oră. În timpul scurt cît a durat crepusculul, cerul era alb la apus, albastru pal la zenit și cenușiu perlat la răsărit. Una după alta, stelele au străpuns această minunată pînză cerească; păreau mici, puțin sclipitoare, dar lumina lor era aurie și avea o strălucire atît de dulce încît nu se poate descrie. Orizontul mării, ușor vaporos, se confunda cu marginea cerului. În vatra insulei Fano sau Calypso se zărea o flacără aprinsă de pescari; cu puțină imaginație, aș fi putut vedea cum nimfele dau foc vasului lui Telemah. De asemenea, n-ar fi depins decît de mine să o aud pe Nausica zburdînd dimpreună cu suratele ei sau pe Andromacha plîngînd pe malul falsului Simois, căci vedeam în depărtare, prin transparența umbrelor, munții din Scheria și din Buthrotum[1].

*Prodigiosa veterum mendacia vatum**.

Climatul influențează într-o măsură mai mare sau mai mică gustul popoarelor. În Grecia, de exemplu, totul este delicat, totul este blînd, totul e plin de calm, în natură ca și în scrierile anticilor. După ce ai văzut cerul senin și peisajele pline de grație din Atena, Corint și Ionia, înțelegi de ce arhitectura Parthenonului are proporții atît de fericite și de ce sculptura antică este atît de puțin chinuită, atît de liniștită și

[1] Pentru nopțile Greciei, a se vedea *Martirii*, cartea I și XI.

* „Nemaipomenitele minciuni ale vechilor poeții.

de simplă. În această patrie a Muzelor, natura nu îndeamnă gustul spre extravaganţe; dimpotrivă, ea tinde să mîne spiritul spre dragostea pentru lucrurile uniforme şi armonioase.

Vîntul a fost liniştit şi în ziua de 6, şi am avut tot răgazul să cercetez insula Corfu, numită pe rînd, în antichitate, *Drepanum*, *Macria*, *Scherie*, *Corcyre*, *Ephise*, *Cassiopeea*, *Ceraunia* şi chiar *Argos*. În această insulă a fost aruncat Ulise, gol după naufragiu. Destinul a vrut ca locuinţa lui Alcinous să nu fie vestită altfel decît prin plăsmuirile nenorocirii! Fără să vreau, îmi aminteam de tulburările din insula Kérkyra, pe care Thuchydides le-a înfăţişat atît de elocvent. Dealtfel, se pare că Homer, cîntînd grădinile lui Alcinous, a legat de destinele Scheriei ceva poetic şi minunat. Aristotel a venit să ispăşească aici, în exil, greşelile unei pasiuni pe care filozofia nu le poate întotdeauna depăşi; Alexandru, tînăr încă, îndepărtat de la curtea lui Filip, a descins în această insulă vestită; corcyreienii au văzut primul pas al acestui călător înarmat ce avea să cerceteze toate popoarele pămîntului. Mai mulţi cetăţeni din Kérkyre au cîştigat coroane la jocurile Olimpice: numele lor au fost imortalizate de versurile lui Simonide şi de statuile lui Polyclet. Credincioasă dublului său destin, insula Feacilor a continuat să fie, sub romani, teatrul gloriei şi al nenorocirii; Cato, după bătălia de la Pharsalos, l-a întîlnit pe Cicero în Kérkyre: ar fi fost frumos un tablou care să înfăţişeze întîlnirea dintre aceşti doi romani! Ce oameni! Cîtă durere! Ce mari lovituri ale soartei! L-am fi văzut pe Cato vrînd să-i cedeze lui Cicero comanda ultimelor legiuni republicane, pentru că Cicero fusese consul; apoi se despart: unul se duce să-şi sfîrtece măruntaiele la Utica, iar celălalt să-şi dea capul triumvirilor. După puţin timp, Antoniu şi Octavia şi-au celebrat, în Kérkyre, acea nuntă fatală ce a adus lumii atîtea lacrimi; şi, de abia s-a scurs o jumătate de secol, că Agrippina a venit în acelaşi loc să desfăşoare funeraliile lui Germanicus: ca şi cum această insulă trebuia să ofere celor doi istorici rivali ca geniu, în două limbi rivale[1], subiectul celui mai minunat tablou al lor.

Un alt fel de fapte şi de evenimente, de oameni şi de obiceiuri fac ca numele insulei Kérkyra (pe atunci Corfu) să revină adeseori în *Byzantine*, în istoriile Neapolului şi Veneţiei, şi în colecţia *Gesta Dei per Francos**. Armata cruciaţilor, care a pus pe tronul Constantinopolelui un gentilom francez, a plecat din insula Corfu. Dacă aş vorbi despre Apolodor, episcop de Corfu, ce s-a distins prin doctrina sa la conciliul de la Niceea, despre Gheorghe şi despre sfîntul Arsene, alţi episcopi ai acestei insule devenită creştină; dacă aş spune că biserica din Corfu a fost singura care a scăpat de persecuţia lui Diocleţian, că Elena, mama

[1] Thuchydides şi Tacitus.
* *Faptele lui Dumnezeu prin Franci.*

Scanned with OKEN Scanner

lui Constantin, şi-a început din Corfu pelerinajul în Orient, mi-e teamă să nu-i fac să surîdă pe cei cu spirit liber. Cum să pomeneşti de sfîntul Iason şi de sfîntul Sosistrate, apostoli ai corcyreienilor sub domnia lui Claudiu, după ce ai vorbit despre Homer, Aristotel, Alexandru, Cicero, Cato şi Germanicus! Şi totuşi, un martir al libertăţii este oare mai mare decît un martir al adevărului? Oare Caton, care s-a sacrificat pentru libertatea Romei, este mai erou decît Sosistrate ce s-a lăsat ars într-un taur de bronz ca să le spună oamenilor că sînt fraţi, că trebuie să se iubească între ei, să se ajute şi să se ridice pînă la dumnezeire prin practicarea virtuţilor?

Aveam timp să-mi perind prin minte toate aceste amintiri pe care mi le trezea vederea malurilor insulei Corfu, în faţa căreia ne oprisem pe un calm marin desăvîrşit. Cititorul ar dori poate ca un vînt prielnic să mă ducă în Grecia şi să scape de digresiunile mele; acest lucru s-a întîmplat în ziua de 7, dimineaţa. A început să bată briza de la nord-vest şi ne-am îndreptat spre Chefalonia. În ziua de 8 aveam pe stînga insula Leucade, ce se confunda cu un înalt promontoriu al insulei Itaca şi pămînturile joase ale Chefaloniei. În patria lui Ulise nu se mai vede nici pădurea de pe muntele Nereus şi nici cei treisprezece peri ai lui Laerte: au dispărut ca şi cei doi peri, mai venerabili încă, pe care Henric al IV-lea i-a indicat armatei sale ca loc de adunare în lupta de la Ivry. Am salutat de departe coliba lui Eumeu şi mormîntul cîinelui credincios. În literatură nu se pomeneşte decît despre un singur cîine, celebru prin nerecunoştinţa sa: se numea Math şi stăpînul său era, mi se pare, un rege al Angliei din casa Lancaster. Istoria a păstrat numele acestui cîine nerecunoscător, aşa cum păstrează numele unui om rămas credincios în nenorocire.

În ziua de 9 am mers de-a lungul Chefaloniei şi-am înaintat cu repeziciune spre Zante, *Nemorosa Zacinthos*. Locuitorii acestei insule erau socotiţi în antichitate de origine troiană; pretindeau că descind din Zacinthus, fiul lui Dardanus, ce a condus o colonie la Zacint. Ei au întemeiat oraşul Saguntum, în Spania; iubeau artele şi le plăcea să audă cîntîndu-se versurile lui Homer; adeseori au oferit azil romanilor proscrişi; se pretinde chiar că la ei s-au găsit rămăşiţele pămînteşti ale lui Cicero. Dacă insula Zante a fost cu adevărat refugiul exilaţilor, îi închin cu dragă inimă un cult şi subscriu la denumirile sale de *Isola d'Oro* şi de *Fior di Levante*. Acest nume de floare îmi aduce aminte că zambila e originară din insula Zante şi că această insulă şi-a luat numele de la planta pe care o crescuse: tot astfel în antichitate, pentru a slăvi o mamă, se adăuga uneori la numele său, numele fiicei. În evul mediu exista în insula Zante o altă legendă destul de puţin cunoscută. Robert Guiscard, duce de la Pouille, a murit la Zante, mergînd spre Palestina. I se prezisese că va muri la Ierusalim: de aici s-a tras concluzia că în secolul al IV-lea insula Zante purta numele de Ierusalim, sau că în

Scanned with OKEN Scanner

această insulă exista vreun loc numit Ierusalim. Astăzi, insula Zante este vestită prin zăcămintele sale de petrol, așa cum era încă din timpul lui Herodot, iar strugurii săi rivalizează cu cei de Corint.

De la pelerinul normand Robert Guiscard și pînă la mine, pelerin breton, s-au scurs mulți ani; dar în intervalul de timp dintre cele două călătorii ale noastre, seniorul de Villamont, compatriotul meu, a trecut prin insula Zante. El a plecat din ducatul Bretaniei, în 1588, cu destinația Ierusalim. „Binecuvîntate cetitor, spune el la începutul cărții sale de *Călătorie*, vei primi această mică lucrare a mea și vei îndrepta (dacă vrei) greșelile pe care poate o să le întîlnești; primindu-o cu tot atîta dragoste cu cît eu ți-o înfățișez, îmi vei da curaj pe viitor de a nu fi zgîrcit cu ceea ce voi fi adus mai plăcut din vremuri și prilejuri, slujind Franța după dorința mea. Adio."

Seniorul de Villamont nu s-a oprit în insula Zante. Ca și mine, el n-a venit decît s-o vadă și, ca și pe mine, vîntul l-a împins spre Moreea. Așteptam cu nerăbdare clipa cînd voi descoperi coastele Greciei; le căutam din ochi la orizont și le vedeam în toți norii. În ziua de 10, dimineața, eram pe punte înainte de răsăritul soarelui. Pe cînd soarele se ridica din mare, am zărit departe niște munți cu contururi neclare și înalți: erau cei din Elida. Gloria este un lucru real de vreme ce face să bată astfel inima celui ce nu-i decît martorul ei. La ora 10 am trecut prin fața orașului Navarin, vechiul Pylos, acoperit de insula Sphacterie: nume la fel de vestite, unul în legendă, celălalt în istorie. La amiază am aruncat ancora în fața orașului Modon, altădată Methone din Messenia. La ora unu coborîsem pe uscat, pășeam pe pămîntul Greciei și mă aflam la zece leghe depărtare de Olympia, la treizeci de Sparta, pe drumul pe care l-a urmat Telemah ca să se ducă să ceară vești despre Ulise de la Menelaos; nu se împlinise nici măcar o lună de cînd părăsisem Parisul.

Vasul ancorase la o jumătate de leghe de Modon, între canalul format de continent și insulele Sapienza și Cabrera, altădată Oenussae. Văzute de aici, coastele Peloponezului, înspre Navarin, par întunecate și aride. În spatele acestor coaste se înalță, la o oarecare depărtare, niște munți ce par făcuți din nisip alb acoperit cu iarbă veștedă: erau munții Egalei, la poalele cărora era clădit Pylosul. Modonul se înfățișează privirilor ca un oraș din evul mediu, înconjurat de fortificații gotice pe jumătate în ruină. În port nu-i nici un vapor, iar pe mal nici un om: peste tot domnește liniștea, părăsirea și uitarea.

M-am îmbarcat în șalupa vasului împreună cu căpitanul, ca să mergem să luăm de-ale gurii de pe uscat. Ne-am apropiat de coastă; eram gata să sar pe malul pustiu și să salut patria artelor și a geniului uman, cînd cineva de la o poartă a orașului a strigat după noi. Am fost obligați să întoarcem prora spre castelul Modon. Am zărit de departe, pe vîrful unei stînci, niște ieniceri bine înarmați și cîțiva

Scanned with OKEN Scanner

turci plini de curiozitate. Imediat ce am ajuns destul de aproape ca să-i putem auzi, ne-au strigat în italieneşte: *benvenuti!* Ca un adevărat grec, am fost impresionat de acest prim cuvînt de bun augur pe ţărmul Messeniei. Turcii au sărit în apă ca să tragă şalupa pe uscat şi ne-au ajutat să sărim pe stîncă. Vorbeau toţi deodată şi puneau căpitanului mii de întrebări în greceşte şi în italieneşte. Am intrat pe poarta pe jumătate ruinată a oraşului. Am pătruns într-o stradă sau mai curînd într-o adevărată tabără, ce mi-a amintit imediat de frumoasa expresie a domnului de Ponald: „Turcii au acum tabără în Europa". E de necrezut cît de exactă este această expresie, în toată extinderea ei şi sub toate raporturile. Aceşti turci din Modon stăteau aşezaţi în faţa porţilor cu picioarele încrucişate, pe un fel de tăblii de lemn, la umbra unor pînze mizerabile întinse de la o casă la alta. Îşi fumau pipele, beau cafea şi, contrar ideii pe care mi-o făcusem despre lipsa de limbuţie a turcilor, rîdeau, vorbeau unii cu alţii şi făceau mult zgomot.

Ne-am dus la aga, un biet nenorocit cocoţat pe un fel de pat de campanie, într-un hangar; m-a primit cu destulă cordialitate. I s-a explicat scopul călătoriei mele. A răspuns că-mi va da nişte cai şi un ienicer care să mă conducă la Coron, la consulul francez, domnul Vial; că puteam să străbat Moreea cu uşurinţă, pentru că drumurile erau libere, dat fiind că tăiaseră capul la trei sau patru sute de tîlhari, şi că nimic nu te mai împiedeca să călătoreşti.

Iată povestea acestor trei sau patru sute de tîlhari. Spre muntele Ithom exista o bandă de vreo cincizeci de hoţi ce pustiau drumurile. Paşa din Moreea, Osman Paşa, a venit la faţa locului şi a pus să fie înconjurate satele în care hoţii aveau obiceiul să se adăpostească. Ar fi trebuit prea mult timp şi ar fi fost prea plictisitor pentru un ture să-i deosebească pe nevinovaţi de cei vinovaţi: au lovit, ca nişte fiare sălbatice, pe toţi cei ce se aflau în drumul paşei. Tîlharii au pierit, într-adevăr, dar odată cu ei au murit şi trei sute de ţărani greci ce nu erau amestecaţi în nici un fel în această treabă.

De la casa agăi am mers la locuinţa viceconsulului Germaniei. În acel moment, Franţa nu avea nici un fel de agent la Modon. Viceconsulul locuia în cartierul grecilor, în afara oraşului. În toate localităţile unde se află militari, grecii sînt separaţi de turci. Viceconsulul mi-a confirmat cele spuse de aga despre situaţia din Moreea; s-a oferit să mă găzduiască în acea noapte: am primit şi m-am întors o clipă la vas pe un caic ce trebuia apoi să mă aducă la mal.

L-am lăsat la bord pe Julien, servitorul meu francez, pe care l-am trimis să mă aştepte pe vas, la vîrful Aticei sau la Smyrna, în caz că voi scăpa îmbarcarea. M-am încins cu o centură în care am pus tot ceea ce aveam de aur; m-am înarmat din cap pînă în picioare şi-am tocmit în slujba mea un milanez, pe nume Iosif, negustor de cositor la Smyrna; vorbea puţin greaca modernă şi a consimţit, pentru o anumită sumă

Scanned with OKEN Scanner

de bani, să-mi servească drept interpret. Mi-am luat rămas bun de la căpitan și-am coborît în caic împreună cu Iosif. Vîntul era violent și potrivnic. Ne-au trebuit cinci ore ca să ajungem în port, de care nu ne aflam mai departe de o jumătate de leghe, și de două ori era cît pe ce să ne răsturnăm. Un turc bătrîn, cu barbă cenușie și cu ochii vii și înfundați sub niște sprîncene groase, arătîndu-și dinții lungi și foarte albi, cînd tăcut, cînd scoțînd niște strigăte sălbatice, ținea cîrma; semăna cu Timpul ce trece în barca sa un călător pe malurile pustii ale Greciei. Viceconsulul mă aștepta pe plajă. Ne-am dus să locuim în orașul grecilor. În drum am admirat mormintele turcești umbrite de chiparoși, la picioarele cărora se spărgeau valurile mării. Printre morminte am văzut femei înfășurate în văluri albe, ce semănau cu niște umbre: a fost singurul lucru ce mi-a amintit oarecum de țara Muzelor. Cimitirul creștinilor se află alături de cel al musulmanilor: este în paragină, fără pietre de mormînt și fără arbori; pepenii de apă ce cresc ici și colo pe mormintele părăsite seamănă, prin forma și prin culoarea lor pală, cu niște cranii pe care oamenii nu și-au dat osteneala să le îngroape. Nimic mai trist decît aceste două cimitire, unde se observă, pînă și în egalitatea și libertatea morții, deosebirea dintre stăpîn și sclav.

Abatele Barthélemy a considerat că Methone era atît de neînsemnat în antichitate, încît s-a mulțumit să menționeze numai izvorul său de apă bituminoasă. Lipsită de glorie, în mijlocul tuturor acestor cetăți clădite de zei sau celebrate de poeți, Methone nu este numit în imnurile lui Pindar ce formează, dimpreună cu operele lui Homer, arhivele strălucite ale Greciei. Demostene, vorbind pentru megalopolitani și evocînd istoria Messeniei, nu pomenește nimic despre Methone. Polybiu, ce era din Megalopolis și care dă sfaturi foarte bune messenienilor, păstrează aceeași tăcere. Plutarh și Diogene Laertius nu citează nici un erou și nici un filozof din acest oraș. Athenaios, Aulus Gellius și Macrobius nu relatează nimic despre Methone. În sfîrșit, Plinius, Ptolemeu, Pomponius Mela și Anonimul din Ravenna nu fac decît să-l numească atunci cînd enumeră orașele Messeniei; dar Strabon și Pausanias vor să regăsească orașul Methone în Homer. După Pausanias, numele de Methone sau de Mothone îi vine de la o fiică a lui Oeneus, prieten al lui Diomede, sau de la o stîncă ce închide intrarea în port. Methone apare destul de des în istoria antică, dar niciodată pentru vreun fapt important. Thukydides citează cîteva corpuri de hopliți din Methone, în Războiul Peloponeziac. Din fragmentul lui Diodor din Sicilia se vede că Brasidas a apărat acest oraș împotriva atenienilor. Același Diodor îl numește un oraș al Laconiei, pentru că Messenia era un ținut cucerit aparținînd Lacedemoniei; aceasta a dat cetății Methone o colonie de-a nauplienilor ce n-au fost izgoniți din noua lor patrie atunci cînd Epaminonda i-a chemat pe messenieni. Cînd Grecia a trecut sub jugul romanilor, Methone a avut aceeași soartă. Traian a acordat privilegii orașului Methone. Peloponezul,

Scanned with OKEN Scanner

devenind parte a Imperiului de Răsărit, oraşul Methone a suferit revoluţiile din Moreea: devastată de Alaric, poate şi mai rău tratată de Stilicho, ea a fost ruptă din imperiul grec de către veneţieni, în 1124. Redată vechilor săi stăpîni, în anul următor, a căzut din nou sub stăpînirea veneţienilor, în 1204. Un corsar genovez a luat-o de la veneţieni în 1208. Dogele Dandolo a răpit-o din nou de la genovezi. Mahomed al II-lea a luat-o de la veneţieni, odată cu întreaga Grecie, în 1498. Morosini a recucerit-o de la turci în 1686, iar turcii au luat-o din nou în 1715. După trei ani, Pellegrin a trecut prin oraşul Methone pe care ni l-a descris odată cu cronica scandaloasă a tuturor consulilor francezi; aceasta este istoria obscură a oraşului Methone, de la Homer şi pînă la noi. În ceea ce priveşte soarta Modonului în timpul expediţiei ruşilor în Moreea, putem consulta primul volum din cartea *Călătorie* de Domnul de Choiseul şi *Istoria Poloniei* de Rulhière.

Viceconsulul german, ce locuia într-un mizer bordei de gips, mi-a oferit cu dragă inimă masa de seară compusă din pepene verde, din struguri şi din pîine neagră: nu trebuie să fii pretenţios la mîncare, cînd te afli atît de aproape de Sparta. M-am retras apoi în camera ce-mi fusese pregătită, dar n-am putut să închid ochii. Auzeam lătratul cîinelui Laconiei şi şuierul vîntului din Elida; cum aş fi putut dormi? În ziua de 11, la ora trei dimineaţa, vocea ienicerului pe care mi-l dăduse aga mi-a atras atenţia că trebuia să plecăm la Coron. Ne-am urcat imediat pe cai. Voi descrie rînduiala drumului pentru că ea a fost aceeaşi în toată călătoria mea.

În frunte călărea călăuza sau surugiul grec, ţinînd de căpăstru un alt cal; al doilea cal era de schimb în cazul în care s-ar fi întîmplat vreun accident cailor călătorilor. Urma ienicerul, cu turbanul pe cap, cu două pistoale şi cu un pumnal la centură, cu o sabie la şold şi cu un bici în mînă ca să mîne caii călăuzei. În urma sa veneam eu, înarmat aproape ca şi ienicerul, dar purtînd în plus şi o puşcă de vînătoare; convoiul era închis de Iosif. Acest milanez era un om mic de statură, blond, cu pîntec mare, cu chipul înfloritor şi cu un aer afabil; era îmbrăcat din cap pînă în picioare în catifea albastră; două pistoale lungi la oblînc, trecute printr-o centură îngustă îi ridicau vesta într-un fel atît de caraghios încît ienicerul nu putea să-l privească fără să rîdă. Bagajul meu consta dintr-un covor pe care să mă pot aşeza, o pipă, o oală pentru cafea şi cîteva şaluri cu care să-mi învelesc capul în timpul nopţii. Am plecat la semnalul dat de călăuză; am urcat munţii în trapul cailor şi am coborît în galop peste prăpăstii; trebuie să te resemnezi; militarii turci nu cunosc un alt fel de a merge şi cel mai mic semn de teamă, sau chiar de prudenţă, te-ar expune dispreţului lor. Dealtfel, te afli aşezat într-o şa de mameluc, şei ale căror scări largi şi scurte îţi îndoaie gambele, îţi frîng labele picioarelor şi sfîşie coastele calului. La cea mai mică mişcare greşită oblîncul şeii îţi crapă pieptul iar, dacă te răs-

torni pe spate, marginea ridicată a șeii îți sfarîmă rinichii. Sfîrșești totuși prin a admite că aceste șei sînt utile, din pricina puterii pe care o dau calului, mai ales în cursele foarte periculoase.

Cu aceiași cai se merge de la opt pînă la zece leghe: aproape la jumătatea drumului, pe o distanță, sînt lăsați să-și tragă sufletul, fără însă a li se da de mîncare; apoi sînt încălecați din nou și se continuă drumul. Seara se ajunge uneori la un kan, cocioabă părăsită unde se doarme printre tot felul de insecte și de reptile, pe o podea mîncată de carii. Dacă nu ai firman de poștă, la kan nu ți se dă nimic: trebuie să-ți procuri merindele singur, cum poți. Ienicerul meu se ducea la vînat prin sate; venea uneori cu pui pe care mă încăpățînam să-i plătesc; îl frigeam pe ramuri verzi de măslin sau îl fierbeam cu orez ca să facem pilaf. Trîntiți pe jos în jurul acestui ospăț, rupeam puiul cu mîinile; după terminarea mesei ne duceam să ne spălăm barba și mîinile în primul pîrîu întîlnit. Iată cum se călătorește astăzi în țara lui Alcibiade și a Aspasiei.

Cînd am părăsit Modonul, era încă noapte; mi se părea că rătăcesc prin deșerturile Americii: aceeași singurătate, aceeași liniște. Îndreptîndu-ne spre sud, am străbătut niște păduri de măslini. La apariția aurorei ne aflam pe vîrfurile teșite ale celor mai arizi munți pe care i-am văzut vreodată. Am mers pe aici timp de două ore. Aceste vîrfuri săpate de torenți păreau niște ogoare părăsite; aici creșteau în tufe stuful marin și un soi de buruiană veștetă și țepoasă. La suprafața pămîntului apăreau bulbi mari de crini de munte dezgoliți de ploi. Spre est, printr-o pădure de măslini, am descoperit marea; am coborît apoi într-o gură a unei văi unde se vedeau niște cîmpuri de orz și de bumbac. Am trecut peste albia unui torent secat: era plină de lauri trandafirii și de planta numită *agnus castus*, arbust cu frunza lungă, decolorată și subțire, a cărui floare violacee, puțin pufoasă, se alungește în formă de caier. Citez acești doi arbuști pentru că îi găsim în toată Grecia și pentru că ei, singuri aproape, împodobesc aceste pustietăți, odinioară atît de surîzătoare și de gătite, astăzi atît de dezgolite și de triste. În legătură cu torentul ce secase, trebuie să mai spun că, în țara lui Ilissus, a lui Alfeu și a lui Erimante, n-am văzut decît trei fluvii a căror albie să nu fie secată: Pamisus, Cephise și Eurotas. Trebuie să mi se ierte acea indiferență și aproape impietate cu care voi scrie uneori numele cele mai celebre sau cele mai armonioase. În Grecia, fără să vrei, te familiarizezi cu Temistocle, Epaminonda, Sofocle, Platon, Thukydide și îți trebuie multă pietate față de aceste locuri ca să nu treci munții Citeron, Menales sau Lyceum, așa cum treci niște munți obișnuiți.

La ieșirea din valea despre care am vorbit, am început să urcăm alți munți; călăuza mi-a repetat de mai multe ori niște nume necunoscute; dar judecînd după așezarea lor, acești munți făceau parte din

Scanned with OKEN Scanner

lanţul munţilor Themathia. După puţin timp am intrat într-o pădure de măslini, de lauri trandafirii, de *agnus castus* şi de sîngeri. Pădurea era dominată de vîrfuri stîncoase. Ajunşi pe vîrful cel mai de sus, am descoperit golful Messeniei, mărginit din toate părţile de munţi printre care Ithomul se distingea prin izolarea sa, iar Taygetul prin cele două săgeţi ascuţite; am salutat aceşti munţi vestiţi cu toate versurile frumoase, pe care le ştiam, închinate lor.

Puţin sub vîrful muntelui Themathia, coborînd spre Coron, am văzut o fermă grecească, sărăcăcioasă, ai cărei locuitori au fugit la apropierea noastră. Pe măsură ce coboram, descopeream sub noi rada şi portul Coron, unde se vedeau ancorate cîteva vase; flota paşei era ancorată de cealaltă parte a golfului, spre Calamate. Ajungînd în cîmpia ce se află la poalele muntelui şi care se întinde pînă la mare, am lăsat pe dreapta un sat în centrul căruia se ridica un fel de castel întărit: totul, adică satul şi castelul, era împrejmuit de un cimitir uriaş, turcesc, acoperit de chiparoşi de toate vîrstele. Călăuza mea, arătîndu-mi aceşti arbori, îi numea *parissos*. Un locuitor de altădată al Messeniei mi-ar fi povestit întreaga istorie a tînărului Amycleu, căruia messenianul de astăzi nu i-a reţinut numele decît pe jumătate; dar acest nume, aşa schimbat cum este, pronunţat în aceste locuri, la vederea unui chiparos şi a vîrfurilor muntelui Tayget, mi-a făcut o plăcere pe care poeţii o vor înţelege. Privind mormintele turcilor, simţeam o mîngîiere: ele îmi aminteau că barbarii cuceritori ai Greciei îşi găsiseră şi ei moartea în acest pămînt pustiit de ei. Dealtfel, aceste morminte aveau un aspect foarte plăcut; la poalele chiparoşilor, ce semănau cu nişte obeliscuri mari şi negre, creştea laurul trandafiriu; turturele albe şi porumbei albaştri zburau şi gîngureau printre arbori; iarba părea a pluti în jurul micilor coloane funebre, în capătul fiecăreia fiind aşezat un turban; o fîntînă construită de un prinţ arab îşi răspîndea apa în drumul călătorului: te-ai fi oprit cu dragă inimă în acest cimitir, unde laurul Greciei, dominat de chiparoşii Orientului, părea să evoce memoria celor două popoare ale căror rămăşiţe pămînteşti se odihneau în aceste locuri.

De la cimitir şi pînă la Coron sînt două ore de drum; am mers printr-o pădure de măslini, plantată cu grîu pe jumătate secerat. Terenul, ce părea de departe o cîmpie monotonă, este întretăiat de şanţuri neregulate şi adînci. Domnul Vial, pe atunci consulul Franţei la Coron, m-a primit cu binecunoscuta ospitalitate a consulilor din Levant. I-am înmînat una dintre scrisorile de recomandare pe care domnul de Talleyrand, la rugămintea domnului d'Hauterive, mi le acordase politicos pentru consulii francezi din Levant.

Domnul Vial a vrut să mă găzduiască la el. L-a trimis îndărăt pe ienicerul meu din Modon şi mi-a dat pe unul din proprii săi ieniceri, ca să străbată împreună cu mine Moreea şi să mă conducă la Atena. Paşa fiind în război cu manioţii, nu puteam să ajung în Sparta prin

Scanned with OKEN Scanner

Calamate, oraş pe care îl veţi lua, dacă vreţi, drept Kalathion, Cardamyle sau Thalames, situat pe coasta Laconiei, aproape în faţa oraşului Coron. S-a luat deci hotărîrea să fac un lung ocol, să merg să caut defileul porţilor Leondari, să mă duc la Tripolizza ca să obţin de la paşa din Moreea firmanul necesar pentru a trece istmul, să mă întorc de la Tripolizza la Sparta, iar din Sparta să pornesc, prin munţi, spre Argos, Mycene şi Corint.

Oraşul Coron, ca şi Messena şi Megalopolis, nu urcă prea mult în antichitate, căci a fost fondat de Epaminonda pe ruinele vechei Epeia. După părerea lui d'Anville, pînă acum oraşul Coron a fost luat drept oraşul Corone. În această privinţă, am unele îndoieli; după Pausanias, oraşul Corone era aşezat la poalele muntelui Themathia, spre gura fluviului Pamisus: or, oraşul Coron se află destul de departe de acest fluviu; el este construit pe o înălţime, aproape în poziţia în care Pausanias plasează templul lui Apollo corinticul [...]. Pe malul mării, spre fundul golfului Messeniei, se află nişte ruini ce ar putea fi acelea ale adevăratului oraş Corone, dacă nu cumva aparţin satului Ino. Coronelli s-a înşelat luînd oraşul Corone drept Pedase ce, după Strabon şi Pausanias, trebuie regăsit în oraşul Methone.

Istoria modernă a oraşului Coron seamănă oarecum cu cea a oraşului Modon: oraşul Coron a fost pe rînd şi în aceleaşi epoci ca şi Modonul stăpînit de veneţieni, de genovezi şi de turci. Spaniolii l-au asediat şi l-au luat de la necredincioşi în 1633. În acest asediu memorabil s-au distins cavalerii de la Malta. În legătură cu aceasta, Vertot face o greşeală unică luînd oraşul Coron drept Cheroneea, patria lui Plutarh, ce nu este nici ea Cheroneea unde Filip a pus în lanţuri Grecia. Căzut din nou sub stăpînirea turcilor, oraşul Coron a fost asediat şi recucerit de Morosini în 1685: în acest asediu se remarcă doi dintre compatrioţii mei. Coronelli nu-l citează decît pe comandorul de La Tour, ce-a pierit aici în mod glorios, iar Giacomo Diedo mai vorbeşte încă şi despre marchizul de Courbon. Mi-ar plăcea să găsesc urmele onoarei franceze încă de la primii paşi făcuţi în adevărata patrie a gloriei şi în ţara unui popor ce-a fost un atît de bun judecător al valorilor. Dar unde nu găseşti aceste urme! La Constantinopole, la Rhodos, în Siria, în Egipt, în Cartagina, peste tot pe unde am fost, mi s-a arătat tabăra francezilor, turnul francezilor, castelul francezilor; arabul mi-a arătat mormintele soldaţilor noştri sub sicomorii din Cairo iar seminolul mi le-a arătat sub plopii din Florida.

Tot în oraşul Coron domnul de Choiseul şi-a început tablourile. Astfel că soarta mă conducea în acelaşi loc unde compatrioţii mei cîştigaseră dubla ramură de palmier, victorie a talentelor şi armelor, cu care Grecia îşi încununa copiii. Dacă eu însumi am străbătut, fără glorie dar nu şi fără onoare, cele două cariere în care cetăţenii Atenei şi ai Spartei

Scanned with OKEN Scanner

au dobîndit atîta renume, mă consolez cu gîndul că alţi francezi au fost mai fericiţi decît mine.

Domnul Vial şi-a dat osteneala să-mi arate oraşul Coron, ce nu este decît o îngrămădire de ruine moderne; mi-a arătat de asemenea locul de unde ruşii au tras cu tunul în oraş în 1770, epocă fatală pentru Moreea, a cărei populaţie a fost masacrată apoi de albanezi. Relatarea călătoriilor lui Pellegrin datează din 1713 şi din 1719: domeniul cetăţii Coron se întindea pe atunci, după spusele acestui călător, peste optzeci de sate; nu ştiu dacă în aceeaşi zonă am găsi astăzi cinci sau şase sate. Restul acestor cîmpuri devastate aparţine unor turci ce stăpînesc un teren de trei sau patru mii de picioare de măslini şi care devoră, într-un harem din Constantinopole, moştenirea lui Aristomene. Îmi dădeau lacrimile văzînd mîinile sclavului grec, muiate fără folos în acele valuri de ulei ce dădeau braţului strămoşilor săi vigoarea să-i înfrunte pe tirani.

Casa consulului domina golful Coron; de la fereastra mea vedeam marea Messeniei pictată în cel mai frumos azuriu; în faţa mea, de cealaltă parte a mării, se ridica înaltul lanţ al munţilor Tayget, acoperit de zăpadă şi comparat pe drept de Polybiu cu Alpii, Alpii de sub un cer mai frumos. La dreapta mea se întindea marea, iar la stînga, în fundul golfului, vedeam muntele Ithome, singuratic ca şi Vezuviul şi retezat la vîrf ca şi el. Nu puteam să-mi iau privirile de la acest spectacol: cîte gînduri nu inspiră vederea acestor coaste pustii ale Greciei, unde nu se aud decît veşnica şuierătură a mistralului şi geamătul valurilor! Cîteva bubuituri de tun, pe care paşa ordonase să le tragă din cînd în cînd în stîncile manioţilor întrerupeau aceste zgomote triste printr-un zgomot şi mai trist încă. Pe toată întinderea mării nu se vedea decît flota acestui şef al barbarilor; îmi trezea amintirea piraţilor americani ce-şi înfigeau drapelul însîngerat într-un pămînt necunoscut, punînd stăpînire pe un ţinut vrăjit, în numele servituţii şi al morţii; sau, mai curînd, îmi părea că văd vasele lui Alaric îndepărtîndu-se de Grecia în cenuşă, ducînd cu ele ceea ce prădaseră din temple, trofeele din Olympia şi statuile sfărîmate ale Libertăţii şi ale Artelor[1]. Am părăsit oraşul Coron în ziua de 12, la ora două dimineaţa, copleşit de politeţurile şi atenţiile domnului Vial, ce mi-a dat o scrisoare pentru paşa din Moreea şi o altă scrisoare pentru un turc din Misitra. Împreună cu Iosif şi cu noul meu ienicer m-am îmbarcat într-un caic ce avea să mă ducă la gura fluviului Pamisus, în fundul golfului Messeniei. Cîteva ore frumoase de traversare m-au adus pînă în albia celui mai mare fluviu din Peloponez, unde mica noastră barcă a eşuat din lipsă de apă. Ienicerul s-a dus să caute cai la Nissi, un sat mare ce se află la trei sau patru mile de mare, urcînd pe rîul Pamisus. Acest rîu era acoperit de o mulţime de păsări

[1] Vezi descrierea Messeniei în *Martirii*, cartea I.

Scanned with OKEN Scanner

sălbatice ale căror jocuri le-am urmărit, amuzîndu-mă, pînă la întoarcerea ienicerului. Nimic n-ar fi mai plăcut decît istoria naturală dacă am lega-o mereu de istoria oamenilor; ne-ar place să vedem păsările călătoare părăsind populaţiile necunoscute ale Atlanticului ca să viziteze popoarele vestite din Eurotas şi din Cephise. Providenţa, ca să pedepsească vanitatea, a făcut ca animalele să cunoască adevărata întindere a lumii populate de oameni înaintea omului şi poate că vreo pasăre americană a atras atenţia lui Aristotel pe fluviile Greciei, pe vremea cînd filozoful nici nu bănuia măcar existenţa unei lumi noi. Antichitatea ne-ar putea oferi, în analele sale, o mulţime de apropieri ciudate şi adeseori drumul popoarelor şi al armatelor s-ar putea lega de pelerinajele unor păsări solitare sau de migraţiile pacifice ale gazelelor şi ale cămilelor.

Ienicerul s-a întors pe mal cu o călăuză şi cu cinci cai, doi pentru călăuză şi ceilalţi trei pentru mine, pentru ienicer şi pentru Iosif. Ne-am dus la Nissi, ce mi se pare că nu este cunoscut în antichitate. L-am văzut un moment pe voievod; era un grec tînăr, foarte afabil, ce mi-a oferit prăjituri şi vin: nu i-am acceptat ospitalitatea şi mi-am continuat drumul spre Tripolizza.

Ne-am îndreptat spre muntele Ithome, lăsînd pe stînga ruinele oraşului Messena. Abatele Fourmont, ce-a vizitat aceste ruine acum şaptezeci de ani, a numărat aici treizeci şi opt de turnuri ce, pe atunci erau încă în picioare. Nu ştiu dacă domnul Vial nu mi-a dat asigurări că astăzi există aici nouă turnuri întregi şi o bucată mare din zidul de împrejmuire. Domnul Pouqueville ce-a străbătut Messenia cu zece ani înaintea mea, nu s-a dus la Messena. Pe la ora trei după-amiază am ajuns la poalele muntelui Ithome, astăzi, după d'Anville, muntele Vulcano. Cercetînd acest munte, m-am convins de dificultatea de a-i înţelege bine pe autorii antici fără să fi văzut locurile despre care ei vorbesc. Este evident, de exemplu, că Messena şi vechiul Ithome nu puteau cuprinde în incinta lor muntele şi că particula grecească περι trebuie explicată aşa cum o explică domnul Lechevalier, în legătură cu cursa lui Hector şi a lui Ahile, adică trebuie să traducem *înaintea* Troiei şi nu *în jurul* Troiei.

Am străbătut mai multe sate, Chafasa, Scala, Cyparissa şi cîteva altele distruse de curînd de către paşă cu ocazia ultimei sale expediţii împotriva tîlharilor. În aceste sate n-am văzut decît o singură femeie: prin ochii ei albaştri, talia sa înaltă şi frumuseţea ei, nu desminţea de loc sîngele Heraclizilor. Messenia a fost aproape întotdeauna nefericită: un ţinut fertil este adeseori un avantaj funest pentru un popor. După aspectul dezolant ce domnea în jurul meu s-ar fi zis că cruzii lacedemonieni mai veneau încă să pustiască patria lui Aristomene. Un om mare şi-a luat sarcina să răzbune un alt om mare: Epaminonda a ridicat zidurile Messenei. Din nefericire, acestui oraş i se poate reproşa moartea lui Philopoemen. Arcadienii au răzbunat această moarte şi au dus

Scanned with OKEN Scanner

rămăşiţele pămînteşti ale compatriotului lor la Megalopolis. Treceam cu mica mea caravană exact pe drumurile pe unde trecuse convoiul funebru al *ultimului dintre greci*, cu două mii de ani în urmă.

După ce am mers de-a lungul muntelui Ithome, am traversat un rîuleţ ce curge la nord şi care ar putea fi unul dintre izvoarele Balyrei. N-am fost niciodată neîncrezător în Muze, ele nu m-au orbit ca pe Thamiris şi dacă aş avea o liră, n-aş arunca-o în Balyra, cu riscul de a fi preschimbat, după moarte, în privighetoare. Mai vreau să mă supun cultului celor nouă surori încă vreo cîţiva ani, după care le voi părăsi altarele. Cununa de trandafiri a lui Anacreon nu mă ademeneşte: cea mai frumoasă cunună a unui bătrîn este părul său alb şi amintirea unei vieţi onorabile[1].

Andanies trebuia să se găsească mai jos, pe cursul rîului Balyra. Mi-ar fi plăcut să descopăr măcar aşezarea palatelor Meropei.

Aud plînsete. Vai! În aceste palate
Un zeu persecutor întruna colindă.

Dar Adanies era prea departe de drumul nostru ca să încercăm să-i găsim ruinele. O cîmpie vălurită, acoperită de ierburi înalte şi de herghelii de cai întocmai ca savanele din Florida, m-a condus spre fundul bazinului unde se unesc munţii înalţi din Arcadia şi din Laconia. Muntele Lyceu se afla în faţa noastră, puţin spre stînga, iar noi călcam probabil pe pămîntul Stenyclarului. Nu-l auzeam pe Tyrteu cîntînd în fruntea batalioanelor Spartei dar, în lipsa sa, am întîlnit aici un turc călare pe un cal zdravăn şi însoţit de doi greci ce mergeau pe jos. Imediat ce m-a recunoscut după îmbrăcămintea mea franţuzească, s-a îndreptat spre mine şi mi-a strigat în franceză: „Frumoasă ţară pentru o călătorie este această Moree! În Franţa, de la Paris la Marsilia, găseam paturi şi hanuri peste tot. Sînt foarte obosit; vin pe jos de la Coron şi merg la Leondari. Unde mergeţi?“ I-am răspuns că merg la Tripolizza. „Minunat, a spus turcul, vom merge împreună pînă la kanul Porţilor; dar sînt foarte obosit, dragă domnule.“ Acest turc era un negustor din Coron ce fusese la Marsilia, de la Marsilia la Paris şi de la Paris la Marsilia[2].

Cînd am ajuns la intrarea în defileu, la hotarul dintre Messenia, Arcadia şi Laconia, era noapte. Acest Hermaeum ce se deschide din nord spre sud este format din două şiruri paralele de munţi. Drumul urcă treptat în partea dinspre Messenia şi coboară într-o pantă destul

[1] Autorul lucra atunci la cartea *Martirii*, pentru care întreprinsese această călătorie. Planul său era ca, după publicarea *Martirilor*, să renunţe la subiectele de imaginaţie. În ultima carte a acestei lucrări îl putem vedea luîndu-şi rămas bun de la muză.

[2] Este de remarcat că domnul Pouqueville a întîlnit aproape în acelaşi loc un turc ce vorbea franţuzeşte. Era poate acelaşi.

Scanned with OKEN Scanner

de ușoară înspre Laconia. Poate că este Hermaeum unde, după Pausanias, Oreste, tulburat de prima apariție a Eumenidelor, și-a rupt un deget cu dinții.

După puțin timp, caravana noastră a intrat în această îngustă trecătoare. Mergeau toți în liniște unul după altul[1]. Drumul, în ciuda justiției expeditive făcute de pașă, nu era sigur și eram pregătiți pentru orice întîmplare. La miezul nopții am ajuns la kanul situat în mijlocul defileului: un zgomot de apă și un arbore gros ne-au vestit această pioasă fundație a unui servitor al lui Mahomed. În Turcia toate instituțiile publice se datoresc particularilor; statul nu face nimic pentru stat. Aceste instituții sînt fructul spiritului religios și nu al dragostei de patrie, căci aici nu există patrie. Or, este demn de observat faptul că toate aceste fîntîni, kanuri și poduri cad în ruină și datează din primele timpuri ale imperiului. Nu cred c-am întîlnit pe drum vreo fabrică modernă, de unde trebuie să tragem concluzia că, la musulmani, religia slăbește și că, odată cu religia, starea socială a turcilor este pe punctul de a se prăbuși.

Am intrat în kan printr-un grajd; o scară în formă de piramidă răsturnată ne-a condus într-un hambar prăbușit. Negustorul turc se aruncă pe o rogojină strigînd: „Iată cel mai frumos kan din Moreea! De la Paris la Marsilia găseam paturi și hanuri peste tot". Am căutat să-l consolez oferindu-i jumătate din masa mea de seară pe care o adusesem din Coron. „Ei, dragă domnule! a strigat el, sînt atît de obosit, încît voi muri!". Și gemea, se apuca de barbă, își ștergea fruntea cu un șal și striga: „Allah!" În același timp, mînca bucatele, pe care la început le refuzase, cu mare poftă.

L-am părăsit pe acest om cumsecade[2] în ziua de 13 dis-de-dimineață și mi-am continuat drumul. Mergeam foarte încet: în locul ienicerului din Modon, ce parcă voia să-și omoare calul alergînd, aveam un ienicer de cu totul altă speță. Noua mea călăuză era un om mic și slab, ciupit de vărsat, ce vorbea încet și cu măsură și atît de fălos de turbanul său, încît l-ai fi luat drept un parvenit. Un personaj atît de grav n-ar fi mers în galop decît atunci cînd ceva foarte important ar fi cerut-o: de pildă, atunci cînd ar fi zărit vreun călător. Lipsa de respect cu care întrerupeam ordinea drumului, alergînd înainte, la dreapta și la stînga, pretutindeni unde credeam că descopăr ruini—ale antichității, îi displăcea profund, dar nu îndrăznea să se plîngă. Dealtfel, era credincios și destul de dezinteresat pentru un turc.

[1] Nu știu dacă este vorba despre același Hermaeum pe care domnul de Pouqueville și tovarășii săi de suferință l-au trecut venind din Navarin. Pentru descrierea acestei părți din Messenia, vezi *Martirii*, cartea. X.

[2] Acest turc jumătate grec, după cum mi-a spus mai tîrziu domnul Fauvel, este mereu pe drum: nu se bucură de o reputație prea bună, pentru că a tras mari profituri din aprovizionarea armatei.

Scanned with OKEN Scanner

Drumul nostru se desfăşura cu încetineală şi dintr-o altă cauză; catifeaua cu care Iosif era îmbrăcat pe caniculă, în Moreea îl făcea să fie foarte nefericit; la cea mai mică mişcare a calului, ea se agăţa de şa; pălăria îi cădea într-o parte, iar pistoalele în cealaltă; trebuiau adunate toate şi bietul Iosif era aşezat din nou pe cal. Firea sa minunată se vedea şi mai bine în mijlocul tuturor acestor chinuri şi voia sa bună era de neclintit. Ca să ieşim din Hermaeum ce este destul de asemănător, în această parte, cu trecerea Apeninilor între Perusa şi Tarni, ne-au trebuit trei ore îngrozitoare. Am intrat într-o cîmpie cultivată ce se întinde pînă la Leondari. Ne aflam în Arcadia, pe graniţa cu Laconia.

În general, se consideră, în ciuda opiniei lui d'Anville, că Leondari nu este vechiul Megalopolis. În cel dintîi, am vrea să regăsim antica Leuctra din Laconia şi aceasta este părerea domnului Barbie du Bocage. Unde este deci Megalopolis? Poate în satul Sinano. Ar fi trebuit să-mi părăsesc drumul şi să fac cercetări ce nu constituiau obiectul călătoriei mele. Megalopolis ce, dealtfel, nu este vestit prin nici o acţiune memorabilă şi prin nici o capodoperă de artă, nu mi-a trezit curiozitatea decît ca monument al geniului lui Epaminonda şi ca patrie a lui Philopoemen şi a lui Polybiu.

Lăsînd pe dreapta oraşul Leondari, oraş foarte modern, am străbătut o pădure de stejari verzi; era un rest venerabil dintr-o pădure sacră; un vultur uriaş, căţărat pe vîrful unui arbore mort, părea că mai aşteaptă încă aici, trecerea unui augur. Am văzut soarele înălţîndu-se pe muntele Boreus; la poalele acestui munte am coborît de pe cal ca să urcăm pe un drum tăiat în stîncă: aceste drumuri erau numite *Drumurile scării* din Arcadia.

În Moreea n-am putut recunoaşte nici drumurile greceşti şi nici căile romane. Nişte şosele turceşti, late de două picioare şi jumătate, folosesc la traversarea terenurilor joase şi mlăştinoase; cum, în această parte a Peloponezului, nu există nici măcar o singură trăsură cu roţi, aceste şosele sînt destul de late pentru măgarii ţăranilor şi pentru caii soldaţilor. Totuşi, Pausanias şi harta lui Peutinger marchează cîteva drumuri în locurile pe unde am trecut şi mai ales în împrejurimile Mantineei. Bergier le-a urmărit foarte bine în lucrarea sa *Drumurile imperiului*[1].

Ne aflam în vecinătatea unuia dintre izvoarele rîului Alpheu; măsuram din ochi, cu lăcomie, albiile torenţilor pe care îi întîlneam: totul era mut şi secătuit. Drumul ce duce de la Boreus la Tripolizza străbate, la început, nişte cîmpii pustii şi înaintează mai apoi într-o

[1] Harta lui Peutinger nu poate să ne înşele, cel puţin în privinţa existenţei drumurilor, pentru că ele sînt trasate pe acest monument ciudat ce nu este decît o agendă de poştă a anticilor. Dificultatea nu există decît în calculul distanţelor şi mai ales în ceea ce îi priveşte pe gali, unde abreviaţia *leg* poate fi luată drept *lega* sau *legio*.

Scanned with OKEN Scanner

lungă vale pietroasă. Soarele ne ardea cumplit; în tufișurile rare și pîrjolite stăteau atîrnați greieri ce tăceau la apropierea noastră și își începeau din nou cîntecul de îndată ce ne îndepărtam; nu se auzea decît acest zgomot monoton, pașii cailor noștri și cîntecul de jale cîntat de călăuză. Cînd un surugiu grec se urcă pe cal, începe un cîntec pe care îl continuă tot timpul drumului. Este vorba aproape întotdeauna de o poveste lungă și rimată ce risipește plictiseala descendenților lui Linus; cupletele sînt numeroase, aria tristă și destul de asemănătoare cu ariile vechilor noastre romanțe franțuzești. Una dintre ele, foarte cunoscută, căci am auzit-o de la Coron și pînă la Atena, amintește într-un mod izbitor aria:

Inima mea fermecată de lanțul său etc.

Numai că trebuie să te oprești la primele patru versuri, fără să treci la refren:

Întotdeauna! Întotdeauna!

Oare aceste arii au fost aduse în Moreea de către venețieni? Oare francezii, ce excelează în romanță, s-au întîlnit cu geniul grecilor? Aceste arii datează oare din antichitate? Și dacă sînt antice aparțin oare celei de-a doua școli de muzică a grecilor sau urcă pînă în timpuri olimpiene? La aceste întrebări îi las să răspundă pe cei pricepuți. Dar și acum mi se pare că aud cîntecul nefericitelor mele călăuze, noaptea, ziua, la răsăritul și la apusul soarelui, în pustietățile Arcadiei, pe malurile fluviului Eurotas, în pustiurile Argosului, Corintului și Megarei: locuri unde nu mai răsună vocea Menadelor, unde concertele Muzelor au încetat și unde grecul bătut de soartă pare că plînge, în cîntece triste, nenorocirile patriei sale:

...Soli cantare periti
Arcades[1] *?**

La trei ore depărtare de Tripolizza, am întîlnit doi ofițeri din garda pașei ce alergau, ca și mine, în trăsura poștei. Își loveau caii și pe surugii cu lovituri de bici făcut din piele de rinocer. Văzîndu-mă, s-au oprit și mi-au cerut armele: am refuzat să le dau. Ienicerul mi-a spus, prin Iosif, că nu era vorba decît de o pură curiozitate și că și eu puteam

* „Singurii Arcadieni pricepuți să cînte?"

[1] Spon descoperise în Grecia o arie perfect asemănătoare cu aria „Trezește-te, frumoasă adormită"; el s-a amuzat chiar compunînd cuvinte, în greaca modernă, pe această arie.

Scanned with OKEN Scanner

să le cer armele acestor călători. Dacă era așa, m-am hotărît să fac cheful spahiilor; am schimbat între noi armele. Mi-au cercetat îndelung pistoalele și au sfîrșit prin a mi le descărca pe deasupra capului.

Fusesem prevenit să nu mă las niciodată luat în rîs de un turc, dacă nu vroiam să mă expun la mii de obrăznicii. Mai tîrziu am înțeles, în repetate rînduri, cît de folositor era acest sfat: un turc, pe cît e de amabil dacă vede că nu ți-e teamă de el, pe atît e de obraznic dacă înțelege că ți-e frică. Dealtfel, în această împrejurare, n-aș fi avut nevoie să fiu avertizat, căci gluma mi s-a părut prea proastă ca să nu dau un răspuns pe măsura ei. Împingîndu-mi deci pintenii în coastele calului, m-am năpustit asupra turcilor și am tras cu propriile lor pistoale, atît de aproape de fețele lor, încît capsa arse mustața celui mai tînăr dintre spahii. A urmat apoi o explicație între ofițeri și ienicerul meu care le-a spus că sînt francez; auzind că sînt francez mi-au făcut tot felul de salamalecuri. Mi-au oferit pipa, mi-au încărcat armele și mi le-au înapoiat. Am considerat că trebuie să-mi păstrez privilegiul cîștigat și n-am făcut decît să pun pe Iosif să le încarce pistoalele. Cei doi smintiți au vrut să mă facă să pornesc în goană împreună cu ei; i-am refuzat și ei au plecat. Vom vedea că nu eram primul francez despre care auziseră vorbindu-se și că pașa lor îi cunoștea bine pe compatrioții mei.

În cartea domnului Pouqueville se poate citi o descriere exactă a orașului Tripolizza, capitala Moreei. Nu văzusem încă nici un oraș pe de-a-ntregul turcesc: la prima vedere, acoperișurile sale roșii, minaretele și domurile m-au impresionat în mod plăcut. Tripolizza este așezată într-o parte destul de aridă a văii Tegeei și sub una dintre culmile Menalei ce mi s-a părut despuiată de arbori și de verdeață. Ienicerul meu m-a condus la un grec ce era o cunoștiință a domnului Vial. Consulul, așa cum am spus, îmi dăduse o scrisoare pentru pașa. A doua zi după sosirea mea, la 15 august, m-am dus la dragomanul excelenței sale: l-am rugat să-mi elibereze, cît mai repede cu putință, firmanul de poștă și ordinul necesar ca să pot trece istmul Corintului. Dragomanul, un tînăr cu figură fină și spirituală, mi-a răspuns în italiană că el era bolnav, că pașa tocmai intrase la soțiile sale, că nu se vorbește oricum unui pașă, că trebuia să aștept, că francezii sînt întotdeauna grăbiți.

Am replicat că nu cerusem firmanele decît ca să respect forma; că pașaportul meu francez îmi era de ajuns ca să călătoresc în Turcia ce se afla acum în relații de pace cu țara mea; că, dat fiind că nu avea timp pentru mine, voi pleca fără firmane și fără să înmînez pașei scrisoarea consulului.

Am ieșit. După două ore, dragomanul m-a chemat înapoi; l-am găsit mai amabil, fie că, după tonul meu, mă luase drept un personaj important, fie că se temea să nu găsesc vreun mijloc de a-i transmite stăpînului său plîngerile mele; mi-a spus că se va duce la Măria-Sa ca să-i vorbească despre cererea mea.

Scanned with OKEN Scanner

Într-adevăr, după două ore, un turc a venit să mă caute şi m-a condus la paşă. Palatul său este o casă mare, pătrată şi făcută din lemn, care are în centru o curte largă, iar pe cele patru laturi ale curţii nişte galerii. M-au poftit să aştept într-o sală unde se aflau nişte popi şi patriarhul Moreei. Aceşti popi şi patriarhul lor vorbeau mult şi aveau exact manierele libere şi uşuratice ale curtenilor greci din perioada de decadenţă a imperiului roman. După agitaţia pe care am observat-o, eram îndreptăţit să cred că mi se pregătea o primire strălucitoare; această serbare mă încurca. Hainele-mi erau ponosite, ghetele prăfuite, părul în neorînduială şi barba ca cea a lui Hector: *barba squalida**. Mă înfăşurasem în manta şi semănam mai mult cu un soldat ce iese din bivuac decît cu un străin ce se duce în audienţă la un mare senior.

Iosif, ce pretindea că se pricepe la ceremonialul din Orient, mă obligase să-mi iau mantaua; nu-i plăcea haina mea scurtă; ca să-mi dea onoarea cuvenită, a vrut să mă însoţească dimpreună cu ienicerul. Mergea în spatele meu, fără ghete, cu gambele şi picioarele goale şi cu o batistă roşie aruncată peste pălărie. Din păcate, a fost oprit la poarta palatului, cu toate că purta acest frumos echipament; gărzile n-au vrut de loc să-l lase să treacă; mă făcea să rîd cu atîta poftă încît mi-a fost imposibil să cer cu seriozitate să-i aprobe trecerea. Ceremonialul de a purta turban îi veni de hac şi nu văzu decît de departe fastul la care aspirase.

După două ore de şedere, de plictiseală şi de nerăbdare, am fost introdus în sala în care se afla paşa; văzui un om de vreo patruzeci de ani, cu o figură frumoasă, aşezat, sau mai curînd culcat pe un divan, îmbrăcat într-un caftan de mătase, cu un pumnal împodobit cu diamante la cingătoare şi cu un turban alb pe cap. La dreapta sa stătea, plin de respect, un bătrîn cu o barbă lungă (poate că era gîdele); dragomanul grec era aşezat la picioarele sale; trei paji ce stăteau în picioare ţineau în mînă bucăţi de ambră, un cleşte mic de argint şi foc pentru pipă. Ienicerul meu rămase la uşa sălii.

Am înaintat şi am salutat pe Excelenţa Sa, punîndu-mi mîna pe inimă; i-am prezentat scrisoarea consulului şi, folosindu-mă de privilegiul francezilor, m-am aşezat jos fără să aştept ordinul. Osman m-a întrebat prin tălmaci de unde veneam, unde mă duceam şi ce doream.

I-am răspuns că mă duceam în pelerinaj la Ierusalim; că, în drum, trecusem prin Moreea ca să văd antichităţile romane[1], că doream un firman de poştă ca să fac rost de cai şi un ordin ca să pot trece istmul.

Paşa îmi răspunse că eram binevenit, că pot să vizitez tot ce îmi face plăcere şi că îmi va da firmanele. Apoi mă întrebă dacă eram militar şi dacă luasem parte la războiul din Egipt.

* Barbă zbîrlită.

[1] Tot ce are legătură cu grecii, şi chiar grecii înşişi, sînt numiţi de către turci, *romani*.

Scanned with OKEN Scanner

Această întrebare mă puse în încurcătură, neştiind prea bine cu ce intenţie anume o făcuse. Am răspuns că odinioară îmi slujisem patria, dar că nu fusesem niciodată în Egipt.

Osman mă scoase imediat din încurcătură: îmi spuse deschis că fusese luat prizonier de francezi în bătălia de la Abukir. Că fusese foarte bine tratat de compatrioţii mei şi că-şi va aminti întotdeauna de acest lucru.

Nu mă aşteptam deloc la onorurile cafelei şi totuşi am avut parte de ele; cu această ocazie, m-am plîns de insulta adusă unuia dintre oamenii mei şi Osman îmi propuse ca celui ce-l oprise pe Iosif la poartă să i se dea, în faţa mea, douăzeci de lovituri de baston. Refuzai această compensaţie şi mă mulţumii cu buna intenţie a paşei. Plecai din această audienţă foarte mulţumit: este adevărat că a trebuit să plătesc scump la poarta acestor onoruri atît de măgulitoare. Ce fericire ar fi dacă turcii de aici ar folosi această simplitate în obiceiuri şi justiţia spre binele popoarelor pe care le stăpînesc! Dar sînt nişte tirani pe care setea de aur îi devoră şi care varsă fără vreo remuşcare sînge nevinovat, ca să şi-o satisfacă.

Mă întorsei la casa gazdei mele, avînd în faţă pe ienicer şi în spate pe Iosif, căruia îi trecuse supărarea. Trecui pe lîngă nişte ruine a căror construcţie părea antică; în acea clipă mă trezii din starea de absenţă în care mă aduseseră ultimele scene petrecute cu cei doi ofiţeri, turci, cu dragomanul şi cu paşa; m-am regăsit dintr-o dată în cîmpiile tegeaţilor; şi eu eram un franc în haină scurtă şi cu o pălărie mare; şi, în mijlocul Greciei, tocmai fusesem primit în audienţă de un turc în robă şi cu turban pe cap!

*Eheu, fugaces labuntur anni!**

Domnul Barbier du Bocage se revoltă, pe bună dreptate, împotriva lipsei de exactitate a hărţilor Moreei făcute la noi, în care capitala acestei provincii adeseori nu este nici măcar indicată. Cauza acestei neglijenţe vine din faptul că stăpînirea turcească s-a schimbat în această parte a Greciei. Altădată exista un sangiac ce-şi avea reşedinţa la Coron. Cînd Moreea a devenit paşalîc, paşa şi-a stabilit reşedinţa la Tripolizza, ce era aşezată mai în centru. În ceea ce priveşte frumuseţea aşezării, am observat că turcii erau destul de indiferenţi la pitorescul locurilor. În această privinţă, ei n-au deloc sensibilitatea arabilor pe care farmecul cerului şi al pămîntului îi seduce întotdeauna şi care mai plîng încă şi astăzi Granada pierdută.

Deşi foarte obscură, Tripolizza n-a fost cu totul necunoscută pînă la domnul Pouqueville, ce scrie *Tripolitza*. Pelegrin vorbeşte despre ea şi

* „Vai, cît de repede zboară anii" Horaţiu, *Ode*.

Scanned with OKEN Scanner

o numeşte *Trepolezza;* D'Anville, *Trapolizza;* domnul de choiseul, *Tripolizza* şi ceilalţi călători au urmat această ortografie. D'Anville face observaţia că Tripolizza nu este Mantineea: este un oraş modern, ce pare că s-a ridicat între Mantineea, Tegeea şi Orchomenos.

Seara, un turc mi-a adus firmanul de poştă şi ordinul de trecere a istmului. Stabilindu-se pe ruinele Constantinopolului, turcii au păstrat o parte din obiceiurile popoarelor cucerite. Instituţia poştelor este în Turcia aproape la fel ca cea din timpul împăraţilor romani: caii nu se plătesc; greutatea bagajelor este hotărîtă dinainte; pretutindeni sînt obligaţi să-şi procure hrană etc. N-am vrut să mă folosesc de aceste minunate dar şi odioase privilegii, a căror povară apasă pe spinarea unui popor nefericit: mi-am plătit peste tot atît caii cît şi hrana, întocmai ca un călător fără protecţie şi fără firman.

Tripolizza fiind un oraş absolut modern, am găsit cu cale să-l părăsesc în ziua de 15, plecînd spre Sparta, unde eram nerăbdător să ajung cît mai repede. Trebuia, ca să spun astfel, să mă întorc din drum, lucru ce nu s-ar fi întîmplat dacă aş fi vizitat mai întîi Laconia, trecînd prin Calamate. La depărtare de o leghe spre apus, la ieşirea din Tripolizza, ne-am oprit ca să vedem nişte ruine: sînt ruinele unei mănăstiri greceşti devastate de albanezi în timpul războiului cu ruşii; în pereţii acestei mănăstiri se văd fragmente cu arhitectură frumoasă şi pietre pline de inscripţii prinse în zidărie. M-am străduit mult să citesc una ce se afla la stînga porţii principale a bisericii. Literele erau din timpuri de altădată, iar inscripţia părea a fi în bustrofedon, ceea ce nu arată întotdeauna o foarte mare vechime. Caracterele erau răsturnate din cauza poziţiei pietrei; piatra era crăpată, aşezată foarte sus şi tencuită în parte cu ciment. N-am putut să descifrez nimic în afară de cuvîntul ΤΕΓΕΑΤΕΣ* ce mi-a pricinuit aproape tot atîta bucurie ca şi cînd aş fi fost ales membru al Academiei Inscripţiilor. Tegeea trebuie să fi fost aici, în împrejurimile acestei mănăstiri. În cîmpiile învecinate se găsesc multe medalii. Am cumpărat de la un ţăran trei medalii ce nu mi-au adus nici o lumină; mi le-a vîndut foarte scump. Grecii, tot avînd de a face cu călători, încep să-şi cunoască preţul antichităţilor.

Nu trebuie să uit că, rătăcind printre aceste ruine, am descoperit o inscripţie cu mult mai modernă: era numele domnului Fauvel, scris cu creionul pe un zid. Numai un călător poate şti cîtă plăcere simţi atunci cînd întîlneşti deodată, în locuri îndepărtate şi necunoscute, un nume ce-ţi aminteşte de patrie.

Ne-am continuat drumul de la nord spre apus. După ce am mers timp de trei ore prin locuri pe jumătate cultivate, am intrat într-un deşert ce nu se sfîrşeşte decît în valea Laconiei. Drept drum, ne servea albia secată a unui torent; am mers pe el într-un labirint de munţi

* Tegeaţii (Locuitori ai Tegeei).

Scanned with OKEN Scanner

scunzi, ce semănau între ei şi care se înfăţişau sub forma unor vîrfuri dezgolite şi a unor coaste acoperite de un soi de stejar verde, pitic, cu frunze de ilex. Pe malul acestui torent secat şi aproape în mijlocul acestor înălţimi, am întîlnit un kan umbrit de doi platani şi răcorit de un izvor. Am lăsat caii să se odihnească: călăream de zece ore în şir. Ca hrană, n-am găsit decît lapte de capră şi cîteva migdale. Am pornit din nou, înainte de apusul soarelui, şi la ora unsprezece seara ne-am oprit în gura unei văi, pe malul albiei unui alt torent ce mai avea încă puţină apă.

Drumul pe care-l urmam nu străbătea nici un loc celebru: cel mult servise trupelor spartane, cînd s-au dus să lupte împotriva celor ale Tegeei, în primele războaie ale Lacedemoniei. Pe acest drum nu se afla decît un templu al lui Jupiter Scotitas, înspre trecerea munţilor Hermes. Toţi aceşti munţi la un loc formau diferitele ramuri ale munţilor Parnon, Cronius şi Olimp.

În ziua de şaisprezece, la răsăritul soarelui, am înşeuat caii: ienicerul şi-a făcut rugăciunea, şi-a spălat coatele, barba şi mîinile, s-a întors spre răsărit ca pentru a chema lumina, şi-am plecat. Pe măsură ce înaintam spre Laconia, munţii deveneau din ce în ce mai înalţi şi începeau a se acoperi cu pîlcuri de pădure; văile erau strîmte şi întrerupte; cîteva dintre ele mi-au adus aminte, dar la scară mai mică, de aşezarea mănăstirii La Grande Chartreuse şi de minunatele păduri ce o înconjură. La amiază, am descoperit un kan la fel de sărac ca şi cel din ajun, deşi era împodobit cu steagul otoman. Pe o întindere de douăzeci şi două de leghe, erau singurele locuinţe pe care le întîlnisem în drum; oboseala şi foamea ne-au obligat să rămînem în această vizuină murdară mai mult timp decît aş fi dorit. Stăpînul locului, un turc bătrîn, cu figură respingătoare, stătea aşezat într-un pod ce se afla deasupra grajdurilor kanului; caprele se urcau pînă la el şi-l înconjurau cu gunoiul lor. Ne-a primit în acest loc de agrement şi nu s-a sinchisit să se ridice din bălegar ca să ne dea ceva şi nouă, nişte cîini de creştini; strigă cu o voce înfricoşătoare după un biet copil de grec, gol goluţ, cu trupul umflat de friguri şi de loviturile de bici, ce veni să ne aducă lapte de oaie într-un vas dezgustător de murdar; ca să-mi pot bea laptele în voie, am fost obligat să ies afară, căci caprele şi iezii mă asediau ca să-mi smulgă o bucată de pesmet pe care o ţineam în mînă. Mîncasem laolaltă cu sălbaticii din ursul şi din cîinele sfînt; mai apoi am stat la masă împreună cu beduinii, dar n-am întîlnit niciodată ceva care să se compare cu acest kan din Laconia. Se afla totuşi aproape în aceleaşi locuri pe unde altădată păşteau turmele lui Menelaos şi unde acesta i-a oferit un ospăţ lui Telemah: „Lumea se grăbea înspre palatul regelui, servitorii aduceau victimele; mai aduceau şi un vin nobil, în timp ce femeile lor, cu fruntea împodobită de panglici imaculate, le pregăteau mîncărurile[1]".

[1] *Odiseea*, cartea a IV-a.

Am părăsit kanul pe la ora trei după masă; la ora cinci am ajuns pe o coamă de munte de unde se vedeau, în faţa noastră, muntele Tayget, pe care-l văzusem deja din partea opusă, Misitra, clădită la poalele sale, şi valea Laconiei.

Am coborît în vale pe un fel de scară tăiată în stîncă, asemănătoare cu cea din muntele Boreus. Am zărit un pod zvelt, făcut dintr-un singur arc, ce era aruncat cu eleganţă peste un rîu şi care unea două coline înalte. Ajunşi pe malul rîului, am traversat apele sale limpezi printre trestii înalte şi printre nişte frumoşi lauri trandafirii, în plină floare. Rîul pe care-l treceam astfel, fără să-l cunosc, era fluviul Eurotas. În faţa noastră se deschidea o vale sinuoasă ce se încolăcea în jurul mai multor monticuli de formă asemănătoare ce păreau nişte munţi artificiali sau nişte tumuluşi. Am pornit pe acest drum cotit şi am ajuns la Misitra pe la apusul soarelui.

Domnul Vial îmi dăduse o scrisoare pentru unul dintre cei mai importanţi turci din Misitra numit *Ibrahim Bei*. Am descins în curtea lui şi sclavii săi m-au introdus în sala de primire a străinilor; era plină de musulmani ce erau toţi, ca şi mine, călători şi oaspeţi de-ai lui Ibrahim. Mi-am luat locul pe divan, în mijlocul lor; ca şi ei, mi-am atîrnat armele pe perete, deasupra capului. Iosif şi ienicerul meu au făcut la fel. Nimeni nu m-a întrebat cine eram şi de unde veneam: fiecare continua să fumeze, să doarmă sau să vorbească cu vecinul fără să-mi arunce vreo privire.

Sosi şi gazda noastră: i se dăduse scrisoarea de la domnul Vial. Ibrahim, în vîrstă cam de şaizeci de ani, avea o înfăţişare blîndă şi deschisă. Veni spre mine, îmi prinse mîna cu afecţiune, mă binecuvîntă, încercă să pronunţe cuvîntul *bun*, pe jumătate în franceză, pe jumătate în italiană şi se aşeză alături de mine. I se adresă lui Iosif în greceşte; mă rugă să-l scuz dacă nu mă primea atît de bine pe cît ar fi vrut; avea un copilaş bolnav: *un figliuolo*, repeta el în italiană; acest lucru îl făcea să ameţească, *mi fa tornar la testa;* şi îşi strîngea turbanul cu amîndouă mîinile. Desigur că nu dragostea paternă, în toată naivitatea ei, era sentimentul pe care venisem să-l caut în Sparta; şi iată acum un turc bătrîn ce-şi arăta acest dar firesc pe mormîntul mamelor ce spuneau fiilor lor, dîndu-le scutul: cu scut sau pe scut.

După cîteva clipe, Ibrahim mă părăsi şi se duse să-şi vegheze fiul; porunci să mi se aducă pipa şi cafeaua; cum ora mesei trecuse, nu mi s-a servit pilaful; mi-ar fi făcut totuşi mare plăcere, căci nu mîncasem aproape nimic de douăzeci şi patru de ore. Iosif scoase din traistă un cîrnat din care începu să înfulece, ascunzîndu-se de privirile turcilor; oferi din el, pe ascuns, ienicerului, ce întoarse privirile cu un amestec de regret şi de oroare.

M-am resemnat şi m-am culcat pe divan în colţul sălii. O fereastră cu grilaj de trestie se deschidea înspre valea Laconiei, unde luna răspîn-

dea o splendidă lumină. Sprijinit în coate, îmi plimbam privirile asupra cerului, văii, vîrfurilor strălucitoare și sumbre ale Taygetului, după cum erau în umbră sau în lumină. Cu greu mă puteam convinge că respiram în patria Elenei și a lui Menelau. M-am lăsat furat de gîndurile ce pot să treacă prin mintea fiecăruia și printr-a mea mai mult decît printr-a altuia, despre nenorocirile destinelor omenești. Cîte locuri nu cunoscuse somnul meu liniștit sau tulburat! De cîte ori, la lumina acelorași stele, în pădurile Americii, pe drumurile Germaniei, în ierburile din Anglia, pe cîmpiile Italiei, în mijlocul mării, mă lăsasem în voia acestor gînduri legate de întîmplările vieții!

Un turc bătrîn, om de vază după cum părea, m-a scos din aceste gînduri ca să-mi dovedească, într-un fel și mai evident, că mă aflam departe de patrie. Stătea culcat pe divan, la picioarele mele: se întorcea de pe o parte pe alta, se așeza, suspina, își chema sclavii și îi trimetea înapoi; aștepta cu nerăbdare să se facă ziuă. Se făcu ziuă (17 august): turcul, înconjurat de servitorii săi, unii în genunchi, alții în picioare, își scoase turbanul; se oglindi într-un ciob de oglindă spartă, își pieptănă barba, își frizâ mustățile, își frecă obrajii ca să le dea viață. După ce-și făcu toaleta în acest fel, plecă tîrîndu-și maiestuos papucii și aruncîndu-mi o privire disprețuitoare.

După cîtva timp, gazda intră cu fiul său în brațe. Bietul copil, galben și minat de friguri, era gol goluț. Avea atîrnate la gît niște amulete. Tatăl mi-l așeză pe genunchi și trebui să ascult povestea bolii: copilul înghițise toată chinchina din Moreea; i se luase sînge (și aici era răul); mama lui îi făcuse farmece, legase un turban la mormîntul unui fachir: nu se alesese cu nimic. Ibrahim sfîrși prin a mă întreba dacă știam vreun leac: mi-am adus aminte că în copilăria mea fusesem vindecat de friguri cu pălămidă; recomandam folosirea acestei plante, așa cum ar fi făcut-o cel mai serios medic. Dar ce e pălămida? Iosif începu să peroreze. Pretinsei că pălămida fusese descoperită de un medic de pe aici, numit *Chiron*, ce hoinărea călare prin munți. Un grec declară că el îl cunoscuse pe acest Chiron, că era din Calamate și că, de obicei, călărea pe un cal alb. Pe cînd stăteam de vorbă, văzurăm intrînd un turc și, după turbanul lui verde, mi-am dat seama că este un reprezentant al legii mahomedane. Veni spre noi, prinse capul copilului în mîini și rosti cu smerenie o rugăciune; evlavia chiar și la religiile cele mai funeste este emoționantă și demnă de respect.

Îl trimisesem pe ienicer să-mi caute cai și o călăuză ca să vizitez mai întîi Amicleia și apoi ruinele Spartei, unde socoteam că mă aflu; în timp ce așteptam să se întoarcă, Ibrahim a poruncit să mi se aducă o masă turcească. Eram, în continuare, culcat pe divan; mi se puse în față o masă foarte joasă; un sclav îmi aduse cele necesare ca să mă spăl; pe o tavă de lemn, mi se aduse un pui tocat cu orez; am mîncat cu degetele. După pui, mi s-a servit un fel de tocană de oaie într-un vas de

Scanned with OKEN Scanner

aramă; apoi curmale, măsline, struguri şi un fel de brînză de unde, după Guillet[1], Misitra îşi trage numele. Între feluri, un sclav îmi vărsa apă pe mîini, iar un altul îmi prezenta un şervet de pînză groasă şi foarte albă. Din politeţe, am refuzat să beau vin: după cafea, mi s-a oferit săpun ca să-mi spăl mustăţile.

În timpul mesei, omul legii mi-a pus, prin intermediul lui Iosif, mai multe întrebări; voia să ştie pentru ce motiv călătoream, de vreme ce nu eram nici negustor şi nici medic. I-am răspuns că făceam această călătorie ca să cunosc popoarele şi mai ales pe grecii ce muriseră. Acest răspuns l-a făcut să rîdă; mi-a replicat că, dat fiind că venisem în Turcia, ar trebui să învăţ turceşte. Am găsit un motiv mai bun pentru călătoriile mele, spunînd că plecasem în pelerinaj la Ierusalim. „Hagiu! hagiu!“ strigă el. Se declară pe deplin satisfăcut. Religia este un fel de limbă universală înţeleasă de toţi oamenii. Acest turc nu putea să înţeleagă cum de îmi părăsisem patria din simplă curiozitate, dar găsi foarte firesc că am întreprins această lungă călătorie ca să mă rog la un mormînt şi să-i cer lui Dumnezeu să-mi dea bunăstare sau să mă scape de vreo nenorocire. Ibrahim, ce aducîndu-mi-l pe fiul său, mă întrebase dacă aveam copii, era convins că mă duceam la Ierusalim ca să-l rog pe Dumnezeu să-mi dea şi mie. Sălbaticii din Lumea Nouă erau indiferenţi faţă de purtarea mea ciudată, dar atenţi, ca şi turcii, la armele şi la religia mea, adică la cele două lucruri ce ocrotesc sufletul şi trupul omului. Acest consimţămînt unanim al popoarelor în privinţa religiei şi simplitatea de idei mi s-au părut demne de a fi remarcate.

Sala pentru străini, în care îmi luam masa, oferea un spectacol destul de impresionant ce amintea vechile obiceiuri ale Orientului. Nu toţi oaspeţii lui Ibrahim erau bogaţi; ba chiar mulţi dintre ei erau nişte adevăraţi cerşetori; cu toate acestea, erau aşezaţi pe acelaşi divan cu turcii care aveau cu ei mulţi cai şi sclavi. Iosif şi ienicerul meu erau trataţi ca şi mine, cu excepţia faptului că n-au fost puşi la masa mea. Ibrahim îi saluta la fel pe toţi oaspeţii, vorbea cu fiecare şi poruncea să se dea de mîncare tuturor. Se aflau aici cerşetori în zdrenţe cărora sclavii le aduceau cafeaua plini de respect. Recunoaştem aici preceptele milostive ale Coranului şi virtutea ospitalităţii pe care turcii au împrumutat-o de la arabi; dar această fraternitate a turbanului nu trece de pragul porţii şi, la ieşire, sclavului ce şi-a băut cafeaua împreună cu gazda sa i se poate tăia gîtul din porunca aceleiaşi gazde. Totuşi, am citit şi mi s-a spus că în Asia mai există încă familii de turci care-şi păstrează obiceiurile, simplitatea şi candoarea copilăriei: o cred, căci Ibrahim este,

[1] Domnul Scrofani a fost de aceeaşi părere. Dacă Sparta îşi trăgea numele de la planta de grozamă ce creştea pe meleagurile ei, şi nu de la Spartus, fiul lui Amyclus, sau de la Sparta, soţia lui Lacedemon, Misitra poate şi ea să-şi tragă numele de la un soi de brînză.

Scanned with OKEN Scanner

fără îndoială, unul dintre oamenii cei mai venerabili pe care i-am întîlnit vreodată.

Ienicerul se întoarse cu o călăuză ce-mi propunea să-mi dea cai nu numai pentru Amycleia, ci și pentru Argos. Ceru un preț pe care îl acceptai. Omul legii, martor al tîrgului, se ridică mînios; îmi transmise că, dat fiind că voiajam ca să cunosc popoarele, trebuia să aflu că aveam de a face cu niște hoți; că acești oameni mă furau; că îmi cereau un preț neobișnuit de mare; că nu le datoram nimic pentru că aveam un firman și că mă trăgeau pe sfoară. Ieși plin de indignare și se vedea că ceea ce îl anima nu era atît spiritul de dreptate cît revolta împotriva prostiei mele.

La ora opt dimineața, am pornit spre Amycleia, astăzi Sclabochorion; eram însoțit de noua călăuză și de un cicerone grec, om foarte cumsecade, dar foarte ignorant. Am luat-o pe drumul din cîmpia de la poalele Taygetului, urmînd niște cărărui umbrite și foarte plăcute ce treceau printre grădini; grădinile, udate de șuvoaiele de apă ce coborau din munte, erau plantate cu duzi, curmali și sicomori. Erau, de asemenea, mulți pepeni verzi, struguri, castraveți și diferite feluri de ierburi: după frumusețea cerului și după felul culturilor, te-ai fi putut crede în apropiere de Chambery. Am traversat Tiasa și am ajuns la Amycleia, unde n-am găsit decît vreo duzină de capele grecești devastate de albanezi, așezate la o oarecare depărtare unele de altele, în mijlocul cîmpiilor cultivate. Templul lui Apollo, cel al lui Eurotas de la Onga, mormîntul lui Hyacintus, totul a dispărut. N-am putut descoperi nici o inscripție: am căutat totuși cu grijă, vestitul pomelnic al preoteselor din Amycleia, pe care abatele Fourmont l-a copiat în 1731 sau 1732 și care înșiră numele lor cu aproape o mie de ani înainte de Christos. Stricăciunile se înmulțesc atît de repede în Grecia, încît adeseori călătorul nu mai vede nici cea mai mică urmă a unor monumente pe care un alt călător le-a admirat cu cîteva luni înaintea sa. În timp ce căutam prin grămezile de ruine moderne, bucăți din ruinele antice, am văzut sosind niște țărani conduși de un preot; dădură la o parte o scîndură ce era sprijinită de peretele uneia dintre capele și intrară într-un sanctuar pe care nu-l vizitasem încă. Am avut curiozitatea să-i urmez și-am constatat că acești bieți oameni se rugau, împreună cu preoții lor, în aceste dărîmături: cîntau litaniile în fața unei icoane a Panagiei, mîzgălită cu roșu pe un perete vopsit în albastru. Între această sărbătoare și sărbătorile lui Hyacintus exista o deosebire ca de la cer la pămînt; dar întreita splendoare a ruinelor, a nenorocirilor și a rugăciunilor către adevăratul Dumnezeu făcea să se șteargă, în ochii mei, tot fastul din lume.

Călăuzele mă grăbeau să plecăm, căci ne aflam la granița cu manioții ce, cu toate relațiile moderne, sînt la fel de mari hoți. Am trecut din nou Tiasa și ne-am întors la Misitra pe drumul de munte. Voi arăta

Scanned with OKEN Scanner

aici o greşeală care duce la confuzie în hărţile Laconiei. Noi dăm rîului Eurotas numele modern de *Iris* sau de *Vasilipotamos*. La Guilletière, sau mai curînd Guillet, nu ştie de unde *Niger* a luat acest nume de Iris, iar domnul Pouqueville pare la fel de uimit de această denumire. Niger şi Meletius, ce scriu Neris prin corupţia cuvîntului, nu greşesc totuşi cu totul. Eurotas este cunoscut la Misitra sub numele de *Iri* (şi nu de Iris), pînă la unirea sa cu Tiasa; de aici ia denumirea de *Vasilipotamos* pe care o păstrează pe tot restul cursului.

Am ajuns în munţi în satul Parori, unde am văzut un izvor mare numit *Chieramo* ce iese viguros dintr-o stîncă; o salcie plîngătoare îl umbreşte deasupra, iar dedesubt se ridică un platan uriaş în jurul căruia te poţi aşeza pe pături ca să-ţi iei cafeaua. Nu ştiu de unde a fost adusă această salcie plîngătoare la Misitra; este singura pe care am văzut-o în Grecia[1]. Părerea generală este că *salix babilonica* este originară din Asia Mică, în timp ce poate că ea ne-a venit din China prin Orient. Acelaşi lucru se întîmplă şi cu plopul piramidal, pe care Lombardia l-a primit din Crimeea şi din Georgia şi a cărui familie a fost regăsită pe malurile fluviului Mississippi, mai sus de Illinois.

În vecinătatea izvorului Parori se află multe bucăţi de marmură sfărîmate şi îngropate în pămînt: mai multe dintre ele poartă inscripţii din care se zăresc litere şi cuvinte; poate că dacă ar fi timp şi bani, s-ar putea face aici unele descoperiri: probabil că majoritatea acestor inscripţii au fost copiate de abatele Fourmont ce a strîns din Laconia şi din Messenia un număr de trei sute cincizeci.

Urmînd mai departe, pe la jumătate, coasta Taygetului, am întîlnit un al doilea izvor numit *Panthalama*, ce-şi trage numele de la piatra din care iese apa. Pe această piatră se vede o sculptură antică, prost executată, reprezentînd trei nimfe dansînd, împodobite cu ghirlande. În sfîrşit, am găsit un ultim izvor numit *Tritzella*, deasupra căruia se deschide o grotă ce n-are mai nimic interesant[2]. Într-unul dintre aceste trei izvoare putem recunoaşte, dacă vrem, Dorcia anticilor; dar în acest caz, ea ar fi situată mult prea departe de Sparta.

Acolo, adică la izvorul Tritzella, ne aflam în spatele oraşului Misitra şi aproape la picioarele castelului ruinat ce domină oraşul. Castelul este aşezat în vîrful unei stînci de formă aproape piramidală. Pentru toate aceste drumuri ne trebuiseră opt ore şi se făcuse ora patru după-amiază. Am descălecat şi am început să urcăm pe jos la castel, prin cartierul evreilor, ce se ridică în spirală, în jurul stîncii, pînă la temelia castelului. Acest cartier a fost complet distrus de către albanezi; au rămas în picioare numai zidurile caselor şi, prin deschizătura porţilor şi a ferestrelor, se vede urma flăcărilor ce au mistuit aceste vechi refugii ale mize-

[1] Totuşi, nu ştiu dacă nu cumva am mai văzut şi altele în grădina agăi de la Naupli, pe malul golfului Argos.

[2] Domnul Scrofani vorbeşte despre aceste izvoare.

riei. Copiii, la fel de răi ca și spartanii din care descind, se ascund printre ruine, îl pîndesc pe călător și, în clipa în care acesta trece, azvîrlă în el cu bucăți de zid și cu pietre. Eu n-am fost victima acestor jocuri lacedemoniene.

Castelul gotic ce încununează aceste dărîmături a căzut și el în ruină: golurile din creneluri, gropile formate în bolți și gurile rezervoarelor fac ca drumul să nu fie lipsit de pericole. Nu există nici porți, nici gărzi, nici tunuri, totul se află în părăsire; dar priveliștea de care te poți bucura de aici te răsplătește din plin pentru osteneala de a te fi urcat pînă la acest donjon.

Jos, spre stînga, se vede partea distrusă din Misitra, cartierul evreilor despre care am vorbit. La capătul acestui cartier se zărește Episcopia și biserica Sf. Dumitru, înconjurată de case grecești cu grădini.

La picioarele tale, perpendicular, se întinde partea din oraș numită *Katochorion*, adică orașul de la poalele castelului.

Înainte de cartierul Katochorion se află partea din oraș numită *Mesochorion*, orașul din mijloc: acest cartier are grădini întinse și este alcătuit din case turcești vopsite în verde și roșu. Aici se pot vedea, de asemenea, bazare, kanuri și moschei.

La dreapta, la poalele Taygetului, se văd la rînd cele trei sate sau cartiere pe care le străbătusem: Tritzella, Panthalama și Parori.

Chiar din oraș ies două șuvoaie de apă: primul este numit *Hobriopotamos*, rîul evreilor; curge între Katochorion și Mesochorion.

Al doilea se numește *Panthalama*, după denumirea izvorului Nimfelor din care iese; se unește cu Hobriopotamos destul de departe în cîmpie, înspre satul pustiu numit *Magula*. Aceste două rîuri, peste care se află un mic pod, au fost considerate de La Guilletière drept fluviul Eurotas cu podul Babyx, sub numele generic de γέφνρος, pe care cred că ar fi trebuit să-l scrie γεφνρα.

La Magula, cele două pîraie reunite se varsă în rîul Magula, vechiul Cnacion, care la rîndul lui se varsă în Eurotas.

Văzută din castelul Misitra, valea Laconiei este minunată: se întinde aproape de la nord la sud; la vest este mărginită de muntele Tayget, iar la est de munții Tornax, Barosthene, Olimp și Menelaion; partea nordică a văii este închisă de niște dealuri joase ce coboară spre sud, micșorîndu-și înălțimea și care formează, cu ultimele lor culmi, colinele unde era așezată Sparta. De la Sparta și pînă la mare se desfășoară o cîmpie monotonă și roditoare, udată de Eurotas[1].

Iată-mă deci urcat pe un crenel al castelului Misitra, descoperind, contemplînd și admirînd întreaga Laconie. Dar cînd ne vei vorbi despre Sparta? mă va întreba cititorul. Unde se află ruinele acestui oraș? Sînt cuprinse în incinta Misitrei? N-a mai rămas nici o urmă din ele? De ce

[1] Vezi, pt. descrierea Laconiei, *Martirii*, cartea a XIV-a.

s-alergi în Amycleia înainte de a fi vizitat toate colţurile Lacedemoniei? Te vei mulţumi să pomeneşti de fluviul Eurotas fără să-i prezinţi cursul şi fără să-i descrii malurile? Cît este de lat acest fluviu? Ce culoare au apele sale? Unde sînt lebedele, trestiile şi laurii săi? Cînd este vorba despre patria lui Lycurg, Agesilau, Lysandru şi Leonida, trebuie prezentate pînă şi cele mai mici amănunte. Toată lumea a văzut Atena, dar foarte puţini călători au pătruns pînă la Sparta; nimeni nu i-a descris ruinele cu de-amănuntul.

Mi-aş fi satisfăcut de mult cititorul dacă, chiar în momentul acesta cînd mă aflu în înaltul donjonului Misitra, nu mi-aş pune şi eu, pentru mine, toate aceste întrebări.

N-am neglijat nimic ca să obţin toate informaţiile posibile despre Sparta: am urmărit istoria acestui oraş din timpul romanilor şi pînă în vremurile noastre; am vorbit despre călătorii şi despre cărţile ce ne-au învăţat cîte ceva despre Lacedemonia de azi; din nefericire, aceste noţiuni sînt destul de vagi, căci au dat naştere la două opinii contradictorii. După părintele Pacifique, Cornelli, romancierul Guillet şi cei ce i-au urmat, Misitra este clădită pe ruinele Spartei; iar după Spon, Vernon, abatele Fourmont, Leroi şi D'Anville, ruinele Spartei s-ar afla destul de departe de Misitra. Este clar că cele mai mari autorităţi s-au declarat pentru această ultimă opinie. D'Anville, mai ales, este categoric de această părere şi pare şocat de opinia contrarie: „Locul, spune el, pe care îl ocupa acest oraş (Sparta) se numeşte *Palaeochori* sau vechiul oraş; oraşul nou, sub numele de *Misitra*, ce nu trebuie confundat cu Sparta, se află mai departe înspre apus". Spon, combătîndu-l pe La Guilletière, se pronunţă la fel de categoric, ţinînd seama de mărturia lui Vernon şi a consului Giraud. Abatele Fourmont, ce a găsit la Sparta atîtea inscripţii, n-a putut să se înşele în privinţa aşezării acestui oraş. E adevărat că noi nu avem memorialul său de călătorie; dar Leroi, care a recunoscut teatrul şi dromosul, n-a putut să nu-şi dea seama de adevărata aşezare a Spartei. Cele mai bune geografii, conformîndu-se acestor mari autorităţi, au avut grijă să spună că Misitra nu este Lacedemonia. Există chiar unele ce fixează destul de bine depărtarea dintre aceste oraşe, socotind-o că ar fi cam de două leghe.

Din acest exemplu grăitor se vede cît este de greu să restabileşti adevărul atunci cînd s-a înrădăcinat o greşeală. Cu toată părerea lui Spon, Fourmont, Leroi, D'Anville etc., lumea s-a încăpăţînat să considere Misitra drept Sparta şi eu însumi am făcut la fel. Doi călători moderni, Scrofani şi domnul Pouqueville, sfîrşiseră prin a mă orbi. Nu băgasem de seamă că acesta din urmă, descriind Misitra ca fiind Lacedemonia, nu făcea decît să repete părerea oamenilor de pe aici şi că nu dădea această opinie ca fiind a lui; dimpotrivă, se pare chiar că el înclină spre părerea susţinută de cele mai mari autorităţi; de unde trebuie să trag concluzia că domnul Pouqueville, exact atunci cînd

Scanned with OKEN Scanner

prezintă lucrurile pe care le-a văzut cu ochii lui, a fost înşelat în ceea ce i s-a spus despre Sparta[1].

Convins, deci, datorită unei greşeli făcută în primele mele studii, că Misitra era Sparta, începusem să străbat Amycleia: planul meu era să scap mai întîi de toate locurile ce se aflau în afara Lacedemoniei, pentru ca apoi să mă dedic cu toată atenţia acestui oraş. Vă daţi seama de încurcătura în care mă aflam atunci cînd, din înaltul castelului Misitra, mă încăpăţînam să vreau să recunosc cetatea lui Lycurg într-un oraş cu totul nou şi a cărui arhitectură nu-mi oferea decît un amestec difuz de stil oriental, stil grec, gotic şi italian: printre acestea, ca să mă consoleze, nu se afla nici o ruină antică, oricît de neînsemnată. Şi măcar dacă vechea Spartă, precum vechea Romă, şi-ar fi ridicat capul desfigurat din mijlocul acestor monumente noi! Dar nu era astfel: Sparta era transformată în praf şi pulbere, înmormîntată, călcată în picioare de turci, îngropată, moartă cu totul.

Aşa credeam eu. Călăuza mea de abia că ştia cîteva cuvinte italieneşti şi englezeşti. Ca să mă fac mai bine înţeles de el, încercam să formulez nişte fraze şchioape în greaca modernă: scriam la repezeală cu creionul, cîteva cuvinte în greaca veche, vorbeam în italiană şi în engleză şi amestecam peste tot cuvinte franţuzeşti; Iosif voia să ne ajute să ne înţelegem şi nu reuşea decît să mărească confuzia; ienicerul şi călăuza (un fel de evreu pe jumătate negru) îşi spuneau părerea în turceşte şi făceau să crească neînţelegerea. Vorbeam toţi dintr-o dată, strigam, gesticulam; cu hainele diferite, cu limbile şi feţele noastre deosebite, păream o adunare de demoni căţăraţi la apusul soarelui pe vîrful ruinelor. În spatele nostru se aflau pădurile şi cascadele Taygetului, la picioarele noastre Laconia, iar deasupra capului — cel mai frumos cer din lume:

„Iată Misitra, i-am spus călăuzei: este Lacedemonia, nu-i aşa?“

Îmi răspundea: „Lacedemonia, domnule? Cum?“

„Îţi spun, Lacedemonia sau Sparta?“

„Cum? Sparta?“

„Te întreb dacă Misitra e Sparta.“

„Nu înţeleg.“

„Cum? Eşti grec, eşti lacedemonian şi nu cunoşti denumirea de Sparta?“.

„Sparta? Da, desigur, mare republică! Vestitul Lycurg!“

„Deci Misitra este Lacedemonia?“

Grecul îmi făcu din cap un semn afirmativ. Am fost încîntat.

[1] El spune chiar, foarte clar, că Misitra nu se află pe locul unde a fost Sparta; apoi revine la părerile locuitorilor ţării. Se vede că autorul oscila fără încetare între părerea marilor autorităţi, pe care o cunoştea, şi pălăvrăgeala vreunui grec ignorant.

Scanned with OKEN Scanner

„Acum, reluai eu, explică-mi ce văd: ce parte a oraşului este aceasta? „Şi arătam în faţa mea, puţin la dreapta.

„Mesochorion", răspunse el.

„Ştiu: dar ce parte din Lacedemonia era aceasta?"

„Lacedemonia? Care?"

Mi-am ieşit din fire.

„Cel puţin arată-mi fluviul". Şi repetam: „Potamos, Potamos."

Şi grecul meu îmi arătă şuvoiul de apă numit *rîul Evreilor*.

„Cum, fluviul Eurotas e aici? Imposibil! Spune-mi unde este Vasilipotamos".

Călăuza gesticulă şi întinse braţul spre dreapta, spre Amycleia.

Iată-mă din nou căzut în cea mai mare nedumerire. Am pronunţat denumirea de *Iri*, şi la acest nume îmi arătă spre stînga, în partea opusă Amycleiei. Trebuia să trag concluzia că existau două fluvii, unul la dreapta, Vasilipotamos, celălalt la stînga, Iri, şi că nici unul nici celălalt nu trecea prin Misitra. Am văzut mai înainte, din explicaţia pe care am dat-o acestor două nume, care era cauza greşelii mele.

Aşa că, îmi spuneam în sinea mea, nu mai ştiu unde se află Eurotas; dar este clar că nu trece prin Misitra. Deci, Misitra nu este Sparta, dacă nu cumva cursul fluviului s-a schimbat şi s-a îndepărtat de oraş; lucru care nu este deloc probabil. Unde se află deci Sparta? Am venit pînă aici fără să pot să o găsesc! Mă voi întoarce fără să o fi văzut! Eram consternat. Pe cînd coboram din castel, grecul strigă: „Domnia voastră întreabă poate de Palaeochori". La acest nume mi-am amintit de pasajul din D'Anville; la rîndul meu, am strigat: „Da, Palaeochori! oraşul vechi! Unde se află Palaeochori?"

„Jos, la Magula", spuse călăuza şi îmi arăta în vale, departe, o căsuţă albă înconjurată de cîţiva arbori.

Cînd mi-am fixat privirile pe această căsuţă sărăcăcioasă ce se ridica în incinta părăsită a unuia dintre cele mai vestite oraşe din lume şi care era singurul lucru ce servea la recunoaşterea locului unde fusese Sparta — locaş al unui păstor a cărui întreagă avuţie este iarba ce creşte pe mormintele lui Agis şi Leonida, — m-au podidit lacrimile.

N-am mai vrut să văd şi să aud nimic. Am coborît în grabă din castel, cu toate strigătele călăuzelor ce voiau să-mi arate nişte ruine moderne şi să-mi povestească istorii despre agii, paşale, cadii şi voievozi; trecînd prin faţa episcopiei, am întîlnit nişte preoţi ce-l aşteptau în poartă pe *francez*, şi care m-au invitat, din partea episcopului, să intru înăuntru.

Deşi aş fi dorit din tot sufletul să refuz această invitaţie politicoasă, n-a fost chip să scap. Am intrat: episcopul era aşezat în mijlocul clerului, într-o sală foarte curată, împodobită cu rogojini şi cu perne, după moda turcească. Preoţii, ca şi căpetenia lor, erau oameni de spirit şi veseli; mai mulţi dintre ei ştiau italiana şi se exprimau cu

Scanned with OKEN Scanner

ușurință în această limbă. Le-am povestit ce pățisem cu ruinele Spartei, au rîs și și-au bătut joc de călăuză; mi s-a părut că sînt foarte obișnuiți cu străinii.

Moreea este într-adevăr plină de levantini, de franci, de ragusani, de italieni și mai ales de medici tineri din Veneția și din insulele Ioniene ce vin să-i dea gata pe cadii și pe agii. Drumurile sînt destul de sigure, se găsește demîncare destul de ușor; te poți bucura de libertate deplină, cu condiția să ai puțină fermitate și prudență. În general, este o călătorie foarte ușoară, mai ales pentru un om ce a trăit în mijlocul sălbaticilor din America. Pe drumurile Peloponezului există întotdeauna cîțiva englezi: preoții îmi spuneau că văzuseră în ultimul timp niște anticari și niște ofițeri aparținînd acestei națiii. La Misitra există chiar și o casă grecească ce se numește *Hanul englez:* aici se mănîncă roast-beef și se bea vin de Porto. În această privință, călătorul datorează foarte mult englezilor: ei sînt cei ce au instalat hanuri bune în toată Europa, în Italia, în Elveția, în Germania, în Spania, la Constantinopole, la Atena și pînă la porțile Spartei, în ciuda legilor lui Lycurg.

Episcopul îl cunoștea pe viceconsulul din Atena și nu știu dacă nu cumva mi-a spus că l-a găzduit cu ocazia celor două sau trei drumuri pe care domnul Fauvel le-a făcut la Misitra. După ce mi-au servit cafeaua, mi-au arătat episcopia și biserica: aceasta, foarte vestită în geografiile noastre, n-are totuși nimic demn de remarcat. Mozaicul pavajului nu are nimic deosebit: picturile, lăudate de Guillet, amintesc întru totul de schițele școlii dinaintea lui Perugino. În privința arhitecturii, aceleași domuri, mai mult sau mai puțin turtite, mai mult sau mai puțin numeroase. Această catedrală, dedicată sfîntului Dumitru și nu Fecioarei, așa cum s-a spus, are șapte astfel de domuri. După ce acest ornament a fost folosit la Constantinopole, în perioada de decădere a artei, el și-a pus pecetea pe toate monumentele Greciei. Nu are nici îndrăzneala stilului gotic și nici frumusețea echilibrată a stilului antic. Cînd este uriaș, are oarecare măreție; dar atunci strivește edificiul ce-l poartă; dacă e mic nu reprezintă nimic altceva decît o calotă meschină, ce nu se potrivește cu nici un alt element arhitectonic și care se ridică deasupra antablamentelor parcă dinadins ca să rupă linia armonioasă a cimezei. În biblioteca episcopiei am văzut cîteva tratate ale părinților greci ai bisericii, cărți de controversă și doi sau trei istorici ai Bizanțului, printre care Pachimeros. Ar fi interesant de colaționat textul acestui manuscris cu textele pe care le avem; dar fără îndoială că acest manuscris a fost văzut de cei doi mari eleniști ai noștri, abatele Fourmont și D'Ansse de Villoison. Probabil că veneții, ce-au stăpînit mult timp Moreea, au luat manuscrisele cele mai prețioase.

Gazdele mele s-au grăbit să-mi arate niște traduceri tipărite a cîtorva lucrări franțuzești: după cum se știe este vorba de *Telemah*,

Scanned with OKEN Scanner

de *Rolin* etc., și de niște lucrări noi publicate la București. Printre aceste traduceri n-aș îndrăzni să spun că am găsit și cartea *Atala*, dacă domnul Stamati nu mi-ar fi făcut onoarea să mă ajute să înțeleg limba lui Homer. Traducerea pe care am văzut-o la Misitra nu era terminată; traducătorul era un grec, născut la Zante; fusese la Veneția atunci cînd *Atala* apăruse aici în italienește și după această traducere își începuse traducerea sa în limba greacă vulgară. Nu știu dacă mi-am ascuns numele din orgoliu sau din modestie; dar mica mea vanitate de autor a fost într-atît de satisfăcută că s-a văzut alături de marea glorie a Lacedemoniei, încît portarul de la episcopie a avut prilejul să se laude cu generozitatea mea: o milostenie pentru care am făcut mai apoi penitență.

Cînd am ieșit din episcopie era noapte; am străbătut partea cea mai populată din Misitra; am trecut prin bazarul indicat în mai multe descrieri ca fiind agora anticilor, presupunînd în continuare, că Misitra este Lacedemonia. Acest bazar este un tîrg nenorocit ce se aseamănă cu halele pe care le întîlnești în orașele noastre mici de provincie. Străzile sînt pline de prăvălioare sărăcăcioase, cu șaluri, mercerie, lucruri de mîncare. În aceste prăvălioare se aflau atunci, din belșug, lămpi de fabricație italiană. La lumina slabă a acestor lămpi, mi s-a atras atenția asupra a doi manioți ce vindeau sepii și polipi de mare, numiți la Neapole *frutti di mare*. Acești pescari de talie destul de înaltă, semănau cu niște țărani franco-comtezi. N-am găsit nimic neobișnuit în înfățișarea lor. Am cumpărat de la ei un cîine din Tayget: era de talie mijlocie, cu părul roșcat și aspru, cu nasul foarte scurt, și cu înfățișarea sălbatică:

Fulvus Lacon,
Amica vis pastoribus.*

I-am dat numele de *Argus:* „Ulise a făcut la fel". Din păcate, l-am pierdut după cîteva zile pe drumul dintre Argos și Corint.

Am văzut mai multe femei înfășurate în hainele lor lungi. Ne-am întors ca să le facem loc, după un obicei oriental ce ține mai mult de gelozie decît de politețe. N-am putut să le vedem fețele: deci nu știu dacă sîntem îndreptățiți să mai spunem și acum, ca Homer, *Sparta cea cu femei frumoase.*

După treisprezece ore de mers, timp în care nu mă odihnisem decît cîteva clipe, m-am întors la Ibrahim. Nu numai că pot să îndur oboseala, soarele și foamea, dar am observat că o emoție puternică mă susține împotriva oboselii și-mi dă puteri noi. Dealtfel, sînt convins, mai mult decît oricine altcineva, că o voință de neclintit reușește să

*„ Roșcatul Lacon,
Puterea dragă a păstorilor."

învingă orice greutate, mai mult chiar şi decît timpul. M-am hotărît să nu mă culc deloc, să profit de noapte ca să-mi scriu însemnările, să mă duc a doua zi la ruinele Spartei şi să-mi continui de acolo călătoria, fără să mă întorc la Misitra.

Mi-am luat rămas bun de la Ibrahim; am spus lui Iosif şi călăuzei să meargă călare pe drumul Argosului şi să m-aştepte la podul de pe Eurotas pe care trecusem venind de la Tripolizza. Nu l-am ţinut cu mine decît pe ienicer ca să mă întovărăşească la ruinele Spartei; dacă aş fi putut să mă dispensez de el, aş fi mers singur la Magula, căci văzusem cît de mult te încurcă în cercetările pe care vrei să le faci nişte subalterni ce se grăbesc şi se plictisesc întruna.

Totul fiind aranjat, în ziua de optsprezece, cu o jumătate de oră înainte de răsăritul soarelui, eu şi ienicerul am încălecat pe cai; i-am răsplătit pe sclavii bunului Ibrahim şi-am pornit în galop spre Lacedemonia.

Trecuse o oră de cînd alergam pe un drum monoton ce se îndrepta direct spre sud-est, cînd, la apariţia aurorei, am zărit cîteva ruine şi un zid lung de construcţie antică: inima începe să-mi bată cu putere. Ienicerul se întoarce spre mine şi arătîndu-mi, spre dreapta, cu biciul, o căsuţă alburie, îmi strigă cu un aer plin de mulţumire: „Palaeochori!“ M-am îndreptat spre ruina principală ce se vedea pe un deal. Înconjurînd dealul prin nord-vest, cu scopul de a urca, m-am oprit deodată la vederea unei mari incinte, deschise sub formă de semicerc şi în care am recunoscut pe dată un teatru. Nu pot descrie sentimentele nedesluşite ce m-au cuprins. Colina la poalele căreia mă aflam era deci colina cetăţii Sparta, pentru că teatrul era aşezat lîngă cetate; ruina pe care o vedeam pe deal era deci templul Minervei, pentru că acesta se afla în cetate; ruinele şi zidul lung pe lîngă care trecusem mai jos fuseseră deci ale tribului Cinosurilor, pentru că acest trib se afla la nordul oraşului; Sparta se afla deci sub privirile mele; şi teatrul, pe care avusesem fericirea să-l descopăr la sosire, îmi indica imediat poziţiile cartierelor şi ale monumentelor. Am descălecat şi am urcat în fugă pe dealul cetăţii.

Cînd am ajuns în vîrf, soarele se ridica din spatele munţilor Menelaion. Ce spectacol încîntător! Dar cît de trist! Fluviul Eurotas curgînd singuratic pe sub ruinele podului Babyx; peste tot numai ruine şi, printre ruine, nici un om! Am rămas nemişcat, ca încremenit, şi-am contemplat tabloul. Un amestec de admiraţie şi de durere îmi paraliza paşii şi gîndurile; în jurul meu domnea cea mai adîncă linişte; în aceste locuri unde vocea omenească nu se mai făcea auzită, am vrut să dau glas cel puţin ecoului şi am strigat cu toată puterea: Leonidas! Nici o ruină nu repetă acest mare nume, pe care însăşi Sparta părea că l-a uitat.

Dacă ruinele de care se leagă nişte amintiri ilustre ne arată că totul pe pămînt e deşertăciune, trebuie totuşi să recunoaştem că numele

ce supravieţuiesc imperiilor şi care imortalizează timpurile şi locurile au o mare însemnătate. La urma urmelor să nu dispreţuim prea mult gloria: în afară de virtute, nimic nu e mai frumos decît ea. Culmea fericirii ar fi ca în această viaţă, să poţi să le reuneşti pe amîndouă; aceasta era singura rugă pe care spartanii o adresau zeilor: „*Ut pulchra bonis adderent*!"* Cînd tulburarea ce mă cuprinsese se risipi, am început să cercetez ruinele din jurul meu. Vîrful dealului se înfăţişa ca un platou înconjurat, mai ales la nord-vest, de ziduri groase; le-am dat ocol de două ori şi am numărat o mie cinci sute şaizeci şi o mie cinci sute şaizeci şi şase de paşi obişnuiţi sau aproape şapte sute optzeci de paşi geometrici; trebuie să atrag atenţia că în acest circuit am cuprins întregul vîrf al dealului precum şi curba pe care o formează escavaţia teatrului în deal: acesta este teatrul pe care l-a cercetat Leroi.

Nişte dărîmături, în parte îngropate în pămînt, în parte ridicate deasupra solului, indică, înspre mijlocul platoului, temeliile templului Minervei Chalcioecos[1], unde Pausanias s-a refugiat zadarnic şi unde şi-a pierdut viaţa. În partea de sud a dealului coboară, pînă în cîmpie, într-o pantă foarte dulce, un fel de rampă în terase, lată de şaptezeci de picioare. Acesta era poate drumul pe care se urca la cetatea ce n-a devenit foarte puternică decît sub tiranii din Lacedemonia.

La începutul rampei şi mai sus de teatru văzui un mic edificiu de formă rotundă, pe trei sferturi distrus: nişele interioare par la fel de potrivite atît pentru a adăposti statui cît şi pentru urne. Să fie oare un mormînt? Să fie templul lui Venus înarmată? Cel din urmă trebuie să fi avut aproximativ această aşezare şi era dependent de tribul egizilor. Cezar, ce pretindea că se trage din Venus, purta pe inel amprenta zeiţei Venus înarmată; era, într-adevăr, dubla emblemă a slăbiciunii şi a gloriei acestui mare om:

*Vincere si possum nuda, quid arma gerens?***

Dacă te aşezi alături de mine pe dealul cetăţii, iată ce vei vedea în jurul tău:

La răsărit, adică spre Eurotas, o colină de formă alungită şi cu vîrful teşit, ca pentru a servi drept stadion sau hipodrom.

Pe cele două părţi ale colinei, între alte două coline ce formează cu prima două văi, se zăresc ruinele podului Babyx şi cursul fluviului Eurotas. De cealaltă parte a fluviului, priveliştea este întreruptă de un

* „Încît cele frumoase să se îmbine cu cele bune."

[1] Chalcioecos-casă de bronz. Nu trebuie să luăm textul lui Pausanias şi al lui Plutarch ad literam şi să ne imaginăm că templul era în întregime din bronz. Prin aceasta se înţelege că templul era îmbrăcat pe dinăuntru şi poate şi pe dinafară în bronz. Sper că nimeni nu confundă pe cei doi Pausanias pe care îi citez aici, pe unul în text, pe celălalt în notă.

** „Aş putea învinge goală, dar dac-aş purta arme?"

Scanned with OKEN Scanner

lanţ de dealuri roşietice: sînt munţii Menelaion. În spatele acestor munţi se ridică bariera munţilor înalţi ce mărginesc din depărtare golful Argos.

La est, între cetate şi fluviul Eurotas, plimbîndu-ne privirile de la nord spre sud, paralel cu albia fluviului, putem situa tribul Limnaţilor, templul lui Lycurg, palatul regelui Demarate, tribul Egizilor şi cel al Mesoaţilor, monumentul lui Cadmos, templul lui Hercule, al Elenei şi locul umbrit de platani al spartanilor. Pe această întindere vastă am numărat şapte ruine ce se mai aflau în picioare, neîngropate încă în pămînt, dar cu totul informe şi degradate. Cum puteam alege între ele, uneia dintre aceste ruini i-am dat numele de templul Elenei; pe alta am numit-o mormîntul lui Alcman; mi s-a părut că văd monumentele eroice ale lui Egeu şi Cadmos; m-am decis astfel pentru legenda mitologică şi n-am recunoscut din istorie decît templul lui Lycurg. Mărturisesc că prefer memoria singurului poet pe care l-a dat Lacedemonia şi cununa de flori pe care fiicele Spartei le-au cules pentru Elena în insula Platanilor, şi nu vestita ciorbă neagă şi cryptia:

O ubi campi,
Sperchiusque et virginibus bacchata Lacaenis,
*Taygeta.**

Din vîrful cetăţii, privind spre nord, se vede un deal destul de înalt ce-l domină chiar şi pe acela pe care este clădită cetatea, ceea ce contrazice textul lui Pausanias. Piaţa publică şi monumentele pe care această piaţă le închidea în incinta ei, ca Sfatul Bătrînilor, Chorul, Porticul Perşilor etc trebuie să se fi aflat în valea pe care o formează aceste două dealuri. În această parte nu se află nici o ruină. La nord-vest, se întindea tribul Cynosurilor, pe unde intrasem în Sparta şi observasem zidul cel lung.

Să ne întoarcem acum spre vest şi vom vedea, pe un teren neted, în spatele şi la picioarele teatrului, trei ruine dintre care una este destul de înaltă şi rotunjită ca un turn: în această direcţie se aflau tribul Pitanaţilor, mormintele lui Pausanias şi Leonida şi templul Dianei.

În sfîrşit, dacă îţi îndrepţi privirile spre sud, vei vedea un teren vălurit de pe care se ridică, ici şi colo, temeliile unor ziduri retezate la nivelul solului. Pietrele de construcţie au fost probabil duse de aici, căci nu se văd nicăieri prin împrejurimi. Casa lui Menelau se ridica în această perspectivă; iar mai departe, pe drumul Amycleiei, întîlneai templul Dioscurilor şi al Graţiilor. Această descriere va deveni şi mai uşor de înţeles dacă cititorul va recurge şi la Pausanias sau numai la *Călătoria lui Anacharsis.*

* *Şi unde-s cîmpiile Sperchionului*
Şi Taygetul colindat de fecioarele spartane bete?

Scanned with OKEN Scanner

Tot acest ţinut al Lacedemoniei se află în paragină: soarele îl pîrjoleşte în linişte şi mistuie fără încetare marmura mormintelor. În momentul în care priveam această pustietate, nici o plantă nu-i împodobea ruinele, nici o pasăre şi nici o insectă nu le dădea viaţă, în afară de milioane de şopîrle ce se urcau şi se coborau, fără zgomot, în lungul zidurilor arzătoare. Vreo duzină de cai, pe jumătate sălbatici, păşteau ici şi colo iarba veştedă; un păstor cultiva, într-un colţ al teatrului, cîţiva pepeni; iar la Magula, ce dă tristul său nume Lacedemoniei, se putea observa o pădurice de chiparoşi. Dar chiar şi Magula, ce era altădată un sat turcesc destul de mare, a pierit în acest cîmp al morţii; cocioabele sale s-au dărîmat de tot şi n-a mai rămas decît o ruină ce vesteşte alte ruini.

Am coborît de la cetate şi am mers timp de un sfert de oră ca să ajung la fluviul Eurotas. Mi-a apărut aproape tot aşa cum îl văzusem atunci cînd trecusem peste el, cu două leghe mai sus, fără să-l cunosc; înainte de a ajunge la Sparta poate să aibă lăţimea pe care o are Marna mai sus de Charenton. Albia sa, aproape seacă în timpul verii, se înfăţişează ca un prundiş semănat cu pietricele şi plantat cu trestie şi cu lauri trandafirii; în ea curg cîteva firicele de apă rece şi limpede. Apa mi s-a părut foarte bună; am băut multă, căci muream de sete. Fluviul Eurotas merită din plin epitetul de *apă cu trestii frumoase*, pe care i l-a dat Euripide; dar nu ştiu dacă trebuie să-l mai păstreze pe cel de *olorifer*, căci n-am văzut în apele sale nici o lebădă. I-am urmat cursul sperînd să întîlnesc aceste păsări care, după Platon, înainte de a muri, văd Olimpul şi aceasta este pricina pentru care ultimul lor cîntec este atît de melodios: cercetările mele au fost zadarnice. Se vede că nu mă bucur, ca Horaţiu, de favoarea Tyndaridelor şi n-au vrut să mă lase să pătrund taina lor.

Fluviile vestite au aceeaşi soartă ca şi popoarele vestite: la început ignorate, mai tîrziu celebrate pe întreg pămîntul, ele recad apoi în obscuritatea de la început. Fluviul Eurotas, numit la început *Chimeros*, curge acum uitat sub numele de *Iri*, întocmai ca şi Tibrul, altădată Albula, ce duce astăzi în mare apele necunoscute ale rîului Tevere. Am cercetat ruinele podului Babyx, ce nu reprezintă mare lucru. Am căutat insula Platanilor şi cred că am găsit-o mai jos de Magula: este un teren de formă triunghiulară; una dintre laturi este scăldată de fluviul Eurotas, iar celelalte două sînt formate din nişte şanţuri pline de trestie, pe unde curge în timpul iernii rîul Magula, vechiul Cnacion. În această insulă se află cîţiva duzi şi sicomori, dar nu găseşti nici un platan. N-am văzut nimic care să arate că turcii îşi mai fac din această insulă un loc de plăcere; doar cîteva flori, printre altele nişte crini albaştri; am cules cîţiva în memoria Elenei: fragila cunună a frumuseţii mai există încă pe malul fluviului Eurotas, dar frumuseţea în sine a dispărut.

Scanned with OKEN Scanner

Priveliștea de care te bucuri mergînd de-a lungul fluviului Eurotas este cu totul diferită de aceea ce ți se înfățișează din vîrf, de la cetate. Fluviul urmează o albie întortocheată și se ascunde, așa cum am spus, printre trestii și lauri trandafirii, la fel de înalți ca niște arbori; pe malul stîng, munții Menelaion, cu înfățișare aridă și roșietică, contrastează cu prospețimea și cu verdeața fluviului Eurotas. Pe malul drept, Taygetul își desfășoară magnificul său zid: tot spațiul cuprins între acest zid de munți și fluviu este plin de colinele și de ruinele Spartei; aceste coline și ruine nu par deloc triste, așa cum se văd de aproape: dimpotrivă, ele apar colorate în purpuriu, violet, auriu deschis. Ceea ce dă frumusețea peisajelor nu este verdele crud și rece al cîmpiilor și frunzelor, ci efectele de lumină; iată de ce stîncile și ierburile din golful Neapolului vor fi întotdeauna mai frumoase decît cele mai roditoare văi ale Franței și Angliei.

Astfel, după secole de uitare, fluviul Eurotas ce i-a văzut rătăcind pe malurile sale pe lacedemonienii descriși de Plutarh, acest fluviu părăsit s-a bucurat poate auzind cum răsună, de-a lungul lui, pașii unui străin necunoscut. Era în ziua de 18 august 1806 la ora nouă dimineața, cînd am făcut în lungul fluviului Eurotas, de unul singur, această plimbare ce nu se va șterge vreodată din memoria mea. Dacă detest obiceiurile spartanilor, nu tăgăduiesc nicidecum măreția unui popor liber și n-am călcat niciodată fără emoție nobila sa țărînă. Un singur fapt și este de ajuns ca să dovedească gloria acestui popor: cînd Nero a vizitat Grecia, el n-a îndrăznit să intre în Lacedemonia. Ce minunat elogiu adus acestei cetăți!

M-am întors la cetate oprindu-mă la toate ruinele pe care le întîlneam în drum. Faptul că Misitra a fost construită folosind ruinele Spartei a contribuit mult, fără îndoială, la degradarea monumentelor acestui din urmă oraș. Mi-am găsit tovarășul de drum exact în locul în care îl lăsasem: se așezase jos și adormise; se trezise tocmai atunci și fuma; vroia să mai doarmă. Caii pășteau liniștiți pe meleagurile regelui Menelau; „Elena nu-și părăsise frumoasa ei furcă cu lînă purpurie, ca să le dea grîu curat într-o iesle minunată.“[1]. Pribeag prin lume, nu sînt nicidecum fiul lui Ulise, deși, ca lui Telemah, îmi plac mai mult stîncile mele de acasă decît cele mai frumoase ținuturi.

Era amiază; soarele își arunca razele fierbinți peste creștetele noastre. Ne-am așezat la umbră într-un colț al teatrului, și am mîncat cu mare poftă pîine și curmale uscate aduse de la Misitra; Iosif pusese stăpînire pe restul proviziilor. Ienicerul se bucura; socotea că și-a făcut datoria și se pregătea de plecare; dar văzu curînd, spre marea sa neplăcere, că se înșelase. Începui să-mi scriu notele și să schițez locurile din jur: totul a durat două ore bune, după care vrui să cercetez monumentele de la vestul cetății. În această parte socoteam că trebuia să

[1] Odiseea.

Scanned with OKEN Scanner

se afle mormîntul lui Leonida. Ienicerul m-a însoţit trăgînd caii de căpăstru; am mers rătăcind, din ruină în ruină. Eram singurii oameni vii în mijlocul atîtor morţi iluştri: amîndoi barbari, străini unul de celălalt ca şi de Grecia, veniţi din pădurile Galiei şi din stîncile Caucazului, ne întîlnisem în fundul Peloponezului, eu în trecere iar el ca să trăiască pe pămîntul în care se aflau nişte morminte ce nu erau cele ale străbunilor noştri.

Am întrebat zadarnic, pînă şi pietricelele, unde se află rămăşiţele pămînteşti ale lui Leonida. Am trăit totuşi o clipă de speranţă: lîngă acel soi de turn ce am spus că se afla la vestul cetăţii, am văzut niste resturi de sculpturi ce mi s-au părut a fi cele ale unui leu. Ştim de la Herodot că pe mormîntul lui Leonida exista un leu de piatră; acest lucru nu este consemnat de Pausanias. Zelul meu deveni de două ori mai mare, dar toate străduniile au fost zadarnice[1]. Nu ştiu dacă acesta este locul unde abatele Fourmont a descoperit trei monumente ciudate. Unul dintre ele era o stelă pe care se afla gravat cuvîntul Ierusalim: poate că era vorba de acea alianţă a evreilor şi a lacedemonienilor despre care se vorbeşte într-una din cărţile Macabeilor; celelalte două monumente erau inscripţiile sepulcrale ale lui Lysandros şi Agesilau: era firesc ca un francez să găsească mormîntul a doi mari căpitani. Am remarcat că Europa datorează primele noţiuni satisfăcătoare pe care le are despre ruinele Spartei şi ale Atenei, compatrioţilor mei[2]. Deshayes, trimis de Ludovic al XIII-lea la Ierusalim, a trecut prin Atena prin anul 1629: dispunem de cartea pe care a scris-o despre această călătorie pe care Chandler nu a cunoscut-o. Părintele Babin, iesuit, făcu în 1672, o prezentare a *Stării actuale a oraşului Atena;* relatarea a fost redactată de Spon înainte ca acest sincer şi iscusit călător să-şi fi început drumurile sale cu Wheler. Abatele Fourmont şi Leroi au fost primii ce au dat informaţii sigure despre Laconia deşi, de fapt, Vernon trecuse prin Sparta înaintea lor; dar, de la acest englez, nu avem decît o singură scrisoare: se mulţumeşte să spună că a văzut Lacedemonia şi nu intră în nici un fel de amănunte. În ceea ce mă priveşte, nu ştiu dacă cercetările mele vor dăinui în viitor, dar, cel puţin, îmi voi fi legat numele de numele Spartei, singurul lucru ce poate să-l salveze de la uitare; ca să spun astfel, voi fi redescoperit această cetate nemuritoare, dînd

[1] Memoria mă înşela: leul despre care vorbeşte Herodot se afla la Termopile. Acest istoric nu spune nici măcar că osemintele lui Leonida au fost duse în ţara sa. Dimpotrivă, pretinde că Xerses a poruncit ca trupul acestui prinţ să fie pus pe cruce. Astfel că resturile leului de la Sparta nu pot indica mormîntul lui Leonida. Nu aveam la îndemînă o carte a lui Herodot despre ruinele Lacedemoniei. [...]

[2] Privitor la Atena, există două scrisori din colecţia lui Martin Crusius din 1584; dar, în afară de faptul că nu spun mai nimic, sînt scrise de către grecii originari din Moreea şi, ca urmare, nu reprezintă fructul cercetărilor unor călători moderni. Spon mai citează şi manuscrisul din biblioteca Barberine, din Roma, scris cu două sute de ani înainte de călătoria sa, şi în care a găsit cîteva hărţi ale Atenei.

Scanned with OKEN Scanner

despre ruinele ei niște detalii pînă acum necunoscute: adeseori, un simplu pescar, datorită unui naufragiu sau vreunei întîmplări, determină poziția unor stînci submarine ce nu fuseseră descoperite nici de cei mai iscusiți cîrmaci.

În Sparta existau o mulțime de altare și de statui închinate Somnului, Morții, Frumuseții (Venus-Morpho), divinități ale tuturor oamenilor; precum și Spaimei stîrnite de război, neîndoielnic, acelei spaime pe care lacedemonienii o inspirau dușmanilor: din toate acestea n-a mai rămas nimic; dar, pe un fel de soclu, am citit aceste litere: ΓΕΛΑΣΜΑ. Să fie oare cuvîntul *Gelasma?* Să fie vorba de piedestalul statuii Rîsului, pe care Lycurg a așezat-o în ținutul locuit de acei maiestuoși descendenți ai lui Hercule? Altarul Rîsului, singurul ce dăinuie și acum în mijlocul Spartei îngropate, ar fi o bună dovadă că filozofia lui Democrit a triumfat!

Ziua era pe sfîrșite cînd m-am desprins de aceste ruine ilustre, de umbra lui Lycurg, de amintirile Termopilelor și de toate născocirile legendei și ale istoriei. Soarele dispăru în spatele munților Tayget, așa că l-am putut urmări cum și-a început și și-a terminat plimbarea peste ruinele Lacedemoniei. Se împlineau trei mii cinci sute patruzeci și trei de ani de cînd răsărise și apusese pentru prima oară peste acest oraș ce se năștea atunci. Am plecat cu sufletul plin de lucrurile pe care le văzusem și cufundat în gînduri fără de sfîrșit; asemenea zile te fac să poți să înduri cu răbdare multe nenorociri și mai ales să devii nepăsător la multe lucruri.

Timp de o oră și jumătate am urcat, trecînd prin cîmpii, în susul fluviului Eurotas și am ajuns la drumul ce ducea spre Tripolizza. Iosif și călăuza își așezaseră cortul pe celălalt mal al rîului, lîngă pod: aprinseseră focul cu trestii, în ciuda lui Apollo pe care geamătul acestor trestii îl mîngîia de pierderea lui Daphne. Iosif se aprovizionase din belșug cu toate cele trebuincioase: avea sare, ulei, pepeni, pîine și carne. Fripse o pulpă de oaie, întocmai ca tovarășul lui Ahile și mi-o servi pe coltul unui pietroi, cu vin din via lui Ulise și cu apă din Eurotas. Ca să găsesc această cină excelentă, aveam exact ceea ce îi lipsea lui Denis ca să simtă gustul ciorbei negre.

După masă, Iosif îmi aduse șaua ce îmi folosea de obicei drept pernă; mă înfășurai în manta și mă culcai pe malul fluviului Eurotas, sub un dafin. Noaptea era atît de clară și de senină, încît calea lactee era ca un revărsat de zori reflectat de apa fluviului, la a cărui lumină s-ar fi putut citi. Am adormit cu ochii pe cer, avînd chiar deasupra capului frumoasa constelație a Lebedei. Îmi mai amintesc și acum de plăcerea pe care o simțeam altă dată atunci cînd mă odihneam astfel în pădurile din America și mai ales atunci cînd mă trezeam din somn, în miezul nopții. Ascultam zgomotul pe care-l făcea vîntul în pustietate, boncăluitul antilopelor, al cerbilor, mugetul vreunei cataracte

Scanned with OKEN Scanner

îndepărtate, în timp ce butucul din vatră, pe jumătate stins, arunca de jos o lumină roșietică pe frunzele arborilor. Îmi plăcea pînă și vocea irochezului cînd scotea cîte un strigăt în mijlocul pădurilor și care, la lumina stelelor și în liniștea naturii, părea că își proclamă libertatea sa fără de margini. Toate aceste lucruri sînt plăcute la douăzeci de ani, pentru că viața își este de ajuns sieși și pentru că, în prima tinerețe, există în noi o anume neliniște și un anume simțămînt nedeslușit ce ne poartă fără încetare înspre himere, *ipsi sibi somnia fingunt**; dar la o vîrstă mai matură, sufletul se îndreaptă spre lucruri mai trainice: în primul rînd, dorește să se hrănească cu amintirile și cu exemplele pe care le dă istoria. Aș dormi și astăzi cu dragă inimă pe malul fluviului Eurotas sau pe malul Iordanului, dacă umbrele eroice ale celor trei sute de spartani sau cei doisprezece fii ai lui Iacob mi-ar vizita somnul; dar n-aș mai merge să caut un pămînt nou ce n-a fost niciodată sfîșiat de brăzdarul plugului: în prezent am nevoie de pustiuri bătrîne care să-mi aducă, după voie, zidurile Babilonului sau legiunile din Pharsalos, *grandia ossa!*, de cîmpuri ale căror brazde să mă învețe ceva și în care să regăsesc, om cum sînt, sîngele, lacrimile și sudorile omului.

În ziua de 19, Iosif mă trezi la ora trei dimineața, după cum îi spusesem; am pus șeile pe cai și am pornit. Mi-am întors capul spre Sparta și am aruncat o ultimă privire spre Eurotas; nu puteam să scap de acel sentiment trist pe care îl încercăm în fața unei ruine măreți și atunci cînd părăsim niște locuri pe care nu le vom mai vedea niciodată.

Drumul ce duce din Laconia în Argolida era în antichitate ceea ce este și astăzi, adică unul dintre cele mai grele și mai sălbatice drumuri din Grecia. Un timp am urmat drumul spre Tripolizza; apoi, întorcîndu-ne spre răsărit, ne-am afundat în niște trecători de munte. Mergeam repede prin albii de torenți secate și pe sub arbori ale căror crengi ne sileau să ne culcăm pe gîtul cailor. M-am lovit cu capul atît de tare de o creangă, încît m-am trezit fără cunoștință, aruncat la zece pași depărtare. Cum calul continua să galopeze, tovarășii mei de călătorie, ce mergeau înainte, nu și-au dat seama că am căzut: strigătele pe care le-au scos cînd s-au întors spre mine, m-au trezit din leșin.

La ora patru dimineața am ajuns în vîrful unui munte unde ne-am lăsat caii să se odihnească. Frigul se făcu atît de pătrunzător, încît am fost nevoiți să aprindem un foc de buruieni. Nu știu ce nume să dau acestui loc ce n-a fost prea vestit în antichitate; cred că ne aflam spre izvoarele rîului Loenus, în lanțul munților Eva și nu departe de Prasiae, pe golful Argosului.

Pe la amiază am ajuns într-un sat mare numit *Sfîntul Paul*, ce se afla destul de aproape de mare: aici nu se vorbea decît de o întîmplare tragică pe care s-au grăbit să ne-o povestească.

* Singuri își făuresc visuri.

O fată din sat, pierzîndu-şi tatăl şi mama şi devenind stăpîna unei mici averi, a fost trimisă de rudele ei la Constantinopole. La vîrsta de optsprezece ani s-a întors în sat: vorbea turceşte, italieneşte şi franţuzeşte şi cînd vreun străin trecea prin Sfîntul Paul, ea îl primea cu o politeţe ce făcu să i se pună la îndoială virtutea. Mai marii satului se adunară la sfat şi, după ce examinară purtarea orfanei, luară hotărîrea să scape de o fată ce făcea satul de ruşine. Mai întîi îşi procurară suma de bani ce se plătea în Turcia pentru a răscumpăra uciderea unei creştine; apoi intrară noaptea la fată, o loviră de moarte şi un bărbat, de îndată ce primi vestea execuţiei, merse să ducă paşei preţul sîngelui. Pe toţi aceşti greci din Sfîntul Paul îi supăra nu atît atrocitatea faptei, cît lăcomia paşei; căci acesta, ce găsea şi el că fapta este foarte obişnuită şi care recunoştea că primise suma fixată pentru un asasinat de rînd, socotea totuşi că frumuseţea, tinereţea, cunoştinţele, călătoriile orfanei îi dădeau (lui, paşă al Moreei) dreptul la o sumă în plus: drept urmare Înălţimea Sa trimise, chiar în aceeaşi zi, doi ieniceri ca să mai ceară alţi bani.

Satul Sfîntul Paul este plăcut: udat de izvoare umbrite de pini sălbatici, *pinus sylvestris*. Am găsit aici pe unul dintre acei doftori italieni ce aleargă prin toată Moreea: l-am pus să-mi ia sînge. Am băut un lapte excelent, într-o casă foarte curată, ce semăna destul de mult cu o cabană elveţiană. O tînără moreată se aşeză în faţa mea: prin statură şi îmbrăcăminte, semăna cu Meiagra. Ţăranii greci nu sînt îmbrăcaţi ca grecii levantini pe care-i vedem în Franţa: poartă o tunică ce le coboară pînă la genunchi şi pe care o leagă cu o cingătoare; pantalonii largi le sînt ascunşi de poalele acestei tunici; poartă sandale prinse cu şnururi pe care le încrucişează în jurul gleznelor goale; deşi îşi poartă altfel părul, seamănă foarte mult cu vechii greci, înfăţişaţi fără mantie.

Noul meu tovarăş, aşezat, cum am spus, în faţa mea, îmi supraveghea mişcările cu o mare naivitate. Nu scotea nici un cuvînt şi mă sorbea din priviri: îşi întindea gîtul ca să poată privi în vasul de pămînt din care îmi mîncam laptele. Cînd m-am sculat eu, s-a sculat şi el; cînd m-am aşezat, s-a aşezat şi el din nou. I-am oferit o ţigară; a fost foarte încîntat şi mi-a făcut semn să fumez cu el. Cînd am plecat, a fugit după mine timp de o jumătate de oră, tot fără să vorbească şi fără să pot afla ce voia de la mine. I-am dat bani, dar i-a aruncat: ienicerul a vrut să-l alunge şi atunci a vrut să-l bată. Eram emoţionat, nu ştiu de ce, poate pentru că mă vedeam, eu barbar civilizat, obiectul curiozităţii unui grec devenit barbar[1].

Plecasem din Sfîntul Paul la ora două după-amiază, după ce schimbasem caii şi urmam drumul vechii Cynurii. Pe la ora patru, călăuza ne-a

[1] Grecii din aceşti munţi pretind că sînt adevăraţii descendenţi ai Lacedemonienilor; ei mai spun că Manioţii nu sînt decît o adunătură de briganzi străini şi au dreptate.

Scanned with OKEN Scanner

strigat că vom fi atacaţi: într-adevăr, am zărit în munte cîţiva oameni înarmaţi; ne-au privit îndelung şi ne-au lăsat să trecem liniştiţi. Am intrat în munţii Parthenius şi-am coborît pe malul unui rîu al cărui curs ne-a condus pînă la mare. Se vedea cetatea Argos, Nauplius, în faţa noastră şi munţii Corintului, înspre Micene. Din locul unde ajunsesem mai erau de mers pînă la Argos încă trei ore; trebuia să înconjurăm fundul golfului, străbătînd mlaştina Lerne, ce se întindea între oraş şi locul în care ne găseam. Am trecut pe lîngă grădina unui agă, unde am văzut plopi de Lombardia amestecaţi cu chiparoşi, cu lămîi, cu portocali şi cu o mulţime de arbori pe care nu-i mai văzusem pînă atunci în Grecia. După puţin timp, călăuza greşi drumul şi iată-ne ajunşi pe nişte cărări înguste mărginite de mici heleşteie şi de rîuri revărsate. Se lăsase noaptea şi noi nu trecusem încă de acel loc: caii noştri, înspăimîntaţi de întuneric, de orăcăitul mulţimii de broaşte şi de flăcările violete ce alergau pe mlaştină, erau siliţi să sară la fiecare pas peste nişte gropi late. Calul călăuzei se prăbuşi; şi cum mergeam înşiruiţi unul cîte unul, ne-am împiedecat şi-am căzut unii peste alţii într-o mlaştină. Strigam toţi deodată fără să ne auzim; apa era destul de adîncă şi caii ar fi putut să se înece cu stăpîni cu tot; rana mi se deschisese iarăşi şi capul mă durea tare. În sfîrşit, am ieşit ca prin minune din mlaştină, dar ne era cu neputinţă să ajungem la Argos. Am zărit, printre trestii, o luminiţă: ne-am îndreptat în acea parte, morţi de frig, plini de noroi, trăgînd caii de frîie şi ameninţaţi la fiecare pas să ne înfundăm din nou în vreo groapă.

Lumina ne-a îndrumat spre o fermă aşezată în mijlocul mlaştinii, în vecinătatea satului Lerna: tocmai avusese loc secerişul; secerătorii erau întinşi pe pămînt; se ridicau de lîngă picioarele noastre şi fugeau ca nişte animale sălbatice. Am reuşit să-i liniştim şi ne-am petrecut restul nopţii împreună cu ei pe un loc aşternut cu bălegar de oaie, locul cel mai curat şi mai uscat pe care l-am putut găsi. Aş avea dreptul să mă cert cu Heracle ce n-a omorît de-a binelea hidra din Lerna, căci în acest loc nesănătos m-am îmbolnăvit de friguri, de care n-am scăpat cu totul decît în Egipt.

În ziua de 20, la răsăritul soarelui, eram la Argos: satul ce înlocuieşte azi acel oraş vestit este mai curat şi mai însufleţit decît majoritatea celorlalte sate din Moreea. Are o aşezare foarte frumoasă, pe malul golfului Argos, la o leghe şi jumătate de mare; de o parte, se înalţă munţii Cynuriei şi ai Arcadiei, iar de cealaltă parte, înălţimile Trezenei şi ale Epidaurului.

Dar, fie că imaginaţia mea era întristată de amintirea nenorocirilor şi mîniei Pelopizilor, fie că acesta era adevărul, pămînturile mi s-au părut părăginite şi pustii, munţii întunecaţi şi sterpi, natură martoră unor mari nelegiuiri şi mari virtuţi. Am vizitat ceea ce se numeşte ruina palatului lui Agamemnon, ruinele teatrului şi ale unui apeduct

Scanned with OKEN Scanner

roman; am urcat la cetate, căci am vrut să văd pînă şi cea mai mică piatră pe care o atinsese mîna regelui regilor. Cine se poate lăuda cu o glorie asemeni aceleia de care se bucură nobilele familii cîntate de Homer, Eschil, Sophocle, Euripide şi Racine? Şi cît de mare ţi-e uimirea cînd vezi cît de puţine lucruri rămîn în urma lor, pe locurile unde au trăit!

De mult timp încă ruinele Argosului nu mai sînt pe măsura măreţiei numelui său. Chandler le-a găsit, în 1756, întocmai aşa cum le-am văzut şi eu; abatele Fourmont, în 1746, şi Pellegrin, în 1719, nu avuseseră nici ei parte de altă privelişte. Veneţienii, mai ales, sînt cei ce au nimicit monumentele acestui oraş, folosindu-le la construirea castelului Palamida. Exista la Argos, din timpul lui Pausanias, o statuie a lui Jupiter, neasemuită pentru că avea trei ochi şi încă şi mai vrednică de a fi pomenită pentru o altă pricină: Sthenelus o adusese de la Troia; se spunea că este chiar statuia la picioarele căreia Priam a fost masacrat, în palatul lui, de fiul lui Ahile:

Ingens hora fuit, justaque veterrima laurus
Incumbens arae atque umbra complexa Penates.*

Dar aceeaşi cetate a Argosului, întotdeauna triumfătoare atunci cînd îşi arăta între zidurile ei penaţii ce au trădat meleagurile lui Priam, a dovedit, nu după mult timp, că soarta e schimbătoare. Încă din timpul domniei lui Iulian Apostatul se afla într-o asemenea decădere, încît n-a putut, din pricina sărăciei, să contribuie la organizarea şi la cheltuielile jocurilor istmice. Iulian şi-a apărat cauza sa împotriva corintienilor; printre lucrările împăratului, există încă şi azi această pledoarie *(Ep.* XXV). Este unul dintre cele mai interesante documente privitoare la istoria lucrurilor şi a oamenilor. În sfîrşit, cetatea Argos, patria regelui regilor, devenită în evul mediu moştenirea unei văduve veneţiene, a fost vîndută de aceasta republicii Veneţia, pe două sute de ducaţi rentă viageră şi cinci sute de ducaţi bani gheaţă. Coronelli face o prezentare a contractului: *omnia vanitas!*

La Argos am fost primit de un medic italian, Avramiotti, pe care domnul Pouqueville îl cunoscuse la Nauplius şi la care acesta îşi operase nepoata. Domnul Avramiotti îmi arătă o hartă a Peloponezului pe care începuse să scrie, împreună cu domnul Fauvel, numele vechi lîngă cele moderne: va fi o lucrare valoroasă, ce nu putea fi făcută decît de nişte oameni ce locuiesc de mult timp pe aceste meleaguri. Domnul Avramiotti făcuse avere şi începea să suspine după Italia. Pe măsură ce omul înaintează în vîrstă, simte tot mai mult cum i se întăresc în suflet dragostea de patrie şi credinţa. În tinereţe nu ne gîndim nici la una şi nici la cealaltă dar, mai devreme sau mai tîrziu,

* *A fost altar uriaş şi-alături un laur bătrîn*
Plecat asupră-i şi-mbrăţişînd cu umbra-i Penaţii.

Scanned with OKEN Scanner

aceste simțăminte ni se înfățișează în toată splendoarea și trezesc în adîncul inimilor noastre o dragoste pe măsura frumuseții lor. Aflîndu-ne în Argos, am vorbit despre Franța și despre Italia, din aceeași pricină pentru care soldatul argolid ce-l urma pe Eneas și-a amintit de Argos înainte de a muri pe meleagurile Italiei. N-am vorbit aproape deloc despre Agamemnon, deși a doua zi trebuia să-i văd mormîntul. Stăteam de vorbă pe terasa casei, de unde se vedea golful Argos: poate că, din înaltul acestei terase, o biată femeie aruncase piatra ce a pus capăt gloriei și isprăvilor de vitejie ale lui Pyrrhus. Domnul Avramiotti îmi arăta un promontoriu de pe cealaltă parte a mării și-mi spunea: „Aici Clitemnestra îl pusese să stea pe sclavul ce trebuia să dea semnalul întoarcerii flotei grecilor" și adăuga: „Veniți din Veneția? Cred că ar fi bine să mă întorc la Veneția".

A doua zi, în zori, l-am părăsit pe acest om ce se simțea în Grecia ca și exilat și am pornit, cu o nouă călăuză și cu alți cai, pe drumul spre Corint. Cred că domnului Avramiotti nu i-a părut rău că a scăpat de mine: deși m-a primit cu multă politețe, se vedea ușor că vizita mea nu-i căzuse prea bine.

După o jumătate de oră de mers, am traversat Inachus, părintele lui Io, devenită celebră prin gelozia Iunonei: altădată, înainte de a ajunge la albia acestui torent, întîlneai, ieșind din Argos, poarta Lucina și altarul Soarelui. La o jumătate de leghe depărtare, de cealaltă parte a rîului Inachus, trebuia să vedem templul zeiței Ceres, iar mai departe încă mormîntul lui Thyestes și monumentul eroului Perseu. Ne oprirăm cam la înălțimea la care aceste monumente se aflau pe vremea cînd Pausanias și-a făcut călătoria. Am părăsit cîmpia Argosului, despre care avem un foarte bun memorial al domnului Barbier du Bocage. Cînd am ajuns aproape de munții Corintului, am văzut, în spatele nostru, orașul Nauplius. Locul unde ajunsesem se numește *Cavarti* și, ca să găsești ruinele orașului Micene, trebuie să te abați aici din drum și să cauți puțin spre dreapta. Chandler, la întoarcerea sa din Argos, nu le văzuse. Astăzi, aceste ruine sînt foarte cunoscute datorită săpăturilor pe care le-a făcut lordul Elgin, la trecerea sa prin Grecia. Domnul Fauvel le-a descris în memoriile sale, iar domnul de Choiseul-Gouffier posedă hărțile; abatele Fourmont vorbise deja despre ele, iar Dumonceaux le văzuse. Străbăturăm un hățiș; o cărăruie ne-a condus la aceste ruine ce sînt și azi aproape la fel cum erau în timpul lui Pausanias, căci cetatea Micene a fost distrusă de mai bine de două mii două sute optzeci de ani. Argolizii o dărîmară din temelii, invidioși pe gloria pe care aceasta o cucerise, trimițînd patruzeci de războinici să moară, împreună cu Spartanii la Termopile. Am început prin a cerceta mormîntul căruia i s-a dat numele de *mormîntul lui Agamemnon:* este un monument subteran, de formă rotundă, ce primește lumina prin dom și care n-are nimic deosebit

Scanned with OKEN Scanner

în afară de simplitatea arhitecturii. Se intră printr-un şanţ ce se sfîrşeşte la poarta mormîntului: poarta era împodobită cu pilaştri, făcuţi dintr-o marmură albăstruie, destul de obişnuită, adusă din munţii vecini. Acest monument a fost descris de lordul Elgin şi tot el a pus să se scoată pămîntul ce se afla în interior. Încăperea principală este legată de o alta, foarte mică, printr-o portiţă joasă. După ce am cercetat-o cu atenţie, consider că această ultimă încăpere nu este nimic altceva decît o excavaţie făcută de lucrători în afara mormîntului: căci n-am observat nici un fel de ziduri. Ar rămîne de explicat la ce folosea portiţa ce nu era, poate, decît o altă deschidere a mormîntului. Oare acest mormînt a fost totdeauna ascuns sub pămînt, precum rotonda catacombelor din Alexandria? Sau se ridica deasupra solului, ca mormîntul Ceciliei Metella de la Roma? Avea oare o arhitectură exterioară şi în ce stil era aceasta? Tot felul de întrebări cărora rămîne să li se dea un răspuns. În mormînt nu s-a găsit nimic şi nici măcar nu sîntem siguri că acesta este mormîntul lui Agamemnon, menţionat de Pausanias[1].

După ce am ieşit din acest monument, am străbătut o vale stearpă şi, pe coasta unei coline ce se afla în partea opusă, am văzut ruinele oraşului Micene: am admirat mai ales una dintre porţile oraşului, făcută din bucăţi gigantice de stîncă aşezată chiar peste stîncile muntelui cu care par că formează un monolit. Singura podoabă sînt doi lei de mărime uriaşă sculptaţi pe cele două părţi ale porţii: sînt reprezentaţi în relief, în picioare şi din faţă, întocmai ca leii ce susţineau armoariile vechilor noştri cavaleri; acum nu mai au capete. N-am văzut niciodată, nici chiar în Egipt, o arhitectură mai impunătoare, iar pustiul unde se află aşezată îi creşte şi mai mult măreţia: seamănă cu lucrările pe care Strabon şi Pausanias le atribuie Ciclopilor şi ale căror urme se pot regăsi în Italia. Domnul Petit-Radel este de părere că această arhitectură a precedat inventarea stilurilor. Cel ce îmi arăta, în mijlocul acestei pustietăţi, mormîntul lui Agamemnon şi ruinele oraşului Micene era un copil gol goluţ, un păstor.

La baza porţii despre care am vorbit se află un izvor ce este, dacă vreţi, cel pe care Perseu l-a găsit sub o ciupercă şi de la care se trage numele oraşului Micene: *mykes* înseamnă în greceşte ciupercă sau mînerul unei săbii. Această poveste este luată din lucrările lui Pausanias. Vrînd să ajung la drumul spre Corint, auzeam cum pămîntul răsuna sub paşii calului. Am descălecat şi am descoperit bolta unui alt mormînt.

Pausanias numără în oraşul Micene cinci morminte: mormîntul lui Atreu, al lui Agamemnon, al lui Eurimedon, al lui Teledamus şi Pelops şi cel al Electrei. Adaugă că Clitemnestra şi Egist erau îngropaţi în afara zidurilor; deci ceea ce descoperisem să fi fost mormîntul lui Egist

[1] Lacedemonienii se lăudau că posedă şi rămăşiţele pămînteşti ale lui Agamemnon.

Scanned with OKEN Scanner

şi al Clitemnestrei? Am dat toate indicaţiile necesare domnului Fauvel, ce urmează să-l caute la prima sa călătorie la Argos: ciudată mi-e soarta ce mă face să plec de la Paris ca să descopăr cenuşa Clitemnestrei!

Am lăsat la stînga Nemeea şi ne-am continuat drumul: am ajuns devreme la Corint, trecînd printr-un fel de cîmpie străbătută de curenţi de apă şi presărată cu nişte măguri izolate, asemănătoare cu Acro-Corintul, cu care acestea se confundă. L-am zărit cu mult timp înainte de-a ajunge, ca pe o masă informă de granit roşcat, încununată de o linie de ziduri întortocheate. Corintul a fost descris de toţi călătorii. Spon şi Wheler au vizitat cetatea, unde au descoperit fîntîna Pyrene; dar Chandler nu s-a urcat la Acro-Corint şi domnul Fauvel ne spune că turcii nu mai lasă pe nimeni să intre aici. Într-adevăr, n-am obţinut nici măcar permisiunea de a mă plimba prin împrejurimi, cu toate străduaniile ienicerului meu. Dealtfel, Pausanias, în *Chorinthia* şi Plutarh, în *Viaţa lui Aratus*, ne-au descris foarte bine monumentele şi localităţile din Acro-Corint.

Am descins la un kan destul de curat, aşezat în centrul orăşelului, şi nu departe de bazar. Ienicerul plecă după provizii, iar Iosif pregăti masa; pe cînd ei făceau aceste treburi, m-am dus să hoinăresc prin împrejurimi, de unul singur.

Corintul este aşezat la poalele munţilor, într-o cîmpie ce se întinde pînă la marea Crissa, astăzi golful Lepanto, singurul nume modern din Grecia ce rivalizează ca frumuseţe cu numele antice. Pe timp senin, se văd dincolo de mare vîrfurile Heliconului şi Parnasului, dar din oraş nu se vede nici măcar marea saronică; ca să o vezi trebuie să urci la Acro-Corint; de acolo se vede nu numai marea, ci şi cetatea Atenei pînă la capul Collone: „Este, spune Spon, una dintre cele mai frumoase privelişti din univers“. Sînt convins că-i aşa, căci chiar de la poalele Acro-Corintului, perspectiva este încîntătoare. Casele din sat, destul de mari şi destul de bine întreţinute, sînt răspîndite în grupuri, pe cîmpie, în mijlocul duzilor, al portocalilor şi al chiparoşilor; viţa de vie, ce face bogăţia ţinutului, dă cîmpiei o înfăţişare proaspătă şi înfloritoare. Viţa de vie nu este ridicată pe arbori în ghirlande, ca în Italia, şi nici lăsată sub formă de butuci, ca în împrejurimile Parisului. Fiecare butuc formează un mănunchi de verdeaţă, în jurul căruia ciorchinii atîrnă, toamna, întocmai ca nişte cristale. La nord şi la răsărit, se văd vîrfurile munţilor Parnas şi Helicon, golful Lepanto, ce seamănă cu un canal magnific, şi muntele Oneius, acoperit de mirt, în timp ce la sud se înalţă Acro-Corintul, munţii Argolidei şi cei ai Sicioniei. Monumentele Corintului nu mai există astăzi. Domnul Foucherot n-a descoperit printre ruine decît două capiteluri corintice, singura amintire a stilului aparţinînd acestui oraş.

Cetatea Corintului, distrusă din temelii de Mummius, reclădită de Iulius Cezar şi de Adrian, distrusă a doua oară de Alaric, ridicată din

Scanned with OKEN Scanner

nou de veneţieni, a fost pustiită a treia şi ultima oară de către Mahomed al II-lea. Strabon a văzut-o la puţin timp după reclădirea sa, sub împăratul August. Pausanias a admirat-o aşa cum era în vremea lui Adrian; şi, după monumentele pe care ni le-a descris, Corintul era, în acea vreme, un oraş minunat. Este interesant de ştiut cum va fi fost în 1173, cînd Benjamin de Tudele a trecut pe aici; dar acest evreu spaniol ne povesteşte cu gravitate că a sosit la Patras, „oraş al lui Antipater, spune el, unul dintre cei patru regi greci ce au împărţit imperiul lui Alexandru". De aici se duce la Lepanto şi la Corint: în acest din urmă oraş găseşte trei sute de evrei, conduşi de venerabilii rabini Leon, Iacob şi Iezechil; iată tot ce-l interesa pe Benjamin.

Călătorii moderni ne-au arătat mai bine ce-a mai rămas din Corint după atîtea nenorociri; Spon şi Wheler au descoperit aici ruinele unui templu ce datează din cele mai vechi timpuri; aceste ruine erau formate din unsprezece coloane canelate, fără bază şi în stil doric. Spon afirmă că aceste coloane n-aveau o înălţime mai mare decît cinci diametre ale piciorului coloanei. Chandler spune că aveau jumătate din înălţimea pe care ar fi trebuit s-o aibă ca să respecte exact proporţiile stilului. Este evident că Spon se înşeală pentru că socoteşte proporţiile caracteristice stilului luînd ca măsură diametrul piciorului coloanei şi nu diametrul corespunzător coloanei la prima treime din înălţimea ei. Acest monument desenat de Leroi merita să fie amintit, pentru că dovedeşte fie că primul monument doric nu avea proporţiile pe care Plinius şi Vitruviu i le-au atribuit mai tîrziu, fie că stilul toscan, de care acest templu pare că se apropie, n-a luat naştere în Italia. Spon a crezut că recunoaşte în acest monument templul Dianei din Efes, citat de Pausanias, de Chandler şi de Strabon. Nu pot să spun dacă aceste coloane mai există încă şi azi, căci nu le-am văzut; dar mi se pare că am auzit c-au fost dărîmate şi că englezii au cărat de aici ultimele ruine[1].

Un popor de lîngă mare, un rege ce-a fost filozof şi-a devenit tiran, un barbar din Roma, ce socotea că statuile lui Praxitele pot fi înlocuite precum cuirasele soldaţilor; toate aceste amintiri nu fac ca cetatea Corintului să fie prea interesantă; dar mai există şi altele, ca Iason, Medeea, fîntîna Pyrene, Pegasul, jocurile Istmice instituite de Tezeu şi cîntate de Pindar, ca întotdeauna, legenda şi poezia. Nu vorbesc despre Denys şi despre Timoleon: unul a fost destul de laş ca să nu moară, celălalt destul de nefericit ca să trăiască. Dacă aş urca vreodată pe un tron, n-aş coborî de pe el decît mort; şi nu voi fi niciodată destul de plin de virtuţi ca să-mi omor fratele: deci mă sinchisesc prea puţin de aceşti doi oameni. Mă interesează mai mult copilul care, în timpul asediului Corintului, l-a făcut chiar şi pe Mummius să izbucnească în lacrimi, recitîndu-i versurile lui Homer:

[1] Coloanele erau sau mai sînt încă înspre portul Schoenus, iar eu n-am coborît la mare.

„Oh! Ferice de grecii ce au pierit în faţa marilor ziduri ale Ilionului apărînd cauza Atrizilor! Ce minunat ar fi fost dacă zeii ar fi vrut să-mi împlinesc destinul în ziua în care troienii şi-au aruncat asupra mea suliţele, în timp ce apăram corpul lui Ahile! M-aş fi bucurat de onorurile obişnuite ale rugului funebru şi grecii mi-ar fi pomenit numele! Acum mi-e hărăzit să-mi sfîrşesc zilele de o moarte lipsită de glorie şi vrednică de plîns".

Iată nişte cuvinte pline de autenticitate, naturaleţe şi patetism ce ne dezvăluie puterea geniului şi zbuciumul sufletului omenesc în faţa loviturilor soartei.

În Corint se mai fac şi astăzi vase, dar nu mai sînt ca acelea pe care Cicero le cerea cu atîta grabă de la dragul său Atticus. Se pare că locuitorii Corintului nu mai sînt atît de binevoitori faţă de străini ca altădată: în timp ce examinam o marmură într-o vie, am fost asaltat de o ploaie de pietre; se vede bine că descendenţii lui Laïs nu vor să desmintă proverbul.

Pe cînd cezarii înălţau zidurile Corintului şi templele zeilor se ridicau din ruinele lor, mai strălucitoare ca oricînd, trăia un lucrător necunoscut ce construia, în tăcere, un monument ce a rămas în picioare în mijlocul ruinelor Greciei. Acest lucrător era un străin ce spunea despre el însuşi acestea: „Am fost bătut cu vergile de trei ori; o dată am fost lapidat; am naufragiat de trei ori. Am făcut multe călătorii şi am întîmpinat pe fluvii tot felul de primejdii: primejdii din pricina tîlharilor, primejdii din pricina celor de un neam cu mine, primejdii din pricina străinilor, primejdii în mijlocul oraşelor, primejdii în mijlocul pustiurilor, primejdii de la cei ce pretindeau că-mi sînt fraţi; am îndurat tot felul de munci chinuitoare şi de osteneli, nesomnul, foamea şi setea, greutăţi nenumărate, frigul şi goliciunea".

Acest om, necunoscut de cei puternici, dispreţuit de mulţime, azvîrlit ca „un gunoi", nu s-a apropiat, la început, decît de doi oameni, de Crispus şi de Caïus, precum şi de familia Stéphanas; aceştia au fost arhitecţii necunoscuţi ai unui templu ce nu poate fi distrus şi primii credincioşi ai Corintului. Călătorul ce-şi plimbă privirile peste acest oraş vestit, nu vede nici o ruină a altarelor păgînismului, dar zăreşte cîteva capele creştine ce se înalţă din mijlocul căsuţelor greceşti. Apostolul, din înaltul cerului, mai poate încă să-şi binecuvinteze fiii şi să le spună: „Paul, în biserica Domnului ce se află în Corint".

Era aproape opt dimineaţa cînd am plecat din Corint, în ziua de 21, după o noapte destul de odihnitoare. De la Corint poţi ajunge la Megara pe două drumuri: unul străbate muntele Palaeo-Vuni (Muntele Bătrîn), iar celălalt merge pe lîngă marea saronică de-a lungul stîncilor Scyroniene. Acesta din urmă este cel mai ciudat; era singurul drum cunoscut de vechii călători, căci ei nu pomenesc nimic despre primul; dar turcii nu mai permit să se meargă pe el; şi-au stabilit un post militar

Scanned with OKEN Scanner

la poalele muntelui Oneius, aproape la mijlocul Istmului, ca să fie în raza celor două mări: domeniul Moreei sfîrşeşte aici şi nu poţi să treci de gardă fără să araţi un ordin dat în acest scop de paşă.

Nevoit astfel să o apuc pe singurul drum ce era liber, a trebuit să renunţ la ruinele templului lui Neptun Istmicul, pe care Chandler nu le-a putut găsi dar pe care Pococke, Spon şi Wheler le-au văzut şi care, după mărturia domnului Fauvel, mai există încă şi azi. Din aceeaşi pricină, n-am putut cerceta urmele încercărilor ce s-au făcut, în diferite epoci, de a tăia istmul: canalul pe care începuseră să-l sape, din partea portului Schoenus, este, după domnul Foucherot, adînc de treizeci pînă la patruzeci de picioare şi lat de şaizeci. Această lucrare poate fi uşor terminată astăzi cu ajutorul explozibililor: dacă se face măsurătoarea în partea cea mai îngustă a limbii de pămînt ce desparte cele două mări, de la o mare la cealaltă nu sînt decît cinci mile.

Un zid lung de şase mile, deseori dărîmat şi iar ridicat, închidea istmul într-un loc ce a luat numele de *Hexamillia:* de aici începurăm să urcăm pe muntele Oneius. Din cînd în cînd, îmi opream calul în mijlocul pinilor, al laurilor şi al mirţilor ca să privesc în urmă. Contemplam cu tristeţe cele două mări, mai ales pe aceea care se întindea spre apus şi care mă atrăgea în mod deosebit amintindu-mi de Franţa. Era atît de liniştită! Drumul era atît de scurt! În cîteva zile aş fi putut să-mi revăd prietenii! Îmi întorceam privirile spre Peloponez, spre Corint, spre istm, spre locul unde se celebrau jocurile: ce pustietate! ce linişte! ce ţară lipsită de noroc! Cît de nefericiţi au fost grecii! Oare şi Franţa îşi va pierde astfel gloria? Va fi şi ea devastată şi călcată în picioare odată cu trecerea secolelor?

Această imagine a patriei mele ce se suprapunea dintr-odată peste priveliştile pe care le aveam sub ochi mă emoţionă: mă gîndeam cu tristeţe la spaţiul pe care trebuia să-l mai străbat înainte de a-mi întîlni din nou penaţii. Eram precum omul din poveste, speriat de un vis; şi m-aş fi întors cu dragă inimă în ţara mea ca să-i spun:

Dormind, parcă tristă mi-ai apărut în vis
Şi mi-a fost teamă: fugii şi uşa ţi-am deschis
Urîtul vis, el e de vină.

Am pătruns adînc în defileurile muntelui Oneius, cînd pierzînd, cînd regăsind cu privirea marea şi Corintul. De pe vîrful cel mai înalt al acestui munte ce se numeşte *Macriplaysi*, am coborît la Dervene, altfel spus la garda cea mare. Nu ştiu dacă acesta este locul unde a fost Crommyon, dar sînt sigur că niciodată n-am întîlnit oameni mai omenoşi decît tăietorii de pini. Am arătat ordinul dat de paşă. Comandantul mă pofti în baraca sa, să-mi fumez pipa şi să beau cafea. Era un bărbat corpolent, cu o figură calmă şi apatică care, la orice mişcare ce

Scanned with OKEN Scanner

o făcea pe rogojina pe care era așezat, suspina ca și cum l-ar fi durut ceva: îmi cercetă armele și mi le arătă pe ale sale, insistînd pe o carabină lungă ce bătea, spunea el, pînă foarte departe. Gărzile zăriră un țăran ce urca muntele mergînd alături cu drumul; îi strigară să coboare; țăranul n-auzi vocile. Atunci comandantul se ridică cu greutate, își luă carabina, îl ochi îndelung țintind printre brazi și dădu drumul glontelui. După această ispravă, turcul se întoarse și se așeză pe rogojină, la fel de liniștit și de bine dispus ca și înainte. Țăranul coborî la gardă; era rănit, căci plîngea și arăta cum îi curge sînge. Ca să-l vindece, îi dădură cincizeci de lovituri de bîtă!

M-am ridicat brusc, cu atît mai supărat cu cît mă gîndeam că poate acest călău trăsese în țăran din dorința de a-mi arăta cît este de îndemînatec. Iosif nu vru să-i traducă cele spuse de mine; poate că, într-adevăr, în acel moment prudența era necesară, dar nu voiam să ascult de glasul prudenței.

Îmi cerui calul și plecai fără să-l mai aștept pe ienicer ce striga după mine zadarnic. Împreună cu Iosif, mă ajunse din urmă pe cînd mă aflam departe pe șaua muntelui. Indignarea mi se potoli treptat, datorită locurilor pe care le străbăteam. Mi se părea că, apropiindu-mă de Atena, intram din nou în țările civilizate și că însăși natura nu mai era atît de tristă. Moreea este aproape complet lipsită de arbori, deși ea este, fără îndoială, mai roditoare decît Atica. Mă desfătam umblînd printr-o pădure de pini, printre ale căror trunchiuri zăream marea. Coamele dealurilor, ce se întind de la malul mării și pînă la poalele muntelui, erau acoperite de măslini și de roșcovi; asemenea locuri sînt rare în Grecia.

Primul lucru ce-mi izbi privirile, sosind la Megara, fu un grup de femei albaneze care, la drept vorbind, nu erau la fel de frumoase ca Nausica și prietenele ei: spălau vesele niște rufărie, la un izvor lîngă care se vedeau niște rămășițe informe dintr-un apeduct. Dacă acesta era izvorul Nimfelor Sithnide și apeductul lui Theagenes, Pausanias le-a lăudat prea mult. Apeductele pe care le-am văzut în Grecia nu seamănă cu apeductele romane; nu se ridică aproape de loc de la pămînt și nu au acel șir de arcade mari ce fac un efect atît de frumos cînd sînt văzute de departe.

Coborîrăm la un albanez, unde am fost găzduiți într-o casă destul de curată. Nu se făcuse încă ora șase seara; m-am dus, după obiceiul meu, să rătăcesc printre ruini. Megara, ce-și păstrează numele, și portul Nisea, ce se numește *Dodeca Ecclesiais* (cele douăsprezece biserici), fără să fie prea vestite în istorie, aveau altădată monumente frumoase. Grecia, sub împărații romani, se asemăna probabil mult cu Italia din ultimul secol: era un pămînt clasic unde fiecare oraș era plin de capodopere. La Megara se puteau vedea cei doisprezece mari zei făcuți de mîna lui Praxitele, un Jupiter Olimpianul început de Theocosmus și de Phidias, mormintele Alcmenei, Iphigeniei și al lui Tereus. Pupăza

Scanned with OKEN Scanner

a apărut prima oară pe mormîntul acestuia din urmă: s-a dedus de aici că Tereus a fost preschimbat în această pasăre, după cum victimele sale fuseseră preschimbate în rîndunică şi în privighetoare. Pentru că eram un călător poet, trebuia să profit de totul şi să cred cu convingere, dimpreună cu Pausanias, că aventura fiicei lui Pandion începuse şi se sfîrşise la Megara. Din Megara se vedeau cele două culmi ale Parnasului; acest lucru era de ajuns ca să-mi aducă aminte de versurile lui Vergiliu:

*Qualis populea moerens Philomela etc.**

Noaptea sau Intunericul şi Jupiter Conius îşi aveau la Megara templele lor; se poate spune că aceste două divinităţi au rămas aici. Ici şi colo, se văd cîteva ziduri de împrejmuire: nu ştiu dacă sînt cele pe care Apollo le-a construit în înţelegere cu Alcathous. Zeul, lucrînd la această operă, îşi aşezase lira pe o piatră ce, de atunci, cînd o atingi, scoate un sunet armonios. Abatele Fourmont a cules de la Megara treizeci de inscripţii. Pococke, Spon, Wheler şi Chandler au mai găsit aici şi altele ce n-au însă nimic interesant. N-am căutat şcoala lui Euclid. Mi-ar fi plăcut mai mult să văd casa acelei femei credincioase ce-a îngropat osemintele lui Phocion sub vatra sa[1]. După un drum destul de lung mă întorsei la gazdă unde eram aşteptat să mă duc să văd o bolnavă.

Grecii, ca şi turcii, cred că toţi francezii au cunoştinţe de medicină şi deţin unele secrete pentru vindecarea bolnavilor. Naivitatea cu care se adresează unui străin cînd sînt bolnavi este emoţionantă şi aminteşte de vechile obiceiuri: este o nobilă încredere pe care omul o are în om. Sălbaticii din America au acelaşi obicei. Cred că, în acest caz, credinţa şi sentimentul de omenie îi poruncesc călătorului să facă ceea ce oamenii aşteaptă de la el; puţină încredere şi cîteva cuvinte de mîngîiere pot uneori să redea viaţa unui muribund şi să aducă bucuria într-o familie.

Un grec veni să mă caute ca să-i văd fiica. Am găsit o biată fiinţă întinsă pe pămînt, pe o rogojină, şi îngropată sub zdrenţele cu care o acoperiseră. Plină de scîrbă şi de ruşine, îşi scoase braţul de sub zdrenţe şi-l lăsă să cadă pe învelitoare. Mi se păru că suferă de lingoare neagră: am pus să-i scoată de pe cap bănuţii de argint cu care ţărăncile albaneze îşi împodobesc părul; greutatea cozilor şi a metalului făcea să i se încingă capul de căldură. Aveam cu mine camfor împotriva ciumei; l-am împărţit cu bolnava; o hrăniseră cu struguri şi le-am spus că făcuseră bine. În sfîrşit, m-am rugat lui Christos şi Panagiei (Fecioarei) şi le-am spus că se va vindeca repede. Nu speram că va fi aşa: am văzut atîţia oameni murind, încît ştiu despre asta prea multe lucruri.

* „Cum se tînguieşte Philomela etc".
[1] Vezi *Martirii*, cartea a III-a.

Scanned with OKEN Scanner

Cînd am ieşit, tot satul era adunat la poartă; femeile se năpustiră spre mine strigînd: *crasi ! crasi !* „vin! vin!“ Vroiau să-şi arate recunoştinţa forţîndu-mă să beau: acest lucru făcea ca rolul meu de medic să fie destul de ridicol. Dar ce mai contează dacă, la Megara, am mai adăugat o fiinţă la acelea ce, în diferitele părţi ale lumii pe unde am rătăcit, mi-au cerut să le fac puţin bine? Călătorul are privilegiul de a lăsa în urma lui multe amintiri şi de a trăi în inima străinilor, uneori mai mult timp decît în memoria prietenilor săi.

Mă întorsei la kan cu o greutate în suflet. Toată noaptea am avut sub ochi imaginea albanezei ce-şi dădea sufletul: acest lucru mi-a amintit că Vergiliu, vizitînd Grecia ca şi mine, a fost oprit din drum, la Megara, de boala de care a şi murit; eu însumi eram bolnav de friguri. Cu cîţiva ani în urmă, Megara mai văzuse trecînd pe aici şi alţi francezi mult mai nefericiţi decît mine[1]. Eram nerăbdător să plec din acest loc ce mi se părea că are în el ceva fatal.

Totuşi, nu ne-am părăsit coliba decît a doua zi, pe 22 august, la ora unsprezece dimineaţa. Albanezul ce ne găzduise vru să mă cinstească, înainte de a pleca, cu una din acele găini, fără tîrtiţă şi fără coadă, pe care Chandler le credea a fi specifice Megarei şi care au fost aduse din Virginia sau poate din vreun mic canton din Germania. Gazda mea punea mare preţ pe aceste găini despre care ştia o mie de poveşti. I-am transmis că fusesem în patria acestor păsări, ţară foarte îndepărtată, aşezată dincolo de mare, şi că, în această ţară, se aflau greci ce se stabiliseră în mijlocul pădurilor printre sălbatici. Într-adevăr, cîţiva greci, sătui să poarte jugul, au plecat în Florida, unde roadele libertăţii i-au făcut să-şi uite pămîntul pe care se născuseră.„ Cei ce gustaseră din acest dulce fruct nu mai puteau să renunţe la el, vroiau să rămînă printre Lotophagi şi îşi uitaseră patria[2]“.

Albanezul nu înţelegea nimic din toate acestea: drept orice răspuns, mă poftea să-i mănînc găina şi nişte *frutti di mare*. Aş fi preferat peştele numit *glaucus*, ce se pescuia altădată pe coastele Megarei. Anaxandrides, citat de Athenaios, declară că numai Nereus a putut să-şi închipuie că se poate mînca extremitatea cefalică a acestui peşte excelent. Antiphon cere ca acest peşte să fie fiert, iar Amphis îl serveşte întreg celor şapte conducători de oaste ce, pe un scut negru,

Înspăimîntau cerul cu jurăminte înfricoşătoare.

Întîrzierea, pricinuită de mărinimia gazdei şi încă şi mai mult de oboseala ce mă cuprinsese, ne împiedecă să ajungem la Atena în aceeaşi zi. Plecaţi din Megara la ora unsprezece dimineaţa, aşa cum am mai spus, străbăturăm mai întîi cîmpia; apoi urcarăm muntele Kerato-

[1] Garnizoana din Zante.
[2] *Odiseea.*

Pyrgo, Kerata din antichitate: pe vîrful lui se înalţă două stînci singuratice; pe una dintre stînci se văd ruinele unui turn ce dă numele muntelui. Palestra lui Cercyon şi mormîntul Alopeei trebuie situate la coborîşul de pe Kerato-Pyrgo, în partea dinspre Eleusis. Din aceste monumente n-a mai rămas nici un vestigiu. În fundul unei văi cultivate, întîlnirăm curînd Izvorul Înflorit. Eram aproape la fel de obosit ca şi Ceres atunci cînd s-a aşezat pe malul izvorului, după ce o căutase pe Proserpina prin toată lumea. Ne oprirăm cîteva clipe în vale şi apoi ne continuarăm drumul. Înaintînd spre Eleusis, n-am întîlnit acele anemone, de diferite culori, pe care Wheler le văzuse pe cîmpie; dar e drept că vremea lor trecuse.

Pe la ora şase seara, am ajuns într-o cîmpie înconjurată de munţi — la nord, la apus şi la răsărit. La sud, cîmpia este scăldată de un braţ de mare, lung şi îngust, ce pare a fi o coardă a arcului munţilor. Cealaltă parte a braţului de mare este mărginită de malurile unei insule ridicate; capul dinspre răsărit al insulei se apropie de unul dintre promontoriile continentului: între aceste două capuri se observă o trecere îngustă. M-am hotărît să mă opresc într-un sat, clădit pe o colină, ce închidea la apus, aproape de mare, cercul munţilor despre care am vorbit.

Pe cîmpie se distingeau ruinele unui apeduct şi multe dărîmături risipite în mijlocul unei miriști, după secerişul ce avusese loc de curînd; am coborît de pe cal la picioarele dealului şi ne-am căţărat pînă la cabana cea mai apropiată; aici am fost primiţi cu ospitalitate.

În timp ce mă aflam la poartă şi-i spuneam nu ştiu ce lui Iosif, am văzut venind un grec ce mă salută în italieneşte. Îmi spuse, pe dată, toată povestea lui; era din Atena, se ocupa cu făcutul gudronului din pinii de pe munţii Geranieni; era prietenul domnului Fauvel şi fără îndoială că-l voi vedea pe domnul Fauvel, îmi spuse. Îi răspunsei că aveam nişte scrisori pentru domnul Fauvel. Am fost încîntat să-l întîlnesc pe acest om, în speranţa de a obţine de la el cîteva informaţii despre ruinele de care eram înconjurat şi despre locurile în care mă aflam. Ştiam bine care sînt aceste locuri; dar un atenian ce-l cunoştea pe domnul Fauvel trebuia să fie o călăuză minunată. Îl rugai deci să-mi explice cîte ceva despre ceea ce vedeam şi să-mi prezinte ţinutul. Îşi duse mîna la inimă, după moda turcească, şi se aplecă cu umilinţă: „L-am auzit adeseori, îmi răspunse el, pe domnul Fauvel explicînd toate aceste lucruri, dar eu nu sînt decît un neştiutor şi nu ştiu dacă toate acestea sînt pe deplin adevărate. La răsărit vedeţi, pe deasupra promontoriului, creasta unui munte tînăr: este muntele Telo-Vuni; insula de pe cealaltă parte a braţului mării este Culuri: domnul Fauvel o numeşte *Salamina*. Domnul Fauvel spune că în canalul din faţa dumneavoastră s-a dat o mare bătălie între flota grecilor şi o flotă a perşilor. Grecii ocupau canalul; perşii se aflau de cealaltă parte, spre portul

Scanned with OKEN Scanner

Lion (Pireu); regele perşilor, al cărui nume nu mi-l mai amintesc, era aşezat pe un tron la extremitatea capului. În ceea ce priveşte satul în care ne aflăm, domnul Fauvel îl numeşte *Eleusis*, iar noi ceilalţi — *Lepsina*. Domnul Fauvel spune că sub casa în care ne aflăm era altădată un templu (templul lui Ceres); dacă vreţi să faceţi cîţiva paşi, veţi vedea locul unde se mai afla încă, nu demult, idolul mutilat al acestui templu (statuia lui Ceres Eleusina); englezii au luat-o".

Grecul m-a părăsit şi s-a dus să-şi facă gudronul, lăsîndu-mă cu privirile aţintite pe un mal pustiu şi pe o mare unde nu se vedea decît o barcă pescărească, legată cu inele de un stăvilar în ruină.

Toţi călătorii moderni au vizitat Eleusisul; toate inscripţiile de aici au fost copiate. Numai abatele Fourmont a copiat vreo douăzeci. Există o lucrare foarte doctă, a domnului de Saint-Croix, asupra templului din Eleusis şi un plan al acestui templu făcut de domnul Foucherot. Wartburton, Saint-Croix, abatele Barthélemy au spus tot ce era interesant despre misterele lui Ceres, iar ultimul ne-a descris serbările. În ceea ce priveşte statuia mutilată luată de doi călători, Chandler o ia drept statuia Proserpinei, iar Spon drept statuia lui Ceres. Acest bust uriaş are, după Pococke, cinci picioare şi jumătate de la un umăr la celălalt, iar coşul cu care este încununat e mai înalt de două picioare. Spon pretinde că această statuie ar putea să fie de Praxiteles: nu ştiu pe ce anume se întemeiază această opinie. Pausanias, din respect pentru mistere, nu descrie statuia lui Ceres; Strabon păstrează aceeaşi tăcere. Într-adevăr, Pliniu scrie că Praxiteles era autorul unei statui în marmură a lui Ceres şi a două statui, în bronz, ale Proserpinei: prima, de care vorbeşte şi Pausanias, fiind dusă la Roma, nu poate fi aceea ce se afla, acum cîţiva ani, la Eleusis; despre cele două statui din bronz ale Proserpinei nu poate fi vorba. Judecînd după fragmentul rămas din această statuie, socotim că ea ar putea să nu reprezinte decît o caneforă[1]. Nu-mi amintesc dacă nu cumva domnul Fauvel mi-a spus că această statuie, cu toată reputaţia ei, era destul de prost lucrată.

După mărturiile atîtor călători, nu mi-a mai rămas nimic de spus despre Eleusis în afară de faptul că m-am plimbat printre ruinele sale, că am coborît în port şi că m-am oprit să contemplu strîmtoarea Salaminei. Serbările şi gloria aparţineau trecutului; pe pămînt, ca şi pe mare, domnea aceeaşi linişte: nu se mai auzeau aclamaţii şi cîntece, nu mai erau serbări pe mal; nu se mai auzeau nici strigăte războinice, izbituri de galere, nu mai era tumult pe valuri. Imaginaţia mea nu pridea înfăţişîndu-şi cînd procesiunea religioasă din Eleusis, cînd armata nenumărată a perşilor ce priveau de pe ţărm lupta de la Salamina. După mine, Eleusisul este locul cel mai demn de respect din Grecia pentru

[1] Guillet o ia drept o cariatidă.

Scanned with OKEN Scanner

că a fost martorul celei mai mari lupte pe care oamenii au dat-o vreodată pentru libertate. [...]

Cine ar putea crede! Astăzi Salamina este aproape cu totul uitată de greci. Am arătat mai înainte ce mi-a spus atenianul meu despre acest lucru: „Insula Salamina nu şi-a păstrat numele, spune domnul Fauvel în *Memoriile* sale; a fost uitat odată cu numele lui Temistocle". Spon povesteşte că, la Salamina, a locuit la preotul Ioannis, „bărbat, adaugă el, mai puţin ignorant decît toţi cei din parohia sa, pentru că ştia că insula se numise odinioară *Salamina;* ne-a spus că ştia aceasta de la tatăl său". Această nepăsare a grecilor faţă de ţara lor este nu numai vrednică de plîns, ci şi ruşinoasă; grecii nu numai că nu-şi cunosc istoria, dar aproape nici unul nu ştie limba ce le-a adus gloria; un englez, împins de un zel sfînt, a venit să se stabilească la Atena ca să dea aici lecţii de greacă veche.

Numai noaptea a putut să mă facă să plec de pe ţărm. Valurile, pe care briza serii le ridicase, izbeau plaja şi piereau la picioarele mele; mersei un timp de-a lungul mării ce scălda mormîntul lui Temistocle; după toate probabilităţile, în acel moment, eram singurul om din Grecia ce-şi amintea de marele om.

Iosif cumpărase pentru cină o oaie; ştia că a doua zi vom ajunge la un consul al Franţei. Sparta, pe care o văzuse, şi Atena, pe care urma să o vadă, nu-l interesau deloc dar, cuprins de bucurie că se apropia sfîrşitul caznei sale, dorea să dea un ospăţ în casa gazdei. Soţia şi copiii, soţul, toţi se puseseră în mişcare; numai ienicerul stătea liniştit, în mijlocul forfotei generale, fumîndu-şi pipa şi aprobînd din turban toate aceste treburi de care spera să profite din plin. După abolirea misterelor de către Alaric, nu mai existase la Eleusis o asemenea sărbătoare. Ne-am aşezat la masă, adică pe jos, în jurul bucatelor; gazda copsese pîine, ce nu era prea gustoasă, dar era moale şi caldă. Îmi venea să dau glas din nou strigătului de *Vivat Ceres!* Pîinea, ce provenea din noua recoltă, dovedea cît de neadevărată fusese prezicerea despre care vorbeşte Chandler. Pe vremea lui se spunea la Eleusis că, dacă vreodată se va duce de aici statuia mutilată a zeiţei, cîmpia va înceta să mai fie roditoare. Statuia lui Ceres a fost dusă în Anglia, dar cîmpiile din Eleusis n-au fost mai puţin fecundate de această divinitate adevărată ce-i cheamă pe toţi oamenii să-i cunoască misterele şi care nu se teme că va fi detronată:

Florilor le dă minunea culorii lor
Fructe să se nască, apoi cu măsură,
Să se coacă bine, le-mparte căldură
Din zile cu soare, din nopţi, o răcoare.

Această masă copioasă şi pacea de care ne bucuram îmi erau cu atît mai plăcute cu cît le datoram, ca să spun astfel, protecţiei Franţei.

Acum treizeci-patruzeci de ani, toate coastele Greciei şi mai ales porturile Corint, Megara şi Eleusis erau bîntuite de piraţi. Ordinea stabilită în centrele noastre din Levant distrusese treptat tîlhăria; fregatele noastre făceau de pază, iar otomanii respirau liniştiţi sub pavilionul francez. Ultimele schimbări din Europa au făcut să apară, pentru cîtva timp, alte puteri de care aveam a ne teme; dar corsarii au dispărut pentru totdeauna. Am băut pentru gloria armatei ce ocrotea sărbătoarea noastră de la Eleusis, aşa cum atenienii au trebuit să-i mulţumească lui Alcibiade pentru că a condus în linişte procesiunea lui Iacchus la templul lui Ceres.

În sfîrşit, iată că veni ziua cea mare a intrării noastre în Atena. În ziua de 23, la ora trei dimineaţa, am încălecat cu toţii pe cai; începurăm să defilăm în linişte pe drumul sacru: sînt sigur că nici cel mai credincios adept al lui Ceres n-a încercat vreodată o emoţie atît de vie ca a mea. Ne pusesem hainele de sărbătoare; ienicerul îşi întorsese turbanul pe dos şi, lucru neobişnuit, pieptănase şi ţesălase caii. Traversarăm albia unui torent numit *Saranta Palamo* sau *Cele patruzeci de fluvii*, probabil, Cephisul Eleusian; în drum, văzurăm cîteva ruine ale unor biserici creştine: ele se află probabil pe locul unde era mormîntul lui Zarex pe care însuşi Apollo îl învăţase arta cîntecului. Alte ruine ne-au dat de ştire că sîntem aproape de monumentele lui Eumolpus şi Hippothoon; am descoperit izvoarele de apă sărată. Aici, în timpul serbărilor ce aveau loc la Eleusis, oamenii din popor îi insultau pe trecători, în memoria injuriilor pe care o femeie bătrînă le adresase altădată lui Ceres. De aici, mergînd înspre capătul canalului Salamina, am intrat în defileul pe care-l formează muntele Parnas şi muntele Aegaleu: această parte a drumului sacru se numea *Misticul*. Am zărit mănăstirea din Daphne, construită pe ruinele templului lui Apollo, a cărei biserică este una dintre cele mai vechi din Atica. Puţin mai departe, am observat cîteva resturi din templul lui Venus. În sfîrşit, defileul începe să se lărgească; ne rotim în jurul muntelui Poecile, aşezat în mijlocul drumului ca pentru a ascunde priveliştea şi, deodată, ne apare în faţa ochilor cîmpia Atenei.

Călătorii ce vizitează oraşul Cecrops vin de obicei din Pireu sau pe drumul Negropontului. Ei pierd o parte din frumuseţile locurilor, căci cînd vii de la mare nu vezi decît cetatea, iar cînd cobori de pe Eubeu, perspectiva ţi-e înschisă de colina Anchesme. Steaua mea norocoasă mă călăuzise pe drumul cel mai bun ca să pot vedea Atena în toată măreţia ei.

Primul lucru ce mi-a izbit privirile a fost cetatea luminată de soarele ce răsărea: se afla chiar în faţa mea, de cealaltă parte a cîmpiei, şi părea că se sprijină pe muntele Hymet, ce alcătuia fundalul tabloului. Ea îşi arăta, într-o îmbinare nedesluşită, capitelurile Propileelor, coloa-

Scanned with OKEN Scanner

nele Parthenonului şi ale Erechteionului, ambrazurile unui zid plin de turnuri, ruinele gotice ale creştinilor şi maghernițele musulmanilor.

În partea de nord şi de sud a Acropolelui se ridicau două coline joase, Anchesme şi Muzeul. Între aceste două coline şi la poalele Acropolelui, mi se înfăţişa Atena cu acoperişurile sale teşite, dintre care se înălţau minarete, chiparoşi, ruine, coloane singuratice şi turnuri de moschee încununate de cuiburi mari de berze, ce făceau toate un efect deosebit de plăcut în razele soarelui. Dar dacă Atena mai putea fi încă recunoscută după ruinele sale, ansamblul arhitecturii şi felul monumentelor arăta că oraşul Minervei nu mai era locuit de poporul său. Cîmpia Atenei este mărginită de centura de munţi ce sfîrşeşte la mare. De pe muntele Poecile, de unde priveam cîmpia, ea îmi apărea împărţită în trei fîşii sau regiuni paralele ce se întindeau de la nord spre sud. Prima regiune, şi cea mai apropiată de mine, era necultivată şi acoperită de ierburi; a doua se prezenta ca un teren cultivat unde se secerase de curînd; a treia se înfăţişa ca o pădure lungă de măslini ce se întindea oarecum în cerc de la izvoarele rîului Ilissus, trecînd pe la poalele dealului Anchesme şi pînă spre portul Phalere. Această pădure, ce prin vechimea ei poate că descinde din măslinul pe care Minerva l-a făcut să iasă din pămînt, este udată de rîul Cephise. Ilissus îşi are albia sa secătuită de cealaltă parte a Atenei, între muntele Hymet şi oraş. Cîmpia nu este perfect netedă: un mic lanţ de coline, desprins din muntele Hymet, se ridică deasupra nivelului cîmpiei şi formează diferitele înălţimi pe care Atena şi-a aşezat treptat monumentele.

În momentul în care vezi Atena pentru prima oară, nu sentimentul de emoţie este cel care te copleşeşte. Înaintam spre Atena cu un fel de plăcere ce-mi paraliza puterea de a gîndi; n-am simţit acelaşi lucru la vederea Lacedemoniei. Sparta şi Atena şi-au păstrat pînă şi în ruine caracteristicile lor deosebite: cele ale primei sînt triste, grave şi solitare; ale celei de-a doua sînt surîzătoare, zvelte şi pline de viaţă. La vederea patriei lui Lycurg toate gîndurile devin serioase, bărbăteşti şi adînci şi sufletul întărit pare că se înalţă şi devine mai puternic; în faţa oraşului lui Solon eşti fermecat de prestigiile geniului şi îţi vine în minte ideea perfecţiunii omului, considerat ca o fiinţă inteligentă şi nemuritoare. Sentimentele înalte ale naturii umane luau la Atena o anume eleganţă pe care nu o aveau la Sparta. Dragostea de patrie şi de libertate nu reprezenta pentru atenieni un instinct orb, ci un sentiment luminat, întemeiat pe gustul frumosului în toate genurile artei cu care cerul îi înzestrase cu atîta dărnicie; trecînd de la ruinele Lacedemoniei la ruinele Atenei, am simţit c-aş fi dorit să mor cu Leonida şi să trăiesc cu Pericle.

Mergeam spre acest orăşel, al cărui teritoriu se întindea pe cincisprezece sau douăzeci de leghe şi a cărui populaţie nu egala pe cea a unui cartier din Paris şi care are pentru omenire tot atîta importanţă ca şi

Scanned with OKEN Scanner

imperiul roman. Cu privirile pironite pe ruine mi-au venit în gînd versurile lui Lucreţiu:

Primae frugiferos foetus mortalibus aegris
Dididerunt quondam praeclaro nomine Athenae,
Et recreaverunt vitam legesque rogarunt;
Et primae dederunt solatia dulcia vitae.*

Nu ştim nimic care să preamărească mai mult gloria grecilor decît aceste cuvinte spuse de Cicero: „Adu-ţi aminte Quintus că porunceşti grecilor ce-au civilizat toate popoarele, învăţîndu-le ce înseamnă blîndeţea şi omenia şi cărora Roma le datorează cultura de care se bucură". Dacă ne gîndim la ceea ce însemna Roma în timpul lui Pompei şi al lui Cezar şi la ceea ce era însuşi Cicero, ne dăm seama că aceste puţine cuvinte reprezintă un minunat elogiu[1].

Dintre cele trei fîşii sau regiuni ce împărţeau cîmpia Atenei, străbăturăm repede pe primele două, regiunea acoperită de buruieni şi regiunea cultivată. Pe această porţiune a drumului nu se mai poate vedea monumentul rhodianului şi mormîntul curtezanei, dar se zăresc ruinele cîtorva biserici. Intrarăm apoi în pădurea de măslini; înainte de a ajunge la rîul Cephise, se aflau două morminte şi un altar al lui Jupiter Indulgentul. Printre trunchiurile de măslini ce-l mărgineau ca nişte sălcii bătrîne, zărirăm curînd albia rîului Cephise: descălecai ca să salut fluviul şi ca să beau din apa sa; într-o adîncitură de sub mal, am găsit atîta cît îmi trebuia; restul apei fusese abătută din drum, ca să ude plantaţiile de măslini. Mi-a făcut întotdeauna plăcere să beau apă din rîurile vestite pe care le-am trecut în viaţa mea: astfel, am băut apă din Mississippi, din Tamisa, din Rhin, din Pad, din Tibru, din Eurotas, din Cephise, din Hermus, din Granicus, din Iordan, din Nil, din Tag şi din Ebru. Cîţi oameni, aflîndu-se pe malul acestor fluvii, pot spune precum israeliţii: *sedimus et flevimus***!

La o oarecare depărtare spre stînga am văzut ruinele podului pe care Xenocles de Linde îl construise peste rîul Cephise. Încălecai şi renunţai să mai văd curmalul sfînt, altarul lui Zefirus, coloana lui Antemocrit; căci drumul nou nu mai urmăreşte în acest loc vechea cale sacră. Ieşind din pădurea de măslini, descoperirăm o grădină înconjurată de ziduri ce se află cam pe locul Ceramicului exterior. Ne-a trebuit o jumătate de oră ca să ajungem la Atena, trecînd printr-o mirişte. Ora-

**Au închinat odinioară în numele strălucit al Atenei,*
Chinuiţilor muritori, primele mlădiţe roditoare,
Şi-au refăcut viaţa şi au cerut legi;
Şi cele dintîi au dat dulcile mîngîieri ale vieţii.

[1] Plinius cel Tînăr scrie aproape acelaşi lucru lui Maximus, proconsul în Ahaia.
** „Şezum şi plînsem".

şul este înconjurat de un zid modern, de curînd reparat, ce seamănă cu zidul unei grădini. I-am trecut poarta şi am pătruns în nişte străduţe de ţară, răcoroase şi destul de curate; fiecare casă are o grădină, plantată cu portocali şi curmali. Populaţia mi s-a părut veselă şi curioasă şi cu totul lipsită de aerul abătut al moreaţilor. Ne-au spus unde se află casa consulului.

Cel mai indicat om căruia puteam să mă adresez ca să-mi arate Atena era domnul Fauvel; locuieşte în oraşul Minervei de mulţi ani; cunoaşte oraşul în cele mai mici amănunte, mult mai bine decît cunoaşte un parizian Parisul. Avem, de el, minunate memoriale; îi datorăm cele mai interesante descoperiri privind aşezarea Olympiei, cîmpia Marathonului, mormîntul lui Temistocle de la Pireu, templul zeiţei Venus în grădină etc. Însărcinat cu conducerea consulatului din Atena, ce nu reprezintă pentru el decît un titlu ce-i permite să stea în Grecia, a lucrat şi mai lucrează şi acum, ca pictor, la *Călătorie pitorească în Grecia.* Autorul acestei frumoase opere, domnul de Choiseul-Gouffier, avusese bunăvoinţa să-mi dea o scrisoare pentru acest om de talent şi, în afară de aceasta, mai duceam consulului şi o altă scrisoare din partea ministrului[1].

Nu trebuie să vă aşteptaţi să dau aici o descriere completă a Atenei; dacă vreţi să cunoaşteţi istoria acestui oraş, din vremea romanilor şi pînă în zilele noastre, puteţi recurge la introducerea făcută la această carte de călătorie. Dacă doriţi să cunoaşteţi monumentele Atenei antice, traducerea lui *Pausanias*, aşa cu greşeli cum este, este pe deplin satisfăcătoare pentru majoritatea cititorilor; iar *Călătoria tînărului Anacharsis* spune aproape totul. În ceea ce priveşte ruinele acestei vestite cetăţi, ele sînt prezentate atît de bine în scrisorile din colecţia lui Martin Crusius, de părintele Babin, chiar şi de La Guilletière, cu toate minciunile sale, de Pococke, Spon, Wheler, Chandler şi de domnul Fauvel, încît n-aş putea să fac nimic altceva decît să repet ce-au spus ei. Vă interesează planurile, hărţile, vederile asupra Atenei şi asupra monumentelor sale? Le veţi găsi pretutindeni: este de ajuns să amintim de lucrările marchizului de Nointel, de Leroi, de Stuart, de Pars; Domnul de Choiseul, completîndu-şi opera pe care atîtea nenorociri au întrerupt-o, va reuşi să ne înfăţişeze întreaga Atenă. Obiceiurile şi modul de guvernare al atenienilor moderni sînt bine tratate de către autorii pe care i-am citat mai sus; şi cum obiceiurile nu se schimbă în Orient ca în Franţa, tot ceea ce Chandler şi Guys[2] au spus despre grecii moderni mai este încă foarte adevărat şi astăzi.

[1] Domnul de Talleyrand.

[2] Trebuie să-l citim cu rezervă şi să ne punem în gardă în privinţa sistemului său.

Scanned with OKEN Scanner

Fără să fac erudiţie pe socoteala predecesorilor mei, îmi voi prezenta drumurile şi voi arăta ce sentimente am încercat la Atena, zi cu zi şi oră cu oră, după planul pe care l-am urmat şi pînă acum. Repet încă o dată că acest *Itinerar* nu trebuie privit ca prezentarea unei călătorii, ci mai mult ca înfăţişînd memoriile unui an din viaţa mea.

Am descins în curtea domnului Fauvel, pe care am avut fericirea să-l găsesc acasă: i-am dat imediat scrisorile domnului de Choiseul şi domnului de Talleyrand. Domnul Fauvel îmi cunoştea numele; nu puteam să-i spun: „*Son pitor anch'io**"; dar, cel puţin, eram un amator plin de zel, dacă nu şi de talent; aveam atît de multă bunăvoinţă să studiez antichitatea şi venisem de atît de departe ca să creionez nişte schiţe neîndemînatice, încît magistrul îşi dădu seama că sînt un elev ascultător.

La început ne-am pus unul altuia o mulţime de întrebări despre Paris şi despre Atena, la care ne grăbeam amîndoi să răspundem; dar curînd Parisul fu uitat şi Atena cuceri întîietatea. Domnul Fauvel, a cărui dragoste pentru arte se înfierbînta tot mai mult în prezenţa unui discipol, era la fel de nerăbdător să-mi arate Atena, pe cît de nerăbdător eram şi eu să o văd: m-a sfătuit totuşi să las să treacă zăduful zilei.

Gazda mea nu avea nimic din aerul unui consul, dar totul îţi arăta că este un artist şi un amator de antichităţi. Cîtă bucurie să fiu găzduit la Atena într-o cameră plină de mulaje în lut ale Parthenonului! Pe pereţi, de jur împrejur, erau atîrnate vederi ale templului lui Tezeu, planuri ale Propileelor, hărţi ale Aticei şi ale cîmpiei Marathonului. Pe o masă se aflau nişte marmure, iar pe alta medalii, capete şi vase de pămînt ars. Spre părerea mea de rău, praful venerabil fu măturat; în mijlocul tuturor acestor minunăţii, se întinse un pat de campanie; şi, ca un recrut sosit la armată în ajunul luptei, mă instalai pe cîmpul de bătălie.

Casa domnului Fauvel are, ca majoritatea caselor din Atena, o curte în faţă şi o mică grădină în spate. Alergai la toate ferestrele ca să descopăr, pe străzi, ceva care să mă intereseze; dar era zadarnic. Totuşi, printre acoperişurile caselor vecine, se vedea un colţ din cetate; stăteam cu capul lipit de fereastra ce dădea în această parte, întocmai ca un şcolar pentru care n-a venit încă ora de recreaţie. Ienicerul meu şi Iosif fuseseră luaţi în primire de ienicerul domnului Fauvel, aşa că nu trebuia să mă ocup de ei.

La ora două s-a servit masa, ce consta din mîncăruri de oaie şi de pui, pregătite jumătate franţuzeşte, jumătate turceşte. Vinul, roşu şi tare, precum vinurile noastre de Ron, era de bună calitate; dar mi s-a părut atît de amar încît n-am putut să-l beau. Aproape în toate regiunile Greciei oamenii pun, în fundul butoiului, să infuzeze, nişte gogoşi de pin; acestea dau vinului un gust amar şi aromat cu care te obişnuieşti

* „Şi eu sînt pictor".

destul de greu[1]. Dacă acest obicei datează încă din antichitate, cum presupun, se explică de ce gogoaşa de pin era consacrată lui Bacchus. Mi s-a adus miere de pe muntele Hymet. Mi s-a părut că are un gust de doctorie ce nu mi-a plăcut deloc; mierea din Chamouny mi se pare mult mai bună. Am mîncat apoi la Kircagah, în apropiere de Pergam, în Anatolia, o miere şi mai plăcută încă; este albă ca şi bumbacul de pe care albinele o culeg şi are consistenţa pastei de nalbă. Gazda mea rîdea de strîmbăturile pe care le făceam gustînd vinul şi mierea din Atica; se aşteptase la aceasta. Cum trebuia să fiu despăgubit prin ceva, mi s-a atras atenţia asupra îmbrăcăminţii femeii ce ne servea; era identică cu îmbrăcămintea vechilor grecoaice, mai ales în ceea ce priveşte cutele orizontale şi creţe, ce se formau deasupra sînului şi care se îmbinau cu pliurile perpendiculare ce marcau marginea tunicii. Ţesătura grosolană cu care era îmbrăcată această femeie contribuia şi mai mult la asemănare, căci judecînd după statui, ţesăturile la antici erau mai groase decît ale noastre. Ar fi fost cu neputinţă să se redea mişcările ample ale mantiilor antice, dacă s-ar fi folosit muselinele şi mătăsurile cu care se îmbracă femeile moderne: gazul de Ceos şi celelalte voaluri pe care satiricii le numeau nori, n-au fost niciodată imitate cu dalta.

În timpul mesei am fost salutat de cei ce sînt numiţi, în Levant, naţiunea; această naţiune se compune din negustorii francezi sau care depind de Franţa şi stau pe diferite trepte ale profesiunii lor. La Atena nu există decît una sau două case ce se ocupă cu negoţul de uleiuri. Domnul Roque îmi făcu onoarea să mă viziteze: avea familie şi mă invită să vin s-o cunosc, împreună cu domnul Fauvel; apoi începu să vorbească despre societatea din Atena: „Se părea că un străin ce se stabilise de cîtva timp la Atena făcuse sau inspirase o pasiune ce făcea oraşul să clevetească... Se clevetea lîngă casa lui Socrate, se bîrfea înspre partea grădinilor lui Phocion... Episcopul din Atena nu se întorsese încă de la Constantinopole. Nu se ştia dacă vor reuşi să obţină dreptatea de la paşa din Negroponte ce ameninţa că le va ridica impozitul. Ca să se pună la adăpost de vreo lovitură, reparaseră zidul ce închidea cetatea; se putea spera totul de la conducătorul eunucilor negri, proprietarul Atenei ce, fără îndoială, avea mai multă trecere la înălţimea sa decît paşa". (O Solon! O Temistocle! căpetenia eunucilor negri să ajungă proprietarul Atenei şi toate celelate oraşe ale Greciei să invidieze această fericire a atenienilor!) „...Dealtfel, domnul Fauvel făcuse bine că-l expediase pe monahul italian ce locuia în turnul lui Demostene (unul dintre cele mai frumoase monumente din Atena) şi că adusese în locul lui un capucin francez. Acesta ştia să se poarte, era amabil, inteligent şi-i primea foarte bine pe străinii care, după obicei, coborau la mănăstirea franceză..." Iată subiectele de conversaţie de la

[1] Alţi călători atribuie acest gust răşinii ce se amestecă în vin; acest lucru poate să fie adevărat în parte, dar oricum se pun şi fructe de pin.

Scanned with OKEN Scanner

Atena: lumea își vede de treburile ei și un călător zelos nu poate să nu fie derutat de faptul că regăsește, pe strada Trepiedelor, trăncănelile din satul său.

Cînd am sosit la Atena, doi călători englezi tocmai plecaseră: mai rămăsese încă un pictor rus ce trăia foarte singuratic. Atena este des vizitată de amatorii de antichități, pentru că se află pe drumul spre Constantinopole și pentru că aici se poate ajunge ușor pe mare.

Pe la ora patru seara, zăduful se potolise și domnul Fauvel îl chemă pe ienicerul său și pe al meu, apoi ieșirăm precedați de gărzile noastre: inima îmi tresălta de bucurie și mi-era rușine să constat că sînt atît de tînăr. Călăuza mea îmi arătă, aproape de poarta sa, resturile unui templu antic. De aici o luarăm la dreapta, pe niște străzi mici, foarte populate. Trecurăm prin bazar, care era bine aprovizionat cu carne, vînat, legume și fructe. Toată lumea îl saluta pe domnul Fauvel și fiecare dorea să știe cine eram; dar nimeni nu putea să-mi pronunțe numele. Era ca în vechea Atenă: *athenienses autem omnes*, spune sfîntul Luca, *ad nihil aliud vacabant nisi aut dicere, aut audire aliquid novi*;* în ceea ce îi privește pe turci, ei ziceau: „franțuz! efendi!" și-și fumau mai departe pipele; era lucrul cel mai bun pe care-l aveau de făcut. Grecii, văzîndu-ne trecînd, își ridicau brațele deasupra capetelor și strigau: *Kalos ilthete, archondes! bate kala eis paloeo Athinan!* („Bun venit domnilor! Călătorie bună spre ruinele Atenei!") și aveau un aer atît de mîndru ca și cum ne-ar fi spus: „Vă duceți la Fidias sau la Ictinos". N-aveam destui ochi ca să privesc: mi se părea că văd antichități peste tot. Domnul Fauvel îmi arăta, ici și colo, bucăți de sculptură ce serveau drept parapete, ziduri sau pavaje, îmi spunea cîte picioare și cîte degete aveau aceste fragmente de sculptură; din ce fel de edificii făceau parte; ce presupuneri puteam face ținînd seama de Pausanias; ce părere avuseseră în această privință abatele Barthélemy, Spon, Wheler, Chandler; în ce măsură aceste opinii i se păreau (lui, domnului Fauvel) juste sau neîntemeiate. Ne opream la fiecare pas; ienicerii și copiii ce mergeau înaintea noastră, se opreau peste tot acolo unde vedeau un mulaj, o cornișă sau un capitel; căutau să citească în privirile domnului Fauvel dacă se opriseră în locul potrivit; cînd consulul scutura din cap scuturau și ei și mergeau să se așeze cu patru pași mai departe în fața altei ruine. Am mers astfel pînă în afara centrului orașului modern și am ajuns în partea de vest pe care domnul Fauvel voia s-o vizitez prima pentru ca cercetările noastre să se desfășoare într-o anumită ordine.

Ieșind din centrul Atenei moderne și mergînd drept spre apus, casele încep să se rărească; urmează apoi mari terenuri virane, unele cuprinse între zidurile orașului iar altele în afara lor: templul lui Tezeu, Pnyxul și Areopagul se află în aceste locuri părăsite. Pe primul nu-l

* Iar atenienii toți stăteau degeaba și nu vedeau de nimic alta, decît ori să zică ori să afle ceva nou.

Scanned with OKEN Scanner

voi mai descrie, căci este prezentat peste tot și se aseamănă destul de bine cu Parthenonul; mă voi referi la el în cadrul considerațiilor generale pe care mi le voi permite să le fac mai jos cu privire la arhitectura grecilor. Acest templu este, dealtfel, monumentul cel mai bine păstrat din Atena: după ce mult timp a fost o biserică patronată de sfîntul Gheorghe, este folosit astăzi ca magazie.

Areopagul era așezat pe o colină în partea de apus a cetății. E greu de înțeles cum s-a putut construi un monument de o oarecare întindere pe stînca pe care se văd ruinele. O vale mică numită în vechea Atenă *Coele* (înfundătura), desparte colina Areopagului de colina Pnixului și de cea a cetății. În valea *Coele* am văzut mormintele celor doi Cimon al lui Thukydides și al lui Herodot. Pnyxul, unde atenienii își țineau la început adunările publice, este o esplanadă făcută pe o stîncă abruptă aflată în spatele colinei Licabetului. În partea dinspre nord, esplanada este susținută de un zid format din pietre uriașe; la sud se ridică o tribună săpată chiar în stîncă, la care te poți urca pe patru trepte, tăiate și ele în piatră. Fac această descriere pentru că vechii călători n-au cunoscut bine forma Pnixului. Acum cîțiva ani, lordul Elgin a pus să se facă săpături și lui îi datorăm descoperirea treptelor. Cum acest loc nu se află chiar pe vîrful stîncii, ca să vezi marea trebuie să urci deasupra tribunei: construcția fusese așezată astfel pentru ca poporul, ce nu vedea de aici puternicul port al Pireului cu vasele sale, să nu poată fi convins prea ușor de oratorii răzvrătiți să pornească la fapte temerare[1].

Atenienii erau orînduiți pe esplanada dintre zidul circular ce se afla la nord și tribuna de la sud.

De la această tribună, Pericle, Alcibiade și Demostene și-au făcut auzite vocile; tot de aici Socrate și Phocion au vorbit poporului celui mai rafinat și mai spiritual de pe pămînt! Aci s-au făcut toate acele nedreptăți și au fost pronunțate toate acele hotărîri nedrepte sau crude! Poate că în acest loc a fost exilat Aristide, a triumfat Melitus, a fost condamnată la moarte toată populația unui oraș sau zvîrlit în sclavie un popor întreg! Dar tot de aici marii cetățeni au dat glas gîndurilor lor generoase împotriva tiranilor patriei, tot aici a triumfat dreptatea și s-a dat ascultare adevărului. „Există un popor, spuneau spartanilor deputații din Corint, un popor ce nu respiră decît prin înnoire; prompt în a concepe, prompt în a-și îndeplini gîndurile, îndrăzneala îi depășește puterea. În primejdiile în care adeseori se avîntă fără să gîndească, nu-și pierde niciodată speranța; neliniștit prin fire, caută să-și întindă puterea în afară; învingător, înaintează și-și urmărește victoria; învins, nu se descurajează. Pentru atenieni, viața nu este un bun ce le aparține și o sacrifică ușor pentru patrie. Ori de cîte ori nu obțin ceea ce doresc, se consideră privați de un drept legitim. Înlocuiesc un plan ce nu le-a reu-

[1] Istoria diferă în această privință. După o altă versiune, tiranii au fost cei care i-au obligat pe oratori să se întoarcă cu spatele la Pireu.

Scanned with OKEN Scanner

şit cu o nouă speranţă. Îşi duc la îndeplinire gîndurile imediat ce le-au conceput. Preocupaţi fără încetare de viitor, nu se gîndesc la prezent: un popor ce nu cunoaşte odihna şi nu poate s-o suporte la alţii[1]".

Ce-a devenit acest popor? Unde îl voi putea găsi? Pe cînd traduceam acest pasaj, în mijlocul ruinelor Atenei, vedeam minaretele musulmanilor şi-i auzeam vorbind pe creştini. Mă duceam să caut răspunsul, dar cunoşteam dinainte cuvintele oracolului: *Dominus mortificat et vivicat; deducit ad inferos et reducit**.

Ziua nu se sfîrşise încă; de la Pnix, am trecut la colina Muzeului. Se ştie că această colină este încununată de monumentul lui Philopappus, monument de prost gust: dar, în acest caz, mortul şi nu mormîntul merită atenţia călătorului. Acest necunoscut Philopappus, al cărui mormînt se vede din depărtare, trăia sub Traian. Pausanias nu se oboseşte să-i dea numele şi îi spune *un sirian*. Din inscripţia de pe statuia lui, se vede că era din Besa, un tîrg din Atica. Ei bine, acest Philopappus se numea *Antiochus Philopappus* şi era moştenitorul legitim al coroanei Siriei! Descendenţii regelui Antiochus fuseseră aduşi la Atena de către Pompei şi deveniseră aici nişte simpli cetăţeni. Nu ştiu dacă atenienii, copleşiţi de binefacerile lui Antiochus, au fost alături de familia detronată, împărtăşindu-i durerea, dar se pare că acest Philopappus a fost desemnat consul. Soarta, făcîndu-l cetăţean al Atenei şi consul al Romei, într-o epocă în care aceste două titluri nu mai însemnau nimic, părea că vrea să se mai joace cu acest monarh dezmoştenit, mîngîindu-l pentru un vis pierdut cu un alt vis, şi să arate, pe acelaşi om, că-şi bate joc cînd vrea atît de măreţia popoarelor cît şi de cea a regilor.

Monumentul lui Philopappus ne sluji drept observator pentru a contempla şi alte mărturii ale zădărniciei măririlor omeneşti. Domnul Fauvel îmi arătă diferitele locuri pe unde treceau zidurile vechiului oraş; îmi arătă ruinele teatrului lui Bacchus, la poalele cetăţii, albia secătuită a rîului Ilissus, marea fără de corăbii şi corturile pustii ale oraşelor Phalere, Munykie şi Pireu.

Ne-am întors apoi la Atena: se făcuse noapte. Consulul îl anunţă pe comandantul cetăţii că o vom vizita a doua zi, înainte de răsăritul soarelui. I-am spus noapte bună gazdei şi m-am retras în apartamentul meu. Fiind frînt de oboseală, dormeam deja adînc de cîtva timp, cînd, dintr-o dată, am fost trezit de sunetele stridente ale tamburinei şi ale cimpoiului turcesc, ce veneau din înaltul Propileelor. În acelaşi timp, un preot turc începu să cînte în arabă, spunîndu-le astfel cît este ceasul unor creştini din oraşul Minervei. Mi-e cu neputinţă să zugrăvesc cele ce am simţit: acest iman nu avea nevoie să-mi arate astfel trecerea anilor; vocea lui, răsunînd în aceste locuri, vestea îndeajuns că se scurseseră secole.

[1] Thukydides.

* „Domnul dă moartea şi viaţa; afundă în iaduri şi mîntuie de moarte."

Caracterul trecător a tot ceea ce este omenesc este cu atît mai prezent aici, cu cît el contrastează cu imobilitatea naturii. Înfruntînd parcă instabilitatea societăţilor umane, animalele nu cunosc nici răsturnări şi nici schimbări în modul lor de viaţă. Văzusem, cînd ne aflam pe colina Muzeului, berze alcătuind un stol ce se pregătea să-şi ia zborul spre Africa[1]. De două mii de ani, ele fac mereu aceeaşi călătorie; au rămas libere şi fericite atît în oraşul lui Solon, cît şi în oraşul căpeteniei eunucilor negri. Din înaltul cuiburilor lor, ce rămîn mereu aceleaşi, au văzut cum sub ele se schimbă neamul oamenilor: în timp ce generaţii lipsite de credinţă s-au înălţat pe mormintele generaţiilor credincioase, puiul de barză şi-a hrănit întotdeauna bătrînul tată[2]. Fac aceste cugetări pentru că barza este pasărea preferată a călătorilor; ca şi ei, „ea cunoaşte anotimpurile în ceruri".[3] Aceste păsări m-au însoţit adeseori în pustietăţile Americii. Le-am văzut de multe ori cocoţate pe wigwumul sălbaticului: întîlnindu-le iar, într-o altă pustietate, pe ruinele Parthenonului, nu m-am putut împiedeca să vorbesc despre vechii mei prieteni.

A doua zi, pe data de 24, la patru şi jumătate dimineaţa, am urcat pînă la cetate; vîrful ei este înconjurat de ziduri, pe jumătate antice, pe jumătate moderne; odinioară se aflau ziduri şi în jurul bazei. În spaţiul cuprins între aceste ziduri se află rămăşiţele Propileelor şi ruinele templului Victoriei[4]. Îndărătul Propileelor, la stînga, spre oraş, vezi apoi Pandroseumul şi dublul templu al lui Neptun Erechteul şi al Minervei Polias; în sfîrşit, pe locul cel mai înalt al Acropolei, se înalţă templul Minervei; restul spaţiului este ocupat de rămăşiţele clădirilor vechi şi noi şi de corturile, armele şi barăcile turcilor.

Stînca pe care se înalţă cetatea are o lungime de opt sute şi o lăţime de patru sute de picioare; forma ei este aproape cea a unui oval a cărui elipsă s-ar îngusta în partea dinspre muntele Hymet: seamănă cu un piedestal tăiat parcă anume spre a purta măreţele edificii ce-l încunună.

Nu voi descrie fiecare monument în parte: îl trimit pe cititor la lucrările pe care le-am citat atît de des; şi, fără să mai repet aici ceea ce oricine poate găsi în altă parte, mă voi mulţumi să fac doar cîteva reflecţii generale.

Primul lucru care te izbeşte cînd priveşti monumentele din Atena este culoarea lor frumoasă. În ţinuturile noastre ploioase, într-un aer încărcat de fum şi de umezeală, piatra cea mai albă devine curînd neagră sau verzuie. Cerul luminos şi soarele strălucitor al Greciei dă mar-

[1] Vezi, cu privire la descrierea Atenei în genere, aproape întreaga carte a XV-a din *Martirii* şi notele.
[2] Solin o spune.
[3] Ieremia.
[4] Templul Victoriei alcătuia aripa dreaptă a Propileelor.

Scanned with OKEN Scanner

murei de Paros şi de Pentelic o culoare aurie ce seamănă cu cea a spicelor coapte sau a frunzelor ruginite.

Admiri apoi exactitatea, armonia şi simplitatea proporţiilor. Nu vezi o îngrămădire de stiluri, coloane şi drumuri. Templul Minervei, de exemplu, este, sau mai curînd era, un simplu paralelogram alungit, împodobit cu un peristil, cu un pronaos sau un portic şi înălţat pe trei trepte ce-l înconjurau. Acest pronaos ocupa aproape o treime din lungimea totală a edificiului; interiorul templului se împărţea în două nave despărţite printr-un zid şi care nu erau luminate decît prin uşă: într-una se vedea statuia Minervei, sculptată de Phidias; în cealaltă era păstrat tezaurul atenienilor. Coloanele peristilului şi ale porticului se sprijineau direct pe treptele templului; ele erau lipsite de bază, canelate şi în stil doric; aveau o înălţime de patruzeci şi două de picioare şi o circumferinţă, în partea de jos, de şaptesprezece picioare şi jumătate; spaţiul dintre coloane măsura şapte picioare şi patru degete, iar monumentul era lung de o sută optsprezece picioare şi lat de nouăzeci şi opt de picioare şi jumătate.

Triglifele ordinului doric marcau friza peristilului: metope sau mici tablouri de marmură despărţeau triglifele între ele. Phidias sau elevii săi sculptaseră pe aceste metope lupta dintre Centauri şi Lapiţi. Partea de sus a zidului templului, sau friza cellei, era decorată cu un alt basorelief reprezentînd poate sărbătoarea Panatheenelor.

Sculpturi admirabile, datînd însă din secolul lui Adrian, epocă de reînnoire a artei, împodobeau cele două frontoane ale templului[1]. Ofrandele votive ca şi scuturile luate de la duşmani în timpul războiului cu Mezii erau atîrnate în afara edificiului: vezi încă urma circulară pe care acestea din urmă au imprimat-o pe arhitrava frontonului ce priveşte către muntele Hymet. Tocmai aceasta îl face pe domnul Fauvel să presupună că intrarea templului se afla pe această parte, împotriva părerii generale care o situează la extremitatea opusă[2]. Între aceste scuturi se aflau inscripţii: erau, după cît se pare, scrise cu litere de bronz, dat fiind urmele cuielor cu care erau prinse aceste litere. Domnul Fauvel socotea că aceste cuie slujiseră poate la agăţarea unor ghirlande; dar a fost şi el de părerea mea cînd i-am arătat că găurile apăreau la inter-

[1] Nu pot crede că Phidias a lăsat neîmpodobite cele două frontoane ale templului, el care împodobise cu atîta grijă cele două frize. Dacă împăratul Adrian şi soţia lui, Sabina, erau înfăţişaţi pe unul dintre frontoane, au fost poate introduşi aici în locul altor două figuri sau poate, lucru ce se întîmpla adeseori, fuseseră schimbate doar capetele personajelor. Dealtfel, aceasta nu ar fi fost doar o josnică linguşeală din partea atenienilor. Adrian merita această cinste ca binefăcător al Atenei şi restaurator al artelor.

[2] Ideea este ingenioasă dar nu se întemeiază pe o dovadă foarte solidă: în afară de nenumăratele motive ce i-ar fi putut determina pe atenieni să agaţe scuturile în partea dinspre Hymet, mai există şi acela că ei nu vor fi vrut poate să strice admirabila faţadă a templului, încărcînd-o cu podoabe străine.

Scanned with OKEN Scanner

vale regulate. Urme asemănătoare au fost de ajuns pentru restabilirea și citirea inscripției de pe Casa pătrată din Nîmes. Sînt convins că, dacă turcii ar îngădui-o, am putea să ajungem să descifrăm inscripțiile de pe Parthenon.

Astfel arăta acest templu care a fost socotit, pe bună dreptate, drept capodopera arhitecturii atît de către antici, cît și de către moderni: armonia și forța tuturor părților sale pot fi încă observate, cînd îi privești ruinele, căci ne-am face despre el o părere cît se poate de greșită dacă ni l-am închipui doar ca pe un edificiu plăcut, dar mic și încărcat cu cizeluri și festoane, în felul edificiilor noastre. Arhitectura noastră are o înfățișare firavă, atunci cînd o vrem elegantă, sau greoaie, cînd o vrem maiestuoasă. Priviți cît de calculat este Parthenonul în întregimea lui. Stilul este doric și mica înălțime a coloanei de acest stil îți inspiră pe dată ideea de durată și de soliditate; dar această coloană, lipsită de bază, ar fi prea greoaie; Ictinos și-a arătat toată măiestria; construiește coloana canelată și o înalță pe trepte: îmbină astfel zvelțețea stilului corintic cu gravitatea dorică. Ca singură podoabă poți vedea două frontoane și două frize sculptate. Friza peristilului se compune din mici tablouri de marmură despărțite la intervale regulate de un triglif: fiecare dintre aceste tablouri este o capodoperă; friza cellei domină, ca o panglică, din înaltul zidului plin și neted; iată totul. Cît de departe este această înțeleaptă economie de podoabe, acest fericit amestec de simplitate, forță și grație, de încărcătura de ornamente pătrate, prelungi, rotunde, rombice de pe edificiile noastre; de coloanele noastre subțiratice, înfipte în baze uriașe, sau de porticurile noastre meschine și turtite! Nu trebuie să ignorăm că arhitectura, considerată drept artă, este, la originea ei, religioasă: a fost inventată pentru a slăvi divinitatea. Grecii, care aveau o mulțime de zei, au ajuns să construiască diferite feluri de edificii, în funcție de părerile pe care și le făceau cu privire la diferitele puteri ale acestor zei. Vitruviu însuși consacră două capitole acestui prea frumos subiect și arată cum trebuie construite templele și altarele Minervei, ale lui Hercule, ale zeiței Ceres etc. Noi, ce nu slăvim decît un singur stăpîn al naturii, nu avem, de fapt, decît o singură arhitectură naturală, arhitectura gotică. Simți pe dată că acest stil ne aparține, că este original și că s-a născut, spre a spune astfel, odată cu altarele noastre. În materie de arhitectură greacă nu sîntem decît imitatori mai mult sau mai puțin ingenioși[1]; imitatori ai unei opere ale cărei origini le denaturăm, aducînd în locuințele oamenilor podoabele ce nu se potriveau decît în casa zeilor.

În afară de armonia lor generală, de legătura cu locurile înconjurătoare și, mai ales, de felul în care se potriveau cu destinația lor, la edi-

[1] Sub dinastia Vallois s-a realizat o minunată îmbinare între arhitectura grecească și cea gotică, care nu a durat însă decît puțină vreme.

Scanned with OKEN Scanner

ficiile din Grecia trebuie să admirăm modul desăvîrşit în care sînt lucrate toate părţile. Ceea ce nu este menit a fi văzut este lucrat cu tot atîta grijă ca şi compoziţiile exterioare. Linia de îmbinare dintre blocurile ce alcătuiesc coloanele templului Minervei este astfel făcută încît trebuie să priveşti cu cea mai mare atenţie ca să o descoperi, căci e mai subţire decît un fir. Spre a ajunge la această perfecţiune rară, marmura era dăltuită pînă primea forma cea mai potrivită; apoi cele două bucăţi erau rostogolite una peste cealaltă, iar între ele se arunca un amestec de nisip cu apă. Temeliile, datorită acestui procedeu, erau de o verticalitate uimitoare; această verticalitate era realizată, în cazul tronsoanelor de coloane, cu ajutorul unui pivot pătrat din lemn de măslin. Am văzut unul dintre aceşti pivoţi în mîna domnului Fauvel.

Rozacele, plintele, mulurile, astragalele, toate amănuntele edificiului sînt la fel de perfecte; liniile capitelurilor şi ale canelurii coloanelor Parthenonului sînt atît de subţiri, încît eşti ispitit să crezi că întreaga coloană a fost trasă la strung: nici decupurile de ivoriu nu sînt mai delicate decît ornamentele templului lui Neptun Erechteul: cariatidele Pandroseumului sînt adevărate modele. În sfîrşit, dacă după ce am văzut monumentele din Roma, cele din Franţa mi s-au părut grosolane, monumentele din Roma îmi par, la rîndul lor, barbare, de cînd le-am văzut pe cele din Grecia: socotesc printre ele şi Pantheonul, cu frontonul său uriaş. Comparaţia poate fi uşor făcută la Atena, unde edificiile greceşti se află adeseori în vecinătatea celor romane.

De fapt căzusem în greşeala obişnuită ce se face cu privire la monumentele grecilor: le socoteam perfecte în ansamblul lor, dar gîndeam că sînt lipsite de măreţie. Am arătat că geniul arhitecţilor a dat acestor monumente, în mărime proporţională, ceea ce poate că le lipseşte în întindere; şi, dealtfel, Atena este plină de lucrări uriaşe. Atenienii, popor atît de sărac şi de puţin numeros, au mişcat din loc mase uriaşe de piatră: pietrele Pnyxului sînt adevărate bucăţi de stîncă, iar Propileele reprezentau o lucrare uriaşă, dalele de marmură ce le acopereau fiind de o mărime nemaivăzută; înălţimea coloanelor lui Jupiter Olimpianul depăşeşte poate şaizeci de picioare iar templul, în întregimea sa, avea, de jur împrejur, o jumătate de milă: zidurile Atenei, incluzînd aici pe cele ale celor trei porturi şi zidurile lungi, se întindeau pe o lungime de aproape nouă leghe; zidurile ce uneau oraşul cu Pireul erau atît de late încît pe ele puteau trece două care aşezate alături, iar din cincizeci în cincizeci de paşi se sprijineau pe turnuri pătrate. Romanii n-au ridicat niciodată fortificaţii mai mari.

Ce soartă a făcut ca aceste capodopere ale antichităţii pe care modernii vin să le admire de atît de departe şi cu atîta osteneală, să

Scanned with OKEN Scanner

fie distruse, în parte, tocmai de moderni?[1] Parthenonul a rezistat întreg pînă în 1687: creştinii l-au transformat mai întîi în biserică, iar turcii, geloşi pe creştini, l-au transformat în moschee. În mijlocul luminilor din secolul al XVII-lea, veneţienii bombardează monumentele lui Pericle; trag fără cruţare asupra Propileelor şi asupra templului Minervei; o bombă cade pe acest din urmă edificiu, dărîmă bolta, dă foc unui butoiaş cu praf de puşcă şi face să sară în aer o parte dintr-un edificiu ce slăvea nu atît pe falşii zei ai grecilor, cît geniul omului[2]. După cucerirea oraşului, Morosini, din dorinţa de a înfrumuseţa Veneţia cu ruinele Atenei, vrea să dea jos statuile de pe frontonul Parthenonului şi le sfărîmă. Un alt modern duce pînă la capăt, din dragoste pentru artă, distrugerea pe care veneţienii o începuseră[3].

În această carte de călătorii am avut adeseori ocazia să vorbesc despre lordul Elgin: aşa cum am spus, îi datorăm cunoaşterea mai completă a Pnyxului şi a mormîntului lui Agamemnon; lordul Elgin încă şi acum mai întreţine, în Grecia, un italian însărcinat să conducă săpăturile şi care a descoperit, pe cînd mă aflam la Atena, nişte antichităţi pe care nu le-am văzut[4]. Dar lordul Elgin şi-a pierdut meritul datorat faptelor sale lăudabile, devastînd Parthenonul. A vrut să ia basoreliefurile de pe friză: ca să reuşească s-o facă, lucrătorii turci au sfărîmat mai întîi arhitrava şi au aruncat jos nişte capiteluri; apoi, în loc să facă să iasă metopele prin culisele lor, barbarii au considerat că e mai simplu să distrugă cornişa. Din templul Erechteionului, a luat coloana angulară; aşa că astăzi întregul antablament ce ameninţă să cadă în ruină trebuie susţinut cu un morman de pietre.

[1] Se ştie cum a fost distrus Coliseul la Roma şi se cunoaşte jocul latin de cuvinte despre Barberini şi barbari. Cîţiva istorici îi bănuiesc pe cavalerii din Rhodos că ar fi distrus vestitul mormînt din Mausoleu: au făcut-o, e adevărat, pentru apărarea Rhodosului şi pentru a întări insula împotriva turcilor; dar dacă poate fi un fel de scuză pentru cavaleri, distrugerea acestei minunăţii nu este mai puţin supărătoare pentru noi.

[2] Invenţia armelor de foc este şi acum un lucru fatal pentru arte. Dacă barbarii ar fi cunoscut praful de puşcă, n-ar mai fi rămas pe suprafaţa pămîntului nici măcar un edificiu grec sau roman; ar fi făcut să sară în aer pînă şi piramidele, chiar şi pentru a căuta aici comori. Un singur an de război distruge mai multe monumente decît un secol de lupte purtate în antichitate. La moderni, pare că totul se împotriveşte perfecţiunii artei: ţările, obiceiurile, deprinderile, îmbrăcămintea şi pînă şi descoperirile pe care le fac.

[3] Îşi aşezaseră bateria formată din şase tunuri şi patru mortiere, pe Pnyx. E greu de înţeles cum, aflîndu-se atît de aproape, n-au ras de pe faţa pămîntului toate monumentele din cetate. V. Fanelli, *Atena Atica* [...]

[4] Au fost descoperite într-un mormînt: cred că acest mormînt era al unui copil. Printre alte lucruri ciudate, s-a găsit aici un joc necunoscut, a cărui piesă principală era, pe cît îmi amintesc, o minge sau un glob de oţel lustruit. Nu ştiu dacă nu cumva este vorba despre acest joc în Athenaios. Războiul dintre Franţa şi Anglia l-a împiedecat pe domnul Fauvel să vorbească pentru mine cu reprezentantul lordului Elgin: aşa că n-am putut vedea aceste jucării antice ce mîngîiau un copil atenian în mormînt.

Scanned with OKEN Scanner

Englezii, ce-au vizitat Atena după trecerea lordului Elgin, au deplîns şi ei aceste funeste efecte ale unei nechibzuite iubiri pentru artă. Se spune că lordul Elgin a zis, drept scuză, că nu făcuse decît să ne imite. Este adevărat că francezii au luat din Italia statui şi tablouri, dar niciodată n-au mutilat templele ca să smulgă basoreliefurile; n-au făcut decît să urmeze exemplul romanilor, ce-au jupuit Grecia de capodoperele picturii şi sculpturii. Monumentele din Atena, smulse din locurile pentru care fuseseră făcute, îşi vor pierde nu numai o parte din frumuseţea lor legată de amplasare, ci şi din frumuseţea lor intrinsecă. Delicateţea anumitor linii şi culori nu este scoasă în evidenţă decît de lumină: cerul Angliei fiind lipsit de lumina potrivită, liniile şi culorile vor dispare sau vor rămîne ascunse. Mărturisesc că interesul Franţei, gloria patriei şi o mie de alte motive puteau să pledeze pentru transplantarea monumentelor cucerite de armatele noastre; dar artele, fiind ale învinşilor şi captivilor, ar fi avut poate dreptul să se mîhnească din această pricină.

Ne-am petrecut toată dimineaţa vizitînd cetatea. Odinioară turcii lipiseră minaretul unei moschei de porticul Parthenonului. Am urcat pe scara pe jumătate distrusă a acestui minaret, ne-am aşezat pe o parte sfărîmată a frizei templului şi ne-am plimbat privirile în jurul nostru. La răsărit se vedea muntele Hymet, la nord Pentelicul, la nord-vest Parnasul, la vest munţii Icar, Cordyalus sau Oegalen, iar deasupra celui dintîi se zărea vîrful Citheronului; la sud-vest şi la sud se vedeau marea, Pireul, coastele Salaminei, Eginei, Epidaurului şi cetatea Corintului.

La picioarele noastre, în bazinul căruia i-am descris mai înainte circumferinţa, se distingeau colinele şi majoritatea monumentelor Atenei; la sud-vest, colina Muzeului cu mormîntul lui Philopappus; la vest, stîncile Areopagului, Pnyxului şi Lycabettusului; la nord, dealul Anchesme, iar la răsărit, înălţimile ce domină Stadionul. Chiar la picioarele cetăţii, se vedeau ruinele teatrului lui Bacchus şi al lui Herod Atticus. La stînga acestor ruine se aflau marile coloane singuratice ale templului lui Jupiter Olimpianul; mai departe, spre nord-est, se zărea incinta Liceului, cursul rîului Ilissus, Stadionul şi templul Dianei sau al zeiţei Ceres. În partea dinspre vest şi nord-vest, înspre marea pădure de măslini, domnul Fauvel îmi arăta locul Ceramioului exterior, al Academiei şi al drumului său mărginit de morminte. În sfîrşit, în valea formată de dealul Anchesme şi de cetate, se vedea oraşul modern.

Imaginaţi-vă acum toată această întindere, pe alocuri stearpă şi acoperită de o iarbă galbenă, pe alocuri străbătută de pîlcuri de măslini, de pătrate de orz şi de vii; imaginaţi-vă ieşind, din mijlocul acestor culturi, fusuri de coloană şi capete de ruini antice şi moderne; ziduri albite şi împrejmuiri de grădini traversînd cîmpul; albaneze ce scot apă sau spală la izvoare anteriile turcilor; ţărani ce mişună în toate

Scanned with OKEN Scanner

părţile, conducîndu-şi măgarii sau ducînd în spinare provizii la oraş; imaginaţi-vă toţi aceşti munţi ale căror nume sînt atît de frumoase, toate aceste ruine atît de vestite, toate aceste insule, toate aceste mări nu mai puţin vestite, sclipind într-o lumină strălucitoare. Din înaltul Acropolelui am văzut soarele ridicîndu-se printre cele două vîrfuri ale muntelui Hymet; ciorile, ce-şi fac cuibul în jurul cetăţii, dar care nu zboară niciodată peste vîrful, ei planau deasupra capetelor noastre; în lumina primelor raze, aripile lor negre şi lucioase aveau reflexe trandafirii; coloane de fum albastru şi uşor se ridicau în umbră de-a lungul coastei muntelui Hymet anunţînd existenţa stupinelor; Atena, Acropolele şi ruinele Parthenonului se colorau în cea mai frumoasă culoare a florii de piersic; sculpturile lui Phidias, pe care cădea orizontal o rază de aur, căpătau viaţă şi mobilitatea umbrelor reliefului le făcea să pară că se mişcă pe marmură; în depărtare, marea şi Pireul erau strălucitor de albe de atîta lumină; iar cetatea Corintului, reflectînd strălucirea zilei, sclipea pe orizontul apusului întocmai ca o stîncă de purpură şi de foc.

Din locul unde ne aflam aşezaţi am fi putut vedea, în zilele de glorie ale Atenei, cum flota ieşea din Pireu ca să se lupte cu duşmanii sau ca să se ducă la serbările din insula Delos; am fi putut auzi răsunînd în teatrul lui Bacchus vocile îndurerate ale lui Oedip, Philoctet şi Hecuba. Am fi putut auzi cum cetăţenii aplaudau discursurile lui Demostene. Dar, vai! Nici un sunet nu ne izbea auzul. Doar, din cînd în cînd, dintre aceste ziduri, ce răsunaseră timp atît de îndelungat la glasul unui popor liber, ieşeau strigăte scoase de o populaţie ce se afla în sclavie. Ca să mă mîngîi, îmi spuneam ceea ce trebuie să repetăm mereu: Totul trece şi totul are un sfîrşit în această lume. Unde s-au dus geniile divine ce-au ridicat templul pe ale cărui ruini mă aflam aşezat? Acelaşi soare ce lumina poate ultimele suspine ale sărmanei fiice a Megarei, o văzuse murind pe strălucitoarea Aspasia. Acest tablou al Aticei, acest spectacol pe care eu îl contemplam acum, fusese contemplat de ochii ce s-au închis pentru totdeauna, de două mii de ani. La rîndul meu, mă voi duce şi eu: şi alţi oameni, la fel de trecători ca şi mine, vor veni să facă aceleaşi reflecţii, pe aceleaşi ruine. Viaţa şi inima noastră se află în mîinile Eternului : să-l lăsăm deci să facă ce vrea atît cu una cît şi cu cealaltă.

Coborînd de la cetate, am luat cu mine o bucată de marmură din Parthenon; luasem şi o bucată de piatră din mormîntul lui Agamemnon; şi, mai apoi, am luat mereu cîte ceva din monumentele pe care le-am vizitat. Nu sînt nişte amintiri de călătorie la fel de frumoase ca cele aduse de domnul de Choiseul şi de lordul Elgin, dar îmi sînt de ajuns. Păstrez, de asemenea, cu mare grijă, micile semne de prietenie pe care le-am primit de la gazdele mele, printre altele o cutie de os pe care mi-a dat-o părintele Munoz, la Jaffa. Cînd revăd aceste nimicuri, îmi aduc aminte, pe dată, de toate drumurile şi întîmplările trăite. Îmi spun:

Scanned with OKEN Scanner

„Mă aflam în cutare loc şi mi s-a întîmplat un anumit lucru". Ulise s-a întors acasă cu nişte coşuri mari încărcate cu bogatele daruri pe care i le făcuseră Pheacii; eu m-am întors la vatra mea cu o duzină de pietre din Sparta, din Atena, din Argos şi din Corint, trei sau patru capete din pămînt ars pe care le am de la domnul Fauvel, nişte şiraguri de mătănii, o sticlă de apă din Iordan, o alta din Marea Moartă, cîteva trestii de pe Nil, o bucată de marmură din Cartagina, un mulaj de lut de la Alhambra. Pe drum am cheltuit cincizeci de mii de franci şi mi-am prăpădit de tot hainele şi armele. Dacă această călătorie a mea s-ar fi prelungit, m-aş fi întors pe jos, purtînd în mînă un baston alb. Din nefericire, nu m-aştepta acasă un frate bun care să-mi spună, precum bătrînul din *O mie şi una de nopţi:* „Frate, iată o mie de ţechini, cumpără-ţi cămile şi nu mai pleca în lume".

Am ieşit din cetate şi ne-am dus să mîncăm, iar în seara aceleiaşi zile am mers să vedem Stadionul, ce se afla pe cealaltă parte a rîului Ilissus. Stadionul îşi păstrează exact forma sa: nu se mai pot vedea grădinele de marmură cu care îl împodobise Herod Atticus. În privinţa rîului Ilissus, am constatat că este complet secătuit. Vorbind despre Ilissus, Chandler iese din moderaţia sa firească şi se revoltă împotriva poeţilor ce-i atribuie rîului Ilissus o undă limpede şi îi aşază pe maluri sălcii plîngătoare. Din ceea ce spune, se vede că doreşte să atace un desen făcut de Leroi, desen ce reprezintă o vedere asupra rîului Ilissus. Eu sînt asemenea doctorului Chandler: detest descrierile ce nu-s adevărate şi cînd un rîu nu are apă, vreau să mi se spună. Se va vedea că n-am înfrumuseţat nici într-un fel malurile Iordanului, şi nici n-am transformat acest rîu într-un mare fluviu. Puteam foarte bine să mint. Toţi călătorii şi chiar Biblia ar fi justificat descrierile cele mai fastuoase. Totuşi, Chandler a dus supărarea pînă prea departe. Iată un fapt ciudat pe care-l ştiu de la domnul Fauvel; oricît de puţin ai săpa în albia rîului Ilissus, găseşti apă la o foarte mică adîncime; lucrul este atît de bine ştiut de ţărăncile albaneze, încît atunci cînd vor să-şi spele rufăria, fac o gaură în prundişul albiei şi, pe dată, apare apa. Probabil că albia rîului Ilissus s-a umplut treptat cu pietre şi cu prundiş adus din munţii vecini şi că apa curge acum printre două straturi de nisip. E destul pentru nişte bieţi poeţi ce au soarta Casandrei: în zadar cîntă adevărul, nimeni nu-i crede; dacă s-ar mulţumi s-o spună, ar fi poate mai fericiţi. Dealtfel, de data aceasta, sînt ajutaţi de mărturia istoriei ce arată că Ilissus a avut apă: dacă n-ar fi avut niciodată apă, nici măcar în timpul iernii, de ce s-ar mai fi făcut un pod peste el? America m-a răsfăţat în privinţa fluviilor, dar nu puteam să nu răzbun onoarea acestui Ilissus, ce-a dat un nume muzelor şi pe malul căruia Boreas a răpit-o pe Orithya.

La întoarcerea de la Ilissus, domnul Fauvel m-a dus prin nişte terenuri virane, unde trebuie căutată amplasarea Liceului. Apoi am

Scanned with OKEN Scanner

mers la marile coloane singuratice, aşezate în cartierul oraşului numit *Noua Atenă* sau *Atena împăratului Adrian.* Spon este de părere că aceste coloane sînt resturile porticului *Celor o sută douăzeci de Coloane*, iar Chandler presupune că ele aparţineau templului lui Jupiter Olimpianul. Domnul Lechevalier şi alţii ce-au călătorit pe aici au vorbit despre ele. Sînt arătate bine în diferitele vederi ce prezintă Atena şi mai ales în lucrarea lui Stuart, ce a restabilit edificiul întreg, după ruini. Pe o porţiune din arhitrava ce mai uneşte încă două dintre aceste coloane, se distinge o chilie, ce-a fost odinioară locuinţa unui călugăr. E cu neputinţă de înţeles cum a putut fi construită chilia pe capitelul acestor coloane uriaşe, a căror înălţime depăşeşte poate şaizeci de picioare. Astfel acest mare templu, la care atenienii au lucrat timp de şapte secole, pe care toţi regii Asiei au vrut să-l termine şi pe care numai Adrian, stăpîn al lumii, a avut gloria de a-l sfîrşi, acest templu a murit sub povara anilor, rămînînd în picioare, pe ruine, doar chilia unui călugăr! O nenorocită chilie de pămînt este susţinută în văzduh de două coloane de marmură, ca şi cum soarta ar fi vrut să expună tuturor privirilor, aşezîndu-l pe acest magnific piedestal, un monument al triumfurilor şi al capriciilor sale.

Aceste coloane, deşi mult mai înalte decît cele ale Parthenonului, sînt departe de a avea frumuseţea acestora: se face simţită degenerarea artei; dar cum sînt izolate şi împrăştiate pe un pămînt viran, fac un efect uimitor. M-am oprit la picioarele lor ca să ascult cum suflă vîntul în jurul capetelor: se aseamănă cu acei palmieri solitari pe care-i vezi, ici şi colo, printre ruinele Alexandriei. Atunci cînd turcii sînt ameninţaţi de vreo nenorocire, ei aduc în acest loc un miel pe care-l fac să behăie cu capul ridicat spre cer: neputînd găsi o voce nevinovată printre oameni, ca să îmblînzească mînia cerurilor, ei au recurs la un miel.

Ne-am întors în Atena pe poarta pe care e scrisă atît de bine cunoscuta inscripţie:

AICI ESTE ORAŞUL LUI ADRIAN
ŞI NU ORAŞUL LUI TEZEU

Ne-am dus să-l vizităm pe domnul Roque şi ne-am petrecut seara la el: aici am întîlnit cîteva femei. Cititorii ce sînt curioşi să cunoască îmbrăcămintea, obiceiurile şi deprinderile turcoaicelor, grecoaicelor şi albanezelor din Atena, pot citi cel de-al douăzeci şi şaselea capitol din *Călătoria în Grecia*, de Chandler. Dacă n-ar fi atît de lung, l-aş transcrie aici în întregime. Trebuie să spun doar că atenienele mi s-au părut mai puţin impunătoare şi mai puţin frumoase decît moreatele. Obiceiul lor de a-şi vopsi conturul ochilor cu albastru şi vîrful degetelor cu roşu este neplăcut pentru un străin; dar cum văzusem femei cu perle la nas,

Scanned with OKEN Scanner

lucru pe care irochezii îl găseau a fi foarte elegant şi cum eu însumi eram tentat să consider că această modă nu este urîtă, socotesc că gusturile nu trebuiesc discutate. Dealtfel, femeile din Atena n-au fost niciodată prea renumite prin frumuseţea lor. Li se aducea învinuirea că le place vinul. Cea mai bună dovadă că imperiul lor n-avea prea multă putere este faptul că aproape toţi oamenii vestiţi din Atena s-au apropiat de femei străine: Pericle, Sofocle, Socrate, Aristotel şi chiar divinul Platon.

În ziua de 25 încălecarăm pe cai dis-de-dimineaţă şi ieşirăm din oraş, luînd drumul oraşului Phalere. În apropiere de mare, pămîntul începe să urce şi sfîrşeşte prin nişte înălţimi ale căror sinuozităţi formează, la răsărit şi la apus, porturile Phalere, Munykie şi Pireu. Pe dunele din Phalere am descoperit temeliile zidurilor ce închideau portul şi alte ruine complet degradate: erau poate cele ale templelor zeiţelor Junona şi Ceres. Aristide îşi avea cîmpul şi mormîntul în apropiere de acest loc. Coborîrăm în port: este un bazin rotund, unde apa mării se odihneşte liniştită pe un nisip fin; portul ar putea adăposti cam cincizeci de vase: exact numărul de corăbii pe care Menestheu l-a condus la Troia.

„*Era urmat de cincizeci de negre corăbii*“

Tezeu plecă şi el din Phalere ca să se ducă în Creta.

Atît de tînăr, de ce n-avuşi atunci puteri,
În vasu-adus la ţărmul nost', să intri şi să speri
C-ai să ucizi, din Creta, acel monstru etc...

Nemurirea nu este dată întotdeauna de vasele şi de porturile mari: Homer şi Racine nu vor lăsa să piară numele unui cît de mic golf şi al unei bărcuţe.

Din portul Phalere m-am dus în portul Munykie. Acesta este de formă ovală şi puţin mai mare decît primul. Am ocolit capătul unei coline stîncoase şi, mergînd din cap în cap, am înaintat spre Pireu. Domnul Fauvel mă opri din drum în curbura pe care o face o limbă de pămînt, ca să-mi arate un mormînt săpat în stîncă; nu are boltă şi se află la nivelul mării. Valurile, cu mişcările lor regulate, îl acoperă şi îl descoperă, umplîndu-l şi golindu-l întruna. La cîţiva paşi de aici se văd, pe mal, resturile unui monument.

Domnul Fauvel consideră că aici se află locul unde au fost depuse osemintele lui Temistocle. Această interesantă descoperire îi este contestată. I se obiectează că dărîmăturile împrăştiate prin aceste locuri sînt prea frumoase ca să fie resturile mormîntului lui Temistocle. Într-adevăr, după Diodor geograful, citat de Plutarh, acest mormînt nu era decît un altar.

Scanned with OKEN Scanner

Obiecţia este neîntemeiată. De ce să amestecăm două lucruri diferite? Ruinele de marmură albă la care se referă cei ce aduc această obiecţie nu puteau oare să fi aparţinut unui mormînt cu totul diferit de cel al lui Temistocle? De ce n-ar fi posibil ca, atunci cînd ura s-a potolit, descendenţii lui Temistocle să fi împodobit mormîntul străbunului lor ilustru pe care la început îl îngropaseră modest sau chiar în secret, aşa cum spune Thukydides? Oare nu i-au închinat un tablou ce reprezenta istoria acestui mare om? Şi acest tablou, din timpul lui Pausanias, nu putea fi văzut de public la Parthenon? Temistocle mai avea o statuie în Pritaneu.

Locul unde domnul Fauvel a descoperit acest mormînt este chiar capul Alcimus şi, în sprijinul acestei descoperiri, voi aduce o dovadă mai puternică decît aceea ce se referă la faptul că în acest loc apa este perfect liniştită. În scrierile sale, Plutarch face o greşeală: după observaţia lui Meursius, amintită şi de Dacier, în loc de Alcimus trebuie să citim Alimus, un orăşel din Atica aparţinînd tribului lui Leontide şi aşezat la răsărit de Pireu. Or, ruinele acestui orăşel se mai văd şi acum în vecinătatea mormîntului despre care vorbim[1]. Pausanias este destul de confuz cînd vorbeşte despre aşezarea acestui mormînt. Dar Diodor Periegetul o spune foarte clar, iar versurile lui Platon comicul, pe care el le citează, indică exact locul şi mormîntul găsit de domnul Fauvel.

„Aşezat într-un loc descoperit, mormîntul tău este salutat de marinarii ce intră sau ies din port: şi dacă are loc vreo luptă navală, vei fi martorul ciocnirii dintre vase[2]".

Dacă Chandler a fost uimit de singurătatea Pireului, pot să vă declar că nici eu n-am fost mai puţin impresionat de ea. Făcusem înconjorul unei coaste pustii; întîlnisem trei porturi şi în aceste trei porturi nu zărisem nici măcar o barcă. Nu văzusem decît ruine, stînci şi marea; nu auzisem decît strigătele pescăruşilor verzi şi murmurul valurilor ce, spărgîndu-se de mormîntul lui Temistocle, făceau să iasă, din lăcaşul liniştei veşnice, un veşnic geamăt. Luate de valuri, rămăşiţele pămînteşti ale învingătorului lui Xerses se odihneau pe fundul valurilor dimpreună cu osemintele perşilor. Căutam în van cu privirile templul lui Venus, galeria cea lungă şi statuia simbolică ce reprezenta poporul Atenei: imaginea acestui popor neînduplecat se prăbuşise pentru totdeauna lîngă izvorul unde cetăţenii exilaţi veneau zadarnic să-şi plîngă Patria. În locul acestor minunate arsenale, în locul porticurilor unde se adăposteau galerele, în locul acestor Agore ce răsunau de vocea marinarilor, în locul acestor edificii ce reprezentau în ansamblul lor frumuseţea oraşului Rhodes, nu zăream decît o mănăstire ruinată şi o magazie. Un

[1] Nu vreau să trec cu vederea nimic şi ştiu că oraşul Alimus este situat de unii la răsărit de Phalere. Thukydides era din oraşul Alimus.

[2] Plutarh, *Viaţa lui Temistocle*.

Scanned with OKEN Scanner

vameș turc, paznic trist al malului și model de răbdare tîmpă, își petrece aici tot timpul anului, într-o baracă sărăcăcioasă de lemn: trec luni întregi fără să vadă sosind vreun vas. Iată starea demnă de plîns în care se află astăzi aceste porturi atît de vestite odinioară. Cine a putut distruge atîtea monumente ale zeilor și ale oamenilor? Această putere ascunsă ce răstoarnă totul și care se supune și ea zeului necunoscut al cărui altar a fost văzut la Phalere de sfîntul Paul: *deo ignito*.

Portul Pireu descrie un arc ale cărui vîrfuri, apropiindu-se unul de celălalt, nu lasă între ele decît o trecere foarte îngustă; astăzi se numește *Portul Leului* din pricina unui leu de marmură ce se afla altădată aici și pe care Morosini l-a dus la Veneția în 1686. Odinioară portul era împărțit în interior de trei bazine, Canthare, Aphrodise și Zea. Se mai vede încă și acum un bazin pe jumătate astupat, ce-ar putea să fie fostul Aphrodise. Strabo afirmă că marele port al atenienilor era în stare să adăpostească patru sute de nave, iar Plinius ridică numărul lor pînă la o mie. Cam cincizeci de bărci de-ale noastre l-ar umple astăzi în întregime; și nu știu dacă ar încăpea bine două fregate mai ales acum că se ancorează pe o mare lungime de ancablură. Dar apa este adîncă, așezarea prielnică și, dacă s-ar afla în mîinile unor națiuni civilizate, Pireul ar putea deveni un port mare. Dealtfel, singurul depozit, ce există astăzi aici, este la origine francez. Cred că a fost construit de domnul Gaspari, vechi consul al Franței la Atena. Astfel că, nu de mult timp, atenienii erau reprezentați la Pireu de poporul ce li se aseamănă cel mai mult.

După ce ne-am odihnit puțin la vamă și la mănăstirea Sfîntul-Spiridon, ne-am întors la Atena, urmînd drumul Pireului. Peste tot se vedeau ruinele zidului cel lung. Trecurăm pe la mormîntul amazoanei Antiope ce-a fost studiat de domnul Fauvel: aceste explorări sînt prezentate în Memoriile sale. Mergeam printre niște vii joase, ca în Burgogne, ai căror struguri începeau să se înroșească. Ne oprirăm la rezervoarele publice, sub măslini: constatai cu neplăcere că mormîntul lui Menandru, cenotaful lui Euripide și micul templu închinat lui Socrate nu mai existau; cel puțin n-au fost încă descoperite. Ne continuarăm drumul și, în apropiere de Muzeu, domnul Fauvel îmi arătă o cărare ce urca în serpentină pe coasta colinei. Îmi spuse că această cărare fusese făcută de pictorul rus ce se ducea zilnic, în acelaș loc, să schițeze Atena. Dacă geniul nu înseamnă altceva decît răbdare, așa cum a pretins Buffon, acest pictor avea, desigur, mult geniu.

De la Atena la Phalere sînt aproape patru mile, de la Phalere la Pireu, urmînd sinuozitățile coastei, trei sau patru mile, iar de la Pireu la Atena, cinci mile: astfel că, la întoarcerea noastră în acest oraș, făcusem aproximativ douăsprezece mile sau patru leghe.

Cum caii erau închiriați pe toată ziua, ne grăbirăm să mîncăm și ne reluarăm drumul la ora patru seara.

Scanned with OKEN Scanner

Am ieşit din Atena pe poarta dinspre muntele Hymet; gazda mea mă conduse pînă în satul Angelo-Kipus unde socotea, din motivele pe care le arată în Memorii, că a descoperit templul zeiţei Venus în grădină. Opinia lui Chandler, ce situează acest templu la Panagia-Spiliotissa este de asemenea, foarte plauzibilă; această părere are de partea sa autoritatea unei inscripţii. Dar domnul Fauvel aduce în sprijinul opiniei sale doi bătrîni arbori de mirt şi nişte ruine frumoase în stil ionic: cu aceasta răspunde la multe obiecţii. Iată cum sîntem noi, amatorii de antichităţi: putem dovedi totul.

După ce-am văzut lucrurile mai deosebite din Angelo-Kipus, o luarăm drept spre apus şi, trecînd printre Atena şi muntele Anchesme, intrarăm în marea pădure de măslini; în această parte nu există ruine şi nu făceam decît o plimbare plăcută, purtînd în noi amintirile Atenei. Întîlnirăm rîul Cephise, pe care-l salutasem mai jos, venind din Eleusis; la această înălţime rîul avea apă, dar, îmi pare rău că trebuie s-o spun, apa era puţin noroioasă: foloseşte la udarea grădinilor şi întreţine, pe malurile sale, o răcoare prea rar întîlnită în Grecia. Ne-am întors din drum prin pădurea de măslini; lăsarăm pe dreapta o mică ridicătură de pămînt acoperită de stînci: era Colone, la poalele căruia se afla altădată satul unde se refugiase Sofocle şi unde acest mare tragic îl făcu pe tatăl Antigonei să verse ultimele lacrimi. Am urmat, un timp, calea spre Iren; aici se pot observa vestigiile templului Furiilor; de aici, apropiindu-ne de Atena, hoinărirăm, destul de mult timp, prin împrejurimile Academiei. Acest loc de refugiu al înţelepţilor nu mai poate fi recunoscut după nimic. Primii săi platani au căzut sub securea lui Sylla, iar cei pe care poate că Adrian i-a cultivat din nou n-au scăpat nici ei de barbari. Altarul Iubirii, cel al lui Prometeu şi cel al Muzelor au dispărut; în crîngurile unde Platon s-a inspirat atît de adesea s-a stins orice foc divin. Ca să înţelegem cît farmec şi cîtă măreţie găsea antichitatea în lecţiile acestui filozof este de ajuns să amintim două fapte: în ajunul zilei în care Socrate îl primi pe Platon printre discipolii săi visă că o lebădă vrea să se odihnească la sînul său. Moartea îl împiedecă pe Platon să-şi sfîrşească dialogul său *Critias;* Plutarh deplînge această nenorocire şi compară scrierile şefului Academiei cu templele din Atena, dintre care singurul ce n-a fost terminat a fost al lui Jupiter Olimpianul.

Cînd ne-am hotărît să ne întoarcem la Atena, noaptea se lăsase de o oră: cerul strălucea de stele iar aerul era de un calm, de o transparenţă şi de o puritate nemaiîntîlnite; caii mergeau la pas iar noi păstram o linişte adîncă. Drumul pe care mergeam era, după toate aparenţele, vechiul drum al Academiei; de o parte şi de alta a drumului se aflau mormintele cetăţenilor morţi pentru patrie şi ale celor mai mari oameni ai Greciei: aici odihneau Trasibul, Pericle, Chabrias, Timoteu, Harmodius şi Aristogiton. Nobilă a fost ideea de a aduna, în acelaşi loc, cenuşa

Scanned with OKEN Scanner

acestor oameni vestiţi ce-au trăit în diferite secole şi care întocmai ca membrii unei familii ilustre îndelung împrăştiate, veniseră să se odihnească la sînul mamei lor comune. Cîtă varietate de spirit, măreţie şi curaj! Cîtă diversitate de obiceiuri şi virtuţi se putea cuprinde aici dintr-o singură privire! Şi aceste virtuţi potolite de moarte întocmai ca aceste vinuri generoase ce se amestecă, spune Platon, cu o divinitate sobră, nu mai supărau privirile celor vii. Trecătorul ce citea pe o coloană funebră aceste cuvinte simple:

PERICLE, DIN TRIBUL ACAMANTIDES DIN ORAŞUL COLARGOS

nu mai simţea decît admiraţie lipsită de invidie. Cicero ni-l înfăţişează pe Atticus rătăcind printre morminte şi cuprins de un respect sfînt la vederea acestor auguste cenuşi. Astăzi nu ne-ar mai putea face aceeaşi descriere: mormintele sînt distruse. Morţii iluştri pe care atenienii îi aşezaseră în afara oraşului lor, ca la nişte avanposturi, nu s-au ridicat din morminte ca să-l apere; au suportat ca turcii să-l calce în picioare. „Timpul, violenţa şi plugul, spune Chandler, au nivelat totul. Cuvîntul *plug* este de prisos aici: această remarcă zugrăveşte mai bine starea vrednică de plîns a Greciei decît toate reflecţiile pe care aş putea să le fac".

La Atena îmi mai rămîneau de văzut teatrele şi monumentele din interiorul oraşului: le voi consacra ziua de 26. Am spus mai înainte, şi toată lumea ştie, că teatrul lui Bacchus se afla la poalele cetăţii, în partea dinspre muntele Hymet. Odeonul, început de Pericle, terminat de Lycurg, fiul lui Lycophron, ars de Aristion şi de Sylla, reclădit de Ariobarzanes, se afla lîngă teatrul lui Bacchus; comunicau poate printr-un portic. În acelaşi loc poate că mai există şi un al treilea teatru, clădit de Herod Atticus. Gradinii acestui teatru erau sprijiniţi pe taluzul muntelui ce le servea drept fundament. Există cîteva păreri contradictorii în privinţa acestor monumente; astfel Stuart plasează teatrul lui Bacchus acolo unde Chandler consideră a fi Odeonul.

Ruinele acestui teatru nu sînt prea bogate: nu m-au impresionat deloc, pentru că văzusem în Italia monumente de acest fel mult mai mari şi mai bine conservate; dar nu pot să nu fac o reflecţie foarte tristă: sub împăraţii romani, într-o vreme cînd Atena mai era încă şcoala lumii, gladiatorii îşi reprezentau jocurile lor sîngeroase pe scena teatrului lui Bacchus. Capodoperele lui Eschil, Sofocle şi Euripide nu se mai jucau; în locul acestor spectacole ce arată măreţia spiritului uman şi care reprezintă nobila plăcere a naţiunilor civilizate, puteai vedea asasinate şi crime. Atenienii alergau la aceste spectacole crude cu aceeaşi înflăcărare cu care alergaseră la jocurile dionisiace. Un popor ce se înălţase atît de sus putea oare coborî atît de jos? Ce se întîmplase cu acel altar al Milei ce putea fi văzut în mijlocul pieţii publice din Atena, şi

Scanned with OKEN Scanner

pe care credincioşii atîrnau panglici după datină? Dacă atenienii erau singurii greci care, după Pausanias, cinsteau Mila şi vedeau în ea adevărata mîngîiere a vieţii, atunci se schimbaseră nespus de mult! Nu pentru luptele de gladiatori fusese numită Atena *lăcaşul sacru* al zeilor. Poate că popoarele, ca şi oamenii, sînt cruzi nu numai în copilărie, ci şi la vîrsta decrepitudinii; poate că spiritul naţiunilor secătuieşte; şi cînd a produs totul, cînd a străbătut totul, cînd a gustat totul, sătul de propriile-i capodopere şi incapabil să mai producă altele, se abrutizează, întorcîndu-se la senzaţiile pur fizice. [...]

După ce am vizitat teatrele, ne-am întors în oraş, unde am privit o clipă Porticul, ce alcătuia poate intrarea Agorei. Ne-am oprit la turnul Vînturilor, despre care Pausanias nu ne vorbeşte, dar care ne este cunoscut datorită lui Vitruviu şi lui Varron. Spon ni-l descrie cu de-amănuntul, lămurindu-ne şi asupra direcţiei vînturilor; întregul monument a fost descris şi de Stuart în ale sale *Antichităţi din Atena;* Francisc Giambetti îl desenase încă din 1465 , în epoca de renaşterea a artelor din Italia. Pe vremea părintelui Babin, în 1672, se credea că acest turn al Vînturi oi era mormîntul lui Socrate. Renunţ să mai vorbesc de cîteva ruine în stil corintic, ce sînt considerate a fi Poecilul, drept rămăşiţele templului lui Jupiter Olimpianul, drept Pritaneul şi care poate nu aparţin nici unuia dintre aceste edificii. Sigur este că nu sînt de pe vremea lui Pericle. Simţi în preajma lor măreţia, dar şi inferioritatea romanilor: tot ceea ce s-a construit în Atena sub împăraţi se recunoaşte de la prima vedere, contrastînd în mod evident cu capodoperele secolului lui Pericle. În sfîrşit, ne-am dus la mănăstirea franceză, spre a-i întoarce vizita ce mi-o făcuse, singurului călugăr care trăieşte aici. Am mai spus că mănăstirea misionarilor noştri cuprinde, printre dependinţele sale, monumentul choragic al lui Lysicrates, ultimul pe care l-am admirat cu prilejul vizitării ruinelor Atenei.

Această elegantă operă a geniului grecesc a fost cunoscută de către primii călători sub numele de *Fanari tou Demosthenis.* „În casa cumpărată de curînd de călugării capucini, spune iezuitul Babin, în 1672 există un străvechi monument ce nu-şi are asemănare, şi care, de pe vremea lui Demostene s-a păstrat întreg: de obicei este numit Turnul lui Demostene“[1].

Se ştie acum[2], şi Spon este primul care a arătat-o, că este un monument choragic înălţat de Lysicrates, în strada Trepiedelor. Domnul Legrand a expus un model ce-l înfăţişează, din lut ars, în curtea

[1] Se pare că exista la Atena, în 1669, un alt monument numit *Turnul (lampa) lui Diogene.* Guillet invocă, cu privire la acest monument, mărturia călugărilor Barnabe şi Simon şi a domnilor Monceaux şi Lainez.

[2] Riesdel, Chandler etc.

Luvrului, acum cîţiva ani[1]; modelul acesta seamănă foarte bine cu originalul; numai că arhitectul, pentru a-i da o înfăţişare mai elegantă, suprimase zidul circular ce umple spaţiul dintre coloane la monumentul original.

Neîndoielnică e uimitoarea întîmplare care a făcut ca un călugăr capucin să locuiască în monumentul choragic al lui Lysicrates; dar ceea ce la prima vedere poate să pară ciudat devine emoţionant şi respectabil cînd ne gîndim la faptul că un călugăr francez îl găzduia pe Chandler la Atena, în timp ce un alt călugăr francez ajuta alţi călători în Canada, în pustiurile Africii şi ale Tartariei.

„Francezii n-au la Atena, spune Spon, decît capela capucinilor, aflată la *Fanari tou Demosthenis*. Pe vremea cînd eram la Atena, nu se afla aici decît părintele Séraphin, bărbat vrednic de toată cinstea, căruia un turc din garnizoană i-a luat, într-o bună zi, cingătoarea de sfoară, fie din răutate, fie din pricină că era beat, întîlnindu-l pe drumul ce duce către Portul Leului, de unde se întorcea singur după ce se întîlnise cu cîţiva francezi pe o tartană ancorată la ţărm".

[.....]

„Capucinii francezi, spune La Guilletière, ce au fost trimişi ca misionari în Moreea de congregaţia *De propaganda Fide*, îşi au principala reşedinţă la Napoli, din pricină că galerele beilor iernează aici, din luna noiembrie şi pînă la sfîntul Gheorghe, zi cînd pornesc iarăşi în larg; sînt pline de ocnaşi creştini, ce trebuie instruiţi şi încurajaţi; de ei se ocupă, cu zel şi folos, părintele Barnabé din Paris, care acum este şeful misiunii din Atena şi din Moreea".

Dar aceşti călugări întorşi din Sparta şi din Atena erau atît de modeşti în mănăstirile lor poate fiindcă nu înţeleseseră bine cît de minunat este trecutul Greciei; de asemenea, poate că le lipseau cunoştinţele necesare. Să-l ascultăm pe călugărul iezuit Babin: lui îi datorăm prima relatare despre Atena.

„Puteţi, spune el, să aflaţi în mai multe cărţi descrierea Romei, a Constantinopolelui, a Ierusalimului şi a celorlalte oraşe ale lumii, aşa cum sînt ele acum; dar nu ştiu vreo carte care să descrie Atena aşa cum am văzut-o eu, şi este cu neputinţă să afli acest oraş dacă-l cauţi aşa cum este înfăţişat în Pausanias şi alţi cîţiva vechi autori; dar o veţi vedea aici în starea în care este astăzi, inspirînd, deşi plină de ruine, un anumit respect, savanţilor ce recunosc în ea mama ştiinţelor cît şi celor războinici şi celor generoşi ce o socotesc drept cîmpul lui Marte şi scena pe care cei mai mari cuceritori ai antichităţii şi-au arătat vitejia şi şi-au pus în valoare, cu strălucire, puterea, curajul şi

[1] Monumentul a fost executat mai tîrziu la Saint-Cloud.

Scanned with OKEN Scanner

priceperea; aceste ruine sînt prețioase pentru că sînt dovada vechii ei nobleți și arată că odinioară a fost admirată de întreg universul."

„Eu unul vă mărturisesc că atunci cînd am descoperit-o de departe, de pe mare, cu ocheanul, și cînd am văzut nenumăratele-i coloane înalte de marmură pe care le zărești din depărtare, mărturii ale străvechii ei măreții, m-am simțit cuprins de respect."

Misionarul descrie apoi monumentele: mai fericit decît noi, el a văzut Parthenonul în întregimea lui.

Apoi, acea milă pentru greci, acele idei filantropice de care sîntem mîndri în călătoriile noastre, le erau oare necunoscute călugărilor? Să-l ascultăm tot pe părintele Babin:

„Dacă Solon spunea odinioară unui prieten, uitîndu-se de pe un munte la acest mare oraș cu nenumărate și mărețe palate de marmură, că pentru el nu era decît un uriaș și bogat azil, plin de tot atîția nenorociți pe cîți locuitori trăiesc în el, aș fi mult mai îndreptățit să vorbesc astfel și să spun că acest oraș, reclădit din ruinele vechilor sale palate, nu mai este decît un mare și sărman azil ce cuprinde tot atîția nefericiți".

Fie-mi iertat că am vorbit poate prea mult despre acest subiect. Dar nici un călător înaintea mea, cu excepția lui Spon, n-a arătat meritele acestor misionari la Atena, ce prezintă atîta interes pentru un francez. Cînd sînt silit, spun ceea ce trebuie spus: nu mă rușinez pentru soarta artei și nu găsesc că monumentul lui Lysicrates este dezonorat pentru că face parte dintr-o mănăstire a călugărilor capucini. Creștinul ce păstrează în bună stare acest monument, consacrîndu-l unor fapte caritabile, îmi pare tot atît de vrednic de respect ca și păgînul ce l-a înălțat în amintirea unei victorii cucerite pe tărîmul muzicii.

Astfel, îmi terminai înconjurul ruinelor Atenei: le-am privit în ordinea cuvenită și cu înțelegerea și deprinderea pe care i le dăduseră domnului Fauvel cei zece ani de muncă și de ședere aici. Îmi cruțase tot acel timp pe care-l pierzi bîjbîind, îndoindu-te, căutînd, cînd sosești singur într-o lume nouă. Aveam acum idei clare despre monumentele, cerul, soarele, priveliștile, pămîntul, marea, rîurile, pădurile, munții din Atica; puteam acum să-mi corectez tablourile și să introduc culoarea locală în descrierile în care înfățișasem aceste locuri vestite[1]. Nu-mi mai rămînea decît să-mi continui drumul; scopul meu principal era mai ales să ajung la Ierusalim; și cît drum mai aveam încă în fața mea! anotimpul era pe sfîrșite; eram amenințat să pierd, dacă m-aș fi oprit aici mai mult, vasul ce-i duce, în fiecare an, de la Constantinopole la Jaffa, pe pelerinii ce merg la Ierusalim. Aveam toate motivele să mă tem că nava austriacă ce mă adusese nu mă mai aștepta la capul Aticei; și că, văzînd că nu mă mai întorc, pornise spre Smirna. Gazda mea îmi dădu dreptate și îmi arătă un drum pe care trebuia să-l urmez. Mă sfătui să mă duc la

[1] Vezi *Martirii*.

Scanned with OKEN Scanner

Keratia, sat din Atica, aşezat la poalele muntelui Laurium, la o oarecare distanţă de mare, în faţa insulei Zea. „Cînd veţi fi ajuns în acest sat, îmi spuse el, veţi aprinde un foc pe un munte; corăbiile din Zea, obişnuite cu acest semnal, vor trece pe dată pe lîngă ţărmul Aticei. Vă veţi îmbarca atunci în direcţia portului Zea, unde veţi afla poate nava din Trieste. În orice caz, vă va fi uşor să închiriaţi la Zea o felucă, care să vă ducă la Chios sau la Smirna".

Nu eram omul care să se ferească de întîmplări pline de neprevăzut; cineva care doar din dorinţa de a îmbunătăţi o operă face călătoria pe care o făceam eu, nu stă să aleagă prea mult. Trebuia să plec şi nu puteam ieşi din Atica decît pe această cale, de vreme ce nu exista nici o corabie la Pireu[1]. M-am hotărît aşadar să pun pe loc în aplicare planul ce-mi fusese propus. Domnul Fauvel voia să mă reţină încă vreo cîteva zile, dar teama de a pierde momentul prielnic pentru călătoria spre Ierusalim fu mai puternică decît orice altă dorinţă. Vînturile din nord aveau să sufle doar şase săptămîni; şi dacă soseam prea tîrziu la Constantinopole, eram în primejdie să rămîn acolo, ţintuit de vîntul ce bătea dinspre apus.

M-am despărţit de ienicerul domnului Vial după ce l-am plătit şi i-am dat o scrisoare de mulţumire pentru stăpînul său; nu te desparţi uşor într-o călătorie, nu lipsită de primejdii, de oamenii alături de care ai trăit cîtva timp. Cînd l-am văzut pe ienicer urcînd singur pe cal, urîndu-mi călătorie plăcută, apucînd pe drumul ce duce spre Eleusis şi îndepărtîndu-se pe un drum opus celui pe care trebuia să o apuc eu, m-am simţit, fără să vreau, emoţionat. Îl urmăream cu privirea, gîndindu-mă că va revedea singur pustiurile pe care le văzusem împreună. Mă gîndeam şi că, după toate probabilităţile, acest turc şi cu mine nu ne vom mai întîlni niciodată; că niciodată nu vom mai auzi unul de celălalt. Îmi închipuiam destinul acestui om, atît de diferit de destinul meu, nefericirile şi plăcerile sale, atît de diferite de plăcerile şi nefericirile mele; şi totul pentru ca să ajungem amîndoi în acelaşi loc: el într-unul din frumoasele şi marile cimitire ale Greciei, eu pe unul din drumurile lumii sau la marginea vreunui oraş oarecare.

Despărţirea a avut loc în seara zilei cînd vizitasem mănăstirea franceză; căci ienicerul fusese rugat să fie gata să se întoarcă oricînd la Coron. Am plecat în timpul nopţii spre Keratia, împreună cu Iosif şi cu un atenian ce mergea să-şi vadă rudele la Zea. Acest grec tînăr era călăuza noastră. Domnul Fauvel mă conduse pînă la porţile oraşului: aici ne-am îmbrăţişat şi ne-am urat să ne întîlnim curînd în patria noastră. Am luat scrisoarea pe care mi-a dat-o pentru domnul

[1] Din pricina tulburărilor din Rumelia, era cu neputinţă să călătoreşti pe uscat pînă la Constantinopole.

de Choiseul: a duce veşti din Atena domnului de Choiseul însemna a-i duce veşti din propria-i ţară.

Eram bucuros că plec din Atena noaptea: aş fi suferit prea mult dacă m-aş fi îndepărtat de aceste ruine în plină zi: astfel, cel puţin, precum Agar, nu vedeam ce pierd pentru totdeauna. Am dat frîu liber calului şi, mergînd în urma călăuzei şi a lui Iosif, m-am lăsat în voia gîndurilor; tot drumul am fost pradă unui vis destul de ciudat. Îmi închipuiam că mi se dăduse în stăpînire Atica. Răspîndisem vestea în întreaga Europă că toţi cei ce erau obosiţi de revoluţii şi doreau să afle pacea pot veni să-şi găsească mîngîierea pe ruinele Atenei, unde le făgăduiam tihnă şi linişte; deschideam drumuri, clădeam hanuri, pregăteam tot felul de lucruri ce pot face mai plăcută călătoria; cumpăram un port în golful Lepanto, pentru ca drumul de la Otrante la Atena să fie mai scurt şi mai uşor. Bineînţeles că nu mă arătam nepăsător nici faţă de monumente: capodoperele cetăţii erau reconstruite după planuri şi ruini; oraşul, împrejmuit de ziduri puternice, era la adăpost de tîlhăriile turcilor. Întemeiam o universitate în care copiii din toată Europa veneau să înveţe greaca veche şi greaca vorbită. Îi invitam pe hydrioţi să se stabilească în Pireu şi aveam o marină. Munţii golaşi se acopereau cu păduri de pini şi fluviile, astfel, aveau iar apă din belşug; încurajam agricultura; o mulţime de elveţieni şi de germani trăiau alături de albanezii mei; în fiecare zi se făceau noi descoperiri, iar Atena reînvia. Ajungînd la Keratia, m-am trezit brusc din visare.

Înconjurasem muntele Hymet trecînd prin partea dinspre sud a Penteliculuí; apoi, îndreptîndu-ne spre mare, intrasem în lanţul muntos Laurium, unde atenienii îşi aveau odinioară minele de argint. Această parte a Aticei n-a fost niciodată cu adevărat vestită: între Phalere şi capul Sunium se aflau mai multe oraşe şi tîrguri, precum Anaphlistus, Azenia, Lampra, Anagyrus, Alimus, Thorae, Aexone etc. Wheler şi Chandler au făcut excursii lipsite de prea mari rezultate în aceste locuri părăsite, iar domnul Lechevalier a străbătut acelaşi pustiu cînd a debarcat la capul Sunium pentru a merge la Atena. Partea lăuntrică a acestui ţinut era încă şi mai puţin cunoscută şi mai nelocuită decît ţărmurile şi îmi este cu neputinţă să arăt originea satului Keratia[1]. Era aşezat într-o vale destul de roditoare, între munţi ce îl străjuiesc din toate părţile, acoperiţi de salvie, de rozmarin şi de mirt. Fundul văii este cultivat, iar proprietăţile sînt despărţite, ca odinioară în Atica, de garduri din arbori plantaţi[2]. În ţinutul

[1] Meursius, în tratatul său *De Populia Atticae* vorbeşte despre oraşul sau demosul Κυργιαδαι al tribului Hippopothoôndide. Spon găseşte un Κυργιαδαι al tribului Acamantide; dar nu se întemeiază pe vreo inscripţie, ci doar pe un text din Hesychius.

[2] Cum sînt astăzi în Bretania şi în Anglia.

acesta sînt multe păsări, mai ales pupeze, porumbei sălbatici, potîrnichi roşii şi ciori pestriţe. Satul este alcătuit din vreo duzină de case destul de curate, aşezate la oarecare depărtare unele de altele. Pe munte se văd turme de capre şi de oi, iar în vale, porci, măgari, cai şi cîteva vaci.

Am coborît, pe 27, pînă la o cunoştinţă a domnului Fauvel, un albanez. De îndată ce am ajuns, m-am urcat pe o înălţime aflată în partea de răsărit a satului, pentru a încerca să descopăr nava austriacă; dar n-am zărit decît marea şi insula Zea. Seara, la apusul soarelui, am aprins un foc de mirt şi de ierburi pe vîrful unui munte. Un păstor de capre aşezat pe ţărm trebuia să ne vestească sosirea bărcilor din Zea, de îndată ce le va vedea. Acest mod de a semnaliza cu ajutorul focului se întîlneşte în cea mai îndepărtată antichitate şi i-a prilejuit lui Homer una din cele mai frumoase figuri de stil din *Iliada:*

„Se vede-nălţîndu-se-un fum din naltul turnurilor oraşului
asediat de duşman etc.“

Ducîndu-mă a doua zi dimineaţa pe muntele pe care fusese aprins focul, mi-am luat puşca şi m-am apucat să vînez: era în plină amiază; soarele puternic mi-a produs arsuri pe o mînă şi pe faţă. Termometrul arătase întruna 28 de grade în timpul şederii mele la Atena[1]. Cea mai veche hartă a Greciei, cea a lui Sophian, situa Atena între 37°10′ şi 37°12′; Vernon a precizat latitudinea ca fiind de 38°5′ iar domnul de Chabert a determinat-o, în cele din urmă, ca fiind de 37°58′1″, în dreptul templului Minervei[2]. La amiază, în luna august, la o asemenea latitudine, soarele nu poate fi decît foarte arzător. Seara, tocmai mă întinsesem pe o rogojină, învelit în mantie, cînd mi-am dat seama că-mi pierd cunoştinţa. Locul unde mă aflam nu era prea comod pentru un bolnav: eram culcaţi pe pămînt în singura cameră sau mai curînd în şopronul gazdei noastre, cu capul spre zid; mă aflam între Iosif şi tînărul atenian; uneltele gospodăriei atîrnau deasupra; astfel încît fata gazdei, gazda însăşi şi slugile sale ne călcau în picioare de cîte ori veneau să ia, sau să agaţe ceva pe perete.

Dacă a existat cu adevărat în viaţa mea o clipă de desnădejde, atunci cred că a fost aceea cînd, stăpînit de febră violentă, am simţit că gîndurile mi se încîlcesc şi că încep să delirez: nerăbdarea pe care am resimţit-o mi-a sporit chinurile. Să-mi văd dintr-o dată călătoria întreruptă din cauza acestei întîmplări! Să fiu ţintuit de febră la Keratia, într-un loc necunoscut, în cocioaba unui albanez! Măcar dacă aş fi rămas

[1] Domnul Fauvel mi-a spus că adeseori termometrul urca la 32 şi 34 de grade.
[2] Cu privire la această latitudine, poate fi consultată o savantă dizertaţie inserată în *Actele Academiei de Inscripţii.*

la Atena! Dacă aş fi murit cu cinste în timp ce vedeam Parthenonul! Dar chiar dacă această febră n-ar fi deloc gravă, nu-i de ajuns să dureze cîteva zile pentru ca să-mi ratez călătoria? Pelerinii ce merg la Ierusalim vor pleca, anotimpul prielnic va trece. Ce se va întîmpla cu mine aici, în Orient? Să merg pe uscat pînă la Ierusalim? Să aştept pînă la anul? Franţa, prietenii, planurile pe care mi le făcusem, lucrul ce va rămîne astfel neterminat, toate mi se perindau prin minte. Toată noaptea Iosif îmi dădu să beau întruna apă din cîteva urcioare mari dar n-a izbutit să-mi stingă setea. Pămîntul pe care eram întins era ud de sudoarea mea, şi tocmai acest lucru m-a vindecat. Din cînd în cînd, deliram: cîntam cîntecul lui Hernic al IV-lea; Iosif era desnădăjduit şi spunea: O Dio, che questo? Il signor conta! Poveretto!

Febra a scăzut pe 28, la orele 9 dimineaţa, după ce mă chinuise timp de 17 ore. Dacă aş mai fi avut un al doilea acces de o asemenea violenţă, nu cred că aş mai fi rezistat. Păstorul de capre se întoarse cu trista veste că nu se ivise nici o barcă din Zea. Mi-am încordat puterile şi i-am scris cîteva cuvinte domnului Fauvel, rugîndu-l să-mi trimită un caic care să mă ia de pe ţărm, din locul cel mai apropiat de satul unde mă aflam, spre a mă duce la Zea. În timp ce scriam, gazda mea îmi istorisea o poveste lungă şi mă ruga să pun o vorbă bună pentru el, pe lîngă domnul Fauvel: am încercat să-l mulţumesc, dar eram atît de ameţit, încît abia vedeam să scriu. Grecul cel tînăr plecă la Atena cu scrisoarea mea, făgăduind că va aduce el însuşi o barcă, dacă va fi cu putinţă.

Mi-am petrecut ziua culcat pe rogojină. Toată lumea era la cîmp; pînă şi Iosif plecase; nu mai rămăsese decît fata gazdei mele. Era o fată de şaptesprezece sau optsprezece ani, destul de drăguţă; avea picioarele goale şi în păr purta medalii şi bănuţi de argint. Nu-mi dădea nici o atenţie; lucra ca şi cum nu aş fi fost de faţă. Prin uşa deschisă intrau razele soarelui; era singurul loc luminat din cameră. Din cînd în cînd, adormeam; apoi mă trezeam şi o vedeam iar pe albaneză, trebăluind întruna, cîntînd cu voce înceată, pieptănîndu-se sau orînduindu-şi îmbrăcămintea. Uneori îi ceream apă: *Nero!* Îmi aducea un vas plin cu apă. Cu braţele încrucişate, aştepta răbdătoare să termin de băut şi după ce băusem îmi spunea: *Kalo?* e bună? Şi se întorcea la treburile ei. În liniştea amiezii, nu se auzea decît bîzîitul muştelor din cabană şi trîmbiţatul cîtorva cocoşi din împrejurimi. Îmi simţeam capul golit de orice gînd, cum se întîmplă după un asemenea acces de friguri; ochii mei slăbiţi vedeau în preajmă un vîrtej de stele şi de bule luminoase: prin minte mi se perindau puzderie de dulci închipuiri nedesluşite.

Ziua trecu astfel; seara mă simţeam mult mai bine. M-am ridicat din aşternut; în noaptea următoare am dormit bine, iar pe 29 dimi-

Scanned with OKEN Scanner

neața, grecul s-a întors cu o scrisoare de la domnul Fauvel, cu chinină, vin de Malaga și vești bune. Printr-o întîmplare cu totul fericită, găsiseră o corabie: corabia plecase din Phalere pe un vînt prielnic și mă aștepta într-un mic golf, la două leghe de Keratia. Am uitat numele capului unde am găsit, într-adevăr, corabia. Iată scrisoarea domnului Fauvel:

Domnului De Chateaubriand

la poalele muntelui Laurium, la Keratia

Atena, 28 august 1806

„Dragul meu oaspete,

Am primit scrisoarea pe care mi-ați făcut cinstea de a mi-o scrie. Am văzut cu părere de rău că vînturile alizee din ținuturile noastre vă reține pe coasta muntelui Laurium, că semnalele n-au obținut răspuns și că febra adăugată vînturilor neprielnice a făcut să se mărească și mai mult neplăcerile legate de ședereа la Keratia, situată pe locul unde se aflau altădată cîteva orășele a căror descoperire o las în seama iscusinței domniei voastre. Pentru ca să înlătur unul din necazuri, vă trimit cîteva prize din cea mai bună chinină ce există: amestecați-o într-un pahar cu vin de Malaga, ce nu-i de disprețuit, și beți-o pe stomacul gol, înainte de a mînca. Dacă febra este o boală, căci facultatea n-a definit-o încă bine, sînt sigur că vă veți vindeca. Dealtfel, boală sau oboseală, vă sfătuiesc să nu plecați cu ea la Ceos. V-am angajat din Pireu, nu o triremă, ci o quatriremă, în schimbul a patruzeci de piaștri, arvuna fiind de cinci piaștri și jumătate. Veți da căpitanului patruzeci și cinci de piaștri: tînărul compatriot al lui Simonide o să vi-i înmîneze. Mă voi gîndi la protejatul domniei voastre, care este totuși un individ brutal; niciodată nu trebuie să bați pe cineva și mai ales fetele; eu însumi n-am fost mulțumit de purtarea sa, cînd am trecut pe la el ultima oară. Asigurați-l totuși, domnule, că datorită recomandării domniei voastre, se va bucura de toată protecția pe care și-o dorește. Văd cu mîhnire că excesul de oboseală și nesomnul v-au pricinuit această febră și v-au ținut pe loc. În timp ce vînturile alizee nu îngăduie corăbiei domniei voastre, aflată nu știu unde, să navigheze, am fi putut vizita aici, în liniște, Atena și împrejurimile ei, fără să mai vedeți Keratia, caprele și minele sale; ați fi putut ajunge de la Pireu la Ceos, în ciuda vîntului neprielnic. Vă rog transmiteți-mi vești despre domnia voastră și faceți în așa fel încît să vă întoarceți în Franța prin Atena. Aduceți ofrande Minervei pentru

Scanned with OKEN Scanner

reuşita călătoriei de întoarcere; fiţi sigur că îmi veţi face cea mai mare plăcere venind să ne îndulciţi singurătatea. Primiţi, vă rog, asigurarea etc...

Fauvel"

Keratia îmi devenise atît de nesuferită, încît eram nerăbdător să plec cît mai repede. Aveam frisoane şi prevedeam că voi face din nou febră. N-am ezitat să înghit o doză triplă de chinină. Întotdeauna am fost convins că medicii francezi administrează acest medicament cu prea multă precauţie şi timiditate. Ni s-au adus caii şi am plecat împreună cu o călăuză. În mai puţin de o jumătate de oră, am simţit cum semnele noului acces de febră se risipesc şi-mi recăpătai toate speranţele. Mergeam spre vest străbătînd o vale îngustă ce trecea printre munţi sterpi. După o oră de mers, am coborît într-o cîmpie frumoasă ce părea foarte roditoare. Aici, schimbînd direcţia, am apucat-o drept spre sud, prin cîmpie; am ajuns în nişte ţinuturi înalte, ce formau promontoriile coastei; după ce am trecut printr-un defileu, ne apăru deodată în faţa ochilor marea şi corabia noastră ancorată la poalele unei stînci. La vederea corăbiei, m-am simţit eliberat de geniul rău ce vroise să mă îngroape în minele atenienilor, poate din pricina dispreţului meu pentru Pluton.

Am înapoiat călăuzei caii şi am coborît în corabie, pe care se aflau trei marinari. Marinarii au desfăşurat pînzele şi, mînaţi de un vînt prielnic din sud, am pornit spre capul Sunium. Nu ştiu dacă plecam din golfuleţul care, după părerea domnului Fauvel, se numeşte *Anaviso;* dar n-am văzut ruinele celor nouă turnuri Enneapyrgie, unde Wheler s-a odihnit, venind de la capul Sunium. Azinia anticilor trebuie să se fi aflat cam în acest loc. Pe la şase seara, am trecut pe la insula Măgarilor, altădată insula lui Patrocle, iar în asfinţit am intrat în portul Sunium: este un golf mic adăpostit de stînca ce susţine ruinele templului. Am sărit pe uscat şi am urcat pe capul Sunium.

Grecii erau foarte pricepuţi nu numai în privinţa arhitecturii edificiilor, ci şi în alegerea locurilor unde le înălţau. Majoritatea promontoriilor Peloponezului, Aticei, Ioniei şi ale insulelor Arhipelagului erau împodobite de temple, trofee sau morminte. Ţărmurile Greciei erau, fără îndoială, de o neasemuită frumuseţe datorită acestor monumente, înconjurate de păduri şi de stînci, ce puteau fi văzute cînd printre nori şi fulgere, cînd luminate de lună, de apusul şi de răsăritul soarelui: pămîntul împodobit astfel se înfăţişa privirilor luntraşului precum bătrîna Cybela ce, încununată de turnuri şi aşezată pe marginea ţărmului, îi poruncea lui Neptun, fiul ei, să-şi reverse valurile la picioarele sale.

Scanned with OKEN Scanner

Cugetam astfel în timp ce priveam ruinele templului din Sunium: acest templu era în stil doric şi data din timpurile glorioase ale arhitecturii. În depărtare, se vedea marea Arhipelagului cu toate insulele: soarele ce asfinţea înroşea coastele Zeei şi cele paisprezece coloane frumoase de marmură albă, la baza cărora mă aşezasem. Salviile şi ienuperii răspîndeau în jurul ruinelor arome plăcute, iar zgomotul valurilor ajungea cu greu pînă la mine.

Cum vîntul stătuse, ca să putem pleca, trebuia să aşteptăm o nouă briză. Marinarii se aşezară în fundul bărcii şi adormiră. Iosif şi tînărul grec rămaseră cu mine. După ce, un timp, au mîncat şi au vorbit, se întinseră pe pămînt şi adormiră şi ei. Îmi acoperii capul cu mantaua ca să mă feresc de rouă şi, cu spatele sprijinit de o coloană, rămăsei singur să contemplu cerul şi marea.

După un apus de soare de o neasemuită frumuseţe, urmase o noapte minunată. Bolta cerească, ce se oglindea în valuri, părea că se odihneşte pe fundul mării. Luceafărul de noapte, tovarăşul meu nedespărţit din timpul călătoriei, se pregătea să coboare sub linia orizontului; nu se mai vedeau decît razele lungi pe care, din cînd în cînd, le lăsa să cadă pe suprafaţa valurilor, întocmai ca o lumină ce se stinge. La răstimpuri o briză trecătoare tulbura imaginea cerului oglindit pe apa mării, clătina constelaţiile şi se stingea printre coloanele templului, cu un murmur slab.

Cînd mă gîndeam că o contemplu din mijlocul ruinelor, privelişte a mi se părea tristă. În jurul meu se aflau morminte, domnea o linişte adîncă, distrugerea, moartea şi cîţiva mateloţi greci ce dormeau fără grijă şi fără vise pe ruinele Greciei. Voi părăsi acest pămînt sacru pentru totdeauna: cu sufletul plin de măreţia sa trecută şi de decăderea sa prezentă, refăceam în minte imaginea ce-mi întristase privirile.

Nu fac parte dintre acei neobosiţi admiratori ai antichităţii cărora un singur vers din Homer poate să le aducă mîngîiere. Niciodată n-am putut înţelege sentimentul exprimat de Lucreţiu:

Suave mari magno, turbantibus aequora ventis,
E terra magnum alterius spectare laborem[1].

Departe de a mă bucura cînd, de pe mal, privesc cum naufragiază alţii, sufăr cînd semenii mei suferă: în acea clipă, muzele n-au asupra mea nici un fel de putere, în afară de aceea de a-mi umple sufletul de milă în faţa nenorocirii. Să dea Domnul să nu cad astăzi în păcatul declamaţiei, care a făcut atîta rău patriei noastre! Dar dacă aş fi considerat vreodată, aşa cum consideră unii oameni al căror caracter

[1] „Plăcutu-i să priveşti întinsa mare de pe uscat,
Cînd vînturi tulbură apele, la cazna altuia."

şi talent îl respect dealtfel, că domnia absolută este cea mai bună dintre toate formele de guvernămînt, cîteva luni de şedere în Turcia m-ar fi vindecat cu totul de această părere.

Călătorii ce se mulţumesc să străbată Europa civilizată sînt fericiţi: nu se înnămolesc în aceste ţinuturi, altădată vestite, unde sufletul se vestejeşte la fiecare pas, unde ruinele vii îţi abat mereu atenţia de la ruinele de marmură şi de piatră. În Grecia, zadarnic ai vrea să te laşi în voia iluziilor: adevărul trist te urmăreşte peste tot. Colibe din lut uscat, mai potrivite să folosească drept adăpost animalelor decît oamenilor; femei şi copii în zdrenţe, ce o iau la fugă la apropierea străinilor sau a ienicerului; aici chiar şi caprele sînt speriate şi se împrăştie în munţi; rămîn să te primească doar cîinii cu urletele lor: iată priveliştea ce-ţi abate gîndurile de la trecutul plin de farmec.

Peloponezul este pustiu; după războiul cu ruşii, jugul turcesc s-a întins asupra moreaţilor; albanezii au masacrat o parte din populaţie. Nu vezi decît sate nimicite prin sabie şi foc: în oraşe, ca de exemplu la Misitra, au fost părăsite cartiere întregi; adeseori am mers pe cîmp cincisprezece leghe în şir, fără să întîlnesc vreo casă. Nedreptăţile strigătoare la cer şi loviturile de tot felul sfîrşesc prin a distruge agricultura şi viticultura; pînă şi cel mai neînsemnat agă din satul cel mai neînsemnat îşi poate îngădui să-i gonească pe ţăranii greci din căsuţele lor, să le ia femeia şi copiii, să-i omoare pentru o nimica toată. Profund nefericit, moreatul pleacă din ţara sa şi se duce să caute în Asia o soartă mai puţin vitregă. Speranţă zadarnică! Nu poate să scape de soarta ce-l urmăreşte: dă peste cadii şi peste paşale pînă şi pe nisipurile Iordanului şi în pustietăţile Palmyrei!

Atica, ce-i mai puţin săracă, nu este nici ea mai puţin aservită. Atena se află sub protecţia imediată a căpeteniei eunucilor negri din serai. Un disdar, sau comandant, îl reprezintă pe monstrul protector în faţa poporului lui Solon. Disdarul locuieşte în cetatea plină de capodoperele lui Phidias şi Ictinos fără să se întrebe care a fost poporul ce a lăsat aceste ruine şi fără să se ostenească să iasă din magherniţa pe care şi-a construit-o sub ruinele monumentelor lui Pericle: numai rareori tiranul se tîrăşte pînă la uşa cocioabei sale; aşezat cu picioarele încrucişate pe un covor murdar, în timp ce fumul pipei se ridică printre coloanele templului Minervei, îşi plimbă prosteşte privirile pe malurile Salaminei şi pe marea Epidaurului.

S-ar zice că însăşi Grecia a vrut să arate, prin doliul ce o învăluie, nefericirea copiilor ei. În general, pămîntul e necultivat, sterp, monoton, sălbatic şi de-o culoare galbenă şi vestejită. Nu există fluvii propriuzise, ci doar rîuri mici şi torente ce seacă în timpul verii. Pe cîmp aproape că nu vezi gospodării ţărăneşti, oameni care să lucreze pămîntul şi nu întîlneşti căruţe trase de boi. Nimic mai trist decît să nu poţi descoperi niciunde urma vreunei roţi din ziua de azi, acolo unde se mai zăresc

Scanned with OKEN Scanner

încă, pe stîncă, urmele roţilor din antichitate. Cîţiva ţărani, în tunici şi cu capul acoperit de o calotă roşie, întocmai ca ocnaşii din Marsilia, îţi spun, în treacăt, un trist *Kali spera* (bună seara). Îi vezi cum mînă nişte măgari sau cai micuţi cu coamele răvăşite, ce le sînt de ajuns ca să-şi aducă minuscula lor căruţă cu produsul viei. Imaginaţi-vă acest pămînt pustiit, mărginit de o mare aproape la fel de pustie; pe panta unei stînci, un edificiu în ruină, o mănăstire părăsită; din mijlocul pustietăţii se înalţă un minaret, vestind starea lor de robie; o turmă de capre sau de oi paşte pe unul din capuri, printre coloanele în ruină; turbanul unui călător turc pune pe goană pe păstori şi drumul devine şi mai pustiu; închipuiţi-vă toate acestea şi vă veţi face o imagine destul de adevărată a Greciei de astăzi.

Au fost cercetate cauzele căderii imperiului roman; s-ar putea face o lucrare foarte interesantă asupra cauzelor ce-au grăbit căderea grecilor. Atena şi Sparta n-au decăzut din motivele ce-au dus la ruină Roma; n-au fost mînate spre pieire de prea marea întindere şi măreţie a imperiului lor. Nu se poate spune nici că au pierit din pricina bogăţiilor lor: aurul şi belşugul pe care negoţul le-au adus în Atena, n-au fost, de fapt, prea mari; niciciînd cetăţenii de aici n-au deţinut acele bogăţii uriaşe ce vestesc schimbarea moravurilor[1], iar statul a fost întotdeauna atît de sărac, încît regii Asiei se grăbeau să trimită hrană sau să contribuie la cheltuielile monumentelor. În ceea ce priveşte Sparta, banii perşilor au reuşit pînă la urmă să corupă pe cîţiva, dar republica n-a scăpat niciodată de sărăcie.

Aş menţiona deci, ca primă cauză a decăderii grecilor, războiul pe care l-au dus între ele cele două republici, după ce i-au înfrînt pe perşi. Atena, ca stat, n-a mai existat din clipa în care a fost cucerită de lacedemonieni. O cucerire absolută pune cap destinelor unui popor, oricare ar fi locul pe care acest popor poate apoi să-l păstreze în istorie. Viciile stăpînirii ateniene pregătiseră victoria lacedemonienilor. Un stat pur democratic este cel mai puţin bun, atunci cînd trebuie să lupte împotriva unui duşman puternic şi cînd, pentru salvarea patriei, este nevoie de o voinţă unică. Nimic nu era mai vrednic de plîns decît furia poporului atenian, în timp ce spartanii se aflau la porţile cetăţii: exilîndu-i şi aducîndu-i înapoi, pe rînd, pe acei cetăţeni pe care i-ar fi putut salva, ascultînd de vocea oratorilor răzvrătiţi, a avut soarta ce a meritat-o, dată fiind nebunia sa; şi Atena n-a fost distrusă din temelii, numai pentru că învingătorii i-au respectat vechile virtuţi.

Ca şi Atena, victorioasa Lacedemonie îşi datorează decăderea, în primul rînd, instituţiilor sale. Pudoarea, pe care o lege extraordinară o călcase în picioare tocmai ca să păstreze pudoarea, a fost distrusă chiar de această lege: femeile spartane ce se înfăţişau bărbaţilor pe jumătate

[1] La Atena, marile averi, precum cea a lui Herod Atticus, n-au existat decît sub imperiul roman.

Scanned with OKEN Scanner

goale, deveniră cele mai corupte femei din Grecia: din toate aceste legi potrivnice firii, lacedemonienienilor nu le rămaseră decît desfrîul şi cruzimea. Cicero, martor al jocurilor fiilor Spartei, ni-i înfăţişază pe aceştia sfîşiindu-se între ei cu dinţii şi cu unghiile. Şi la ce folosiseră aceste brutale instituţii? Izbutiseră să menţină independenţa Spartei? Ca să se supună tiranului Nabis şi ca să ajungă sclavii romanilor, nu era nevoie ca Sparta să crească nişte oameni sălbatici ca animalele.

Chiar şi cele mai bune principii au exagerările şi partea lor primejdioasă: Lycurg, înlăturînd ambiţia dintre zidurile Lacedemoniei, crezu că-şi salvează republica, dar o duse la pieire. După decăderea Atenei, dacă spartanii ar fi împărţit Grecia în provincii lacedemoniene, poate că ar fi devenit stăpînii lumii: acest lucru este cu atît mai probabil cu cît, aşa slabi cum erau, au zdruncinat în Asia imperiul marelui rege. Victoriile lor, ce-au urmat unele după altele, ar fi împiedicat ridicarea în vecinătatea Greciei a unei monarhii puternice care să invadeze republicile. Lacedemonia, înglobînd popoarele învinse de către armatele sale, l-ar fi zdrobit pe Filip de la început; bărbaţii de seamă ce i-au fost duşmani, i-ar fi devenit supuşi, iar Alexandru, în loc să se nască într-un regat, s-ar fi ivit, ca şi Cezar, din sînul unei republici.

Departe de a vădi acest spirit dornic de măreţie şi acea ambiţie ce-i putea apăra de rele, lacedemonienii, mulţumiţi că au numit la Atena treizeci de tirani, s-au întors de îndată în valea lor, mînaţi de acea modestie pe care le-o insuflaseră legile. Cu naţiunile nu se întîmplă la fel ca şi cu oamenii: moderaţia şi dragostea lor de linişte, ce pot fi foarte bune pentru un cetăţean, nu duc prea departe un stat. Fără îndoială că niciodată nu trebuie să porţi un război nelegiuit sau să cucereşti o glorie cu preţul unei nedreptăţi; dar a nu şti să foloseşti o poziţie cucerită pentru a-ţi onora, a-ţi mări, a-ţi întări patria, este pentru un popor mai curînd un cusur decît o virtute.

La ce a dus această comportare a spartanilor? Curînd, Macedonia puse stăpînire pe Grecia; Filip dictă legi în adunarea amfictionilor. Pe de altă parte, slabul imperiu al Laconiei, ce nu ţinea decît la faima sa războinică dar care nu reprezenta nicidecum o putere reală, se prăbuşi; apăru Epaminonda: lacedemonienii, învinşi la Leuctra, fură nevoiţi să se justifice îndelung în faţa învingătorului şi să asculte aceste vorbe pline de cruzime: „Am pus capăt găunoasei voastre elocinţe!“ „*Nos brevi eloquentiae vestroe finem imposuimus*“. Spartanii şi-au putut da seama atunci cît ar fi fost de bine pentru ei dacă ar fi făcut din toate oraşele greceşti un singur stat şi dacă l-ar fi numărat pe Epaminnda printre generalii şi printre cetăţenii lor. Odată cunoscută taina slăbiciunii lor, totul a fost pierdut pentru totdeauna; iar Philopoemen a desăvîrşit ceea ce Epaminonda începuse.

Putem da aici un exemplu memorabil ce arată superioritatea pe care cultura o conferă unui popor, cînd, dealtfel, acest popor şi-a dovedit

Scanned with OKEN Scanner

virtuțile războinice. Se poate spune că bătăliile de la Leuctra și de la Mantineea au șters numele Spartei de pe fața pămîntului; în timp ce Atena, cucerită de lacedemonieni și pustiită de Sylla, nu și-a pierdut nimic din puterea ei. I-a văzut venind la sînul ei pe acei romani ce o înfrînseseră și care și-au făcut o glorie din a trece drept fiii săi: unul lua porecla de Atticus; altul se declara discipolul lui Platon și al lui Demostene. Muzele latine, Lucrețiu, Horațiu și Vergiliu cîntă fără încetare Grecia ca pe o regină. „Dăruiesc morților mîntuirea celor vii", strigă cel mai mare dintre cezari, dînd iertăciune vinovatei Atena. Adrian vrea să adauge, la titlul său de împărat, titlul de arhonte al Atenei și mărește numărul capodoperelor în patria lui Pericle; Constantin cel Mare este atît de măgulit că atenienii i-au ridicat o statuie, încît copleșește orașul cu mărinimia sa; Iulian varsă lacrimi atunci cînd părăsește Academia, iar cînd triumfă, socotește că-și datorează victoria Minervei lui Phidias. Chrisostomii, Vasilii, Chirilii vin, ca și Cicero și Atticus, să învețe știința elocinței în patria ei; pînă în evul mediu, Atena este denumită *Școala științelor și a spiritului.* Cînd Europa se trezește din barbarie, primele sale cuvinte sînt pentru Atena. „Ce s-a întîmplat cu ea?" este întrebarea ce se aude pretutindeni. Și cînd se află că ruinele sale mai există încă, oamenii aleargă aici ca și cum ar fi regăsit rămășițele pămînteşti ale unei mame.

Cîtă deosebire există între această faimă și cea dată doar de puterea armelor! În timp ce numele Atenei este pe toate buzele, Sparta a căzut cu totul în uitare; sub Tiberiu o vedem apărîndu-și și pierzîndu-și cauza în contra messenienilor; ca să ne convingem că este vorba de vestita Lacedemonie, trebuie să citim și iar să recitim pasajul din Tacit. După cîteva secole, găsim o gardă lacedemoniană lîngă Caracalla, onoare tristă, ce pare să spună că fiii lui Lycurg își păstrează ferocitatea. În sfîrșit, Sparta se transformă, sub Imperiul de Răsărit, într-un principat ridicol, ai cărui conducători iau numele de *despoți*, nume devenit titlu al tiranilor. Cîțiva piraţi, ce se pretind adevăraţii descendenţi al lacedemonienilor, reprezintă astăzi întreaga glorie a Spartei.

Nu i-am cunoscut îndeajuns pe grecii moderni ca să îndrăznesc să-mi fac o părere despre caracterul lor. Știu că e foarte ușor să-i calomniezi pe cei nefericiți; nimic nu-i mai ușor decît să spui, cînd te afli la adăpost de orice pericol: „De ce nu sfarîmă jugul sub care gem?" Cînd se află la adăpost, oricine poate să aibă aceste simțăminte înalte și această putere plină de mîndrie. Dealtfel, opiniile categorice abundă într-un secol în care nu ne îndoim de nimic, în afară de existența lui Dumnezeu; dar cum considerațiile generale ce se fac asupra popoarelor sînt destul de adesea dezmințite de experiență, mă voi feri să-mi spun părerile. Cred numai că mai există încă, în Grecia, mult geniu; cred chiar

Scanned with OKEN Scanner

că magiștrii noștri în toate domeniile se mai află încă acolo, după cum sînt de părere că natura umană își păstrează la Roma superioritatea sa, ceea ce nu înseamnă că oamenii superiori se află în prezent la Roma.

În același timp, mă tem că grecii nu-s pregătiți să-și rupă prea curînd lanțurile. Iar cînd vor fi scăpat de tirania ce-i oprimă, vor rămîne încă multă vreme marcați de aceasta. Nu numai că au fost zdrobiți sub povara despotismului, dar de două mii de ani există ca popor îmbătrînit și degradat. Sîngele lor n-a fost primenit, ca în restul Europei, de popoarele barbare; însuși poporul ce i-a cucerit a contribuit la corupția lor. Acest popor nu le-a adus obiceiurile aspre și sălbatice ale oamenilor din nord, ci deprinderile pline de voluptate ale celor din sud. Fără să punem la socoteală crima religioasă pe care grecii ar fi comis-o abjurîndu-și altarele, n-ar fi cîștigat nimic dacă s-ar fi supus Coranului. În cartea lui Mahomed nu există nici principii de civilizație și nici precepte care să înalțe caracterul omului; această carte nu propovăduiește nici ura față de tiranie și nici dragostea de libertate. Urmînd cultul stăpînilor lor, grecii ar fi renunțat la litere și arte, ca să devină soldații destinului și ca să asculte orbește de capriciul unui stăpîn absolut. Și-ar fi petrecut zilele pustiind lumea, sau dormind pe vreun covor, înconjurați de femei și de parfumuri.

Aceeași imparțialitate ce mă obligă să vorbesc despre greci cu respectul pe care-l datorăm nenorocirii, m-ar fi împiedecat să-i tratez pe turci atît de sever, dacă n-aș fi întîlnit la ei excesele atît de bine cunoscute la care se dedau popoarele învingătoare: din nefericire, soldații republicani nu sînt stăpîni mai drepți decît sateliții despoților și un proconsul nu era nicidecum mai puțin lacom decît un pașă. [...] Dar turcii nu sînt niște stăpînitori obișnuiți, deși s-au găsit unii care să-i laude. Un proconsul putea fi un monstru de nerușinare, de zgîrcenie, de cruzime; dar proconsulii nu se complăceau, fiindcă așa cerea filozofia și religia lor, să distrugă monumentele civilizației și ale artelor, să taie arbori, să distrugă culturile și generații întregi: lucruri ca acestea turcii fac fără încetare. Puteți crede că există pe lume tirani într-atît de absurzi încît să se opună oricărei îmbunătățiri a lucrurilor de primă trebuință? Dacă se prăbușește un pod, nimeni nu-l ridică din nou. Dacă un om își repară casa, i-o strică. Am văzut căpitani greci expunîndu-se mai degrabă naufragiului decît să-și repare pînzele, într-atît se temeau să-și arate îndemînarea și priceperea! În sfîrșit, dacă aș fi văzut că turcii sînt cetățeni liberi și virtuoși în țara lor, deși puțin generoși cu popoarele cucerite, aș fi păstrat tăcerea și m-aș fi mulțumit să cuget cu tristețe la lipsa de perfecțiune a naturii omenești; dar să regăsești în același timp, într-un același om, tiranul grecilor și sclavul marelui senior, călăul unui popor lipsit de apărare și creatura servilă pe care un pașă poate s-o despoaie de bunurile sale, s-o închidă într-un sac de piele și s-o arunce la fundul mării, e prea mult și unui asemenea om îi prefer orice animal.

Scanned with OKEN Scanner

Se vede din cele spuse mai sus că, în timp ce mă aflam la capul Sunium, nu m-am lăsat cuprins de ideile romanţioase pe care frumuseţea peisajului mi le-ar fi putut totuşi inspira. Pe punctul de a părăsi Grecia, îmi perindam prin minte istoria acestei ţări şi căutam să descopăr în vechea prosperitate a Spartei şi a Atenei cauza nefericirii lor actuale, iar în soarta lor prezentă, germenii destinului lor viitor. Marea, ce izbea în stîncă din ce în ce mai puternic, îmi spunea că vîntul începuse să bată din nou şi că era timpul să-mi continui drumul. Îl trezii pe Iosif şi pe tovarăşul său. Coborîrăm pe vas. Mateloţii făcuseră deja pregătirile de plecare. Pornirăm în larg şi briza dinspre uscat ne mînă repede înspre Zea. Pe măsură ce ne îndepărtam, coloanele din Sunium apăreau tot mai frumoase, deasupra valurilor: din pricina albului lor strălucitor şi a seninătăţii nopţii, se profilau limpede pe albastrul cerului. Ne aflam destul de departe de capul Sunium, dar mai auzeam încă vuietul valurilor ce se izbeau de stîncă, murmurul vîntului ce bătea printre ienuperi şi cîntecul greierilor ce sînt astăzi singurii locuitori ai ruinelor templului: acestea au fost ultimele zgomote ce le-am auzit pe pămîntul Greciei.

SFÎRŞITUL CĂLĂTORIEI ÎN GRECIA

Scanned with OKEN Scanner

Călătorie în Arhipelag, în Anatolia şi la Constantinopole

Schimbasem locurile: insulele pe care aveam a le străbate erau în antichitate un fel de pod aruncat pe mare, să unească Grecia din Asia de adevărata Grecie. Libere sau subjugate, legate de soarta Spartei sau de cea a Atenei, de destinul perşilor, de cel al lui Alexandru şi al urmaşilor săi, căzură, pînă la urmă, sub jugul roman. Smulse pe rînd din Imperiul bizantin de veneţieni, de genovezi, de catalani şi de napolitani, avură prinţii lor şi chiar ducii ce luară titlul de duci ai Arhipelagului. În sfîrşit, sultanii Asiei coborîră înspre Mediterana; şi ca să-i vestească acesteia soarta ei viitoare, au cerut să li se aducă apă de mare, nisip şi o vîslă. Cu toate acestea, insulele au fost subjugate ultimele; pînă la urmă au avut o soartă comună şi stindardul latin, izgonit din aproape în aproape de către semilună, nu se opri decît pe malul insulei Corfu.

Această luptă a grecilor, turcilor şi latinilor a făcut ca insulele Arhipelagului să fie foarte cunoscute în evul mediu: se aflau în drumul tuturor flotelor ce duceau armatele sau pe pelerini la Ierusalim, Constantinopole, Egipt şi în Barbaria (Africa de Nord); deveniră locul de popas al tuturor vaselor genoveze şi veneţiene ce reînviară negoţul cu Indiile, prin portul Alexandria: aşa se explică faptul că numele de Chios, Lesbos, Rhodos se întîlnesc în fiecare pagină a revistei *Byzantine;* şi, în timp ce Atena şi Lacedemonia erau date uitării, se cunoştea pînă şi soarta celei mai mici stînci submarine din Arhipelag.

În plus, călătoriile în aceste insule sînt nenumărate şi datează chiar din secolul al VII-lea: toate pelerinajele la Locurile Sfinte încep cu o descriere a unor insule din Grecia. Încă din anul 1555, Belon scrise, în franceză, lucrarea *Observaţii privind unele ciudăţenii din Grecia;* Călătoria lui Tournefort se află la îndemîna oricui; *Descrierea exactă a insulelor Arhipelagului* de Flamand Dapper este o lucrare minunată; şi nu există om care să nu cunoască *Tablourile* domnului de Choiseul.

Scanned with OKEN Scanner

Traversarea avu loc în condiţii bune. În ziua de 30 august, la ora opt dimineaţa, intrarăm în portul Zea: este un port întins dar cu o înfăţişare pustie şi întunecată, din pricina înălţimii pămînturilor de care este înconjurat. La poalele stîncilor de pe mal, nu se zăresc decît cîteva capele în ruină şi magaziile vămii. Satul Zea este construit pe munte, la o leghe de port, spre răsărit, pe locul unde se afla vechea Carthea. La sosire n-am văzut decît patru feluci greceşti şi am pierdut orice nădejde de a regăsi corabia austriacă. L-am lăsat pe Iosif în port şi m-am dus în sat, împreună cu tînărul atenian. Urcuşul este greu şi prin locuri sălbatice; această primă impresie ce mi-a făcut-o o insulă din Arhipelag nu mă încîntă prea mult, dar mă obişnuisem cu decepţiile.

Zea, construită în amfiteatru pe o pantă neregulată a unui munte, nu este decît un sat murdar şi neplăcut, dar destul de populat; pe străzi te împiedici de măgari, de cocoşi, de găini; există atît de mulţi cocoşi şi cocoşii cîntă atît de des şi de tare, încît simţi, cu adevărat, că te ameţesc. M-am dus la domnul Pengali, viceconsulul Franţei la Zea; i-am spus cine eram, de unde veneam, unde doream să merg şi-l rugai să-mi găsească o barcă pentru a mă duce la Chios sau la Smirna.

Domnul Pengali mă primi cu cea mai mare cordialitate; fiul lui coborî în port; găsi aici un caic ce se întorcea la Tino şi care trebuia să-şi desfăşoare pînzele a doua zi; hotărîi să profit de acest prilej; oricum, mai făceam un pas înainte pe drumul meu.

Viceconsulul vru să-mi dea găzduire, cel puţin pentru restul zilei. Avea patru fete şi cea mai mare era în pragul măritişului; se făceau deja pregătirile pentru nuntă: deci trecui de la ruinele templului din Sunium la un ospăţ. Soarta călătorului este ciudată. Dimineaţa se desparte de o gazdă înlăcrimată, iar seara găseşte o alta, plină de voie bună; devine deţinătorul a mii de taine; Ibrahim îmi povestise, la Sparta, cu de-amănuntul, boala micului turc; la Zea aflai povestea ginerelui domnului Pengali. Oare există ceva mai plăcut decît această naivă ospitalitate? Nu ai motive să fii fericit că eşti primit în acest fel în locuri unde altfel n-ai putea găsi nici cel mai mic sprijin? Încrederea pe care o inspiri, sinceritatea ce ţi se arată, plăcerea pe care se pare că o pricinuieşti şi pe care o pricinuieşti într-adevăr sînt, fără îndoială, mari şi minunate bucurii. Mă impresiona mult şi un alt lucru, anume naivitatea cu care mi se încredinţau diferite comisioane pentru Franţa, Constantinopole, Egipt. Mi se cereau servicii, după cum mi se şi făceau; gazdele mele erau convinse că nu le voi uita niciodată şi că mi-au devenit buni prieteni. Renunţai, pentru domnul Pengali, la ruinele din Iulis, unde voisem la început să merg, şi mă hotărîi, ca şi Ulise, să iau parte la ospăţul lui Aristonous.

Zea, vechiul Ceos, a fost vestită în antichitate printr-un obicei ce exista şi la celţi şi pe care l-am întîlnit şi la sălbaticii din America: bătrînii din Ceos erau daţi morţii. Aristeu, ale cărui albine au fost cîntate

Scanned with OKEN Scanner

de Vergiliu, sau un alt Aristeu, rege al Arcadiei, se retrase la Ceos. Acestuia Jupiter îi făcu hatîrul de a slobozi vînturile, ca să domolească arşiţa. Erasistrate, medicul, şi Ariston, filozoful, erau din oraşul Iulis, ca şi Simonide şi Bacchylide: mai avem şi acum versuri destul de proaste, ale acestuia din urmă, în *Poetae graeci minores*. Simonide a fost o minte luminată, dar inteligenţa îi era mai elevată decît sufletul. L-a cîntat pe Hiparch ce-l copleşeşte de binefaceri, dar i-a cîntat şi pe asasinii acestui prinţ. Este neîndoielnic că dreptii zei ai păgînismului îl apăraseră pe Simonide de prăbuşirea unei case spre a da acest exemplu de virtute. Trebuie să te adaptezi vremurilor, spune înţeleptul: pe dată, cei ingraţi scutură povara recunoştinţei, cei ambiţioşi îi părăsesc pe cei învinşi, poltronii se dau de partea învingătorilor.

Minunată înţelepciune omenească, ale cărei maxime, întotdeauna inutile pentru curaj şi virtute, nu slujesc decît ca pretext pentru viciu şi drept adăpost pentru laşităţile sufletului!

Insula Zea face astăzi comerţ cu ghinda unui anume stejar, pe care o foloseşte la vopsitul ţesăturilor. Voalul de mătase pe care-l foloseau anticii fusese inventat la Ceos[1]; poeţii, ca să-i zugrăvească transparenţa şi fineţea, îl numeau *ţesătură de vînt*. Zea mai face şi astăzi mătase: „Burghezii din Zea se adună laolaltă ca să tragă mătasea în fire, spune Tournefort, şi se aşază pe marginile teraselor, lăsîndu-şi fusele să cadă pînă în stradă şi trăgîndu-le apoi din nou cînd îşi înfăşoară firul. L-am găsit astfel pe episcopul grec: întrebă cine eram şi puse să ni se transmită că îndeletnicirile noastre erau cu totul neserioase, de vreme ce nu umblam decît după plante şi după marmure vechi. Am răspuns că am fi fost mai întăriţi în dreapta credinţă dacă am fi văzut în mîinile sale operele sfîntului Chrisostomus şi ale sfîntului Vasile şi nu fusul".

Luam, ca şi mai înainte, chinină de trei ori pe zi: nu mai făceam febră, dar rămăsesem foarte slăbit şi aveam întruna o mînă şi un obraz înnegrite de arşiţa soarelui. Eram, prin urmare, un musafir foarte vesel dar cu o înfăţişare foarte jalnică. Ca să n-am aerul unei rude nenorocite, luam parte la veselia nuntaşilor. Gazda îmi dădea exemplu de curaj: chiar atunci avea nişte dureri îngrozitoare[2] şi, în timp ce fetele lui cîntau, scotea din cînd în cînd strigăte de durere. Toate acestea alcătuiau un amestec nespus de ciudat; trecerea bruscă de la liniştea ruinelor la această petrecere zgomotoasă era stranie. Atîta tumult la poarta veşnicului repaos! Atîta bucurie alături de marea nefericire a Greciei! Un gînd mă făcea să rîd: mi-i închipuiam pe prietenii mei din Franţa, făcîndu-şi griji din pricina mea; îi vedeam ur-

[1] Aceasta este părerea generală; dar Plinius şi Solin s-au înşelat. După mărturia lui Tibul, Horaţiu etc., voalul de mătase se făcea la Cos, şi nu la Ceos.

[2] Domnul Pengali avea din nefericire piatră la rinichi.

mărindu-mă cu mintea, exagerînd osteneala mea, neliniştindu-se din pricina primejdiilor prin care poate că treceam: ar fi rămas înmărmuriţi dacă m-ar fi văzut, deodată, cu faţa arsă pe jumătate de soare, privind din Cyclade, la o nuntă de ţară şi aplaudînd cîntecele domnişoarelor Pengali, ce cîntau în greceşte:

Ah! mamă, îţi voi spune etc.

în timp ce domnul Pengali scotea strigăte, cocoşii cîntau cît îi ţinea gura, iar amintirile legate de Iulis, de Aristeu şi de Simonide, se şterseră cu totul. Astfel că, debarcînd la Tunis, după o traversare de cincizeci şi opt de zile ce fu un fel de naufragiu continuu, nimerii la domnul Devoise în plin carnaval: în loc să mă duc să meditez pe ruinele Cartaginei, am fost nevoit să alerg la bal, să mă îmbrac turceşte şi să iau parte la toate nebuniile pe care le făceau un grup de ofiţeri americani plini de veselie şi de tinereţe. La plecarea din Zea, priveliştea se schimbă la fel de brusc ca şi la sosirea mea în această insulă. La ora unsprezece seara, am părăsit vesela familie şi am coborît în port; mă îmbarcai de cu noapte, pe o vreme urîtă, într-un caic al cărui echipaj era format din doi muşi şi trei mateloţi. Iosif, ce era foarte temerar pe uscat, nu era la fel de curajos pe mare. Mi-a arătat, dar zadarnic, cîte primejdii ne pîndesc: trebui să mă urmeze şi să-mi împărtăşească soarta. Sufla un vînt puternic; izbiturile valurilor erau violente; curenţii din Eubeia făceau ca marea să fie şi mai furtunoasă; cerul era acoperit de nori; mergeam la lumina slabă a fulgerelor şi la lumina fosforescentă a valurilor. N-am pretenţii ca lucrările mele, ce nu reprezintă mare lucru, să fie foarte preţuite; dar sper totuşi că, atunci cînd lumea mă va vedea despărţindu-mă de patria şi de prietenii mei, îndurînd boala şi oboseala, străbătînd mările Greciei în mici corăbii, primind gloanţele beduinilor şi făcînd toate aceste lucruri din respect pentru public şi ca să dau acestui public o lucrare mai puţin imperfectă decît *Geniul creştinismului*, mă voi bucura de oarecare recunoştinţă pentru strădaniile mele.

Orice-ar spune fabula Vulturului şi a Corbului, nimic nu-ţi aduce o mai mare bucurie decît faptul de a imita un om de seamă; îl imitasem pe Cezar: *Quid times? Caesarem vehis*;* şi am ajuns unde doream să ajung. Am sosit la Tino în ziua de 31, la ora şase dimineaţa; găsii pe dată o felucă hidriotă ce pleca la Smyrna şi care urma să facă o escală de cîteva ore la Chios. Caicul mă duse pînă la bordul felucăi şi nici măcar nu mai coborîi pe uscat.

Tino, odinioară Tenos, nu este despărţit de Andros decît printr-un canal îngust: este o insulă înaltă ce se sprijină pe o stîncă de

* „De ce te temi? Îl mişti pe Cezar".

marmură. Veneţienii au stăpînit-o timp îndelungat; în antichitate nu era vestită decît prin şerpii ei; vipera îşi luase numele de la această insulă[1]. Domnul de Choiseul a făcut o descriere minunată a femeilor din Tino; tablourile sale, reprezentînd portul San-Nicolo, mi s-au părut de o rară exactitate.

Marea se liniştise şi cerul se luminase; mîncai pe punte aşteptînd să se ridice ancora; zăream, la diferite depărtări, toate Cycladele: Scyros, unde Ahile şi-a petrecut copilăria; Delos, vestit prin naşterea Dianei şi a lui Apollo, prin palmierul şi serbările sale; Naxos, ce-mi amintea de Ariadna, de Theseum, de Bacchus şi de cîteva pagini minunate din *Studii asupra Naturii*. Dar toate aceste insule, atît de înfloritoare altădată, sau poate atît de înfrumuseţate de imaginaţia poeţilor, nu se mai arată astăzi decît ca nişte ţărmuri triste şi aride. Pe stînci se ridică sate jalnice deasupra cărora se înalţă case fortificate, şi mai jalnice încă, înconjurate uneori de ziduri duble sau triple: oamenii trăiesc aici cu frica continuă a turcilor şi a piraţilor. Cum aceste sate întărite ajung şi ele să cadă în ruină, în mintea călătorului se naşte gîndul tuturor nefericirilor. Rousseau spune undeva că ar fi dorit să fie exilat într-una din insulele Arhipelagului. Elocventul sofist ar fi regretat curînd alegerea făcută. Despărţit de admiratorii săi, surghiunit în mijlocul cîtorva greci grosolani şi perfizi, n-ar fi găsit în văile arse de soare nici flori, nici rîuri, nici locuri umbrite; n-ar fi văzut în jurul lui decît pîlcuri de măslini şi stînci roşietice acoperite cu salvie şi sulcină sălbatică; mă îndoiesc c-ar fi dorit mult timp să-şi continue plimbările pe un ţărm nelocuit, în vîjîitul vîntului şi al mării.

Am plecat la amiază. Vîntul din nord ne duse, destul de repede, la Scio; dar am fost nevoiţi să navigăm pe lîngă ţărm, între insulă şi coasta Asiei, ca să intrăm în canal. De jur împrejurul nostru vedeam pămînturi şi insule, unele rotunde şi ridicate, ca Samos, altele lungi şi joase precum capurile golfului Ephes: aceste pămînturi şi insule erau colorate diferit, după depărtarea la care se aflau. Feluca noastră, foarte uşoară şi elegantă, avea o singură pînză mare tăiată precum aripa unei păsări de mare. Micul vas era proprietatea unei familii: familia era compusă din tată, mamă, frate şi şase băieţi. Tatăl era căpitanul, fratele era pilotul, iar fiii erau mateloţii; mama pregătea masa. N-am întîlnit echipaj mai vesel, mai curat şi mai iute decît acesta. Feluca era spălată, îngrijită şi împodobită ca o casă pe care o îndrăgeşti; la pupă avea un paraclis cu o icoană a Panagiei, deasupra căreia atîrna o ramură de măslin. În Orient este lucru destul de obişnuit să vezi cum o familie îşi încarcă toată avuţia într-o corabie, cum

[1] O specie de viperă numită *tenia* era originară din Tenos. Insula a fost mai întîi numită Ophyssa şi Hydrussa, din pricina şerpilor.

Scanned with OKEN Scanner

își schimbă locul fără să-și părăsească vatra și scapă de sclavie ducînd, pe mare, viața sciților.

Am ancorat, în timpul nopții, în portul Chios, „prea fericita patrie a lui Homer", spune Fenelon în *Întîmplările lui Aristonous*, capodoperă de armonie și de gust antic. Adormisem adînc și Iosif nu mă trezi decît la ora șapte dimineața. Mă culcasem pe punte: cînd am deschis ochii, am crezut că mă aflu în fața zînelor; mă aflam în mijlocul unui port plin de corăbii, avînd în fața mea un oraș încîntător, dominat de munți ale căror povîrnișuri erau acoperite de măslini, de palmieri, de arbuști de fistic și de terebinți. O mulțime de greci, de franci și de turci se aflau împrăștiați pe chei și se auzea dangătul clopotelor[1].

Coborîi pe uscat și întrebai dacă țara mea nu avea consul în această insulă. Aflai despre un chirurg ce se ocupa cu treburile francezilor: locuia în port. Mă dusei să-l vizitez; mă primi foarte politicos. Fiul său îmi sluji cîteva ore drept călăuză, ca să văd orașul ce se aseamănă mult cu un oraș venețian. Baudrand, Ferrari, Tournefort, Dapper, Chandler, domnul de Choiseul și nenumărați alți geografi și călători au vorbit despre insula Chios: îl trimit deci pe cititor la lucrările lor.

Mă întorsei la felucă la ora zece; luai dejunul cu întreaga familie; dansau și cîntau pe punte în jurul meu, bînd vin de Chios, ce nu era din timpul lui Anacreon. Un instrument strident însuflețea pașii și vocea gazdelor; acest instrument n-a păstrat decît numele lirei antice și a degenerat întocmai ca și stăpînii săi: l-a descris lady Craven.

Am ieșit din port în ziua de 1 septembrie, la amiază: începea să bată briza din nord ce, după puțin timp, deveni foarte puternică. La început încercarăm să trecem prin vest, între Chios și insulele Spalmodore[2], ce închid canalul cînd navighezi spre Metelin sau spre Smyrna. Dar n-am putut trece de capul Delphino: ne-am îndreptat spre est și am mers de-a lungul țărmului pînă la portul Tchesmes. De aici, întorcîndu-ne spre Chios și apoi cotind spre muntele Mimas, izbutirăm, în sfîrșit, să ne ridicăm la capul Cara-Burun, la intrarea în golful Smyrna. Era ora șase seara: vîntul se potolise și ne petrecurăm noaptea pe o mare liniștită, sub coasta Asiei.

În ziua de 2, în zori, ne îndepărtarăm de uscat vîslind, ca să putem profita de vînt, de îndată ce va începe să sufle: începu să bată mai devreme decît de obicei. Curînd, depășirăm insulele Domlach și trecurăm pe lîngă castelul ce domină capătul golfului sau portul Smyrna. Printr-o pădure de catarge, zării, în depărtare, orașul: părea că iese din mare, căci era așezat pe un teren jos și neted, dominat la sud-est

[1] Numai țăranii greci din insula Chios se bucură în Turcia de privilegiul de a trage clopotele. Ei datorează acest privilegiu și mai multe altele, culturii arborelui de sacîz. A se vedea memorialul domnului de Galland, din lucrarea domnului de Choiseul.

[2] Olim Œnussæ.

de niște munți sterpi. Iosif nu mai putea de bucurie: Smyrna era pentru el o a doua patrie; bucuria acestui biet băiat aproape că mă întrista, căci mă făcea să mă gîndesc la țara mea; arătîndu-mi apoi că axioma *ubi bene ibi patria* este adevărată pentru majoritatea oamenilor.

Iosif, stînd în picioare pe punte alături de mine, îmi vorbea despre tot ceea ce vedeam, pe măsură ce înaintam. În sfîrșit, coborîrăm velele și, lăsînd un timp feluca să alunece, înaintarăm cu șase brațe în afara primei linii a vaselor. Căutai cu privirile corabia mea pentru Trieste și o recunoscui după pavilion. Era ancorată lîngă scara francilor sau la cheiul europenilor. Mă îmbarcai, împreună cu Iosif, într-un caic ce veni lîngă bordul corăbiei noastre și pornii spre vasul austriac. Căpitanul și secundul său erau pe uscat: mateloții mă recunoscură și mă întîmpinară cu multă bucurie. Îmi spuseră că vasul sosise la Smyrna în ziua de 18 august; căpitanul manevrase două zile așteptîndu-mă între Zea și capul Sunium, dar vîntul îl silise apoi să-și continue drumul. Adăugă că servitorul meu, din ordinul consulului Franței, îmi oprise o cameră la han.

Văzui cu plăcere că vechii mei tovarăși fuseseră în călătoria lor la fel de norocoși ca și mine. Au vrut să mă ducă pe uscat: trecui deci în șalupa navei și, după puțin timp, ajunserăm pe chei. O mulțime de hamali se grăbiră să-mi întindă mîna ca să pot urca. Smyrna, unde vedeam o mulțime de pălării[1], arăta ca un oraș maritim din Italia, în care un cartier ar fi locuit de orientali. Iosif mă conduse la domnul Chauderloz ce era pe atunci consulul Franței. Voi repeta adeseori elogiile, pe care le-am mai adus, la adresa ospitalității consulilor noștri; îi rog pe cititorii mei să mă ierte: căci, chiar dacă aceste repetiții îl obosesc, nu pot înceta să fiu recunoscător. Domnul Chauderloz, fratele domnului de La Clos, mă primi cu politețe, dar nu mă găzdui la el pentru că era bolnav și pentru că în Smyrna găsești, dealtfel, tot ce poți găsi într-un mare oraș european.

Am pus la cale, pe dată, toată călătoria pe care urma să o fac: hotărîsem să mă duc la Constantinopole pe uscat, ca să-mi iau de aici firmanele și ca să mă îmbarc apoi, împreună cu pelerinii greci, pentru Siria; dar nu vroiam să merg pe drumul cel mai scurt, căci planul meu era să vizitez cîmpia Troiei, traversînd muntele Ida. Nepotul domnului Chauderloz, ce făcuse un drum la Ephes, îmi spuse că defileurile din Gargare erau pline de bandiți și de ogale, mai primejdioși chiar decît tîlharii. Cum țineam la proiectul meu, trimiseră după o călăuză ce condusese un englez la Dardanele pe drumul pe care voiam să merg și eu. Călăuza consimți într-adevăr să mă însoțească și să facă rost de caii de care aveam trebuință, în schimbul unei sume de bani destul

[1] Turbanul și pălăria reprezintă principala deosebire dintre franci și turci și, în limbajul Levantului, aceștia sînt socotiți după numărul de pălării și de turbane.

Scanned with OKEN Scanner

de mare. Domnul Chauderloz îmi făgădui să-mi dea un tîlmaci şi un ienicer experimentat. Mi-am dat seama că voi fi nevoit să-mi las o parte din bagaje la consulat şi să mă mulţumesc cu strictul necesar. Ziua plecării a fost fixată pentru 4 septembrie, adică după două zile de la sosirea mea la Smyrna.

După ce i-am făgăduit domnului Chauderloz că mă voi întoarce să iau masa cu el, m-am dus la han, unde l-am găsit pe Julien instalat într-un apartament foarte curat şi mobilat după moda europeană. Hanul, a cărui stăpînă era o văduvă, avea o perspectivă foarte frumoasă asupra portului: nu-mi mai amintesc cum se numea. După Tournefort, Chandler, Peyssonel, Dellaway şi atîţia alţii, nu mi-a mai rămas nimic de adăugat despre Smyrna, dar nu pot să renunţ la plăcerea de a cita un pasaj din *Călătoria* domnului de Choiseul: „Grecii, veniţi din cartierul Ephesului, numit Smyrna, nu-şi construiseră decît nişte cătune în fundul golfului ce apoi a purtat numele primei lor patrii; Alexandru vru să-i adune la un loc şi îi puse să-şi clădească un oraş lîngă rîul Meles. Antigona începu această lucrare, iar Lysimach o termină.

O aşezare atît de fericită ca aceea a Smyrnei era vrednică de întemeietorul Alexandriei şi era menită să garanteze prosperitatea acestei aşezări. Admis de oraşele din Ionia să beneficieze de avantajele confederaţiei lor, acest oraş deveni curînd centrul comerţului din Asia Mică; luxul lui atrase aici toate artele; fu împodobit cu edificii minunate şi populat cu o mulţime de străini ce veneau să-l îmbogăţească cu producţiile ţării lor, să-i admire minunile, să cînte împreună cu poeţii săi şi să se instruiască cu filozofii lui. Un dialect mai melodios dădea un farmec nou elocinţei ce părea că este un atribut al grecilor. Frumuseţea climatului părea că o influenţează pe cea a oamenilor ce oferea artiştilor modele cu ajutorul cărora aceştia făceau cunoscute lumii natura şi arta îmbinate în tot ce aveau mai perfect.

Era unul dintre oraşele ce revendicau onoarea de a-l fi văzut născîndu-se pe Homer: pe malul rîului Meles ţi se arăta locul unde Critheis, mama sa, îi dăduse naştere în peştera unde se retrăgea ca să-şi compună nemuritoarele versuri. Un monument ridicat în cinstea sa şi care-i purta numele înfăţişa, în mijlocul oraşului, nişte porticuri mari sub care se întruneau cetăţenii; în fine, monezile aveau gravat pe ele chipul său, ca şi cum cetăţenii l-ar fi recunoscut drept suveran, pe geniul ce îi onora.

Smyrna a păstrat rămăşiţele prestigioase ale acestei prosperităţi pînă în vremea cînd imperiul a avut de luptat împotriva barbarilor: fu cucerită de turci, recucerită de greci, mereu jefuită, mereu distrusă. La începutul secolului al XIII-lea nu mai existau din ea decît nişte ruine şi cetatea, ce a fost reconstruită de împăratul Ioan Comnenul,

Scanned with OKEN Scanner

mort în 1224: această fortăreaţă nu putu rezista primilor turci, cărora le-a slujit adeseori drept reşedinţă, în ciuda cavalerilor din Rhodos ce, profitînd de o împrejurare favorabilă, reuşiseră să construiască aici un fort şi să rămînă în el; dar Tamerlan, în paisprezece zile, luă în stăpînire acest loc pe care Baiazid îl încercuia de şapte ani.

Smyrna n-a început să fie reconstruită decît atunci cînd turcii deveniră cu adevărat stăpînii imperiului: în acel moment, aşezarea sa îi oferi din nou avantajele pe care le pierduse din pricina războiului; ajunse din nou stăpîna negoţului din aceste ţinuturi. Locuitorii, nemaiavînd a se teme de nimic, părăsiră vîrful muntelui şi construiră case noi, pe malul mării: aceste construcţii moderne au fost făcute cu marmura tuturor monumentelor vechi, din care abia dacă se mai păstrează cîteva fragmente; nu mai poţi regăsi decît locul unde au fost stadionul şi teatrul. Zadarnic ai căuta să recunoşti vestigiile fundaţiilor sau bucăţi din zidurile ce se zăresc între fortăreaţă şi aşezarea oraşului de astăzi".

Cutremurele de pămînt, incendiile şi ciuma au nenorocit Smyrna modernă, tot astfel cum barbarii au nimicit Smyrna antică. În timpul ultimului flagel despre care am vorbit, un misionar a dovedit o putere de sacrificiu ce merită să fie pomenită printre sacrificiile făcute de atîţia alţii; povestea pare a fi adevărată: cel ce o relatează este un preot anglican. Fratele Louis de Pavie, din ordinul călugărilor franciscani reformaţi, superiorul şi fondatorul spitalului sfîntul Anton din Smyrna, se îmbolnăvi de ciumă; făcu jurămînt că, dacă Dumnezeu îl va ajuta să scape, îşi va consacra întreaga viaţă îngrijirii ciumaţilor. Smuls în mod miraculos din ghearele morţii, fratele Louis şi-a respectat jurămîntul. Ciumaţii pe care i-a îngrijit sînt nenumăraţi şi s-a socotit că a salvat aproape două treimi[1] dintre nefericiţii pe care i-a ajutat.

Deci n-aveam nimic de văzut la Smyrna, în afară de rîul pe care nimeni nu-l cunoaşte, Meles, nume dat mai multor şuvoaie, trei sau patru la număr[2]. Un lucru care m-a impresionat şi m-a surprins a fost blîndeţea climei. Cerul, mai puţin senin decît cel al Aticei, avea acea culoare pe care pictorii o numesc un *ton cald*, din pricina aburului difuz, uşor înroşit de lumină. Cînd nu sufla briza mării, simţeam un fel de moleşeală, ce se apropia de leşin: recunoscui molateca Ionie. Şe-

[1] A se vedea Dellaway. Leacul folosit de fratele Louis era acela de a înveli bolnavul într-o cămaşă muiată în ulei.

[2] Chandler face totuşi o descriere destul de poetică a acestui rîu, deşi îşi bate joc de poeţii şi de pictorii care văd în Lissus un rîu ce mai are încă apă. După el, Meles curge în spatele castelului. Pe harta Smyrnei, alcătuită de domnul Choiseul, este de asemenea însemnat cursul acestui fluviu, părinte al lui Homer. Cum oare, în ciuda imaginaţiei ce mi se atribuie, n-am putut vedea în Grecia ceea ce au văzut atîţi iluştri şi importanţi călători? Sînt însufleţit de o blestemată iubire de adevăr şi de teama de a spune ceea ce nu-i adevărat, sentimente ce le resimt mai puternic decît pe oricare altele.

Scanned with OKEN Scanner

derea mea la Smyrna m-a obligat la o nouă metamorfoză; am fost nevoit să-mi reiau obiceiurile civilizate, să primesc şi să fac vizite. Negustorii ce mi-au făcut onoarea să vină să mă vadă erau bogaţi şi cînd, la rîndul meu, m-am dus să-i salut, am întîlnit în casele lor femei elegante ce păreau a fi primit chiar în dimineaţa aceea jurnalele de modă de la Leroi. Aşezat între ruinele Atenei şi rămăşiţele Ierusalimului, acest alt Paris unde ajunsesem pe o corabie grecească şi de unde aveam să plec cu o caravană turcească, întrerupea într-un fel nostim tabloul călătoriei mele: era un fel de oază civilizată, o Palmyră în centrul pustiurilor şi al barbariei. Mărturisesc totuşi că, fiind din fire întrucîtva sălbatic, nu venisem în Orient spre a întîlni ceea ce îndeobşte numim lumea bună: eram nerăbdător să văd cămile şi să aud strigătul cornacului.

În ziua de 4, dimineaţa, toate pregătirile fiind făcute, călăuza plecă înainte cu caii: se duse să m-aştepte la Menemen-Eskelessi, un mic port din Anatolia. Ultimul om pe care l-am vizitat la Smyrna a fost Iosif: *Quantum mutatus ab illo!*[1] Acela era oare strălucitul meu tălmaci? Îl găsii într-o prăvălioară nenorocită, curăţind şi ciocănind vase de cositor. Purta aceeaşi vestă de catifea albastră cu care era îmbrăcat pe ruinele Spartei şi ale Atenei. Dar la ce-i foloseau acele însemne ale gloriei sale? La ce-i folosea că văzuse oraşe şi oameni, *mores hominum et urbes*[2]*?* Nu era nici măcar proprietar în dugheana în care lucra. Într-un colţ îl zării pe stăpîn, ce avea o înfăţişare acră şi care vorbea aspru cu vechiul meu tovarăş. Pentru asta dorise Iosif atît de mult să ajungă aici! În călătoria mea nu mi-a părut rău decît de două lucruri: că nu sînt destul de bogat ca să-i cumpăr o prăvălioară lui Iosif la Smyrna şi ca să răscumpăr un captiv la Tunis. Îmi luai rămas bun de la vechiul meu tovarăş de drum: plîngea şi nici eu nu eram mai puţin emoţionat. Îi scrisei numele meu pe o bucată de hîrtie în care înfăşurai semnele concrete ale sincerei mele recunoştinţe: stăpînul prăvăliei nu văzu nimic din cele ce se petrecuseră între noi.

Seara, după ce am mulţumit domnului consul pentru toate amabilităţile sale, m-am îmbarcat pe o corabie, împreună cu Julien, cu tălmaciul, cu ienicerii şi cu nepotul domnului Chauderloz, ce avu amabilitatea să mă însoţească pînă la scară. După puţin timp, am ajuns. Călăuza se afla pe mal: mi-am luat rămas bun de la tînăra mea gazdă ce se întorcea la Smyrna, am urcat pe cai şi am pornit.

Cînd am ajuns la kanul din Menemen era miezul nopţii. Zării, de departe, o mulţime de luminiţe: era locul de popas al unei caravane. Apropiindu-mă, am zărit cămilele, unele culcate, altele în picioare; ultimele încărcate de poveri, celelalte fără bagaje. Cămile şi măgari deşăuaţi

[1] „Cît de mult s-a schimbat!" Vergiliu, *Eneida* II.
[2] Moravurile oamenilor şi ale cetăţilor.

mîncau orz din găleţi de piele; cîţiva bărbaţi mai erau încă pe cai, iar femeile, voalate, nu coborîseră de pe dromaderi. Aşezaţi pe covoare, cu picioarele încrucişate, negustorii turci şedeau în jurul focurilor la care sclavii pregăteau pilaful; cîţiva călători îşi fumau pipa la uşa kanului, mestecau opium, ascultau poveşti. În sobiţe se prăjea cafea; vivandierele mergeau de la un foc la altul, servind prăjituri din grîu, fructe şi friptură de pasăre; cîţiva cîntăreţi înveseleau mulţimea; imanii îşi făceau abluţiunile, se prosternau, se ridicau, îl invocau pe Profet; conducătorii de cămile dormeau întinşi pe pămînt. Pămîntul era acoperit de legături, de saci de bumbac şi de orez. Toate aceste lucruri, cînd distincte şi luminate viu, cînd învălmăşite şi cufundate în semiîntuneric, apăreau, după culoarea şi mişcarea flăcărilor, ca o adevărată scenă din *O mie şi una de nopţi*. Nu mai lipseau decît califul Harun-al-Raşid, vizirul Giafar şi Mesrur, căpetenia eunucilor.

Mi-am amintit atunci, pentru prima oară, că păşeam pe cîmpiile Asiei, parte din lume pe unde nu-mi călcaseră încă picioarele! şi care nu-mi cunoscuse, vai! necazurile pe care le împart cu toţi oamenii. Mă simţii pătruns de respect faţă de acest pămînt bătrîn unde a luat naştere specia umană, unde au trăit patriarhii, unde s-au ridicat Tirul şi Babilonul, unde Eternul i-a chemat pe Cirus şi pe Alexandru, unde s-a săvîrşit misterul mîntuirii noastre. În faţa mea se deschidea o lume străină: aveam să întîlnesc popoare ce-mi erau necunoscute, diferite obiceiuri, deprinderi deosebite, alte animale, alte plante, un cer nou, o natură nouă. Curînd voi trece peste fluviile Hermus şi Granicus; Sardes nu era departe; înaintam spre Pergam şi spre Troia: istoria îmi înfăţişa o altă pagină a schimbărilor suferite de specia umană.

Mă îndepărtai de caravană cu mare părere de rău. După două ore de mers, am ajuns pe malul fluviului Hermus, pe care l-am traversat pe un bac. Era acelaşi *turbidus Hermus*;* nu ştiu dacă în apele sale mai exista încă aur. Îl privii cu plăcere, căci era primul fluviu adevărat pe care îl întîlneam de cînd părăsisem Italia. În zorii zilei, intrarăm într-o cîmpie mărginită de munţi scunzi. Ţinutul avea o înfăţişare cu totul deosebită de cea a Greciei: culturile verzi de bumbac, paiele galbene de grîu, coaja pestriţă a pepenilor verzi smălţuiau cîmpia în mod plăcut; ici şi colo, păşteau cămile şi bivoli. Lăsam în spatele nostru Magnesia şi muntele Sipylus: nu ne aflam departe de cîmpul de bătaie unde Agesilau a umilit puterea marelui rege şi unde Scipio a repurtat, în lupta împotriva lui Antiochus, victoria ce avea să deschidă romanilor drumul spre Asia.

Zărirăm de departe, spre stînga noastră, ruinele Cymiei, iar pe dreapta se afla Neon-Tichos: eram ispitit să cobor de pe cal şi să

* Turburele Hermus.

Scanned with OKEN Scanner

merg pe jos, din respect pentru Homer, ce trecuse şi el prin aceste locuri.

„După un timp, treburile mergîndu-i prost, se hotărî să se ducă la Cyme. Porni la drum, străbătu cîmpia lui Hermus şi sosi la Neon-Tichos, colonie a Cymiei: a fost întemeiată opt ani după Cyme. Se spune că, aflîndu-se în acest oraş, la un armurier, îi recită aceste versuri, primele pe care le făcuse: «O voi, cetăţeni ai bunei fiice a Cymiei ce locuiţi la poalele muntelui Sardene, al cărui vîrf este umbrit de păduri ce răspîndesc răcoarea şi care vă adăpaţi la apa divinului Hermus, căruia i-a dat naştere Jupiter, respectaţi nefericirea unui străin lipsit chiar şi de o casă unde să-şi poată găsi adăpost!»

Fluviul Hermus curge în apropiere de Neon-Tichos, iar muntele Sardene îi domină atît pe unul, cît şi pe celălalt. Armurierul se numea *Tychius;* aceste versuri îi făcură atîta plăcere, încît se hotărî să-l primească la el. Plin de compătimire faţă de un orb nevoit să-şi cerşească pîinea, îi făgădui să împartă cu el tot ce avea. Melesigene, intrînd în atelier, luă loc şi, în faţa cîtorva cetăţeni din Neon-Tichos, arătă una dintre poezii: erau versuri despre expediţia lui Amphiaraus împotriva Tebei şi imnuri în cinstea zeilor. Fiecare îşi spuse părerea, Melesigene îi aduse mari laude şi auditoriul căzu în admiraţie.

Atîta timp cît fu la Neon-Tichos, poeziile îi asigurară traiul: încă pe vremea mea ţi se arăta acolo locul unde Homer avea obiceiul să se aşeze cînd îşi recita versurile. Acest loc, foarte venerat, era umbrit de un plop ce începuse să crească din vremea sosirii sale[1]".

Dat fiind că Homer avusese la Neon-Tichos drept gazdă un armurier, nu mă mai ruşinam că eu avusesem la Smyrna, drept tălmaci, un negustor de vase de cositor. Dea Domnul ca asemănarea dintre noi să fie în toate la fel de desăvîrşită, chiar dacă ar trebui să plătesc geniul lui Homer cu preţul tuturor nefericirilor de care a fost copleşit poetul!

După cîteva ore de mers, am trecut peste una din culmile muntelui Sardene şi am ajuns pe malul fluviului Pythicus. Ne-am oprit lăsînd să treacă o caravană ce traversa fluviul. Cămilele, legate unele de altele de cozi, nu înaintau în apă decît opunînd o anume rezistenţă; îşi întindeau gîtul şi erau trase de un măgar ce mergea în fruntea caravanei. Negustorii şi caii se opriseră în faţa noastră, de cealaltă parte a rîului; puteai vedea o turcoaică aşezată mai la o parte, ce-şi ascundea faţa sub văluri.

La rîndul nostru am trecut fluviul Pythicus pe sub un pod stricat, din piatră, şi la ora unsprezece ajunserăm la un kan, unde lăsarăm caii să se odihnească.

[1] *Viaţa lui Homer*, traducere de M. Larcher.

Scanned with OKEN Scanner

La ora cinci seara am pornit iarăşi la drum. Ţinutul era înalt şi destul de bine cultivat. La stînga noastră se vedea marea. Vedeam pentru prima oară colibele turcomanilor: erau făcute din piei de oi negre, lucru care mi-a amintit de evrei şi de păstorii arabi. Coborîrăm în cîmpia Mirina, ce se întindea pînă la golful Elea. Un castel vechi, numit *Guzel-Hissar*, se înălţa pe unul din vîrfurile muntelui pe care îl părăsisem. Ne-am aşezat tabăra la ora zece seara în mijlocul cîmpiei. Am întins pe pămînt o pătură pe care o cumpărasem la Smyrna. M-am culcat pe ea şi am adormit. Cînd m-am trezit, după cîteva ore, am văzut stelele strălucind deasupra capului şi am auzit strigătul unui îngrijitor de cămile ce conducea o caravană îndepărtată. În ziua de 5 am urcat pe cai înainte de răsăritul soarelui. Am mers printr-o cîmpie cultivată: am traversat Caicus la o leghe de Pergam şi, la ora nouă dimineaţa, am intrat în oraş. Este construit la poalele unui munte. În timp ce călăuza conducea caii la kan, m-am dus să văd ruinele cetăţii. Am găsit ruinele a trei rînduri de ziduri, rămăşiţele unui teatru şi ale unui templu (poate cel al Minervei, aducătoarea victoriei). Observai cîteva frumoase fragmente sculptate, printre care o friză împodobită cu ghirlande, sprijinite pe capete de bou şi vulturi. Pergamul se afla sub noi, înspre sud: seamănă cu o tabără din barăci roşii. Spre apus se desfăşoară o cîmpie întinsă ce se sfîrşeşte la mare; spre răsărit se întinde o altă cîmpie mărginită, în depărtare, de munţi; la sud şi la poalele oraşului, vedeam, mai întîi, cimitire cu chiparoşi; apoi o fîşie de pămînt cultivată cu orz şi cu bumbac; mai departe, doi mari *tumuluşi;* urma o fîşie îngustă de pămînt, plantată cu arbori; şi, în sfîrşit, o colină lungă şi înaltă ce închidea perspectiva. Spre nord-est se vedeau cîteva culmi din munţii Selinus şi Cetius, iar la est, în scobitura unei văi, amfiteatrul. Cînd coboram din cetate, oraşul îmi înfăţişă rămăşiţele unui apeduct şi ruinele *Lyceului.* Savanţii ţării pretind că vestita bibliotecă se afla în acest din urmă monument.

Descrierea mea e întru totul inutilă, căci n-au trecut mai mult de cinci sau şase luni de cînd domnul de Choiseul a publicat urmarea *Călătoriei* sale. Acest de-al doilea volum, unde se pot vedea progresele unui talent pe care munca, timpul şi nefericirea l-au perfecţionat, dă cele mai exacte şi mai ciudate detalii despre monumentele din Pergam şi despre istoria prinţilor săi. Nu îmi voi îngădui deci decît o singură cugetare. Numele de Attalos, îndrăgit de arte şi de litere, pare a fi fost fatal pentru regi: Attalos, al treilea cu acest nume, muri aproape nebun şi lăsă moştenire romanilor bunurile sale: *Populus romanus bonorum meorum hoeres esto*.* Şi aceşti republicani, pentru care popoarele erau asemenea unor lucruri neînsufleţite, puseră stăpînire pe regatul lui Attalos. Mai există şi un alt Attalos, obiect de batjocură în mîinile lui Alaric, şi al

* „Poporul roman să fie moştenitorul bunurilor mele".

Scanned with OKEN Scanner

cărui nume a devenit proverbial pentru a exprima ideea de rege fantomă. Cînd nu ştii să porţi mantia de purpură, nu trebuie să o primeşti: e mai de preţ veşmîntul din păr de capră al războinicilor.

Am plecat din Pergam seara, la ora şapte, mergînd spre nord; la ora unsprezece seara ne-am oprit ca să ne culcăm în mijlocul unei cîmpii. În ziua de 6, la ora patru dimineaţa, ne-am reluat drumul şi am mers mai departe pe cîmpie care, cu excepţia arborilor, seamănă cu Lombardia. Mă cuprinse o asemenea pornire de a dormi, încît îmi fu cu neputinţă să o învinge şi mă pomenii căzînd peste capul calului. Puteam să-mi frîng gîtul; scăpai cu o uşoară vînătaie. Pe la şapte seara, am ajuns pe un pămînt vălurit, cu movile. Apoi am coborît într-un bazin fermecător plantat cu duzi, măslini, plopi şi pini *(pinus pinea)*. În general, tot pămîntul din Asia mi s-a părut mult superior pămîntului din Grecia. Ajunserăm destul de devreme la Somma, un nenorocit tîrg turcesc, unde ne petrecurăm ziua.

Nu mai înţelegeam nimic din drumul pe care-l făceam. Nu mă aflam pe urmele călătorilor care toţi, mergînd la Brusa sau întorcîndu-se din acest oraş, trec mult mai pe la est, pe drumul Constantinopolelui. Pentru a ajunge de cealaltă parte a muntelui Ida, mi se părea că ar fi trebuit să mergem din Pergam la Adramytti, de unde, înaintînd de-a lungul coastei sau trecînd peste Gargara, am fi coborît în Cîmpia Troiei. În loc să urmăm acest drum, am mers pe unul ce trecea între drumul Dardanelelor şi cel al Constantinopolelui. Începui să-mi bănuiesc călăuza de lucruri necurate, mai ales că-l văzusem adeseori vorbind cu ienicerul. Îl trimesei pe Julien să-l caute pe tălmaci; îl întrebai prin ce întîmplare ne aflam la Somma. Tălmaciul îmi păru încurcat de întrebare; îmi răspunse că mergeam la Kircagach; că era cu neputinţă să traversăm muntele; că în munţi vom fi fără îndoială ucişi; că grupul nostru nu era destul de numeros ca să poată înfrunta o asemenea călătorie şi că era cu mult mai bine să ajungem la drumul spre Constantinopole.

Acest răspuns mă umplu de mînie; văzui limpede că tălmaciul şi ienicerul complotaseră, fie din frică, fie din alte pricini, să-mi schimbe drumul. Mi-am chemat călăuza şi am învinuit-o de necredinţă. I-am spus că, dat fiind că socotea că drumul către Troia este impracticabil, trebuia să mi-o fi declarat la Smyrna; că era un laş, deşi era un turc; că nu aveam de gînd să renunţ la planurile mele din pricina fricii sau capriciilor sale; că-i dădusem banii să mă conducă la Dardanele şi că voi merge la Dardanele.

La aceste cuvinte pe care tălmaciul le traducea foarte exact, călăuza fu cuprinsă de mînie; strigă: Allah! Allah! îşi scuturâ barba de furie, declară că, orice aş zice şi orice aş face, el mă va conduce la Kircagach şi că vom vedea căruia dintre noi, creştinului sau turcului, îi va da dreptate aga. Dacă n-ar fi fost Julien, cred că l-aş fi lovit.

Scanned with OKEN Scanner

Kircagach fiind un oraş bogat şi mare, situat la trei leghe de Somma, speram să găsesc aici un agent francez care să-l înveţe minte pe turc. În ziua de 7, la patru dimineaţa, întregul nostru grup era călare, conform poruncii pe care o dădusem. Sosirăm la Kircagach în mai puţin de trei ore şi descălecarăm la poarta unui kan foarte frumos. Tălmaciul se informă în grabă dacă nu există un consul francez în oraş. Îi arătară locuinţa unui chirurg italian: cerui să fiu condus la aşa-zisul vice-consul şi-i explicai cum stau lucrurile. Se duse imediat să raporteze comandantului; acesta îmi ordonă să mă prezint în faţa sa însoţit de călăuză. M-am dus la tribunalul Excelenţei Sale; înaintea mea mergeau tălmaciul şi ienicerul. Aga stătea tolănit pe o sofa în fundul unei săli mari şi destul de frumoase, ce avea podeaua acoperită de covoare. Era un tînăr dintr-o familie de viziri. Deasupra capului erau atîrnate arme; unul dintre ofiţerii săi era aşezat alături de el; aga fuma cu aer dispreţuitor dintr-o pipă mare persană şi, privindu-ne, scotea, din cînd în cînd, hohote nestăpînite de rîs. Această primire îmi făcea o impresie neplăcută. După obicei, călăuza, ienicerul şi tălmaciul îşi scoaseră sandalele la uşă: se duseră să-i sărute poalele caftanului şi se aşezară din nou la uşă.

Lucrul nu fu la fel de simplu în ceea ce mă priveşte: eram înarmat din cap pînă în picioare, încălţat cu cizme, înpintenat; în mînă aveam un bici. Sclavii vrură să mă silească să-mi las cizmele, biciul şi armele. Le-am spus prin tălmaci că un francez respecta pretutindeni obiceiurile ţării sale. Înaintai pe neaşteptate în cameră. Un spahiu mă apucă de braţul stîng şi mă trase cu forţa îndărăt. Îl lovii cu biciul peste faţă şi fu silit să-mi dea drumul. Puse mîna pe pistoalele pe care le purta la cingătoare; fără să bag de seamă ameninţarea sa, mă aşezai lîngă aga, a cărui uimire era vrednică de tot rîsul. Îi vorbii pe franţuzeşte; mă plînsei de obrăznicia oamenilor săi; îi spusei că numai din respect pentru el nu-l ucisesem pe ienicer; că trebuia să ştie că francezii erau primii şi cei mai credincioşi aliaţi ai sultanului; că gloria francezilor era destul de cunoscută în Orient pentru ca cei de aici să înveţe să le respecte pălăriile, după cum şi ei le respectau turbanele fără să se teamă de ele; că băusem cafeaua cu paşale ce mă trataseră ca pe propriul lor fiu; că nu venisem la Kircagach pentru ca un sclav să mă înveţe cum să mă port şi să aibă curajul să se atingă de pulpana hainei mele.

Aga, înmărmurit, mă ascultă ca şi cum m-ar fi înţeles: tălmaciul îi traduse discursul meu. Răspunse că nu văzuse în viaţa lui un francez; că mă luase drept un franc şi că, neîndoielnic, îmi va face dreptate; spuse să mi se aducă o cafea.

Nimic mai ciudat decît expresia uimită la culme şi chipurile lungite de mirare ale sclavilor ce mă vedeau stînd aşezat, cu cizmele prăfuite, pe divan, alături de stăpînul lor. Atmosfera calmîndu-se, i se explică cum stăteau lucrurile cu mine. După ce ascultă amîndouă părţile, aga

Scanned with OKEN Scanner

dădu un ordin la care nu mă aşteptam deloc: condamnă călăuza să-mi înapoieze o parte din bani; dar declară că, deoarece caii erau obosiţi, numai cinci oameni nu puteau risca să treacă munţii; prin urmare că, după părerea sa, trebuia să pornesc, liniştit, pe drumul Constantinopolelui.

În spusele sale era un anume bun simţ turcesc demn de remarcat, mai ales dacă ţineai seama de tinereţea şi de puţina experienţă a judecătorului. Îi transmisei Excelenţei Sale că hotărîrea sa, dealtfel foarte dreaptă, păcătuia din două pricini: în primul rînd, cinci oameni bine înarmaţi pot trece peste orice piedică; în al doilea rînd, călăuza ar fi trebuit să se gîndească la toate acestea la Smyrna şi nu să-şi ia un angajament pe care n-avea curajul să-l ducă la îndeplinire. Aga fu de acord că ultima mea observaţie era logică dar că, dat fiind oboseala cailor ce-i făcea să nu poată să străbată un drum atît de lung, *fatalitatea* mă silea să merg pe un altul.

Ar fi fost zadarnic să mă opun fatalităţii; în taină, toţi erau împotriva mea, judecătorul, tălmaciul şi ienicerul. Călăuza nu prea vroia să dea banii înapoi; dar i se spuse că, dacă nu va restitui o parte din suma pe care o primise, îl aşteptau la uşă o sută de lovituri de ciomag. Scoase banii, cu mare tristeţe, din fundul unei pungi de piele şi se apropie de mine ca să mi-i dea: i-am luat şi apoi i-am dat înapoi, reproşîndu-i lipsa sa de bună credinţă şi de cinste. Dorinţa de cîştig este marele viciu al musulmanilor, iar dărnicia este virtutea pe care ei o preţuiesc cel mai mult. Fapta mea li se păru sublimă; nu auzeai decît: Allah! Allah! Mă conduseră toţi sclavii şi chiar şi spahiul pe care îl lovisem; se aşteptau să urmeze ceea ce ei numesc *ospăţul*. Dădui două monezi de aur musulmanului pe care îl bătusem; cred că, la acest preţ, n-ar fi făcut greutăţile pe care Sancho le făcea ca s-o elibereze pe Dulcineea. Celorlalţi li se spuse, din partea mea, că un francez nu făcea şi nici nu primea daruri.

Iată necazurile pe care mi le-au pricinuit Ilionul şi gloria lui Homer. Ca să mă consolez îmi spusei că, plecînd pe mare împreună cu pelerinii, voi trece în mod obligatoriu prin faţa Troiei şi că aş putea să-l rog pe căpitan să coboare pe uscat. Deci nu m-am mai gîndit decît cum să-mi continui drumul cît mai repede cu putinţă.

M-am dus să-l vizitez pe chirurg; nu se amestecase deloc în cearta mea cu călăuza, fie că n-avea nici o calitate oficială ca să mă poată sprijini, fie că-i era teamă de comandant. Ne-am plimbat împreună prin oraş care este destul de mare şi de populat. Am văzut ceea ce nu mai întîlnisem nicăieri în altă parte, nişte tinere grecoaice, fără văluri, pline de viaţă şi neîndoielnic fiice ale Ioniei. Este ciudat faptul că Kircagach, atît de cunoscut în tot Levantul pentru superioritatea bumbacului său,

Scanned with OKEN Scanner

nu este pomenit de nici un călător[1] şi nu este trecut pe nici o hartă. Este unul dintre acele oraşe pe care turcii le numesc *sacre:* ţine de marea moschee din Constantinopole; paşalele nu pot să intre în el. Am vorbit despre bunătatea şi despre gustul ales al mierii ce se face aici cînd am vorbit despre cea din ţinutul muntelui Hymet. Am părăsit oraşul Kircagach la ora trei după masa şi am pornit pe drumul spre Constantinopole. Ne-am îndreptat spre nord printr-un ţinut plantat cu bumbac. Am urcat pe un mic munte, am coborît apoi într-o altă cîmpie şi, la ora cinci şi jumătate seara, ne-am dus să ne culcăm la kanul din Kelembé. Este probabil acelaşi loc pe care Spon îl numeşte *Basculembéi*, Tournefort *Basculambai*, iar Thévernot *Dgelembé*. Această geografie turcă este foarte puţin cunoscută de călători. Fiecare urmînd ortografia pe care i-o dicta urechea sa, întîmpinăm şi acum infinit de mari greutăţi cînd vrem să facem corespondenţa dintre numele vechi şi numele moderne din Anatolia. D'Anville nu este complet în această privinţă; şi, din nefericire, harta Propontidei, făcută din ordinul domnului Choiseul, nu înfăţişează decît coastele mării de Marmara.

M-am dus să mă plimb în împrejurimile satului; cerul era noros şi aerul rece, ca în Franţa. Era pentru prima oară că vedeam un astfel de cer în Orient. Cît de mare este puterea patriei! Simţeam o tainică plăcere să contemplu acest cer cenuşiu şi trist, în locul cerului senin pe care-l avusesem atîta timp deasupra capului.

Dacă pe drumu-i de calvar
Cade în ultimul somn,
Către al ţării sale altar,
Spre soarele dintîi, dulcele-i domn
Se-ndreaptă ultimu-i suspin;
Dragostea-i murind într-acel amin,
Oasele-i măcar să-i ducă acasă:
Că în locul acela străin
Atît de greu pămîntul apasă
Şi manii săi sînt fără har divin.

În ziua de 8, la răsăritul soarelui, ne-am părăsit culcuşul şi-am început să urcăm într-o regiune muntoasă ce-ar fi acoperită de o minunată pădure de stejari, de pini, de phillirea, de andrachnea, de terebinţi, dacă

[1] Domnul de Choiseul este singurul care îl numeşte. Tournefort vorbeşte despre un munte numit Kircagan. Paul Lucas, Pococke, Chandler, Spon, Smith, Dellaway nu spun nimic despre Kircagach. D'Anville îl trece sub tăcere. Memoriile lui Peyssonel nu vorbesc nici ele despre acest oraş. E pomenit în cîteva dintre nenumăratele scrieri de călătorie în Orient, dar cu totul în treacăt, astfel încît nu-mi amintesc cîtuşi de puţin de el. Kircagach se află, după cîte se spune, pe o hartă a lui Arrwsmith (Notă la primele două ediţii).

Scanned with OKEN Scanner

turcii ar lăsa să crească ceva. Dar ei dau foc puieților tineri și schingiuiesc arborii mari. Acest popor distruge totul ca un adevărat flagel.[1] Satele din acești munți sînt sărace, dar turmele sînt destul de multe și foarte variate. În aceeași ogradă poți vedea boi, bivoli, oi, capre, cai, măgari, catîri, amestecați cu găini, curcani, canari și gîște. Cîteva păsări sălbatice, ca berzele și ciocîrliile, trăiesc la un loc cu animalele domestice; printre acești oaspeți pașnici domnește cămila, cea mai pașnică dintre toate.

Am luat masa la Geujuck; apoi, continuîndu-ne drumul, am băut cafeaua pe vîrful muntelui Zebec; ne-am culcat la Chia-Us. Tournefort și Spon pomenesc pe acest drum de un loc numit *Curugonlgi*.

În ziua de 9 trecurăm peste niște munți mai înalți decît cei pe care îi străbătusem în ajun. Wheler pretinde că ei formează lanțul munților Timnus. Am luat masa la Manda-Fora. Spon și Tournefort scriu Mandagoia. Aici se văd cîteva coloane antice. De obicei, acesta este locul în care călătorii rămîn să se odihnească peste noapte; dar noi am mers mai departe și ne-am oprit, la ora 9 seara, la cafeneaua lui Emir-Capi, o casă singuratică, situată în mijlocul pădurilor. Făcusem un drum de treisprezece ore. Stăpînul locului trăgea să moară; era întins pe o rogojină; i-au tras-o repede de sub el ca să mi-o dea mie: mai era călduță, cînd toți prietenii mortului părăsiseră deja casa. Un fel de servitor, ce rămînea singur, îmi dădu asigurări că stăpînul său nu murise de o boală contagioasă; îmi așternui pătura mea peste rogojină; mă culcai și adormii curînd. La rîndul lor și alți oameni vor dormi în ultimul meu pat și nu se vor mai gîndi la mine, așa cum nici eu nu mă gîndeam la turcul ce-mi lăsase locul lui: „Ți se aruncă puțin pămînt deasupra capului și asta-i totul, pentru totdeauna“[2].

În ziua de 10, după șase ore de mers, am ajuns în frumosul sat Suséverlé unde am luat masa. Poate că este localitatea Susurluck, citată de Thevernot și, fără îndoială, este satul Susonghirli, pomenit de Tournefort, adică satul *Bivolilor de apă*. Este așezat pe culmea și la poalele munților pe care îi străbătusem. La cinci sute de pași de sat curge un rîu, iar în cealaltă parte a rîului se desfășoară o cîmpie întinsă și frumoasă. Acest rîu din Susonghirli nu este altul decît Granicus, iar această cîmpie necunoscută este cîmpia Misiei[3].

[1] Tournefort spune că dau foc pădurilor ca să mărească întinderea pășunilor, ceea ce este absurd din partea turcilor, căci în întreaga Turcie lipsesc pădurile pe cînd pășunile sînt numeroase.

[2] Pascal.

[3] Nu știu după ce Memoriu sau după cartea cărui călător, d'Anville numește fluviul Granicus, Usvola. Modul în care urechea mea a perceput pronunția acestui nume de fluviu, Suséverlé, se apropie mai mult de numele scris de d'Anville decît Susughirli sau Susurluck. Spon și Tournefort consideră, ca și mine, că Susonghirli desemnează rîul Granicus (Notă la primele două ediții)

Scanned with OKEN Scanner

Ce înseamnă magia gloriei! Un călător trece peste un fluviu ce n-are nimic deosebit; i se spune că acest fluviu se numeşte *Susonghirli;* el trece mai departe şi îşi continuă drumul; dar dacă cineva strigă: este fluviul Granicus! se dă înapoi, deschide ochii mari şi rămîne cu privirile aţintite pe cursul apei, ca şi cum această apă ar avea o putere magică, sau ca şi cum o voce neobişnuită s-ar auzi pe rîu. Şi astfel, un singur om imortalizează un mic fluviu dintr-un deşert! Aici cade un imperiu uriaş! aici se ridică un imperiu şi mai mare încă. Oceanul Indian aude zgomotul căderii tronului ce se prăbuşeşte lîngă mările Propontidei; Gangele vede alergînd Leopardul cu patru aripi[1] ce triumfă pe malul fluviului Granicus, Babilonul, pe care regele l-a clădit cînd era în culmea puterii[2], îşi deschide porţile ca să primească un nou stăpîn; Tyrul, regina corăbiilor,[3] coboară, iar rivala sa se ridică din nisipurile Alexandriei.

Alexandru a săvîrşit crime: mintea sa n-a putut rezista beţiei succeselor; dar cu cîtă generozitate şi-a răscumpărat greşelile vieţii. Şi-a ispăşit întotdeauna crimele prin lacrimi: sentimentele lui izvorau parcă din rărunchi. Şi-a sfîrşit şi şi-a început viaţa glorioasă cu două cuvinte sublime. Plecînd să lupte împotriva lui Darius, îşi împarte statele între căpitanii săi: „Şi ce îţi mai rămîne?“ strigă aceştia plini de uimire. „Speranţa!“ „Cui îi laşi imperiul?“ îi spun aceiaşi căpitani, cînd era în pragul morţii. „Celui mai demn de el!“ Să rînduim între aceste două cuvinte cucerirea lumii, săvîrşită cu treizeci şi cinci de mii de oameni, în mai puţin de zece ani şi vom admite că, dacă vreodată un om s-a asemănat cu zeii, atunci acela a fost Alexandru. Chiar moartea sa timpurie adaugă ceva divin memoriei sale; căci ni-l închipuim întotdeauna tînăr, frumos, triumfător, fără nici una dintre acele infirmităţi trupeşti şi fără nici una dintre acele nenorociri, pe care vîrsta şi timpul le aduc. Această divinitate dispare şi muritorii nu pot să poarte povara operei sale. „Imperiul său, spune profetul, se împrăştie în cele patru vînturi ale cerului[4].“

Ne-am oprit la Susonghirli timp de trei ore, pe care le-am petrecut, în întregime, contemplînd fluviul Granicus. Are malurile foarte abrupte, cel dinspre apus este povîrnit şi rîpos; apa strălucitoare şi limpede, curge într-o albie nisipoasă. Apa, în locul unde am privit-o, nu are mai mult de patruzeci de picioare lăţime şi trei picioare şi jumătate adîncime; dar primăvara se umflă şi curge cu repeziciune.

[1] Daniel.
[2] Daniel.
[3] Isaia.
[4] Daniel.

Scanned with OKEN Scanner

Am părăsit satul Susonghirli la ora două după-amiază; am trecut fluviul Granicus şi-am înaintat pe cîmpia Mikaliciei, ce se află pe teritoriul Misiei antice. Ne-am culcat la Tehutitsi, care este poate localitatea Squeticui, citată de Tournefort. Kanul fiind plin de călători, ne aşezarăm sub nişte sălcii mari, plantate în grupuri de cîte cinci.

În ziua de 11 am plecat la răsăritul soarelui şi, lăsînd pe dreapta drumul spre Bursa, am mers printr-o cîmpie acoperită de stuf de uscat unde observai rămăşiţele unui apeduct.

La ora nouă dimineaţa am ajuns la Mikalitza, un mare oraş turcesc, posomorît şi ruinat, aşezat pe un rîu ce-i poartă numele. Nu ştiu dacă acest rîu nu este cel ce iese din lacul Abuila: neîndoielnic este că, în cîmpie, se vede în depărtare un lac. În acest caz, rîul Mikalitza ar fi rîul Rhundaque, altădată Lycus, ce izvora din Stagnum Artynia; cu atît mai mult cu cît are, chiar la gura lui, mica insulă (Besbicos), indicată de antici. Oraşul Mikalitza nu se află foarte departe de Lopodion de Nicetas, care este Lupadi lui Spon, Lopadi, Lubat şi Ulubat al lui Tournefort. Nimic nu-i mai obositor pentru un călător decît această confuzie în nomenclatura locurilor; şi, dacă am săvîrşit în această privinţă greşeli aproape inevitabile, îl rog pe cititor să-şi aducă aminte că oameni mai pricepuţi decît mine s-au înşelat[1].

Am părăsit Mikalitza la amiază şi am coborît, urmînd malul răsăritean al rîului, în nişte ţinuturi ridicate ce alcătuiesc coasta mării de Marmara, altădată Propontida. În dreapta mea văzui nişte cîmpii încîntătoare, un lac întins, iar în depărtare, lanţul munţilor Olimp: întreg ţinutul este minunat. După ce am călărit o oră şi jumătate, am străbătut rîul pe un pod de lemn şi am ajuns în defileul munţilor pe care îi aveam în faţa noastră. Aici se afla scara sau portul Mikalitza; am dat drumul călăuzei celei necinstite şi mi-am oprit un loc pe o barcă turcească ce se pregătea să plece la Constantinopole.

La ora patru după-amiază am început să coborîm pe rîu: de la scara Mikalitza şi pînă la mare sînt şaisprezece leghe. Rîul devenise un fluviu aproape de lăţimea Senei; curgea printre nişte dealuri verzi

[1] În timp ce fac toate aceste presupuneri, s-ar putea ca să existe vreo hartă sau vreo lucrare în care lucrurile despre care vorbesc să fie lămurite. Asta nu înseamnă că am trecut cu vederea ceea ce trebuia să ştiu. Trebuie să cunosc autorităţile în materie: dar cum mi s-ar putea cere să fi citit noutăţile ce apar în Europa în fiecare an? Din nefericire, am citit chiar prea mult. Printre lucrările moderne de geografie, trebuie totuşi să remarc *Manualul de geografie universală* de domnul Malte-Brun, lucrare excelentă, de o rară erudiţie, unde aflăm o critică înţeleaptă, vederi noi, un stil limpede, spiritual şi totdeauna adecvat subiectului.

Scanned with OKEN Scanner

ce-şi scaldă poalele în valuri. Forma antică a galerei noastre, îmbrăcămintea orientală a călătorilor, cei cinci mateloţi, pe jumătate goi, ce ne trăgeau cu o funie, frumuseţea rîului, singurătatea ţărmului, făceau ca drumul nostru pe apă să fie pitoresc şi plăcut.

Pe măsură ce ne apropiam de mare, rîul forma, în spatele nostru, un canal lung, în fundul căruia se zăreau înălţimile din care ieşeam şi ale căror pante erau colorate de un apus de soare ce nu se vedea. În faţa noastră pluteau lebede, iar bîtlanii îşi căutau pe uscat adăpostul lor obişnuit. Totul îmi amintea destul de bine de fluviile şi de priveliştile Americii, atunci cînd, seara, îmi părăseam barca din scoarţă de copac şi-mi aprindeam focul pe un mal necunoscut. Deodată, de după colinele printre care mergeam cotind spre dreapta şi spre stînga, în faţa noastră, apăru marea. La poalele celor două promontorii se întindea un teren coborît, pe jumătate înecat de ape, format de aluviunile fluviului. Am ancorat sub acest teren mlăştinos, în apropierea unei cabane, ultimul kan din Anatolia.

În ziua de 12, la ora patru dimineaţa, ridicarăm ancora; vîntul era plăcut şi prielnic şi, în mai puţin de o jumătate de oră, ne aflam la capătul fluviului. Priveliştea merită să fie descrisă. La dreapta noastră, deasupra uscatului, se înălţa aurora; la stînga se întindea marea de Marmara; prora bărcii noastre era îndreptată spre o insulă; la răsărit cerul era de un roşu aprins, ce pălea pe măsură ce lumina devenea mai puternică; luceafărul de dimineaţă sclipea în lumina sîngerie, iar sub această frumoasă stea de abia se zărea cornul lunii, ca o trăsătură uşoară de penel: un om din antichitate ar fi zis că Venus, Diana şi Aurora veneau să-l vestească pe cel mai strălucitor dintre zei. Priveliştea se schimba pe măsură ce o contemplam: în curînd nişte raze trandafirii şi verzi, plecînd dintr-un centru comun, se ridicară dinspre răsărit înspre zenit; aceste culori se şterseră, se însufleţiră şi iar se şterseră, pînă cînd soarele, apărînd la orizont, contopi toate culorile cerului într-o unică lumină albă, uşor aurită.

Ne îndepărtarăm spre nord, lăsînd pe dreapta coastele Anatoliei; vîntul se potoli după o oră de la răsăritul soarelui şi înaintarăm vîslind. Întreaga zi fu liniştită. Apusul soarelui fu rece, roşu şi fără variaţii de lumină; orizontul opus era cenuşiu, marea plumburie şi fără păsări; coastele îndepărtate păreau azurii, dar n-aveau nici un fel de strălucire. Crepusculul dură puţin timp şi fu înlocuit dintr-o dată de noapte. La ora nouă vîntul începu să bată dinspre est şi drumul nostru se desfăşură în bune condiţii. În ziua de 13, în zori, ajunserăm pe coasta Europei, lîngă portul sfîntul Ştefan: coasta era joasă şi golaşă. Se împliniseră

Scanned with OKEN Scanner

două luni de cînd plecasem din capitala popoarelor civilizate şi acum urma să intru în capitala popoarelor barbare. Cîte lucruri nu văzusem în acest scurt răstimp! Cît de mult mă îmbătrîniseră aceste două luni!

La ora şase şi jumătate trecurăm prin faţa Pulberăriei, monument alb şi lung, construit în stil italian. În spatele acestui monument se întindea pămîntul Europei: părea neted şi uniform. Ici şi colo se vedeau presărate sate umbrite de arbori; era parcă un peisaj din provincia Beauce, după seceriş. Peste acest pămînt, ce se îndoia în semilună în faţa noastră, se vedeau cîteva minarete din Constantinopole.

La ora opt, la bordul corăbiei noastre, veni un caic: cum aproape ne oprisem fiindcă nu bătea vîntul, părăsii feluca şi mă îmbarcai, împreună cu oamenii mei, pe mica navă. Trecurăm chiar pe lîngă capul Europei unde se înalţă castelul *Celor şapte Turnuri*, o veche fortificaţie gotică ce cade acum în ruină. Constantinopole, şi mai ales coasta Asiei, erau înecate în ceaţă: chiparoşii şi minaretele pe care le vedeam prin această ceaţă se înfăţişau ca o pădure desfrunzită. Cum ne apropiam de vîrful seraiului, vîntul din nord începu să bată şi goni, în mai puţin de cîteva minute, ceaţa răspîndită peste acest tablou; mă trezii deodată în mijlocul palatului califului ca la semnalul unei baghete miraculoase. În faţa mea canalul Mării Negre şerpuia printre coline surîzătoare, ca un fluviu minunat: în dreapta aveam pămîntul Asiei şi oraşul Scutari; pămîntul Europei era la stînga; acesta forma, scobindu-se, un golf larg plin de corăbii mari cu ancoră şi străbătut de nenumărate corăbii mici. Acest golf, închis între două coaste, lăsa să se vadă unul lîngă altul şi în amfiteatru, oraşul Constantinopole şi Galata. Imensitatea acestor trei oraşe etajate, Galata, Constantinopole şi Scutari; chiparoşii, minaretele, catargele corăbiilor ce se înălţau din toate părţile şi se suprapuneau unele peste altele; verdeaţa arborilor, culorile caselor albe şi roşii; marea ce întindea sub acestea toate rogojina sa albastră şi cerul ce desfăşura deasupra noastră un alt cîmp de azur: iată ce admiram. Nu se exagerează atunci cînd se spune că oraşul Constantinopole are cea mai frumoasă perspectivă din univers[1].

Ne-am oprit la Galata; observai pe dată mişcarea cheiurilor şi mulţimea de hamali, de negustori şi de marinari; prin culoarea diferită a feţelor, prin deosebirea dintre limbi, haine şi caftane, dintre pălării, bonete şi turbane, arătau că veniseră din toate părţile Europei şi ale Asiei să locuiască în acest loc de graniţă dintre două lumi. Absenţa aproape totală a femeilor, lipsa trăsurilor cu roţi şi haitele de cîini fără stă-

[1] Totuşi, eu prefer golful Neapolului.

pîn, fură cele trei caracteristici deosebite ce m-au izbit, la prima vedere, în acest oraş nemaiîntîlnit. Cum nu se merge decît în papuci, nu se aude zgomotul trăsurilor şi al şaretelor, nu există clopote şi nici oameni care să-şi cîştige existenţa bătînd cu ciocanul, liniştea este continuă. În jurul tău nu vezi decît o mulţime mută ce pare că vrea să treacă fără să fie văzută şi care are mereu aerul că vrea să se ascundă de privirile stăpînului. Peste tot te loveşti doar de bazare şi de cimitire, ca şi cum turcii nu s-ar afla acolo decît pentru a cumpăra, a vinde şi a muri. Cimitirele, fără ziduri şi aşezate în mijlocul străzilor, sînt nişte păduri impunătoare de chiparoşi: porumbeii îşi fac cuiburile în aceşti chiparoşi şi împărtăşesc pacea morţilor. Ici şi colo, se pot descoperi monumente antice, ce n-au nici o legătură nici cu oamenii moderni şi nici cu monumentele noi de care sînt înconjurate: parcă ar fi fost aduse în acest oraş oriental de puterea unui talisman.

[..... ....]

Există atîtea scrieri despre Constantinopole, încît ar fi o nebunie din partea mea să pretind că aş spune ceva nou[1]. La Pera se află mai multe hanuri ce seamănă cu cele din alte oraşe ale Europei; hamalii ce-mi luară bagajele mă conduseră la unul dintre aceste hanuri. De aici m-am dus la palatul Franţei. La Paris avusesem onoarea să-l cunosc pe generalul Sebastiani, ambasadorul Franţei pe lîngă Poartă: nu numai că îmi ceru imperios să mănînc în fiecare zi la palat, dar nu-mi permise să rămîn la han decît după rugăminţi insistente. Fraţii Frankini, primii dragomani ai ambasadei, îmi obţinură, din ordinul generalului, firmanele trebuincioase pentru călătoria mea la Ierusalim; domnul ambasador adăugă la ele nişte scrisori adresate consulilor noştri din Egipt şi Siria. Temîndu-se să nu duc lipsă de bani, îmi permise să prezint polițe semnate de el pretutindeni unde aş avea nevoie. Şi, în sfîrşit, adăugînd la aceste servicii de prim ordin şi alte atenţii, vru să-mi arate el însuşi oraşul Constantinopole şi mă însoţi la monumentele cele mai importante. Ajutoarele sale şi întreaga legaţie mă copleşi cu atîtea atenţii, încît eram cu adevărat uluit: îmi fac o datorie din a-mi exprima aici toată gratitudinea.

Nu ştiu cum să vorbesc despre o altă persoană pe care ar fi trebuit s-o numesc prima. Minunata sa bunătate era însoţită de o graţie impresio-

[1] Poate fi consultată lucrarea lui Ştefan Bizantinul; Gylli, *Topografia Constantinopolelui;* Du Cange, *Constantinopolis Christiana;* Porter, *Observaţii asupra religiei turcilor;* Muradgea D'Ohson, *Tabloul Imperiului Otoman*; Dellaway, *Constantinopolul vechi şi modern*; Paul Lucas, Thevenot, Tourenfort; în sfîrşit, *Călătorie pitorească la Constantinopole şi pe malurile Bosforului* etc., etc.

Scanned with OKEN Scanner

nantă și tristă, ce părea a fi un fel de presimțire a viitorului: era totuși fericită și o împrejurare deosebită o făcea și mai fericită încă. Eu însumi am luat parte la această bucurie ce avea să se transforme în doliu. Cînd am părăsit Constantinopolul, doamna Sebastiani era plină de sănătate, de speranțe și de tinerețe; și nu-mi revăzusem încă patria cînd ea nu putea să mai audă expresia recunoștinței mele:

...Troia infelice sepultum
Detinet extremo terra aliena solo.*

Chiar în acel moment se afla la Constantinopole o delegație a preoților de la Locurile Sfinte; veniseră să ceară protecție. Preoții mi-au dat niște scrisori de recomandare pentru Jaffa. Spre norocul meu, vasul ce-i ducea pe pelerinii greci în Siria era gata de plecare. Era în radă și trebuia să-și întindă pînzele de îndată ce începea să bată un vînt prielnic. Astfel că, dacă mi-ar fi reușit călătoria la Troia, ar fi trebuit să renunț la aceea în Palestina. Încheiai tîrgul cu căpitanul. Domnul ambasador îmi trimise pe bord cele mai alese provizii. Îmi dădu drept tălmaci pe un grec cu numele de Ioan, servitor de-al domnilor Frankini. Copleșit de atenții și de urări de bine, în ziua de 18 septembrie, la prînz, fui condus pe vasul pelerinilor.

Mărturisesc că, dacă îmi părea rău că părăsesc niște gazde de o bunăvoință și de o politețe atît de rare, eram totuși bucuros că plec din Constantinopole. Sentimentele pe care le încerci, fără să vrei, în acest oraș, îi strică frumusețea: cînd te gîndești că aceste cîmpii n-au fost locuite decît de grecii din Imperiul bizantin și că astăzi sînt ocupate de turci, ești izbit de contrastul dintre aceste popoare și locuri; socotesc că niște sclavi atît de mîrșavi și niște tirani atît de cruzi n-ar fi trebuit niciodată să dezonoreze un loc atît de minunat. Sosisem la Constantinopole tocmai în ziua unei revoluții: răsculații din Rumelia înaintaseră pînă la porțile orașului. Silit să cedeze în fața furtunii, Selim exilase și destituise cîțiva miniștri ce nu erau pe placul ienicerilor: se aștepta din clipă în clipă, ca bubuitul tunului să dea de știre căderea capetelor proscrise. Cînd contemplam arborii și palatul seraiului, nu puteam să nu încerc un sentiment de milă față de stăpînul acestui imperiu[1]. Oh, cît de nenorociți sînt despoții în fericirea lor și cît de neajutorați în mijlocul puterii! Cît sînt de vrednici de milă pentru că fac să curgă lacrimile

* „...Troia deține pe nefericitul îngropat
într-un pămînt străin foarte îndepărtat."

[1] Sfîrșitul nefericit al lui Selim a justificat din plin această milă.

atîtor oameni, fără să fie siguri că nu vor ajunge vreodată să plîngă şi ei, că într-o zi n-or să se poată bucura de somnul de care ei îi lipsesc pe cei bătuţi de soartă!

Şederea la Constantinopole îmi apăsa sufletul. Dorinţele îmi fură curînd împlinite căci, chiar în ziua îmbarcării, la ora patru seara, am ridicat ancora. Am întins pînzele purtaţi de vîntul ce bătea dinspre nord şi am pornit spre Ierusalim sub steagul ce flutura pe catargul corăbiei noastre.

SFÎRŞITUL CĂLĂTORIEI LA CONSTANTINOPOLE

Scanned with OKEN Scanner

Sumar

Cuvînt înainte 5
Cuvîntul traducătorului 7
CĂLĂTORIE ÎN AMERICA 11
MEMORII ASUPRA RUINELOR DIN OHIO 155
CĂLĂTORIE ÎN ITALIA 165
CINCI ZILE LA CLERMONT (AUVERGNE) 217
CĂLĂTORIE PE MONT-BLANC 231
CĂLĂTORIE ÎN GRECIA 141
CĂLĂTORIE ÎN ARHIPELAG, ÎN ANATOLIA ȘI LA CONSTANTINOPOLE 339

Scanned with OKEN Scanner

În Franța avem splendida proză a lui Bossuet și Chateaubriand, în Germania există proza ritmică a lui Nietzsche...

René Wellek
Austin Warren
Teoria literaturii

Îndărătul marelui plan vag al călătoriei americane se afla un mare plan mai precis, care consta în a extrage din ea epopeea unui om al naturii.

Albert Thibaudet
Fiziologia criticii

Să încheiem cu aceste rînduri ale lui Hugo, din prefața la „Cromwel" despre critica frumuseților preconizată de Chateaubriand : „Singurul mijloc de a ne feri ca această dispoziție severă să nu pună stăpînire pe noi ar fi să părăsim mica și facila critică a defectelor pentru marea și dificila critică a frumuseților".

Perpessicius
De la Chateaubriand la Mallarmé

Despre Chateaubriand a evitat în general să scrie cît timp a trăit scriitorul și dacă a cedat insistențelor, cîteodată, a făcut-o cu rezerve, comparîndu-se cu „un greier obligat să cînte în gura leului".

G. Călinescu
Metoda lui Sainte-Beuve

Scanned with OKEN Scanner